

TOSHKENT IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

**“TA’LIMDA KREATIV YONDASHUVNING DOLZARB
MASALALARI”**

**mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari**

2025-yil

**24-26-
aprel**

www.tipi.uz

“Ta’limda kreativ yondashuvning dolzarb masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi (24-26-aprel 2025-yil).

UDK 370:681.142.37

BBK 74.268.7

D 45

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan 2025-yilda “Xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy-texnik tadbirlar rejasi”ga muvofiq Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti “Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasida “Ta’limda kreativ yondashuvning dolzarb masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining materiallar to‘plami.

“Ta’limda kreativ yondashuvning dolzarb masalalari”

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani

2025-yil, 24-26-aprel

Ma’sul muharrir: Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti rektori Professor Shakarboy Janikulov

Tahrir hay'ati: Haydarov Shohqadam Mamayusupovich

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich

Ismailova Dilbar Ruzmatovna

Ismoilova Shaxlo Valijonovna

Abdumajitova Maftuna Ixtiyor qizi

Texnik yordam: Axmedov Bekjan Askarovich

Anjuman materiallaridan mazkur mavzular atrofida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borayotgan izlanuvchilar: olimlar, tayanch doktorantlar, magistrlar, talabalar hamda keng jamoatchilik vakillari foydalanishlari mumkin.

To‘plamda joy olgan tezislarda keltirilgan ma’lumotlarning to‘g‘riligiga mualliflar javobgardirlar

Chirchiq – 2025 .

**“Ta’limda kreativ yondashuvning dolzarb
masalalari”**

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani
2025-yil, 24-26-aprel

**"Актуальные вопросы креативного
подхода в образовании"**

Республиканская научно-практическая
конференция
24-26 апреля 2025 г.

**"Topical Issues of a Creative Approach in
Education"**

Republican Scientific and Practical Conference
April 24-26, 2025

SO'Z BOSHI

Bugungi kunda ta'lim sohasi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — yangilanishga, kreativ yondashuvga asoslangan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish orqali yosh avlodning raqobatbardoshligini ta'minlashdan iboratdir. Dunyo miqyosida kechayotgan ilmiy-texnik taraqqiyot, axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimini zamonaviylashtirishni, unga yangicha, kreativ yondashishni taqozo etmoqda. Bu esa, o'z navbatida, pedagog kadrlardan o'z kasbiy salohiyatini doimiy takomillashtirib borishni, zamonaviy metodlarni puxta egallashni, yosh avlod tarbiyasida ijodiy yondashuvlarni faol tatbiq etishni talab qiladi.

Respublikamizda Prezidentimiz rahnamoligida olib borilayotgan islohotlar natijasida ta'lim tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarga mos keladigan muhit yaratish, o'qituvchi va tadqiqotchilar salohiyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash borasida tub burilishlar yuz bermoqda. Xususan, pedagogik kadrlarning malakasini oshirish, ularning innovatsion faoliyatini kengaytirish, ijodiy izlanishlarga yo'naltirish hamda zamonaviy didaktik vositalardan unumli foydalanishni rag'batlantirish bo'yicha izchil ishlar olib borilmoqda. Bu borada yosh tadqiqotchilarning jamiyat fan-texnika taraqqiyotidagi o'rnini oshirish, ularning ilmiy izlanishlarini har tomonlama rag'batlantirish muhim strategik vazifa sifatida belgilangan.

Ana shu muhim vazifalarni amalga oshirishda ilmiy-amaliy anjumanlarning tutgan o'ri beqiyosdir. "Ta'limda kreativ yondashuvning dolzarb masalalari" mavzusidagi mazkur Respublika ilmiy-amaliy anjumani — ta'lim jarayonida innovatsion va kreativ fikrlash mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, ilg'or tajriba va yondashuvlarni muhokama etish, o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlariga mos, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim shakllarini ishlab chiqish va ommalashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy platformadir.

Anjumanning ilmiy yo'nalishlari — zamonaviy o'qitish metodikasi, kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik-pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalarning o'quv jarayoniga integratsiyasi, muqobil ta'lim resurslaridan foydalanish va ularning samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan. Bu yo'nalishlarning barchasi ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, ijodiy yondashuv, ijtimoiy faollik kabi ko'nikmalarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu anjumanda ta'lim sohasida mavjud muammolar va to'siqlarni aniqlash, ularning ilmiy asoslangan yechimlarini ishlab chiqish, sohada samarali faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, ilmiy xodimlar va yosh tadqiqotchilar o'rtasida fikr va tajriba almashinuvini yo'lga qo'yish, o'zaro hamkorlik doirasini kengaytirish kabi dolzarb masalalarga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Ishonch bilan aytish mumkinki, ushbu anjumanda taqdim etilayotgan maqolalar, ilmiy mulohazalar, metodik takliflar va g'oyalar amaliyotga yo'naltirilganligi, real yechimlarni ilgari surayotganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Ular nafaqat mavjud muammolarni aniqlashga, balki ularni bartaraf etishning samarali yo'llarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Anjuman qatnashchilariga ijodiy ilhom, samarali muloqot, mazmunli bahs-munozaralar, foydali tanishuvlar va yangi ilmiy g'oyalar tilab qolamiz. Ushbu anjuman natijalari yurtimiz ta'lim tizimida innovatsion rivojlanish, kreativ pedagogik yondashuvlar va sifatli o'qitish amaliyotiga xizmat qilishiga ishonch bildiramiz.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti rektori
Professor Shakarboy Janikulov

BADIIY ASAR TILINI LINGVOTRANSFORMATSIYA TAMOYILLARI DOIRASIDA TADQIQ QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ma’rufjon Yo’ldoshev
filologiya fanlari doktori, professor
ORCID: 0000-0001-5239-4804

Oybek Tohirov
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti izlanuvchisi
ORCID.0009-0004-4900-2055

Annotatsiya. Transformatsiologiya – keng va tor ma’noda tushunish mumkin bo’lgan, zamonaviy fan tarmoqlarida faol qo’llanilayotgan termiin hisoblanadi. Bu termin dastlab ximiya fanida paydo bo’ldi va moddalarning tarkibiy o’zgarishga uchrash jarayonlarini tadqiq etishda qo’llanildi. Keyin boshqa fan tarmoqlarida ham tub va qisman o’zgarishlarning yuzaga kelish sabablarini o’rganish maqsadida qo’llana boshlandi. Maqolada Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida frazeologik birliklarning lingvotransformatsiyaga uchrash jarayoni haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar. Transformatsiologiya, lingvotransformatsion jarayonlar, sahna asari, Usmon Azim.

Abstract. Transformatiology is a term that can be understood in a broad and narrow sense and is actively used in modern scientific fields. This term was first used in chemistry and was used to study the processes of structural changes in substances. Later, it began to be used in other scientific fields to study the causes of radical and partial changes. The article discusses the process of linguistic transformation of phraseological units in the staging of Usman Azim's epic poem "In the Lands of Dawn".

Keywords. Transformatiology, linguistic transformation processes, stage work, Usman Azim.

Абстракт. Трансформациология — термин, который можно понимать как в широком, так и в узком смысле, и который активно используется в современных научных областях. Этот термин впервые появился в химии и использовался для изучения процессов, посредством которых вещества претерпевают структурные изменения. Позднее его стали использовать в других областях науки для изучения причин фундаментальных и частичных изменений. В статье рассматривается процесс языковой трансформации фразеологических единиц в инсценировке эпической поэмы Усмана Азима «В краю рассвета».

Ключевые слова. Трансформациология, процессы лингвистических трансформаций, сценическое творчество, Усман Азим.

Transformatsiologiya atamasi zamonaviy fan tarmoqlarida faol qo’llanilayotgan termin hisoblanadi. Bu termin dastlab ximiya fanida paydo bo’ldi va moddalarning tarkibiy o’zgarishga uchrash jarayonlarini tadqiq etishda qo’llanildi. Keyin boshqa fan tarmoqlarida ham tub va qisman o’zgarishlarning yuzaga kelish sabablarini o’rganish maqsadida qo’llana

boshlandi. Tilshunoslikda til birliklarining muayyan maqsad va sharoitlarda o‘zgarishga yuz tutishi hodisasiga nisbatan ishlatiladi. Bu jarayon bir badiiy asarning sahnalashtirilishida yoki boshqa bir tilga tarjimasida aniq ko‘zga tashlanadi. Maqolada Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida frazeologik birliklarning lingvotransformatsiyaga uchrash jarayoni haqida so‘z yuritiladi. Biz maqolada transformatsiologiya, transformatsion jarayonlar, nutqiy o‘zgarishlar va ular ichida leksik-semantik transformatsiya, paremiologik transformatsiya, matnning struktural transformatsiyasi, umumiy o‘zgarishlar, xususiy o‘zgarishlar kabi terminlardan foydalanib Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida namoyon bo‘lgan ayrim lisoniy va nutqiy o‘zgarish maqsadi haqida fikr yuritamiz.

M.Yo‘ldoshev o‘zining “Cho‘lponning badiiy til mahorati” mavzusi bo‘yicha yoqlagan nomzodlik dissertatsiyasida matndagi “**notob**” so‘zining videofilmda “**betob**”ga o‘zgarishi sabablari haqida ma’lumot berib o‘tgan: “Romanda tasvirlanishicha, Akbarali mingboshining kenja xotini Sultonxon Zebining qo‘shiqclarini tinglagach, bu ajoyib ovoz sohibasini xonadoniga taklif etadi. Biroq bu taklifi bilan u o‘z boshiga ne-ne g‘avg‘olar sotib olayotganini avval bilmaydi. Mingboshi uchiga chiqqan xotinboz, u Zebining ovozini eshitsa, bu go‘zal qizga sovchi qo‘yishi mumkinligini Sultonxon keyin anglab qoladi. Endi bundan qutulishning yo‘lini topish kerak. Sultonxon yo‘l izlab, xonadonning yugurdagi Umrinisabibiga maslahat soladi: Kelinchak (Sultonxon) Umrinisabibining ko‘zlariga bir oz tikilib turgach: - Shu tobda onam **notob** bo‘lib chaqirtirsa, xafa bo‘lmas edim! – dedi (41). Ushbu jumladagi holat ifodasida **notob** so‘zining tanlanishi adibning so‘z hassosiyatidan dalolat beradi. Bu so‘zning o‘rniga **betob** yoki **kasal** so‘zini qo‘llash mumkinmidi? Albatta, mumkin edi. Har uchala so‘zda ifodalangan denotat bir xil, ya’ni ularning asosiy ma’nosida jiddiy farq yo‘q. Ammo bu so‘zlar bo‘yoqdorligi, sub’ektiv munosabat ifodasi darajasi, qo‘shimcha ma’no qirralariga ko‘ra bir-birlaridan farq qiladi. Jumlada qo‘llangan **notob** so‘zi **betob** va, ayniqsa, **kasal** so‘ziga nisbatan yumshoqroq, hissiyroq, uning ma’nosida sub’ektning onaga bo‘lgan ijobiy munosabati aniq ifodalangan. Shuning uchun ham **notob** so‘zi so‘zlovchining ruhiy holatiga ham, mavqei (farzandlik) ga ham muvofiq keladi. Sultonxonning «onamga ozor etmasmikin» degan ma’nodagi botiniy andishasi va ayni damdagi ilojisiz bir holati bu so‘zga ko‘ra juda chiroyli va aniq ifodalangan. Taassufki, «Kecha va kunduz» romani asosida ishlangan videofilmda mazkur epizodda **betob** so‘zi ishlatilgan. Natijada yozuvchi betob so‘zini qo‘llash orqali yuzaga keltirgan yumshoqlik, andishalilik kabi nozik ma’no qirralari yo‘qolgan.”

Mahkam Muhammedovning "Nigoh" (Toshkent, 2010. 21-b.) nomli risolasida Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanining ekranga ko‘chirilishida yuz bergan lingvotransformatsion jarayonlarni shu tarzda izohlaydi: “Romanni o‘qib chiqsangiz, undagi birorta so‘zni olib tashlab bo‘lmaydi. Qodiriy har bir so‘zni mohirona, zargarona qilib yozgan. Har bitta so‘z purma’noga ega. Kitobda qanday berilgan bo‘lsa, shunday qilib chiqarib bersam mendan baxtli odam yo‘q. Men bu erda rejissura bunday bo‘lishi kerak deya, harakat qilmayman. Masalan, so‘zlarni aktyorlarga tushuntirishga harakat qildim. **Ammo bitta tomonini o‘zgartirdim.** Ya’ni, Qodiriy bu asarni 28 yil davomida yozgan, asardagi qahramonlardan biri Abdurahmon dindor, u 15 yil Buxoro madrasasida tahsil olgan. U

shuncha yillik tahsilga ega bo‘lsa-da, "bachcha" bo‘ladi. Shu masjidda namoz o‘qib, kechalari to‘ylarga chiqib "bachchalik" qiladi. Bularni Qodiriy asarida yozgan. O‘sha paytlarda dinga qarshi siyosat shuni talab qilardi.” Demak bu asardagi lisoniy transformatsiyaga etnomadaniy omil asos bo‘lgan. Ya’ni, aynan milliy-madaniy kodlar, dindor odam haqidagi tasavvurlar tufayli asarda tasvirlangan Abdurahmonning “bachcha”ligi haqidagi informatsiyalar ekranlashtirilish jarayonida atayin tushirilgan.

Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” deb nomlangan nasriy dramatik dostoni O‘zbekiston Milliy akademik teatrida sahnaga qo‘yildi. Asarda millatimizning uzoq o‘tmishi, mamlakat tarixi va o‘zlik, e’tiqod, ona yurt, or-nomus kabi yuksak tuyg‘ular haqida so‘z boradi. Yosh rejissyor Asqar Xolmo‘minov sahnalashtirgan mazkur asar qahramonlarini Erkin Komilov, Lola Eltoeva, Gulnora Jumanazarova, Hamza Hasanov va Saida Saidbekova kabi iste’dodli aktyorlar ijro etganlar.

Har qanday asar sahnalashtirilganda uning tilida muayyan o‘zgarishlar yuz beradi va bu g‘oyat tabiiy hol. Bunday evrilishlar tilshunoslar tomonidan lingvotransformatsion jarayonlar tushunchasi doirasida o‘rganilmoqda. Lingvotransformatsion jarayonlar deyilganda til birliklarining muayyan kontekst talablari asosida o‘zgarishi, yangidan shakllantirilishi yoki moslashtirish (adaptatsiya) jarayonlari tushuniladi. Bu jarayonda so‘zlar, iboralar va grammatik tuzilmalar fonetik, morfologik, leksik-semantik, sintaksik va pragmatik jihatdan transformatsiyaga uchraydi. Lingvotransformatsiya so‘zi lingvistika va transformatsiya so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan tilshunoslik termini sanaladi. Transformatsiya deganda til birliklarining bir shakldan boshqa bir shaklga aylanishi tushuniladi. Bu jarayon quyidagi sabablarga ko‘ra ro‘y beradi: 1. Nutqni tomoshabinga tushunarli va ta’sirchan qilish uchun ham ma’lum bir asar tili kino yoki teatr tiliga moslashtiriladi. 2. Tarjima jarayonlarida muayyan bir tildagi asar boshqa bir tilga tarjima qilinganda tabiiy o‘laroq farqlanishlar ro‘y beradi. 3. Jamiyatdagi turli voqea-hodisalar ta’sirida ham tilda muayyan o‘zgarishlar namoyon bo‘ladi.

“Tong otgan taraflarda” dramasiining sahna variantida ham asar tilidagi evrilishlarni istagancha kuzatishimiz mumkin.

1. Fonetik – fonologik sathdagi transformatsiya. Bunda asar qahramonlarining ichki ruhiyatini sahnada ta’sirchan aks ettirish maqsadida ayrim so‘zlar ifodasidagi o‘zgarishlar tushuniladi. Bunday nutqlarda pafos etakchilik qiladi. Mahoratli aktyorlar so‘zning tovush qobig‘ini o‘zgartirish orqali tomoshabin e’tiborini o‘ziga jalb qilishni maqsad qiladi. Masalan, “Otajon” degan so‘z gapda undalma vazifasini bajaradi. So‘z oxiridagi unli fonemaning cho‘zib talaffuz qilinishi, ya’ni so‘zning fonetik qobig‘ining buzilishi nutqning intonatsion ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Asarda bunday holatlar ko‘p uchraydi.

2. Leksik-semantik sathdagi transformatsiya. Bunda ayrim so‘z va iboralarining sahna ijrosidagi o‘zgarishi nazarda tutiladi. Bunday o‘zgarishlarning mantig‘i, albatta, muayyan maqsad bilan amalga oshadi.

Masalan, asar matnida qo‘llanilgan “otiladi” so‘zi “bo‘g‘iladi” so‘zi bilan almashtiriladi. Asar qahramonlaridan biri Tongyorug‘ nutqidagi bu transformatsiyaning zamirida, hodisani ijtimoiylashtirish maqsadi yotadi. Chunki “otiladi” fe’li g‘ozga nisbatan ma’qul bo‘lishi mumkin. Ona nutqidagi “bo‘g‘iladi” fe’li esa jamiyat bilan bog‘liq holda tushuniladi.

Jamiyatda iste’dodli odamlarning yashashga haqqi yo‘qligi, ularning bo‘g‘ilishi, ya’ni har tomonlama siquvga olinishi kabi ma’nolar real ifodalanadi. Shu ma’noda zo‘rning yashashga haqqi yo‘qligi haqidagi mazmun g‘oz obrazidan chiqib “odamlar” ma’nosi bilan kengayadi.

Yoki “ko‘z tegmasin” iborasi tilimizda bor va nutqda faol qo‘llanadi. Sahnada bu ibora “odamlarning ko‘ziga ko‘rinma” tarzida ifodalangan. “Ko‘z tegmoq” etnografik frazeologizmining ijroda tushirilishi natijasida undagi ma’no “Odamlarning ko‘ziga ko‘rinmay uch” gapiga yuklanadi. Bu o‘rinda “o‘q tegmasin” komponenti keyinga – pozitsion jihatdan jumla oxiriga o‘tkazilgan. Gap bo‘laklarining pozitsion o‘zgarishida ham o‘ziga xos mantiqiylik seziladi. Ya’ni “balandga uch” “odamlarning ko‘ziga ko‘rinma” “shunda o‘q tegmaydi” kabi mantiqiy izchillik to‘g‘ri o‘yangan.

3. Morfologik sathdagi transformatsiya. “Tong otgan taraflarda” dramasiidagi “tangri qudrati” tarzida shakllantirilgan jumla sahnada “tangrining qudrati” tarzida o‘zgarishga uchraydi. Bu jumla qaratqichli birikma shaklida berilganligi tufayli ta’kid kuchli ifodalangan. Agar birikmadagi qaratqich kelishigi qo‘shimchasi ifodalanmaganda edi urg‘u ikkinchi so‘zda sezilarli darajada kuchli ifodalanib, bosh so‘z ta’kidi nisbatan zaiflashgan bo‘lar edi. Matndagi birikmaning sahnadagi dinamikasi e’tiborga olingan holda shunday o‘zgartirilgan va kelishik qo‘shimchasi orqali qudratning sohibi alohida ta’kid olgan. Yoki “Boysun – Qo‘ng‘irotga etkazgin” gapi sahnada aktyor tomonidan “Boysun-Qo‘ng‘irotga etkazsin” tarzida talaffuz qilinadi. Asar matnida buyruqning ikkinchi shaxs birlik formasi qo‘llanilgan bo‘lsa, sahnada buyruqning uchinchi shaxs birlik formasidan foydalanilgan. Bu o‘rinda mazkur gapning sahna varianti muvaffaqiyatli chiqqanini ta’kidlashimiz mumkin, “g‘oz”ga nisbatan to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq berilishi mantiqan o‘zini oqlamaydi. Uchinchi shaxs formasidan foydalanilganda esa “umid”, “yaxshi niyat”, “tilak” ma’nolari etakchi planga chiqadi.

Shuningdek, dramadagi “yarador bo‘lib qolmoq” qo‘shma fe’li sahna ijrosida “yaralanib” fe’liga almashadi. Agar sahnada “yarador bo‘lib” birikmasi qo‘llanilsa edi, qahramon aytmoqchi bo‘lgan “nadomat, zorlanish” ma’nolari intonatsion jihatdan etarlicha anglashilmay qolgan bo‘lar edi. Chunki birikmada adabiy me’yorga xoslik aniq sezilib turadi va yaxlit urg‘u ikkiga bo‘linadi. “Yaralanib” fe’lida esa urg‘u bir so‘zga tushganligi uchun “avaylash”, “hamdardlik” va “shafqat” tuyg‘ulari tomoshabinga ham, tinglovchiga ham aniq sezilib turadi. Bundan tashqari, “yaralanib” so‘zida og‘zaki nutqqa xoslik qabariq holda ifodalanadi. Sahnada bu tarzidagi lingvotransformatsion jarayonlar tomoshabin bilan qulay muloqot o‘rnatish imkoniyatini yaratadi.

4. Sintaktik sathdagi transformatsiya. Bunda so‘z birikmasi va gap qurilishidagi muayyan badiiy-estetik maqsadga binoan amalga oshirilgan o‘zgarishlar tushuniladi. Masalan, dramada “Men eshitayotganim yo‘q” gapi “Eshitmayapman” tarzida talaffuz qilinadi. Aytish mumkinki, sahna nutqining ixchamlik va kuchli ta’kid tamoyili mazkur jumlaning transformatsiya qilinishiga asos bo‘lgan. Natijada gapni bir urg‘u bilan aytish imkoniyati, shuningdek, qo‘shimcha ma’nolarning ham ifodalanishiga zamin yaratgan. Ya’ni, ijro asnosida “befoyda narsalarni yig‘ishtir”, “boshqa narsaga urinma” kabi ma’nolar anglashiladi.

5. Matndagi ayrim birliklarning tushirishi yoki ijroda yangi birliklarning qo‘shilishi bilan bog‘liq transformatsiyalar. Bunda asar matnida mavjud bo‘lgan ayrim birliklar tushirilgan holda ijro qilinadi. Yoki asar matnida mavjud bo‘lmagan birliklarning sahnadagi ijroda paydo bo‘lishi nazarda tutiladi. Masalan: drama matnida “sendan” olmoshi qo‘llanilmagan. Asar qahramoni Tongyorug‘ nutqida mazkur olmoshning qo‘shib talaffuz qilinishi tomoshabin markazli transformatsiya bo‘lib, persepsiya tamoyili talabiga muvofiq amalga oshiriladi. Maqsad shuki, savolning kimga yo‘naltirilishi bilan bog‘liq informatsiya “sendan” olmoshining qo‘llanilishi natijasida oshkora ifodalangan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, matnning nutqqa, sahna yoki ekranga ko‘chishi bir necha maqsadni yuzaga chiqaradi. Ma’lum bir asar sahnalashtirilganda uning tilida turli o‘zgarishlar yuz beradi. Bunday evrilishlar tilshunoslar tomonidan lingvotransformatsion jarayonlar termini ostida o‘rganilmoqda. Lingvotransformatsion jarayonlar deyilganda til birliklarining muayyan kontekst talablari asosida o‘zgarishi, yangidan shakllantirilishi yoki moslashtirish jarayonlari tushuniladi. Bu jarayonda so‘zlar, iboralar va grammatik tuzilmalar fonetik, morfologik, leksik-semantik, sintaksik va pragmatik jihatdan transformatsiyaga uchraydi. Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” nomli dramasi sahnalashtirilishida yuz bergan lingvotransformatsion jarayonlar tilshunoslikning turli aspektlarida, xususan, lingvopragmatika, lingvopoetika, psixolingvistika, transformologiya kabi tadqiqot sohalarining tutum va tamoyillari asosida o‘rganilishi zarur deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Chomsky, N.A. Transformational Approach to Syntax Transformational approach to syntax / N.A. Chomsky. –Texas, –1958. – pp: 124–158.

2.Montserrat Martínez Vázquez M. Complementos predicativos en inglés y en español/ Revista Alicantina de Estudios Ingleses, 1990. n. 3, pp. 89–96.

3.Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Ю.Д. Апресян. М.: Просвещение, 1966. 305с.

4.Власова Ю.Н. Синонимия синтаксических конструкций в современном английском языке / Ю.Н. Власова. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1981. 159 с.

5.Гнатюк О.А. К вопросу о разграничении понятий: «синонимия», «вариативность», «параллелизм» (теоретический обзор) // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. Нижний Новгород: Научно-издательский центр «Открытое знание», 2024. №03 (107). С. 46–53. Режим доступа: <https://scipress.ru/upload/philology/fa032024-1.pdf> (кўрилди 18.01.2025).

6.Пешковский А.М., “Русский синтаксис в научном освещении”, 6 изд., М., 1938

7.Подкорытова А.В., Яковлева Е.А. Конверсия как способ реализatsии синтаксической синонимии на разных этапах изучения русского языка как иностранного // Молодежный вестник ИрГТУ. 2022. Т. 12, № 4. С. 836-839.

8.Сорокина Т.С. Функционально-когнитивные основания теории грамматической синонимии в английском языке: Дисс. док. филол. наук. М.: 1981. 186с.

9.Шахматов.А.А. Из трудов А.А.Шахматова по современному русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1951. – С.37

10. Яковлева Е.А. Конверсия как способ реализации синтаксической синонимии на разных этапах изучения русского языка как иностранного // Молодежный вестник ИпГТУ. 2022. Т. 12, № 4. С. 836-839.

11. Yuldashev M., Yuldasheva Z. The Problem of Text in Linguistics // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2023. – T. 1. – №. 18. – С. 100-108.

12. Yuldashev M. Badiiy matnda qahramonlar ruhiyati va ularning lingvopoetik xususiyatlari. Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti ilmiy-metodik jurnali. 2024/1. -B. 57-63.

UZLUKSIZ TA’LIM JARAYONIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI, IJODKOR SHAXSNI TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Umarov Baxriddin Mengboevich

**Alfraganus universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi mudiri,
psixologiya fanlari doktori, professor**

Manbalardan ma’lum bo’lishicha, islomgacha bo’lgan xalqlarning sog’lom ma’naviy va intellektual hayot uchun xarakterli bo’lgan xususiyatlar tabiat va jamiyat hodisalariga munosabatda animistik (har narsaning joni, ruhi bor degan e’tiqod), magiya (sehrgarlik, jonsiz narsalarga g’ayritabiiy qudratga ega deb sajda qilish), totemizm (hayvonlar, o’simlik, narsalarga sig’inishning yetakchiligi), majusiylikning rasm-rusumlari va marosimlaridan tarbiya jarayonida aralash foydalanish, qadimiy axloqiy-ma’naviy tasavvurlar zahirida tayanch nuqta hisoblangan ishonch va tarbiyada muhim ahamiyatga ega bo’lgan ruhiy jarayon, ezgu fikr, ezgu kalom, ezgu amalning yovuz fikr, yovuz kalom, yovuz amal ustidan g’alabasi uchun kurash g’oyasining yetakchiligi, axloqiy-ma’naviy tafakkurni tarbiyalashda asosiy usul ko’rgazmalilik, ishontirish, namuna, tan jazosi hisoblangan. Ta’lim-tarbiya vositasi esa g’ayritabiiy kuchga ega deb, tasavvur qilingan narsa va hodisalardan iborat bo’lgan [2].

Mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash bo’yicha bugungi kunda ta’lim-tarbiya tizimidagi ayrim an’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiruvchi, o’quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi interfaol ta’lim metodlari bilan boyitish maqsadga muvofiqdir [3]. Ta’lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi interfaol ta’lim metodlarining pedagogik-psixologik mohiyati shundaki, oddiy munozarada bahslashuvchilar ko’proq ongli, asosli fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar va mustaqil faoliyat yuritish natijasida ta’lim oluvchi shaxsida ijodkorlik xislatlari shakllanadi. Bunda bahslashuvchilarga miyaga qanday fikr quyilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, “tilga nima kelsa”, lekin navbatma-navbat aytish imkoniyati beriladi. Bu narsa ko’proq, muammo ancha notanish, savol murakkab yoki noaniq bo’lgan sharoitlarda qo’l keladi. Ya’ni, bunda “erkin assotsiatsiyalar”ga imkon beriladi va oxir oqibat ўқувчининг o’zi muammoning ma’lum ratsional “mag’zni” ajratib oladi.

Shuningdek, dars jarayonini oqilona tashkil etish, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonidagi faolligi muttasil rag’batlantirilib turilishi, o’quv materialini kichik-kichik bo’laklarga bo’lib, ularning

mazmunini ochishda turli xil zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi [4].

Ma’lumki, raqobatchilikka asoslangan bozor iqtisodiyoti tezkor, tadbirkor, sharoitga ko’ra ish tuta biladigan, maqsadga erishish yo’l, usul va vositalarini zudlik va oqillik bilan yangilay oladigan faol shaxslarga muhtojlik sezmoqda. Shuning uchun G’arbda ta’lim va tarbiya tizimiga bixevioristik yondoshuvdan kognitiv yondoshuvga qarab siljish kuzatilmoqda. Bixevioristik yondoshuvda inson ta’lim-tarbiyasi sust, kognitiv yondoshuvda esa ular faoldir. Bozor iqtisodiyotida yashash sharti esa insoniy faollikni talab qiladi. Shuning uchun AQSh va G’arbda o’tgan asrning 60 - yillaridayoq kognitivizm zudlik bilan pedagogika, pedagogik psixologiya va didaktika tizimlariga kirib kela boshladi. O’sha davrda ancha ommalashgan ta’limning verbal (ya’ni, ta’lim-tarbiya jarayonidagi kommunikativ muloqotda ta’lim oluvchining faolligi va o’zligini namoyon qilishga yo’naltirish) usullari bilan birlashib, pedagogik psixologiyada ongli verbal kognitiv ta’lim yo’nalishi shakllandi [1].

Kuzatishlarimizdan ma’lum bo’lishicha, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash jarayonida voqelashtirish omillari, usullari juda ko’p va rang – barangdir. Ulardan asosiylari sifatida, quyidagilarni sanab o’tish mumkin:

Birinchidan, har bir mashg’ulotda o’quvchi o’qituvchi (darslik) talabi asosida unga berilgan, yetkazilgan bilimlarni takrorlashi emas, balki uning yo’llanmasi bilan yangi bilim hosil qilishi ta’minlanishi lozim. Bu esa fikrlash yordamida bilishga intilishning bosh omilidir.

Ikkinchidan, darsda o’quvchi sust tinglovchi emas, balki izlovchi, qiyoslovchi, kashfiyotchi bo’lishi kerak. Shuning uchun o’quvchi yoki talaba og’zidan chiqqan har bir so’z, fikr, hukm, bayon uning o’ziniki bo’lmog’i shart. Albatta, o’quvchida tug’ilgan bu fikr olamshumil kashfiyot yoki biror chigal muammoning yechimi emas balki, o’qituvchi (darslik) bergan axborotning soddagina takrori ham emas bo’lishi mumkin. Bunday ta’lim usuli o’quvchida mustaqillik, mas’uliyat, o’z menligini anglash, ijod, bunyod qilish ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Natijada o’qituvchi bilan tinglovchilar orasida dars jarayonidagi aloqa – munosabat juda ko’p hollarda jonli og’zaki muloqot, qolaversa, bahs tusini oladi.

Uchinchidan, o’qituvchining ta’lim oluvchiga beradigan izlanish va fikrlash yo’llanmasi shunday bo’lmog’i lozimki, sinf yoki guruhdagi o’quvchilarning izlanish va ijod mahsuli aynan bir xil bo’lmasligi – mohiyatan bir yo’nalishda bo’lib, lekin shaklan har xil bo’lmog’i lozim. Shundagina har bir ta’lim oluvchi o’zligini mumkin qadar yorqinroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo’ladi va ularda har bir mashg’ulotda musobaqa ruhi yetakchilik qiladi.

To’rtinchidan, dars jarayonida (uy vazifasini bajarish va uni sinfda tahlil etishda) o’quvchi o’qituvchi yo’llanmasi asosida izlanar, fikr qilar, biror narsani topar, biror xulosa va hukmga kelar ekan, u o’z fikrini asoslash va isbotlashga, himoya qilishga intilmog’i zarur. Qolaversa, mashg’ulotning tashkil etishligi va o’quv materiali bunga keng yo’l ochib bermog’i, bolaning yosh psixologiyasi va aqliy fiziologik imkoniyatiga mos bo’lmog’i lozim. Xullas, ta’limning onglik omili mana shularda namoyon bo’ladi.

Shu o’rinda ta’kidlash lozimki, bugungi kunda ko’pgina darsliklar va o’quv qo’llanmalari o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, ularda ijodkorlikni tarbiyalashga yo’naltirilgan mazmunda tayyorlashga harakat qilinayapti. Jumladan umumta’lim maktablari,

o‘rta maxsus bilim yurtlari va oliy ta’lim tizimida Davlat ta’lim standartlariga muvofiq tuzilgan fan bo‘yicha o‘quv dasturlari va darsliklar talab etiladigan mezonlar hamda ilmiy tamoyillarga asoslangan holda tayyorlanmoqda. Shubhasiz, ular o‘quvchining turmush tarzi va kundalik hayoti bilan bog‘langan narsa va hodisalar doirasidagi materiallardan tashkil topgan bo‘lib, har bir yosh bosqichidagi o‘quvchilarning psixologik rivojlanishi darajasiga muljallangan. Ammo, ming afsuslar bo‘lsinkim, yaratilayotgan barcha darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarini ushbu talablarga javob beradi deb ayta olmaymiz.

Yangi mazmundagi darsliklarning o‘quv materiali va topshiriqlarning berilishida bosqichli ketma – ketlik ham, har bir mavzuni o‘rganish jarayonida o‘quvchining aqliy faoliyatini rivojlantirish amaliyotining mavzudan mavzuga, sinfdan sinfga, bosqichdan-bosqichga murakkablasha borish yo‘llari ham, o‘rganish jarayonining faol kuzatishdan boshlanib amaliy qo‘llash bilan yakunlanish jarayoni ham ongli verbal kognitiv psixodidaktik asoslarga to‘la mosdir. Shubhasiz, bunday ta’lim usulini amaliyotda izchil qo‘llash, bu yo‘nalishda tajriba orttirish unga juda ko‘p tuzatish, to‘ldirish va aniqliklar kiritishni talab etadi. Ushbulardan kelib chiqib, bunday ta’lim usulini mukammallashtirish, rivojlantirish, ommalashtirish bo‘yicha ayrim mulohazalarni bayon etish mumkin. Buning uchun birinchi galdagi psixologik yo‘nalishdagi vazifalarimiz sifatida quyidagilarni sanab o‘tishimiz lozimdir:

Birinchidan, verbal kognitiv ta’lim usulini (bugungi kunda ta’limning yangi pedagogik texnologiyasi) o‘qituvchilar orasida keng ommalashtirish eng muhim vazifalarimizdan biri sanalishi lozim. Chunki bu usulni qo‘llash uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni, ko‘rgazmali va texnologik qurollardan o‘qituvchilarimiz amaliy foydalanishni o‘rganib olmas ekanlar, ular bu sohada samarali natijaga erishga olmaydilar.

Ikkinchidan, darsliklar va ta’lim usuli bilan mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish uchun o‘quvchilar qo‘shimcha axborot manbalari bilan ta’minlangan bo‘lishlari shart, hozircha bu manbalar darslik, internet ma’lumotlari, elektron manbalar, o‘quvchining xotirasi, kundalik turmush tarzidan, boshqa o‘quv fanlaridan, atrofdagilardan so‘rab – surishtirib oladigan axborotlardan iborat xolos. Bu albatta, yetarli emas. Shuning uchun o‘qituvchilar fan boyliklarini va imkoniyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan va ularni ta’lim oluvchilarga yetkaza oladigan qomusiy ma’lumotnoma, turli xildagi (izohli ma’lumotlar, tasviriy iboralar va b.) ma’lumotlar bilan ta’minlangan bo‘lishlari shart. Bu masalada ta’lim tizimida yo‘lga qo‘yilayotgan fanning o‘quv moduli: o‘quv-uslubiy majmua, elektron o‘quv-uslubiy majmuasi (sillabus) ko‘p jihatdan talabalarni turli xil qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ta’minlash imkoniyatiga egadir deyish mumkin. Qolaversa, bu orqali darsliklarning hozirgi hajmi keskin qisqarib, ular asosan, har bir mavzuni o‘rganish (har bir mavzu doirasida ijodiy fikrlash va nimanidir yaratish) topshiriqlari algoritmidan iborat bo‘lar edi. Albatta, bu juda katta ish. Lekin biz verbal kognitiv ta’lim usuliga qadam qo‘yib, ijodkor va mustaqil fikrlovchi shaxs tarbiyasini o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ydikmi, buni amalga oshirmasdan ilojimiz yo‘q. Bularsiz ko‘zlagan maqsadimizga erisha olmaymiz!

Uchinchidan, nazarimizda hozirgi ayrim darsliklarda “orqaga qarash” - dastlab oldingi ilmiy talqinlarga tayanish va so‘ngra ularni inkor etish yoki yangilash me’yordan ortiqdek tuyuladi. Bunday hollar ma’lumot turlari va qo‘shimchalar, ma’lumot tasniflari talqinida

anchaginadir. Bunday hol ehtimol, o‘tish davri darsliklari uchun zarurdir, lekin psixologik va didaktik nuqtai – nazardan ularni oqlab bo‘lmaydi. Shuning uchun bunday chekinishlar darsliklardan bosqichma – bosqich chiqarilishi lozim. Buning uchun barcha ta’lim tizimida ayniqsa, umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflar dasturlari va darsliklarini qayta ko‘rib chiqish lozimdek ko‘rinadi. Bunda bosh omil sof pragmatik – dasturda ko‘rsatilgandek, ommaviy amaliy tatbiqqa nozarur ilmiy bilimlar o‘quvchilar, ayniqsa yosh davridagi o‘quvchilar uchun ortiqcha ekanligidir.

To‘rtinchidan, ayrim ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi darsliklarda ba’zan uchrab turadigan har bir mavzu o‘rganilishini yakunlaydigan va mohiyati ta’lim oluvchining mustaqil xulosasini tekshirish uchun xizmat qiladigan, “bilib oling” izohi bilan berilgan sharhlarni keltirish shartmikan deb o‘ylaymiz?! Bunday holatda o‘quvchi uni o‘ylab topishdan ko‘ra tayyorginasini o‘qib olishni afzal ko‘radi! Mohiyatan bu “bilib oling”lar matematikaga, fizika, ximiya fanlari bo‘yicha beriladigan misol va masalalarning javob va yechimlaridir. Shuning uchun bular ham o‘ta ixchamlashtirilib, darslikning oxirida berilsa, bolalarni mustaqil izlashga ko‘proq undagan bo‘larmidi deb o‘ylaymiz.

Beshinchidan, darsliklarda xususan, takrorlash bo‘limlarida testlar beriladi. Bu testlar esa kognitivlik va verballikdan tamoman uzoq, ular ko‘proq retroskopik va retseptiv tabiatga ega. Bu testlarni ijodiy lashtirish ustida o‘ylash va izlanish davri keldi. Buning uchun, ehtimol, darsliklarda qisman o‘z aksini topgan o‘zimizning eski, sharqona testlarimiz yoki “Topqirlar bellashuvi” uchun zarur bo‘lgan savol – topshiriqlar miqdorini oshirish maqsadga muvofiq bo‘larmidi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yuqorida ta’kidlangan fikrlar bizning ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va hayotiy kuzatuvlarimiz asosida shakllangan qarashlardir. Ammo, bu kabi fundamental masalalar ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishda va ijodkor shaxsni tarbiyalashda o‘ziga xos o‘rin tutadi deb o‘ylaymiz.

Adabiyotlar

1. Matyushkin A. M. Некоторые проблемы психологии мышления. «Психология мышления». Сборник переводов с английского и немецкого под ред. А. М. Матюшкина. М., 1965.
2. Muhammadjonov A. Shkola i pedagogicheskaya mysl uzbekskogo naroda XIX – nachala XX v. Tashkent, «FAN», 1978. – 44 s.
3. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboeva R.N. Mustaqil fikrlash: (Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma) – T.: Sharq, 2000. – 112 b.
4. Karimova V.M. Auditoriyada bahs-munozarali darslarni tashkil etishning psixologik texnologiyasi. – T.: 2000. 78 b.

TEZAURUS – LUG‘ATCHILIKKA KREATIV YONDASHUV OMILI SIFATIDA

**Sharapova Zubayda Fozilovna,
TIPI Pedagogika fakulteti dekani, dotsent**

Tezaurus – hozirgi kundagi zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklar o‘rtasidagi semantik aloqalar – omonim, sinonim, antonim, paronim, giponim, giperonim va boshqa tushunchalarni ko‘rsatadigan umumiy yoki maxsus lug‘at, shunday lug‘atlarning maxsus turi hisoblanadi. Bu lug‘at boshqa lug‘atlardan farqli o‘laroq, biror bir ilm-fan sohasiga oid lug‘aviy birliklar yoki biror mavzu tarkibida joylashtirilgan ana shunday birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlar aks ettirilgan ideografik lug‘atdir.

Unda kerakli so‘zlar tushunchaga qarab qidiriladi. Nazariy jihatdan tezaurus leksik-semantik tizimning ehtimoliy modellaridan biridir. Amalda undan individual lug‘atni boyitish va tezkor qidiruv vositasi sifatida foydalaniladi. Shu ma’noda tezaurus lug‘atning aksi hisoblandi.

Odatda, biror-bir so‘zning ma’nolarini emas, balki so‘zning o‘zini qidirilganda, tezauruslarga murojaat qilinadi. Ya’ni bu yerda tushuncha ma’lum bo‘lsa-da, biroq shu tushuncha ostidagi so‘zlar guruhi yoki so‘z shakllari haqida ma’lumotlar olinadi. Bu tizim ichida turgan bo‘lishi mumkin-u, ammo so‘zning o‘zi nimaligini bilmasligimiz mumkin. Shu bois, manbalarda ta’kidlanganidek, tezaurus – bu lug‘at bo‘lib, so‘zlar uchun omborxona vazifasini o‘taydi.

Tezaurus umumiy ma’noda – maxsus terminologiya, ya’ni lug‘at, ma’lumotlar yig‘indisi, korpus yoki jamlanma, ma’lum sohadagi bilimlar yoki faoliyat sohasidagi tushunchalar, ta’riflar va terminlarni to‘liq o‘z ichiga oladi.

Tezaurus – yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib, “xazina”, “boylik”, “zaxira” demakdir. Mazkur tushuncha maxsus bilimlar sohasi yoki faoliyat sohasining tushunchalari, ta’riflari va atamalarini matnlarda ishlatish misollari bilan to‘liq qamrab oluvchi ma’lumotlar to‘plami hisoblanadi.

Tezaurus muayyan tilda barcha so‘zlarni qamrab oladigan, ularning matnda qo‘llanish holatlarini to‘la-to‘kis aks ettiradigan lug‘at. Muayyan yozuv yodgorliklaridan leksik birliklarni yoppasiga terib olishga asoslangan (masalan, yunon, lotin tillariga tuzilgan) lug‘atlar shunday lug‘atlardan hisoblanadi. So‘z tanlash tamoyillariga ko‘ra yozuvchilar yoki ularning ijodiga mansub biror asar tili bo‘yicha tuzilgan lug‘atlar ham tezaurus hisoblanadi.

U leksik-semantik, korporativ kommunikatsiya (bir fan yoki kasb orqali o‘zaro bog‘liq bo‘lgan shaxslarning muloqotda bir-birlarini tushunishlari) uchun xizmat qiladi. Tezauruslar ma’lum bir fanni talqin qilishda muhim vositalardan biridir.

Tezaurus tushunchasini yuqoridagi sifatlari bilan birgalikda, lug‘atning bir turi deb olsak, unda quyidagicha qiyosiy fikr yuritishimiz mumkin:

Lug‘at va tezaurus tushunchalarining har ikkisi so‘z va uning ma’nolarini bilish uchun xizmat qilsa-da, biroq ularning so‘z ma’nolari haqida ma’lumot berish usullari har xil, ya’ni o‘zaro farqlanadi.

Lug‘at va tezaurus so‘zlari lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra, ot hisoblanadi. Lug‘at ko‘proq til o‘rganuvchilar tomonidan so‘zlarning ma’nolari, talaffuzi va orfografiyasini aniqlash uchun ishlatilsa, tezaurus tadqiqotchilar tomonidan so‘zning sinonim, antonim, omonim va boshqa ma’no shakllarini topish uchun ishlatiladi.

Tezaurus – so‘z yoki terminning tegishli tushunchalar guruhidagi ro‘yxati. U murojaat qilinayotgan so‘z bilan bir xil bo‘lgan boshqa so‘zlar to‘g‘risida ham keng qamrovli ma’lumotlar beradi.

Aksariyat tadqiqotchilar sinonim, antonim, paronim va boshqa shu kabilarni bilish uchun tezaurusdan foydalanishadi. Odatda, tezaurus tilda so‘zlarning kelib chiqishiga unchalik bog‘liq bo‘lmaydi, xususan, so‘zlarning etimologiyasi haqida qo‘shimcha ma’lumotlar bermaydi. Ammo, tezaurus so‘zlarning boshqa shakllari, masalan, nominal shakllari, sifatlar va adverbial shakllar haqida juda ko‘plab ma’lumotlar beradi.

Lug‘at – bu tildagi so‘zlarni (odatda alifbo tartibida) ro‘yxatga oladigan va ularning ma’nosini izohlab beradigan yoki shunday so‘zlarni boshqa tilda beradigan, ko‘pincha to‘g‘ri talaffuz haqida ma’lumot beradigan kitob yoki elektron manba hisoblanadi. Boshqacha qilib ifodalasak, lug‘at tildagi so‘zlar haqida bilim beradigan etimologik va grammatik vositadir.

Lug‘atda so‘zning jinsi va nutqda ishlatilishi haqida qo‘shimcha ma’lumotlar mavjud. U tildagi birorta so‘z bilan bir qatorda, unga qo‘shimcha ravishda ma’lumotlar ham berishi mumkin. Lug‘at bir nechta aniq tillarda tuzilishi mumkin, masalan, ingliz, fransuz, rus va boshqa tillarda. Bir tilda tuzilgan lug‘atda boshqa tillardagi shu so‘zning ekvivalent ma’nolari ham beriladi. Odatda, bu sifatlar tezaurusga tegishli emas.

Birinchi zamonaviy ingliz tezaurusi Piter Mark Roger tomonidan 1805 yilda yaratilgan. Mazkur tezaurus 1852 yilda Angliyada nashr etilgan, taxminan 15 mingta tushunchani o‘z ichiga oladi va shu vaqtdan beri foydalanib kelinadi. Bunday lug‘atlarning asosiy maqsadi matn yozishda tegishli so‘zlarni tanlashga yordam berish, mavzu doirasida atama yoki termin o‘rtasidagi munosabatlarni tavsiflovchi ma’lumotlarni qidirib topishdan iborat. Bunday lug‘atlar ma’lum bir soha mutaxassisleri tomonidan yaratilgan va mavzu doirasidagi ma’lumotni qidirib topish uchun mo‘ljalangan.

1870 yillarda tezauruslardan ma’lumot izlash ishlarida faol foydalanila boshlandi.

Shunday lug‘atlardan yana biri Vikilug‘at deb ataladi. U ko‘p tilli bepul yangilanadigan lug‘at va tezaurus bo‘lib, “Vikimediya” fondi loyihasi doirasida yaratilgan va 2004 yildan hozirgi kungacha ishlatilib kelinadi. Unda 250 mingta tushuncha va 67 mingta semantik munosabatlar o‘z aksini topgan.

Rus tilidagi xuddi shunday tezauruslardan biri “RuTez” deb nomlangan. Bu lug‘at 1997 yilda Axborot tadqiqotlar markazi tomonidan avtomatik indeksatsiya vositasi sifatida yaratilgan. U hozirgi kunga qadar ishlab chiqilgan 45 mingta tushuncha, 107 mingta so‘z va iboralar, 177 mingta semantik munosabatlarni qamrab oladi.

O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida tezaurus terminiga quyidagicha izoh berilgan:

“Tezaurus (yun. thesaurus – xazina, boylik) – 1) muayyan tildagi barcha so‘zlarni qamrab oladigan, ularning matnda qo‘llanish holatlarini to‘la-to‘kis aks ettiradigan lug‘at” [8, 329-b.].

Tezaurus – bu lug‘atlar tushunchasi va uning birliklari o‘rtasidagi sobit semantik aloqalar bo‘lib, har ikkala mustaqil xususiyat ham tushuncha aniqlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

“Tezaurus termini, avvalambor tilning lug‘at fondini maksimal darajada to‘liqlik bilan ifodalaydigan xazina sifatida talqin etiladi. Matnlarning adekvat talqini va ma’lumotlari uning sistem ma’nolarini o‘zida mujassam etgan va soha vakillari tomonidan e’tirof etilgan tezaurusda aniqlanadi” [2, 19-b.].

Hozirgi vaqtda ushbu tushunchaga kompyuter texnologiyalarida so‘zlarni qidirishda axborot texnologiyalarining tarqalishi, Internet va mashinalarning tarjimai bilan bog‘liq lug‘atlar kiradi. Psixologiyada shaxsning tezaurusi ma’lumotni idrok etish va tushunish bilan xarakterlanadi. Bunda aloqa nazariyasi va uning elementlari o‘zaro ta’sir ko‘rsatadigan murakkab tizimning umumiy tushuncha-tezislari ko‘rib chiqiladi.

Kompyuter lingvistikasining tarkibiy qismi bo‘lgan tezauruslar leksemalarning o‘z va ko‘chma ma’nolari, kommunikativ xususiyatlari, emotsional-ekspressiv funksiyalari haqida keng ma’lumot berishi bilan qimmatlidir. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, jahon tilshunosligida kompyuter lingvistikasi, korpus tushunchasiga doir ilk ma’lumotlar XX asrning qirqinchi yillarida yuzaga kelganligi ilmiy manbalarda qayd etilgan. O‘zbek tilshunosligida korpus lingvistikasi masalalari keyingi yillarda ilmiy tadqiqot ishlari sifatida keng o‘rganila boshladi.

Xususan, Sh.M. Hamroevaning “O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari” nomli dissertatsiyasida o‘zbek tilshunosligida birinchi marta korpus, uning o‘ziga xos xususiyatlari, nazariy asoslari, til korpusining lingvistik hamda nazariy va amaliy ahamiyati yoritib berilgan [10, 15-b.].

Shuningdek, korpus lingvistikasining shakllanish tarixi, taraqqiyot yo‘li, o‘ziga xos xususiyatlari va bugungi holati masalalari atroflicha talqin qilingan.

O‘zbek tilini jahon tillari qatorida rivojlantirish, uni dunyoviy tillar sirasiga kiritish va til o‘rganish hamda o‘rgatishda kompyuter lingvistikasi fani dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Texnika taraqqiyoti mahsuli bo‘lgan kompyuter tizimi barcha sohalarda qulayliklar yaratadi, ma’lumotlarning tezkor yetkazib berilishini, tarjima, tahrir jarayonlarining mashina yordamida qisqa muddatlarda amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Kompyuter lingvistikasi amaliy tilshunoslik yo‘nalishlaridan biridir. “Amaliy lingvistika” termini esa ko‘p ma’noli termin bo‘lib, bu termin umumtilshunoslikda har xil talqin qilinadi. G‘arb tilshunosligida applied linguistics, angewandte linguistik termini, birinchi navbatda, o‘qitish metodikasi, grammatik xususiyatlarni qamrab olgan holda, ona tili va chet tillarini o‘qitish amaliyoti bilan bog‘lanadi.

Aslida mazkur tushunchalar kompyuter texnologiyalarining ishlab chiqilishi va axborotni qayta ishlash tizimi (boshqaruvning avtomatlashgan tizimi, informatsion qidiruv tizimi, matnni qayta ishlashning avtomatik tizimi) shakllanishi jarayonida yuzaga kelgan.

Ayrim rus tilidagi adabiyotlarda, ko‘p hollarda, “kompyuter lingvistikasi” (“computational linguistics”), “hisoblash lingvistikasi”, “avtomatik lingvistika”, “injener lingvistikasi” tarzida qo‘llaniladi [1, 5-b.]. Amaliy lingvistikaning mazkur nomlar bilan yuritilishi uning faoliyati xarakterini belgilaydi. Ushbu terminlarda amaliy lingvistikaning integratsiyaga asoslanishi, avtomatlashish xususiyati o‘z ifodasini topgan.

Tezaurus – bu umumiy ma’noda maxsus bilim sohasi yoki faoliyat sohasining tushunchalari, ta’riflari, atama yoki terminlarini to’liq qamrab oladigan maxsus terminologiya, yanada qat’iy va ob’ektiv ravishda lug‘at, ma’lumotlar to’plami, korpus yoki kod, demakdir.

Tilda tezauruslar elektron formatda, alohida fan sohalarini tavsiflashning samarali vositalaridan biri bo’lib, biror fan yoki kasb-hunar bilan bog’liq bo’lgan munosabatlar va shu munosabatlardagi tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. U nafaqat so’z ma’nolari, balki intellektual tizimlarning ilmiy asoslarini to’ldirishda ishlatilishi mumkin bo’lgan so’zlarni boshqa tushunchalar va ularning guruhlar bilan o’zaro bog’lash orqali ochib berishga imkoniyat yaratadi. Tildagi axborotlar bazasida tezaurus termini sub’ekt ega bo’lgan barcha ma’lumotlarning umumiylikini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baranov A. Vvedenie v prikladnuyu lingvistiku. – Moskva, 2001
2. Valitova N.R. Formirovanie professionalnogo tezaurusa u studentov fizkulturnogo vuza. Avtoref. na soiskanie uchyonoy stepeni kand.ped.nauk. – Omsk, 2012.
3. Mahkamov N. Terminologik tamoyillar va xalqaro terminelementlar. // Xorijiy so’z va terminlardan foydalanishda me’yor va milliy-assotsiativ fikrlash muammolari. Toshkent, 2011
4. Mirahmedova Z. O’zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: “Fan”, 2010
5. Rasulov R., Suyunov B., Mo’ydinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. Toshkent, 2010
6. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Monografiya. – Toshkent: 2022
7. Eshmo’minov. A. O’zbek tili milliy korpusining sinonim so’zlar bazasi. Filol. f. bo’yicha f.d.(PhD) diss. avtoref. – Qarshi: 2019.
8. O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: 2004
9. O’zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” – 2006
10. Hamroeva Sh.M. O’zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari. Filol. f. bo’yicha f.d.(PhD) diss. avtoref. – Qarshi: 2018.

KREATIV TAFAKKUR HAQIDAGI FALSAFIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI

Sherov Mansur Boltayevich

**Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik muhandislik bilim yurti
Gumanitar fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi, f.f.f.d (PhD), dotsent,
podpolkovnik**

Annotatsiya: Ushbu maqola kreativ fikrlash g‘oyasini ochib beradi. U zamonaviy talablarga javob beradigan, har sohada kreativ bo‘la oladigan mutaxassislar sonini oshirish orqali rivojlanishni takomillashtirishni ko‘rsatadi. Harbiy xizmatchilar orasida kreativ fikrlashni shakllantirish borasida muhim fikrlar ilgari surilgan. Harbiy tayyorgarlikni zamonaviylashtirishning muhimligi ta’lim jarayonida kreativlikni shakllantirishdir. Harbiy xizmatchilar orasida shaxsiy tarkibni kreativ ruhda tarbiyalash to‘liq qo‘llab-quvvatlanadi.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, chuqur fikrlash, kreativ fikrlash, zamonaviylashtirish, fikrlashning ilmiy usuli, taktik chuqur mulohaza, dialektga oid kreativlik.

Abstract: This article explains the concept of creative thinking. It implies an increase in the level of development by increasing the number of specialists who can approach creatively in each area, depending on the modern demand. In the servicemen there is an opinion on the priority directions of the formation of a creative way of thinking. In military servants, there was an opinion on the importance of the formation of a creative way of thinking and the importance of the modernization of the sphere of training, which is taught to them in the formation of creative creativity. In Uzbekistan, the achievements of educating military personnel in the creative spirit are comprehensively supported.

Keywords: Creativeness, Contemplation, Creative Thinking, Modernization, Creativity, Scientific Way Of Thinking, Tactical Contemplation, Dialectical Creativeness.

Har qanday muammo va fenomenning tadqiq etilishi tadqiqotning nazariy-uslubiy asoslarini aniqlashni talab qiladi. Boshqacha aytadigan bo‘lsak, qo‘yilgan masalani hal etish uchun avvalo tadqiqot strategiyasi va dasturi aniqlab olinishi, ya’ni tadqiqotda qo‘llaniladigan tushunchalarning mohiyati, uslublar va usullar, prinsiplar va imperativlar belgilanishi nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Harbiy xizmatchilarda kreativ tafakkurni shakllantirish muammosini aksiologik jihatdan tahlil qilishni boshlar ekanmiz, bunda avvalo “kreativ qobiliyat” va “kreativ tafakkur” tushunchalarining mazmun-mohiyati, shakllanishi jarayoni xususida fikr yuritishimiz kerak bo‘ladi.

Insonni insoniyligini ifodalovchi eng muhim ijtimoiy fazilatlaridan biri hisoblangan “kreativ qobiliyat” va “kreativ tafakkur” tushunchalari insonni yuksak ijodiy imkon sohibi ekanligiga dalolat qilishi bilan birga, ayni paytda shaxs mustaqilligini ifodalovchi eng muhim belgilardan biridir. Shuning uchun ham insonda kreativ tafakkurni shakllantirish jarayonini o‘rganish, uni vujudga keltirgan tarkibiy elementlarni aniqlash kreativ tafakkur darajasini, holatini o‘lchovchi mezonlarni yaratish, bir so‘z bilan aytganda, ijodiy tafakkur haqida

alohida ta’limot yaratish barcha davrlarda ham faylasuf olimlarni diqqat markazida bo‘lib kelgan.

Kreativ tafakkur tushunchasi tarixiy manbalarda turli xil ma’no va qarashlarni anglatib kelgan. Bu tushuncha ikki xil xususiyatga ega bo‘lgan so‘zlar birikmasidan iborat bo‘lib, o‘zida sifatiylik va miqdoriylikni mujassam etadi.

“Kreativlik” uning sifatini bildirsa, “tafakkur” esa fundamental xususiyatini aks ettiradi. Shuningdek, kreativlik keng ma’noda kishining voqea va hodisalarning o‘ziga xos mohiyatini ijodiy anglashga asoslangan faoliyat hisoblanadi, kreativ tafakkur esa insonning ijodiy tafakkurini nazarda tutadi. Ko‘rinib turibdiki, yuqoridagi ta’riflarda ham ikki tushuncha bir-biridan sifat va miqdor jihatidan farqlanadi. Qadimda yunon faylasuflari bu masala yuzasidan turli xil qarashlarni o‘rtaga tashlaganlar. Shuningdek, ular insonning kreativ tafakkur qobiliyati bilan donishmandlik o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik mexanizmi tahlil qilishga harakat qilganlar. Ularning fikriga ko‘ra, insonning amaliy faoliyatini undagi qobiliyatlarga qarab ikki turga bo‘lish mumkin: fahm-farosatga asoslanib amalga oshirilgan xatti-harakat va fikr-mulohaza imkoniyatlariga tayanib bajarilgan faoliyat. Aqliy (intellektual) faoliyat, shubhasiz, fikr-mulohaza yuritishga asoslanadi. Fikr-mulohaza yuritish jarayonini yagona uslubga, yagona qolipga solish bilan inson hech qachon yuksaklikka ko‘tarila olmaydi. Aqliy yuksaklikka ko‘tarilish uchun nafaqat fahm-farosatga, balki fikr-mulohaza imkoniyatlariga tayanmoq ham darkor. Chunki, fikr-mulohaza yordamida inson olamni yaxlit tasavvur qiladi, unda sodir bo‘layotgan sifat o‘zgarishlari, o‘zaro aloqadorlik, o‘zaro ta’sirning natijasi ekanligini payqab olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, antik falsafiy tafakkur kreativlik mazmuniga ikki xil mavqedan turib yondoshadilar:

- 1) kreativlikni aynan kosmoontologik tushuncha ekanligi;
- 2) individual xususiyatga ega bo‘lgan biosotsial tushuncha sifatida e’tirof etadilar.

Qadimgi Yunon falsafasida kreativlik ijod manbai emas, balki ijodning o‘zi, ya’ni ijodiy fenomendir. To‘g‘ri Arastu (er. avv. 384-322 y.) o‘z qarashlarida “kreativlik” va “kreativ tafakkur” tushunchalarini ishlatib, bu ikki terminni bir-biridan ajratishga ham harakat qilgan. Uning fikriga ko‘ra, “kreativlik”- ijodiy imkoniyatdan ijodiy voqelikka o‘tish jarayoni bo‘lsa, “kreativ tafakkur” mazkur jarayonning pirovard natijasidir. Biroq ajablanarli joyi shundaki, mutafakkirning keyingi mulohaza va qarashlarida ushbu xulosa rivojlanmay qolgan, buning ustiga har ikkala tushuncha aynan bir-biriga o‘xshash, to‘ldiruvchi mazmunda ishlatilgan. Arastu “Ijod o‘z-o‘zini anglashdagi determinallashgan faoliyat bo‘lib, u bilimning yangidan-yangi sifat ko‘rsatkichlarini yuzaga keltiradi”¹, deb tushuntirgan.

Kreativlik mantiqiy jihatdan ijodiy tafakkurning o‘ziga xos shakli yoki o‘ziga xos usuli bo‘lib, bunda u ko‘pincha predmet yoki xodisa to‘g‘risida to‘g‘ri ijodiy fikr yuritish, xulosa chiqarish, ijodiy fikrlar izchilligini ta’minlash kabi vazifani bajaradi. Kreativlik va aql (intellekt)ni ajratib talqin qilish Suqrotdan boshlab, Aflotun, Arastu va keyinchalik Kant, Gegel falsafalarida ham alohida ahamiyat kasb etgan. Ijodiy jarayonni Aflotun “ruhlanish” va “ilohiy kuch” atamaları orqali asoslashga intiladi. Uning fikricha, “Shoir san’ati va bilimi

¹ Зубов В.П. Аристотель: Человек. Наука. Судьба наследия. Изд.3. – М.: УПСС, 2009. – 368 с.

bilan ijod qilmay, balki ilohiy quvvatdan ijod qiladi”². Shunday qilib, faylasuf shoirona ijodni mistik nazariya orqali rivojlantiradi. Bu nazariyaga binoan musavvir bexosdan (beixtiyor) va telbaga o’xshab ijod qiladi. Bu ijod hodisasi o’z-o’zicha aqldan yiroqroqda ya’ni qalbda paydo bo’ladi. Musavvir va shoir o’zlari nima qilayotganlarini bilmay ijod qiladilar. Shuning uchun ham mutafakkir “Haqiqiy ijod ilohiyliksiz bo’lmaydi”³ degan xulosaga keladi. Arastu esa “Inson dunyoning eng yaxshi ijodidir”⁴, degan g’oyani ilgari suradi. Shuningdek, u o’zining “Poetika” asarida ijodning meyoriy qonunlarini falsafiy jihatdan tahlil qiladi. Arastuning fikricha, ijodiy jarayon insonning subyektiv faoliyati bilan bevosita bog’liqdir. Shu ma’noda, ijodiy jarayonni aql yordamida ham bilish, anglash mumkindir. Bunday munosabat Abu Nasr Forobiy qarashlarida ham uchraydi. Alloma fikricha, “Inson mohiyati aqlda namoyon bo’ladi”⁵. Bizning nazarimizda, falsafada aql g’oyasining paydo bo’lishi – insoniyat tafakkur tarixidagi eng muhim hodisadir. Darhaqiqat, borliq va yo’qlikni, haqiqat va fikr dunyosini bir-biridan ajratish aqliy tajribani nazorat qilish imkoniyatini beradi. U shuningdek, voqelikdan ijodiy hayolni ajratishga, yashirin narsalarni muhokamaga olib chiqishga imkon beradi.

“Kreativlik” va “kreativ tafakkur” masalasida yunon faylasuflari singari musulmon olim-mutafakkirlari ham o’ziga xos maktab yaratganlar. Shu ma’noda diniy-falsafiy ta’limotlar mutakallimlik va mo’taziliylik, sunniylik, shialik va tasavvuf kabilarda insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e’tibor berildi. Chunonchi, kalamning ikki yirik yo’nalishi mutakallimlik va mo’tazoliylik islom ta’limoti qoidalarini talqin etishda ijodiy yondashuvni ishga solishni, kreativ usullardan foydalanishni yoqlab chiqdilar. Lekin shuni nazarda tutish kerakki, kreativ tafakkurga munasabat masalasida islom faylasuflari bilan yunon faylasuflari qarashlari o’rtasida muayyan ma’noda o’xshashliklar mavjud bo’lsa-da, “munosabatlar dealektikasi” nuqtai nazaridan qiyosan o’rganilganda o’zaro tubdan farq qiluvchi quyidagi xususiyatlarni kuzatish mumkin: birinchidan, yunon mutafakkirlari kreativlikka ikki xil mavqeda yondoshsalar; musulmon mutafakkirlari esa uch xil mavqedan turib yondoshadilar. Ikkinchidan, musulmon faylasuflari qaysi pozitsiadan turib yondoshishlariga qaramay yunonlarning kosmoontologiyasi yoki naturalizmi singari g’oyaviy chalkash abstraksionizmga yo’l qo’ymaslik uchun to’g’ridan-to’g’ri konkret ilohiyotga bog’laydilar. Yana shuni ham ta’kidlash kerakki, musulmon falsafasida yunon faosafasidagi kreativlik hamma narsani hal qilgan qudratiga ega degan qarashlarni cheklanganligini ta’kidlaydilar.

Shuningdek, “Inson kreativ tafakkur imkoniyatlari cheklangan xossalarini” oxirigacha bilishga ojizlik qiladi. Kreativ tafakkur – borliqdagi barcha muammolar ustidan yopqichni ko’tarishga qodir emas. Kreativ tafakkur dalillari bilan birlashganda olam bilan odam o’rtasidagi o’zaro aloqadorlik haqida aniq ma’lumotga ega bo’lamiz, degan g’oyani ilgari suradi. Yuqoridagi mulohazalardan ko’rinib turibdiki, oldin ta’kidlab o’tganimiz musulmon falsafasida kreativ tafakkur konkret ilohiy hodisa ekanligi bilan ham ajralib turadi.

² Платон. Избранные диалоги. М.: Художественная литература, 1965. С. 161.

³ Платон. Собр. соч. в 4 т. М. Мысль, 1994. Т. 3. С. 432.

⁴ Қаранг: Платон. Диалог: сборник / Платон; Пер. с древнегреч.; Сост., ред. и авт. вступ. ст. А.Ф.Лосев; Авт. примеч. А.А.Тахо-Годи. - Москва: Мысль, 1998. - 607 с.

⁵ Forobiy Abu Nasr Fozil odamlar shahri. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.-105 b.

Bizningcha, bu masalada ba’zi bir faylasuf olimlarning musulmon fani va falsafasi keyingi davrlar (ya’ni zamonaviy) fan va falsafaning asosiy bo’la olmasligin aynan, kreativ tafakkurni ilohiyotga tobe qilib bog’lab qo’yishni asosiy sabablardan biri sifatida ko’rsatishi mutloqo asossiz g’ayriilmiy qarashlardir. Negaki, bu fikrlarning asossizligi shundan iboratki, birinchidan, musulmon fani va falsafasi G’arb fani va falsafasini (agar biz uni aynan zamonaviy fanning asosi deb oladigan bo’lsak) shakllanishida ko’prik vazifasini ya’ni, tarix qa’rida qolib ketgan yunon falsafasini qayta ishlab o’rta asr va yangi zamon G’arbiy Yevropasiga yetkazib berishda muhim bog’lovchi vazifasini o’tadi. Bu esa o’z-o’zidan ma’lumki, kreativ tafakkurni aynan, ilohiyot bilan bog’lab qo’yilganligi fanda regressni yuzaga keltirdi degan fikrlar asossiz ekanligini ko’rsatadi. Ikkinchidan, musulmon falsafasidagi kreativ tafakkurni qanchalik darajada ilohiyot bilan bog’lamasin va ular bu masalada turli oqimlarga, maktablarga mansubligini qat’i nazar, kreativ tafakkur insonning eng oliy qobiliyati, aqliy zukkolik insonning eng muhim insoniy fazilati ekanligini yakdillik bilan ma’qullaydilar. Ularning fikricha, insonning barcha qobiliyatlari o’rtasida eng a’lo si kreativ tafakkur qilishdir. Xuddi shu kreativ tafakkur qilish qobiliyati tufayli inson olamdagi tirik jonzotlardan tubdan farq qiladi. Atrofida sodir bo’layotgan voqea va hodisalarni biladi. O’zining xatti-harakatini, xulq-atvorini nazorat qiladi. Shu ma’noda o’zi ham bir vaqtning o’zida nazorat ostida ekanligini zis qiladi va jamiyatda o’z-o’zini tutishni o’rganadi. Imom G’azzoliy yozganlaridek “Agar inson bilan xo’tik orasida farq yo’q desak, unda tosh va xo’tik o’rtasida ham farq yo’q deyish mumkin. Hayot, jon, vujud xarakatga kelishiga asos bo’lsa, aql inson bilimni egallashi, o’z faoliyatini nazorat qilishga asosdir”⁶.

Sharq faylasuflari Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Al-G’azzoliy va Ibn Rushd ilk o’rta asrlar sharoitidayoq kreativ tafakkur tushunchasining ma’no va mohiyati, mazmun va shaklini aniqlab berishga va u haqda bir butun yaxlit ta’limot yaratishga harakat qildilar. Abu Nasr Forobiy shoirlar misolida: “Endi biz senga aytsak, shoirlar chindan tug’ma qobiliyatli va she’r bitishga tayyor tabiatli kishilar bo’ladi va ularda tashbeh va tamsilga layoqati yaxshi ishlaydigan bo’ladi. Bu xil shoirlar she’r navining ko’p turida yo bo’lmasa bir turida ijod qilishga layoqatli bo’ladilar”⁷ – deb badiiy ijodning ahamiyatini ko’rsatgan.

XVII asr boshlariga kelib, tabiatshunoslik fanlarining rivojida misli ko’rilmagan darajada o’zgarishlar yuz berdi. Bunday inqilobiy o’zgarishlar an’anaviy fan doirasidagi barcha ilmiy tushuncha va kategoriyalarni qaytadan ko’rib chiqishni taqozo etdi. Shu ma’noda, “kreativlik” va “kreativ tafakkur”ning fan, jamiyat va falsafiy tafakkur rivojida tutgan o’rni muammosiga yangicha munosabat shakllana boshladi. Ushbu munosabat o’laroq, bir tomondan, kreativlik deganda faqat ijodiy aqlning o’zinigina emas, balki uning ijodiy imkoniyatlarini ham o’zaro birgalikda tushunish zarurligini ta’kidlangan bo’lsa, ikkinchi tomondan, borliqning turli hodisalari, demakki, borliqning turli shakllari o’rtasidagi universal aloqadorliklarni bilishda hissiy va intellektual ijodiy bilishning muhim ahamiyati o’zining ilmiy isbotini topdi. “kreativlik” va “kreativ tafakkur” tushunchalarini ijtimoiy-falsafiy va madaniy talqin etilishi natijasida uni ijodiy ma’naviy-ruhiy holat mahsuli sifatida tahlil qiluvchi oqimlar yuzaga keldi. Intellektualizm, intivituizm, ekzistensializm nomini olgan

⁶ Қаранг. Аль Газзали. Воскрешение наук о вере. М. 1980. 92-94 бетлар.

⁷ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1993. – 122 b.

falsafiy oqimlar mazkur ikki tushunchani ilohiy ma’nodagi ijodiy bilish usuli va mahsuli sifatida mutloqlashtirishdan voz kechdi. Termin definititsiyasining bunday yangicha taqdiri nafaqat kreativ tafakkurning, balki uning hissiy va axloqiy xususiyatlarini ham o’z ichiga qamrab oladi. Shu boisdan ham Kant “Ijod insonga lazzat bag’ishlaydi, ishtiyoqni qo’zg’aydi, hayotga bo’lgan muhabbatni tug’diradi”⁸, deb yozadi.

Kreativlik va aql (intellekt)ni o’zaro aloqadorligi xususida olmon faylasufi I.G.Fixte fikr yuritib, kreativlikning individual xususiyatga ega ekanligini tanqid qiladi. Va aql (intellekt) insonning insoniyligi eng oliy nuqtasi, insondagi ijtimoiylikning asosi ekanligini tushuntirib beradi. Nitsshe “Ijodiy faoliyatdagi emotsional kechinmalar insonning subyektiv ehtiyojlariga bog’liq bo’lib, ularning moddiy qurilmalarga ta’sir ko’rsatishi ijodni yuzaga keltiradi”⁹ deb ta’kidlaydi.

Kant fikricha kreativlik aql va hissiy a’zolar orqali olingan axborotlarni ma’lum bir ijodiy shaklga soladi va bu jarayonda u predmet-hodisani ko’proq betakror xususiyatlarini o’zida aks ettiradi. Aql esa aynan shu olingan axborotlarni analiz va sintez qilish natijasida “narsa o’zida” ni bilishga intiladi. Lekin oxir-oqibat esa u hal qilib bo’lmaydigan ziddiyatlar girdobiga tushib qoladi.

Insonni zehni uni aqliy zukkoligi va xotirasining zarur vaqtlarda pand bermasligi bilan bog’liq bo’lib, unda inson tabiat, jamiyat to’g’risidagi fikrlarini o’z-o’zini anglash borasidagi aqliy mushohadalarni izchillik bilan ma’lum bir tartibga soladi. Shuning boisdan ham N.A.Shermuhamedova “...fandagi uzluklilik ijodiy jarayon va oldingidan mutlaqo farq qiluvchi yangi bilimning paydo bo’lishida namoyon bo’ladi”¹⁰, - deb yozadi. Inson zehning pastligi asosan uning xotirasi bilim-tajribalari bilan bog’liqdir.

Hozirda iste’dodoga diniy nuqtai-nazardan yoki tasavvufiy jihatdan yondashishlar ham mavjud bo’lib, bunga muvofiq inson mavjud diniy amallarni bajarish orqali o’z iste’dodini yanada mukammallashtirishi mumkin. Tasavvufiy nuqtai-nazaridan esa inson o’z nafsini yengish orqali mavjud ichki ruhiyatini sof xolga keltirishi asosida o’z iste’dodini aks ettirishi va uni yanada rivojlantirishi mumkin. Bizning fikrimizcha bunday yondashuvlarni ma’lum bir pozitiv “ijobiy” jihatlarini inobatga olgan holda iste’dodni shakllantirish va uni yanada rivojlantirish xususida fikr yuritish kerak. Ya’ni iste’dod dastlab Olloh tomonidan insonga berilgan katta tortiq bo’lib, undan inson unumli foydalanishi, uni ezgu maqsadlar sari yo’naltirishi lozim bo’ladi. Bunday iste’dod sohiblari esa barcha zamonlarda ham jamiyatning, davlatning bebaho intellektual mulki hisoblangan.

Iste’dod o’ziga xos turli ko’rinishlarda namoyon bo’ladi. Chunonchi, iste’dod: ilmiy, badiy, texnik ijodkorlikda, sport va kasbkor mahoratlarida yaqqol ko’rinadi. Shuningdek iste’dod inson amaliy faoliyatidagi barcha sohalarida o’ziga xos tarzda aks etadi. Iste’dod har bir soha mutaxassisida o’ziga xos tarzda rivojlangan, yoki rivojlantirilmagan ravishda ham aks etishi mumkin. Shuning uchun ham inson o’z hayotiy faoliyati davomida bilim va tajribalarini yanada rivojlantirish lozim bo’ladi, albatta.

Kreativ tafakkurning yana bir tuzilmasini qobiliyat tashkil qiladi. Qobiliyat o’zining mazmun-mohiyatiga ko’ra iste’doddan farqlanadi. YA’ni bizningcha iste’dod ko’proq aql

⁸ Кант Иммануил. Критика чистого разума. Сер.: Слово о сущем. – СПб.: Наука СПб, 2008. – 662 с.

⁹ Ницше Ф. Малое собрание сочинений / Пер. с нем. – СПб.: Азбука-классика, 2010. – 1056 с.

¹⁰ Shermuxamedova N.A. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – B. 11.

bilan bog‘liq xodisa xisoblansa, qobiliyat esa qalb bilan bog‘liq bo‘lgan ma’naviy-ruhiy xodisa demakdir. Chunki iste’dod barcha kishilar faoliyatida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Qobiliyat esa ko‘proq ayrim kishilar toifasi faoliyatida aks etadi. Iste’dod va qobiliyat bir-biridan farq qiluvchi jihatlariga ega bo‘lsada, lekin ular bir-birisiz mavjud bo‘la olmaydi. Shu ma’noda iste’dod va qobiliyatni o‘yg‘un bo‘lishi insonni ma’naviy barkamol bo‘lishga olib keladi. Iste’dod va qobiliyatni shakllantirishda biofiziologik omillar (jismonan sog‘lomlik. Miya faoliyatidagi bir maromdagi o‘zgarishlar, xatto ekologik muhit va boshqa shu kabi tabiiy jarayonlar) ijtimoiy muhit (elita, ziyolilar. Hayotiy tajribalarga ega bo‘lgan insonlar. Mutaxassislar, oila va boshqa shu kabi ijtimoiy munasabatlar), intuitiv faoliyat va ma’naviy-ruhiy poklik o‘ziga xos o‘ringa ega.

Kreativ tafakkur zehn, iste’dod va qobiliyatni ma’lum bir meyorda namoyon bo‘lishining dastlabki uchqunlari yoshlarning iqtidori orqali namoyon aks etadi. Bunday iqtidorli yoshlarni o‘z vaqtida ilg‘ab olgan holda ularni kasbga to‘g‘ri yo‘naltirish yaxshi samara beradi, albatta. Bu xususida buyuk Sharq mutafakkiri Imom G‘azzoliy ham o‘zining “IHYOU ULUMID - DIN” (Din ilmlarini jonlantirish) asarida inson aqlining o‘zigaxosligi xususida fikr yuritib shunday degan edi: “Aql zaruriy ilmlarning bir qismidir. Joiz narsalarni joiz, mahol narsalarni mahol bilish kabi va u yana aslida durust, chunki bu ilmlar mavjuddir. Zohir ham aql deb nomlanadi. Ammo bu g‘arizani inkor etish, faqatgina ana shu ilmlar mavjud deyish fosidlikdir”¹¹.

Kreativ tafakkur o‘zining mazmun-mohiyatiga ko‘ra insonni ma’naviy jihatdan yetukligini belgilab beradi. Bunda esa kreativ tafakkurni tuzilmasini tashkil etuvchi ma’naviy unsurlar zehn, iste’dod va qobiliyat katta o‘rinni egallaydi. Kelajak avlodni tarbiyalashda aynan ularni kreativ tafakkurni shakllantirishga alohida e’tibor berish hozirgi kun uchun muhim zaruriyat hisoblanmoqda. Hozirgi davr ilm-fani xulosasi va hisob-kitobiga ko‘ra insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotida atigi 300 ga yaqin kishi daxolar sifatida e’tirof etilgan. Jamiyatda bunday toifa insonlarni miqdor va sifatini ko‘paytirish uning buguni va kelajagini yanada nurafshon bo‘lishida muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kreativ tafakkurni bilish jarayonidagi vazifasi ham gnoseologik, ham epistemologik xususiyatga ega. Bu xususida rus faylasuf va yozuvchilari N.A.Berdyayev, F.M.Dostoyevskiy, L.N.Tolstoy, T.P.Fedotov va boshqalar asosli fikrlarni bildirib o‘tganlar. Masalan, N.A.Berdyayev inson ijodiy tafakkurini ozod va mustaqil bo‘lgan holda voqelikni to‘g‘ri in’ikos ettirishi mumkinligini, aks holda undagi qaramlik voqelikni to‘g‘ri aks ettira olmasligi va hatto rivojlanish xususiyatiga ham ega bo‘la olmasligini keltirib o‘tadi. Ingliz faylasufi Richard Prays kreativ tafakkurni o‘rganish borasida maxsus tadqiqot olib borib, uni ko‘proq intuitiv bilish bilan uyg‘unlashuvi natijasida yanada rivojlanib borishi mumkinligi xususida alohida to‘xtalib o‘tadi. “Intuitiv bilishni asosiy xususiyati mutlaq haqiqatni bilishga qodirligi bilan ham belgilanadi”.

Xullas, kreativ tafakkur tabiat, jamiyat va insonni o‘z-o‘zini isloh qilishiga ko‘ra quyidagi vazifalarni bajaradi. Kreativ tafakkur birinchi navbatda gneseologik vazifani bajaradi. Ya’ni inson o‘zining ijodiy tafakkuri orqali o‘zi yashayotgan dunyoni bilishga, voqelikni butunligicha idrok qilishga intiladi. Insonni hissiy a’zolari orqali olingan dunyo

¹¹ Qarang. Imom G‘azzoliy. Ihyoi ulum addin . (Din ilmlarini jonlantirish). T., Media. 2003 yil

to’g’risidagi axborotlarni jamlagan xolda fikr mushohada yuritadi. Bu jarayon inson kreativ tafakkuri gnoseologik vazifasini keng ma’noda talqin etish bo’lsa, tor ma’noda esa insonlar o’z ijodiy salohiyati orqali voqelik, predmet yoki xodisa to’g’risida mustahkam bilimga ega bo’lish, tasavvur, idrok, sinchkovlik va aqliy zukkolik asosida mavjud bilimlarga tanqidiy yondashib, kerakli xulosa chiqarish kabalarni o’z ichiga oladi.

Foydailgan adabiyotlar.

1. Платон. Собр. соч. в 4 т. М. Мысль, 1994. Т. 3. С. 432.
2. Платон. Диалоги: сборник / Платон; Пер. с древнегреч.; Сост., ред. и авт. вступ. ст. А.Ф.Лосев; Авт. примеч. А.А.Тахо-Годи. - Москва: Мысль, 1998. - 607 с.
3. Forobiy Abu Nasr Fozil odamlar shahri. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.-105 b.
4. Кант Иммануил. Критика чистого разума. Сер.: Слово о сущем. – СПб.: Наука СПб, 2008. – 662 с.
5. Ницше Ф. Малое собрание сочинений / Пер. с нем. – СПб.: Азбука-классика, 2010. – 1056 с.
6. Shermuxamedova N.A. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – B. 11.
7. Imom G’azzoliy. Ihyoi ulum addin . (Din ilmlarini jonlantirish). T., Media. 2003 yil

INKLYUZIV TA’LIMNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODOLOGIK ASOSLARI

Tilakova M.

p.f.f.d.dots. Jizzax Pedagogika mahorat markazi

**“Pedagogik-psixologik, ta’lim
texnologiyalari” kafedra mudiri**

Annotatsiya: Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o’quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o’zgarayotgani sezilarli darajada ko’rinmoqda. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo’lib xizmat qilishi mumkin

Jamiyatda yashayotgan har bir shaxsda mehr olish, doim e’tiborda bo’lish, atrof muhitdagi turli ta’sirlardan himoyalaniish istagi, shaxsiylik faoliyatini ruhlantirish va mehr muhabat kabi ehtiyojlarga doimo asosiy ehtiyojlar qatoriga kirgan. Turli nogironligi bo’lgan insonlar ham bundan hissiyotlarga ehtiyoj sezadilar. Bu kabi xususiyatlardan tashqari ularning o’ziga xos xususiyatlari va alohida shaxsiy ehtiyojlari ham mavjud bo’ladi. Shaxsning psixologik xatti-harakati, qiziqishi, qobiliyati va boshqa bir qator jihatlar ham anamaliyalari o’xshash bo’lgan jihatlarida ham ularning bu kabi xususiyatlari farq qilishiga

ko‘p bora guvoh bo‘lganmiz. Inklyuziv ta’limning barcha ishtirokchilarini psixologik-pedagogik qo‘llab quvvatlashni samarali tashkil etish g‘oyasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- inklyuziv ta’limni umumta’lim muassasalarining amaliy faoliyatida rejalashtirish va amalga oshirish uchun asos sifatida qo‘llab-quvvatlashning xilma xilligini hisobga olish;
- o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bosqichlarni aniqlash asosida qo‘llab-quvvatlash jarayonini yaratish: strategiyalar, taktikalar va texnikalar;
- yuqorida qayd etilgan ta’lim muassasalari uchun aniq texnologiyalar, mos uslub, yo‘l va vositalarni ishlab chiqish;
- ta’lim muassasalarining integratsion faoliyatini rivojlantirish sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash jarayonini takomillashtirilib boriladi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me’yorlari ishlab chiqilgan. “Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish maqsadida ta’lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o‘quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog‘lomlashtiruvchi sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash” kabi muhim vazifalar belgilandi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 29-aprelda PF5712-son “Xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”, 2020- yil 6-noyabrda PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022- yil 28- yanvarda PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan YAngi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, farmonlari, 2020- yil 13- oktyabrda PQ–4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021- yil 12-oktyabrda 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta’minlash vazifalari belgilab berilgan.

Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o‘zgarayotgani sezilarli darajada ko‘rinmoqda. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta’lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko‘rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo‘ymaydi. Ular olgan ko‘nikmalarini umumlashtirish imkoniga

ega bo‘lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o‘qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi. Oila – bolalar bog‘chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta’minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta’lim muassasalari va oliy o‘quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Alohida ehtiyojli bolalar barcha bolalar kabi, teng huquqli bo‘lib ular bilan bir jamoada yashash va birgalikda ta’lim olish huquqiga egadirlar. Alohida ta’lim olish esa bu huquqni cheklaydi va o‘z-o‘zini namoyon qilish imkoniyatlaridan mahrum qiladi. Alohida ehtiyojli bolalar ularning cheklangan imkoniyatlari tufayli alohida o‘qitilishi ularning ijtimoiylashuvini chegaralab, mustaqil hayotga tayyor bo‘lishini qiyinlashtirishiga olib keladi. Birlashtirilgan, inklyuziv ta’lim – inson huquqlarining dolzarb muammosi bo‘lib kelgan. Hali juda ko‘p bolalar otaonalarining bola uchun qulay sharoiti mavjud, deb hisoblagan maxsus internatlarda o‘qitishi tarafdori bo‘lib kelmoqda. Lekin voyaga yetgan katta yoshli nogironlar, o‘zlarini inklyuziv ta’lim shartlarini boshidan kechirgan deb ta’riflab, alohida ta’limning bekor qilinishini talab qilmoqdalar. Chunki “qulay, imtiyozli sharoitda, hamma narsa tayyor bo‘lgan sharoitdan chiqqach, tashqariga moslashish, o‘z o‘rnini topish mashaqqati uzoq yillar davom etadi.

Har bir bolaning ta’lim olishdagi teng huquqliligini ta’minlash har qanday diskriminatsiya va kamsitishlarning oldini olishga xizmat qiladigan inklyuziv ta’lim tushunchasi ham qonuniy kuchga kiritilishi uzoq kutilgan yangiliklardan biri hisoblanadi. Shular nazarda tutilgan holda hozirgi kunda birlashtirilgan –inklyuziv davlat siyosati darajasida ko‘rilmoqda. Bu ta’limga o‘tish jarayoni uchun quyidagilar amalga oshirilishi talab etiladi:

- ta’limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga munosabatlarning o‘zgarishi;
- oilaning bunga tayyor bo‘lishi;
- maxsus maktab ta’limida bolalarning o‘qitilish vaqti qisqartirilib bolalar boshlang‘ich bosqichda reabilitatsiya bo‘lishini ta’minlovchi shartsharoitlar yaratilishi;
- maxsus maktab ta’limi sohasi malakali mutaxassislar bilan ta’minlanishi, korreksiya va reabilitatsiya jarayonini sifatli va tezkor amalga oshirilishi uchun zarur jihozlar bilan ta’minlanishi;
- maxsus maktab ta’limi va oila hamkorligiga erishish, oilaning reabilitatsiya jarayonida faol bo‘lishiga erishish (qo‘shimcha uyda shug‘ullanish, repititor, maxsus psixolog maslahati orqali).

Umumta’lim maktablarni birgalikdagi–inklyuziv ta’limga tayyorlash:

- Maxsus infrastruktura yaratish;
- O‘zbeskistonda maxsus ta’lim sohasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda:
- yordamga muhtoj bolalar uchun moslashuvchan va ko‘p qirrali ta’lim tizimini yaratish;
 - mahalliy va mintaqaviy miqyosda maxsus ta’limning tobora oshib borayotgan ahamiyati asosida ta’lim boshqaruvini markazlashtirish; yordamga muhtoj bolalarga yoshlikdan toshhis qo‘yish va kasalpiklarni aniqlash uchun sharoit yaratish;

- milliy ta’lim standartlari asosida yordamga muhtoj bolalarga mo’ljallangan o’quv qo’llanmalar sifatini yaxshilash; ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bozasini mustahkamlash;

- nogiron bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini kengaytirish;

- ko’zi ojiz bolalar uchun mo’ljallangan turli kitoblar, metodologik adabiyotlarni chop etish;

- nogiron bolalarni maxsus aravachalar, [eshitish moslamalari](#), ko’zoynaklar, sport anjomlari, ish asbob-uskunalari, kanselyariya mollari, maxsus mebellar va tibbiy uskunalar bilan ta’minlash;

- maxsus talim sohasida kadrlar tayyorlash.

Hozirgi kunda qator ekologik ijtimoiy va boshqa sabablarga ko’ra, shuningdeq homiladorlikdan keyingi patologik asoratlarning natijasida bola rivojlanishi va birinchi navbatda, uning ongi, atrof-muhit tahlili holda faoliyatini nazorat qilish va boshqarish funksiyalarining rivojlanish masalasini o’rganish muhimdir.

Hozirgi vaqtda inklyuziv ta’lim subyektlarini psixologik-pedagogik qo’llabquvvatlash mazmuni o’rganishning asosiy yo’nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Bu jarayon alohida ta’lim ehtiyojli bolaning ijtimoiy muhitga samarali integratsiyalashuvini ta’minlashga, uning o’zini o’zi belgilashiga, o’zini o’zi anglashiga, o’zini o’zi tasdiqlashiga hissa qo’shishga qaratilgan barcha ta’lim subyektlarining faoliyati bilan o’zaro bog’liqdir. Psixologik va pedagogik yordam muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashish va har qanday ta’lim tashkiloti talabalarining shaxsiy hayoti va kasbiy o’zini o’zi belgilashi bilan bog’liq turli vaziyatlarda maqbul yechimlarni tanlashning zaruriy shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. Inklyuziv umumta’lim maktablari kamsituvchi munosabatlariga qarshi kurashish va jamoalarda qo’llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, inklyuziv jamiyat qurish va barchaga ta’lim berishning eng samarali vositasi sifatida Salamanka bayonoti. (Ispaniya), 1994-yil 7-10-iyun.

4. Д.З.Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие . - Казань, 2013.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING KREATIV YONDASHUVLARI

Jabborova Onaxon Mannapovna
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida 2030 yilga qadar mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim sifatiga erishish, unda milliy boshlang‘ich ta’lim tajribasi va xalqaro tajribalarni o‘zaro uyg‘unlashtirish hamda bu jarayonda erishilgan muvaffaqiyatlarni ommalashtirish jarayoni kechmoqda[1;3-b]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvlari masalasi bo‘yicha muayyan muammolarni hal etish dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning biz tomonimizdan taqdim etilgan yondashuviga e’tiboringizni tortamiz.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvlari hozirgi zamon boshlang‘ich ta’lim jarayonida kechayotgan yutuqlarni umumlashtirish, muammolar tizimini optimallashtirish va yondashuvlar uyg‘unligini ta’minlashga asoslanadi[2;3-b]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvlarida quyidagilarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning pedagogik ta’lim innovatsion klasteri kreativ yondashuvi. Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ta’limdan manfaatdorlar va ta’lim bo‘yicha jamiyat ehtiyojlarini ta’minlash vakillarining nazariy, didaktik, metodik hamda amaliy hamkorligi tizimiga asoslanadi[4;18-b]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning pedagogik ta’lim innovatsion klasteri kreativ yondashuvida quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- 1) umumiy o‘rta ta’lim maktablari va hududlardagi oliy ta’lim pedagogik muassasalarining o‘zaro hamkorligi asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish kreativ yondashuvi;
- 2) tajribali umumiy o‘rta ta’lim maktablarining hududlar kesimida hamkorligi boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvi;
- 3) umumiy o‘rta ta’lim maktablari va ilmiy-tadqiqot muassasalarining hamkorligi asosidagi boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvi.

Mazkur kreativ yondashuvlarda boshlang‘ich ta’lim metodikasining ilmiy va amaliy jihatdan takomillashtirish muhim o‘rin tutadi. Bunda pedagogik ta’lim innovatsion klasteri metodik ta’minotni tarkib toptiruvchi tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi, umumiy o‘rta ta’lim maktablarining o‘zaro hamkorligi metodik tuzilma sifatida ishtirok etadi va ilmiy tadqiqot muassasalari bilan hamkorlik esa boshlang‘ich ta’lim muammolarini istiqbolli hal etib borish tuzilmasi sifatida faoliyat yuritadi. Buning natijasida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning amaliyotdan ilmiylikka kreativ yondashuvi tarkib topadi va unga amal qilishning o‘ziga xos mexanizmi yuzaga keladi. Shu ma’noda bizning yondashuvimizga

ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishdagi eng asosiy kreativ yondashuvlardan biri pedagogik ta’lim innovatsion klasteridir.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning SEL metodikasi kreativ yondashuvi. Xalqaro miqyosda ishlab chiqilgan va bugungi kunda xorijiy jahon mamlakatlarning ko‘pchiligida amaliyotga joriy etilayotgan SEL metodikasi bugungi kundagi o‘ziga xos kreativ yondashuvlardan biridir. Bu metodika mamlakatimiz boshlang‘ich ta’limida 2024-2025 o‘quv yilidan boshlab amaliyotga joriy etila boshlaganligini alohida eslatib o‘tish lozim. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini ushbu SEL tizimi asosida takomillashtirishning kreativ yondashuvi quyidagilarga asoslanadi:

1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini shakllantirish tizimi vositasida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishni maqsadli yo‘lga qo‘yish kreativ yondashuvi;

2) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik, tengdoshlariga munosabat va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish kreativ yondashuvi;

3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mazkur 5 ijtimoiy-emosional ko‘nikmalarini shakllanganlik darajasini baholash asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvi.

Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning SEL kreativ yondashuvi mazkur masalaning bevosita amaliyoti bilan bog‘liq hamda boshlang‘ich ta’lim o‘quv jarayonining samaradorlik ko‘rsatkichlarini yuzaga keltiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi[4;34-b]. Mazkur kreativ yondashuv asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini metodik va amaliy jihatdan takomillashtirish mezonlarini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz. Bu borada ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilayotganligini ta’kidlash lozim.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning individual kreativ yondashuvi. Mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos individual kreativ yondashuvi ham tarkib topgan. Bunda quyidagilarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha pedagog olimlarning individual yondashuvi asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish kreativligi;

2) boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual metodikasi vositasida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish kreativligi;

3) tajribali oliy pedagogik ta’lim muassasalarining boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha tajribasini ommalashtirish asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish kreativligi.

Bunday kreativ yondashuvlar majmui boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning yangilik, ijodkorlik va tashabbuskorlik imkoniyatlarini beradi. Chunki bu kreativ yondashuvlar muayyan darajada tajriba-sinovdan o‘tganligi e’tiborni tortadi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning pedagogik ta’lim innovatsion klasteri, SEL metodikasi va individual yondashuv kreativ tizimlari mamlakatimizda

boshlang‘ich ta’lim jarayonini nazariy, didaktik hamda metodik jihatdan maqsadli amalga oshirish imkoniyatlarini beradi. Shu sababli bu kreativ yondashuvlar ilmiy, metodik va amaliy omillarga ega ekanligini hisobga olish lozim bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvlaridan foydalanish uchun quyidagi mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turibdi:

1) boshlang‘ich ta’lim metodikasi bo‘yicha amalga oshirilayotgan pedagogik ilmiy tadqiqotlarning xulosalari va tavsiyalarini umumlashtirib borish mexanizmi;

2) oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning kreativ yondashuvlari bo‘yicha ko‘nikmalarini tarkib toptirish mexanizmi;

3) boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish bo‘yicha kreativ yondashuvlarni talabalar tomonidan o‘zlashtirishning haftalik va pedagogik amaliyot mezanizmi;

4) boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish bo‘yicha oliy pedagogik ta’lim muassasalarining tajribalarini ommalashtirish mexanizmi;

5) boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish bo‘yicha mamlakatimizda tarkib topayotgan milliy tajribani xalqaro miqyosda targ‘ibot qilib borish mexanizmi;

6) boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish bo‘yicha kreativ yondashuvlarning samaradorligini baholab borish va tashxislash mexanizmi.

Bu mexanizmlar boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishda o‘ziga xos kreativ yondashuvlardan foydalanish ko‘lamini kengaytiradi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirishning mavjud kreativ yondashuvlari tizimlarini o‘rganish, ulardan foydalanish asoslarini ishlab chiqish va metodik samaradorlik ko‘lamini belgilash dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur masalalar bo‘yicha tadqiqotlar majmuini yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektorn-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021
3. Jabborova O.M. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2023
4. Jabborova O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining Sel metodikasi asosida 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini shakllantirish tizimi. – Toshkent, 2025

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Наркабилова Гулноза Пулатовна

доцент Ферганского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются виды цифровых платформ, применяемых в системе высшего образования, а также их функции и педагогический потенциал. Освещаются ключевые направления цифровизации образовательного процесса, роль платформ в повышении активности студентов и качества обучения. Каждое средство анализируется с точки зрения его назначения и эффективности в учебной практике.

Ключевые слова: цифровое образование, высшее образование, платформы, педагогический потенциал, образовательные технологии

Аннотация. Мазкур мақолада олий таълим тизимида қўлланилаётган рақамли платформаларнинг турлари, уларнинг вазифалари ва педагогик имкониятлари таҳлил қилинади. Таълим жараёни рақамлаштиришнинг асосий йўналишлари, ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш ва таълим сифатини яхшилашда платформаларнинг роли ёритилади. Ҳар бир воситанинг аниқ мақсади ва таълимий самарадорлиги мисоллар асосида баҳоланади.

Калит сўзлар: рақамли таълим, олий таълим, платформалар, педагогик салоҳият, таълим технологиялари

Abstract. This article examines the types of digital platforms used in higher education, their functions, and pedagogical potential. It highlights key areas of digitalization in the educational process and the role of platforms in enhancing student engagement and improving learning quality. Each tool is evaluated in terms of its specific purpose and effectiveness in academic practice.

Keywords: digital education, higher education, platforms, pedagogical potential, educational technologies.

Современное высшее образование всё более активно внедряет цифровые технологии, что обусловлено не только техническим прогрессом, но и изменяющимися требованиями к подготовке специалистов. Университетская среда представляет собой сложный и многоуровневый образовательный процесс, в котором цифровые инструменты играют роль не вспомогательного, а зачастую ключевого ресурса. Их целенаправленное применение позволяет оптимизировать учебный процесс, расширить дидактический арсенал преподавателя, а также повысить мотивацию и вовлечённость студентов. При этом важным аспектом становится не просто внедрение отдельных технологий, а их осмысленное и методически обоснованное использование в соответствии с целями высшего образования.

Первой категорией цифровых инструментов, активно применяемых в вузах, являются платформы управления обучением (Learning Management Systems — LMS), такие как Moodle, Canvas, Blackboard. Эти системы позволяют организовать полноценную онлайн-среду: размещать учебные материалы, создавать тесты, принимать задания, выставять оценки и формировать индивидуальные траектории обучения. Их ключевая функция — централизованное управление учебным процессом и контроль успеваемости. Благодаря интеграции с аналитическими модулями преподаватель может отслеживать активность и прогресс каждого студента, корректируя содержание курса в зависимости от результатов. Подобная модель позволяет в значительной степени перейти от традиционного лекционного формата к формирующему и рефлексивному обучению, где преподаватель становится тьютором, а студент — активным субъектом образовательного процесса.

Второй важной группой цифровых инструментов выступают коммуникационные сервисы и видеоконференцплатформы — Zoom, Microsoft Teams, Google Meet. Они стали неотъемлемыми в период дистанционного обучения, но и сегодня активно используются в гибридных форматах. Основное назначение этих инструментов — обеспечение синхронной связи между преподавателем и студентами, проведение лекций, консультаций, обсуждений и групповых занятий в режиме реального времени. Кроме того, многие платформы поддерживают функции записи занятий, трансляции экранов, организации сессионных залов, что расширяет возможности интерактивной и проектной работы. Таким образом, они обеспечивают условия для реализации принципов открытого и мобильного обучения, способствуют формированию гибких цифровых компетенций у участников образовательного процесса.

Третью группу представляют интерактивные сервисы и инструменты активного обучения, такие как Kahoot!, Mentimeter, Quizizz, Padlet. Их назначение заключается в повышении интерактивности и включённости студентов в учебный процесс. Использование элементов геймификации способствует активизации внимания, развитию критического мышления и формированию устойчивого интереса к предмету. В условиях аудиторных или онлайн-занятий эти инструменты выполняют функции оперативной обратной связи и оценки текущего уровня усвоения материала. Кроме того, они позволяют преподавателю динамично адаптировать ход занятия, ориентируясь на реакцию и вовлечённость студентов. Интерактивные платформы также создают возможности для проведения коллективных обсуждений, мозговых штурмов, визуализации аргументов, что особенно важно в гуманитарных и социальных дисциплинах.

Особое внимание в вузовской практике уделяется средствам цифровой визуализации и моделирования, включая интерактивные доски, онлайн-симуляторы, 3D-модели, а также технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR). Их педагогическая ценность особенно высока в технических, естественнонаучных и медицинских дисциплинах, где моделирование процессов и визуальное представление понятий повышает уровень понимания и закрепления материала. Эти технологии позволяют студенту не только наблюдать, но и взаимодействовать с учебным

объектом, тем самым формируя деятельностный подход к обучению. При этом важно учитывать необходимость методической подготовки преподавателя к использованию VR/AR-решений, а также обеспечить техническую готовность учебной инфраструктуры.

Ещё одной значимой категорией являются инструменты автоматизированной оценки и анализа, включая модули на базе искусственного интеллекта. Они применяются для проверки тестов, эссе, решения задач, анализа стиля письма и даже распознавания ошибок. Такие решения существенно снижают нагрузку на преподавателей, позволяют объективно оценивать знания студентов и формировать индивидуальные рекомендации. Например, системы анализа текста позволяют выявить уровни речевой грамотности, логики и аргументации, что особенно важно в гуманитарных дисциплинах. Вместе с тем возникает вопрос этичности и прозрачности алгоритмов: необходимо обеспечить, чтобы автоматизированная оценка не подменяла живую обратную связь и не снижала качество образования.

Наконец, всё большую роль в образовательной деятельности вузов играют цифровые платформы научной коммуникации, базы данных и системы антиплагиата — Turnitin, Grammarly, Scopus, Web of Science, Google Scholar. Они способствуют развитию академической культуры, исследовательской активности студентов и обеспечивают высокие стандарты научной честности. Работа с этими ресурсами формирует у студентов навыки академического письма, поиска и анализа источников, оформления ссылок, подготовки научных текстов. Более того, эти инструменты выполняют функцию приобщения студентов к мировой научной повестке, стимулируют участие в публикационной деятельности, конкурсах и проектах.

Таким образом, цифровые инструменты в вузах представляют собой многофункциональный и гибкий дидактический ресурс. Их применение должно быть не фрагментарным, а интегрированным в общую методику преподавания, соответствовать целям дисциплины, типу предмета и уровню подготовки студентов. Только при условии осмысленного, методологически выверенного и педагогически оправданного использования цифровых средств можно говорить о реальном повышении качества образования. В условиях быстро меняющегося образовательного пространства цифровые инструменты становятся неотъемлемой частью формирования компетентного, критически мыслящего и устойчиво обучающегося выпускника, способного адаптироваться к вызовам цифровой экономики и общества знаний.

Список литературы:

Агапов, Б. А. Цифровая образовательная среда: понятие, структура, перспективы // Высшее образование в России. – 2020. – №6. – С. 51–58.

Брускова, И. В., Казакова, Н. Л. Использование цифровых платформ в образовательной деятельности вуза // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – №3.

Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T. Teacher Technology Change: How Knowledge, Confidence, Beliefs, and Culture Intersect // Journal of Research on Technology in Education. – 2010. – Vol. 42(3). – P. 255–284.

TIBBIY TERMINOLOGIYADA METAFORA HODISASI

**Suyunov Baxodir Turdievich,
filologiya fanlari doktori (DSc),
Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti dotsenti**

O‘zbek tilining barcha leksik resurslarida bo‘lgani kabi terminlarning ham o‘z boyish yo‘llari bor va ular til sistemasining umumiy qonuniyatlariga muvofiq keladi.

Termin muammolari bilan bog‘liq ishlarning deyarli barchasida termin mohiyatiga daxldor belgilardan biri sifatida uning bir ma’noliligi hamisha qayd qilinadi. Terminning bu xususiyati, tabiiyki, termin mansub bo‘lgan sistema tarkibida o‘zini namoyon qiladi. Ammo, termin o‘zi mansub bo‘lgan tizimdan tashqarida mazkur xususiyatni to‘laligicha namoyon eta olmaydi.

Shuning uchun ham ayrim mutaxassislar terminlarning ko‘p ma’nolilik xususiyatini ham kasb etadigan real nutqiy sharoitlarni hisobga olgan holda, ularga xos bo‘lgan bir ma’nolilik belgisiga egaligini mutloq holat deb qaramaslik maqsadga muvofiqligini qayd etadilar.

Terminologik leksikaning ayni shu xususiyati ko‘p hollarda ularning maxsus sohalardan tashqarida tasviriy vositalar tizimiga jalb qilinishiga imkon berishi hamda terminning bir ma’noliligi va emotsional-ekspressivlikdan mahrumligi faqat maxsus tizim ichidagina ekanligi ta’kidlanadi [4, 3–10-b.].

“Termin go‘yoki ixcham iqtibosdir. Iqtiboslashtirish qoidalariga muvofiq, termin muayyan bilim sohasiga oid barcha ilmiy asarlarda aynan bir ma’noda saqlanishi kerak” [7, 141-s.].

Ma’lumki, hozirgi o‘zbek tilida so‘z ma’nosining o‘zgarishi, ma’noning ko‘chishi, polisemantik so‘zning ayrim ma’nolari orasidagi bog‘lanishning yo‘qolishi, ayrimlarining maxsuslanishi orqali yangi so‘zning hosil bo‘lishi-semantik yoki leksik-semantik usul bilan so‘z yasash deyiladi [5, 127-b.].

Tibbiy terminlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan tekshirish shuni ko‘rsatadiki, undagi ko‘pgina terminlar sof semantik usul bilan hosil bo‘lgan. Masalan: bosh-gavdaning boshlanishi; oyoq-adoq-biror narsaning oxiri, so‘ngi, tugallanish qismi ma’nolarini anglatib, keyinchalik odam organizmi nomi sifatida qo‘llana boshlagan.

Shuningdek, hozirgi kunda tamoman boshqa-boshqa so‘z hisoblangan qovurg‘a-qovoq, qopqoq (bosh qopqog‘i), qop (o‘t qopi) kabi terminlarning barchasi qoplamov fe’lidan hosil bo‘lgan. Tomoq, tomir so‘zlari esa “tomchi holatiga tush” fe’lidan hosil qilingaligi haqida mulohazalar bor, soqol-saqoq (badiiy asarlarda “iyak”) so‘zlari esa “saq” – “past tomonga yo‘nalmov” ma’nosini anglatib, asosdoshlik kasb etgan [6, 279-b.].

Asliga ko‘ra, polisemantik bo‘lgan ushbu so‘zlar ma’nolari orasidagi ichki bog‘lanish yo‘qolgan. Ushbu misollardan semantik usulda so‘z yasashning diaxronik xususiyatga ega ekanligi yaqqol ko‘rinadi.

Terminshunoslarning bildirgan fikriga qaraganda, metafora semantik usulda termin hosil qilishda asosiy rol o‘ynaydi. Bunda umumadabiy yoki jonli tildagi so‘zlarning biror xususiyatini shaklan o‘xshashligini, rang-tusidagi bir xillikni asos qilib olish tufayli yangi-yangi terminlar vujudga kelgan [3, 40 – 45-b.].

O‘zbek tilining turli soha terminologik tizimlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘pgina ishlarda semantik usul bilan termin yasash terminologiyani boyituvchi muhim bir manba sifatida e’tirof etiladi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, semantik usulda termin yasash boshqa sohalar terminologiyasiga nisbatan tibbiyotda kengroq qo‘llaniladi. Buning asosiy sababi tibbiy terminlarning o‘tmish davrlarda xalq tili asosida yuzaga kelib, jonli so‘zlashuv tili bilan mustahkam aloqada rivojlanganligidadir. Shuning uchun ularda xalq tiliga xos bo‘lgan ko‘pdan ko‘p metaforik qo‘llanishlar o‘z aksini topgan.

Metafora hodisasi ikki ming yildan ortiq vaqtdan buyon dunyo filologiya ilmida tadqiq etib kelinayotgan bo‘lsa-da, bu tadqiqotlar badiiyat, stilistika, ritorika doirasidan tashqariga chiqmagan. Yana ham to‘g‘rirog‘i, o‘tgan asrning boshlariga qadar metaforani fanga, fan tiliga, terminologiyaga yot bo‘lgan hodisa sifatida talqin etish ustuvorlik qilib keldi [1, 5 – 9-b.].

O‘zbek tilshunosligi terminologiyasining tarixi juda uzun bo‘lmasa-da, XX asrga kelib, kognitiv tilshunoslikning paydo bo‘lishi bilan metaforaga qarash butunlay o‘zgardi. N.Mahmudovning ta’kidlashicha, metafora mohiyatidagi ikki yoqlamalikka ko‘ra, bu hodisaning ikki asosiy turi farqlanadi, ya’ni lisoniy metafora va poetik (badiiy) metafora.

Kognitiv metafora insonning o‘z bilimlarini namoyon qilish va konseptuallashtirish usullaridan biri bo‘lib, bir ob’ektni boshqa bir ob’ekt vositasida tushuntirish va tushunishdan iboratdir, deyiladi. Lisoniy metafora o‘xshashlik asosidagi nomlashni qayd etsa, “nolisoniy” metafora (kognitiv) lisoniy metafora yuzaga kelishini tashkil etadi.

Tibbiyot terminologiyasi – bu tarkibiy, semantik, so‘z yasovchi va uslubiy xususiyatlarining o‘ziga xos xususiyatlari tufayli oddiy so‘zlardan farq qiladigan va shu bilan birgalikda, tilning leksik tizimida alohida o‘rin tutadigan so‘z birikmalarining o‘ziga xos qatlamlaridan biridir.

Tibbiyotda ishlatiladigan qushtomoq, nog‘ora parda, shox parda, qorason, suvchechak, chechak, qoqshol, to‘r parda, ko‘z olmasi, baliq tangachasi (baliqcha), quloq supachasi, burun suprasi chig‘anog‘i, quloq suprasi chig‘anog‘i, siydik nayi kabi terminlarning ishlatilishi bevosita metafora bilan bog‘liq. Masalan, bosh kosasi, ko‘z kosasi, buyrak jomi, kalla qutisi kabi birikmalardagi kosa, jom, quti birliklari xalq tilida biror narsani solish uchun ishlatiladigan idish ma’nosini bildiradi. Tibbiyotda shu idishlar shakliga o‘xshagan a’zolar yoxud ularning qismlari mavjudki, bu o‘z navbatida, metaforik o‘xshatish asosida yuqoridagi terminlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan.

Ta’kidlash joizki, o‘zbek tilida rang bilan bog‘liq metaforalar ham mavjud bo‘lib, kasallikni davolashda rang muhim rol o‘ynaydi. Rangni ifodalovchi so‘zni o‘z ichiga olgan terminlar aniq bir alomatni ko‘rsatadi, uni aniqlaydi. Bunday terminlar kasallikni aniqlashtirishda yordam beradi, tibbiyot xodimi kasallikni aniqlashi, unga tashxis qo‘yishida katta ahamiyat kasb etadi.

Ranglar tibbiyot va uning tili rivojlanganligidan dalolat beradi. Tibbiyotda ranglarni kodlash kasalliklarning, simptomlarning, terining va boshqalarning asosiy diagnostik belgilaridan biridir. O‘zbek tili tibbiy terminologiyasida esa quyidagi rang bildiruvchi terminlarni ko‘rish mumkin: qorason, qizilcha, sariq, qora sariq, sariq isitma, sariq tana, ko‘k yo‘tal, oq isitma, oqchechak, qorajigar, qorachechak, targ‘il tana, qoraqo‘tir, qora oqsoq, sariqdog‘, qizilcha, qizamiq, oq alahlash singari.

Metafora til doirasi bilan cheklanib qolmaydi, chunki insonning fikrlash jarayonlarining o‘zi metafora. Metafora inson konseptida mavjud bo‘lib, u tibbiy terminlarni shakllantirishning samarali usuli hisoblanadi. Metafora inson ong-u tafakkuri hamda bilishning eng sarmahsul hodisasi ekanligi bilan ajralib turadi.

Ko‘p ma’nolilik terminologiyaga xos xususiyat bo‘lmasa-da, tibbiy terminlarning shakllanishida ma’no ko‘chish usullari, xususan, metafora yetakchi o‘rinni egallaydi.

Xulosa:

1. So‘zlardagi shakl va ma’no taraqqiyoti uzluksiz davom etuvchi jarayon bo‘lib, ular vaqti-vaqti bilan turli lingvistik hodisalarni ro‘yobga chiqaradi. So‘z ma’nolarining ko‘chishi – konversiya, metafora, shuningdek so‘zlarda ma’no kengayishi yoki torayishi kabi hodisalar leksik ma’noning turli qirralari bo‘lib, ular tilimizda leksik-semantik yo‘l bilan yangi ma’noli terminlar hosil qiladi.

2. Metafora – tibbiy terminlarni shakllantirishning samarali usulidir. Tibbiyotda eng faol metafora-terminlari oftalmologiya, psixiatriyada, yuqumli kasalliklarni o‘rganishda, dermatovenerologiya, jarrohlik, sud tibbiyoti, terapiya, ginekologiya, akusherlik, anatomiya, travmatologiya, ortopediya, fiziologiya, stomatologiya, gistologiya, onkologiya, endokrinologiyada qo‘llaniladi.

3. Shuningdek, o‘zbek tili tibbiy terminologiyasida rang bilan bog‘liq metaforalar alohida o‘rin tutadi. Ular tibbiy terminlarning yuzaga kelishi, etimologiyasi, tarixiy va milliy-madaniy xususiyatlarini o‘rganishda, ayniqsa ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs // M.: Progress, 1990.
2. Danilenko V.P. Russkaya terminologiya. – M., 1977
3. Kabuljanova G. Metafora va uning tabiatiga qarash // “O‘zbek tili va adabiyoti”, 2017. 2-son.
4. Mahmudov. N. Ilmiy matnda termin tanosibi va takomili // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2020. 2-son.
5. Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. Toshkent: “Fan”, 2010.
6. Rahmatullaev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent, 2000.
7. Rojdestvenskiy Yu.V. Vvedenie v obshchuyu filologiyu. – M: Vysshaya shkola, 1979.
8. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Monografiya. – Toshkent: 2022
9. To‘raqulov Yo.X., Usmonxo‘jaev A. va boshqalar. Ruscha-lotinch-a-o‘zbekcha tibbiy terminlar izohli lug‘ati. – Toshkent: 1996

**MAKTAB O‘QUVCHILARINING JISMONIY TARBIYA
MASHG‘ULOTLARIDA XARAKATLI O‘YINLARNI QO‘LLASH
TEKNOLOGIYASI**

**O‘razova Muborak Yuldosheva
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy Universiteti o‘qituvchisi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada axolimizning sog‘lom turmush tarziga hamda sport bilan birgalikda harakatli o‘yinlarni qo‘shib borish doimiy ravishda shug‘ullanishlari uchun toza xavo, quyosh nuri, suv, hamda insonlarning sport ma’daniyatini oshirishga xayot tarzini asosiy birlamchi omili ekanligi tushuntiriladi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom turmush tarzi, harakatli o‘yinlar, gigiyenik omillar, sport ma’daniyati, jismoniy va psixologik ong, jismoniy kamolat.

Annotation

In this article air sunlight, water and sports culture. of people are discussed in this article. A healthy lifestyle is physically clean water within a healthy lifestyle in society.

Keywords: Healthy lifestyle, hygienic lifestyle, sports culture, physical and pysical awareness, physical devolopment

KIRISH

Harakatli o‘yinlar va mashqlarga avvaliga bolalarning bir qismi jalb qilinadi. Ularda barcha bolalar ishtirok etishga intilishlari kerak. Sayrda harakatli o‘yinlar va mashqlarni o‘tkazishga tayyorlanish unchalik murakkab emas. Buning uchun bolalar kerakli asbob-anjomlar olib chiqishadi – bir necha to‘p, tayoqcha – kegli, arqonchalar shular jumlasidandir. Zarur holatda o‘yinlar yoki estafeta o‘yinlarini o‘tkazish uchun maydonchada gimnastik o‘rindiqlar ham o‘rnatish mumkin (kvadrat holatda, ketma ket yoki parallel shaklda). Havo iliq paytlarda o‘yin va mashqlarni sayrning boshi yoki oxirida o‘tkazsa bo‘ladi. Salqin kunlarda esa aynan sayr oxirida, ya’ni o‘yinlar va mashqlardan so‘ng o‘tkazish lozim. Chunki tanasi qizigan bolalar darrov ichkariga kirishi zarur. Dastavval mavzusiz o‘yin yoki estafeta o‘tkaziladi (oddiy yugurish estafetalari). Bolalar ko‘nikmasi hosil qilinishi uchun uni 3-4 marta qaytarish kerak. O‘qituvchi qonun qoidalarining aniq bajarilishini kuzatib boradi: vaqtdan oldin yugurib ketmaslik, keglini barvaqt urib yuborganda qaytib joyiga qo‘yish va h.k. Sog‘ligi tufayli mashg‘ulotdan vaqtinchalik ozod etilgan bolalar oqituvchi tomonidan yordamchi yoki hakam sifatida jalb qilinishi mumkin asosiy harakat faoliyatiga oid mashqlarni bajarish taklif etiladi: gimnastik o‘rindiqqa chiqish va undan tushish, gimnastik o‘rindiqdan yurish, sakrash va h.k. Zarur chog‘larda o‘qituvchi yordam tarzida alohida ko‘rsatmalar berishi kerak. Shunday qilib, bolalar zalda o‘tkaziladigan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlaridagi harakatlarni o‘rganishadi, ularni sayr davomidagi o‘yinlar va mashqlar bilan mustahkamlashadi.

Keyinchalik bu harakatlar estafeta va o‘yinlar paytida bajariladi. Asosiy harakat faoliyatiga oid mashqlar 3-4 marta qaytarilgandan so‘ng o‘qituvchi harakatli o‘yinlarii tashkil

qiladi. Bolalar faol harakatlanishi uchun o‘yinlar mazmuni yugurish, sakrash, uloqtirish va boshqa harakatlarga mos ravishda tanlangan. Asosiy harakatlanish mashqlari va o‘yinlar paytida bolalar sayr uchun mo‘ljallangan kiyim kiyishadi, shu bois o‘qituvchi ularning juda isib ketmasligi, terlamasligini nazorat qilishi zarur. O‘yinda bolalar ancha faol harakat ko‘rsatsa, qaytarishlar orasidagi tanaffusni biroz uzaytirish ham mumkin, ya’ni bu orada bolalar yo‘l qo‘ygan xatolarni muhokama qilishi mumkin bo‘ladi. Ob-havo qulay bo‘lgan kunlari bolalar faolligini oshirish uchun yaxshi imkoniyat tug‘iladi. Buning uchun keng va katta bo‘lgan maydonni tanlash, qaytarishlar orasidagi vaqtni qisqartirish zarur. Maktab ta’lim muassasalarida harakatli o‘yinlarni tashkil qilish va bolalarga o‘rgatishda quyidagi qoidalarga alohida e’tibor berish lozim:

- yugurish, sakrash, uloqtirish, irg‘itish, ushlab olish, muvozanatni saqlash va shu kabi jismoniy harakatlarni tartibli bajarish;

- sabr-chidamga o‘rgatish;

- o‘yinga ruhiy jihatdan tayyorlash;

- o‘z-o‘zini tutish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni tarbiyalash;

- qat’iyatlilik ko‘nikmalarini hosil qilish; - fikr-mushohadaga o‘rgatish;

5 - topqirlik ko‘nikmalarini shakllantirish;

- hozirjavob bo‘lishga tayyorlash;

- o‘yinlarni bolalar bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil qilishga yo‘naltirish;

- har bir o‘yinning pedagogik jihatlarini nazardan qochirmaslik;

- ushbu jarayonda bolalarning jismoniy tayyorgarligi va yosh xususiyatlariga e’tibor berish;

- birdamlik va hamdardlik xususiyatini shakllantirish.

Turli maktablarda xarakatli o‘yinlarni rivojlantirish uchun me’yoriy ko‘rsatkichlari JT darslaridan o‘quvchilar jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari statistik xarakteristikalarini pedagogik tajriba davomida o‘zgarish dinamikasi

Test t.r.	Gu ruh	Tajriba boshi			Tajriba oxiri			AO‘	NO‘	t	P
		$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	σ	V, %				
1.CHYOHGK	TG	19,28	7,02	16,99	23,68	3,82	16,13	7,91	19,15	3,50	<0,01
	NG	18,97	3,15	16,62	20,62	3,53	16,45	3,78	9,02	1,73	>0,05
2. PTHQBR	TG	14,59	6,05	14,95	17,76	2,74	14,11	8,36	20,66	4,28	<0,001
	NG	14,37	2,10	14,56	13,28	1,89	14,39	3,81	9,58	2,09	<0,05
3. TT	TG	5,38	1,68	15,98	6,42	1,02	15,14	2,44	23,22	4,43	<0,001
	NG	5,23	0,82	15,58	5,63	1,04	15,36	1,11	10,21	2,08	<0,05
4. MYu	TG	11,26	1,483	14,96	10,63	1,46	14,13	2,05	20,69	4,28	<0,001
	NG	11,43	1,67	14,61	11,15	1,37	14,40	0,86	8,82	2,11	<0,05
5. 100 m. Yu	TG	15,11	2,56	16,94	17,63	2,84	16,11	2,52	16,68	3,09	<0,01
	NG	14,92	2,48	16,62	13,67	2,24	16,39	1,25	8,38	1,75	>0,05

Maktab ta’lim muassasalari o‘qituvchilari bu ko‘rsatmalardan to‘g‘ri va o‘z o‘rnida foydalanishsa – maqsadga muvofiq bo‘lardi. Sog‘lom turmush tarzi – jamiyatda sog‘lom turmush tarzi doirasida jismoniy mashqlar toza xavo suv, quyosh kabi manbalariga tayanish, yosh avlodga insonlarga amaliy faoliyatida qo‘llashni o‘rgatish, insonlar turmush tarzida

nosogʻlom muhitni yoʻqotishda muhim ahamiyatga ega. Insonlar salomatligini mustahkamlashga daxldor boʻlgan barcha sohalarida vaziyatni yaxshilash, hal qilish uchun namuna boʻlib xizmat qiladi. Mustaqillik yillarida aholini ijtimoiy muhofazalashda, insonning hayot darajasini koʻtarish sohasida davlat siyosatini izchillik bilan amalga oshirmoqda. Sogʻlom turmush tarzi har qanday kasallik proflaktikasi va salomatlik garovidir. Shuningdek insonning turli qirralarini rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish omilidir. Davlatimiz rivojlanish va taraqqiyot strategiyasida sogʻliqni saqlash sohasini rivojlantirish, mavjud muammolarni hal etishda aniq muddatga moʻljallangan maqsadlar amalga oshirildi. Insonlar va yoshlarda sogʻlom turmush tarzi madaniyatini oshirish, dunyoqarashini shakllantirishda, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalarida targʻibot-tashviqot ishlari keng miqyosda oʻtkazilayapdi. Buni natijasi sifatida poytaxt, respublikamizni turli hududlarida yaʼni chilonzor tumanining “Bunyodkor”stadionida «Salomatlik uchun 10000 qadam», «Sogʻlom hayotga qadam tashla» yurish marafoni, OAV vakillari uchun seminar mashgʻuloti oʻtkazildi. Bu qilinayotgan ishlar insonlar ongida sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi bilimlarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi davr har bir kishidan yuqori tibbiy bilimga ega boʻlishini talab etmoqda. Shuningdek, har bir inson oʻz sogʻligi muhofazasiga jiddiy ahamiyat qaratishi, oʻz-oʻzini nazorat etib borishi, turli xil kasalliklarning oldini olishda tibbiy bilimlarini oʻstirishi lozim.

Zero, tibbiy bilimlar va koʻnikma kishilarni tibbiy madaniyatini oshishiga asos boʻladi. Oʻsib kelayotgan avlodni sogʻligiga nima foyda, nima zarar ekanligini toʻgʻri tushuntirish zarur. Bu esa sogʻlom turmush tarzi masalasini jamiyatda yoyilish koʻlami kengayishiga olib keladi. Tibet ilmining asosiy qonuniy manbai, toʻrt jildlik «Jud-shi» nomli kitobda: «Odamlar oʻz umrlarini osoyishta oʻtkazishni va uzoq umr koʻrishni xohlashsa, tibbiyot ilmidan xabardor boʻlishlari va undan foydalana bilishlari, shuningdek, organizmning faoliyatini buzishga olib keluvchi turmush tarzidan, ovqatlanish va ichishdan oʻzini tiyishlari kerak. Oila qurganda qon-qarindoshlar oʻrtasidagi nikoh, nosogʻ, majruh, mijozlari birbiriga mos kelmaydiganlar bilan turmush qurishdan oʻzlarini tiyishlari kerak» degan fikrlar yozilgan. Sogʻlom turmush tarzi inson tanasiga foydali boʻlgan napsalar, hamda kasallikni keltirib chiqapuvchi sabablar toʻgʻrisidagi bilimlapga rioya qilishdir. Shunday ekan, insonlar tibbiy bilimga ozgina boʻlsa ham ega boʻlsa, oʻzining jismonan sogʻlomligini taʼminlagan boʻladi. Biz yashayotgan jamiyat va uning iqtisodiy jihatdan oʻsishi, siyosiy jihatdan rivojlanishi shu yerda oʻsayotgan barkamol avlodni dunyoqarashiga bogʻliqdir.

Avlodlar barkamolligida davomiyligini taʼminlashda Sharq anʼanaviy halq tabobati, sogʻlom tupmush tarzi madaniyati va tibbiy madaniyat masalalapiga oid bilimlar katta oʻrin tutadi. Chunki oʻsish va rivojlanish yoshlik, goʻzallik, sogʻlomlik bor ekan, unga qarama-qarshi turgʻunlik, qarilik, xunuklik, nosogʻlomlik mavjud. Shu qarama-qarshi dialektik qonuniyatlar ichida faqatgina ezgu tushunchalarni saqlab qolish, barqarorligini taminlash Yaratganni oliy mavjudoti insonga va uning vorislari yosh avlodga bogʻliqdir. harakatli oʻyinlardan foydalanish samaradorligini aniqlashda mutaxassislarning fikr-mulohazalari savolnomalar boʻyicha olingan maʼlumotlar bayon etilgan. 90 ga yaqin harakatli oʻyinlar, jumladan, “Boʻron”, “Ovchilar va oʻrdaklar”, “Tun va kun”, “Toʻp uchun kurash”, “Gandbol musobaqasi”, “Qalʼani himoyalash”, “Toʻpni yerga urib olib yurish” kabi 30 ta gandbolga

yondosh harakatli o‘yinlar belgilandi. Shuningdek, harakatli o‘yinlarni BTG da o‘tkaziladigan o‘quv mashg‘ulotlarida qaysi jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi, degan savolga respondentlar quyidagicha javob berishgan Sog‘lom turmush tarziga insonlar tomonidan amal qilinishi, inson va butun tiriklikni uzoq yashab qolishiga imkon beradi.

Bu holat bioetika maqsadlarini sog‘lom turmush tarzi doirasida amalga oshirishini tezlashtiradi. Sog‘lom turmush tarzining negizlari haqidagi tasavvurlar antik zamon yunon falsafasida ko‘proq uchraydi. Gippokrat «Sog‘lom turmush tarzi haqida» nomli risolasida bu fenomenni tibbiy nuqtai nazardan qarab chiqadi, uni asosan insonning jismoniy salomatligiga, shu bilan birga tashqi muhit omillari – iqlim, tuproq, suv, kishilarning hayot yo‘sinini, mamlakat qonunlari va boshqalarni odamga, unda jismoniy va ruhiy xususiyatlarining ta’siriga bog‘lab tushuntiradi. Darhaqiqat, insonlardagi sog‘lom turmush tarzi madaniyatining oshishida hayot tarzini va iqlim birlamchi omil bo‘lsa, bu borada ishlab chiqilib, amaliyotga joriy qilingan qonunlar ikkilamchi omil hisoblanadi. Hattoki qadimgi Yunonistonda tana maqomi jismoniy tarbiya talablariga muvofiqligini davlat qonunlari doirasida qat’iy muhokama qilinganligi tarixdan ma’lum. Yunonlar uchun jismoniy barkamollikka intilish shaxs kamolotining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblangan. Insonning tanasi qanchalik go‘zal bo‘lsa, uning o‘zi ham shunchalik takomillashib boradi, degan g‘oya ustuvorlik qilgan. Qadimgi xitoylik mutafakkirlar sog‘lom turmush tarzi haqida so‘z yuritganda inson tanasida yuz beradigan nosozlikka ruhiy nomutanosiblik sabab bo‘ladi deb, hisoblashgan. Shu ma’noda ular, jizzakilik, ma’yuslik, g‘amg‘ussa, xavotirlanish, sertashvishlik kabi besh dardchil kayfiyat haqidagi g‘oyani ilgari surganlar. Bu fikrlardan ko‘rinadiki, insonning ruhiy va jismoniy birligi, jismoniy va ma’naviy holati o‘ptasidagi mutanosiblik masalasi Sharq falsafasida alohida o‘rin tutadi. Insonlarni sog‘lom hayot kechirishi va avlodlar barkamolligini ta’minlashda an’anaviy xalq tabobati o‘z o‘rniga ega. Etnik madaniyatning empirik bilimlar rivoji oqibatida yuzaga kelgan turlaridan biri – xalq tabobatidir. Xalq tabobati an’analarning mintaqaviy xususiyatlaridan ham ushbu omillar o‘rnini inkor etib bo‘lmaydi. Shuningdek, xalq tabobati mintaqalardagi diniy qarashlari bilan aralash holatda shakllangan. Masalan hind, tibet tabobati buddaviylik diniga, xitoy tabobati esa dao va konfutsiylik qarashlariga tayanadi. Markaziy Osiyoda o‘zbek halqining tabobat an’analari ko‘zdan kechirilsa tozalik, poklik, bemorlar bilan muomala qilish, to‘g‘ri ovqatlanish kabi aqidalar zardushtiylik va boshqa mahalliy dinlar asosida yuzaga kelgan. Shuningdek, «Avesto»da inson suv, havo, yer va tuproqni asrash kerakligi aytilgan. Keyinchalik kirib kelgan Islom dini o‘z qoidalarini bilan bu qarashlarni mustahkamlagan.

Tabobat insonlarning amaliy faoliyati va hayotiy zarurat natijasida paydo bo‘lgan. Tabobat bashariyat madaniyatining muhim bo‘lagi bo‘lib, jamiyat rivoji bilan yonma-yon taraqqiy etadi. Ibodatxona va cherkovlar qoshida tibbiy muassasalarning vujudga kelishiga qadar ham xalq tabobat an’alaridan keng foydalanishgan. Insonlar czini, tabiatni, hayvonot olami va o‘simlik dunyosini tadqiq qilish natijasida empirik bilimlar vujudga kelib, bu bilimlar ayrim kishilar qo‘lida to‘plangan. Shu asosida aytish mumkinki, tabobat an’analari – odamlarning sog‘liqqa oid tajribalari asosida bilim, ko‘nikma va malakani hosil bo‘lishidir. Bu ko‘nikmalar ilmiy isbotlanishi va sohaga doir adabiyotlarning paydo bo‘lishi natijasida

tabobat maktablari, tib ilmini o’rgatuvchi muassasalar vujudga kelgan. Tabobat an’analari diniy muassasalar tashkil bo’lgunga qadar odamlar turmushida tajribalar asosida shakllangan.

An’anaviy halq tabobati ilmini egallagan va amaliy faoliyat yurita oladigan shaxslar xalq orasida tabiblar deb atalib kelingan. Tabiblarning kasbiy madaniyati tabobatning rivoji bilan birgalikda shakllangan. Tabibning mustaqil ish boshlashi uchun qo’yilgan talablar bemorlar bilan muomala madaniyati va xushfe’l xarakter ushbu me’yorlarning asosidir. «Avesto»da yozilishicha, tabib ma’naviy va ruhiy jihatdan pok bo’lmog’i, e’tiqodi mustahkam, libosiyu asboblari pokiza suyuqlikda tozalangan, o’zi bir necha amaliy tajribalardan, sinovlardan o’tgan bo’lishi kerak. Xulosa qilsak, sog’lom turmush tarzi bilan tibbiy madaniyat paradigmalarini hayot, umr, sog’lik masalasi bilan uyg’unlashtirish, insonlar va yoshlar dunyoqarashini shu doirada oshirish, kelib chiqishi mumkin bo’lgan ijtimoiy oqibatlarni oldi olinadi.

ADABIYOTLAR:

1. <https://sttm.uz/> 2. Salomov.R.Jismoniy Tarbiya Nazariyasi asoslari 2005 yil.
- 3.Usmonxo’jayev T. 4. Arziqulov R. Sog’lom turmush tarzi asoslari. –T.: O’zME, 2009. 5. Homidiy X., Do’schanov B. “Avesto” va tibbiyot. –T.: Abu Ali ibn Sino, 2001.6
- Usmonxo’jayev T.2005 yil.

MAXSUS MAKTAB INTERNAT O’QUVCHILARINI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH MUAMMOSINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xalikova Sh.T

TIPI “Pedagogika, psixologiya va

boshlang’ich ta’lim” kafedrası dosenti. khalikova1511@gmail.com +998 99 441

40 94

Annotasiya: Mazkur maqolada maxsus maktab internatlarda ham ma’naviy-axloqiy tarbiya muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Axloqiy tarbiyani amalga oshirish jamiyatimizning ziyoli qatlami, ayniqsa yosh avlodga bevosita ta’sir ko’rsatish imkoniyatiga ega bo’lgan pedagoglar, psixologlar, o’qituvchilar faoliyatida murakkablikni keltirib chiqaradi. Ushbu muammoni hal qilish maxsus maktabda tarbiya olayotgan o’quvchilar shaxsining barqaror axloqiy fazilatlarini shakllantirish bilan bog’liq ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar:tarbiya, faoliyat, axloq, yosh avlod, jamiyat, dolzarb, yuksak, nogiron, shaxs, mukammal.

Abstract: This article analyzes the problems of spiritual and moral education in special boarding schools. The implementation of moral education creates difficulties in the activities of the intellectual stratum of our society, especially educators, psychologists, teachers who have the opportunity to directly influence the younger generation. It is argued that the solution to this problem is associated with the formation of stable moral qualities of the personality of students brought up in a special school.

Keywords: upbringing, activity, morality, younger generation, society, modern, high, disabled, personality, perfect.

Ko‘rish bo‘yicha nogiron bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalash bola shaxsi rivojlanishi uchun katta ahamiyata egadir. Bu toifadagi bolalar murakkab ijtimoiy sharoitlarga duchor keladilar va ularga barqaror hayotiy tushunchalarni shakllantirishga, jamiyatda teng o‘rin egallashga va yashashga yordam beradigan shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, to‘laqonli ma’naviy hayot kechirish malakalarini tarkib toptirish lozim. Shu munosabat bilan nogiron bola o‘zini jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida his qilishi, madaniy, iqtisodiy va siyosiy hayotda ishtirok etishi uchun sharoit yaratish zarur [1].

Ko‘zi ojiz bolalar asosiy ijtimoiy bilimlarni o‘zlashtirish, jamiyatda to‘laqonli hayot uchun zarur bo‘lgan axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni egallash uchun alohida shart-sharoitlarni yaratish muhimdir. Maktab o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash muammosining dolzarbligi turli manbalarga bog‘liq. Avvalo, jamiyatimiz uchun foydali bo‘lgan, nafaqat bilimga, balki mukammal shaxsiy xususiyatlarga ega bo‘lgan, bilimli, yuksak axloqli insonlarni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy makonda nogiron bolaga ta’sir ko‘rsatuvchi ijobiy va salbiy manbalar mavjud bo‘lib, ular barkamol inson rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Ta’limning o‘zigina axloqiy tarbiyaning yuqori darajasini kafolatlamaydi, chunki ta’lim-bu shaxsning kundalik xulq-atvorida uning har bir insonga hurmat va xayrixohlik asosida boshqa odamlarga bo‘lgan munosabatini belgilaydigan shaxs sifatidir.

Shaxsning axloqiy rivojlanishini belgilaydigan ta’limning asosi bolalarning o‘zaro ijobiy munosabatlarini shakllantirish, hissiyotlarga tayanish, hissiy sezgirlikdir. Ta’kidlab o‘tish lozimki, ta’lim oluvchilarning bosh miya yarim sharlaridagi o‘ziga xoslik ularning bilimlarni tushunish, o‘zlashtirish, fikrlash, eslab qolish, fikrlarini yozma va og‘zaki ifodalash hamda faoliyatga tayyorgarlik darajalariga ta’sir ko‘rsatadi [2]. Asosiy funksiya nogironlarning tashqi dunyo bilan faol o‘zaro ta’sir o‘tkazish uchun intellektual, hissiy, ishbilarmonlik va kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishdir. Ta’limning asosiy vazifalarini hal qilish boshqalarga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirishni, axloqiy, estetik va axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirishni ta’minlashi kerak. Bizning davrimizda axloqiy tarbiyaning kamchiliklari hayotning keskinlashgan qarama-qarshiliklaridan kelib chiqadi. Ayrim o‘quvchilar ijtimoiylashuv jarayonida, jamoat ishlarida faol ishtirok etishni xohlamaydilar yoki berilgan vazifani qiyinchilik bilan bajaradilar. Shuning uchun maktab, xususan o‘qituvchi ta’lim vazifalarini hal qilishda insondagi oqilona va axloqiy narsalarga tayanishi, har bir o‘quvchiga o‘z hayotiy faoliyatining qiymat asoslarini aniqlashga yordam berishi kerak. Bunga o‘quv jarayoniga organik ravishda to‘qilgan va uning ajralmas qismini tashkil etuvchi axloqiy tarbiya yordam beradi.

Axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1. ko‘rish bo‘yicha nogiron bolalarda axloqiy ongni shakllantirish;
2. axloqiy tuyg‘ularni tarbiyalash va rivojlantirish;
3. axloqiy xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarini rivojlantirish.

"Axloqiy ong-bu bolaning axloqiy munosabatlari va holatlarini aks ettirishning faol jarayoni. Axloqiy ongni rivojlantirishning sub'ektiv harakatlantiruvchi kuchi axloqiy tafakkurdir-axloqiy faktlarni, munosabatlarni, vaziyatlarni doimiy ravishda to‘plash va

tushunish, ularni tahlil qilish, baholash, axloqiy qarorlar qabul qilish va mas’uliyatli tanlov qilish jarayonidir. Axloqiy tarbiyaning natijasi axloqiy tarbiyadir. U o‘zini ijtimoiy qimmatli shaxsiy xususiyatlar va fazilatlarda, munosabatlarda, faoliyatda va muloqotda namoyon qiladi. Axloqiy tarbiya axloqiy tuyg‘uning chuqurligi, hissiy tajriba qobiliyati, vijdon azoblari, azob-uqubatlar, uyat va hamdardlik bilan tasdiqlanadi. Bu axloqiy ongning etukligi bilan tavsiflanadi. Insonning ma’naviy darajasi haqidagi tasavvur u bilan jonli muloqot orqali va uzoq vaqt davomida uning hayoti va rivojlanishining turli bosqichlarini qamrab olgan holda, shuningdek, turli xil tadqiqot usullari, proektiv va diagnostika usullarini kompleks qo‘llash orqali shakllanishi mumkin.

Muammolardan biri shuki, ma’naviy-axloqiy tarbiya inson hayoti davomida to‘xtamaydigan dinamik, uzluksiz jarayondir. Shunga ko‘ra, yakuniy natijani baholash, shuningdek uni tuzatish deyarli mumkin emas. Shu bilan birga, zamonaviy psixologik va pedagogik tashxislashda shaxsiy xususiyatlar va qadriyatlar tizimini aniqlash uchun ishlatiladigan ba’zi texnikalar mavjud bo‘lib, ular turli xil psixologik usullar bilan birgalikda (kuzatish, faoliyat mahsulotlarini o‘rganish va boshqalar. Bu o‘qituvchilar uchun qabul qilingan ma’naviy-axloqiy tarbiya usullarining samaradorligini nazorat qilish va kerak bo‘lganda ularni keyinchalik tuzatish uchun zarurdir. Ko‘rish bo‘yicha nogiron bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi sifatini davriy tashxislash va baholash uning samaradorligini oshirish, xatolarni o‘z vaqtida tuzatish va kamchiliklarni tuzatish imkonini beradi. Bu haqiqatan ham jamiyat uchun qanday shaxsni tarbiyalashi, shogirdlari kattalardek qadriyatlarni himoya qilishi haqida qayg‘uradigan har bir o‘qituvchi uchun juda muhimdir. Bolaning axloqiy rivojlanishi har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishda etakchi o‘rinni egallaydi, aqliy rivojlanish, mehnat tarbiyasi, jismoniy rivojlanish, estetik tuyg‘ular va qiziqishlarni tarbiyalashga katta ta’sir ko‘rsatadi. Axloqiy tarbiya uzluksiz jarayon bo‘lib, u inson tug‘ilishidan boshlanadi va hayot davomida davom etadi va odamlar uchun xulq-atvor qoidalari va me’yorlarini o‘zlashtirishga qaratilgan.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi: darslik. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2005. 2009. – 526-527-betlar.

2. A. O‘tayev., N. Ravshanova. Neyropedagogika fanining imkoniyatlari. TIPI. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya . O‘zR OTFIV, Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, O‘zR FA Yosh olimlar kengashi. –Toshkent: TIPI, 2024.

3. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Alqarov I., Usmonov N. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi). 1-qism.,– T.: “Fan va texnologiya” 2011.

4. В помощь тифлопедагогу ДООУ: Учебно-методическое пособие для студентов высших педагогических учебных заведений дефектологических факультетов / Авторисост. Л.А.Дружинина, Л.Б. Осипова. Челябинск: Сесеро, 2010. - с.

5. Грищенко, Т. А. Сенсорное развитие детей на занятиях в специальных (коррекционных) образовательных учреждениях [Текст]: метод. пособие: Т. А. Грищенко. - М.: ВЛАДОС, 2014. - 95 с.

**TEKNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING INNOVATSION TA’LIM
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGI
SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI**

Mahmudov Shoxrux Dilmurod o‘g‘li
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar

Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
“Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich ta’lim”
kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya Mazkur maqolada texnologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligi samaradorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar Uzluksiz ta’lim, maktab, innovatsiya, innovatsion ta’lim, kasbiy kompetentlik.

Har tomonlama rivojlangan yuqori malakaga ega ma’lumotli shaxsni tarbiyalash mamlakatimizda davlat ahamiyatidagi vazifa hisoblanadi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodga qanday ta’lim – tarbiya berishimiz faqat oilaning baxt saodati va farovonligi uchun yemas, balki butun jamiyatimiz taraqqiyotiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasida “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning asosiy tarkibiy qismlaridan biri – bola, ya’ni shaxs hisoblanadi, u ayni paytda kadrlar tayyorlash tizimi, ta’lim xizmatlarining iste’molchisi va ishlab chiqaruvchisining bosh subyeksi xamda obyeksi hisoblangan.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri, mustaqil O‘zbekistonda o‘sib kelayotgan yosh avlodlarning xar tomonlama yetuk, barkamol va rivojlangan insonlar qilib tarbiyalashdan iborat.

Bu jarayonda maktabgacha ta’lim muassasalari dastlabki bo‘g‘in hisoblanadi.

Bolalarning avloddan – avlodga o‘tib kelayotgan xalq manaviy boyliklarini meros qilib olishlari, ularning kelgusida o‘z zamonasining ilmiy yutuqlarini o‘zlashtira olishlari, ularning insoniyatning ilg‘or, odob, axloq va estetik ideallarga qanchalik sodiq bo‘lib voyaga yetishlariga ota – ona va tarbiyachilar mas’uldirlar.

Uzluksiz ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsad va vazifalarni hal etish umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitiladigan barcha o‘quv fanlari qatori texnologiya fani darslari yosh avlod tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Yurtimizda ta’lim-tarbiya tizimini modernizatsiya qilishning asosiy omillaridan biri bu - ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish bilan bog‘liq.

Lug‘aviy jihatdan —innovatsiya tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (—innovation) —yangilik kiritish degan ma’noni anglatadi.

—Innovatsiyal tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.

Innovatsiya – muayyan tizimning ichki tuzilishini o‘zgartirishga qaratilgan faoliyat.

—O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida ko‘rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: —Innovatsiya (ingl. —innovationasll – kiritilgan yangilik, ixtiro) –

1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar;

2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llanishil [2].

Innovatsion ta’lim (ingl. —innovationll – yangilik kiritish, ixtiro) –ta’lim oluvchida yangi g‘oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim. Innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

Ta’lim innovatsiyalari – ta’lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta’lim innovatsiyalari —innovatsion ta’limll deb ham nomlanadi.

Ta’lim tizimida innovatsion ta’lim texnologiyalardan samarali foydalanish jarayonida, umumiy o‘rta ta’lim maktabi texnologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligi samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, texnologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim. Texnologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligi samaradorligini oshirish jarayonida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni e’tiborga olgan holda, texnologiya fanini bozor munosabatlari talablari asosida ishlab chiqish zarur.

Texnologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligi samaradorligini oshirishda quyidagilar muhim hisoblanadi:

1. Innovatsion ta’lim texnologiya to‘g‘risida yetarli ma’lumotlarga ega bo‘lish.
2. Texnologiya faniga oid yangiliklarni izlab topish va amaliyotga joriy qilish.
3. Ta’lim saytlaridan samarali foydalanib, kerakli ma’lumot va manbalarni o‘quvchilarga o‘rgatish.
4. Elektron darslik va multimedialardan amaliy mashg‘ulotlar davomida samarali foydalanib o‘quvchilarni kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish.
5. Innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalangan holda texnologiya faniga oid turli tadbirlarni amalga oshirish.

Innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanib texnologiya fani darslarini tashkil qilishda o‘qituvchi yangi-yangi ma’lumotlarga ega bo‘ladi. O‘qituvchining o‘z sohasiga doir kerakli ma’lumotlarni egallashga va muntazam ravishda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan modernizatsiyalash jarayonlari bilan tanishib borishiga va o‘qituvchilarining innovatsion

ta’lim texnologiyalardan foydalanish kompetentligi samaradorligini oshishiga olib keladi. O’qituvchining innovatsion faoliyati esa pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg’a undovchi, bunyodkorlikka rag’batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo’lib, ta’lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o’qituvchi innovatsion ta’lim texnologiyalarining mohiyatini to’la tushungan holda o’z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Foydalanilgan adabi yotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston milliy ensiklopeiyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay’ati a’zolari: M.Aminov va b. – T.: —O’zbekistan milliy _ensiklopediyasi|| Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 169-bet.
2. <http://www.uzedu.uz> – Xalq ta’limi vazirligining rasmiy sayti.
3. Sovurova, S. (2022). BO’LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. Fiziko-texnologicheskogo obrazovaniye, (6).
4. Isakova, S., & Akhmedov, I. (2019). PEDAGOGICHESKOY EFFEKTIVNOSTI PROVEDENIYA LABORATORNYX RABOT S MALOGABARITNYMI SAMODELNYMI UNIVERSALNYMI USTANOVKAMI. Theoretical & Applied Science, (11), 153-160.
5. Sovurova, S. (2022). UMUMTA’LIM MAKTABLARDA XALQ HUNARMANDCHILIGINI O’QITISHNING AYRIM MASALALARI. Fiziko-texnologicheskogo obrazovaniye, (6).
6. Umarov, R. T., & Sh, S. (2023). BO’LAJAK TEXNOLOGIYA TA’LIMI O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING TIZIMI. OBRAZOVANIYE NAUKA I INNOVATSIONNYYE IDEI V MIRE, 18(8), 101-106.
7. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). Ta’limda kreativ pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ayrim uslublari. Fiziko-texnologicheskogo obrazovaniye, 7(7).
8. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). ZAMONAVIY O’QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK MAHORATNING O’RNI. Fiziko-texnologicheskogo obrazovaniye, 5(5).

**ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН
ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ КОМПЕТЕНТЛИГИ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ**

Махмудов Шохрух Дилмурод ўғли

Тошкент иқтисодий ва педагогика институти

Бошланғич таълим йўналиши 3-курс талабаси

Илмий раҳбар: Савурова Шаҳризода Абдумалик қизи

Тошкент иқтисодий ва педагогика институти

“Педагогика, психология ва бошланғич таълим” кафедраси ўқитувчиси

Хар томонлама ривожланган юқори малакага эга маълумотли шахсни тарбиялаш мамлакатимизда давлат аҳамиятидаги вазифа ҳисобланади.

Ўсиб келаётган ёш авлодга қандай таълим – тарбия беришимиз фақат оиланинг бахт саодати ва фаровонлиги учун емас, балки бутун жамиятимиз тараққиётига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасида “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг асосий таркибий қисмларидан бири – бола, яъни шахс ҳисобланади, у айни пайтда кадрлар тайёрлаш тизими, таълим хизматларининг истеъмолчиси ва ишлаб чиқарувчисининг бош субъекти ҳамда объекти ҳисобланган.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири, мустақил Ўзбекистонда ўсиб келаётган ёш авлодларнинг ҳар томонлама етук, баркамол ва ривожланган инсонлар қилиб тарбиялашдан иборат.

Бу жараёнда мактабгача таълим муассасалари дастлабки бўғин ҳисобланади.

Болаларнинг авлоддан – авлодга ўтиб келаётган ҳалқ манавий бойликларини мерос қилиб олишлари, уларнинг келгусида ўз замонасининг илмий ютуқларини ўзлаштира олишлари, уларнинг инсониятнинг илғор, одоб, ахлоқ ва эстетик идеалларга қанчалик содиқ бўлиб вояга етишларига ота – она ва тарбиячилар масъулдирлар.

Узлуксиз таълим тизимининг асосий мақсадларидан бири ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялашдан иборат. Ушбу мақсад ва вазифаларни ҳал этиш умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган барча ўқув фанлари қатори технология фани дарслари ёш авлод тарбиясида муҳим ўрин тутди. Юртимизда таълим-тарбия тизимини модернизация қилишнинг асосий омилларидан бири бу - таълим жараёнига инновацион таълим технологияларини жорий этиш билан боғлиқ.

Луғавий жиҳатдан —инновация|| тушунчаси инглиз тилидан таржима қилинганда (—innovation||) —янгилик киритиш|| деган маънони англатади. —Инновация|| тушунчаси мазмунан аниқ ҳолатни ифодалайди.

Инновация – муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият.

—Ўзбекистон Миллий энциклопедияси||да кўрсатилишича, инновация куйидагича мазмун ва тушунчаларга эга: —Инновация (ингл. —innovationas|| – киритилган янгилик, ихтиро) –

1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар;

2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланиши|| [2].

Инновацион таълим (ингл. —innovation|| – янгилик киритиш, ихтиро) –таълим олувчида янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим. Инновацион таълим жараёнида қўлланиладиган технологиялар инновацион таълим технологиялари ёки таълим инновациялари деб номланади.

Таълим инновациялари – таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар. Таълим инновациялари —инновацион таълим‖ деб ҳам номланади.

Таълим тизимида инновацион таълим технологиялардан самарали фойдаланиш жараёнида, умумий ўрта таълим мактаби технология фани ўқитувчиларининг инновацион таълим технологиялардан фойдаланиш компетентлиги самарадорлигини ошириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Шу сабабли, технология фани ўқитувчиларининг инновацион таълим технологиялардан фойдаланиш компетентлигини ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Технология фани ўқитувчиларининг инновацион таълим технологиялардан фойдаланиш компетентлиги самарадорлигини ошириш жараёнида мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни эътиборга олган ҳолда, технология фанини бозор муносабатлари талаблари асосида ишлаб чиқиш зарур.

Технология фани ўқитувчиларининг инновацион таълим технологиялардан фойдаланиш компетентлиги самарадорлигини оширишда қуйидагилар муҳим ҳисобланади:

1. Инновацион таълим технология тўғрисида етарли маълумотларга эга бўлиш.
2. Технология фанига оид янгиликларни излаб топиш ва амалиётга жорий қилиш.
3. Таълим сайтларидан самарали фойдаланиб, керакли маълумот ва манбаларни ўқувчиларга ўргатиш.
4. Электрон дарслик ва мультимедиялардан амалий машғулотлар давомида самарали фойдаланиб ўқувчиларни креативлик қобилиятларини ривожлантириш.
5. Инновацион таълим технологиялардан фойдаланган ҳолда технология фанига оид турли тадбирларни амалга ошириш.

Инновацион таълим технологиялардан фойдаланиб технология фани дарсларини ташкил қилишда ўқитувчи янги-янги маълумотларга эга бўлади. Ўқитувчининг ўз соҳасига доир керакли маълумотларни эгаллашга ва мунтазам равишда таълим соҳасида амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари билан танишиб боришига ва ўқитувчиларининг инновацион таълим технологиялардан фойдаланиш компетентлиги самарадорлигини ошишига олиб келади. Ўқитувчининг инновацион фаолияти эса педагогик жамоани ҳаракатга келтирувчи, олға ундовчи, бунёдкорликка рағбатлантирувчи куч сифатида намоён бўлиб, таълим жараёнининг сифатини кафолатлайди. Шу сабабли ҳар бир ўқитувчи инновацион таълим технологияларининг моҳиятини тўла тушунган ҳолда ўз фаолиятига изчил татбиқ эта олиши зарур.

Фойдаланилган адаби ётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Зебунисо-Кониғил / 4-том. Бош таҳрир ҳайъати аъзолари: М.Аминов ва б. – Т.: —Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2002. – 169-бет.
2. <http://www.uzedu.uz> – Халқ таълими вазирлигининг расмий сайти.

XORAZMIY IJODI MADANIY VA ADABIY MEROS SIFATIDA

Botirova Muxayyo Berdiyrovna,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
E-mail: muhayyobotirova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazmiyning madaniy va ilmiy merosi, uning ilmiy ishlari va ular bugungi kunda qanday qo'llanilishi haqida tahlil qilindi. Shuningdek, empirik tahlil va metodologiya orqali uning ilmiy yutuqlari va adabiy merosi o'rganildi. Xorazmiy nafaqat o'z davrining yirik mutafakkiri, balki butun insoniyat uchun beqiyos ilmiy meros qoldirgan buyuk arbobdir.

Kalit so'zlar: algebra, arifmetika, matematik merosi, "Al-jabr val-muqobala" asari, jabr (boshqaruv), muqobala (taqqoslash), tenglama, algoritm, astronomik jadval.

Аннотация: В статье анализируется культурное и научное наследие Хорезма, его научные труды и то, как они используются сегодня. Его научные достижения и литературное наследие также изучались с помощью эмпирического анализа и методологии. Хорезм - не только великий мыслитель своего времени, но и великий деятель, оставивший несравненное научное наследие для всего человечества.

Ключевые слова: алгебра, арифметика, математическое наследие, «Аль-джабр валь-мукабала», алгебра (управление), мукабала (сравнение), уравнение, алгоритм, астрономическая таблица.

Abstrakt: This article analyzes the cultural and scientific heritage of Khwarazmi, his scientific works and how they are used today. Also, through empirical analysis and methodology, his scientific achievements and literary heritage were studied. Khwarazmi is not only a great thinker of his time, but also a great figure who left an incomparable scientific heritage for all of humanity.

Key words: algebra, arithmetic, mathematical heritage, the work "Al-jabr wal-muqabala", algebra (management), muqabala (comparison), equation, algorithm, astronomical table.

Kirish. Ajdodlarimizning madaniy va adabiy merosi insoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lib, madaniy va adabiy merosi o'zbek xalqining tarixiy, ilmiy va ma'naviy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, uning o'рни nafaqat o'zbek, balki butun jahon madaniyati uchun ham juda muhimdir. Xorazmiy (Abu Abdulla Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy) buyuk ilm-fan arbobi sifatida nafaqat matematika, balki adabiyotda ham o'z o'rnini egallagan, asosan o'zining ilmiy va adabiy merosi bilan tanilgan buyuk shaxsdir. Uning asarlari va g'oyalari bugungi kunda ham ilm-fan va madaniyatda o'z aksini topadi. Ushbu maqolada Xorazmiyning ilmiy va madaniy merosi, uning asarlari tahlil qilinadi va tadqiqot metodologiyasi ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ispaniyada “Real Liga Naval Espanola” assotsiatsiyasi buyuk o'zbek mutafakkiri, algebra asoschisi Muhammad Al-Xorazmiyning hayoti va ijodiga

bag‘ishlangan “Al Juarismi - Entre España y Uzbekistán” (“Al Xorazmiy - Ispaniya va O‘zbekiston o‘rtasida”) kitobi nashr etildi. 15.09.2021.

Noyob nashr muallifi-mashhur olim, matematik, Madridning Complutense universiteti professori, Ispaniya dengiz floti qirollik jamiyati a'zosi Alfredo Surroka.

Kitob Al-Xorazmiy fanning turli sohalaridagi ilmiy kashfiyotlari: nazariy va amaliy astronomiya, matematika, tarix va geografiya haqida hikoya qiladi.

Muallif Al-Xorazmiy butun dunyoni birinchi bo‘lib arab raqamlari bilan tanishtirganini, algebraning asoschisi va birinchi arab astronomik, geografik va tarixiy risolalarining muallifi ekanligini qayd etgan.

Al-Xorazmiy tufayli Yevropa o‘nlik sanash tizimi va sonlar nima ekanligini bilib oldi, algebra va algoritm atamaları uning nomi va ilmiy kitob nomidan kelib chiqqan.

Xususan, Al-Xorazmiyning “Kitob Muqtasab Al-jabr val-muqobala” - “Tiklash va qarama qarshi qo‘yish haqida muxtasar kitob” algebraga oid asari o‘rta asrlarda g‘arbning yevropa universitetlari talabalari uchun shunday mashhurlikka ega bo‘ldiki, u bir necha asrlar davomida klassik matematik qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi.

Matematika faniga va uni ommalashtirishga qo‘shgan ulkan hissasi uchun jahon ilmiy jamoatchiligi al-Xorazmiyni haqli ravishda “Algebraning otasi” deb atadi.

Ispaniyaning “Al Xorazmiy - Ispaniya va O‘zbekiston o‘rtasida” nashri al -Xorazmiy tomonidan olti turdagi kvadratik va chiziqli tenglamalarning hisob -kitobi hamda ularni hal qilish usullari haqida bizning davrimizda haligacha amalda qo‘llanib kelinmoqda.

Nashr O‘zbekistonning Ispaniyadagi elchixonasi ko‘magida nashr etilgan bo‘lib, u talabalar, aspirantlar, ilmiy va akademik doiralar uchun hamda ispan tilidagi kitobxonlarning keng qatlami uchun mo‘ljallangan. Biruniy Xorazmiyning ilmiy faoliyatini o‘zining asarlarida ko‘plab marotaba yuksak baholagan. Uning asarida Xorazmiyning algebra va astronomiyadagi ishlari alohida e’tirof etilgan. Biruniy o‘zining "Kitab al-Hind" asarida Xorazmiyning Hindiston ilm-faniga kiritgan hissasini ta’kidlagan.

Suyutiy "Al-Bashar fi Ilm al-Mathematik" (Matematika ilmiga bag‘ishlangan asar) kitobida o‘zining ilmiy kitoblarida, jumladan matematika haqida yozgan asarlarida Xorazmiyning algebra va algoritmlariga alohida e’tibor qaratgan.

Ibn Khaldun Xorazmiyning ilmiy merosini o‘rganishda va uning ilmiy ta’sirini tarixiy kontekstda baholashda qiziqarli fikrlar bildirgan. Uning "Muqaddima" (Tarixshunoslik haqida) kitobida Xorazmiy ilm-faniga bo‘lgan yuksak e’tirofi uning tarixiy ahamiyatini anglashda yordam beradi.

Kamal ad-Din al-Farsi "Kitab al-Mathal al-A'lam" (Jahon matematikasiga oid asar) kitobida Xorazmiyning matematik va astronomik ishlarini yuqori baholagan va uni o‘z asarlarida eslatgan. Xorazmiy matematikasi va algebra uning asarlariga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Metodologiya. Xorazmiyning ilmiy merosini tahlil qilish uchun ikkita asosiy metodologiya qo‘llaniladi:

-Xorazmiy asarlarining tarixiy-kontekstual tahlili asosida, uning ilmiy va madaniy merosini ko‘rib chiqamiz. Bu metodologiya orqali Xorazmiy asarlarining yaratilish sharoitlari, uning davri va jamiyatdagi o‘rni aniqlanadi.

– Empirik tahlil yordamida Xorazmiy asarlarining hozirgi zamon ilmiy faoliyatiga ta'siri o'rganiladi. Uning algebra va algoritmlar haqidagi ishlari zamonaviy matematikada qanday qo'llanilayotgani, ilmiy tadqiqotlarda, ayniqsa, algoritmlar sohasida Xorazmiyga asoslangan yondashuvlar mavjudligi ko'rsatiladi.

Shuningdek, Xorazmiy ilm-fan va madaniyatga qo'shgan hissasi dunyo ilmiy hamjamiyatida qanday baholanishi ham o'rganiladi. Xorazmiyning asarlari nafaqat islom dunyosida, balki g'arb ilmida ham o'z izini qoldirgan va uning merosi ko'plab tadqiqotlarga asos bo'lgan.

Xorazmiyning asarlariga empirik tahlil qilishda bir nechta muhim tadqiqot usullari qo'llaniladi:

- Tarixiy tahlil – Xorazmiyning yashagan davriga oid tarixiy materiallar tahlil qilinadi. Bu uning asarlarini yozishda qanday ijtimoiy va madaniy sharoitlar mavjud bo'lganini tushunishga yordam beradi.
- Pikel va kontekstual tahlil – Xorazmiy asarlarining ilmiy va madaniy kontseptlari bugungi kundagi ilm-fanda qanday ishlatilganligini aniqlash.
- Komparativ tahlil – Xorazmiy asarlari boshqa buyuk mutafakkirlarning ishlari bilan solishtiriladi, masalan, al-Farobiy, Ibn Sino va boshqalar.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Xorazmiy asarlari nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham ilm-fan va madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Xorazmiyning algebra fani va algoritmlar sohasidagi ishlari bugungi zamonaviy ilmiy ishlarda keng qo'llanilmoqda. Uning asarlarida yoritilgan ilmiy yondashuvlar zamonaviy matematikada chuqur ildiz otgan. Shuningdek, uning adabiy merosi nafaqat ilmiy, balki madaniy jihatdan ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xorazmiy (Abu Abdulla Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy) o'rta asrlarning buyuk olimi bo'lib, ilm-fan, matematika, astronomiya, geografiya va boshqa sohalarda katta meros qoldirgan. Uning asarlari bugungi kundagi ilmiy ishlarda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Endi, Xorazmiy haqida yanada kengroq ma'lumotni quyida keltiraman.

Xorazmiy IX asrda Xorazmda (hozirgi O'zbekistonning shimoliy hududi) tug'ilgan. Uning tug'ilgan vaqti aniq ma'lum emas, lekin taxminan 780–850 yillar oralig'ida yashagan deb hisoblanadi. Xorazmiy o'z davrida ilm-fanning ko'plab sohalarida ishlagan, u nafaqat matematika, balki astronomiya, geografiya, arifmetika, algoritmlar va boshqa ilmiy sohalarda ham muhim ishlarga qo'l urgan.

Xorazmiy o'z ilmiy faoliyatini bag'ishlagan eng muhim sohalaridan biri algebra edi. Uning algebra faniga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri uchun, balki kelajakda ham muhim o'rin tutdi. Uning "Al-kitob al-muhtasar fi hisob al-jabr val-muqobala" ("Jabr va muqobala kitobi") asari algebra fanining asosiy asariga aylandi.

Xorazmiy faqat ilm-fan sohasida emas, balki madaniy merosida ham katta iz qoldirgan. Uning ilmiy ishlari nafaqat islom dunyosida, balki g'arbda ham juda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Xorazmiy ilm-fan, madaniyat va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishda o'ziga xos yondashuvni ilgari surdi. Uning asarlari qadimiy musulmon ilm-fanini rivojlantirishda muhim vosita bo'lgan.

Xorazmiy nafaqat o'zining matematik va ilmiy ishlari bilan balki, ijtimoiy va madaniy jihatdan ham xalqimizga katta xizmat ko'rsatgan. U o'z asarlarida faqat ilmiy g'oyalarni ilgari surmay, balki ijtimoiy masalalarni ham muhokama qilgan. U ko'plab asarlarida axloqiy qadriyatlar, odamlar o'rtasidagi munosabatlar va ijtimoiy tizimlar haqida fikrlar bildirgan.

Xorazmiyning asarlari adabiy va ilmiy jihatdan beqiyosdir. Uning nafaqat matematikaga, balki adabiyotga ham aloqasi bor edi. U yozgan asarlar nafaqat ilmiy, balki madaniy va ma'naviy boylikni ham o'zida mujassamlashtirgan. Uning asarlari nafaqat o'quvchilarga ilm berib, balki ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga ham xizmat qilgan.

Xorazmiyning ilmiy ishlari o'zining davri uchun yangi bir bosqichni boshlab berdi. Uning matematikada amalga oshirgan islohotlari, xususan, algebra va algoritmlar bo'yicha ishlari ilm-fan taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning "al-Xorazmiy" nomi hozirgi kunda ham matematikaning muhim atamasi sifatida ishlatiladi. Shuningdek, Xorazmiyning ilmiy yondashuvlari hozirgi kunda zamonaviy ilm-fanda o'rganilmoqda.

Xorazmiyning ilmiy merosi bugungi kunda ham qadrlanadi va uning ishlari ko'plab zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga asos bo'ladi. Algebra, algoritmlar, astronomiya va geografiya sohalaridagi uning ishlari zamonaviy matematikada va fizika, muhandislik, astronomiya sohalarida katta ta'sir ko'rsatdi. Bugungi ilm-fan ham Xorazmiyning yutuqlariga tayanadi va uning merosi hali ham davom etmoqda.

Xulosa va takliflar. Xorazmiy o'zining ilmiy va madaniy merosi bilan insoniyat tarixida beqiyos iz qoldirgan buyuk mutafakkirdir. Uning algebra, algoritmlar, astronomiya va geografiya sohalaridagi ishlari nafaqat o'z davrining eng ilg'or yondashuvlarini ifodalagan, balki kelajakda ilmiy taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatgan. Xorazmiyning ilmiy va madaniy merosi bugungi kunda ham o'zining ahamiyatini yo'qotmagan va u butun jahon ilm-fanining rivojiga xizmat qilmoqda.

Xorazmiy, o'zining ilmiy va adabiy merosi bilan insoniyat tarixida muhim o'rin egallaydi. Uning matematikaga, ilm-fan va madaniyatga qo'shgan hissasi naqadar katta bo'lsa, uning asarlaridagi axloqiy va ma'naviy qadriyatlar ham juda muhimdir. Xorazmiy nafaqat o'z davrining ilm-faniga katta hissa qo'shgan, balki uning madaniy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning ilmiy va adabiy merosi biz uchun yuksak ilhom baxshlik manbai bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xorazmiy, A. Al-kitob al-muhtasar fi hisob al-jabr val-muqobala. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 1987
2. Al-Kharizmi, M. The algebra of al-Kharizmi. New York: Springer-Verlag. 1993
3. Timur, A. Xorazmiyning ilmiy merosi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2002
4. Nasr, S. H. Islamic Science: An Illustrated Study. Harvard University Press. 2005
5. Popov, V. Xorazmiy va uning ilmiy ishlari. Moskva: Gumanitar ilmiy nashrlar. 2010
6. Abdullayeva B.S, Sadikova A. Xamedova N. Muhitdinova N.M, Toshpo'latova M. I. Matematika. 2018
7. Nusratova D., Shamshiyev A. Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi 2021
8. www.ziynet.uz
9. www.arxiv.uz

INNOVATIONS BASED ON AUTHENTIC TEXTS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY AND THEIR IMPACT ON NON-PHILOLOGICAL EDUCATION

Matyokubova Shokhida Abiyrovna

Doctoral student of Chirchik State Pedagogical University

English Teacher at the Academic Lyceum of Tashkent Pediatric Medical Institute.

Authentic texts in English language teaching (ELT) refer to materials that were not created specifically for teaching purposes, but rather for real-life communication. These can include things like: Newspapers or magazines, Websites, blogs, and social media posts, Technical manuals, research articles, and scientific papers, Podcasts and news broadcasts etc. Why Authentic Texts Are Important: Authentic texts provide learners with exposure to language as it is used in the real world, which helps them acquire more natural and practical language skills. These materials are valuable in developing both linguistic competence (vocabulary, grammar) and pragmatic competence (understanding how language is used in specific contexts).

Innovations in Using Authentic Texts in English Language Teaching (ELT):

There has been a rise in creative and innovative methods to incorporate authentic texts into English teaching. These innovations are especially beneficial for language learners in non-philological fields (e.g., engineering, business, medicine, etc.), where students require specific linguistic skills related to their profession.

Key Innovations Include:

Task-Based Language Teaching (TBLT) with Authentic Texts: Task-Based Language Teaching involves real-world tasks that require the use of authentic materials. For instance, learners in an engineering English class might read technical manuals or product specifications and then create a presentation based on the text. The goal is to use authentic texts to perform real-world tasks, making the learning process more relevant and engaging.

Digital and Interactive Platforms: The advent of digital tools such as Google Classroom, Moodle, or Edmodo allows students to access a wealth of authentic materials. Teachers can create digital activities, discussion forums, and collaborative projects based on authentic texts. Students can engage with materials asynchronously and collaboratively, which encourages deeper analysis and understanding.

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) in ELT: The integration of AR and VR with authentic texts can provide immersive experiences that make the learning process more interactive. For example, students could virtually visit a company’s headquarters or experience a live interview from an authentic news broadcast. This level of immersion aids in the contextual understanding of the material.

Gamification and Simulation: Using elements of gamification, such as points, challenges, and rewards, teachers can turn the analysis of authentic texts into interactive learning experiences. For example, students can read a real news article and participate in a quiz or role-play activity based on the content. This approach is useful in both general and

non-philological fields, where students can simulate professional scenarios and practice language in context.

Impact of Authentic Texts on Non-Philological Education: Non-philological education refers to fields such as engineering, economics, law, and business, where students need to use English for specific professional purposes. The integration of authentic texts in these areas helps students acquire discipline-specific language skills that they can use in their careers.

Why It’s Beneficial for Non-Philological Education:

Real-World Relevance: Students learn the exact type of language they will use in their careers. For example, medical students might read journal articles in English, while business students could analyze corporate financial reports.

Improved Communication Skills: Engaging with authentic materials enables learners to understand both the language and the communication styles used in specific professional settings.

Better Prepared for Global Careers: Many industries use English as their working language, so students who are trained with authentic texts are better prepared for international work environments.

Examples of Authentic Texts in Non-Philological Education:

Business students could analyze market research reports, financial analysis, business emails, or case studies.

Engineering students might work with technical specifications, scientific research papers, patents, or safety manuals.

Medical students might analyze medical research studies, patient care documentation, or healthcare policy reports.

Authentic Texts in History Education

History students, while primarily focused on learning historical content, can significantly benefit from authentic texts to enhance their language skills in English. Authentic texts, in this context, include primary and secondary historical documents, original sources, scholarly articles, and historical accounts that were not originally designed for language teaching. These materials provide students with real-world examples of how historical events, figures, and narratives are written and discussed.

Key Innovations in Using Authentic Texts for History Students:

Primary Source Documents: History students often analyze primary sources such as:

Letters, diaries, and memoirs from historical figures

Newspapers or magazines from the historical periods being studied

Official documents, such as treaties, speeches, and government records

Incorporating primary sources into English language teaching allows students to develop their reading comprehension skills and gain deeper insights into the historical context of the language used at the time. This also aids students in understanding different writing styles and the nuances of formal/informal language in historical settings.

Historiographical Texts: Scholarly historiographical texts, such as books and articles that analyze past events and interpretations, can serve as authentic materials. This kind of

exposure helps students not only in understanding the historical content but also in practicing the academic language they will need in their own writing and research.

Impact on Non-Philological Education (History Students)

For history students in non-philological education, the integration of authentic texts in their learning can have several positive outcomes:

Improved Language Proficiency: By working with historical documents and academic texts, history students improve their language proficiency in several key areas: Academic writing (through essay writing, summaries, and critiques), Reading comprehension (understanding complex historical language and terminology), Oral communication (through presentations and debates)

Critical Thinking and Historical Analysis: Authentic texts encourage students to engage in critical thinking and evaluate different historical interpretations. Through the analysis of primary sources and scholarly writings, students learn to: Analyze historical events from multiple perspectives, develop their own historical arguments and interpretations, contextualize historical events within broader political, social, and economic frameworks.

Better Preparation for Global Historical Discourse: Given the international nature of historical studies, history students often need to engage with global perspectives. Authentic texts provide a window into: Global historical narratives and debates (e.g., world wars, colonialism), Cross-cultural understanding of history, as texts might originate from different linguistic and cultural backgrounds. This prepares students for academic and professional careers that require effective communication in English, especially in international historical discourse.

Challenges and Solutions: While using authentic texts in teaching history is highly beneficial, there are challenges, especially when teaching non-philological students:

Challenge: Complexity of Texts Some historical texts, especially primary sources or scholarly articles, can be difficult for students, particularly at lower language levels.

Solution: Teachers can break down complex documents into more digestible parts, provide glossaries, and guide students through key vocabulary and historical contexts.

Challenge: Cultural and Historical Context Understanding the historical and cultural context of a text can be challenging for students who may not have prior knowledge of the time period or event.

Solution: Teachers can provide background information, context notes, or even multimedia resources to support students' understanding of the text.

Conclusion: Integrating authentic texts into English language teaching for history students provides significant educational benefits. It improves both language skills and historical knowledge, enabling students to develop critical analytical skills while engaging with real-world materials. This approach is especially valuable in non-philological education, where students must learn to apply their language skills in specific professional contexts. By using authentic materials, history students are better prepared for academic research, global discussions, and careers where language proficiency and historical understanding are essential.

REFERENCES

- [1]. Jalolov, J. (2012). Foreign language teaching methodology.

- [2]. Berardo, S.A (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading
- [3]. Joraboyev, B. B. O. (2021). Using Authentic Materials on English Lessons. Academic Research in Educational Sciences, 2, 1018.
- [4]. Vogel, M. R., & Loudova, M. K. (2014). The Use of Authentic Text in English Lessons. Diploma Thesis, Masaryk University.
- [5]. Alderson, J.C. & Urquhart, A.H. (1984) Reading in a Foreign Language London, Longman
- [6]. Gebhard , J. G. Teaching English as a Foreign or Second Language. A Self-Development and Methodology Guide (second edition). The University of Michigan Press, 2006.
- [7]. Nuttall, C. (1996) Teaching Reading Skills in a foreign language (New Edition) Oxford, Heinemann.
- [8]. Jacobson, E., Degener, S. and Purcell-Gates, V. Creating Authentic Materials and Activities for the Adult Literacy Classroom: A Handbook for Practitioners. USA: NCSALL, 2003.

INTERNET RESOURCES

1. <http://www.teachingenglish.org.uk>
2. <http://www.teachnet.org>
3. <http://www.tesol.org>
4. <http://www.edu.uz>
5. <http://www.pedagog.uz>
6. <http://www.Ziyonet.uz>

UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA SIFATLI TA’LIMNI AMALGA OSHIRISHNING MILLIY TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Botirova Muxayyo Berdiyrovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
E-mail: muhayyobotirova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta’lim tizimining mohiyati va ahamiyati, sifatli ta’limni ta’minlash yo‘llari, xalqaro tajriba va O‘zbekistondagi imkoniyatlar, uzluksiz ta’lim tizimida sifatli ta’limni amalga oshirishning milliy tizimini takomillashtirish, milliy ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari, milliy tizimda innovatsion yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, milliy ta’lim tizimining bugungi holati va milliy ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, xalqaro tajriba, sifatli ta’lim, milliy tizim, takomillashtirish, tahlil, milliy lashtirish, islohotlar, individual yondashuv, zamonaviy ta’lim.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim inson salohiyatini rivojlantirishda asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, uzluksiz ta’lim tizimi — maktabgacha ta’limdan tortib oliy va undan keyingi ta’lim bosqichlarigacha uzviylik va izchillikni ta’minlash orqali sifatli

bilim berishni maqsad qiladi. O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu yo‘nalishda qator islohotlar olib borilmoqda. Ammo ta’lim sifatini oshirish va uni xalqaro standartlarga moslashtirish uchun milliy tizimni chuqur tahlil qilish hamda takomillashtirish zarur.

Uzluksiz ta’lim tizimining mohiyati va ahamiyati

Uzluksiz ta’lim — bu shaxsning butun umr davomida o‘rganishi, rivojlanishi va jamiyatga foydali a‘zo bo‘lib shakllanishiga xizmat qiluvchi uzviy ta’lim jarayonidir. Bu tizim quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Maktabgacha ta’lim
- Umumiy o‘rta ta’lim
- O‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi
- Oliy va oliy ta’limdan keyingi ta’lim
- Kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash

Ushbu bosqichlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi, har bir bosqichda erishilgan yutuqlar keyingisiga asos bo‘lishi lozim. Aks holda, ta’limda uzilishlar, nomutanosiblik va sifatsizlik yuzaga keladi.

Sifatli ta’limni ta’minlash yo‘llari

Uzluksiz ta’lim tizimida sifatni ta’minlash uchun quyidagi choralarni ko‘rish lozim:

- O‘quv dasturlarini zamonaviylashtirish fan va texnika taraqqiyotiga mos holda o‘quv rejalari qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarga ko‘proq e‘tibor qaratish zarur.
- Pedagog kadrlar salohiyatini oshirish o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy metodikalarga o‘rgatish bo‘yicha tizimli o‘quvlar tashkil etilishi kerak.
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli resurslardan samarali foydalanish zamonaviy ta’limning ajralmas qismidir.
- Tashqi baholash va monitoring tizimini joriy etish ta’lim muassasalarining faoliyati mustaqil tashkilotlar tomonidan baholanib borilishi, sifatni nazorat qilishni kuchaytiradi.

Xalqaro tajriba va O‘zbekistondagi imkoniyatlar

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda ta’lim tizimi bozor talablariga javob beruvchi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan. Masalan, Finlandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda:

- O‘quvchilar individual yondashuv asosida o‘qitiladi.
- O‘qituvchilar maqomi va ijtimoiy ta’minoti yuqori.
- Raqamli texnologiyalar keng qo‘llaniladi.

O‘zbekistonda ham 2030-yilgacha mo‘ljallangan "Ta’limni rivojlantirish strategiyasi" doirasida shunday modelga intilish ko‘zda tutilgan. Ayni vaqtda Prezident maktablari, ijod maktablari, texnoparklar ochilishi — sifatli ta’lim sari qo‘yilgan muhim qadamlardandir.

Uzluksiz ta’lim tizimi — shaxsiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning poydevoridir. Uning samarali ishlashi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

1. Ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish.
2. Ta’lim muassasalari o‘rtasida uzviylikni ta’minlash.
3. Xalqaro standartlarga mos malaka tizimini ishlab chiqish.

4. Ta’limni raqamlashtirish va ochiq ta’lim platformalarini rivojlantirish.

5. Kadrlarni tayyorlashda ish beruvchilar ishtirokini kuchaytirish.

Ushbu chora-tadbirlar uzluksiz ta’lim tizimining milliy modelini takomillashtirishga va sifatli ta’limni barqaror amalga oshirishga xizmat qiladi.

Uzluksiz ta’lim tizimida sifatli ta’limni amalga oshirishning milliy tizimini takomillashtirish

Yurtimizda inson kapitalini shakllantirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashda ta’lim tizimi alohida o’rin tutadi. So’nggi yillarda O’zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini isloh qilish bo’yicha keng ko’lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq bu islohotlarning samarasini ta’minlash uchun uzluksiz ta’lim tizimini yagona va yaxlit milliy model sifatida rivojlantirish, eng muhimi, milliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish muhim vazifadir.

Milliy tizim deganda biz faqat mavjud muassasalar yoki qonunchilik va istiqboldagi rivojlanish ehtiyojlariga mos keluvchi uzviy, milliy modelni nazarda tutamiz.

Shu nuqtai nazardan, uzluksiz ta’lim tizimining milliy modelini takomillashtirish — bu boradagi islohotlar izchilligini ta’minlash, o’zbek xalqining ijtimoiy-madaniy qadriyatlariga asoslangan, ammo zamonaviy va innovatsion yondashuvlar bilan uyg’unlashgan tizimni yaratishni talab qiladi.

Milliy ta’lim tizimining bugungi holati: tahlil va muammolar

O’zbekiston milliy ta’lim tizimida quyidagi asosiy muammolar mavjud:

- Yagona metodologik yondashuvning yo’qligi: Ta’limning turli bosqichlari orasidagi uzviylik yetarli emas, har bir bosqich alohida tizim sifatida ishlayotgandek.

- Ta’lim mazmunining milliy qadriyatlarga mos emasligi: O’quv dasturlari ba’zida xalqimizning tarixiy tajribasi, ma’naviy qadriyatlari bilan yetarlicha uyg’un emas.

- Kadrlar tayyorlashda mehnat bozori talablarining hisobga olinmasligi: Pedagogik yo’nalishlarda o’qitilayotgan mutaxassislarning malakasi real hayotga tayyor emas.

- Hududlararo tafovutlar: Qishloq joylardagi ta’lim sifati bilan shaharlardagi o’rtasida sezilarli farq bor.

Milliy ta’lim tizimini takomillashtirish yo’nalishlari

Milliy tizimni takomillashtirish faqat xorijiy tajribani ko’r-ko’rona ko’chirish emas, balki o’z sharoitimizga mos ravishda milliy modelni shakllantirishni anglatadi. Quyidagi yo’nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Ta’lim mazmunini milliylashtirish

- O’quv dasturlari o’zbek xalqining tarixi, adabiyoti, urf-odatlarini, qadriyatlarini asosida qayta shakllantirilishi kerak.

- “O’zbekistonlik” identitetini mustahkamlovchi fanlar, darsliklar, metodik qo’llanmalar yaratilishi zarur.

- Milliy madaniyat va milliy g’oya har bir bosqichda asosiy yo’nalishlardan biri bo’lishi kerak.

Yagona uzluksiz tizim modeli

- Maktabgacha ta’limdan to oliy ta’limgacha yagona kompetensiya modeli ishlab chiqilishi lozim.

- Har bir bosqich oldingisini to’ldiruvchi va keyingisiga tayyorlovchi sifatida shakllanishi zarur.

- O’quvchi/yosh shaxsga markaziy e’tibor qaratilib, individual rivojlanishni qo’llab-quvvatlovchi tizim yaratiladi.

Kadrlar siyosatini milliy manfaatlarga moslashtirish

- Pedagoglar faqat bilim beruvchi emas, balki milliy qadriyatlar targ’ibotchisi sifatida tayyorlanishi kerak.

- Pedagogika oliygohlarida milliy psixologiya, milliy pedagogika, xalq og’zaki ijodi asoslarini chuqur o’rgatish zarur.

- Har bir hududda lokal ehtiyojlardan kelib chiqib, o’ziga xos pedagogik maktablar rivojlantiriladi.

Milliy tizimda innovatsion yondashuvlar

Milliy tizim zamonaviy innovatsiyalarni rad etmasdan, ularni milliy asoslar bilan uyg’unlashtira olishi kerak:

- Raqamli ta’lim resurslari — o’zbek tilidagi onlayn platformalar, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari ishlab chiqilishi lozim.

- STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) milliy sharoitga moslashtirilgan ko’rinishda joriy etilishi kerak.

- Ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish — qadimiy maktablar tajribasini hisobga olib, yangi metodikalar ishlab chiqilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Milliy ta’lim tizimini takomillashtirish uzluksiz ta’limni rivojlantirishning asosiy tayanchi bo’lib, bu yo’lda quyidagi takliflar dolzarbdir:

1. Milliy o’quv dasturini ishlab chiqish bo’yicha maxsus ilmiy kengash tashkil etilishi lozim.

2. “Milliy pedagogika modeli” konsepsiyasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

3. Har bir ta’lim bosqichida ma’naviy-ma’rifiy komponent majburiy element sifatida kiritilishi.

4. Qishloq joylarda milliy ta’lim modelining maxsus adaptiv shaklini yaratish (kam imkoniyatli oilalarga e’tibor qaratgan holda).

5. Davlat va xususiy sektor hamkorligini ta’limni milliy model asosida rivojlantirishga yo’naltirish.

Adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022–2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Axborot xizmati.

2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). Uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi to’g’risida qaror. – Qaror №347, 12-mart, 2023 yil.

3. Jo‘raev, M. (2021). Ta’lim sifati va uzluksizlik prinsipi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
4. Azizxo‘jaeva, N. (2020). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Abdurahmonov, Q.X. (2019). Oliy ta’lim tizimidagi islohotlar va innovatsion yondashuvlar. – Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: TDPU.
6. UNESCO. (2021). Education for Sustainable Development: A roadmap. – Paris: UNESCO Publishing.
7. OECD. (2022). Education Policy Outlook 2022: Transforming Pathways for Lifelong Learning. – OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education>
8. Tursunov, B. (2022). “Milliy ta’lim tizimi va zamonaviy pedagogika: uyg‘unlik muammolari.” – Ta’lim va innovatsiya jurnali, №4, 15–22-betlar.
9. Rasulova, G. (2023). “Uzluksiz ta’lim tizimida sifatni boshqarish mexanizmlari.” – Ilmiy tadqiqotlar jurnalida, №2, 33–39-betlar.

OILA VA MAXSUS MAKTAB HAMKORLIGINING AYRIM JIHATLARI

Xalikova Sh.T

**TIPI “Pedagogika, psixologiya va
boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi dotsenti, ps.f.n.**

Annotatsiya: ushbu maqolada ko‘zi ojiz bolalar maxsus maktabi va oilaning o‘zaro ta’siri-bu o‘qituvchilar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyati va muloqoti jarayonida o‘zaro munosabatlari tahlil qilingan. Maxsus maktab va oilaning o‘zaro ta’siri ularning rivojlanishining manbai va muhim omili sifatida o‘rganilgan. Bolaning hayoti ikkita muhim yo‘nalishdan iborat: o‘zgarish va rivojlanishni boshdan kechirayotgan maktab va oila. Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida oilaviy qadriyatlarning yo‘qolishi boshqalar qatori demografik muammolarning asosiy sabablaridan biriga aylandi. Shu bois maktab va oila hamkorligi muhim va dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: vazifa, muvaffaqiyat, oila , maktab ,hamkorlik ,zamonaviy ta'lim, munosabatlar, birdamlik, ijobiy fazilatlar.

Hozirgi kunda oila va maktab hamkorligi yanada dolzarb bo‘lib,davr talabiga aylanib bormoqda. O‘qituvchilar ota-onalarning farzandlarining maktab hayotiga qiziqmasligi, ba'zan yomon tarbiya, axloqiy qadriyatlarning etishmasligidan shikoyat qiladilar. Ota-onalar, o‘z navbatida, ortiqcha ishlarning ko‘pligi, o‘qituvchining befarqligi va bolalar jamoasidagi munosabatlardan norozi ekanliklarini bildiradilar. Zamonaviy ta’lim tizimi shu qadar tez o‘zgarib bormoqdaki, ota-onalar ko‘pincha ushbu o‘zgarishlar to‘g‘risida etarlicha tushunchaga ega emaslar, asosan zamonaviy talablardan orqada qoladigan maktab tajribasiga asoslangan ta’lim faoliyatiga e’tibor berishadi. Ushbu nomuvofiqlikni hal qilish uchun o‘qituvchi o‘quv jarayonini ota-onalar uchun iloji boricha ochiq, ma’lumotlarni tushunarli bo‘lishini ta’minlashi ,ota onalarni tez tez maktabga taklif qilishi kerak. Maxsus maktabdagi ish faooliyatim jarayonida shuni tushundimki, ota-onalar, agar ular o‘rtasida o‘zaro tushunish,

ahillik bo’lsa, maktab va o’qituvchi bilan faol hamkorlik qilishga intila boshlaydilar. Bu jarayonda birgalikda amalga oshiriladigan dars va darsdan keyingi tadbirlar yaxshi samara beradi. Bu shuni anglatadiki, o’qituvchi oilaviy va maktab o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning muhim dasturining tashkilotchisi bo’lish uchun harakat qilishi lozim. Maxsus maktabdag o’qituvchilarning asosiy vazifalari birdamlik, oilaviy hamjihatlikni rivojlantirish, ota-onalar va bolalar o’rtasidagi munosabatlarni o’rnatish, oilada va maxsus maktabda bola uchun qulay sharoitlar yaratish, shuningdek, har tomonlama tizimli ishlarni yo’lga qo’yish zarur.

Ko’rish bo’yicha nogiron bolalar bilan pedagogik muammolarni hal qilishda tushunmovchiliklar va kelishmovchiliklarning oldini olish uchun o’qituvchiga quyidagi axloqiy me’yorlarga tayanib yordam beriladi.

1) Maxsus maktab o’quvchilarining ota-onalari oldida farzandlarining ta’lim va tarbiyasi, ularning psixologik rivojlanishi uchun mas’uliyat hissi;

2) Faqat yordam kerak bo’lganda ular bilan bog’lanmasdan ota-onalar bilan faol va doimiy ravishda pedagogik aloqalarni yo’lga qo’yish

3) Ota-onalarning his-tuyg’ularini hurmat qilish, bolalarning qobiliyatlari va ularning xatti-harakatlarini beparvo va asossiz baholashdan qochish;

4) Ota-onalarning bolalar oldida obro’sini oshirish, ota-onalarning ijobiy fazilatlarini va qobiliyatlarini hisobga olgan holda bolalarga ota-onalarining eng qimmatli fazilatlarini ko’rsatish

5) Ota-onalarga zarur talablarni qo’yishda xushmuomalalik va mulohazakor bo’lish.

Ota-ona tuyg’ulari va mehri, pedagoglarning ijobiy munosabatlari nogiron bola shaxsning rivojlanishini tezlashtiradigan ijobiy hislardir. Oila bu nisbatan barqaror jamoa bo’lib, u erda aloqa doimiy ravishda, turli sohalarda, turli tadbirlarda amalga oshiriladi. Oila-bu turli yoshdagi jamoa bo’lib, bobo - buvilar bolalarning tabiiy tarbiyachisi sifatida harakat qilishadi, o’z hayotiy tajribalarini yosh avlodga etkazishga intiladilar. Oila bolaning hayotini oqilona tashkil etishni ta’minlash, keksa avlodlarning hayoti va mehnatining ijobiy tajribalarini o’zlashtirishga yordam berish, faoliyat, odatlar, munosabatlarning qimmatli tajribasini to’plash uchun mo’ljallangan. Ta’lim to’g’risidagi qonun oilalarni bolalarning o’z vaqtida ta’lim olishlari va kasb-hunar ta’limi olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga, farzandlarini ma’naviy tarbiyalashga, ularga mehnat ko’nikmalarini, jamoat mulkiga hurmatni singdirishga, bolaning sog’lig’i va to’laqonli jismoniy rivojlanishiga alohida g’amxo’rlik qilishga majbur qiladi. Bolalik inson hayotining eng muhim davri bo’lib, kelajak hayotga tayyorgarlik emas, balki haqiqiy, jonli, o’ziga xos, betakror davr hisoblanadi. Bolalik qanday o’tgani, bolaligida bolani kim qo’lidan ushlab turgani, uning ongi va yuragiga tashqi dunyodan nima kirdi, eng muhimi, bugungi maxsus maktab o’quvchisining qanday inson bo’lishiga bog’liq.

Bolaning ijtimoiy-psixologik xavfsizligi va yutuqlarining muvaffaqiyati uning rivojlanishiga kim va qanday ta’sir qilishiga bog’liq. Bola ko’p vaqtini maxsus maktabda o’tkazadi, shuning uchun o’qituvchilar va ota-onalarning ta’siri bir-biriga zid bo’lmasligi, balki bola tomonidan ijobiy va faol qabul qilinishi muhimdir. Agar o’qituvchilar va ota-onalar hamfikir bo’lib, ota-onalar muammolarini manfaatdor va muvofiqlashtirilgan tarzda hal

qilsalar, ijobiy natijalarga erishiladi. Oila bilan o‘zaro munosabatlar maxsus maktab pedagogik jamoasi ishidagi qiyin muammolardan biridir. Ma’lumki, har bir oilaning o‘ziga xos muammolari va qiyinchiliklari bor, shuning uchun oila bilan qanday munosabatda bo‘lish kerakligi haqidagi savolga aniq va faqat to‘g‘ri javob berish juda qiyin. Ko‘p narsa pedagogning sezgirligi va mahoratiga bog‘liq bo‘lib, u muayyan vaziyatda ota-onalar va bolalar bilan muloqot qilish usullari va vositalarini tanlashda to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun turli xil holatlar to‘plamini tahlil qilishi kerak. Maxsus maktab pedagogik jamoasi va oilaning o‘zaro ta’siri bolaning ijtimoiylashuvi jarayonida rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadigan maqsadli faoliyatdir. O‘qituvchilar va oila o‘rtasida hamkorlik aloqalarini shakllantirish uzoq jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyati ushbu munosabatlarga bog‘liq.

Oila bilan o‘zaro munosabatlar jarayonida ta’lim muassasasi quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1) O‘qituvchilar, o‘quvchilar va ularning ota-onalarining birgalikdagi ijodiy faoliyatini tashkil etish.

2) Ko‘rish bo‘yicha nogiron bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishga qaratilgan o‘quv jarayoni ishtirokchilarining vazifalari va harakatlarini aniq tarkib toptirish. Oilalarning ta’lim imkoniyatlari asosan tuzilish, ijtimoiy, yosh va jins tarkibining o‘ziga xos xususiyatlariga qarab farqlanadi. Maktab va oilaning o‘zaro ta’siri-bu o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyati va muloqoti jarayonida o‘zaro bog‘liqligi. Natijada ikki tomon rivojlanadi. Shuning uchun maktab va oilaning o‘zaro ta’siri ularning rivojlanishining manbai va muhim mexanizmidir. O‘zaro ta’sirning asosiy ko‘rinishlari, xususiyatlari, munosabatlar, o‘zaro ta’sir katta ahamiyatga ega. Bu o‘qituvchilar, bolalar va ota-onalarning o‘zaro tomonlarning bir-biriga hurmat va ijobiy munosabatini nazarda tutadi. O‘qituvchilar va oilalar o‘rtasidagi hamkorlik-bu faoliyat maqsadlarini birgalikda aniqlash, kelgusi ishlarni birgalikda rejalashtirish, kuchlar va resurslarni birgalikda taqsimlash, har bir ishtirokchining imkoniyatlariga muvofiq faoliyat mavzusi, ish natijalarini birgalikda o‘rganish va baholash lozim. Hamkorlik paytida nizolar va qarama-qarshiliklar paydo bo‘lishi mumkin, ammo ular o‘zaro ta’sir qiluvchi tomonlarga zarar etkazmasdan, maqsadga erishish uchun umumiy istaklar asosida ko‘riladi.

Ota-onalar bilan ishlashda quyidagi asosiy vazifalar hal qilinadi:

a) ota-onalarning bola tarbiyasidagi roli, maktab va sinfning o‘quv jarayonida ishtirok etish zarurligi to‘g‘risida to‘g‘ri fikrlarini shakllantirish;

b) ota-onalarning maktab va sinf ishlarida, oila va bolalar bilan ishlashning turli shakllarini amalga oshirishda sub’ektiv pozitsiyasini shakllantirish;

s) ota-onalarning psixologik va pedagogik madaniyatini shakllantirish;

d) ota-onalar va bolalar o‘rtasida hurmat va ishonch munosabatlarini rivojlantirish;

e) ota-onalarga bola bilan munosabatlarning dolzarb masalalari, oilaviy tarbiyaning dolzarb masalalari, bo‘yicha maslahatlar berish.

Maxsus maktab o‘qituvchilari, tarbiyachilari hamda ota-onalar o‘rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish zarur. Maktab-oila hamkorligining asosi bolalarning to‘laqonli ijtimoiy rivojlanishi, tarbiyasi va ta’limi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadidir. Ushbu maqsad quyidagi umumiy ta’lim vazifalarini hal qilishga qaratilgan: Ijtimoiy-psixologik

moslashganlik komponentlari :O‘zini o‘zi qabul qilmaslik, boshqalarni qabul qilish,emotsional diskomfortni bartaraf etish ijobiy natijalarga olib keladi

1.o‘quvchilarga sifatli ta’lim berish;
2. kasbiy qiziqishlarni rivojlantirish va bolalarni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash;

3. talabalar o‘rtasida axloq va xulq-atvor madaniyatini shakllantirish;

4. o‘quvchilarni maktab hayotiga tayyorlash;

5. sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi vositalar qo‘llaniladi: Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish. O‘qituvchilar va umumta’lim maktabi rahbariyati ota-onalarni ota-onalarning fikrini hal qiluvchi deb hisoblab, maktabda va sinfda paydo bo‘layotgan muammolarni muhokama qilishga jalb qiladi. O‘qituvchilarga ijobiy munosabatni shakllantirish bo‘yicha maqsadli ishlar olib boradilar: o‘qituvchilar oilalarni bayram bilan tabriklaydilar, har bir bolaning muvaffaqiyatini ma’qullaydilar, bola va ota-onalarning ishlariga qiziqish bildiradilar, ota-onalarning so‘rovlariga, fikrlariga javob beradilar va doimiy ravishda maktabda o‘tkaziladigan bayramlar,turli tadbirlarga taklif qiladilar.Olib borilgan ta’lim-tarbiya jarayonining samarali bo‘lishi uchun ko‘zi ojiz bolalar bilan olib boriladigan islar tizimli bo‘lmog‘i lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati

1.Abidova N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). (Darslik). – Toshkent: Barkaraol fayz media, - 2017. – 192 b.

2.Социально-психологическая реабилитация [Текст] : метод. пособие / Всерос. о-во слепых, Ин-т проф. реабилитации и подгот. персонала ВОС "Реакомп" ; под ред. С. Н. Ванышина. - М. : Реакомп, 2011. - 16 с.

3.Тупоногов, Б.К. Организация коррекционно-педагогического процесса в школе для слепых и слабовидящих детей [Текст]: Метод.пособие для педагогов и руководителей спец.(коррекц.) образов.учреждений /- Москва : Владос, 2014. - 223 с.

4.Тупоногов, Б. К. Обучение лиц с нарушением зрения [Текст] : учебник / Б. К. Тупоногов, В. З. Денискина ; Ком. общ. и проф. образования Ленингр. обл., Ленингр. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. - СПб.: 2011. - 88 с.

5.Фомичева Л.В. Клинико-педагогические основы обучения и воспитания детей с нарушением зрения. - СПб.: КАРО, 2007. - 245 с.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Bozorboyeva Shoxsanam
Jizzax viloyati, Jizzax shahar 6-maktab
Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Xaydarova Ma’suda
Jizzax viloyati, Jizzax shahar 19-maktab
Ona tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini rivojlantirish, kreativlik, zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini takomillashtirish masalalari, kreativlikni shakllantirish shartlari, ta’lim mazmunini shakllantirish tamoyillari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, ta’lim mazmunini yangilash, kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy ta’lim, ko‘nikma, qobiliyat, o‘qitishni individuallashtirish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, kreativlikni oshirishga qaratilgan kompetensiyalar.

Аннотация: В статье содержатся сведения о развитии способностей и возможностей будущих учителей начальных классов, вопросах творчества, совершенствования современных профессиональных знаний и творческих способностей, условиях формирования творческих способностей, принципах формирования содержания образования.

Ключевые слова: Креативность, обновление содержания образования, развитие творческих способностей, начальное образование, современное образование, навыки, умения, индивидуализация обучения, будущие учителя начальных классов, компетенции, направленные на повышение креативности.

Abstract: The article contains information about the development of abilities and opportunities of future primary school teachers, issues of creativity, improving modern professional knowledge and creative abilities, conditions for the formation of creativity, principles of formation of educational content.

Key words: Creativity, renewal of educational content, development of creative abilities, primary education, modern education, skills, abilities, individualization of teaching, future primary school teachers, competencies aimed at increasing creativity.

Dunyodagi globallashuv va ta’limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. O‘zbekistonda kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta’lim muassasasida o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarini

keng joriy qilish, talabalar, ilmiy-pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari Harakatlar strategiyasining ustuvor yo‘nalishlariga muvofiq oliy ta’lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirishning asosiy vazifalari sifatida belgilandi. Bugungi kunda jahonda ta’limga kompetentli yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta’lim jarayonini loyhalashtirishning zamonaviy metodik ta’minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat sohalariga yo‘naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek oliy ta’limning ta’lim sifatini ta’minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarda ijodiy qobiliyatni shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Zero, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari sifatida ularning ijodiy qobiliyatga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich ta’limning faol va yetakchi sub’ektlari bo‘lgan o‘quvchilarning yosh va pedagogik-psixologik xususiyatlari, shuningdek, texnologiyaning o‘ziga xos jihatlari o‘qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Shaxsning hissiy qobiliyatga egaligi uning atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatlarni to‘g‘ri tashkil eta olishiga imkon beradi. Zero, bu qobiliyat nafaqat o‘zligini tushunish, shu bilan birga atrofdagilarning uy-xayollari, ichki kechinmalari, orzu-o‘ylarini tushunish, ularni his qila olish, ruhan yaqin bo‘lishiga imkon yaratadi. Pedagogik oliy ta’lim bitiruvchilarining hissiy qobiliyat va ijodiy qobiliyatga ega bo‘lishlari esa ta’lim-tarbiya jarayonining faol sub’ektlari – o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarning mo‘‘tadil kechishini ta’minlaydi va yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan ziddiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etishga yordam beradi. Har bir o‘quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o‘quvchilarning xatti-harakatlarini to‘g‘ri tushunish, aytayotgan so‘zlariga ishonch bildirishda bo‘lajak pedagoglarning hissiy qobiliyatga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega.

Talabalarining kreativligini rivojlantirish va innovatsiyalarni yaratishga yo‘naltirish, muammoli faoliyat turlarini tahlil qilish, muammolarni mustaqil anglash, o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishga sarflash - kreativ o‘qitishning maqsadi hisoblanadi va aynan kreativ o‘qitishga bo‘lgan ehtiyojni talab qiladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ kompetentligini va pedagogik mahoratini rivojlantirish hamda ularning ijodiy fikrlashini kreativ o‘qitish metodlari va innovatsion texnologiyalari yordamida takomillashtirish ahamiyatlidir.

O‘qitish jarayonining vazifasi ta’lim tarbiya va rivojlanish birligini ta’minlashni nazarda tutadi. Ta’lim beruvchilarning ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarini oshirishda ularning kasbga bo‘lgan qiziqishi va pedagoglarini kreativligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativlik tushunchasi (lot. ing. "create" yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma’nosini anglatadi [5]. Haqiqatan esa yangi original (o‘ziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma’naviy bog‘liqliklarni yaratishdir. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Pedagogik faoliyatda kreativlikning ahamiyatini "Kreativlik" va "pedagogik

kreativlik" tushunchalarining mohiyatida, kreativlik sifatlarida, kreativlikni rivojlantirish shartlarida ko‘nshimiz mumkin. Bo‘lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish shartlarini keltiramiz.

Bo‘lajak pedagoglarni kreativlikni shakllantirish shartlari

- ✓ qiziqarli, murakkab vazifalar, aniq maqsad va vaqt bilan ta’minlash;
- ✓ kreativlik hissini yuzaga keltirishini anglatish;
- ✓ bezovtalik va qo‘rquv hissidan xalos bo‘lishga yordam berish
- ✓ kreativ fikrlash ko‘nikmalarini boshqa ko‘nikmalar bilan rivojlantirishga yordam

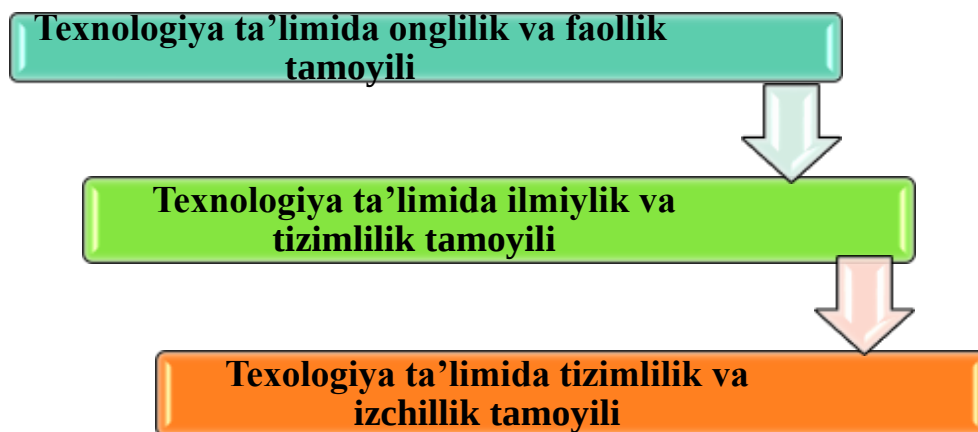
berish;

Kreativlik - ta’lim jarayonini tashkillashtirishni o‘zida mujassamlashtirib, kreativ o‘qitish jarayonini shakllantirish, kreativ o‘qitish metodlari va innovatsion texnologiyalari orqali kasbiy-texnologik bilimlar olish va kreativ salohiyatni oshirish, turli uslublardan ko‘nikmalar muvozanatini rivojlantirishda foydalanish, talabalarning ta’lim dasturlarini shakllantirishda faol ishtirok etishni o‘z ichiga oladi.

Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalarni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olishdir.

Ta’lim mazmuni darajasi insonlarning tabiat, jamiyat, insoniyat haqidagi bilimlariga, inson imkoniyatlari natijasida yaratilgan faoliyat turlari yuzasidan egallagan bilimlariga va muammolarni yangicha echimini topish, dunyoni anglash kabi qobiliyatlariga qarab aniqlanadi.

Ta’lim mazmunini shakllantirish tamoyillari quyidagilardan iborat:

1-rasm. Ta’lim mazmunini shakllantirish tamoyillar

Texnologiya ta’limida onglilik va faollik tamoyili.

Talabalar tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishi uchun qilayotgan ish mazmunini yaqqol tasavvur qilgandagina ishga ongli ravishda kirishadi. Bu tamoyil talabalarni tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishda ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo‘llash metodlarini ongli va faol egallab oladigan, ularda ijodiy tashabbuskorlik va o‘quv faoliyatida mustaqillik, tafakkur, nutqi rivojlantiriladi. Talabalarni tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishdagi onglilik tamoyili ta’lim jarayonining aniq maqsadlarini tushunish, o‘rganilayotgan dalil, hodisa, jarayonlar va ular o‘rtasidagi bog‘lanishni tushungan holda

o‘zlashtirib olish, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay bilish kabi me‘yorlarni anglatadi.

Texnologiya ta’limida ilmiylik va tizimlilik tamoyili talabalarning tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishda ilmiy jihatdan asoslangan, amalda sinab ko‘rilgan ma’lumotlar berilishini talab etadi. Ularni tanlab olishda fan va texnikaning eng so‘nggi yutuqlari va kashfiyotlaridan foydalanish kerak.

- Ilmiy bilimlarni egallash jarayonida talabalarning tikuvchilikka oid kreativligi ilmiy dunyoqarash, tafakkur rivojlanadi. Har bir darsda o‘qitiladigan o‘quv materialining ilmiy mazmuni keng va chuqur bo‘lishi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tikuvchilikka oid bilim, balki tafakkur hosil qilishi hamda uning ijodiy qobiliyati kreativ rivojlantirishi kerak. Buning uchun esa o‘qituvchi o‘z ilmiy saviyasini izchil ravishda oshirib borishi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kashfiyotlar va ilmiy yangiliklardan xabardor bo‘lishi lozim. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tikuvchilikka oid o‘rganayotgan bilimlar, albatta nazariy tasdiqlangan va amalda sinalgan bo‘lishi kerak.

Texnologiya ta’limida tizimlilik va izchillik- o‘qitishni shunday tashkil etishni talab etadiki, bunda o‘quv fanlarini o‘qitish qat’iy mantiqiy tartibda olib boriladi. Talabalarni tikuvchilikka oid kreativ rivojlanishlari uchun bilim ko‘nikma va malakalarini izchillik bilan egallab boradilar va ayni paytda amaliy vazifalarni hal qilish uchun ulardan foydalanishni o‘rganadilar. Tizimlilik va izchillik tamoyili pedagogik jarayonning hamma bo‘g‘inlarida amalga oshiriladi. Uning talablari darsliklar va dasturlarni tuzishda o‘z aksini topadi. O‘quv materialini to‘g‘ri taqsimlash ya’ni oddiydan murakkabga, oddiy operatsiyalardan qiyinroq operatsiyalarni bajarishga o‘tishni talab qiladi.

- Texnologiya ta’limida izchillik tamoyili talabalarni tikuvchilikka oid kreativ rivojlantirishda didaktika qoidalariga amal qilishni talab etadi: Oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga. Mavzularni o‘tishda yoki texnologik muammolarni yechishda o‘qituvchi darsni shunday rejalashtirishi kerakki, o‘quvchilarning hammalariga tushunarli bo‘lishi kerak. Talabalarni tikuvchilikka oid kreativ rivojlantirishda yoshi va individual xususiyatlari hisobga olinishi talab etiladi.

Ushbu tamoyillarga muvofiq, barcha o‘quv modullari doirasida boshlang‘ich ta’lim va sport ta’lim yo‘nalishi talabalarini kreativ o‘qitishning mazmuni takomillashtirildi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativligini oshirish uchun tavsiyalar ta’lim jarayoniga tadbiq etilishi natijasida quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari mustaqil izlanish va ishlash qobiliyatiga ega bo‘ladi;

- tabaqalashtirilgan ta’limga o‘qitish imkoniyati yuzaga keladi;

- o‘qitishning uzluksizligi va ketma-ketligi ta’minlanadi;

- modulning pirovard maqsadi tushunib yetiladi;

- mehnat jarayonlarining asosiy jihatlari ajratib ko‘rsatiladi;

- modulning butun hajmi va maqsadi talabaning ko‘z oldida yaqqol gavdalanadi;

- har bir modul ichida va ular orasida uzviylik ta’minlanadi, o‘quv jarayoni barcha turlarining uslubiy jihatdan muvofiqligi ta’minlanadi.

Buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar yetarli bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘ladi. Shunday qilib, kreativlik bo‘yicha yuqorida keltirilgan tavsiyalar qo‘llanilganda talabalarning bilim imkoniyatlari, ijodiy va amaliy qobiliyatlari rivojlanadi. Mashg‘ulotlar davomida kasbga qiziqtirish asosida fanni samarali o‘zlashtirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov J.A. O‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish texnologiyasi asoslari, g‘oyalari va tamoyillari. O‘zbekistonda professional ta’lim.-Toshkent, 2022.- № 1.- B. 41-46 betlar.
2. Ergasheva G.S. Oliy ta’lim muassasalari biologiya darsliklari o‘quv materiallarini loyihalash didaktik asoslari. Nomzodlik Dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2006 yil.
3. Mo‘minjonova M.G’. O‘quv materiallari mazmunini loyihalash texnologiyasini takomillashtirish. Ped.Fan.Dokt.(PhD) dissertatsiya. Jizzax, : 2023 y. – 44-61 betlar.
4. Yuldashev M., Haydarov Sh. The Terms of Concept and Its Interpretations in Linguistics. International Journal on Integrated Education e-ISSN: <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE> Volume 5, Issue 6, Jun 2022 455-461

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA KREATIV INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti o‘qituvchisi,

Arifova Muxlisa Uktamovna

Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti talabasi

Mahmudov Shohrux Dilmurod o‘g‘li

Annotatsiya Ushbu maqolada Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘rgatishda kreativ hamda interfaol yondashilgan metodlardan unumli foydalanish haqida fikr yuritilgan. Matematika fanining o‘ziga yarasha murakkab bo‘lgan ko‘rinishdagi masalalarini yechishda lozim deb topilgan ayrim interaktiv metoddan foydalanishning ahamiyatlari haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, matematika fani, kreativ, interaktiv, interfaol usullar, unumli foydalanish, talim, tarbiya, texnologiya.

Muayyan o‘quv mashg‘uloti jarayonining loyihasini ishlab chiqish quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi shu o‘rinda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika darslarida ham zamonaviy metod va usullardan foydalanish zarur:

1. Ta’lim jarayonini loyihalashning dastlabki bosqichi o‘quv predmetining mundarijasidan joy olgan mavzu yoki faoliyat mazmuniga doir manbalarni o‘rganish, chunonchi, materiallarni yig‘ish va ularning g‘oyasi bilan ularda ilgari surilgan g‘oyalarni umumlashtirish, turkumlashtirish hamda yaxlitlashdan iborat. O‘quv predmetining mavzusi yoki faoliyat mazmuniga doir manbalar mohiyatini o‘rganib chiqish o‘qituvchi uchun o‘quvchilar e’tiboriga taqdim etilayotgan mavzu xususida ularga batafsil, mukammal ma’lumotlarni bera olish, ta’limning umumiy jarayonini tasavvur etish imkonini beradi.

2. Bu bosqich o‘quv predmetining mavzusi yuzasidan yagona, umumiy maqsadni aniq

belgilash, umumiy maqsad doirasida kichik bo‘limlar bo‘yicha hal etiluvchi xususiy maqsadlarni ham belgilash, ta’lim maqsadiga erishish yo‘lda ijobiy hal etib borilishi lozim bo‘lgan vazifalarni ishlab chiqishga yo‘naltiriladi. Ta’lim maqsadi va vazifalarining aniq, puxta belgilab olinishi o‘qituvchi, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini muayan yo‘nalishga solish, ta’lim maqsadiga erishishda vaqtdan unumli foydalanish, ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan didaktik va tarbiyaviy muammolarning oldini olish, mavjud sharoitlardan oqilona foydalanishga zamin hozirlaydi. Bosqich natijasi o‘quv predmetining mavzusi bo‘yicha yagona, umumiy hamda xususiy maqsadlar, shuningdek, vazifalarni qayd etish bilan tavsiflanadi.

3. Mazkur bosqich ta’lim maqsadi va vazifalariga tayanilgan holda, o‘quv jarayonining mazmunini ishlab chiqishdan iboratdir. Ta’lim jarayoni o‘quv material mazmunini yoritishga xizmat qiluvchi muayan mavzu bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar majmuini ifoda etish imkonini beradi. Ta’lim mazmunida, shuningdek, o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan tushuncha, ko‘nikma hamda malakalarning hajmi ham o‘z ifodasini topa olishi lozim. Zero, ta’lim mazmunining g‘oyaviy jihatdan mukammalligi o‘quvchilar tomonidan muayan bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirilish darajasi bilan belgilanadi. Bu bosqich samarasi o‘quvchilar tomonidan ma’lum tushunchalarning o‘zlashtirilishi, ko‘nikma va malakalarning shakllanishini ta’minlovchi shartlarning ishlab chiqilganligida namoyon bo‘ladi.

4. Ta’lim jarayonini loyihalashning eng muhim bosqishi sanalgan bu bosqichda mashg‘ulotning shakli, metodi va vositalarini tanlash kabi harakatlar amalga oshiriladi. Mazkur bosqichning muhimligi shundaki, aynan mashg‘ulot shakli, metod va vositalari ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli ta’minlanishiga olib keladi. Ular yordami bilangina o‘quv predmetining mavzusi borasidagi nazariy bilimlar o‘quvchilarga uzatiladi, o‘quvchilar tomonidan esa ushbu bilimlar qabul qilinadi. Muayyan mashg‘ulot uchun eng maqbul deb topilgan shakl, metod va vositalarning belgilanishi ta’lim jarayonining qariyb 90 foizlik muvaffaqiyatini kafolatlaydi. Yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy mohiyati aynan mana shu bosqichda ochib beriladi. O‘quvchilarni ijodiy izlanish, faollik, erkin fikr yuritishga yo‘naltiruvchi ta’lim shakli, metod va vositalarining to‘g‘ri tanlanishi, mashg‘ulotlarning qiziqarli, bahs-munozaralarga boy bo‘lishi, ijodiy tortishuvlarning yuzaga kelishiga turtki beradi. Mana shu holatdagina o‘quvchilar tashabbusni o‘z qo‘llariga oladilar, o‘qituvchining zimmasida esa ularning faoliyatini ma’lum yo‘nalishga solib yuborish, umumiy faoliyatni nazorat qila olish, murakkab vaziyatlarda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish, maslahatlar berish hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalar qoladi.

5. Navbatdagi bosqichda o‘quvchilar tomonidan bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirilishi uchun yetarli deb belgilangan vaqt hajmi, ya’ni, muayyan mavzu yuzasidan ma’lum tushuncha, ko‘nikma va malakalarning o‘quvchilar tomonidan qancha vaqt oralig‘ida o‘zlashtirilishi mumkinligi aniqlanadi.

6. Mazkur bosqichda mashqlar tizimi ishlab chiqiladi. Bosqich natijasi sifatida ishlab chiqilgan mashqlar tizimining samaradorligiga alohida ahamiyat berish talabi mazkur bosqichning asosiy sharti hisoblanadi.

7. Ta’lim jarayonini loyihalashtirishning bu bosqichida o‘quvchilarning umumiy

faoliyatlarini nazorat qilish va test tizimini ishlab chiqish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Nazariy va amaliy jihatdan to‘g‘ri bo‘lgan test tizimining ishlab chiqilishi o‘quvchilarning mavzu yuzasidan muayyan tushunchalarni o‘zlashtirish, shuningdek, amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantira olganlik darajalarini aniq va xolis aniqlay olish imkonini beradi. Test tizimini ishlab chiqishda testlarning izchil, uzviy hamda bir-biri bilan uyg‘un bo‘lishlariga ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir.

8. Ta'lim jarayonini loyihalashning so‘nggi bosqichi yaratilgan loyihaning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi, ta'lim jarayonining yakuniy darajasini o‘rganish bilan nihoyalanadi. Mazkur bosqichda ta'lim jarayonining umumiy ahvoli, erishilgan yutuq hamda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar, ularning yuzaga kelish sabablari tahlil etiladi, navbatdagi mashg‘ulotlar jarayonida sodir bo‘lgan kamchiliklarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilanadi. Bildirilgan fikrlardan anglanadeki, har bir bosqichda amalga oshirilayotgan vazifalar o‘rtasida muayyan izchillik mavjud bo‘lib, u ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.[1]

Interfaol metodlar va ularning tavsifi-zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.[2]

Pedagogik texnologiya o‘z mohiyatiga ko‘ra sub 'ektiv xususiyatga ega.Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat 'iy nazar texnologiyalar:Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi; o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirishi; o‘quvchilar tomonidan o‘quv predmetlari bo‘yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlashi; o‘quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishi; o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi; pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g‘oyalarining ustivorligiga erishishni kafolatlashi zarur.[3]

Pedagogik texnologiyalardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo‘llanilayotgan ilg‘or texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim- tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida katta tajriba to‘plangan bo‘lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritiladi. Quyida amaliyotida foydalaniladigan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so‘z yuritamiz.[4]

"Fikriy hujum " metodi

Mazkur metod o‘quvchilarning mashg‘ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag‘batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g‘oyalarni to‘plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni

hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo‘lgan fikrlarni yengishga o‘rganish uchun xizmat qiladi. "Fikriy hujum" metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan bo‘lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg‘ulotning har bir ishtirokchisi tomonidan o‘rtaga tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta’qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag‘batlantirishdan iboratdir. Bundan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarning mashg‘ulot jarayonidagi erkin ishtirokini ta’minlashdir. Ta’lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish o‘qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko‘lamining kengligiga bog‘liq bo‘ladi. "Fikriy hujum" metodidan foydalanish chog‘ida o‘quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodga asoslangan mashg‘ulot bir saotga qadar tashkil etilishi mumkin.[5]

"Yalpiy fikriy hujum " metodi

Ushbu metod J.Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, uni bir necha o‘n (20-60) nafar o‘quvchilardan iborat sinflarda qo‘llash mumkin.

Metod o‘quvchilar tomonidan yangi g‘oyalarning o‘rtaga tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har bir 5 yoki 6 nafar o‘quvchilarni o‘z ichiga olgan guruhlariga 15 daqiqa ichida ijobiy hal etilishi lozim bo‘lgan turli xil topshiriq yoki ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy hal etilgach, bu haqida guruh a'zolaridan biri axdorot beradi. Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) o‘qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashg‘ulot yakunida o‘qituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasida eng yaxshi va o‘ziga xos deb topilgan javoblarni e’lon qiladi. Mashg‘ulot jarayonida guruhlar a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga ko‘ra baholab boriladi. .[9]

Xulosa o‘rnida, Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida katta tajriba to‘plangan bo‘lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritiladi. .[11]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Uktamovna, A. M. (2023). BOSHLANG ‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O ‘QITISH TAMOYILLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(23), 242-247.
2. Uktamovna, A. M. (2024). BOSHLANG ‘ICH TA’LIM YO ‘NALISHI TALABALARIGA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANIB MATEMATIKA-GEOMETRIYA FANLARINI O ‘QITISHNING XUSUSIYATLAR. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 15-17.
3. Berdiyrovna, B. M., & Uktamovna, A. M. (2025). The importance of using mobile applications in teaching mathematics. International Journal of Pedagogics, 5(01), 14-19.
4. Xurramov, A. J., & Arifova, M. U. (2023). 6-SINF MATEMATIKA FANINI O ‘QITISHNING ZAMONAVIY VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI. Academic research in educational sciences, 4(3), 159-163.

5. Arifova, M. U. (2024). BOSHLANG „ICH SINFLARDA MATEMATIKANI O „QITISHDA MOBIL ILOVALAR XIZMATLARINI TANLASH TAMOYILLARI. Academic research in educational sciences, (1), 152-155.
6. Jumayev M.E. "Matematika o‘qitish metodikasidan praktikum" - Toshkent.: O‘qituvchi, 2004.
7. Jumayev M.E. Bolalarda matematikatushunchalarnishakllantirish nazariyasi.-T.: "Ilm-Ziyo", 2005.
8. Bikbayeva N.U. va boshqalar "Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi" - Toshkent.: O‘qituvchi, 2007.
9. Karimovna, K. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.
10. Karimovna, Q. X. (2023). Boshlang‘ich sinflarda imloviy savodxonlikni oshirishda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning ahamiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(23), 100-105.
- 11 Karshiboyeva, K. (2023). Use Of Integrated Educational Technologies In Higher Education. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(3), 254-261.
12. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. Conferencea, 20-28.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INNOVATSION O‘QUV JIHOZLARINI TAYYORLASHNING SIFAT OMILI

Jabborova Onaxon Mannapovna
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Qaxxorjonova Qurbonoy Farruh qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish va unda sifat ko‘rsatkichlariga erishish jarayoni amalga oshirilmoqda[1;6-b]. Bu jarayonda boshlang‘ich ta’limda o‘quv sifatiga erishish va unda o‘ziga xos innovatsion yondashuvlarga asoslanish muhim hisoblanadi. Shu jihatdan mazkur o‘rinda e‘tiboringizni boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlashning sifat omillari masalasi tahliliga tortamiz.

1. **Boshlang‘ich sinflarda o‘quv jihozlarini innovatsion tayyorlash zaruriyati.** Mamlakatimizda boshlang‘ich sinflarda o‘quv jarayonini maqsadli amalga oshirish va unda turli vositalardan foydalanish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu ma’noda o‘quv

jihozlarini tayyorlashda innovatsion omil muhim ahamiyatga egadir. Bunda quyidagilarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo’ladi:

- 1) boshlang’ich sinflarda aniq fanlarni o’qitish o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlash zaruriyati;
- 2) boshlang’ich sinflarda gumanitar fanlarni o’qitish o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlash zaruriyati;
- 3) boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni o’qitish o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlash zaruriyati.

Bu masalalarda innovatsion deganda biz maktab ta’limidagi mavjud shart-sharoit, muhit va imkoniyatlardan foydalangan holda o’quv fondlarini o’qitishning yangicha jihozlarini individual tayyorlashni nazarda tutamiz. Shu jihatdan bu o’rinda mazkur turkumdagi o’quv fanlari o’qituvchilarining innovatsion faoliyati muhim o’rin tutadi. Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, mamlakatimiz umumiy o’rta ta’lim maktablarida tajribali va individual metodikaga ega bo’lgan boshlang’ich sinf o’qituvchilari faoliyat yuritmoqda. O’quv fanlari bo’yicha innovatsion jihozlarni tayyorlashda ularning mazkur tajribasiga tayanish maqsadga muvofiq bo’ladi.

2. **Boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlash omillari.**

Boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlashda imkoniyat va tashabbus omilidan foydalanish maqsadga muvofiq bo’ladi. Buning uchun quyidagilarga e’tibor berish bugungi kunda dolzarb bo’lib turibdi:

- 1) boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlashda mahalliy xomashyolar, jihozlar va vositalardan foydalanish omili;
- 2) boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlashda hamkorlikdan foydalanish omili;
- 3) boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlash bo’yicha metodikalarni ommalashtirish omili.

Mamlakatimizda umumiy o’rta ta’lim maktablari o’ziga xos jihozlar, ta’lim resurslari va vositalari bilan muntazam ta’minlanib bormoqda. Shu jihatdan o’quv jihozlarini tayyorlashda maktablarning mavjud jihozlanish imkoniyatlariga asoslanish maqsadga muvofiq bo’ladi. Bunda ayniqsa, mahalliy hom ashyolardan foydalangan holda o’quv jihozlarini tayyorlash bo’yicha tizimli yondashuvni yo’lga qo’yish muhimdir. Chunki bugungi kunda faoliyat yuritayotgan boshlang’ich sinf o’qituvchilari mahalliy va sharoitlar muhitga mos ravishda o’quv jihozlarini tayyorlash hamda ulardan foydalanish bo’yicha o’ziga xos tajribaga ega. Ayni paytda, bugungi kunda rabota texnika, muhandislik kabi yo’nalishlar bo’yicha o’quv jihozlarini tayyorlash va bunda mahalliy imkoniyatlardan foydalanish asosiy masalalardan biri sifatida taqdim etilgan[2;1-b].

Boshlang’ich sinflarda o’quv jihozlarini innovatsion tayyorlashda hamkorlik omilidan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Bunda umumiy o’rta ta’lim maktablari biriktirilgan hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalari professor-o’qituvchilari, tashabbuskor tadbirkorlar va beg’araz homiylik xarakatlari bilan hamkorlik qilgan holda o’quv jihozlarini yangicha tayyorlash tizimini yo’lga qo’yish kutilgan samarani beradi. Bunday hamkorlik omili mamlakatimizdagi nisbatan juda ko’p umumiy o’rta ta’lim maktablarida dastlabki

bosqichda tashkil etilganligini eslatib o‘tish joiz. Shu ma’noda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlashning hamkorlik omili muhim tayanchlardan biridir.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quv jihozlarini innovatsion tayyorlash bo‘yicha hududlarda tarkib topgan metodikalarni ommalashtirish ham muhim omillardan hisoblanadi. Bunda tuman va shahar miqyosida, viloyat va respublika miqyosida e’tirof etilgan innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash bo‘yicha metodikalar keng ommalashtirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun o‘qitishning onlayn shakli imkoniyatlaridan foydalanish muhim mexanizmlardan biri ekanligini eslatib o‘tish lozim. Shu sababli mazkur masalalar bo‘yicha metodik tavsiyalar majmuini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi[3;19-b].

3. Boshlang‘ich sinflarda o‘quv jihozlarini tayyorlashning sifat omillaridan foydalanish. Boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlashning zaruriyati va uning muhim omillari tahlili shuni ko‘rsatadiki, bunda sifat omilini birlamchi bilish muhim ahamiyatga egadir. Shu jihatdan quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- 1) boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash zaruriyatini anglagan holda har bir o‘qituvchining ijodiy yondashuvidan foydalanish;
- 2) boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash omillaridan foydalangan holda yagonalashtirilgan va tipiklashtirilgan holda tayyorlangan jihozlarga erishish;
- 3) boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash bo‘yicha yangicha yondashuvlarni amaliyotga tadbiiq etib borish.

Bu omillar vositasida boshlang‘ich sinflarda o‘quv jihozlarini tayyorlashning sifat ko‘rsatkichlariga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu jihatdan har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ijodiy yondashish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi va bu ko‘nikma asosida o‘zining individual jihozlar tayyorlash imkoniyatlarini namoyon qilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash omillaridan foydalanishda yagonalashtirishgan va tipiklashtirilgan mezonga tayanish muhim ahamiyatga egadir. Unga ko‘ra, innovatsion jihozlar majmui davlat boshlang‘ich ta’lim standartlari va talablariga mos bo‘lishi kerak. Aks holda, har bir innovatsion o‘quv jihozi mutloq samaradorlikka da’vo qiladi. Shu sababli mazkur masalada yagonalashtirilgan va tipiklashtirilgan innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash boshlang‘ich sinflarda ta’lim sifatiga erishishning muhim tayanchi ekanligini ta’kidlash lozim.

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quv jihozlarini tayyorlashning innovatsion yondashuvlarini muntazam amaliyotga tadbiiq etib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda o‘qituvchining innovatsion yondashuvi, o‘qituvchilar jamoasining individual yondashuvi va hududlar kesimidagi individual yondashuvlar tizimini hisobga olish kutilgan samarani beradi. Chunki boshlang‘ich sinflarda o‘quv jihozlarini tayyorlash bo‘yicha innovatsion yondashuvlar muntazam ravishda tarkib topib borayotganligini alohida eslatib o‘tish lozim[4;56-b].

E’tibor berilsa, boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlashning sifat omillari muhim yondashuvlarga egadir. Bunda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlash zaruriyatini anglash, ularni tayyorlash omillarini belgilab olish va ulardan sifatli foydalanish yondashuvlarini tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib boshlang‘ich sinflarda innovatsion o‘quv jihozlarini tayyorlashning sifat omili mazkur masaladagi tayanchdir. Bunda asosiy e’tibor tayyorlangan innovatsion o‘quv jihozlarining boshlang‘ich ta’lim sifatiga ijodiy ta’sir ko‘rsatishiga qaratilishi kerak. Shu sababli mazkur masalalarda ilmiy va metodik tavsiyalar majmuini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar bilan uchrashuvi materiallari. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2025 yil 22 mart soni
3. Jabborova O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining Sel metodikasi asosida 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini shakllantirish tizimi. – Toshkent, 2025
4. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009

**TALABALARDA MATEMATIK KOMPETENSIYANI
SHAKINLANTIRISHDA ILG‘OR HORIJIIY DAVLATLAR TAJRIBASINING
AHAMIYATI**

Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti o‘qituvchisi,

Arifova Muxlisa Uktamovna

Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti talabasi,

Xayatova Nilufarxon Zohidxo‘ja qizi

Annotatsiya Ushbu maqolada Boshlang‘ich la’lim talabalarining matematik kompetensiyasini shakllantirishda ilg‘or horijiy davlatlarning tajribalari o‘rganilgani hamda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining matematika fanini o‘rgatishda kreativ hamda interfaol yondashilgan metodlardan unumli foydalanish haqida fikr yuritilgan. Matematika fanining o‘ziga yarasha murakkab bo‘lgan ko‘rinishdagi masalalarini yechishda lozim deb topilgan ayrim interaktiv metoddan foydalanishning ahamiyatlari haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, kompetensiya, horijiy davlatlar, matematika fani, kreativ, interaktiv, interfaol usullar, unumli foydalanish, talim, tarbiya, texnologiya.

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish va talabalar bilimni dunyo standartlariga moslashtirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan matematika kompetensiyasini shakllantirish jarayoniga ilg‘or xorijiy davlatlarning tajribasini o‘rganish va uni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish dolzarb masalalardan sanaladi. Boshqa davlatlardan olib kirilgan metodlar tajribalardan o‘tkazish uni ommaga tadbiq qilish va ulardan natija olish oson emas. Tarixda matematikani o‘qitishning muhim omillari bir necha asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha shakllangan. Quyida ularning ba’zilarini keltiraman:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar. Matematikaning o‘qitilishi jamiyatning rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga bog‘liq bo‘lgan. Masalan, qadimgi Misr va Mesopotamiya davrida

soliq yig‘ish, yer o‘lchash va qurilish ishlari uchun arifmetika va geometriya zarur bo‘lgan. Savdo-sotiq rivojlanishi bilan hisob-kitobga ehtiyoj ortgan.

2. Ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti. Ilm-fan taraqqiy etgan sari murakkab matematik tushunchalarni tushunish zaruriyati tug‘ilgan. Masalan, astronomiya uchun trigonometrik bilimlar, fizika uchun algebra va hisoblashlar zarur bo‘lgan.

3. Diniy va falsafiy qarashlar. Ko‘plab qadimiy sivilizatsiyalarda matematika ilohiy yoki muqaddas ilm deb qaralgan. Pifagorchilar matematikani olam tartibining asosi deb bilganlar.

4. Ta’lim tizimi va pedagogik yondashuvlar. Turli davrlarda matematikani o‘qitish metodikasi takomillashib borgan. O‘rta asr madrasalarida hisob va mantiq fanlari asosiy fanlardan biri bo‘lgan. Yangi davrda didaktika va psixologiyaning rivojlanishi matematika o‘qitish usullarini yangilagan.

5. Yozuv va bosma texnologiyalarining paydo bo‘lishi. Kitoblar va yozuvlar orqali bilimlarni keng tarqatish mumkin bo‘lgan. Matematika darsliklarining paydo bo‘lishi ta’limda sifatli o‘zgarishlar keltirib chiqargan.

Agar xohlasangiz, bu omillarni ma’lum bir tarixiy davr yoki mamlakat misolida chuqurroq tahlil qilib bera olaman. Qaysi davr yoki mintaqaga qiziqasiz? Kompetensiya – bu insonning muayyan sohada bilim, ko‘nikma va tajribaga ega bo‘lishi hamda ularni amaliyotda samarali qo‘llay olish qobiliyatidir. Kompetensiya shaxsning kasbiy yoki ta’limiy faoliyatida muayyan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi. [6]

Masalan, matematika kompetensiyasi deganda talabalar va o‘quvchilarning matematik bilimlarini tushunishi, amaliy masalalarni hal qila olishi, tahlil va mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi tushuniladi. Bu kompetensiya odamga kundalik hayotda, kasb tanlashda va ilmiy izlanishlarda foyda keltiradi.

Kompetensiya quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

1. Bilimlar – muayyan soha bo‘yicha nazariy va amaliy tushunchalar.
2. Ko‘nikmalar – bilimlarni amaliy qo‘llay olish qobiliyati.
3. Qobiliyatlar – muammolarni hal qilish, mantiqiy fikrlash va tahlil qilish imkoniyati.
4. Motivatsiya va qadriyatlar – insonning o‘z bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga bo‘lgan intilishi. [9]

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuv tobora rivojlanib, talabalarining faqat bilim emas, balki ularni hayotda qo‘llay olish qobiliyatini ham shakllantirishga e’tibor qaratilmoqda. Matematik ta’limni rivojlantirishdagi ilg‘or xorijiy tajribalar. Dunyoning yetakchi davlatlari matematika ta’limini takomillashtirish uchun turli pedagogik yondashuvlardan foydalanadilar. Quyida ayrim davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalaridan misollar keltirilgan

Finlandiya: Bu mamlakat ta’lim tizimi talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Matematikani o‘qitishda real hayotiy muammolarni yechishga asoslangan interaktiv metodlar qo‘llaniladi. Ta’lim jarayoni ortiqcha bosimdan xoli bo‘lib, har bir talabaga individual yondashuv asosida bilim beriladi. Hozirda bu ta’lim tizimidan keng qo‘lanilmoqda. [7]

Singapur: Matematikani chuqur tushunish uchun "Beton – rasmiy – abstrakt" (CPA) modeli asosida o‘qitish yo‘lga qo‘yilgan. Bu model talabalarning matematik tushunchalarni chuqur o‘zlashtirishini ta’minlaydi. [6]

Yaponiya: "Lesson Study" (Dars tahlili) usuli orqali o‘qituvchilar dars berish jarayonini doimiy ravishda tahlil qilib boradilar. Bu usul o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. [6]

AQSh: STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi orqali matematika boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda o‘qitiladi, bu esa talabalarni real dunyo muammolarini hal qilishga o‘rgatadi.

Germaniya: Dual ta’lim tizimi nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, talabalar matematik bilimlarni bevosita amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. [6]

Ilg‘or tajribalarni O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etish. O‘zbekistonda matematika fanini o‘qitish sifati doimiy ravishda yaxshilanib borayotgan bo‘lsa-da, ilg‘or xorijiy metodlarni qo‘llash orqali yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Quyidagi yo‘nalishlarda islohotlar amalga oshirilishi lozim. Interaktiv metodlarni keng joriy etish: Masalalarni yechishda real hayotiy muammolarni qo‘llash va amaliy misollar keltirish orqali talabalar qiziqishini oshirish. O‘qituvchilar malakasini oshirish: Finlyandiya va Yaponiyaning o‘qituvchilarni tayyorlash tajribasidan foydalanish. Matematika va texnologiyalar integratsiyasi: AQShning STEM modeli asosida matematikani informatika, fizika va muhandislik fanlari bilan bog‘langan holda o‘qitish. [5]

Differensial yondashuv: Har bir talabaga individual yondashuv orqali uning qobiliyatlariga mos metodlar bilan bilim beriladi. Matematik kompetensiyani oshirishda zamonaviy texnologiyalarning roli.[12] Zamonaviy texnologiyalar matematika ta’limini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Bunga quyidagilar misol bo‘la oladi: Elektron ta’lim platformalari (Coursera, Khan Academy, EdX) orqali talabalar mustaqil ravishda bilim olishi mumkin. Matematik dasturlar (GeoGebra, Wolfram Alpha) yordamida talabalar murakkab matematik tushunchalarni vizualizatsiya qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sun‘iy intellekt asosidagi dasturlar o‘qituvchilarga har bir talabaga mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda yordam beradi. [8]

Mening fikrimcha hozirgi kunda maktablarga birdaniga bunday usullarni qo‘llasak yaxshi natijalarga erisholmaymiz. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limdan poydevor qurish kerak deb o‘ylayman. O‘quvchilar bunday usullarni yoshligidan qo‘llab kelsa ularda natijala ko‘proq bo‘lard. [4]

Misol tariqasida ko‘pxonali sonlarni ko‘paytirishda hamma bilgan va ko‘p qo‘llaniladigan ustun shaklida ko‘paytirish jadvali mavzud.

439

* 3 * 4

27 20

+ 9 + 20

555

12 20

1317 2220

$1.439 \cdot 3 = 1317$

$2.555 \cdot 4 = 2220$

Qisqa qilib aytganda birinchi misolimizni 3 ni 9 ga ko'paytirib 7 ni yozib 2ni olib qo'yiladi, 3 ni 3 ga ko'paytirib chiqan javobga olib qo'yilgan 2 ni qo'shiladi va yana oxiridagi son yoziladi boshidagi son olib qo'yiladi. Shu tariqa 3 ni 4 ga ko'paytirib chiqan javobga olib qo'yilgan son qo'shiladi. Shu tariqa javob chiqadi. Ikkinchi misolimiz ham huddi shunday yechiladi va yana ko'plab shunga o'xshash usullar mavjud. Bu usullarni qo'llashni o'z davri bor va bular bosqichma-bosqich davom etadi, murakkablashib boradi. Xulosa qilib aytganda bunday horijiy tajribalarni o'rganish va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tajribalarni o'zimizning ta'lim tizimiga moslashtirish orqali talabalar bilimini oshirish va ularning zamonaviy bilimlarga ega bo'lishini ta'minlash mumkin. [11]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumayev M.E. "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" - Toshkent.: O'qituvchi, 2004.
2. Jumayev M.E. Bolalarda matematikatushunchalarnishakllantirish nazariyasi.-T.: "Ilm-Ziyo", 2005.
3. Bikbayeva N.U. va boshqalar "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" - Toshkent.: O'qituvchi, 2007.
4. Uktamovna, A. M. (2023). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O 'QITISH TAMOYILLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(23), 242-247.
5. Uktamovna, A. M. (2024). BOSHLANG 'ICH TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARIGA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANIB MATEMATIKA-GEOMETRIYA FANLARINI O 'QITISHNING XUSUSIYATLAR. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 15-17.
6. Berdiyrovna, B. M., & Uktamovna, A. M. (2025). The importance of using mobile applications in teaching mathematics. International Journal of Pedagogics, 5(01), 14-19.
7. Xurramov, A. J., & Arifova, M. U. (2023). 6-SINF MATEMATIKA FANINI O 'QITISHNING ZAMONAVIY VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI. Academic research in educational sciences, 4(3), 159-163.
8. Arifova, M. U. (2024). BOSHLANG „ICH SINFLARDA MATEMATIKANI O „QITISHDA MOBIL ILOVALAR XIZMATLARINI TANLASH TAMOYILLARI. Academic research in educational sciences, (1), 152-155.
9. Karimovna, K. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.

TA’LIMDA DEMOKRATIYA VA ERKIN FIKRNING RIVOJLANISHI: BOSHLANG’ICH TA’LIMDAN OLIY T’LIMGACHA

Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang’ich ta’lim metodikasi”
kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotiga katta hissa qo’shadi. Boshlang’ich ta’limdan oliy ta’limgacha bo’lgan jarayonda, o’quvchilar va talabalar o’z fikrlarini erkin ifodalash, tanqidiy tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatlariga ega bo’ladilar. Ushbu maqola ta’lim tizimining har bir bosqichida demokratiya va erkin fikrni rivojlantirishga oid nazariy yondoshuvlar va amaliy misollarni tahlil qiladi.

Аннотация: Развитие демократии и свободы мысли в образовании вносит значительный вклад в социальное, культурное и научное развитие общества. В процессе образования, начиная с начальной школы и заканчивая высшим образованием, учащиеся и студенты получают возможность свободно выражать свои мысли, проводить критический анализ и принимать самостоятельные решения. Эта статья анализирует теоретические подходы и практические примеры развития демократии и свободы мысли на каждом уровне образовательной системы.

Annotation: The development of democracy and freedom of thought in education significantly contributes to the social, cultural, and scientific progress of society. Throughout the educational process, from primary education to higher education, students are provided with opportunities to freely express their ideas, engage in critical analysis, and make independent decisions. This article analyzes theoretical approaches and practical examples of promoting democracy and freedom of thought at each stage of the education system.

Kalit so’zlar: ta’lim, demokratiya, ijodiy fikr, boshlang’ich ta’lim.

Ключевые слова: образование, демократия, творческое мышление, начальное образование.

Keywords: education, democracy, creative thinking, elementary education.

Demokratiya va erkin fikr insonlarning o’z fikrlarini erkin ifodalash va tanlash huquqiga asoslanadi. Ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi jamiyatning umumiy madaniyatini shakllantiradi. Ta’lim tizimining har bir bosqichida o’quvchilarga o’z fikrini ifodalash, muammolarni tanlash va hal etish imkoniyatlari beriladi. Bu maqolada boshlang’ich ta’limdan tortib, oliy ta’limgacha bo’lgan jarayonlarda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Ta’limda demokratiya va erkin fikrning o’rni juda katta. Demokratiya ta’lim tizimida o’quvchilarni faqat bilim olishga qaratilmay, balki ularning shaxsiy fikrlarini ifodalash, turli fikrlar orasidan tanlash va qarorlar qabul qilish jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatini yaratadi. Erkin fikr, o’z navbatida, o’quvchilarga mustaqil fikr yuritish, tanqidiy tahlil qilish, o’zgarishlarga ochiq bo’lish imkoniyatini beradi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi - o‘quvchilarni ta’lim tizimiga jalb qilishning ilk qadamidir. Ushbu bosqichda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi asosan o‘quvchilarga o‘z fikrlarini ifodalash, guruhlarda ishlash, o‘zaro fikr almashish orqali amalga oshiriladi. O‘qituvchi o‘quvchilarga jamoaviy ishlarni tashkil etishda ularning fikrini inobatga olish, o‘qish jarayonida savollarni berish, muhokama qilish va turli fikrlarni tahlil qilish orqali erkin fikrni rivojlantiradi.

Misol uchun, boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchilar tomonidan tashkil etilgan guruhli ishlar va muhokamalar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, o‘quvchilarga tanqidiy fikr yuritish, o‘zaro fikr almashish, o‘quv materiallari bo‘yicha o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatlari yaratish muhimdir.

O‘rta ta’lim bosqichida demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi yanada chuqurlashadi. O‘quvchilar ilmiy va ijtimoiy masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini ifodalash, fikrlar almashish va tanqidiy tahlil qilish orqali mustaqil fikrlashni o‘rganadilar. O‘qituvchilar o‘quvchilarga jamiyatdagi turli muammolarni muhokama qilish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish va o‘z fikrini erkin ifodalash imkoniyatlarini yaratish orqali ularning erkin fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

O‘rta ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishiga oid misol sifatida, turli ijtimoiy masalalar bo‘yicha bahs-munozaralar tashkil etilishi mumkin. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifodalash orqali demokratiyaning asosiy prinsiplari bilan tanishadilar. Bu jarayon o‘quvchilarga nafaqat bilimlarni o‘rganish, balki jamiyatda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Oliy ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi yanada kengayadi. Talabalar nafaqat o‘z fikrlarini ifodalash, balki ilmiy ishlarni ishlab chiqish, ilmiy muhokamalar o‘tkazish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish va ilmiy munozaralarda qatnashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Oliy ta’lim muassasalarida demokratik tamoyillar talabalar bilan o‘qituvchilar o‘rtasida erkin muloqot, bilim va fikr almashinuvi, hamkorlikni rivojlantirish orqali mustahkamlanadi.

Oliy ta’limda erkin fikr va demokratiyaning rivojlanishini ko‘rsatuvchi misollardan biri - talabalar mustaqil ilmiy tadqiqotlar olib borish, ma’ruzalar qilish va ilmiy konferensiyalarda ishtirok etish imkoniyatlariga ega bo‘ladilar. Bu jarayon talabalarni nafaqat mustaqil fikrlashga, balki ijtimoiy va ilmiy masalalarda erkin fikrlarni ifodalashga ham o‘rgatadi.

Ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishiga bir qator to‘siqlar ham mavjud. Ular orasida o‘qituvchilarning an’anaviy Ta’lim metodlaridan foydalanish, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini bermaslik, Ta’lim tizimining yakkama-yakka bo‘lishi kabi masalalar mavjud. Bunday to‘siqlar o‘quvchilarning fikrlarini erkin ifodalashga, tanqidiy fikr yuritishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga xalaqit beradi.

Ta’limda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi jamiyatning ilmiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga asos bo‘ladi. Boshlang‘ich ta’limdan oliy ta’limgacha bo‘lgan jarayonda demokratiya va erkin fikrning rivojlanishi o‘quvchilarga nafaqat bilimlarni o‘rganish, balki ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish imkoniyatlarini ham yaratadi. Shuningdek, Ta’limda demokratik tamoyillarni rivojlantirish orqali jamiyatda erkin fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin. Ta’lim tizimining har bir

bosqichida bu jarayonning rivojlanishini ta'minlash uchun o'qituvchilar va Ta'lim muassasalari tomonidan demokratik tamoyillarni o'rganish, o'quvchilarga erkin fikr bildirish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev, Sh. (2017). O'zbekiston: yangi davr Ta'limi va innovatsiyalar. Toshkent: O'zbekiston Matbuot.
2. Nabiyeu, A. (2015). Ta'limda demokratiya va erkin fikr: nazariy va amaliy yondoshuvlar. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
3. Abduvaxidov, X. (2010). Ta'limda erkin fikr va tanqidiy tahlilning ahamiyati. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
4. Bobur, Z. M. (2000). Boburnoma. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. Abduvaxidov, X. (2010). Ta'limda erkin fikr va tanqidiy tahlilning ahamiyati. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
6. Rakhmatullaevich, M. K., & Khayriddinov, B. K. (2023). Development of management competences in students. Open Access Repository, 9(3), 82-84.
7. Mannapovna, J. O. (2023). Concept Of Quality Development Of Primary Education In Uzbekistan. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 1(1), 19-26.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Mo‘minjonova M.G’.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, “Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich ta’lim” kafedrası v.b.dotsenti, p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini rivojlantirish, kreativlik, zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini takomillashtirish masalalari, kreativlikni shakllantirish shartlari, ta’lim mazmunini shakllantirish tamoyillari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, ta’lim mazmunini yangilash, kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy ta’lim, ko‘nikma, qobiliyat, o‘qitishni individuallashtirish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, kreativlikni oshirishga qaratilgan kompetensiyalar.

Bugungi kunda jahonda ta’limga kompetentli yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta’lim jarayonini loyhashtirishning zamonaviy metodik ta’minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat sohalariga yo‘naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek oliy ta’limning ta’lim sifatini ta’minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarda ijodiy qobiliyatni shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Zero, bo’lajak boshlang’ich ta’lim o’qituvchilari sifatida ularning ijodiy qobiliyatga ega bo’lishlari muhim ahamiyatga ega.

Boshlang’ich ta’limning faol va yetakchi sub’ektlari bo’lgan o’quvchilarning yosh va pedagogik-psixologik xususiyatlari, shuningdek, texnologiyaning o’ziga xos jihatlari o’qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Shaxsning hissiy qobiliyatga egaligi uning atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatlarni to’g’ri tashkil eta olishiga imkon beradi. Zero, bu qobiliyat nafaqat o’zligini tushunish, shu bilan birga atrofdagilarning uy-xayollari, ichki kechinmalari, orzu-o’ylarini tushunish, ularni his qila olish, ruhan yaqin bo’lishiga imkon yaratadi. Pedagogik oliy ta’lim bitiruvchilarining hissiy qobiliyat va ijodiy qobiliyatga ega bo’lishlari esa ta’lim-tarbiya jarayonining faol sub’ektlari – o’qituvchilar va o’quvchilar o’rtasidagi munosabatlarning mo’vadin kechishini ta’minlaydi va yuzaga kelish ehtimoli bo’lgan ziddiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etishga yordam beradi. Har bir o’quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o’quvchilarning xatti-harakatlarini to’g’ri tushunish, aytayotgan so’zlariga ishonch bildirishda bo’lajak pedagoglarning hissiy qobiliyatga ega bo’lishlari muhim ahamiyatga ega.[1]

Talabalarining kreativligini rivojlantirish va innovatsiyalarni yaratishga yo’naltirish, muammoli faoliyat turlarini tahlil qilish, muammolarni mustaqil anglash, o’z imkoniyatlarini rivojlantirishga sarflash - kreativ o’qitishning maqsadi hisoblanadi va aynan kreativ o’qitishga bo’lgan ehtiyojni talab qiladi. Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining kreativ kompetentligini va pedagogik mahoratini rivojlantirish hamda ularning ijodiy fikrlashini kreativ o’qitish metodlari va innovatsion texnologiyalari yordamida takomillashtirish ahamiyatlidir.

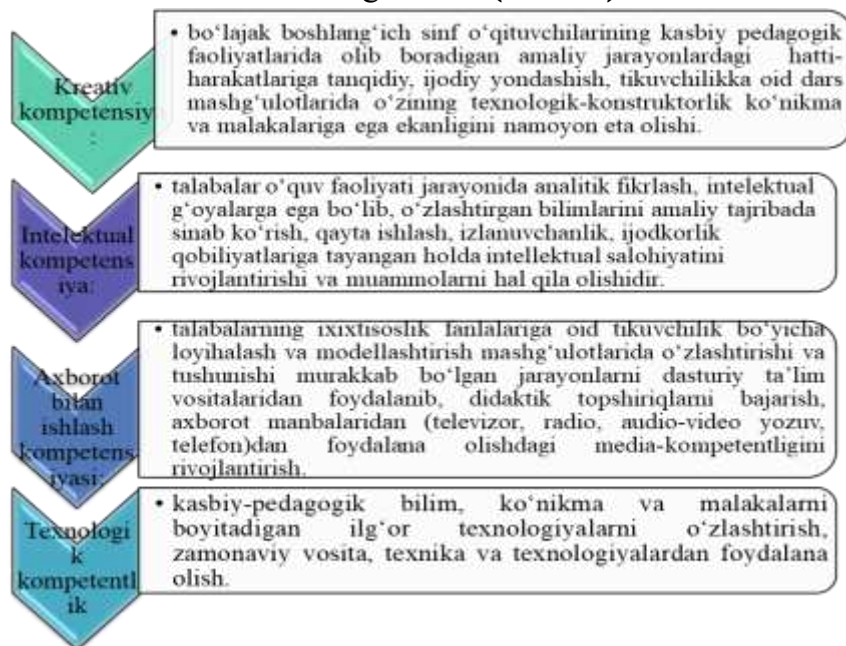
O’qitish jarayonining vazifasi ta’lim tarbiya va rivojlanish birligini ta’minlashni nazarda tutadi. Ta’lim beruvchilarning ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarini oshirishda ularning kasbga bo’lgan qiziqishi va pedagoglarini kreativligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.[2]

Kreativlik tushunchasi (lot. ing. "create" yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma’nosini anglatadi [5]. Haqiqatan esa yangi original (o’ziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma’naviy bog’liqliklarni yaratishdir. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o’ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Pedagogik faoliyatda kreativlikning ahamiyatini "Kreativlik" va "pedagogik kreativlik" tushunchalarining mohiyatida, kreativlik sifatlarida, kreativlikni rivojlantirish shartlarida ko’nsimiz mumkin. Bo’lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish shartlarini keltiramiz.

Bo’lajak pedagoglarni kreativlikni shakllantirish shartlari

- ✓ qiziqarli, murakkab vazifalar, aniq maqsad va vaqt bilan ta’minlash;
 - ✓ kreativlik hissini yuzaga keltirishini anglatish;
 - ✓ bezovtalik va qo’rquv hissidan xalos bo’lishga yordam berish
 - ✓ kreativ fikrlash ko’nikmalarini boshqa ko’nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish;
- [3]

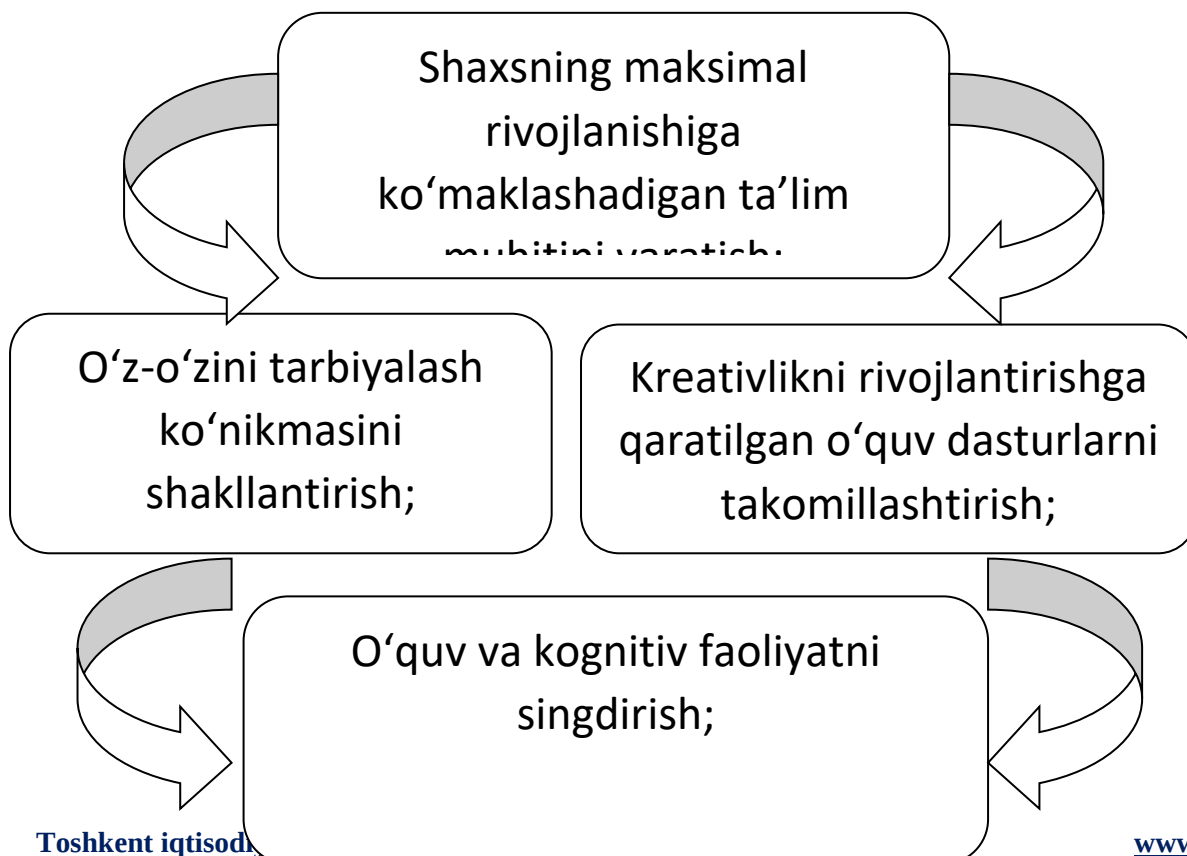
Kreativlik - ta’lim jarayonini tashkillashtirishni o’zida mujassamlashtirib, kreativ o’qitish jarayonini shakllantirish, kreativ o’qitish metodlari va innovatsion texnologiyalari orqali kasbiy-texnologik bilimlar olish va kreativ salohiyatni oshirish, turli uslublardan ko’nikmalar muvozanatini rivojlantirishda foydalanish, talabalarning ta’lim dasturlarini shakllantirishda faol ishtirok etishni o’z ichiga oladi. (1-rasm)

1-rasm. Kreativlikni oshirishga qaratilgan kompetensiyalar sxemasi

Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik bilim, ko’nikma va malakalarni boyitadigan ilg’or texnologiyalarni o’zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olishdir.

Kreativ kompetentlikni rivojlantirishga yo’naltirilgan asosiy vazifalar quyidagilarni o’z ichiga oladi:

2-rasm. Kreativ kompetentlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan asosiy vazifalar

Ta’lim mazmuni darajasi insonlarning tabiat, jamiyat, insoniyat haqidagi bilimlariga, inson imkoniyatlari natijasida yaratilgan faoliyat turlari yuzasidan egallagan bilimlariga va muammolarni yangicha echimini topish, dunyoni anglash kabi qobiliyatlariga qarab aniqlanadi.[4]

Texnologiya ta’limida onglilik va faollik tamoyili.

Talabalar tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishi uchun qilayotgan ish mazmunini yaqqol tasavvur qilgandagina ishga ongli ravishda kirishadi. Bu tamoyil talabalarni tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishda ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo‘llash metodlarini ongli va faol egallab oladigan, ularda ijodiy tashabbuskorlik va o‘quv faoliyatida mustaqillik, tafakkur, nutqi rivojlantiriladi. Talabalarni tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishdagi onglilik tamoyili ta’lim jarayonining aniq maqsadlarini tushunish, o‘rganilayotgan dalil, hodisa, jarayonlar va ular o‘rtasidagi bog‘lanishni tushungan holda o‘zlashtirib olish, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay bilish kabi me‘yorlarni anglatadi.

Texnologiya ta’limida ilmiylik va tizimlilik tamoyili talabalarning tikuvchilikka oid kreativligini rivojlantirishda ilmiy jihatdan asoslangan, amalda sinab ko‘rilgan ma’lumotlar berilishini talab etadi. Ularni tanlab olishda fan va texnikaning eng so‘nggi yutuqlari va kashfiyotlaridan foydalanish kerak.

- Ilmiy bilimlarni egallash jarayonida talabalarning tikuvchilikka oid kreativligi ilmiy dunyoqarash, tafakkur rivojlanadi. Har bir darsda o‘qitiladigan o‘quv materialining ilmiy mazmuni keng va chuqur bo‘lishi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tikuvchilikka oid bilim, balki tafakkur hosil qilishi hamda uning ijodiy qobiliyati kreativ rivojlantirishi kerak. Buning uchun esa o‘qituvchi o‘z ilmiy saviyasini izchil ravishda oshirib borishi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kashfiyotlar va ilmiy yangiliklardan xabardor bo‘lishi lozim. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tikuvchilikka oid o‘rganayotgan bilimlar, albatta nazariy tasdiqlangan va amalda sinalgan bo‘lishi kerak.

Texnologiya ta’limida tizimlilik va izchillik- o‘qitishni shunday tashkil etishni talab etadiki, bunda o‘quv fanlarini o‘qitish qat’iy mantiqiy tartibda olib boriladi. Talabalarni tikuvchilikka oid kreativ rivojlanishlari uchun bilim ko‘nikma va malakalarini izchillik bilan egallab boradilar va ayni paytda amaliy vazifalarni hal qilish uchun ulardan foydalanishni o‘rganadilar. Tizimlilik va izchillik tamoyili pedagogik jarayonning hamma bo‘g‘inlarida amalga oshiriladi. Uning talablari darsliklar va dasturlarni tuzishda o‘z aksini topadi. O‘quv materialini to‘g‘ri taqsimlash ya’ni oddiydan murakkabga, oddiy operatsiyalardan qiyinroq operatsiyalarni bajarishga o‘tishni talab qiladi.[5]

Buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar yetarli bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘ladi. Shunday qilib, kreativlik bo‘yicha yuqorida keltirilgan tavsiyalar qo‘llanilganda talabalarning bilim imkoniyatlari, ijodiy va amaliy qobiliyatlari rivojlanadi. Mashg‘ulotlar davomida kasbga qiziqtirish asosida fanni samarali o‘zlashtirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov J.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi. Ped. Fan. Dokt. dissertatsiya. Toshkent.: 2017 y. – 19-21betlar.
2. Hamidov J.A. O‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish texnologiyasi asoslari, g‘oyalari va tamoyillari. O‘zbekistonda professional ta’lim.-Toshkent, 2022.- № 1.-B. 41-46 betlar.
3. Hamidov J.A. Umumkasbiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy didaktik vositalardan foydalanish. Uzluksiz ta’lim tizimida yoshlarni o‘qitishga yo‘naltirishning muammo va yechimlari. Respublika ilmiy–nazariy anjuman materiallari. Jizzax-2022 yil. 409-416 betlar.
4. Ergasheva G. S. Oliy ta’lim muassasalari biologiya darsliklari o‘quv materiallarini loyihalash didaktik asoslari. Nomzodlik Dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2006 yil.
5. Mo‘minjonova M.G’. O‘quv materiallari mazmunini loyihalash texnologiyasini takomillashtirish. Ped.Fan.Dokt.(PhD) dissertatsiya. Jizzax, : 2023 y. – 44-61 betlar.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SIFAT KO‘RSATKICHLARINI ANIQLASHNING MILLIY TAJRIBASI

**Jabborova Onaxon Mannapovna,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Chirchiq davlat pedagogika universiteti**

**To‘rayeva Gulhayo Temirqul qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti**

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida mamlakatimizda boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlariga erishish vazifalari qo‘yilib, bu borada tizimli ishlar amalga oshirilmoqda[1;5-b]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning tajribalarini o‘rganish va ularni tadqiq etish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu o‘rinda ana shu masalaning milliy tajribasi tahliliga e‘tiboringizni tortamiz.

Boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning bilim berish tajribasi. Mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida eng asosiy masalalardan biri bilim berish milliy tajribasidir. Bu tajriba o‘ziga xos pedagogik qonuniyatlar asosida tarkib topgan va har bir davrning ehtiyojlariga mos ravishda baholanib kelmoqda[2;21-b]. Mazkur tajribaning asosiy negizlarini quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongida bilim olish tushunchasini tarkib toptirish;
- 2) boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga bilimlar majmuini dastlabki bosqichini berish;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fan olamiga olib kirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongini bevosita bilim vositasida shakllantirish va ularda bilim olish tushunchasini tarkib toptirish mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim sifat

ko’rsatkichlarining o’ziga xos milliy tajribalaridan birini tashkil qiladi. Aynan bilimga bo’lgan intilish vositasida qadimgi va zamonaviy Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi mazkur ta’lim bosqichida sifat ko’rsatkichlarini aniqlashning o’ziga xos omillarini taqdim etib kelmoqda[3;30-b].

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga bilimlar majmuini dastlabki bosqichda berish va ularni bu jarayonga tayyorlash masalasi ham mamlakatimizda boshlang’ich ta’lim sifat ko’rsatkichlarini aniqlashning o’ziga xos milliy tajribalaridan biri hisoblanadi. Bunda boshlang’ich sinf o’quvchilarining jismoniy, ruhiy va aqliy imkoniyatlariga mos bilimlarni tanlash hamda ularni majmui tarzda o’rgatish milliy boshlang’ich ta’limimizning o’ziga xos qonuniyatlaridan biri sifatida amalda bo’lib kelmoqda va bu hol halqaro miqyosda e’tirof etilganligini e’tirof etish joiz.

Boshlang’ich ta’limning sifat ko’rsatkichlarini aniqlashning yana bir tajribasi bu o’quvchilarni fan olamiga olib kirishdir. Unga ko’ra, boshlang’ich sinf o’quvchilari hozirgi zamon fanlarining negizi hisoblangan aniq, tabiiy va gumanitar fanlar olamiga olib kiriladi hamda mazkur fanlarning asosiy mazmuni boshlang’ich ta’limda amalga oshiriladi. Yuz yillik tajribaga ega bo’lgan bu milliy mezon pedagogik qonuniyatlar asosida amalda bo’lib kelayotganligini eslatib o’tish joiz.

Boshlang’ich ta’limni sifat ko’rsatkichlarini aniqlashning bilim berish tajribasida ana shu mezonlar asosiy vazifani bajaradi.

Boshlang’ich ta’limni sifat ko’rsatkichlarini aniqlashning tarbiya tajribasi.

Mamlakatimizda boshlang’ich ta’limning sifat ko’rsatkichlarini aniqlashga eng asosiy tajribalardan biri tarbiyadir. Mazkur tajribaning muhim negizlarini quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) boshlang’ich ta’limda oila va maktab ta’limining eng uyg’unlashgan shaklida boshlang’ich sinf o’quvchilarini tarbiyalash;
- 2) boshlang’ich sinf o’quvchilarining tarbiyalangan ko’rsatkichlarini baholab borish;
- 3) boshlang’ich sinf o’quvchilarini ijtimoiy faoliyatga tayyorlash.

Mamlakatimizda boshlang’ich ta’limda oila va maktab ta’limining uyg’unlashgan shakli asosida o’quvchilarni tarbiyalash o’ziga xos milliy tajriba asosini tashkil qiladi. Bunda milliylik va xalq ruhida boshlang’ich sinf o’quvchilarining tarbiyasini yo’lga qo’yish hamda ularni tarbiya turlari bo’yicha ko’nikmalarini tarkib toptirish muhim pedagogik hodisa sifatida amalga oshirib kelinmoqda.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining tarbiyalanganlik ko’rsatkichlarini baholab borish mazkur bosqich ta’lim sifatini aniqlashning muhim tajribalaridan biri hisoblanadi. Unda o’quvchilarning ahloqiy ongi, fazilatlari va o’zligini anglash jarayonidagi ko’nikmalarini tarkib topganligi o’quv va tarbiya tadbirlari vositasida baholab boriladi. Shu sababli keyingi paytlarda boshlang’ich sinf o’quvchilarining tarbiyalanganlik ko’rsatkichlarini aniqlash va baholashda zamonaviy tendensiyalar tarkib topa boshlaganligini eslatib o’tish joiz[4;12-b].

Boshlang’ich ta’limni sifat ko’rsatkichlarini aniqlashdagi asosiy tarbiyaviy tajribalardan biri o’quvchilarni ijtimoiy faoliyatga tayyorlash masalasidir. Unga ko’ra, boshlang’ich sinf o’quvchilari oila, maktab va jamoat joylarida axloq qoidalariga rioya qilish hamda o’zligidagi tarbiyaviy immunitetni namoyon qilishi asosiy masala hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang’ich

sinf o‘quvchilarini ijtimoiy faoliyatga tayyorlash ularni tarbiyalashdagi muhim mezonlardan biridir.

Boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashdagi tarbiya tajribasi negizini ana shunday omillar tashkil qiladi. Bu boradagi ko‘rsatkichlarni umumlashtirish va ilmiy baholash dolzarb bo‘lib turgandligini eslatib o‘tish joiz.

Boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning individual tajribasi.

Mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha muhim pedagogik ta’limotlar, yirik pedagogik olimlarning yondashuvlari va ilmiy–metodik vositalar amal qilmoqda. Buning natijasida milliy ta’lim tizimimizda o‘ziga xos individual tajriba tarkib topgan. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning individual tajribasida quyidagilar muhim tayanchlar hisoblanadi:

- 1) boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha pedagog olimlarning tadqiqotlarida taqdim etilayotgan nazariy va metodik qarashlar;
- 2) boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha pedagoglarning individual metodikalari;
- 3) boshlang‘ich ta’limni amalga oshirish yuzasidan jamoatchilik yondashuvi tizimi.

Boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning individual tajribasida pedagog olimlarning tadqiqotlarida taqdim etilayotgan nazariy va metodik qarashlar muhim vosita hisoblanadi. Bunday yondashuvda boshlang‘ich ta’lim nazariyasi, didaktikasi va metodikasiga doir zamonaviy ishlanmalar, tavsiyalar va amaliy materiallar majmuidan foydalanish muhim hisoblanadi. Mazkur masalada keyingi paytlarda boshlang‘ich ta’limni sifat ko‘rsatkichlarini nisbatan optimallashtirish masalasiga e‘tibor tortilayotganligini eslatib o‘tish joiz.

Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha pedagoglarning individual metodikalari mazkur ta’lim bosqichi sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashdagi individual tajribaning asoslaridan biridir. Unga ko‘ra, mamlakatimizda amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual metodikalari indikatorlariga tayangan holda boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash muhim yondashuvlardan biridir. Chunki individual metodikalarda mamlakatimizning hududlaridagi shart-sharoitlar va imkoniyatlar majmui o‘z ifodasini topgan bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashdagi individual tajribaning negizlaridan biri jamoatchilik yondashuvi tizimidir. Bunda ota-onalar universitetlari, ota-onalar qo‘mitalari va Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagog-o‘qituvchilari tomonidan amaliyotga kiritilgan pedagogik ta’lim innovatsion klasteri iinnovatsion tuzilmasi tavsiyalari asosida boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash bo‘yicha jamoatchilik tizimi imkoniyatlaridan foydalanish bugungi kunda amaliyotga joriy etilayotganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

E‘tibor berilsa, boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning milliy tajribasida uch masala muhim o‘rin tutadi: bilim berish, tarbiyalash va individual yondashuvlar tajribalari. Mazkur tajribalar asosida bizning yondashuvimizga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash bo‘yicha milliy mezonlar majmuini belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashning milliy tajribasi mamlakatimizda mavjud bu tajribalar nazariy, metodik va amaliy jihatdan optimallashtirib amaliyotga tadbiq etilishi hamda ularga tayangan holda boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlari aniqlashning ixcham, qulay va samarali mezonlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Jabborova O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining Sel metodikasi asosida 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini shakllantirish tizimi. – Toshkent, 2025
3. Jabborova O., To‘rayeva G. Husnixat-sifatli ta’lim asosi. – Toshkent, 2024
4. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009

**BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KREATIV
QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI**

Mo‘minjonova M.G’.

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, “Pedagogika, psixologiya va
boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi v.b.dotsenti, p.f.f.d.(PhD)**

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashini boyitishda innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan tanishtirish asosida ijodiy tafakkurini rivojlantirish, kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish haqida so‘z bormoqda.

Kalit so‘zlar: O‘qituvchi, o‘quvchi, texnologiya, kreativ, qobiliyat, rivojlantirish, sifat, samaradorlik, innovatsion ta’lim texnologiyasi, intellektual salohiyat, ijodiy faoliyat, texnologiya fani.

Mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida kadrlar tayyorlashning erishilgan darajasi xalqaro maydonda e’tirof etish, zamonaviy ta’limning sifat jihatlari yanada oshirish, bu boradagi samarali ishlarimizni yangi bosqichga ko‘tarish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion faoliyatni barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ta’lim tizimi rivojlanishi o‘qitishda innovatsion texnologiyalarning roli ortib borishi bilan xarakterlanib, u bilimlarni rivojlantirish, o‘zlashtirish va tarqatish xususiyatini o‘zgartiradi, o‘rganilayotgan fanlar mazmunini chuqurlashtirish hamda kengaytirish, uni yangilash, samarali o‘qitish usullarini qo‘llash jarayonini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Bugungi kunda bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Kreativlik tushunchasi (lot., ing. —createll – yaratish, —creativell yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod

ma’nosini anglatadi. Haqiqatan esa yangi, original (o’ziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma’naviy bog’liqliklarni yaratishdir[1].

Shuning uchun bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashini boyitishda innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan tanishtirish asosida ijodiy tafakkurini rivojlantirish haqida so’z boradi. Ta’lim amaliyotida innovatsion o’qitish texnologiyalarini qo’llash orqali bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarning kompetensiyaga asoslangan fazilatlari va ijodiy qobiliyatlarini izchil rivojlantirish usullari jadval shaklida ochib berilgan. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi bir qator omillar, shuningdek, ijodiy qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari sanab o’tilgan.

Umumta’limning ustuvor vazifasi nafaqat o’quvchilarning intellektini, balki ma’naviy va hissiy sohasini, mehnatga ijodiy yondashishni shakllantirishdan iborat bo’lib, bu kelajakdagi kasbiy faoliyati samaradorligi va maktab bitiruvchilarining ijtimoiy moslashuvi uchun shartdir. Zamonaviy maktabning vazifasi bolalarni o’z-o’zini anglash, o’zini o’zi boshqarish, o’z-o’zini tarbiyalashga o’rgatish, ularni to’g’ri tanlashga o’rgatish, ijodiy fikrlashga o’rgatishdir. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish hayotiy masalaga aylanadi[2].

Ishimizning maqsadi shundan iboratki, talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning pedagogik shartlari va vositalarini aniqlash va asoslash. Nazariy jihatdan, bolalarni ijodga, erkin improvizatsiyaga, oddiy narsa va hodisalarda yangi o’xshashliklarni topish qobiliyatini rivojlantirish va amaliy ko’rsatish, xotirjamlik, xayrixohlik muhitini yaratish va sinfdagi har qanday muammolarni hal qilish qobiliyati.

Ishimizning maqsadlari:

1. Texnologiya darslarida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga oid adabiyotlarni tahlil qilish;
2. Yog’ochni badiiy qayta ishlashda talabalarning bilim faolligini rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik sharoitlarni tahlil qilish;
3. Talabalar tomonidan yog’ochni badiiy qayta ishlash texnologiyasi bo’yicha amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish;
4. O’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari asosida texnologiya darslarini o’tkazish metodikasini ishlab chiqish;
5. Ishlab chiqilgan metodologiyani amaliyotda tekshirish[4].

Zamonaviy jamiyat davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o’zgarishlar davriga kirdi. Shu munosabat bilan maktab ta’limi o’smirlarning o’quv jarayonida muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi, maktab o’quvchilarining o’z qobiliyatlari, imkoniyatlari va qiziqishlarini ro’yobga chiqarishi uchun shart-sharoitlarni ta’minlashga qaratilgan. Ijodkorlik - inson qobiliyatlarini rivojlantirishning eng yuqori cho’qqisi.

Umumta’lim maktabi kursida texnologik ta’lim alohida o’rin tutadi, chunki u o’qituvchilar oldiga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga xos bo’lgan o’quvchilarda bilim, ijodiy faoliyat algoritmini shakllantirish vazifasini qo’yadi.

Texnologiya darslarida olingan bilim, ko’nikma va malakalar, o’quvchining xayoliy tafakkuri, dunyoqarashi mahsulot yaratishning haqiqiy ijodiy jarayoniga quyiladi. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun talabalarga bilim va tajriba berilishi kerak. O’quv

jarayonida o‘qituvchining muhim motivi sifatida ham, doimiy shaxsiy xususiyat sifatida ham, tarbiyaviy ta’limning kuchli vositasi sifatida ham, uning sifatini oshirishning kuchli vositasi sifatida o‘quvchilarning bilimga qiziqishini muntazam ravishda uyg‘otish, rivojlantirish va kuchaytirish zarur.

Iqtidorli bolalar ko‘pincha ajoyib odamlarga aylanadi, lekin har doim ham emas. Ko‘pincha, bolaligida o‘zini ko‘rsatmagan odamlar balog‘at yoshida ajoyib natijalarga erishadilar. Odatda o‘qituvchilar, ota-onalar bolalarda mehnatsevarlik, itoatkorlik, aniqlikni qadrlashadi. To‘rt yuzta taniqli shaxslarning tarjimai holini o‘rgangan amerikalik olimlar, ularning 60% maktabda o‘qish davrida maktab hayoti sharoitlariga moslashishda jiddiy muammolarga duch kelganligini aniqladilar. Bugungi kunda olimlar omilli tahlil va boshqa statistik usullardan foydalangan holda, ijodiy shaxs xususiyatlarini aniqlash uchun yangi test tizimlarini ishlab chiqmoqdalar[3].

—Texnologiya fani orqali ijodiy fikrlaydigan, faol va oson moslasha oladigan shaxs shakllanadi.

Maktab o‘quvchilariga yog‘ochni badiiy qayta ishlashga o‘rgatish katta ta’lim va tarbiyaviy imkoniyatlarga ega: u texnologik madaniyatni rivojlantiradi, shaxsning estetik va ijodiy rivojlanishiga, o‘zini o‘zi yanada muvaffaqiyatli amalga oshirishga, tengdoshlari o‘rtasida ijtimoiylashuvga va kasbiy o‘zini o‘zi belgilashga yordam beradi.

San’at va hunarmandchilik bo‘yicha ish yangi narsalarni yaratish, yangi bilim va yangi imkoniyatlarni ochish va ochish bilan bog‘liq. Yog‘ochga badiiy ishlov berish bilan shug‘ullanib, o‘quvchilar amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lib, kasbiy texnikani o‘zlarining badiiy ixtirolari bilan uyg‘unlashtiradilar va bu ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradi. Badiiy hunarmandchilik darslarida ko‘rish, ta’sirchanlik, badiiy-majoziy va fazoviy tafakkur, intellektual va emotsional muhit rivojlanadi, shaxsning ijodiy salohiyati ochib beriladi.

Badiiy bezakning alohida maqsadi, birinchi navbatda, uning insonga estetik va axloqiy ta’siridadir. Hamma bolalarning o‘zlari ijodga yo‘l ochib, ijodiy qobiliyatlarini uzoq vaqt saqlab qololmaydilar. Shuning uchun ijodkorlikka o‘rgatish, o‘quvchilarga u shug‘ullana boshlagan faoliyat vositalarini berish kerak. Talabalarga faqat texnik ko‘nikmalar berish etarli emas. Texnik ko‘nikmalarni yaxshi egallash talabalarni ijodkorlik emas, balki hunarmandchilik darajasida qoldiradi[5].

Shuning uchun o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini, his-tuyg‘ularini, kechinmalarini, hayotiy tajribasini asarlariga sarmoya kiritish kerak. Badiiy hunarmandchilik bo‘yicha o‘quv faoliyati maktab o‘quvchilarining mustaqilligi va ijodiy tashabbusini rivojlantirish bo‘yicha didaktik vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradi, chunki turli xil bezak buyumlarini ishlab chiqarish jarayonida talabalar doimo to‘g‘ri qaror qabul qilishni talab qiladigan texnologik qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Badiiy faoliyat bolalarning boshqa vositalar bilan ishlatib bo‘lmaydigan kuchlari va qobiliyatlarini o‘quv aylanishida o‘z ichiga oladi. O‘z qo‘llaringiz bilan chiroyli va kerakli narsalarni yasash ishga qiziqishni oshiradi, qoniqish hissini uyg‘otadi va keyingi faoliyatga bo‘lgan xohishni uyg‘otadi. Texnologiya - muayyan jarayon va ob’ektni ishlab chiqarishni shakllantirish va amalga oshirish usullari va usullarini o‘rganadigan fan. Talabalar o‘zlari

uchun maqbulroq bo‘lgan, afzalroq bo‘lgan faoliyatda ijodkorlik ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Texnologiya darsi har bir o‘quvchiga o‘z qobiliyati va o‘rganish istagiga qarab o‘zini namoyon qilish imkoniyatini yaratadi, chunki barcha talabalar o‘quv faoliyatining har xil turlari va shakllarida ishtirok etadilar.

Loyiha faoliyati natijasida bolalarning yog‘ochga badiiy ishlov berish darslarida ijodkorlik bilan shug‘ullanishi, ularning badiiy ehtiyoji va badiiy faolligi faollashdi, xalq an‘analariga hurmat paydo bo‘ldi, bolalarda o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zini o‘zi anglash istagi paydo bo‘ldi. bilimlarni amaliy qo‘llash jarayoni. Loyiha faoliyati fanga bo‘lgan qiziqishni oshirishga yordam berdi. Asosan, har bir talaba o‘z mahsuloti va o‘z bezaklarini yaratadi, bu esa ijodkorlik uchun cheksiz imkoniyatlarni ochadi[3].

Xulosa qilib aytganda bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilariga ta’lim berish jarayonida ularni kreativlik ruhida tarbiyalash lozim bundan tashqari yo‘qoridagi fikrlarga tayongan holda doimo o‘z ustida tinimsiz izlanishlar olib boorish yangilikka intilish kreativ insonlar bilan doimo muloqatda bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

6. Hamidov J.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi. Ped. Fan. Dokt. dissertatsiya. Toshkent.: 2017 y. – 19-21betlar.
7. Hamidov J.A. O‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish texnologiyasi asoslari, g‘oyalari va tamoyillari. O‘zbekistonda professional ta’lim.-Toshkent, 2022.- № 1.-B. 41-46 betlar.
8. Hamidov J.A. Umumkasbiy fanlarni o‘qtishda zamonaviy didaktik vositalardan foydalanish. Uzluksiz ta’lim tizimida yoshlarni o‘qitishga yo‘naltirishning muammo va yechimlari. Respublika ilmiy–nazariy anjuman materiallari. Jizzax-2022 yil. 409-416 betlar.
9. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o‘qitishning samaradorligini oshirish yo‘llari. O‘qituvchilar uchun uslubiy qo‘llanma. –T.: 2019. – 72 b.
10. Mo‘minjonova M.G’. O‘quv materiallari mazmunini loyihalash texnologiyasini takomillashtirish. Ped.Fan.Dokt.(PhD) dissertatsiya. Jizzax, : 2023 y. – 44-61 betlar.

«BADIY PEDAGOGIKA» DARSINI TASHKIL ETISHDA KREATIV YONDASHISH ASOSIDA TALABALARNI FAOLLASHTIRISH

Qayumov B.I.

**I.Karimov nomidagi TDTU (Olmaliq filiali) «Ijtimoiy gumanitar fanlar va tillar»
kafedrası dotsenti, p.f.n. tel.94 920 03 59**

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilarni ijodiy fikrlashga yo‘naltirish asosida mustaqil erkin fikrlashga o‘rgatish masalasi nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim jarayoni, kreativ pedagogika, badiiy pedagogika, muammoli ta’lim, pedagogik mahorat, pedagogik ta’sir, ta’lim mazmuni, ta’lim vositalari.

Pedagogik jarayon har bir pedagogdan ijodiy yondashishni talab etadi. Albatta, ta’lim tarbiya jarayonini tashkil etishda pedagogik jarayon rejissori bo’lmish pedagog ta’lim mazmuniga, uni tashkil etish metodlariga, ta’lim tarbiya vositalarini tanlashda ijodiy yondashishi va yuksak pedagogik mahorat asosida tashkil etish davr talabiga aylangan. Demak, ta’limni belgilangan maqsadlar va ko’zlangan natijalar hamda tizimli ravishda boqichma-boqich holda tashkil etuvchi jarayon deb qaraymiz Binobarin, aynan pedagogning ijodiy darsi asosida ta’lim oluvchilarni ijodiy fikrlash sari yo’naltirib boramiz. Xitoy falsafasi allomasi bo’lmish Konfutsiy ijodiy fikrlash masalasida shunday fikr bildirgan edi “Ta’limda fikr yuritmaslik foydasiz, ammo ta’limsiz fikr yuritish undan xam havfli”. Mazkur maqolada biz “Badiiy pedagogika” mashg’ulotlarida ahloqiy qadriyatlarimiz bilan tanishtirishda badiiy adabiyotlardan mashg’ulot maqsad vazifalaridan kelib chiqqan holda samaradorli va o’rinli foydalanish orqali ta’lim oluvchilarning kreativ fikrlashga yo’naltirish omillari haqida so’z yuritamiz.

Kreativ fikrlashga yo’naltirishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish pedagogik faoliyatda ustivor yo’nalish hisoblanadi.[1] Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo’llaniladigan metod sanalib, u mashg’ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o’z tasavvurlari va g’oyalardan ijobiy foydalanish borasida ma’lum ko’nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag’batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg’ulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug’iladi. «Aqliy hujum» metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma’lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo’lgan g’oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Pedagog tomonidan tayyorlangan savollar, tanlangan asar parchalari va bosqichma bosqich ravishda ta’lim oluvchilarning aqliy faoliyatini qo’zg’atish, pedagogik texnika, ovoz tembridan o’rinli foydalanish ta’lim oluvchilarning diqqat konsentratsiyasini oshirib boradi ta’lim mazmunining emotsional ta’sirini ta’minlaydi.[2]

Taniqli yozuvchi O’. Hoshimovning “Daftar xoshiyasidagi bitiklar” asaridan “Laylak” hikoyasi bilan tanishtiriladi.[4]

Ushbu satrlarga e’tibor bering.

Orqada kelayotgan ona nursizlanib qolgan ko’zlarini chinorga, chinor shoxida qorayib turgan uyaga tikdi. Shoxda osilib turgan narsa ko’ziga g’alati ko’rindi.

Anavi nima, o’g’lim? — dedi to’xtab.

Laylak, oyi, laylak!

Ona yaxshi eshitmadi. Uch-to’rt qadam yurib yana to’xtab qoldi. Savatdek narsa ichida bir nima oqarib ko’rinyapti. Tavba...

—Nima, o’g’lim? — dedi ko’zlarini pirpiratib. Ug’il taqqa to’xtadi. G’ashi keldi. Uzi shoshib turibdi: mingta ishi bor! Odam qariganidan keyin ezma bo’lib qolarkan-da!

— Laylak! — dedi jerkib. — Laylak deyaqman-ku, karmisiz!

Shunday dedi-yu, jahl bilan tez-tez yurib ketdi....

Odam o‘z farzandalarining yil sayin o‘sib, kamol sari ketayotganini biladiyu, o‘z ota-onasining yil sayin cho‘kib, zavol sari ketayotganini bilmaydi...

Savollar:

1. Biz o‘zimiz sog‘lom o‘shiga harakat qilamiz, ammo ota-onamiz sog‘lig‘i haqida doimo o‘ylaymizmi?

2. Ota-ona mehri deganda nimalarni tushunasiz?

3. Ota-onadan ham yaqinroq, mehribon inson bormi?

4. Ahloqsizlik oqibatlari jamiyatimizda qanday natijalarga olib kelishi mumkin? Faraz qiling.

5. Kattalarga hurmat, kichiklarga- izzat tushunchalari shahs huquqlari bilan bog‘liqmi?

6. Ota-onani e‘zozlash deganda nimalarni tushunasiz? (bu yerda «Bu mening onam», «Bor buling dada!» kabi qo‘shiqlardan foydalanish mumkin.

Asosiy e‘tiborni quyidagi jumlagi e‘tibor qaratiladi:

Ona yosh edi. Ona navjuvon edi. Bola g‘o‘r edi, bola go‘dak edi... Kunlarning birida ona-bola qishloqqa — uzoq qarindoshlarinikiga boradigan bo‘lishdi. Ona qaddini g‘oz tutib, tez-tez yurib borar, bola esa alang-jalang qilib atrofdagi manzaralarni tomo-sha qilar edi. Qishloq guzarida yarmini yashin uchirib ketgan bahaybat chinor bor ekan. Bola daraxtni ko‘rib" angrayib qoldi: chinorning tarvaqaylab o‘sgan shoxida supradek kattakon uya qorayib ko‘rinar, uyada esa oyog‘i, tumshugi uzun bir qush turar edi.

Bola mo‘jiza ko‘rgandek taqqa to‘xtab qoldi.

Anavi nima, oyi? — dedi o‘sha tomondan ko‘z uzmay.

Laylak, o‘glim, laylak! — ona o‘glining boshi-ni silab qo‘ydi. — Yura qol, jonim.

“Laylak” xikoyasi asosida quyidagi savollar majmui yuzaga keldi.[3]

Keling ushbu savollarga javob topaylik!

1. Biz o‘z farzandingizning kichik dunyosi bilan qiziqqanmisiz?

2. Ularning muommosi bizni o‘ylantiradimi?

3. Yoshlar ruhiyatini yaxshi bilasizmi?

4. Hikoyadagi ona bolajonga qanday munosabatda?

5. Qarilik nima? Uning psixologik xususiyatlarini bilasizmi?

6. Farzandlar qarilar ichki olamini tushunadimi?

7. Nima uchun ularning hatti – harakatlarini “bolalarcha” deb ataymiz?

8. Yoshimiz ulg‘ayganda ularni tushunamizmi?

9. Farzandning munosabatini qanday baholaysiz?

10. Qarilarga ijobiy munosabatlarimizni shakillantirishda pedagogik, psixologik bilimlarni o‘zlashtirishimiz lozimmi?

11. Hikoyadagi yolg‘iz o‘g‘il kekxa onaga qanday munosabatda?

12. Yolg‘iz o‘g‘ilning kekxa onaga bo‘lgan munosabatini siz qanday baholaysiz?

1. Topshiriq. Ushbu maqolni tahlil qiling.

“Qarisi bor uyning – parisi bor”

“Qari bilganni – pari bilmas”

2. Topshiriq. Quyidagi misrani eshiting va tahlil qiling.

... Mening yoshim yetmishdadir.

Senda esa yetti yosh .

Mening quyoshim botmoqdadir.

Sening iqboling quyosh.

(Abduraxmon. Jomiy “Aziz farzandimga nasihat”)

Ushbu savollarga javob topaylik!

Maqol mazmuni ramziy ma’nodami yoki to’g’ri ma’nodami?

Otani hurmat qilishga oid Hadislardan, maqollardan misollar keltiring.

“Qobusnoma”dan “Ota –onani hurmat qilmoq zikrida” bobini o’qing va tahlil qiling.

Fikr bildiring.

1.Yoshlikda biz barcha imkoniyatlarimizdan oqilona foydalana olamizmi?

2.“Yuzaki o’qishdan qo’rqing, yuzaki o’qish-yuzaki fikrlashga olib keladi” **Ushbu**

fikrga siz qanday qaraysiz?

3.Reproduktiv ravishda bilimni o’zlashtirish deganda nimani tushunasiz?

4.Ilmni o’zlashtirishda “reproduktivdan-produktiv sari” shiori qanday samaraga olib keladi?

Yakuniy qism: Pedagog talablarning javoblarini izohlaydi, tahlil qiladi, faol munosabatda bo’lgan talabalarga tashakkur bildiradi, o’rganilgan masallar bo’yicha adabiyotlar tavsiya etadi va mavzuni umumlashtiradi, baholaydi.[5]

Endi ushbu dars bosqichlarni pedagogik-psixologik jihatdan ko’rib chiqamiz.

Ta’limning birinchi funksiyasida talabalar pedagogning ta’siri asosida ta’lim mazmuni haqida tasavvurga ega bo’ladi. Birinchi bosqichda pedagog belgilangan mavzu, o’quv elementlari bilan tanishtiradi va ma’lum o’quv faoliyatiga yo’naltiriladi. Bu bosqichda pedagog reproduktiv metodlardan, ko’rgazmali qurollardan, adabiyotlardan foydalanadi va talabalarga obyekt sifatida qaraladi. Ikkinchi bosqichda. o’quvchilar subyekt sifatida o’z qiziqishlari, maqsadlari asosida faoliyat yuritadilar. Mazkur bosqichning asosini o’quvchilarning qiziqishi, o’quv elementlarini tanlay olishi, ehtiyoji va faoliyati yotadi. Uchinchi bosqichda talabalar o’quv tafakkur faoliyatining subyekti sifatida faoliyat yuritib, o’z ehtiyojlari asosida qiziqishlarini qondiradilar. Ushbu bosqichning asosini talabalarining o’z intellektual imkoniyatini yo’naltirish tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogika nazariyasi / OTM uchun darslik. Mual.: M.X.Toxtaxodjayeva va b M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – T.: 2010.

2. Turdiyeva M. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish. – T.:Nizomiy nomidagi TDPU, 2008.

3. Kayumov B.I. Kreativniy podxod na urokax russkogo yazika v texnicheskogo napravleniya visshix uchebnix zavedeniy. Monografiya. – Tashkent: "INNOVATSIYA-ZIYO", 2024.

4. Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotini rivojlantirishga mo’ljallangan pedagogik va psixologik trening dasturi (pedagogika oliy o’quv yurtlari talabalari uchun) Uslubiy qo’llanma. Tashkent, 2011

5. Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotiga psixologik ta’siri. Monografiya – Tashkent, 2025.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA DARSNING TURLARI VA TUZILISHI,
HAMDA DARSLARNI TASHKIL ETISHGA QO‘YILADIGAN DIDAKTIK
TALABLAR.**

Qarshiboyeva Xurinisa Karimovna

TIPI o‘qituvchisi

Abduraximova Gulnoza Kuromatovna

TIPI Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

22/22-guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich ta’limda dars turlari, ularning tuzilishi, hamda darsga qo‘yiladigan didaktik talablar haqida so‘z boradi. Darsning tashkiliy shakllari, ularning afzalliklari va kamchiliklari ko‘rsatib o‘tilgan. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi faniga qiziquvchilar uchun mo‘ljallangan.

Dars – ta’limni tashkil etishning asosiy shakli. Boshlang‘ich ta’limda dars – bu o‘quvchilarga bilim berish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi, o‘qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o‘quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o‘quvchilarning mashg‘ulot jarayonida o‘rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlari va ma’naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Boshlang‘ich ta’limda darslar maqsad va mazmuniga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Yangi bilim beruvchi dars Maqsad: Yangi mavzuni tushuntirish, asosiy tushunchalarni shakllantirish. Misol: “1 ga ko‘paytirish va bo‘lish qoidasi”

2. Mustahkamlovchi dars Maqsad: Oldingi bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash. Misol: “Sonlarni qo‘shish va ayirish ustida mashqlar”

3. Aralash dars Maqsad: Yangi mavzuni tushuntirish va avvalgi bilimlarni mustahkamlash. Boshlang‘ich sinflarda keng tarqalgan

4. Takrorlovchi va umumlashtiruvchi dars Maqsad: Butun bir mavzuni yoki bo‘limni takrorlab, xulosa chiqarish. Misol: “Bahor fasli haqida umumlashtiruvchi suhbat”

5. Nazorat darsi Maqsad: O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini sinov orqali tekshirish. Misol: “Imlo bo‘yicha diktant” yoki “Matematika bo‘yicha test”

6. Laboratoriya darslari.

7. Amaliy darslar.

Dars Tuzilishi (Boshlang‘ich sinflar uchun umumiy model)

1. Tashkiliy qism (2–3 daqiqa)

Salomlashish, darsga tayyorgarlikni tekshirish

O‘quv muhitini shakllantirish

Faollashtiruvchi qisqa topshiriq yoki she’r

2. O‘tgan mavzuni takrorlash (5–7 daqiqa)

Savol-javob, kichik mashqlar orqali eslatma

Oldingi dars bilan bog‘lanishni aniqlash

3. Yangi mavzuni tushuntirish (10–15 daqiqa)

Rasm, namuna, real ob‘ektlar yordamida tushuntirish

Suhbat, savollar, o‘quvchilarning taxmini orqali interaktivlik

4. Mustahkamlash (10–15 daqiqa)

Mashq, o‘yin, guruhli ish orqali yangi bilimni mustahkamlash

Qisqa yozma yoki og‘zaki topshiriqlar

5. Yakuniy qism (2–3 daqiqa)

Xulosa chiqarish, baholash, rag‘batlantirish

Uyga vazifa berish va tushuntirish

Laboratoriya darslarining tuzilishi: a) tashkiliy qism; b) nazariy materiallarni mustahkamlash; v) laboratoriya ishini o‘tkazish; g) o‘quvchilarni baholash; d) uy vazifasi.

Amaliy darslarning tuzilishi: a) tashkiliy qism; b) nazariy materiallarni mustahkamlash; v) amaliy ish topshiriqlarini bajarish; g) o‘quvchilarni baholash; d) uy vazifasi.

Darsning tashkiliy shakllari — bu o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida ta’lim jarayonini qanday tashkil etish usullaridir. Har bir shakl darsda ma’lum bir maqsadga erishish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Individual ish – har bir o‘quvchi mustaqil ishlaydi. Har bir o‘quvchi mustaqil ishlaydi. Topsiriq murakkabligi o‘quvchi darajasiga mos bo‘ladi.

Afzalliklari: O‘quvchining o‘z imkoniyatiga qarab ishlashi ta’minlanadi. Mas’uliyat hissi ortadi.

Kamchiliklari: Vaqt ko‘proq talab etiladi. Har bir o‘quvchini alohida nazorat qilish qiyin.

Juftlikda ish – o‘quvchilar bir-biri bilan fikr almashadi. O‘quvchilar ikki kishidan iborat juftlikda ishlaydi. O‘zaro fikr almashish va yordam ko‘rsatish asosida bajariladi.

Afzalliklari: Muloqot, hamkorlik rivojlanadi. O‘quvchilar bir-biriga yordam beradi.

Kamchiliklari: Juftlik noto‘g‘ri tuzilsa, ish unumsiz bo‘lishi mumkin. Kuchli o‘quvchi hammasini bajarib qo‘yishi ehtimoli bor

Guruhli ish – kichik jamoalarda ishlash orqali hamkorlik. O‘quvchilar kichik guruhlariga bo‘linadi (3-5 nafar). Guruhda topshiriq taqsimlanadi va birgalikda bajariladi.

Afzalliklari: Jamoaviy ishlash va ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanadi. Har bir o‘quvchi o‘z fikrini bildirish imkoniyatiga ega.

Kamchiliklari: Har doim teng ishtirok ta’minlanmasligi mumkin. Baholashda adolatsizlik bo‘lishi mumkin.

Frontal ish – butun sinf bilan birgalikda ishlash. O‘qituvchi butun sinf bilan bir vaqtda ishlaydi. Bir xil topshiriqlar beriladi va umumiy muhokama qilinadi.

Afzalliklari: vaqt tejaladi, yangi mavzuni tushuntirishda samarali. Sinfga umumiy yo‘nalish beriladi.

Kamchiliklari: har bir o‘quvchining qobiliyati inobatga olinmasligi mumkin. Passiv o‘quvchilar e’tibordan chetda qolishi mumkin.

Aralash shakli - frontal, individual, juftlik va guruhli shakllar bir darsda birgalikda qo‘llanadi. Har bir bosqichda turli usullar ishlatiladi.

Afzalliklari: Dars dinamik va qiziqarli bo‘ladi. Har xil o‘quvchilarning ehtiyojiga moslashadi.

Kamchiliklari: Darsni rejalashtirish va tashkil etish ko‘proq tayyorgarlikni talab qiladi.

Darsning tashkiliy shakllari o‘qituvchiga o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni hamkorlikda ishlashga o‘rgatish va individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi. Har bir shakl mavzuga, sinf darajasiga va dars maqsadiga qarab tanlanadi.

Darsga qo‘yiladigan talablar. Har bir dars quyidagi uchta asosiy vazifani hal etishga yo‘naltiriladi: o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ana shuni hisobga olib darsga didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablar qo‘yiladi. Didaktik (yoki ta’lim)iy talablarga har bir darsning ta’lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakl, metodlar va vositalardan mos ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o‘quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllaridan birga foydalanish, operativ qayta aloqani ta’minlash, amaliy nazorat va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo‘ljal va darsni mahorat bilan o‘tkazishni ta’minlash kabilar kiradi.

Darsga nisbatan qo‘yiladigan tarbiyaviy talablar o‘quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo‘lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish va qo‘yish, faqat o‘quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan tarbiyaviy masalalarni belgilash, o‘quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, masuliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, uquvchanlilik, e’tiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish, o‘quvchilarga diqqat-e’tiborli munosabatda bo‘lib, pedagogik odob talablariga amal qilish, o‘quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan manfaatdor bo‘lishdan iborat. Barcha darslarda doim amalga oshirilib boriladigan rivojlantiruvchi talablarga o‘quvchilarda o‘quv-bilish faoliyati ijobiy sifatlari, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollikni shakllantirish hamda rivojlantirish, o‘quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o‘rganish, hisobga olish, “rivojlanishning yaqin zonasini loyihalashtirish”, “o‘zib ketish” darajasidagi o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o‘zgarishlarni rag‘batlantirish, o‘quvchilarning intellektual, emotsional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi “sakrash”larni oldindan ko‘ra bilish, boshlanayotgan o‘zgarishlarni hisobga olish asosida o‘quv mashg‘ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim samaradorligi ko‘p jihatdan darsni qanday tashkil etilganligi va dars turi to‘g‘ri tanlanganiga bog‘liq. To‘g‘ri tashkil etilgan dars o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yadi va bu maqsad sari bosqichma- bosqich harakat qiladi. Dars strukturasi lo‘nda, ravon va mantiqan asoslangan bo‘lsa, o‘quvchilar ham charchamaydi, zerikmaydi va faol ishtirok etadi. Yaxshi tashkil etilgan dars nafaqat bilim beradi, balki o‘quvchining tarbiyasi, axloqiy qarashlari va jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Rejalashtirilgan, bosqichma-bosqich o‘tadigan darsda har bir daqiqa maqsadli o‘tadi va o‘quvchilar ko‘proq narsa o‘rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qarshiboyeva, X. K. (2020). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili va o'qish darslarida nutqiy faoliyatini takomillashtirish yo'llari. Konferensiya, 1(1), 379-382.
2. Abdiyeva, G. B., & Qarshiboyeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. Eurasian Journal Of Social Sciences, Philosophy And Culture, 2(1), 91-94.
3. Qarshiboyeva, X. K. (2023). TALIS xalqaro baholash dasturining ahamiyati va afzalliklari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 72-77.
4. Qarshiboyeva, X. K. (2021). Yozma savodxonlikni oshirishda boshlang'ich sinflarda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Konferensiya, 1(1), 286-289.
5. Karimovna, Q. X. (2022). Ixtirochilik masalalarini yechishga o'rgatish bosqichlari. Academic research in educational sciences, 3(12), 183-188.
6. Qarshiboyeva, X. K., & Muminov, Z. S. (2023). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish usullari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 269-274.
7. Karimovna, K. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.
8. Karimovna, Q. X. (2023). Boshlang'ich sinflarda imloviy savodxonlikni oshirishda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning ahamiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(23), 100-105.
9. Karshiboyeva, K. (2023). Use Of Integrated Educational Technologies In Higher Education. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(3), 254-261.
10. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. Conferencea, 20-28.
11. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). PROBLEMS OF MODERN URBANIZATION. Uzbek Scholar Journal, 22, 6-13.
- 12/ Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., & Xujamkulov, P. & Eshnazarova, MY (2023). Problems of modern urbanization. Uzbek Scholar Journal, 22, 6-13.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Наркабилова Гулноза Пулатовна

доцент Ферганского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются виды цифровых платформ, применяемых в системе высшего образования, а также их функции и педагогический потенциал. Освещаются ключевые направления цифровизации образовательного процесса, роль платформ в повышении активности студентов и качества обучения. Каждое средство анализируется с точки зрения его назначения и эффективности в учебной практике.

Ключевые слова: цифровое образование, высшее образование, платформы, педагогический потенциал, образовательные технологии

Аннотация. Мазкур мақолада олий таълим тизимида қўлланилаётган рақамли платформаларнинг турлари, уларнинг вазифалари ва педагогик имкониятлари таҳлил қилинади. Таълим жараёни рақамлаштиришнинг асосий йўналишлари, ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш ва таълим сифатини яхшилашда платформаларнинг роли ёритилади. Ҳар бир воситанинг аниқ мақсади ва таълимий самарадорлиги мисоллар асосида баҳоланади.

Калит сўзлар: рақамли таълим, олий таълим, платформалар, педагогик салоҳият, таълим технологиялари

Abstract. This article examines the types of digital platforms used in higher education, their functions, and pedagogical potential. It highlights key areas of digitalization in the educational process and the role of platforms in enhancing student engagement and improving learning quality. Each tool is evaluated in terms of its specific purpose and effectiveness in academic practice.

Keywords: digital education, higher education, platforms, pedagogical potential, educational technologies.

Современное высшее образование всё более активно внедряет цифровые технологии, что обусловлено не только техническим прогрессом, но и изменяющимися требованиями к подготовке специалистов. Университетская среда представляет собой сложный и многоуровневый образовательный процесс, в котором цифровые инструменты играют роль не вспомогательного, а зачастую ключевого ресурса. Их целенаправленное применение позволяет оптимизировать учебный процесс, расширить дидактический арсенал преподавателя, а также повысить мотивацию и вовлечённость студентов. При этом важным аспектом становится не просто внедрение отдельных технологий, а их осмысленное и методически обоснованное использование в соответствии с целями высшего образования.

Первой категорией цифровых инструментов, активно применяемых в вузах, являются платформы управления обучением (Learning Management Systems — LMS), такие как Moodle, Canvas, Blackboard. Эти системы позволяют организовать полноценную онлайн-среду: размещать учебные материалы, создавать тесты, принимать задания, выставять оценки и формировать индивидуальные траектории обучения. Их ключевая функция — централизованное управление учебным процессом и контроль успеваемости. Благодаря интеграции с аналитическими модулями преподаватель может отслеживать активность и прогресс каждого студента, корректируя содержание курса в зависимости от результатов. Подобная модель позволяет в значительной степени перейти от традиционного лекционного формата к формирующему и рефлексивному обучению, где преподаватель становится тьютором, а студент — активным субъектом образовательного процесса.

Второй важной группой цифровых инструментов выступают коммуникационные сервисы и видеоконференцплатформы — Zoom, Microsoft Teams, Google Meet. Они стали неотъемлемыми в период дистанционного обучения, но и сегодня активно используются в гибридных форматах. Основное назначение этих инструментов — обеспечение синхронной связи между преподавателем и студентами, проведение лекций, консультаций, обсуждений и групповых занятий в режиме реального времени. Кроме того, многие платформы поддерживают функции записи занятий, трансляции экранов, организации сессионных залов, что расширяет возможности интерактивной и проектной работы. Таким образом, они обеспечивают условия для реализации принципов открытого и мобильного обучения, способствуют формированию гибких цифровых компетенций у участников образовательного процесса.

Третью группу представляют интерактивные сервисы и инструменты активного обучения, такие как Kahoot!, Mentimeter, Quizizz, Padlet. Их назначение заключается в повышении интерактивности и включённости студентов в учебный процесс. Использование элементов геймификации способствует активизации внимания, развитию критического мышления и формированию устойчивого интереса к предмету. В условиях аудиторных или онлайн-занятий эти инструменты выполняют функции оперативной обратной связи и оценки текущего уровня усвоения материала. Кроме того, они позволяют преподавателю динамично адаптировать ход занятия, ориентируясь на реакцию и вовлечённость студентов. Интерактивные платформы также создают возможности для проведения коллективных обсуждений, мозговых штурмов, визуализации аргументов, что особенно важно в гуманитарных и социальных дисциплинах.

Особое внимание в вузовской практике уделяется средствам цифровой визуализации и моделирования, включая интерактивные доски, онлайн-симуляторы, 3D-модели, а также технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR). Их педагогическая ценность особенно высока в технических, естественнонаучных и медицинских дисциплинах, где моделирование процессов и визуальное представление понятий повышает уровень понимания и закрепления материала. Эти технологии позволяют студенту не только наблюдать, но и взаимодействовать с учебным

объектом, тем самым формируя деятельностный подход к обучению. При этом важно учитывать необходимость методической подготовки преподавателя к использованию VR/AR-решений, а также обеспечить техническую готовность учебной инфраструктуры.

Ещё одной значимой категорией являются инструменты автоматизированной оценки и анализа, включая модули на базе искусственного интеллекта. Они применяются для проверки тестов, эссе, решения задач, анализа стиля письма и даже распознавания ошибок. Такие решения существенно снижают нагрузку на преподавателей, позволяют объективно оценивать знания студентов и формировать индивидуальные рекомендации. Например, системы анализа текста позволяют выявить уровни речевой грамотности, логики и аргументации, что особенно важно в гуманитарных дисциплинах. Вместе с тем возникает вопрос этичности и прозрачности алгоритмов: необходимо обеспечить, чтобы автоматизированная оценка не подменяла живую обратную связь и не снижала качество образования.

Наконец, всё большую роль в образовательной деятельности вузов играют цифровые платформы научной коммуникации, базы данных и системы антиплагиата — Turnitin, Grammarly, Scopus, Web of Science, Google Scholar. Они способствуют развитию академической культуры, исследовательской активности студентов и обеспечивают высокие стандарты научной честности. Работа с этими ресурсами формирует у студентов навыки академического письма, поиска и анализа источников, оформления ссылок, подготовки научных текстов. Более того, эти инструменты выполняют функцию приобщения студентов к мировой научной повестке, стимулируют участие в публикационной деятельности, конкурсах и проектах.

Таким образом, цифровые инструменты в вузах представляют собой многофункциональный и гибкий дидактический ресурс. Их применение должно быть не фрагментарным, а интегрированным в общую методику преподавания, соответствовать целям дисциплины, типу предмета и уровню подготовки студентов. Только при условии осмысленного, методологически выверенного и педагогически оправданного использования цифровых средств можно говорить о реальном повышении качества образования. В условиях быстро меняющегося образовательного пространства цифровые инструменты становятся неотъемлемой частью формирования компетентного, критически мыслящего и устойчиво обучающегося выпускника, способного адаптироваться к вызовам цифровой экономики и общества знаний.

Список литературы:

1. Агапов, Б. А. Цифровая образовательная среда: понятие, структура, перспективы // Высшее образование в России. – 2020. – №6. – С. 51–58.
2. Брускова, И. В., Казакова, Н. Л. Использование цифровых платформ в образовательной деятельности вуза // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – №3.

3. Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T. Teacher Technology Change: How Knowledge, Confidence, Beliefs, and Culture Intersect // Journal of Research on Technology in Education. – 2010. – Vol. 42(3). – P. 255–284.
4. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108(6). – P. 1017–1054.
5. OECD. Digital Education Outlook: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. – OECD Publishing, 2021.
6. Қурбонов, А. И. Рақамли таълим технологиялари ва уларни қўллашнинг методик жиҳатлари // Педагогика фанлари. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 42–47.

BOSHLANG‘ICH MAKTABDA TA’LIMNI INDIVIDUALLASHTIRISHDA DARSDAN TASHQARI FAOLIYATNING IMKONIYATLARI

Narkabilova Gulnoza Pulatovna

FarDu o‘qituvchisi, PhD

gp.narkabilova@pf.fdu.uz, +998905300168

Muxammadjonova Diyorabonu Muzaffarjon qizi

FarDU magistranti

diyorabonumuhammadjonova20@gmail.com +998902735125

Annotatsiya: Boshlang‘ich maktabda olinadigan bilim har bir inson uchun muhim poydevor hisoblanadi. Ta’limni individuallashtirish esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim, ko‘nikma va malakalarini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu maqolada boshlang‘ich maktabda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida ta’limni individuallashtirishning ahamiyati va ushbu jarayonda sinfdan tashqari dars jarayonlarining ahamiyati to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi, o‘quvchi, individual, mohiyat, individuallashtirish, bilim, ko‘nikma, didaktik, pedagogik, vazifa, maqsad.

Abstract: The knowledge obtained in primary school is an important foundation for every person. Individualization of education significantly increases the knowledge, skills and qualifications of primary school students. This article discusses the importance of individualization of education among primary school students and the importance of extracurricular activities in this process.

Keywords: Primary education, teacher, student, individual, essence, individualization, knowledge, skills, didactic, pedagogical, task, goal.

Аннотация: Знания, полученные в начальной школе, являются важной основой для каждого человека. Индивидуализация образования значительно повышает уровень знаний, навыков и компетенций учащихся начальной школы. В статье рассматривается важность индивидуализации образования учащихся начальной школы и роль внеклассной деятельности в этом процессе.

Ключевые слова: Начальное образование, учитель, ученик, личность, сущность, индивидуализация, знания, умения, дидактический, педагогический, задача, цель.

KIRISH.

Maktabning o‘quvchilar bilan olib boradigan o‘quv mashg‘ulotlaridan tashqari xilma-xil ta’lim-tarbiya ishlari sinfdan tashqari ishlar nomini olgan. Sinfdan tashqari ishlar maktab ta’lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini yo‘lga qo‘yish shakllaridan biridir.

Sinfdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning

qiziqishlariga muvofiq tarzda ko‘ngillilik asosida tashkil qilinadi. O‘quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o‘zlarini qiziqitiradigan mashg‘ulotlarni tanlab olishadi ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.

Maktab va sinfdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan tashqari, tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo‘lishi lozim:

- pedagoglar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat munosabatlarini shakllanganlikning o‘ziga xos an‘ana vositalariga tayanish;
- ulg‘aygan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o‘smir va yosh yigitning betakror va o‘ziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini e‘tiborda tutish zarur.

Muhokama va natijalar. Sinfdan tashqari ishlarni to‘la qamrab olgan to‘garaklar bir necha xilda bo‘lishi mumkin:

- a) fan to‘garaklari;
- b) mohir qo‘llar to‘garaklari;
- v) duradgorlik to‘garaklari;
- g) sport to‘garagi;
- d) badiiy havaskorlik to‘garagi.

O‘rta umumta’lim maktablarida bu ishlarni sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi uyushtiradi. Sinf rahbari to‘garak rahbarlariga yaqindan yordam beradi. Qiziqishlari, intilishlari bir xil bo‘lgan o‘z o‘quvchilarini biror to‘garakka a‘zo bo‘lishga chorlaydi.

Sinfdan tashqari tashkil qilingan ishlar o‘quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to‘ldiradi. Ularni dunyo qarashini to‘g‘ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko‘maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog‘lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko‘p qirralidir. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;
- o‘quvchilarning sinfdan tashqari ko‘p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o‘quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo‘lga qo‘yish;
- sinfdan tashqari ishlar yo‘nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o‘quvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam ko‘rsatish;

– umummaktab va maktablararo o‘tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

– o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish;

Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko‘rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma‘muriy.

Bular ko‘pincha o‘zaro uzviy bog‘langan holda namoyon bo‘ladi.

Tashkilotchining tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

– tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;

– tarbiyaviy ishlarining maqsad va vazifalarini aniqlash;

– tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;

– sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma‘lum bir tizimga solmasdan turib ko‘zda tutilgan maqsadga erishish qiyin.

Sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta‘siri ko‘p darajada o‘quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o‘quvchilar jamoachining xilma-xil ishlarni qanday yo‘lga qo‘yishga bog‘liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil o‘quvchilarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi.

Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, adabiy va maktab teatrlarining ishlari, turli mavzularda o‘tkaziladigan kitobxonlar konferentsiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma‘ruza va suhbatlar, ijtimoiy-foydali mehnat, siyosiy axborot, bayoram kechlari va ertaliklari, to‘garak mashg‘ulotlarini o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o‘z mazmuniga ko‘ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi.

O‘quvchilar sinfdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadi, turli vazifatlarga duch keladilar. Shuning uchun ham o‘quvchilarning sinfdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo‘lsa, ularning munosabatlari shunchalik boy, munosabat doirasi keng va ma‘naviy

o‘sishi samarali bo‘ladi. Sinfdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o‘quvchilar jamoada ishlashni o‘rganadilar ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo‘shiladilar, jamoatchilik fikriga bo‘ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga odatlanadilar. Sinfdan tashqari faoliyat unda qatnashuvchilarning ma‘naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga ko‘ra belgilanadi. Bu jarayonga ular ta‘lim olayotgan maktabning sharoiti ham ta‘sir etadi. Garchand mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir bo‘lsa-da, o‘sha maktablarning o‘ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlar madaniy va milliy sharoitlarda yaqqol ko‘rinadi. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinfdan va

maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

1. Og‘zaki ish usullari. Turli axborotlar, majlislar, ertalabki yig‘inlar, ma’ruzalar, kitobxonlar konferentsiyalari, munozaralar, uchrashuvlar, og‘zaki gazetalar, radiojurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari, turli joylarga sayyohlar, sport musobaqalari, olimpiada, iztoparlar ish faoliyati, yosh tabiatshunoslar to‘garaklari, shanbaliklar.

3. Ko‘rgazmali ish usullari. Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar ko‘rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qolibiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo‘lishlari lozim.

O‘zbekiston Respublikasining istiqloлга erishuvi hamda o‘z mustaqil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo‘liga ega bo‘lishi, xalq xo‘jaligining turli sohalarida, jumladan xalq ta’limi tizimida ham o‘z kelayotgan yosh avlod ta’lim-tarbiyasi bilan borliq jarayonini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Hozirgi paytda, fan va madaniyatning eng so‘nggi yutuqlari asosida kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nihoyatda zarurdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma’naviyat va ma’rifat» jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to‘g‘risida»gi farmonida ko‘rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma’naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an‘analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqloл g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarining samaradorligini oshirish avvalo komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yo‘nalishlarini topib joriy etishga bog‘liq. Ushbu Kontsepsiya ham xuddi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yo‘naltirilgan.

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo‘lgan barcha g‘oyalar qaytadan ko‘rib chiqilishi, asosiy e’tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to‘plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

STI ishlarni rejalashtirish va unga qo‘yilgan pedagogik talablar Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko‘p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarining tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish.

2. O‘quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko‘p qirrali ishlarni o‘quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo‘lga qo‘yish.

3. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo‘nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalari, sinf faollariga uslubiy yordam ko‘rsatish.

4. Umummaktab va maktablararo o‘tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish.

5. O‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish. Bu borada

tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko‘rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma’muriy.

O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o‘z mazmuniga ko‘ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi. Shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi. O‘quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadilar. Turli vaziyatga duch keladilar. Shuning uchun ham o‘quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo‘lsa, ularning munosabatlari shunchalik munosabat doirasi keng va ma’naviy o‘sishi samarali bo‘ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o‘quvchilar jamoadagi ishlarni o‘rganadilar. Ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar. Ishlab chiqarish mehnatiga qo‘shiladilar. Jamoatchilik fikriga bo‘ysunishga, jamoa sharafiga uchun kurashishga otlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyatga quyidagilar kiradi:

1. Og‘zaki ish usullari: majlislar, yig‘inlar, ma’ruzalar, kutubxonalar, konferentsiyalar, munozaralar, uchrashuvlar, gazetalar, radio va jurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari turli joylarga sayyohatlarga, sport musobaqalari, tabiatshunoslar to‘garaklari, shanbaliklar, yangi kitoblar ko‘rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogikadan butun qobiliyatlarni ishga solishga taqozo etadi. Sinf rahbarligi kursi bilan maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar metodikasi kursi bir-biriga bog‘liq va uning davomiyligidir.

Yuqoridagi qayd etilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quvchilar turli qo‘llanmalar, asboblar, apparatlar, didaktik materiallardan foydalanishni o‘rganadilar, o‘z-o‘zini tekshirish uchun turli ma’lumot va tayanch materiallarini jalb etish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishni rejalashtirish bolalarning yosh xususiyatlariga, maktabning joylashgan shart-sharoitlariga, ijodiy birlashmalariga, ilmiy markazlar bilan o‘zaro aloqasi kabi ishlarni inobatga oladi. Direktor o‘rinbosarining faoliyati, o‘z ifodasini topgan xujjatlar ro‘yxati, xalq ta’limi tomonidan doimiy ravishda berilib boriladi.

«Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar» kontseptsiyasi xalq vazirligi tomonidan 1993-yilda tasdiqlangan.

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo‘lgan barcha g‘oyalar qaytadan ishlab chiqiladi.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi ta’siri ostidagi o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish asosiga qurilgan va fan kabinetlarida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o‘tkaziladigan mustaqil mashg‘ulotlar yetakchi shaklga aylanishi kerak. Bunda sinfdan tashqari ishda ta’limning moddiy bazasi: qo‘shimcha va ma’lumotnoma adabiyotlari laboratoriya uskunalari, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan oqilona foydalanish ko‘zda tutiladi. Ular o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

- darslik va qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlashning xilma-xil shakllarini olgan, nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni ta’minlovchi;

- tajribalar, ijodiy tushdagi ishlarni bajarishni, asboblarni loyihalashni, maketlar, modellar va hokazolarni tayyorlashni olgan mustaqil ishlash uchun topshiriqlar sistemasi maqsadga muvofiqdir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar metodikasi fani va bo‘limiga sinf rahbarlarining ishlari, maktab ma‘muriyatining tarbiyaviy ishlari kiritiladi. Bunda o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan muomilasi, adolatli bo‘lishi, ta’sir ko‘rsata olishi kerak.

O‘quvchi yoshlarni hozirgi zamon ma‘naviyati bilan ongini sug‘orish, ya’ni singdirish kerak. O‘quvchilarni qadriyatlarimiz asosida urf-an‘analarimiz asosida tarbiyalash har bir o‘qituvchining vazifasi.

O‘quvchi atrofini o‘rab turgan vositalar, yaxshi-yomon odatlar, o‘qituvchilar, maktabning muhiti, o‘quvchilar tarbiyasini to‘g‘ri, ongli ravishda o‘rganish va qabul qilish. Sinfdan tashqari ishlarni to‘la qamrab olgan to‘garaklar bir necha xilda bo‘lishi mumkin:

To‘garak turlari:

1. Fan to‘garaklari.
2. Mohir qo‘llar.
3. Duradgorlik.
4. Sport musobaqalari.
5. Badiiy havaskorlik.

Ko‘rib chiqilishi, asosiy e’tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to‘plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Tarbiyaning bosh maqsadi yosh avlodni ma‘naviy, axloqiy tarbiyalashda xalqning boy, milliy ma‘naviy an‘analarga, urf-odatlariga hamda qadriyatlariga asoslangan samarali tashkiliy ishlarni amalda ishlab chiqishdir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi- shaxsning aqliy-axloqiy tarbiyalashda erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda quyidagi pedagogik talablar mavjud:

Maktabdan tashqari ta’lim muassasalarining to‘garak qatnashchilari ongida yuksak ma‘naviy axloqiy fazilatlar mujassamlashgan bo‘lishi kerak. To‘garak qatnashchilarini doimiy ravishda fan va madaniyatning so‘nggi yutuqlaridan xabardor qilib turish, ular ongini ijodiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qilish o‘rin tutadi. To‘garak qatnashchilarida mustaqillik tushunchasi shakllangan bo‘lishi, ular davlatimiz ramzlarini, madhiyasini, urf-odatlarimizni yaxshi bilish kerak. Maktabdan tashqari ta’lim o‘qishlariga, hohishlariga asoslangan holda darsdan bo‘sh vaqtlarda o‘quv tarbiya jarayonini to‘ldiradi va quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha to‘garak qatnashchilariga talablar qo‘yilishi kerak:

1. Vatanga muhabbat, komil inson tarbiyasi;
2. Estetik ta’lim;
3. Sayyohli yo‘nalishi bo‘yicha to‘garaklarga qatnashish.
4. Ekologik ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha to‘garaklar;
5. O‘quvchilarni ma‘naviy axloqiy yo‘nalishi bo‘yicha;
6. Huquqiy ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha;
7. Texnik ijodkorlik yo‘nalishi bo‘yicha;
8. Istiqloq bolalari va iste’dodli yoshlar;

9. Iqtisodiy ta’lim.

O‘quvchilarning mustaqilligi turli darajada bo‘lganida mustaqil tayyorgarlik amalga oshirilish mumkinligini hisobga olish muhimdir, albatta bu esa ular shaxsining shakllanishiga shubhasiz ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim o‘quvchilarning ishdagi faol va mustaqil holati tarbiyachining aralashuvini talab etmaydi, chunki o‘quvchilarning o‘zlari oldilarida turgan vazifalarini va ularni hal etish yo‘llarini ancha yaxshi tushunadilar.

Bolalar tarbiyachi yordamisiz ishlaydilar. Bu yerda tarbiyachining aralashuvi maqbul emas. Chunki bunday holat bolalarning mehnatsevarligini, bilish ehtiyojlarini shakllantirishda eng katta imkoniyatga egadir.

O‘quvchi mustaqil harakat qilib, lekin o‘z ishini tarbiyalashning fikri va bahosiga bog‘liq qilib qo‘ygan paytda tobe mustaqil holat vujudga keladi. Ish qiziqish va ishtiyoq bilan bajarilsa ham mustaqil ishni bajarayotgan harakatlarida ishonchsizlik jihatlari mavjud bo‘ladi.

Sinf rahbarining rahbarligi va nazorati ostida harakat qiladigan o‘quvchilar toifasida majburiy ijro etish holati paydo bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar ishga unchalik qiziqish bildirmaydilar. Ular ko‘pincha sinf rahbarining yordamini so‘rab murojaat qiladilar, kuchli o‘quvchilarning qo‘llab-quvvatlashidan foydalanishga intiladilar, agar bunday qo‘llab-quvvatlash bo‘lmasa, ishni davom ettirishga irodalarini ishga solmaydilar. Bunday o‘quvchilarda tashqaridan majbur qilish vaqtida harakat qilish odati mustahkamlanadi. Agar bunday holat barqaror bo‘lib qolsa, u o‘quvchining faqat aqli emas, shu bilan birga ma’naviy rivojlanishiga ham to‘sqinlik qilishi mumkin.

Maktabda va sinfdan tashqari ishlar o‘quvchilarni bir-biriga hurmati, axloqiy sifatleri jamoa orasida shakllanib boradi. Bunda o‘quvchilarning bir-biriga bo‘lgan muomala madaniyati ham shakllanadi. O‘quvchi o‘qituvchiga taqlid asosida yoki do‘stlari orasida o‘rgangan tarbiyasi muomilasiga ta’sir qilish mumkin. O‘qituvchi o‘quvchilar orasida muomala-madaniyatni shakllantirish uchun avvalambor o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan muomalasini etiborini o‘rganishi kerak.

O‘quvchi maktab qoidalariga rioya qilish bilan birga, o‘qituvchi talabiga ham javob berishi lozim. O‘qituvchi talablariga:

1. Darslarga to‘liq qatnashish.
2. O‘quv qurollari bilan ta’minlanganligi.
3. O‘qituvchini diqqat bilan eshitish.
4. Topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish.
5. Tashkiliy ishlarga faol qatnashish.
6. Sinf intizomiga rioya qilish.
7. Tozalikka rioya qilish.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni nazoratsiz ijro etish holati rasmiy ijrochilik, ishtiyoq va havas bilan mehnat qilishni istamasligini yashirishga intilayotgan o‘quvchilarda kuzatiladi. Bunday holatning uzoq vaqt mavjud bo‘lishiga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi, aks holda o‘quvchilarda ishiga nisbatan rasmiy munosabat jihatlari paydo bo‘ladi, bu esa ularni mehnatdagi tashqi faollikni yo‘qqa chiqaradi.

Sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarda o‘quvchilarning hatti-harakatlari oldindan juda qattiq tartibga solib qo‘yilganligi xususida e’tirozlar bildirilmoqda.

Mustaqillikni tarbiyalash vazifasi qo‘yilmagan, bolaning har bir qadami pedagogning irodasiga bo‘ysungan joylarida ana shunday holat mavjuddir. Xuddi huning uchun mustaqil tayyorgarlik samaradorligi, o‘kuvchilarning mustaqilligini rivojlantirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladigan o‘qituvchi, sinf rahbari o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish vositalarini puxta o‘ylab tanlaydilar, ularning ishlashi uchun oqilona shart-sharoit yaratishga intiladilar.

Maktab o‘quvchilarining mustaqil tayyorgarligiga pedagogik rahbarlik shunday qurilish kerakki, u o‘quvchilarni charchatib qo‘ymasini, doim bir xil tusda bo‘lmasin, yoki haddan tashqari oson, aqliy va irodaviy kuch-g‘ayratini sarflashni talab qilmaydigan bo‘lmasin.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish va o‘tkazishda tarbiyachi eng muhim vazifa o‘quvchilarni o‘quv vazifalarini hal etishga o‘rgatishdan, buning uchun harakat usullarini to‘g‘ri tanlashdan, o‘z hatti-harakatlariga rahbarlikni faoliyatini nazorat qilishdan, mustaqil ish ko‘nikmalarini boshqa muhim xayotiy vaziyatlarga o‘tkazishdan kelib chiqishdan lozim ekanligini nazarda tutish lozim. Bunda mustaqillik mazmuniga fikrlash faoliyatining mustaqilligi, intizom, uyushqoqlik va o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi to‘rt tarkibiy qismi kirishini hisobga olish muhimdir.

Mazkur jihatlarni shakllantirish ustidan nazoratni amalga oshirish sinfdan tashqari ishlarga rahbarlik qilayotgan o‘qituvchining muhim va murakkab vazifalaridan biridir. Buning uchun o‘quvchi faoliyati natijalarini hisobga olishni va bu jarayonni tahlil etishni uyushtirish zarur. O‘qituvchi sinf-dars faoliyati uchun xos bo‘lgan shakllarni istisno etib, nazorat qilishning bir qancha usullarini qo‘llashi mumkin. Eng kuchli va qobiliyatli o‘quvchilarga homaki yozuv bilan ishlash xuquqi beriladi. Unda qoida ko‘rsatiladi, bu qoidani tasdiqlovchi misollar keltiriladi, o‘quv vazifasi qayd etiladi. Yozuv juda qisqa bo‘ladi, lekin u o‘quvchining fikrlashi qanday borganligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, individual topshiriqlarning turlari juda ko‘p bo‘lib, o‘simliklar o‘stirish, gullar, svzvotlar yetishtirish ham ana shunday topshiriqlar jumlasiga kiradi. Individual topshiriqlarda har bir o‘quvchining imkoniyat va qiziqishlari hisobga olinsa, ular bolalarning qobiliyatlari, iste’dodlarini o‘stirishga yordam beradi.

O‘qituvchi ta’lim jarayonida bolalarning madaniy ehtiyojlari va kamolot darajalarini aniqlash bilan shug‘ullanadi. Ularga muvofiq tarzda ayrim o‘qituvchilar, gruppaga yoki butun sinf bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish.

Sinfdan tashqari ishlar bolalarning yoshi va qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni ihtiyoriy ravishda, aktiv va mustaqil qatnashishlari sharoitida tashkil qilinadi.

Tuman, shahar, o‘lka va respublika hamda maktab o‘quvchilari saroylari va uylari – ancha keng tarqalgan maktabdan tashqari muassasalardir. Ular xalq maorifi organlari rahbarligi ostida ishlaydilar.

Maktabdan tashqari muassasa bolalar kutubxonasining ishi diqqatga sazovor. Bolalar kutubxonalari maktablarning I-VIII sinflari o‘quvchilariga, shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi kitob o‘qiy oladigan bolalarga xizmat ko‘rsatadi. Kutubxonaning butun ishi bolalarga yaxshi tarbiya berishga, fan asoslarini o‘rganishda o‘quvchilarga yordamlashishga, bolalarda o‘qish madaniyatini tarbiyalashga, mustaqil ravishda bilim olish malakalarini hosil qilish va mustahkamlashga qaratilgan.

Ko’pgina maktabdan tashqari muassasalarning ishlari misolida, maktabdan tashqari muassasalar o’quvchilar bilan olib boriladigan t’lim-tarbiya ishida maktab va oilaga jiddiy yordam bermoqdalar degan xulosaga kelish mumkin. O’qituvchi muayyan aholi yashaydigan joyda maktabda qanday muassasalar borligini bilib, ular bilan hamkorlikda qilinadigan ishni yo’lga qo’yadi, o’quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni to’garaklarga yo’llaydi. Maktab bolalalari bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishni rejalashtirishda maktabdan tashqari muassasalardan olishi mumkin bo’lgan yordamni ham nazarda tutadi. Maktabning tarbiyaviy ish rejasini bolalar muassasalarining rejasiga moslashtirish zarur. Maktab tarbiyaviy ish rejasini o’quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladigan ishlarning forma va metodlarini, ularni oqilona yo’lga qo’yishni o’z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Kolominskiy Ya.L. Pedagogicheskaya diagnostika v shkole. – Moskva, 1987. – 223 s.
2. Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi saytlari. E-mail: markaz@tdi.uz Veb-sayt: <http://www.markaz.tdi.uz/> Telegram: <https://t.me/milliymarkaz>
3. Kurbonova Maftuna, Samariddin Korayev, Problems and ways to improve student learning competencies in primary education // Academic research in educational sciences, Tashkent, 2020. Volume 1, ISSUE 4, pp 795-801.
4. O.U. Boshlang’ich sinf o’quvchilari tasavvurida o’qituvchi timsoli. “Maktab va hayot” jurnali. 2019, №2, 5-8 b.
5. Avlaev O.U. Talabalar kamolotida ijtimoiy intellektning gender farqlari. “Psixologiya” ilmiy jurnal. 2021. № 1, 34-41 betlar
6. Abduvali Burkhonov, Orif Avlaev, Shoiri Abdusalilova, Akram Otaev. Responsibility as a criterion for determining personal maturity E3S Web of Conferences 244, 11059 (2021) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124411059> EMMFT-2020
7. Jabborov A.M. Pedagogik psixologiyaning etnik asoslar. -Toshkent: “Zarqalam”, 2006.- 48 b
8. Ro’zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo’llanilishi / Metod.qo’ll. – T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013. – 115 b.
9. Ro’zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo’llanilishi / Met.qo’ll. – T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013. – 115 b.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.–М., 1996.- 440 с.
11. Saidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar -T: Moliya nashr., 2003
12. Sayfurov D. Malaka oshirish tizimida masofaviy ta’limni tashkil etishning o’ziga xos xususiyatlari // Kasb-hunar ta’limi j. – T.: 2002. - №5-6. – 28-29-b.
13. Sayfurov D. Masofadan o’qitish tizimining shakllanishi va rivojlanishi // Kasb-hunar ta’limi j. – T.: 2004. - №6. – 16-20-b.
14. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2010.
15. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – T.: 2006. – 260 b.

**BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASI
MUTAXASSISLARINING AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA FUQAROLIK
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.**

Djumaqulov Shuxrat Baxodirovich

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti professori v.b Pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. E-mail: shux.2021@mail.ru**

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarining aksiologik yondashuv asosida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish haqida so‘z yuritilib, tadqiqot natijalari asosida asosli xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: aksiologiya, qadriyat, kompetensiya, fuqarolik kompetensiyasi, vatanparvar, allomalar.

Аннотация: В статье рассматривается развитие гражданской компетентности будущих специалистов физической культуры и спорта на основе аксиологического подхода, а также приводятся обоснованные выводы по результатам исследования.

Ключевые слова: аксиология, ценность, компетентность, гражданская компетентность, патриот, ученые.

Dolzarbliqi. O‘zbekiston Respublikasida so‘ngi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, shu sohaga malakali mutaxassislarni tayyorlab berish maqsadida juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek “Jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish dolzarb vazifalarimiz qatoriga kiradi”.

Bugungi kunda bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarining aksiologik yondashuv orqali fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish, o‘z- huquq va burchlarini biladigan, uni amaliyotda qo‘llay oladigan mutaxassislarni sifatida tayyorlash dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya sport sohasi mutaxassislarining aksiologik yondashuv asosida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish, mamlakatimizda yangi O‘zbekistonni barpo qilish yo‘lida davlat rahbarimiz boshchiligidagi olib borilayotgan islohotlarni hayotga tadbiq etishga, jismoniy tarbiya sport sohasini rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘sha oladigan, o‘z fuqarolik pozitsiyasiga ega mutaxassislarni tayyorlash masalalarini tadqiq etishdan iborat.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Aksiologiya atamasi XX asrning ikkinchi yarmida nemis aksiologi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapi tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Aksiologiya qadriyatlar to‘g‘risidagi fan yoki qadriyatshunoslik deb ham ataladi. G‘arbda bu atama grekcha “axio” (qadriyat) va “logos” (fan, ta’limot) tushunchalariga asoslanadi.

“Kompetensiya”, “Fuqarolik kompetensiyasi” tushunchalariga ham olimlar tomonidan izoh berilgan.

N.Muslimovning fikricha inglizcha “competence” tushunchasining lug‘aviy ma’nosi “qobiliyat” demakdir, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko‘nikma, mahorat va qobiliyatni

ifoda etishga xizmat qiladi, kompetentlik talabalarining shaxsiy sifatleri to’plami hamda kasbiy sohaning tayanch talablarini o’zida ifoda etadi .

Fuqarolik kompetensiyasini Z.S.Mazir huquq, siyosat, jamiyat, davlat to’g’risidagi bilimlarni qo’llashga, muayyan ijtimoiy vaziyatlarda fuqarolik rollarini bajarishga imkon beradigan siyosiy-huquqiy ko’nikma va malakalarni egallashga (saylovchi, qonunlarni hurmat qiluvchi fuqaro, jamoatchilik ishlarida faol) tayyorlik, deb ta’riflaydi¹².

Bo’lajak jismoniy tarbiya sport sohasi mutaxassislarining aksiologik yondashuv asosida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda mutafakkir, olimlarimiz Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, al-Buxoriy, at-Termiziy, Yassaviy, Ulug’bek, Jomiy, Navoiy, Mashrab, Bedil, Maxtumquli, Abay, Behbudiy, Avloniylar qoldirgan qimmatli ma’lumotlardan foydalanish lozim.

Buyuk allomalarimizdan biri Abu Nasr Forobiy qadriyatlarga katta e’tibor bergan. Forobiyning qadriyatlar to’g’risidagi fikrlarini “Madina al-fozila” ta’limotida ko’rishimiz mumkin. Qomusiy olim sifatida Forobiy fozil jamiyat to’g’risidagi ta’limotida yuksak g’oyalar, adolatli ijtimoiy munosabatlar qaror topgan davrda vujudga keladigan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning umumiy tizimini izohlab bergan. Forobiy bunday jamiyatda diniy qadriyatlar ham muayyan ahamiyatga ega bo’lishini, ammo unda kalom (teologiya) va fiqh (huquqshunoslik) vakillari kishilarning ma’naviy-ahloqiy kamoloti uchun javob beradigan sohalarni boshqarishlari, ijtimoiy munosabatlarning asosiy sohalari esa faylasuf-hukmdorlar tomonidan boshqarib borilishini ta’kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyatiga katta e’tibor bergan. Uningcha, odamning qadri boshqalar bilan hamkorligi, yaxshi ahloqiy fazilatlarga ega bo’lishga intilishi, donologi, boshqalarga yaxshilik qila olishidadir.

Qadriyatlarni o’rganishda Mirzo Ulug’bekning fikrlari ham o’ziga xos o’rin tutadi. U o’z atrofiga Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi kabi mutafakkirlarni to’pladi, ular bilan birga umumbashariy qadriyatlar, koinot sirlari, unda ro’y berayotgan jarayonlarning ahamiyatini o’rganish borasida o’z zamonasidan ilgarilab ketdi. Nafaqat umumbashariy qadriyatlarni tadqiq etdilar, balki ilm-ma’rifat, haqiqat, ziyolilik, fozillik kabi umuminsoniy qadriyatlarning turli xususiyatlarini izohlab berdilar. Ulug’bek akademiyasining faoliyati o’rta asrlar ilmiy hurfikrliligining eng yaqqol namunalaridan biridir, u boshchilik qilgan olimlar esa koinot va yulduzlarni inson uchun abadiy makon bo’lgan olamning bashariy qadriyatlari sifatida tushunganlar va tadqiq qilganlar.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o’zining asarlarida qadriyatlar masalasiga katta e’tibor bergan. Uning fikrlari tasavvuf ta’limoti bilan bog’liq. Ushbu ta’limot faqat Navoiy emas, balki Sa’diy, Jomiy kabi boshqa o’rta asr mutafakkirlarining qarashlariga ham ta’sir ko’rsatgan. Navoiyning odil jamiyat to’g’risidagi qarashlarida umumijtimoiy qadriyatlar tizimi, komil inson ta’limotida esa eng yetuk inson qiyofasiga xos shaxsiy qadriyatlar tizimi ta’riflangan.

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko’rinadiki qadriyatlarimiz to’g’risida allomalarimiz asarlaridan juda qimmatli ma’lumotlarni o’rganishimiz mumkin. Buni talabalarimizga

¹² Мазыр З.С. Формирование гражданской компетенции учащихся в процессе обучения в школе: диссертация ... кандидата педагогических наук.- Самара, 2005.- 176 с.

o‘qitish orqali ularda qadriyatlarimizga hurmat sifatlarini rivojlantirish, jamiyat va davlat oldidagi masuliyatini oshirish, fuqaro sifatida huquq va burchlarini bilishi va hayotda amaliy ifodasini ko‘rsatishi lozim.

Har bir soha bo‘yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashda faqatgina o‘z mutaxassisligiga oid fanlar bo‘yicha bilimlari yetarli hisoblanmaydi. Bugungi kunda ularda ijtimoiy masalalar bo‘yicha bilimlarini rivojlantirib borish ham zarurdir. Talabalarga jamiyat va davlat, fuqarolik, qadriyat, huquq va burch tushunchalari va ularning ahamiyati bo‘yicha batafsil ma’lumotlar berish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosaga kelishimizga sabab bo‘ldi: Davlatimizga chinakkam vatanparvar, fuqarolik kompetensiyasiga ega bo‘lgan jismoniy tarbiya va sport sohasida yuqori malakali mutaxassislarni yetishtirib berishda qadriyatlarimizni, allomalarimiz qoldirgan boy merosni o‘qitish maqsadga muvofiqdir. Zero o‘z fuqarolik kompetensiyasiga ega bo‘lgan jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislari jahon sport arenalarida mamlakatimiz bayrog‘ini yuqori ko‘taradigan yosh sportchilarimizni tarbiyalashga qodirdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. “Янги Ўзбекистон Стратегияси” Т. “Ўзбекистон” -2021 й. 219-бет.
2. Назаров Қ.Н. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология) Илмий-услубий комплекс. Т.: 2004. 3 -бет.
3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед.фандокт. ... дисс. Тошкент: 2007. - 357 б.
4. Мазыр З.С. Формирование гражданской компетенции учащихся в процессе обучения в школе: диссертация ... кандидата педагогических наук.- Самара, 2005.- 176 с.
5. Шопулатов. А.Н. Жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларида маънавий қадриятларни шакллантириш механизмларини такомиллаштириш: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация. Чирчиқ: 2019. - 158 б.

ПРОФИЛАКТИКА СЕМЕЙНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МОЛОДЁЖИ И СЕКРЕТ СЕМЕЙНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Закирова Елена -студентка 1-курса

Ташкентского института экономики и педагогики

Научный руководитель-Халикова Ш.Т- к.пс.н., доцент ТЭПИ.

khalikova1511@gmail.com тел: +998994414094

Аннотация: Семья — уникальный институт взаимодействия людей. Уникальность эта заключается в том, что этот теснейший союз нескольких людей (муж и жена, потом дети, с ними могут совместно проживать и родители мужа или жены) связывают нравственные обязательства. В этом союзе люди стремятся провести как

можно больше времени в совместном взаимодействии, доставлять в процессе взаимодействия радость и удовольствие друг другу.

Ключевые слова: взаимоотношения, семья, профилактика, процесс, консультирование, проблемы, социум, поколение

Abstract: The family is a unique institution of human interaction. This uniqueness lies in the fact that this closest union of several people (husband and wife, then children, and the parents of the husband or wife can live together with them) are bound by moral obligations. In this union, people strive to spend as much time as possible in joint interaction, to bring joy and pleasure to each other in the process of interaction.

Keywords: relationships, family, prevention, counseling, process, problems, society, generation.

Положение молодежи в обществе, тенденции и перспективы ее развития представляют для общества большой интерес и практическое значение, прежде всего потому, что они определяют его будущее. Здесь существенное место занимает отношение молодежи к браку и семье как основной ячейке общества. В настоящее время изменение образа жизни, ценностей, структуры и функций семьи (в том числе передача обществу таких ее важных функций, как производственная, частично хозяйственно-бытовая и воспитательная) делает недостаточно эффективной родительскую подготовку молодежи к браку [I, с. 58]. Этот фактор наряду с другими (увеличение времени учебы, рост числа разводов среди молодых семей и др.) обуславливает необходимость введения специальных программ подготовки к семейной жизни в средних общеобразовательных, и специальных учебных заведениях, а также практики добрачного, предбрачного психологического консультирования.

В формировании супружеской пары различают два периода: добрачный (к особенностям добрачного периода относят весь жизненный сценарий человека от его рождения до принятия парой решения о вступлении в брак) и предбрачный (к его особенностям относят взаимоотношение, взаимодействие с брачным партнером до заключения брачного союза).

На этапе добрачного общения решаются следующие задачи: необходимо достигнуть частичной психологической и материальной независимости от родительской семьи, приобрести опыт общения с другим полом, выбрать брачного партнера, приобрести опыт эмоционального и делового взаимодействия с ним [II, с.126].

Существует определенный возрастной период, в течение которого молодой человек обучается ухаживать. И чем длиннее этот процесс, тем больше ослабевает (замедляется) развитие социальных, физиологических реакций. По данным опроса 2001г. (Будынина М., Шнейдер Л.Б., 2001) наибольшее число добрачных знакомств произошло в возрасте 17 лет (у мужчин наибольшее количество пришлось на возраст 24 года, у женщин – 17 лет). Полученные данные говорят, что девушки созревают раньше, чем юноши (девушки знакомились со своими будущими партнерами начиная

с 14 лет, а юноши с 17 лет). За исключением единичных случаев, когда знакомства происходили до 27 лет (у женщин) и до 32 лет (у мужчин).

Проблемы связаны не столько с особенностями личности, сколько с тем, что клиент не замечает своей уникальности или расценивает ее как нарушение. Он считает себя таким, как все. Или же не таким, как все, но в таком случае осознание своей «инаковости» сопровождается желанием от нее избавиться, подогнать себя под определенный стандарт. Человек не ценит и не любит своей уникальности, не понимает ее глубокого смысла для мира и общества.

Таким образом, первая задача — помочь клиенту осознать свои особенности, их преимущества, принять и полюбить их. Вторая задача — попытаться выяснить, кто должен быть тот человек, с которым клиенту было бы хорошо. Распространенная ошибка клиентов — осознанно или на подсознательном уровне считать, что все люди противоположного пола в принципе одинаковы.

На этом этапе создается своеобразный эмоциональный потенциал будущей семейной жизни, запас чувств, которые позволят более успешно и менее болезненно адаптироваться к ней. Речь идет о давлении социальных стандартов или обстоятельств на человека, побуждающих интенсифицировать поиск партнера при фактической неготовности к брачной жизни. Иногда результатом такой работы является внутренняя готовность вступить в брак, и тогда это происходит; иногда этого не происходит на протяжении долгого времени. Консультант лишь отчасти может стимулировать этот процесс и не всегда до конца понимает его смысл. Но ему следует уважительно относиться к природе человека, к тем задачам, которые тот считает нужным для себя решать.

Родительская семья клиента препятствует браку. Это может происходить по следующим причинам:

- а) клиент встроен в эмоциональную жизнь семьи, выполняет в ней определенную значимую для данной семьи функцию;
- б) негласно семья требует от клиента решить некоторую задачу, которую не могли разрешить другие члены семьи. Это связано с системой семейных ценностей;
- в) клиент не встроен в эмоциональную жизнь семьи и не выполняет в ней значимую функцию, но в силу своей недифференцированности он приписывает себе какую-то функцию и стремится ее выполнять.

Достаточно часто подростки обращаются на Телефон доверия с проблемами личностного характера: трудности в общении, неуверенность и т.д [V]. В работе с такими проблемами можно использовать методы системной, поведенческой психотерапии, краткосрочного консультирования А.Адлера и др. Существа противоположного пола тоже воспринимаются как опасные. Для того чтобы уклониться от опасных отношений, клиент зачастую склонен уходить в болезнь или в хронические страдания по поводу неразделенной любви. Это позволяет долгое время воздерживаться от реальных отношений и от вступления в брак. Брак рассматривается как поле самоутверждения, соперничества, а клиент ощущает, что еще недостаточно

готов к победе на этом поприще. По сути, позиция уклонения от брака является для таких людей психологической защитой.

Итак, проблема семейного благополучия связана, в первую очередь, с тем, насколько психологически совместимы друг другом члены будущей семьи. Совместимость, как многоуровневый феномен, связана не только с актуальным состоянием и личностными особенностями потенциальных супругов, но также и с их опытом прошлой жизни, опытом межличностных отношений в родительской семье. Наиболее оптимальна ситуация, когда опыт и усвоенный тип взаимоотношений будущих супругов носят в целом позитивный характер, сходны или взаимодополняемы (комплементарны), не противоречат общесоциальной системе правил и норм взаимодействия и взаимоотношений.

Профилактика семейных и сексуальных взаимоотношений подрастающего поколения - неотъемлемая составная часть общей системы воспитания и образования молодежи.

Вместе с тем еще совсем недавно считалось, что молодой человек по достижении определенного возраста уже полностью готов к созданию семьи. Однако обусловленность изменений семьи культурно-исторической динамикой общественных отношений не только не исключает, но и предполагает необходимость специальной подготовки подрастающих поколений к жизни в семье. Воспитывая детей, надо прививать им такие черты: терпеливость, чуткость, тактичность, недопустимость злых насмешек. Ребенка нужно учить тому, чтобы он умел строить свои отношения с людьми, совместно с ним проживающими. Воспитанный таким образом человек гораздо легче будет переносить семейные трудности.

Многочисленные социологические, педагогические, медико-психологические исследования убеждают нас в том, что готовность юношей и девушек к вступлению в брак и созданию семьи должна стать целью психологической работы.

Поэтому психологам, работающим консультантами на телефоне доверия, и педагогам необходимо целенаправленно заниматься с молодежью, подготавливая ее к будущей семейной жизни.

Литература

1. Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология структур и процессов): Учебн. пособие для вузов. А.И. Антонов. - М.: Издательский Дом Nota Bene, 1998. - 360 с.
2. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования: Учебное пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во Ось-89, 2007. -
3. Елизаров А.Н. Концепции и методы психологической помощи: Альфред Адлер, Карен Хорни, Карл Густав Юнг, Роберто Ассаджиоли: Учебное пособие. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Ось-89, 2007. - 160 с.

BOLA TARBIYASIDA MUSTAHKAM OILAVIY QADRIYATLARNING ROLI

TIPI “Pedagogika, psixologiya va boshlang’ich ta’lim”

kafedra katta o’qituvchisi

Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich

Toshkent viloyati o’rta chirchiq tumani

31-umumiy o’rta ta’lim maktabi tarbiya fani

o’qituvchisi Sarsenova Aysulu Ortiq qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bola shaxsini rivojlantirishda oilaviy qadriyatlarni shakllantirish, ma’naviyatini kamol toptirish yo’nalishlari, milliy qadriyatlarni ular ongiga singdirish haqida fikr yuritadi.

Kalit so’zlar: oila, ma’naviyat, ma’rifat, tarbiya, mafkura, milliy qadriyat, ma’naviyatini shakllantirish, axloqiy, aqliy, jismoniy, estetik, ma’naviy, tarbiyalar.

KIRISH

Ma’lumki, milliy ma’naviy qadriyatlar-ijobiy axloqiy sifatlarni takomillashtirish, davlat va millat rivojiga to’g’anoq bo’ladigan salbiy illatlarni bartaraf etish omilidir. Milliy g’oya va ma’naviy qadriyatlar orasida uzviy aloqadorlik, o’zaro ta’sir mavjud bo’lib. bu quyidagilarda o’z ifodasini topadi:

1. Milliy qadriyatlar milliy g’oya uchun ma’naviy negiz, manba bo’lib xizmat qiladi.
2. Milliy g’oya qadriyatlarni boyitish, yanada yuksak bosqichga ko’tarish, odamlar ongi va qalbiga milliy qadriyatlarni singdirish omili bo’lib hisoblanadi.
3. Milliy g’oya xalqning tub manfaatlari nuqtai nazaridan mavjud ma’naviy qadriyatlarga baho beradi, ijobiy jihatlarni rivojlantirish, salbiy holatlarni inkor etishning ma’naviy mezonini bo’lib maydonga chiqadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Madaniyat («kultura» so’zidan olingan bo’lib, parvarish qilish, ishlov berish ma’nosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo’lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy boyliklar tizimi. [2].

Ma’rifat shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me’yorlarnisingdirish, ta’lim-tarbiyani takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o’rganish, ularni targ’ib etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi. [2].

Mafkura (arabcha «mafkura» - naqtai nazar va e’tiqodlar tizimi, majmui) – jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma’naviy-axloqiy yuksaklik, ma’rifiy-tarbiyaviy ishlarning rivojini ta’minlovchi, ularning maqsad vayo’nalishlarini aniqlashda yetakchi o’rin tutuvchi g’oyalar tizimi. [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ma’lumki, jamiyat taraqqiyotining har bir davrida o’ziga xos tarbiyalash, metodologiyasi va vositalari bo’lgan. O’tmish hayotimizga nazar tashlaydigan bo’lsak, avvalo ota-ona oilada ibrat namuna vazifasini bajargan, mahalla yoki aholining ma’lum hududidagi ziyoli va barkamol insonlar ham tarbiya sohasida salmoqli o’ringa ega bo’lgan. Ular: buyuk davlat arboblari, donishmandlarimiz, xalq qahramonlarimiz, mutafakkirlarimiz va ular tomonidan yoki ishtiroki orqali shakllangan nazariya, ta’limot yoki mafkuralarimiz tarbiya shakllari va usullarini avloddan - avlodga o’tkazib kelishga muhim omillar hisoblanadi. Bulardan tashqari turli milliy marosimlar, urf-odatlar, an’analar orqali ham yosh avlodning keksa avlod udumlarini o’rganishga erishilgan. Hamma tarbiyalar ichida shaxs tarbiyasining jamiyat taraqqiyotidagi o’rni beqiyosdir. Bualbatta ma’naviy-axloqiy tarbiya orqali amalga oshiriladi va u o’quvchilar ma’naviy dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan bo’ladi. Ta’lim oluvchilar ma’naviy axloqiy tarbiyasida o’ziga xos metodlar, shakllar va vositalar mavjud bo’lib, ular ushbu sohadagi faoliyat olib borishning samarasini belgilashda metodik asos bo’ladi [5].

Demak, o’quvchilar ma’naviyatini shakllantirishning metodologik asoslarini ishlab chiqish mazkur sohaning eng muhim va dolzarb muammolaridandir.

Quyida bu sohada olib borilgan izlanishlardan qisqacha ma’lumot keltiramiz:

1. O’quvchilar ma’naviyatini shakllantirish yo’nalishlari.

- o’quvchilar ongi va qalbiga ona tuproq, ona Vatan, tarixiy Vatan, Vatan sog’inchi, Vatan qayg’usi va Vatan tuyg’usi kabilar to’g’risidagi ma’lumotlarni ular yoshi va tafakkur qamroviga moslab singdirish;

- o’quvchilarda Ona Vatanimizga va tilimizga hurmat va muhabbat uyg’otish;
- milliy qadriyatlarimizga hurmatni kuchaytirish;
- o’quvchilarda oilaning, mahallaning, maktabning ta’limiy manbalari asosida ularda vatanparvarlik hissini uyg’otish;

- ommaviy sport o’yinlariga qatnashish yoki uni kuzatish;

- moddiy-ma’rifiy masalalarda olib borilayotgan ommaviy tadbirlarga borish;

- ta’limda o’qitiladigan fanlar mazmuniga ma’naviyatga oid boy milliy merosimizdan ma’lumotlar singdirish;

- radio va televideniya dasturlaridagi «Hidoyat sari», «Ziyo», «Ma’naviyat saboqlari» va shu kabi eshittirishlarni eshitish va ko’rish;

- ta’lim davomida o’tkaziladigan «Ma’naviyat soatlari», «Tarbiyaviy soatlar», «Milliy bayramlar»ni nishonlash va shu kabilarda o’quvchilar ongiga milliy-ma’naviy qadriyatlardan ular ongiga moslarini singdirish va shu kabilar.

2. O’quvchilar ma’naviyatini shakllantirish usullari [4].

- ta’lim-tarbiya jarayonidagi ko’rgazmalilikka, uzviylik va uzluksizlikka, yangi axborot va pedagogik texnologiyalariga, tarixiy - mantiqiy o’zlikka va shu kabilarga amal qilib ta’lim - tarbiya berish;

- targ’ibot - tashviqot jarayonida ko’rgazmalilik, aniqlik va soddalik, tushunarlilik, keng qamrovlilik, aniq maqsadga yo’naltirilganlik va shu kabilarni e’tiborga olgan o’quvchilarga ma’naviy tarbiya berish.

Bu usullar ta’lim - tarbiya jarayonining barcha jabhalarida muhim vazarur. Ular orqali ta’lim - tarbiya jarayonida barkamol avlod tarbiyasining optimal variantini amalga oshirishga erishish mumkin.

Bu tamoyil va qadriyatlar O’zbekiston hududida istiqomat qilayotgan har bir fuqaroning o’z milliy qadriyatlarini asrab - avaylashi, kelajak avlodlarga yetkazishi uchun to’la imkoniyatlar yaratilishini ifodalaydi. o’tmishdagi bobolarimiz qoldirgan meros, madaniy boyliklar, mumtoz qadriyatlarni hurmat qilish, ularni o’rganish, ular zamiridagi bu tamoyilning asosiy jihatlaridir. Har bir millatning tili, qadriyatlari, urf-odatlar, ao’analarini hurmat qilishni ta’minlash milliy istiqloq mafkurasining amal qilishida umuminsoniy andozalar namoyon bo’lishi uchun asoslar yaratadi. Demak o’zbek xalqining milliy xususiyatlarida:

1. Oila - muqaddas tushuncha. Oila qurish - o’ta mas’uliyatli ish. «Oila - eskilik unsuri emas». U muqaddas. oilada millat kelajagi mujassam. Yoshlarni

tarbiyalashda, kamolga yetkazish, ilm-hunar berish, uyli-joyli qilish - aksariyat oilalarning eng oliy maqsadidir...

2. Mahalla - o’z-o’zini boshqarishning o’zbek xalqi yaratgan eng katta yutug’i, oqiloma shaklidir. Mahalla - tarbiya maskani, har bir oilaga tayanch va suyanch ekanligi ko’pchilikka ayon.

3. Qo’ni-qo’shnichilik munosabatlari uzoq tarixga ega bo’lib, asrlar davomida bu borici muayyan qadriyatlar shakllangan. «Yon qo’shnim - jon qo’shnim», «Xovli olma - qo’shni ol . «Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo’shni afzal» va h.k.

4. Keksalarga hurmat - inson hayotiy tajribasi davomida shakl-langan qadriyat. Jonli tabiatda hayot uchun kurash qonuniyati mavjud. Nasl qoldirish, yagiavlodga mehr qo’yish, uni oyoqqa turg’azish jon fido qilish hollari aksariyat hayvonlarda kuzatiladi. Ammo, qariyalarni e’zozlash. keksalarga ehtirom, mehr- muruvvat ko’rsatish - insoniy fazilatdir. Bularsiz milliy g’oyamizni tasavvur eta olmaymiz. «Keksani qopda saqla, o’ligini hafta saqla»...

XULOSA VA MUNOZARA

Ma’naviy-axloqiy tarbiya yoshlarning barkamol bo’lib shakllanishida mustahkam asosdir.

Ta’lim oluvchilar ma’naviy-axloqiy tarbiyasida o’ziga xos metodlar, shakllar va vositalar mavjud bo’lib, ular ushbu sohadagi faoliyat olib borishning samarasini belgilashda metodik asos bo’ladi. Yoshlar orasida olib boriladigan ma’naviy-axloqiy tarbiyaning quyidagicha metod, shakl va vositalari bor. Ular haqida qisqacha ma’lumot beramiz.

Bizning ajdodlarimiz bolalarga ma’naviy-axloqiy tarbiya berish sohasida katta pedagogik tajriba to’plaganliklari, ushbu merosdan ta’lim tarbiya jarayonida foydalanishga bugungi kunda kuchli ehtiyoj tug’ilayotganligiga amin bo’ldik. O’quvchilarni ma’naviy jihatdan tarbiyalashning pedagogik asoslari ta’lim mazmunini boy ma’naviy merosimiz bilan integratsiyalashtirishni talab etmoqda.

Shu sababli ta’lim jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda rivojlanib boradi va shu asosda shaxs ma’naviy va intellektual salohiyati ham jamiyat talablari asosida barkamollashib boradi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ergashev I. va boshq. Milliy istiqlo g’oyasi: O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim bakalavriat bosqichi uchun darslik. –T.: Akademiya. 2017, 195-200 betlar.
2. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug’ati.T.: G’ulom nomidaginashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. - B-333.
3. To’raqulova I.X.,Oilada bola tarbiyasining ma’naviy asoslar.- T.:”Fan va texnologiya”, 2014.
4. J.Hasanboyev, M.Turopova, O.Hasanboyeva. –Ma’naviy axloqiy tarbiya asoslaril. Toshkent. G’ofur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 2018.
5. O.Musurmonova, R.Qo’chqorov, M.Qarshiboyev. –Milliy istiqlo g’oyasi va ma’naviyat asoslaril. 9-sinf darsligi. Toshkent. –Ma’naviyatll, 2016.
6. Imom Ismoil al-Buxoriy. Hadis. 1-4-tomlar. Toshkent, Qomuslar bosh tahririyati. 2017.
7. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.
8. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

MODERNIZASIYALASH ORQALI TA’LIM SIFATINI OSHIRISH TEKNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MODULLI SHAKLI

Normo‘minov Bahodir Umarovich
Samarqand davlat chet tillar instituti
gumanitar fanlar va axborot
texnologiyalari kafedrası katta o‘qituvchisi,
CHDPU erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya: maqolada modernizatsiyalash orqali ta’lim sifatini oshirish texnologiyasini takomillashtirishning modulli shakli tahlil qilingan.

Tayanch tushunchalar: modernizatsiyalash, ta’lim, texnologiya, takomillashtirish, modul, bilim, ko‘nikma.

Аннотация: В статье проанализирована модульная форма совершенствования технологии повышения качества образования путем модернизации.

Базовые понятия: модернизация, образование, технология, совершенствование, модуль, знания, умения.

Annotation: the article analyzes the modular form of improving the technology of improving the quality of education through modernization.

Basic concepts: modernization, education, technology, improvement, module, knowledge, skills.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida amalga oshirishga oid davlat dasturida mamlakatimizda sifatli ta’limga erishishi texnologiyalarini takomillashtirib borish vazifalari

belgilangan[1]. Bunday texnologiyalarni takomillashtirishning shakllaridan biri ta’lim jarayonini modernizatsiyalashdir. Bu o’rinda e’tiboringizni modernizatsiyalash orqali ta’lim sifatini oshirish texnologiyasini takomillashtirishning modulli shakli tahliliga tortamiz.

Ta’lim muhitini modernizatsiyalash moduli. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-134-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo’yicha Milliy dasturi”da sifatli ta’limning bir qator texnologiyalari belgilangan[2]. Bunday texnologiyalarning asoslari ta’lim sharoitini kuchaytirish, ta’lim oluvchilar va ta’lim oluvchilarga o’ziga xos ta’lim muhitini yaratish hamda o’zlashtirish jarayonini kuchaytirishdan iborat. Bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim jaryonida ana shu texnologiyalar asosida sifatli ta’lim ko’rsatkichlariga erishish vazifalari amalga oshirilmoqda. Shu ma’noda mazkur texnologiyalarni takomillashtirish shakllaridan biri ta’lim muhitini modernizatsiyalash modulidir. Mazkur modulda quyidagi masalalar muhim o’rin tutadi:

- 1) modullashtirish imkoniyatlaridan foydalanish;
- 2) modullashtirish asosida ta’lim muhitini modernizatsiyalash;
- 3) modullashtirilgan ta’lim muhitni modernizatsiyalashning samaradorligini baholash.

Modul - bu ta’lim va tarbiya jarayonini muayyan andoza asosida amalga oshirish jarayonidir[3]. Shu jihatdan modullashtirishda ta’lim va tarbiya jarayoni bo’laklarga bo’linib amalga oshiriladi hamda unda ta’limning amaliy samaradorligiga asosiy e’tibor qaratiladi. Misol uchun, bugungi kunda mamlakatimizda Pedagogika o’quv fani pedagogika nazariyasi, didaktikasi, metodologiyasi va texnologiyasi modullariga bo’lib o’qitilmoqda. Shu ma’noda ta’lim muhitini modernizatsiyalash moduli o’ziga xos andoza asosida ta’lim-tarbiya jarayonini yangilashni nazarda tutadi. Bunda quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

- a) ta’lim oluvchilar va ta’lim beruvchilar uchun zamonaviy sharoitlarni yaratish;
- b) ta’lim muhiti imkoniyatlarini kengaytirish;
- v) ta’lim muhitini muntazam rivojlantirib borish.

Bu masalalar ta’lim muhitini modernizatsiyalash modulining tarkibini tashkil qiladi. Shu jihatdan ta’lim oluvchilar va ta’lim beruvchilar uchun zamonaviy sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitlar – bu ta’lim maskanlarining binolarini pedagogik, psixologik va sanitariya-gigiyena talablariga mos ravishda qurish, ularni eng zamonaviy va yangi texnik uskunalar hamda jihozlar bilan ta’minlash, ta’lim jarayonida vaqt rejimiga qat’iy amal qilish kabilardan iborat. Jumladan, Milliy dastur asosida mamlakatimiz umumiy o’rta ta’lim maktablaridagi sharoitlar muntazam ravishda takomillashtirib borilmoqda. Bunda asosiy e’tibor yangi binolar qurish va ularni so’ngi modeldagi texnologiyalar bilan ta’minlashga e’tibor qaratilmoqda. Buning natijasida umumiy o’rta ta’lim maktablarining sharoitlari yangilanib bormoqda.

Ta’lim muhiti imkoniyatlarini kengaytirib borish ta’lim jarayonini modernizatsiyalash modulining muhim qismidir. Shu jihatdan bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim muhiti imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan nodavlat ta’lim muassasalarini tashkil etishga asosiy e’tibor qaratilmoqda. Shu ma’noda nodavlat ta’lim muassasalari mamlakatimizda ta’lim muhitini kengaytirish va ta’lim jarayonini modernizatsiyalashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki nodavlat ta’lim muassasalari ta’lim sharoitlari, ta’lim muhiti, ta’lim

berish sifati va ta’limni o’zlashtirish jarayonlarini kengaytiradi. Bunda ayniqsa, ta’lim oluvchilar va ta’lim beruvchilar o’qitishning turli ko’rinishlariga ega bo’ladi. Mazkur ta’lim muassasalarida O’zbekiston Respublikasi ta’limga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar va xalqaro ta’lim dasturlari (masalan, TIMSS, STEAM kabilar) talablari asosan ishlab chiqilgan o’ziga xos o’quv rejalari, dasturlari hamda adabiyotlari amal qilmoqda. Shu jihatdan nodavlat muassasalari ta’lim jarayonini modernizatsiyalash modulining muhim tarkibi sifatida biz tomonimizdan qabul qilinadi[4].

Modullashtirilgan yondashuv asosida ta’lim muhitini rivojlantirib borish ham ta’lim jarayonini modernizatsiyalashning muhim tarkibiy qismidir. Bunda o’qitishning noan’anaviy shakllari vositasida ta’lim muhitini rivojlantirish borish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun masalan, umumiy o’rta ta’lim maktablari o’quvchilari uchun maktabdan tashqari ta’lim shakllari bo’lgan ekskursiya, ekspedisiya, sayyohat kabi noan’anaviy o’qitish shakllaridan foydalanish modullashgan ta’lim muhitini rivojlantirish imkonini beradi. Bu ta’lim jarayonini modernizatsiyalashning muhim omillaridan biridir.

E’tibor berilsa, ta’lim muhitini modernizatsiyalashda modulli yondashuv keng imkoniyatlarni beradi.

Modullashtirish asosida ta’lim muhitini modernizatsiyalash muhim ahamiyatga ega. Bunda ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini umumiy rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu ma’noda bunda maktabgacha, umumiy o’rta, o’rta maxsus va professional hamda oliy ta’limni uzluksizlik ta’moyili asosida rivojlantirish ta’lim jarayonini modernizatsiyalashning asoslarini tarkib topishida muhim o’rin tutadi.

E’tibor berilsa, ta’lim muhitini modernizatsiyalashning modulli o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lib, uning asosini ta’lim sifati g’oyasi asosida modellashtirish tashkil qiladi.

O’quv fanlarini modernizatsiyalash moduli. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-143-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo’yicha Milliy dastur”ga asosan umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quv fanlari quyidagi tartibda turkumlashtirib o’qitilmoqda:

- 1) aniq fanlar;
- 2) tabiiy fanlar;
- 3) gumanitar fanlar.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida aniq fanlar turkumi 1-11-sinflarni qamrab olgan. Bunda matematika, informatika, algebra va astronomiya o’quv fanlari umumiy “aniq fanlar” nomi bilan yuritilmoqda. Shu sababli mazkur o’quv fanlarini modernizatsiyalashda birinchi sinfdan o’n birinchi sinfga qadar mavzularning o’zaro mantiqiy bog’liqligini t’minlash dolzarb bo’lib turibdi. Mavzularning mantiqiy bog’liqligi o’quv materiallarining ham ketma-ketligini taqazo etadi. Bunday yondashuv umumiy o’rta maktablarida aniq fanlarni o’qitish jarayonini yangilash imkonini beradi. Ayni paytda quyidagicha muammo mavjud: o’quvchilar boshlang’ich sinfdan keyin o’qishni ixtisoslashtirilgan yoki ijodiy ta’lim muassasalarida davom ettirsa, aniq fanlarni o’zlashtirish susayadi.

Bu muammoni hal etish uchun ixtisoslashtirilgan yoki ijodiy ta’lim muassasalarida ham umumiy o’rta ta’lim maktablari uchun mo’ljallangan darsliklarning amalda bo’lishi maqsadga

muvofiq bo’ladi. Bu bilan ta’lim jarayonida aniq fanlarning o’qitishning modernizatsiyasi bo’yicha o’ziga xos modulga ega bo’linadi.

Ta’lim tizimida o’qitilayotgan tabiiy fanlarning asosiy mavzulari umumiy o’rta ta’lim maktabida to’liq o’qitiladi. Shu sababli ixtisoslashtirilgan, ijodiy, o’rta maxsus va professional ta’lim muassasalarida ham umumiy o’rta ta’lim maktablarining 5-11-sinflari uchun tabiiy fanlar bo’yicha darsliklari asosida o’qish jarayonini tashkil qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki asosiy maqsad o’quvchilarning tabiiy-ilmiy bilimi, ko’nikmasi va malakasini tarkib toptirishdan iborat. Jamiyatimizning texnologik rivojlanishi shaxsning tabiiy-ilmiy tafakkurga ega bo’lishini taqazo etmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonini modernizatsiyalashda umumiy o’rta ta’lim, ixtisoslashtirilgan, ijodiy, o’rta maxsus va professional ta’lim muassasalarida tabiiy fanlar bo’yicha yagonalashgan darsliklarning amalda bo’lishi muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida gumanitar fanlarni o’qitish muhim o’rin tutadi. Chunki gumanitar fanlar vositasida shaxsning milliy ongi, ruhi, mentaliteti va axloqi shakllantiriladi. Shu sababli yuqorida ta’kidlangan Milliy dasturda gumanitar fanlar bo’yicha milliy darsliklarga asosan ta’lim jarayonini amalga oshirish belgilangan. Shu ma’noda umumiy o’rta ta’lim, ixtisoslashtirilgan, ijodiy, o’rta maxsus va professional ta’lim muassasalarida tipiklashgan va yagona g’oyaga asoslangan darsliklarning amalda bo’lishi muhim ahamiyatga ega. Buning natijasida ta’lim tizimida gumanitar fanlarni o’qitish jarayonini modernizatsiyalash imkoniyatiga ega bo’linadi.

Diqqat qilinsa, ta’lim tizimida o’quv fanlarini o’qitish jarayonini modernizatsiyalash muhim xususiyatlarga ega. Buning uchun quyidagilarni qamrab olgan modulga amal qilish maqsadga muvofiq bo’ladi:

- a) ta’lim muassasalarida umumlashgan va tipiklashgan mavzularga ega o’quv dasturlarini ishlab chiqish;
- b) o’quv adabiyotlarining yagonalashgan variantlarini ishlab chiqish;
- v) mamlakatning butun ta’lim tizimida ta’kidlangan Milliy dasturning amalda bo’lishiga erishish.

Bunday yondoshuv ta’lim jarayonida o’quv fanlarini modernizatsiyalash imkonini beradi. Shu sababli mazkur masalaning monitoringi amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Adabiyotlar:

1. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga doir davlat dasturi.// www.ziyounet.uz.
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at.-Toshkent, 2009
3. Abdusalilova Sh. Abdurauf Fitratning pedagogik ta’lim ta’limoti. –Toshkent, 2022
4. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika.-Toshkent, 2011

OILADA TARBIYA KO'RMAGAN BOLALAR: MAKTABDA O'QITUVCHILARNING TARBIYAGA BO'LGAN MAS'ULIYATI.

Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich.

TIPI “pedagogika” fakul’teti katta o’qituvchisi.

Yusupova Sojida Olimjanovna.

TIPI “pedagogika va psixologiya” yunalishi

4-bosqich talabasi.

Annotatsiyasi: Ushbu maqola oilada tarbiya ko'rmagan bolalar masalasiga bag'ishlangan bo'lib, maktabda o'qituvchilarning tarbiya berishdagi o'rni va mas'uliyatini tahlil qiladi. Oilaning bolaga ta'siri, uning tarbiyaviy vazifalari, jamiyatdagi rollari haqida qisqacha ma'lumot berib, o'qituvchilarning bolalar tarbiyasiga ta'sir etishdagi muhim vazifalari yoritiladi. Maqola, shuningdek, o'qituvchilar uchun pedagogik mas'uliyatni oshirish, o'qituvchilarning ijtimoiy va axloqiy rivojlanishini ta'minlashda o'qituvchilar qanday metod va yondoshuvlarni qo'llashlari kerakligini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: oila, ma'naviyat, ma'rifat, tarbiya, mafkura, milliy qadriyat, ma'naviyatini shakllantirish, axloqiy, aqliy, jismoniy, estetik, ma'naviy, tarbiyalar.

Bugungi kunda ta'lim tizimi nafaqat bilim, balki tarbiya berish mas'uliyatini ham o'z zimmasiga olmoqda. Ayniqsa, maktablarda, oilada tarbiya ko'rmagan bolalar bilan ishlash o'qituvchilar uchun katta muammo va qo'shimcha yuk bo'lib qolmoqda. Bu bolalar ko'pincha o'qituvchilardan nafaqat bilim, balki axloqiy va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganishni kutishadi. Maktabda o'qituvchilar ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun o'z vaqtlarining ko'p qismini bolalarning axloqiy va ma'naviy tarbiyasiga sarflamoqdalar. Ammo bu holat ta'lim sifatiga qanday ta'sir qilishi mumkin? O'qituvchilar bunday vaziyatda qanday qarorlar qabul qilishlari lozim? Ushbu maqolada, aynan shu savollarni tahlil qilib, oilada tarbiya ko'rmagan bolalar bilan ishlashdagi o'qituvchilar mas'uliyatini ko'rib chiqamiz.

Tarbiya va ta'limning farqi. Ta'lim va tarbiya o'rtasidagi farqni tushunish muhimdir. Ta'lim – bu bilimlarni o'zlashtirish jarayoni, tarbiya esa bolani shaxs sifatida shakllantirishni anglatadi. Ta'lim, asosan, bilimlarni olishga yo'naltirilgan bo'lsa, tarbiya bolaga axloqiy, ma'naviy qadriyatlar va jamiyatda o'z o'rnini topish ko'nikmalarini o'rgatadi. O'qituvchilarning asosiy vazifasi ta'lim berish bo'lsa-da, hozirgi kunda ko'plab o'qituvchilar oilada tarbiya ko'rmagan bolalar bilan ishlashda ko'proq vaqtlarini tarbiyaga sarflashmoqda. Bu holat ta'lim jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oilada tarbiya ko'rmagan bolalar. Oilada tarbiya ko'rmagan bolalar maktabda ko'proq muammolarni keltirib chiqaradi. Ularning o'zini tutish uslubi, jamiyatda boshqa bolalar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar o'qituvchilarga qo'shimcha yuk bo'ladi. O'qituvchilar nafaqat ularni bilim olishga, balki ijtimoiy hayotga ham tayyorlashlari kerak. Oilada tarbiya olishning ahamiyati juda katta. Oilada bola mehr-muhabbat, qo'llab-quvvatlash, axloqiy qadriyatlar, intizomni o'rganadi. Afsuski, ba'zi bolalar bunday tarbiyani ololmaydi, bu esa ularning maktabdagi munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabdagi tarbiya mas'uliyati. Maktabda o'qituvchilarning asosiy vazifasi faqat bilim berish emas. Ular bolalarga ma'naviy, axloqiy, ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishda ham mas'uldirlar. Bu o'qituvchilar uchun juda katta mas'uliyatdir. Biroq, o'qituvchilarning o'zlari ham bu jarayonni amalga oshirishda ba'zi cheklovlariga duch keladilar. Bunday cheklovlar, masalan, vaqt yetishmasligi, o'qituvchining pedagogik ko'nikmalariga bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli, o'qituvchilarga oilada tarbiya ko'rmagan bolalar bilan ishlashda yordam berish, bu mas'uliyatni yengillashtirish uchun maktabda maxsus dasturlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish kerak.

Maktabda tarbiya dasturlarining zarurligi. Oilada tarbiya ko'rmagan bolalar bilan ishlashda maktabda tarbiya dasturlarini ishlab chiqish muhimdir. Bu dasturlar bolalarga axloqiy va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishda o'qituvchilarga yordam beradi. Masalan, sinfda guruh muhokamalari, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatni o'rgatish kabi faoliyatlar o'qituvchilarga o'z ishlarini yengillashtirishi mumkin. Bunday dasturlar, nafaqat bolalarning tarbiyasini yaxshilashga, balki o'qituvchilarning ish yukini kamaytirishga ham yordam beradi.

Oila va maktab hamkorligi. Maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash tarbiya masalasida muhim omil hisoblanadi. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida doimiy muloqot o'rnatish, bolalarning maktabdagi muammolarini muhokama qilish, ularning uyda qanday tarbiya olayotganligini aniqlash zarur. Agar o'qituvchilar oilalar bilan hamkorlikda ishlashsa, bolalarning rivojlanishiga yanada katta ta'sir ko'rsatish mumkin bo'ladi. Buning uchun ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar, maslahatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazilishi kerak.

Psixologik qo'llab-quvvatlash. Oilada tarbiya ko'rmagan bolalar ko'pincha psixologik qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lishadi. Ular o'zlarini jamiyatda yoki do'stlari orasida qo'pol tutishlari, muloqotda qiynalishlari mumkin. Maktabda psixologik xizmatlarni taqdim etish, bolalarning ichki muammolarini hal qilishda yordam beradi. Psixologlar bolalarga o'zini ifodalashni, hissiy muvozanatni saqlashni o'rgatishlari mumkin. Bu nafaqat ularning ijtimoiy hayotini yengillashtiradi, balki o'qituvchilarga ham bolalar bilan samarali ishlashda yordam beradi.

Oilada tarbiya jarayoni bolalar shaxsiyatining shakllanishida muhim omil bo'lsa-da, ba'zi hollarda oilaviy muhitda yetarli tarbiya berilmasligi sababli bolalar maktabga kelganda o'qituvchilardan qo'shimcha tarbiya olishga muhtoj bo'ladi. Shunday vaziyatlarda o'qituvchining roli faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o'rgatish, o'qituvchilarning shaxsiy o'sishiga yordam berish, shuningdek, ularda mehnatga nisbatan mas'uliyat va jamiyatga nisbatan ehtiyotkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'zining tarbiyaviy yondoshuvlari orqali o'qituvchilarning ijtimoiy xulq-atvorini yaxshilashda, ularda to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi.

Maqolada oilaviy ta'lim tizimining ahamiyati, o'qituvchilarning tarbiyaviy faoliyatidagi vazifalarining kengayishi, shuningdek, maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikning zarurligi haqida gapiriladi. O'qituvchilar o'z faoliyatini nafaqat bilim berish, balki bolalarning shaxsiyatini shakllantirishga ham yo'naltirishi kerakligi haqida muhim tavsiyalar beriladi. Shuningdek, o'qituvchilarning tarbiya jarayoniga o'z mas'uliyatini to'liq his qilib,

o‘quvchilarga yuqori ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni singdirish uchun qanday pedagogik uslublar va metodlarni qo‘llashlari kerakligi haqida fikrlar keltirilgan.

Maqola yakunida, oilaviy tarbiyaning o‘quvchilarni shakllantirishdagi ahamiyati va maktabda tarbiyaviy faoliyatning qanday samarali tashkil etilishi zarurligi ta’kidlanadi. O‘qituvchilar, o‘z navbatida, o‘quvchilarning axloqiy rivojlanishini diqqat bilan kuzatib borishlari, individual yondoshuvlarni qo‘llab-quvvatlashlari kerak.

Bu maqola tarbiya va ta’lim tizimidagi eng muhim masalalardan biriga e’tibor qaratib, tarbiya jarayonining samarali o‘tishini ta’minlash uchun maktab va oila o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash zarurligini ta’kidlaydi.

Oilada tarbiya ko‘rmagan bolalar maktabda o‘qituvchilarning ishini murakkablashtiradi, ammo bu mas’uliyatni yengillashtirish mumkin. O‘qituvchilar nafaqat bilim berish, balki bolalar tarbiyasiga ham e’tibor qaratishlari kerak. Maktabda tarbiya dasturlarini yaratish, oila bilan hamkorlikni mustahkamlash, psixologik yordam ko‘rsatish – bu jarayonlarni o‘qituvchilarning samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan omillardir. Faqat shu tarzda o‘qituvchilar oilada tarbiya ko‘rmagan bolalar bilan muvaffaqiyatli ishlashlari va ularning jamiyatda barkamol shaxs bo‘lib shakllanishiga yordam bera olishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kudratov, O. (2020). Maktabda ta’lim va tarbiya: o‘qituvchilarning mas’uliyati. Toshkent: O‘zbekiston Pedagogika Universiteti.
2. A’zamov, S. (2019). Bolalar tarbiyasida oila va maktabning o‘rni. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
3. Shamsutdinova, N. (2018). Oila tarbiyasining bolalar shaxsiga ta’siri. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Jumaeva, Z. (2017). O‘qituvchining pedagogik faoliyati va bolalar tarbiyasi. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
5. Khan, R. (2021). Pedagogika asoslari: Tarbiya va ta’limning o‘zaro bog‘liqligi. Toshkent: "O‘quvchi" nashriyoti.
6. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.
7. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TALABALARIDA KREATIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Toshpo‘latova O‘g‘iloy Abdurahmon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrası
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik oliy ta’lim muassasalarining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida kreativ faoliyatni rivojlantirish metodlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, o‘qituvchi, imkoniyat, kreativ faollik, individual, kompyuter texnologiyalari, mustaqil fikrlash, o‘quvchi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы развития креативной активности студентов педагогических высших учебных заведений, обучающихся по направлению наличного образования.

Ключевие слова: Образовани, учитель, возможность, креативная активности, индивидуальный, компьютерные технологии, самостоятельное мышление, ученик.

Annotation. This article discusses methods for developing the creative activity of students in pedagogical higher education institutions specializing in primary education.

Key words: Education, teacher, opportunity, creative activity, individual, computer technologies, independent thinking, student.

Bugungi kunda ta’lim tizimida kreativ faoliyatni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki mustaqil fikrlash, innovatsion yondashuv va kreativ tafakkurga ega bo‘lishi zarur. Shu sababli, ta’lim muassasalarida kreativ faoliyatni rivojlantirish usullarini o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi. Hamda sub’ektlarning faoliyat ko‘rsatish vositalarini yangilashni taqozo qilmoqda. Bunday yangilanish o‘qituvchi, o‘quvchi hamda maktab ta’limini boshqaruvchi sub’ektlar faoliyatiga aloqadordir. Mazkur vositalar sirasiga darsliklar, o‘quv adabiyotlari, kompyuter texnologiyalari, o‘qitishning innovatsion usullarini kiritish mumkin. Bu o‘qituvchining kreativ faollik ko‘rsatishini ta’minlash, uni frontal topshiriqlardan ozod qilish, mustaqil fikrlashi uchun keng yo‘l ochish, yangiliklar yaratishiga imkoniyat berish, o‘zi uchun individual ta’lim yo‘nalishini tanlashiga yo‘l ochish demakdir.

Respublikamiz ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ faollikni shakllantirish masalasi jamiyat a’zolari uchun mustaqil fikrlash, o‘z qarashlari va nuqtai nazarlarini bayon qilaoladigan farzandlar imkoniyati sifatida baholanmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentinig 2022 yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmonida inson qadrini ulug‘lash shaxs kamolati, rivoji, ma’naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarinig o‘zaro uyg‘unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko‘tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilashga oid ishlar bosqichma bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Ana shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ faollikni

shakllantirishda oliygohlar, akademik litseylar va maktab hamkorligini rivojlantirish, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ijodiy layoqatlarini barvaqt aniqlashning didaktik tizimini yaratish, nazariy metodik jihatdan asoslash hamda bunda ijodiy faoliyatni tashkil etish metodlarini qo‘llashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning didaktik shart-sharoitlarini aniqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur vositalar sirasiga darsliklar, o‘quv adabiyotlari, kompyuter texnologiyalari, o‘qitishning innovatsion usullarini kiritish mumkin. Bu o‘qituvchining kreativ faollik ko‘rsatishini ta’minlash, uni frontal topshiriqlardan ozod qilish, mustaqil fikrlashi uchun keng yo‘l ochish, yangiliklar yaratishiga imkoniyat berish, o‘zi uchun individual ta’lim yo‘nalishini tanlashiga yo‘l ochish demakdir.

Insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi muhim omillardan biri jamiyat taraqqiyotidir. Shaxsning ijodiy jihatdan o‘z-o‘zini namoyon qilishi, uning betakrorligi insonparvarlik ahamiyatiga ega. U inson hayotining mazmun-mohiyati, uning ichki quvvatlarining namoyon bo‘lishi bilan bog‘liqdir. Faylasuflarning ta’kidlashicha, insonning hayoti uning faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Inson o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishga faollik tufayli erishadi.

Kreativ, ya’ni kreativ faollik keng ko‘lamli tushuncha bo‘lib, shaxs bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotini ham ta’minlaydi. Insonning ijodiy, yaratuvchilik faolligi uning kundalik hayotida namoyon bo‘ladi. Jamiyat hayotida ijod ilm-fan va san’atda yangi topilmalar, ixtirolarning vujudga kelishini ta’minlaydi. Buning natijasida yangi ijtimoiy dasturlar vujudga keladi. Kreativ faollik yangi narsalarni iste’molga kiritish, vujudga kelgan ziddiyatli muammolarning yechimlarini topish, ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf qilish, mavjud xulq-atvor qoliplaridan voz kechish, tafakkur va idrok etish, o‘z-o‘zini o‘zgartirish, takomillashtirishga tayyor bo‘lishni taqozo qiladi. Kreativ faollik bu dunyoga nimanidir olib kirish demak. Uning asosiy me’yori shaxs tomonidan yaratilgan ijod namunalarining betakrorligidir. U o‘qituvchining o‘ziga xosligi va kreativ qobiliyatlarini namoyon qiladi. O‘tgan asrning ikkinchi yarmigacha shaxsning kreativligi intellektualligi bilan bir xil darajada baholangan. Kreativlik o‘zining tabiatiga ko‘ra, intellektdan tubdan farq qilishi nazariy jihatdan asoslangach, bu sohadagi tadqiqotlar va tajribalarning ko‘lami kengaydi.

Turli olimlar tomonidan kreativlik va kreativ faollik tushunchasiga turlicha yondashilgan. Bu yondashuvlarning asosini kreativ faollik natijasida vujudga keladigan mahsulot yoki muayyan muammoning yechimi tashkil qiladi. Ta’lim mazmunida o‘qituvchining ijtimoiy tajribasi o‘z ifodasini topishi kerak. Ta’lim mazmuniga o‘zbek xalqining barcha qadriyatlarini singdirish lozim. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash natijasida o‘qituvchining faolligi ortmoqda va u kreativ faollik ko‘rsatish asosida ko‘proq mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirmoqda.

Mutaxassislarining yuqori malakali bo‘lishi, ijodkorligining ortishi ilmiy-innovatsion faoliyat tufayligina amalga oshadi. Shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda talabalar faqat tayyor bilimlarnie gallashga o‘rgatib kelingan edi. Bunday usul talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so‘ndirar edi. Pedagog olimlar yillar davomidata’lim tizimida “Nega o‘qitamiz? Niman o‘qitamiz? Qanday o‘qitamiz? Savollariga javob izlash bilan bir qatorda “Qanday qilib samarali va natijali o‘qitish mumkin?–” degan savolga javob qidirdilar.

Bu esa olim va amaliyotchilarni o‘quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya’ni o‘qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko‘rish mumkin, degan fikrga olib keldi.

Ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni qo‘llash bugungi kunda quyidagi vazifalarni amalga oshirishni talab etadi:

- ✓ o‘quv fanini aniq maqsadini aniqlash; zarur bo‘lgan ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va tavsiya etish;
- ✓ fanning moddiy va texnik ta’minotini yaratish; ta’lim oluvchilarning xususiyatlarini o‘rganish;
- ✓ o‘qituvchini tayyorgarligi va dars mashg‘ulotini loyihalash.

Kreativ faollik dastlab ichki dialog yoki tahliliy faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday faollikning shakllanishi uchun o‘quv jarayonida yangidan-yangi axborotlarni egallash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentinig 2022 yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ”
2. F.Ehsonova Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan
3. Xasanova. I. A. , A.Sh “Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati”// -Jizzax JDPU, 2023.
4. internet .com

IJTIMOIIY TARMOQLAR: YOSHLAR HAYOTIDA YANGICHA YUZAGA KELAYOTGAN IJTIMOIIY VA RUHIY O‘ZGARISHLAR.

Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich.

TIPI “pedagogika” fakul’teti katta o‘qituvchisi.

Yusupova Sojida Olimjanovna.

TIPI “pedagogika va psixologiya” yunalishi

4-bosqich talabasi.

Annatatsiya: Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lsa-da, ularning ruhiy holati va ta'limga ta'siri o'zgarib bormoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, stress darajasi va o'qish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, tarmoqlardan samarali foydalanishning ahamiyati va yoshlarning onlayn muhitda qanday qilib o'z vaqtlarini boshqarishlari mumkinligi haqida ham ma'lumot beriladi. Maqola ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy tomonlarini muhokama qilib, yoshlarning hayotini yaxshilash yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: oila, ma'naviyat, ma'rifat, tarbiya, mafkura, milliy qadriyat, ma'naviyatini shakllantirish, axloqiy, aqliy, jismoniy, estetik, ma'naviy, tarbiyalar.

Ijtimoiy tarmoqlar: Yoshlar hayotida yangicha yuzaga kelayotgan ijtimoiy va ruhiy o'zgarishlar

KIRISH

Zamonaviy dunyoda ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning har bir sohasiga kirib bormoqda. Ular yoshlar uchun faqat muloqot vositasi bo‘lib qolmay, balki turli g‘oyalar, yangi tajribalar va yirik axborot manbalariga aylangan. Hamma narsa ilgari qanday bo‘lganini o‘ylashga o‘rin qolmayapti: endi har bir yosh onlayn aloqada, do‘stlarining "like" va "comment"larini kutib, yangi trendlarni ta’qib qiladi. Ammo bu yangiliklarning kutilganidan ko‘ra ko‘proq ta’sir qilayotgani bor: yoshlarning ruhiy holati, ta’limda muvaffaqiyat va umuman ularning shaxsiy hayoti keskin o‘zgarishga yuz tutmoqda. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotidagi salbiy va ijobiy ta’sirlarini zamonaviy real hayot misollari bilan tahlil qilishga qaratilgan.

Ijtimoiy tarmoqlar va yoshlarning ruhiy salomatligi

Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga ijobiy ta’sirini inkor etish qiyin. Ular yangi do‘stlar orttirish, o‘z fikrlarini ifodalash va turli xil qadriyatlarni o‘rganish uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi. Lekin buning orqasida yashirin xavflar ham mavjud.

1. Tanqid va idealizatsiya:

Instagram, Facebook va boshqa tarmoqlarda yoshlar ko‘pincha o‘zlarini boshqalar bilan taqqoslashadi. Kimdir go‘zal fotosuratlar yoki muvaffaqiyatli hayot tarzini namoyish etganda, boshqa yoshlar bu "ideal"ni o‘z hayotlari bilan solishtirib, o‘zlarini kamroq muvaffaqiyatli, kamroq go‘zal deb his qilishadi. Bu esa, o‘z navbatida, ruhiy salomatlikka zarar yetkazadi va depressiya xavfini oshiradi. Yoshlarning o‘zini qadrlash va o‘ziga bo‘lgan ishonchida izlanishlar boshlanadi, lekin natijada ular faqat "yaxshi" tomoni ko‘rsatilgan ijtimoiy tarmoqlar dunyosiga kirib qolishadi.

2. Kiberbullizm:

Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat o‘zaro aloqalarni osonlashtiradi, balki ko‘plab yoshlarni kiberbullizmga olib keladi. Yaqinda qabul qilinmagan fikrlar, haqoratlar va huquqbuzarliklar onlayn muhitda tez-tez uchraydi. Yoshlar o‘zlarini begona odamlarning so‘zlaridan himoya qilish uchun, ko‘pincha o‘zlarini yopib qo‘yishadi, bu esa ularda izolyatsiya hissini kuchaytiradi. Kiberbullizmning ko‘plab qirg‘inlari yoshlarning ishonchini yo‘qotishiga va ruhiy salomatlikni jiddiy darajada buzilishiga olib keladi.

Ijtimoiy tarmoqlar va ta’lim: yangi o‘quv yondashuvlari

Ijtimoiy tarmoqlar o‘zining ta’lim jarayonidagi ta’siri bilan ham diqqatga sazovor. Bu boradagi salbiy va ijobiy ta’sirlar o‘ziga xos, ammo muhim ahamiyatga ega. Yoshlar uchun internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali bilim olish – bu o‘ziga xos imkoniyat. Lekin bu imkoniyatni samarali qo‘llash uchun o‘zgaruvchan ijtimoiy muhitni tushunish zarur.

1. Onlayn o‘qish va resurslar:

Yoshlar internet orqali o‘qish, ilmiy ishlar va dars materiallariga kirish imkoniyatiga ega bo‘lgani sababli, bu yangi imkoniyatlar ta’limni yanada kengroq va chuqurroq qilishga yordam beradi. O‘quvchilar, o‘qituvchilar va talabalar o‘z bilimlarini onlayn platformalarda doimo yangilab borishlari mumkin. Shu bilan birga, onlayn resurslar o‘qishning samaradorligini oshiradi, yangi o‘quv metodlarini kashf etishga yordam beradi.

2. Diqqatni jamlashda qiyinchiliklar:

Biroq, ijtimoiy tarmoqlarning yanada ko‘payishi yoshlarning diqqatini jiddiy ravishda chalg‘itadi. Har doim yangi bildirishnomalar, yangi postlar va boshqa "kutish" momentlari,

o‘quvchilarning real hayotdagi o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kamaytiradi. O‘quvchilar ko‘pincha telefonlari va internetdan foydalanishni o‘qishdan ko‘ra afzal ko‘rishadi, bu esa umumiy ta’lim sifatiga salbiy ta’sir qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlardan foydali foydalanish: Kelajakni shakllantirish

Ijtimoiy tarmoqlar, ularning imkoniyatlari va xavflarini to‘g‘ri boshqarish yoshlarning kelajagini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu jarayonda ularning hayotini boshqarishda ota-onalar, o‘qituvchilar va mentorlarning o‘rni beqiyosdir.

1. Foydali kontentni tanlash:

Yoshlar uchun ijtimoiy tarmoqlarni ijobiy yo‘lda ishlatishning eng muhim jihati, foydali va ma’rifiy kontentni tanlashdir. Boshqalar bilan salbiy taqqoslash o‘rniga, o‘zini rivojlantirishga, yangi bilimlarni o‘rganishga, yangi ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtirishga e’tibor qaratish lozim.

2. Vaqtni to‘g‘ri boshqarish:

Yoshlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda vaqtni to‘g‘ri boshqarishni o‘rganishlari kerak. Bunda ota-onalar va ta’lim muassasalarining o‘rni alohida. Vaqtni meyorida va samarali ravishda boshqarish, ta’limga qaratilgan e’tiborni va ish qobiliyatini oshiradi.

XULOSA

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning hayotiga katta ta’sir ko‘rsatadi, ammo ularning faqat ijobiy tomonlarini ko‘rish uchun, ularni ehtiyotkorlik bilan boshqarish zarur. Yoshlar uchun ta’lim va ruhiy salomatlikni yaxshilashda, onlayn resurslardan samarali foydalanish, vaqtni boshqarish va foydali kontentni tanlash muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlardan faqat to‘g‘ri va mas’uliyat bilan foydalanish, yoshlarni kelajakka tayyorlashda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Shapiro, L. A., & Margolin, G. (2014).** "Psychological effects of social media on adolescents." *Psychology and Health*, 29(7), 794-808.
2. **Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017).** "Social networking sites and addiction: Ten lessons learned." *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311.
3. **Wright, M. (2020).** *Social Media and Education: Innovations in Online Learning*. New York: Routledge.
4. **Jeynes, W. H. (2017).** "The relationship between social media use and academic performance." *Journal of Educational Psychology*, 109(5), 620-629.
5. **Zhao, L., & Zhang, Y. (2021).** "Impact of social media on youth mental health: A comprehensive review." *Journal of Youth and Adolescence*, 50(3), 647-663.
6. **World Health Organization. (2018).** "Adolescent health and development: Promoting the health of young people." Retrieved from <https://www.who.int>
7. **National Institute of Mental Health. (2022).** "Social media use and mental health: A brief guide for parents." Retrieved from <https://www.nimh.nih.gov>
8. **Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021).** Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.

BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINI PIRLS TADQIQOTLARIGA TAYYORLASH USULLARI

Safarboyeva Shaxlo Olimjon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang’ich ta’lim fakulteti 817-23-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: JDPU Boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrası

dotsenti Farsaxonova Dilafruz Rizaxonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqotining mazmun-mohiyati, uning boshlang’ich ta’lim tizimidagi o’rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif boshlang’ich sinf o’quvchilarini ushbu xalqaro baholashga tayyorlash jarayonida uchraydigan muammolar, ularni bartaraf etish bo’yicha metodik tavsiyalar, innovatsion yondashuvlar va pedagogik strategiyalarni yoritadi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, o’qish savodxonligini shakllantirishda o’qituvchi, o’quvchi va ota-onaning hamkorligi muhim omil ekanligi ta’kidlanadi. Maqola boshlang’ich sinf o’qituvchilari, metodistlar va ta’lim tashkilotchilari uchun foydali bo’lishi mumkin.

Kalit so’zlar: PIRLS, o’qish savodxonligi, boshlang’ich ta’lim, xalqaro baholash, tanqidiy fikrlash, matn bilan ishlash, metodik yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimi har bir o’quvchining o’qish, tushunish, tafakkur qilish, mustaqil xulosa chiqarish va o’z fikrini asoslab ifodalash ko’nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu borada xalqaro baholash dasturlari, xususan, PIRLS tadqiqoti muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot boshlang’ich ta’lim sifatining real holatini ko’rsatib beruvchi xalqaro indikator hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasi ham so’nggi yillarda PIRLS tadqiqotida ishtirok etishni boshladi. Bu esa o’qituvchilardan va ta’lim tizimidan zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o’quvchilarni tayyorlashni talab etadi.

PIRLS — har to’rt yilda o’tkaziladigan, 4-sinf o’quvchilarining o’qish savodxonligini aniqlovchi xalqaro baholash tadqiqotidir. Tadqiqot doirasida o’quvchilarga turli janrdagi matnlar (badiiy, informatsion, izohli) asosida savollar taqdim etiladi. Bu savollar orqali o’quvchining matnni tushunish, tahlil qilish, asosiy fikrni ajratish, xulosa chiqarish kabi qobiliyatlari baholanadi.

PIRLS tadqiqotiga tayyorlovda asosiy rol ni boshlang’ich sinf o’qituvchisi o’ynaydi. U zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, kritik fikrlash usullarini, matn asosidagi interfaol metodlarni qo’llay olishi kerak. O’qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, treninglar va seminarlar muhim rol o’ynaydi. Shuningdek, o’quv dasturlari xalqaro talablar bilan uyg’unlashtirilishi zarur. Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan dunyoda ta’lim sifati har bir davlatning taraqqiyotida asosiy omilga aylanmoqda. Ta’lim sifatini aniqlash, tahlil qilish va takomillashtirishda xalqaro baholash dasturlarining o’rni beqiyos. Xususan, boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun mo’ljallangan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti o’quvchilarning matnni tushunish, sharhlash

va o‘z fikrini ifodalash qobiliyatini xalqaro mezonlar asosida baholaydi. Ushbu tadqiqotda yuqori natijaga erishish nafaqat o‘quvchilarning individual salohiyatini, balki ta’lim tizimining samaradorligini ham ko‘rsatadi.

PIRLS tadqiqoti mohiyati va ahamiyati

PIRLS — bu Har bir to‘rt yilda o‘tkaziladigan, 4-sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholovchi xalqaro tadqiqotdir. U 2001-yildan buyon Xalqaro ta’lim yutuqlarini baholash uyushmasi (IEA) tomonidan o‘tkazib kelinadi.

Tadqiqotda o‘quvchilarning:

- Matnni tushunishi
 - Matndan asosiy g‘oyalarni ajrata olishi
 - Matn asosida xulosa chiqarishi
 - O‘z fikrini asoslab ifodalay olishi
- kabi ko‘nikmalari aniqlanadi.

PIRLS sinovlari turli janrdagi matnlar — badiiy, informatsion, tavsifiy, izohli — asosida tuziladi. Bu esa o‘quvchilardan har xil uslubdagi matnlarni anglab, ular ustida mantiqiy ishlay olishni talab qiladi.

O‘zbekiston 2021-yilgi PIRLS tadqiqotida ishtirok etib, ilk natijalar bilan tanishdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab o‘quvchilar matnni o‘qisa-da, uni chuqur tushunishda, asosiy fikrni ajratishda va o‘z mulohazasini bildirishda qiyinchilikka uchrayapti. Buning sabablari:

- O‘quvchilarning matn bilan ishlash malakasi yetarlicha shakllanmagan
- Darslarda o‘qishdan ko‘ra yod olishga ko‘proq urg‘u berilishi
- Tanqidiy va ijodiy fikrlashga yetarli e‘tibor berilmasligi
- O‘qituvchilarning PIRLS mezonlariga mos yondashuvga tayyor emasligi

Shunday ekan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ushbu xalqaro baholashga puxta tayyorlash dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS tadqiqotiga tayyorlashda quyidagi yo‘nalishlarga alohida e‘tibor qaratish zarur:

- O‘quvchilar bilan har kuni turli janrdagi matnlar ustida ishlash lozim;
- Bunda quyidagi usullar samarali bo‘ladi:
- Matndan asosiy fikrni ajratish mashqlari;
 - Savol-javoblar asosida matn mazmunini chuqurroq tushunishga yo‘naltirish;
 - Matnni qayta hikoya qilish;
 - Muqobil yakunlar o‘ylab topish;
 - Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;

PIRLS nafaqat faktni aniqlash, balki fikr yuritishni ham talab qiladi. Shuning uchun:

- O‘quvchilarga “Nega deb o‘ylaysan?”, “Agar boshqacha bo‘lsa-chi?”, “Qanday xulosa qilamiz?” kabi ochiq savollar berish;
- Guruhli muhokamalar tashkil qilish;
- Matn asosida munozarali vaziyatlarni tahlil qilish;
- Ijodiy fikrlashga undash.

Ijodiy fikrlash o‘quvchining o‘qilgan matnga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantiradi:

- Matnga mos rasm chizish yoki sahna ko‘rinishini yaratish
- Qahramon nomidan xat yozish
- Matnga alternativ yakun yozish
- Baholash mezonlarini o‘rganish

O‘qituvchi va o‘quvchi uchun PIRLS baholash mezonlari ochiq bo‘lishi zarur. Shuning uchun namuna test savollari bilan ishlash, har bir topshiriqdan keyin mustaqil refleksiya yuritish, baholash mezonlari asosida o‘zini-o‘zi baholashni o‘rgatish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun uy sharoitidagi o‘quv muhiti ham muhimdir.

Ota-onalarni bolaga ertak o‘qib berishga, birgalikda matnni muhokama qilishga undash raqamli qurilmalar o‘rniga kitob mutolaasini tavsiya etish, har kuni kamida 20 daqiqa o‘qishga vaqt ajratish, o‘qituvchilarning roli va kasbiy tayyorgarligi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlik jarayonining asosiy ishtirokchisidir. O‘qituvchilar quyidagi jihatlariga e’tibor qaratishi lozim:

- O‘zining matn tahlili bo‘yicha malakasini oshirish;
- Zamonaviy metodikalardan foydalanish (kritik fikrlash, klaster, insert, Venn diagrammasi);
- Interfaol dars uslublarini joriy etish;
- O‘z fanini xalqaro mezonlar bilan uyg‘unlashtira olish;
- Davlat tomonidan o‘qituvchilar uchun maxsus seminar-treninglar, onlayn kurslar tashkil etilishi bu borada muhim rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS tadqiqotiga tayyorlash – bu bir kunlik ish emas. Bu uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan tizimli jarayondir. O‘quvchi, o‘qituvchi, ota-ona va ta’lim muassasasi hamkorlikda harakat qilsa, xalqaro baholashlarda yuksak natijalarga erishish mumkin. Eng asosiysi, bu tayyorgarlik faqat tadqiqotga emas, balki bolalarning hayot davomida o‘qishdan zavq olishi, mustaqil fikrlashi va to‘g‘ri qaror qabul qilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2022). “PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlikda o‘qituvchi malakasi va zamonaviy metodlarning o‘rni.” O‘qituvchi va zamon jurnali, №4, 43–47.
2. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). PIRLS 2021 Assessment Framework. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019.
3. Karimova, D. (2021). “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish.” Boshlang‘ich ta’lim masalalari jurnali, №2, 56–61.
4. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Drucker, K. T. (2012). PIRLS 2011 International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
5. To‘raxo‘jaeva, M., & Qo‘chqorova, M. (2020). Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

6. UNESCO (2017). Reading in the Early Grades: A Study of Early Literacy in Developing Countries. Paris: UNESCO Publishing.
7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2025 yillar uchun).
8. Lutfullayeva, R. O., & Farsaxonova, D. R. (2024). Boshlang‘ich sinflarda BBB texnologiyasini qo‘llashning afzalliklari. IQRO INDEXING, 8(2 (2)), 32-34.
9. Farsakhanova, D. R. (2009). The technology of spiritual and moral education of students (teaching guide). Tashkent, 104.
10. Farsaxonova, D. (2021). Formirovanie i razvitie kreativnosti detey v nachal’nykh klassax. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar, 2(3).
11. Farsaxonova, D. (2021). Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda milliy g‘oya tuyg‘usini shakllantirishning multimediali asoslari. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar, 2(3).

TALABALARNING DUNYOQARASHI VA MULOQOTI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNING PSIXOLOGIK XUSSIYATLARI

Tilavov B.A.

TIPI “Peagogika, psixologiya va boshlang‘ich ta’lim kafedrası” dotsenti

Ismatullayeva Nafosat Rustam qizi.

TIPI “Peagogika va psixologiya” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning dunyoqarashi va muloqotdagi yo‘nalganligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: din, diniy dunyoqarash, ijtimoiy-psixologik qadriyatlar, ma’naviy-axloqiy muhit, ustanovka, muloqotning dialogiklik yo‘nalganligi, muloqotning konformizm yo‘nalganligi.

Kirish. Dunyoda diniy dunyoqarash, dinning o‘zidan farqli ravishda uning muayyan konfessional tushunishida, murakkab, tizimli va o‘zgaruvchan bo‘lgan bir sharoitda butun jahon jamoatchiligini din, diniy dunyoqarash tushunchalarining mohiyatini o‘rganuvchi tadqiqotlarga bo‘lgan muayyan ehtiyoj tobora ko‘proq sezilmoqda. Shunday ehtiyojni to‘ldirish uchun diniy dunyoqarashni to‘g‘ri tushunish, baholash uchun uning ilmiy jihatdan asoslantirilgan tavsiflarini, diniy dunyoqarashning paydo bo‘lishi va rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini, uni mazmunan talqin qilinishini, ijtimoiy-psixologik qadriyatlar va ustunliklar ulushini inobatga olish zarur.

Mamlakatimizda buyuk ajdodlarimizdan qolgan boy ma’naviy an’ana – diniy bag‘rikenglik yanada keng quloch yoymoqda. Bugungi kunda jamoatchilik fikri diniy dunyoqarashni salbiy fenomen sifatida bir tomonlama baholashdan forig‘ bo‘lmoqda. Bugungi kunda diniy bag‘rikenglikni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni

ta’minlash hamda chuqur o’ylangan, o’zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo’nalishlari” 5-yo’nalishida belgilab berilgan vazifalar doirasidagi ishlar yangi sifat bosqichiga ko’tarildi. Shu nuqtai nazardan, respublikamizda din, diniy dunyoqarash shakllanishi muhim jarayon ekanligiga davlat ahamiyati darajasida e’tibor qaratilmoqda. Unga muvofiq ravishda talabalar diniy dunyoqarashining ijtimoiy-psixologik o’ziga xosligini tadqiq qilish bo’yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar olib borish, talabalar ongida ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilash kabi jihatlar alohida e’tibor qaratilgan.

Asosiy qism. Hozirgi kunda jamiyatda ro’y berayotgan insonparvarlashuv jarayonlari shaxs rolining ortishi, qadriyatlar va hayotiy ma’nolarida ifodasini topgan uning ichki olamiga murojaat qilish zaruriyatini ham kuchaytirmoqda. Mazkur tushunchalar, o’z navbatida, insonni uning o’ziga, odamga va olamga bo’lgan munosabatlari talqini orqali tadqiq etish kerakligiga ishora qiladi.

Ko’plab olimlar tomonidan har bir odamning ichki olamiga tegishli muloqot jarayoni bilan uning dunyoqarashi o’rtasidagi uzviy aloqalar mavjudligi e’tirof etiladi. Aynan ular muloqotning nainki alohida olingan shaxs, balki butun guruh uchun kasb etgan ahamiyatini kashf etish imkonini beradi. Diniy-ilmiy dunyoqarashga taalluqli qadriyatlarga oid, boshqa odamlarga bo’lgan munosabatlar, inson tomonidan u yoki bu darajada anglaniladigan mazmuniy ustanovkalar majmui sifatida qaraladigan, shaxsning barqaror xususiyatlari sanalgan, aynan muloqotdagi yo’nalganligi yordamida konkretlashadi.

MDH davlatlarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda shaxs tuzilmasidagi yo’nalganlik hamisha diqqat markazida bo’lgan. U, odatda, har bir odamga xos bo’lgan e’tiqod, dunyoqarash bilan uzviy ravishda tadqiq etilgan (Ananyev B.G., Bodalev A.A., Leontyev A.N., Lomov B.F., Merlin V.S., Platonov K.K., Rubinshteyn S.L. va h.k.). Biroq, muloqot yo’nalganligi determinanti sifatidagi diniy-ilmiy dunyoqarash o’rni yetarli darajada o’rganilmaganligini ta’kidlash joiz. Vaholanki, yo’nalganlik guruhning yaxlit psixologik tuzilmasida ham o’ziga xos tarzda ajralib turadi.

Demakki, muloqot yo’nalganligi determinanti sifatidagi diniy-ilmiy dunyoqarash o’rnini tadqiq etish dolzarb bo’lgan muammolardan biridir. O’tkazilgan tadqiqotlar maqsadi – diniy-ilmiy dunyoqarash ko’rinishi muloqotdagi shaxs yo’nalganligida qay tarzda aks etishini o’rganishdir.

O’tkazilgan tadqiqotlar (Urganch Davlat universiteti pedagogika va psixologiya kafedrasida katta o’qituvchisi M.Djumaniyazova tomonidan o’tkazilgan tadqiqotlar) davomida respondentlarni dastlabki - D.O.Smirnovning (MIRA) diniy faollikni o’lchash - metodikasi yordamida olingan natijalarga ko’ra, diniy dunyoqarashning ikki ilmiy va diniy ko’rinishga ega, jinsiy belgilarga asoslangan guruhlariga ajratilgan: diniy dunyoqarashi yuqori darajada shakllangan ayollar soni 120 nafarni, erkaklar soni 119 nafarni, diniy dunyoqarashi quyi darajada shakllangan ayollar soni 18 nafarni, erkaklar esa 21 nafarni tashkil qilgan. So’ng mazkur guruh respondentlarini S.L.Bratchenko tomonidan taklif etilgan “Shaxsning muloqotdagi yo’nalganligi” testi orqali ular yo’nalganligiga ko’ra ma’lum toifalarga ajratilgan.

Tadqiqotlar natijalariga ko’ra, respondentlarning muloqot yo’nalganligi parametrlarining jinslararo kesimida statistik jihatdan ahamiyatli farqlar qayd etilmagan.

Shaxsning muloqotdagi yo‘nalganliging jins bilan bog‘liq determinanti inkor etilgandan so‘ng ushbu yo‘nalganlik ko‘rinishlarini diniy-ilmiy dunyoqarash bilan belgilanishini Styudentning t-mezoni yordamida tekshirilganda shaxsning muloqotdagi yo‘nalganlik ko‘rsatkichlarini diniy dunyoqarash shakliga ko‘ra qiyosi ilmiy va diniy dunyoqarashga ega erkak respondentlarda muloqotdagi yo‘nalganlikning ikki ko‘rinishida Styudentning t-mezoni bo‘yicha statistik jihatdan ahamiyatli ravishda farqlanishini ko‘rsatgan. Shu bilan birga, shaxslararo muloqot jarayonida o‘z nuqtai nazaridan voz kechish, kuchga, avtoritetga tobelik, o‘ziga nisbatan obyekt sifatida munosabat bildirish; notanqidiy “rozilik”ka hozirlik, suhbatdoshini chuqur tushunishga intilmaslik; taqlidga moyillik, o‘z qarashlarini vaziyat taqozosiga ko‘ra o‘zgartirishga tayyorlik ilmiy dunyoqarashga ega erkak respondentlarda statistik jihatdan ahamiyatli ravishda yuqori ekanligi isbotlangan.

Diniy-dunyoviy dunyoqarashga ega ayollardan iborat guruhlarining statistik qiyoslanganda muloqotdagi yo‘nalganlik ko‘rsatkichlari Styudentning t-mezoni bo‘yicha erkak respondentlarida ko‘zga tashlangan konformizm shkalasi qiymatlarida va undan farqli holda muloqotning indifferent yo‘nalganligi shkalasi qiymatlarida statistik jihatdan ahamiyatli ravishda farqlanishi isbotlangan. YA’ni, muloqotdagi konformistik yo‘nalganlikning namoyon bo‘lishini birday bevosita erkaklarga ham, ayollarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazadigan faktorlardan ekani aniqlangan. Dunyoviy dunyoqarashga ega ayol-responentlarda non konformistik yo‘nalganlik ilmiy dunyoqarashga ega ayol respondentlardan ko‘ra kuchliroq ifodalangan ekan. Bundan tashqari, muloqotdagi indifferentlik ham diniy dunyoqarashga ega ayol-responentlarda yuqoriligi kuzatilgan. S.L.Bratchenko indifferentlik ortida avtoritarlik yashirin degan farazni ilgari suradi. Faqat oshkora avtoritarlik yo‘nalganlikdan farqli ravishda muloqotning mazkur yo‘nalganligida birov va uning bilan bo‘lgan muloqot shunchalar qadrsizlantiriladiki (repressiya psixologik himoya mexanizmi ta’siri), natijada inson tomonidan u bilan bog‘liq jarayonlar ham ongdan ongsizlik qatlamiga siqib chiqariladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak: Diniy-ilmiy dunyoqarash ko‘rinishi muloqotdagi shaxs yo‘nalganligida qay tarzda aks etishini o‘rganishga qaratilgan empirik izlanishlar natijasi: Shaxsning muloqotdagi yo‘nalganlik shkalalari bo‘yicha jinsiy determinantlar mavjud emas; Muloqotning dialogiklik yo‘nalganligi diniy dunyoqarashga ega erkak respondentlarda statistik jihatdan ahamiyatli ravishda yuqoriligi; Muloqotning konformizm yo‘nalganligi diniy dunyoqarashga ega erkak respondentlarda statistik jihatdan ahamiyatli ravishda past ekani; dunyoviy dunyoqarashga ega ayol-responentlarda non konformistik yo‘nalganlik ilmiy dunyoqarashga ega ayol-responentlar ko‘rsatkichlaridan kuchliroq ifodalanganligi; muloqotning indifferent yo‘nalganligi shkalasi qiymatlari diniy dunyoqarashga ega ayol respondentlarda ilmiy dunyoqarashga ega ayol-responentlari ko‘rsatkichlaridan statistik jihatdan ahamiyatli ravishda yuqoriligi aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-

sonli Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 6 (766)-son, 2017. – B. 2-5.

2. М.Джуманиязова. Талаба ёшларнинг диний дунёқараши ва мулоқотдаги йўналганлиги ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг психологик хусусиятлари. *Pedagogik mahorat Ilmiy-nazariy va metodik jurnal* 1-son (2021-yil, fevral) 34 b

3. Братусь Б.С., Инина Н.В. Вера как общепсихологический феномен сознания человека // Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология. - 2011. - № 1. - С. 25-38.

4. Братченко С.Л. Экзистенциальная психология глубинного общения. - М.: Смысл, 2001. - 197 с.

5. Чуфаровский Ю.В. Психология общения в становлении и формировании личности. - М.: Издательство «МЗ-Пресс», 2002. - 232 с.

6. Юркина Л. Формирование культуры общения студентов непедагогических ВУЗов. - М.: LAP Lam. Academic Publishing, 2011. - 212 с.

O‘QUVCHILARNING MA’NAVIY IMMUNOLOGIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Toshmamatova Shoxsanam Muzaffar qizi

JDFU Pedagogika nazariyasi.

Pedagogik ta’limotlar tarixi ixtisosligi

III bosqich tayanch doktoranti

toshmamatovashoxsanam09@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ishda o‘quvchilarning ma’naviy immunologik tarbiyasini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida ko‘rib chiqilgan. Hozirgi globallashuv davrida yoshlarning ma’naviy dunyosiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarga qarshi kurashishda ularning ma’naviy immunitetini mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonda o‘quvchilarda mustahkam ijtimoiy-ma’naviy pozitsiyani shakllantirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va axloqiy qarorlar qabul qilishga tayyorlash masalalari yoritiladi

Kalit so‘zlar: Ma’naviy tarbiya, immunitet, ma’naviy immunitet, pedagogik muammo, tarbiya jarayoni, shaxsni rivojlantirish, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy ong, o‘quvchi shaxsi, pedagogik ta’sir, ta’lim va tarbiya, ma’naviy muhit, ijtimoiy himoya

Kirish: Yosh avlodni ma’naviy-immunologik jixatdan tarbiyalash muammosi bugungi kunda juda dolzarbdir. Axloqiy tarbiya darajasining pasayishi, milliy an’analarga e’tiborsizlik, abadiy qadriyatlarga bepisandlik holatlari, yosh avlod orasida kuzatiladi. Ommaviy axborot vositalarida buzg‘unchi anti-ma’naviy targ‘ibot ishlari olib borilishi, axloqning pasayishiga olib kelishi va o’sib borayotgan shaxsning ma’naviy-axloqiy yuksalishiga tahdid solishi turgan gap.

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev umumiy o‘rta ta’lim masalalariga bag‘ishlangan video selektorlarining birida quyidagicha fikrlarni bildirib o‘tgan “Maktab

masalasi bu-kelajak masalasi,ta’bir joiz bo’lsa,bu hayot-mamot masalasi. Bu butun jamiyatimizning ishiga aylanadigan vaqt keldi.[1.56 b] Mana shunda biz oldimizga qo’ygan yuksak xalqimizni ishonchini qozonish va odamlarni rozi qilish nuqtai nazaridan har bir qadamimiz,har bir qarorimiz,farmonimiz, qonunimiz o’zi tezroq yuradi. Uni odamlar qabul qiladi. Bugun o’zimizga savol beraylik,yeng katta kamchiligimiz nimada? Kadrlarning saviyasi,bilimi,dunyoqarashi,vatanparvarligi yo’q desak,bu adolatdan bo’ladi.[2,280 b] Maktabni o’zgartirmasdan turib,odamlarni jamiyatimizni o’zgartirib bo’lmaydi. Bu aksioma,buni hyech kim inkor qila olmaydi. Shuning uchun bugungi muhokamani oddiy bir yig’ilish yoki oddiy bir selektor emas,balki davlat rahbarining sizlarga,butun xalqimizga va yoshlarga murojati deb qabul qilishingizni istar edim. O’zbekiston sharoitida bugundan boshlab eng hurmatli, e’zozli inson muallim. Davlatimiz taqdiri,millatimiz taqdiri muhtaram muallimlarga bog’liq ekanligini hyech kim, hech qachon inkor qila olmaydi”. Shundan kelib chiqqan holda biz yuqori sinf o’quvchilarining ma’naviy immunologik tarbiyasini takomillashtirish uchun quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bular:

- yuqori sinf o’quvchilarining ma’naviy immunologik tarbiyasini mehnat tarbiyasi bilan integrasiyalashgan holda takomillashtirish;

- yuqori sinf o’quvchilarining ma’naviy immunologik tarbiyasini takomillashtirish jarayolarini tarbiya tamoillariga tayangan holda olib borish;

- yuqori sinf o’quvchilarining ma’naviy immunologik tarbiyasini takomillashtirish borishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratish;

- yuqori sinf o’quvchilarining ma’naviy immunologik tarbiyasini takomillashtirish jarayonlarida yuksak ma’naviyat, intellektual sifat va darajalarini oshirish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Bu jarayonda shakl – shubxasiz, ma’naviyat, madaniyat, ma’rifat, ma’naviy immunit, chidamlilik, bardoshlilik, intiluvchanlik kabi tushunchalar mazmuni tarbiya jarayonlarida singdirilib borildi.[3.27b]

Ma’naviyat ko’p qirrali tushunchadir. U inson faoliyatining barcha qirralarini, uning yaqqol ko’zga tashlanuvchi zoxiriy va yashirin, ichki ruhiy – botiniy tomonlarini ham qamrab oladi. Ma’naviyat o’zi nima?, degan savolga aniq va lo’nda javob topish qiyin. Unga har xil, ba’zan esa bir-biriga qarama qarshi, noaniq sayoz javob va fikrlar bildirilgan. “Ma’naviyat” tushunchasiva uning tamoyillariga o’ziga xos izoh va ta’riflar berib kelinmoqda. Bunga sabab “Ma’naviyat” tushunchasi keng ma’noda jamiyat hayotidagi g’oyaviy, mafkuraviy, ma’rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o’zida to’la mujassam etgan ijtimoiy-ma’naviy hodisa ekanligidir. Aslida ma’naviyat – insonni jamiki boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng baquvvat ma’naviy-ruhiy omil hisoblanadi. Inson – tabiatning, barcha mavjudotning gultoji deyilganda uning ushbu xislati, ya’ni yuksak ma’naviyat egasi bo’la olish imkoniyati nazarda tutiladi. Bu imkonni boshqa jonzoatlarda ko’rmaymiz. Moddiy narsalar odamga jismoniy oziq va quvvat bersa, ma’naviyat unga ruhiy oziq va qudrat bag’ishlaydi.[4,2-7-b] Faqat moddiy jihatdan ta’minlanish bilan kifoyalanish – ongsiz va ruhsiz mahluqotlarga xos. Ma’naviyatga intilish esa ruh va ong egasi bo’lmish odamzotgagina xos fazilatdir. Ma’naviyat odamning aqliy va ruhiy olami majmui kabi murakkab ijtimoiy hodisadir. Ma’naviyat juda keng qamrovli tushuncha bo’lganligi uchun ham, yuqorida ta’kidlaganimizdek uni bir jumlada

ifodalash nihoyatda mushkul Bugungi kunda axloqan shakllangan, bilimli, intellektual qobiliyatli kadrlarni tarbiyalash va tayyorlash davlatning umumiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarni zamon talablariga mos ravishda tarbiyalashda aynan ma’naviy fazilatlar birinchi o‘ringa chiqishini inobatga oladigan bo‘lsak, ma’naviy immunologik tarbiya uning uzviyligini ta’minlashga xizmat qiladi. Bunda albatta o‘quvchilarni hayotga tayyorlashda to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zi yashab turgan muxitdagi dolzarb muammolar yechimini ko‘ra olishi bilan bir qatorda uning yechimini topish uchun ular atrofida sodir bo‘layotgan voqyealarga bevosita aloqadorlik tuyg‘usini his etishi muxim omil hisoblanadi.

Globalashuv va jamiyatdagi turli xil zamonaviy ijtimoiy tendensiyalar va o‘zgarishlar bizning hayotimizga ijobiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda ma’lum bir an’anaviy madaniyatga xos bo‘lmagan salbiy hodisalarni va ko‘pincha begona hodisalarni olib keldi. Bu yerda vaziyatni to‘g‘ri baholash uchun yangi bilimlarni o‘zlashtirish, zarur va ba’zan operasion harakatlarni amalga oshirish muammosi paydo bo‘ladi.[5,286-b]

O‘quvchilarda ba’zida ma’naviyatning, iymonning yetishmasligi ularning hayotini biroz qiyinlashtirib, chalkashtirib yuboradi. Uning natijasida yoshlar orasida tamaki mahsulotlaridan, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar va boshqalardan foydalanish kabi zararli odatlar keng tarqaladi. Bugungi kunda o‘quvchilarning ma’naviy-immunitetini shakllantirish yo‘nalishida salbiy holatlar muammolarni yanada kuchaytirdi. Yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilishning ilmiy ahamiyatini rivojlantirish va yoshlarning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirishning ilmiy asoslangan modellarini yaratish orqali muammo yechimiga yaqinlashish kerak.

Ma’naviy immunitet — bu o‘quvchining mustaqil fikrlay olishi, axloqiy mezonlarga asoslangan qarorlar qabul qilishi va salbiy ta’sirlarga qarshi turish qobiliyatidir.[6,61-b]

Mazkur tarbiyani shakllantirishda o‘qituvchi va ota-onalarning hamkorligi, o‘quv jarayonining ma’naviy-ma’rifiy tarkibi, shuningdek, ijtimoiy muhitning roli katta ahamiyatga ega. Shu bois, bu yo‘nalishdagi pedagogik tadqiqotlar, innovatsion yondashuvlar va tarbiyaviy texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda sog‘lom dunyoqarash, ijtimoiy mas’uliyat va ma’naviy bardoshlilikni rivojlantirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning ma’naviy immunologik tarbiyasini shakllantirish ustuvor vazifa bo‘lib, bu orqali jamiyatning kelajagi bo‘lgan yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib voyaga yetkazish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2016 yil, 56 bet.

2. Rashidova M.K. Tarbiyada insoniy fazilatlarning namoyon bo‘lishi. // Academic Research in Educational Sciences, 3 (12), 2022. -P.276-280. <https://doi.org/>

3. Umarova M.M. O‘smirlarda oilaviy qadriyatlar to‘g‘risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari. Psixol. fan. nom. dis. avtoreferati: 19.00.05. – T.: O‘zMU, 2004. –27-b.

4. Jalolova O‘.K. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining ma’naviy-axloqiy kamoloti haqidagi qarashlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy-elektron jurnali. №6, aprel. 2013.- B.2-7.

TA’LIMGA KREATIV YONDASHUVNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdinazarova Z.X.

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, “Pedagogika, psixologiya va
boshlang’ich ta’lim” kafedrası dotsenti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada kreativ yondashuvning pedagogik va psixologik xususiyatlari, zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligi, shuningdek shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: “Kreativ pedagogika”, turkum fanlar, innovatsion kasbiy kamol, ontogenez, ta’lim, kasbiy yetuklik, mantiqiy fikrlash, ta’lim texnologiyalari, metodlar.

Shaxsning mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o‘z mohiyatiga ko‘ra jarayon tarzda namoyon bo‘ladi. Kasbiy yetuklik inson ontogenezining muhim davrlari kasbiy kamol topish, rivojlanish g‘oyalarining qaror topishi 14-17 yoshdan boshlanib, kasbiy yetuklikning yakunlanishi 55-60 yoshgacha bo‘lgan jarayonda kechadi. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o‘zgarishining o‘zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogenezi – tug‘ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog‘liq. Ushbu jarayonning sur‘ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatleri, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog‘liq. Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi taqozo etadi. Kreativ yondashuv deganda, ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo‘llanganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Kreativ yondashuv talabalarning bir-birlari bilan, o‘qituvchi, dialog, ta’lim, ishbilarmon va rolli o‘yinlar shaklida turli xil axborot manbalari bilan faol samarali hamkorligi, yangi ijtimoiy va professional tajribani o‘zlashtirish uchun o‘quv (kasbiy) vazifalarni hal etishga asoslangan aniq vaziyatlarni tahlil qilish sifatida ko‘rib chiqiladi.[1]

. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Pedagogik faoliyatda kreativlikning ahamiyatini "Kreativlik" va "pedagogik kreativlik" tushunchalarining mohiyatida, kreativlik sifatlanda, kreativlikni rivojlantirish shartlarida ko‘nshimiz mumkin Bo‘lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish shartlarini keltiramiz. Bo‘lajak pedagoglarni kreativlikni shakllantirish shartlari

- ☐ qiziqarli, murakkab vazifalar, aniq maqsad va vaqt bilan ta‘minlash;
- ☐ kreativlik narvozanasizlik hissini yuzaga keltirishini anglatish;
- ☐ bezovtalik va qo‘rquv hissidan xalos bo‘lishga yordam bersh
- ☐ kreativ fikrlash ko‘nikmalarini boshqa ko‘nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish;

Kreativlik - ta’lim jarayonini tashkillashtirishni o‘zida mujassamlashtirib, kreativ o‘qitish jarayonini shakllantirish, kreativ o‘qitish metodlari va innovasion texnologiyalari orqali kasbiy-texnologik bilimlar olish va kreativ salohiyatni oshirish, turli uslublardan ko‘nikmalar

muvozanatini rivojlantirishda foydalanish, talabalarning ta’lim dasturlarini shakllantirishda faol ishtirok etishni o’z ichiga oladi.[2]

Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo’lishi taqozo etadi. Yosh avlodni ijodiy faoliyatga, mantiqiy fikrlashga yo’naltirish pedagogika va psixologiya fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash asosan narsa va hodisalarning ayni vaqtgacha ma’lum bo’lmagan xossalarini aks etiruvchi yondashuvni, usulni, metodni uni kashf etishni nazarda tutadi. Ta’lim texnologiyalarining samaradorligi o’quvchilar ongida yuzaga keluvchi mantiqiy-psixologik operatsiyalar bilan chambarchas bog’liq.[3]

Mantiqiy fikrlash jarayonida inson hal etayotgan muammoga bo’lgan bilimi, qobiliyati va imkoniyatlarni mukammal darajada safarbar etgandagina amaliy natijaga erishadi. Tajribalar shuni ko’rsatmoqdaki, o’quvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatish mantiqiy fikrning dastlabki pog’onasidir. Ushbu masalani hal etishda pedagogik tizimning har bir elementlarini puxta tayyorlashi va zamonaviy talablar asosida tashxislanishi lozim. Masalan:

1. O’quvchilarning avval o’zlashtirgan bilimi, intellektual potensialini aniqlash, pedagogik jarayonda faol munosabatga yo’naltirish.

2. Ta’limning maqsadlarini aniq belgilash.

3. Ta’lim mazmunini tashxislash, o’quv elementlarini tanlash, ularni mantiqiy ketma-ketlikda tizimlashtirish, ta’lim mazmunining rivojlantiruvchi xususiyatini aniqlash, axborot texnologiyalaridan samaradorli foydalanish.

4. Pedagogik faoliyatda ta’lim texnologiyalaridan samaradorli foydalanish.

Bunda bilish jarayonini abstrakt pog’onalalar asosida bosqichma-bosqich amalga oshirish, oddiy bilishdan ijodiy bilish darajasiga ko’tarish. Ushbu masalani hal etishda ta’lim vositalari, shakllaridan keng o’rinda foydalanish.

5. O’quv maqsadlariga erishganlik darajasini natijalar bilan qiyoslash, tahlil qilish.

Quyida boshlangich sinf o’quvchilarni mantiqiy fikrlashga yo’naltirishda I.A.Krilovning «Bo’ri bilan qo’zichoq» masalini loyihalashtiramiz.

Mavzu «Bo’ri bilan qo’zichoq».

Umumiy maqsad: o’quvchilarga hukuq, uning ijtimoiy mohiyatini yoritib berish. Ilk xuquqiy munosabatlarini tarkib toptirishga yo’naltirish.

Talimiy maqsad: tekstni ifodali o’qish, og’zaki bayon etish, ta’lim mazmunini o’zlashtirish malaka, ko’nikmalarini shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad: Majoziy obrazlar misolida insonning insonga munosabatlari, yomonlik va ezgulik tushunchalarini yoritish.

Rivojlantiruvchi maqsad: Qonun va uning insoniyat hayotidagi rolini, ijtimoiy mohiyatini tahlil qilish, shaxs huquqi va erkinligi haqida tushuncha berish.

Yakunlovchi maqsad: Belgilangan maqsadlar qatorini natijalar bilan qiyoslash va tahlil qilish.

Mashg’ulot jixozlari: darslik, I.A.Krilov portreti, Xalqaro Bolalar Konvensiyasi, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

Mashg’ulotda qo’llaniluvchi texnologiyalar: Muammoli, didaktik uyin, evristik suxbat.

Mashg’ulotning borishi: Tashkiliy qism.

O’tilgan mavzu yuzasidan savol-javob o’quvchilar bilimini tekshirish va baholash.

Yangi mavzu. Pedagog I.A.Krilov hayoti, uning masal janridagi roli va portreti bilan tanishtiradi, masalda qo‘llaniladigan majoziy obrazlar, inson xarakteri, uning munosobati, salbiy va ijobiy xislatlar haqida so‘z yuritadi. Doskada

1. Joxillik, zo‘ravonlik, hukmronlik, tayziq o‘tkazish kabi salbiy xislatlar tahlil qilinadi.
2. "Bo‘ri bilan qo‘zichoq" masali bilan tanishtirish va ifodali o‘qish.
- 3 O‘quvchilarda ifodali o‘qish malaka, ko‘nikmalarini shakllantirish.
- 4.Ta’lim mazmunini rolly-syujetli o‘yinlar asosida ijro etish.

Yangi mavzuni mustahkamlash.

5 Quyidagi topshiriqlarni bajaring.

A. Bo‘riga xos bo‘lgan salbiy xislatlarni aniqlang.

B. Bo‘ri qanday inson obrazlarini ifodalaydi?

V. Bo‘riga xos bo‘lgan salbiy xislatli insonlarni ko‘rgan filmlaringiz asosida misollar keltiring.

G. Ushbu salbiy xislatlarning kupayishi jamiyatimizda qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?

D.Masalda qo‘zichok obrazida qanday insonlarni tasaavur etasiz?

6. Muammoli vaziyatni yuzaga keltirish. Sizlar e’tibor bilan masalni o‘rgandingiz. Ayting. nima uchun bo‘ri qo‘zichoqqa darxol tajovvuz qilmadi? Nima uchun bo‘ri qo‘zichoqqa ayblar izladi? Ijtimoiy hayotimizda bu pozitsiya nimadan darak beradi?

Uyga vazifa: Tanlangan masal, hikoya asosida inson huquqi paymol etilishi va unda qonunning rolini yoritib bering.

Mazkur dars loyihasi an’anaviy ta’lim jarayonidan farq qiladi. An’anaviy ta’lim tekst bilan tanishish, ta’lim mazmunini gapirib berish, savollarga javob berish, masalni yod olish bilan chegarlangan. Bunda o‘quvchilarni xotira asosida ta’lim mazmunini o‘zlashtirish bilan chegaralanamiz. Uning samarasizligi shundaki, dars informatsion xarakterga ega bo‘lib, belgilangan ta’lim mazmuni o‘quvchilarni rivojlantiruvchi xususiyatga ega emas. Uquvchilarda qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlash, fikr yuritish, tahlil qilish malakalaridan maxrum etib boramiz. Ushbu ta’lim stili sxolastik xarakterga ega bo‘lib, o‘quvchilarda belgilangan ma’lumotlarni yig‘uvchi xususiyatlari tarkib toptirib boradi.[4]

Noan’anaviy dars loyixasida, avvalom bor, dars maqsadlarining taksonomik qatori aniq ishlab chiqilgan. Har bir maqsadlar ta’lim jarayonida asosiy yo‘naltiruvchi koordinata vazifalarini bajaradi. Har bir maqsadga erishganlik darajasini natijalar bilan qiyoslash mumkin. Dars loyihasida ta’lim mazmuni elementlarini belgilashda ijodiy yondashilgan. Bolalar Konvensiyasi, Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ta’lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirilgan va ijtimoiy jamiyatimizda dolzarb bo‘lgan xuquqiy ong, huquqiy madaniyat tushunchasini shakllantirishga qaratilgan.

Dars jarayonida o‘quvchilarning ongida mantiqiy operatsiyalar munozara asosida analiz, sintez, umumlashtirish, baho berish, baxs uchun ham alohida e’tiborni qaratishga, o‘qituvchi o‘quvchining sinfdan o‘zini juda erkin xis qilishga, shuningdek, o‘quv faoliyati unga xissiy jihatdan qoniqish beruvchi, lekin bu faoliyat unda yetarli layoqat, iroda va kuch talab qilishi his qiluvchi sharoit yaratish ta’lim texnologiyasining asosini tashkil etadi.Dars mashg‘ulotining

barcha tarkibiy qismlari o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, bu uning asosiy samaradorligi mezonini belgilaydi.[5]

Xulosa qilib aytganda, shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish kreativ xarakterga ega mashg‘ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchilarning qiziqishlarini kuchaytirib, ularni yanada ko‘proq xarakat qilishga undaydi. Pedagogik kreativlik – pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi g‘oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan tayyorgarligini tavsivlovchi qobiliyatini belgilaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi xamda iqtidorning muhim omili sifatida ham aks va zehni o‘tkirlikni belgilab beradi, “talabalar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi. O‘qituvchilar tomonidan o‘quv fanlarini past o‘zlashtirayotgan va ularni o‘rganishni zerikarli deb hisoblayotgan o‘quvchilar e’tiborlarini fan asoslarini o‘zlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Ernazarova G.O., Yakubova M.Y. Talabalarda kreativ tafakkurni shakllantirishning pedagogik asoslari// Mejdunarodnoy konferensii, Samarkand, 2021 g. 198- 199 str.

2.Mo‘minjonova M.G’. O‘quv materiallari mazmunini loyihalash texnologiyasini takomillashtirish. Ped.Fan.Dokt.(PhD) dissertatsiya. Jizzax, : 2023 y. – 44-61 betlar.

3.M. Y. Yakubova. Kreativ pedagogika zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishi sifatida. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 6 | 2021

4.Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotini rivojlantirishga mo‘ljallangan pedagogik va psixologik trening dasturi (pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun) Uslubiy qo‘llanma. Toshkent- 2011.

5. Ismoilova Z.T. Psixologik trening asoslari. Toshkent. 2023.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISH USULLARI

Ahmedova M. J.

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA: Maqolada boshlang‘ich ta’limdagi kreativ ta’lim va uning mazmun-mohiyati, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kreativ fikrlashga qobiliyatini shakllantirish muammo va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilinadi. O‘qituvchilarning erkin fikrlash ko‘nikmalarining o‘rni va ahamiyati. Zamonaviy ta’lim jarayonida kreativ yondashuvning ahamiyati va uning o‘quvchilarga ta’siri muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ijodiy salohiyat, boshlang‘ich sinf, o‘qituvchining kreativ salohiyatini belgilovchi omillar, shaxsiy rivojlanish, innovatsion muhit, kreativ salohiyatning tarkibiy tamoyillari va asoslari, muammo yechimi.

Bugungi jadal suratlarda rivojlanib borayotgan ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning yangicha innovatsion yondashishi, yani kreativlik ko‘nikmasining yuksak

darajada bo’lishini ta’lab etmoqda. Bu esa o’z o’rnida har qaysi jamiyat kreativ shaxslarga ehtiyoj sezadi. Har soniyada sodir bo’layotgan o’zgarishlar shuni taqozo qilmoqda. Buning natijasida turli sohalaridagi olimlarning e’tibori pedagogik jarayon sharoitida o’qituvchi shaxsining kreativ salohiyatini ochish va rivojlantirish muommosiga qaratilgan. Zamonaviy ta’lim muassasalarida o’qitishning yangicha usullarini ishlab chiqish zarurati tug’iladi bu esa pedagoglarning yangicha innovatsion yondashishi yoki kreativlik salohiyatiga murojat qiladi. Genri Adams takidlaganidek “O’qituvchi abadiyatga ta’sir ko’rsata oladi, uning ta’siri qayerdan tugashini hech qachon bilib bo’lmaydi [8]. Shuningdek, yurtboshimiz Sh. M. Mirziyoyev 2020-yil 24- yanvarda Oliy majlisga qilgan murojatnomasida ham ta’lim va tarbiya uzviy bog’liqligini yanada kuchaytirish maqsadida “sharqona qarashlarimizda ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo’lmaydi. Bu esa bugungi kun o’qituvchisidan katta mas’uliyatni talab qiladi”[1], -deb takidladilar.

Bugungi kun o’qituvchisi zamon bilan hamnafas ta’lim va tarbiya jarayonini amalga oshirar ekan, bu sohada amalga oshirilayotgan har bir yangiliklarga aloqador bo’lishini ta’lab etmoqda. Shuningdek, umumta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan boshlang’ich sinf o’qituvchilari umumiy va maxsus kompetensiyalarga ega bo’lishi hamda ta’lim jarayonini amalga oshirishda ijodkorlik qobiliyatini namoyon eta olishi zarur.

O’qituvchining ijotkorligi uning faoliyatini amalga oshirishdagi kreativ yondashuvida aks etadi. So’nggi yillarda ta’lim jarayonini amalga oshirishda “pedagogik kreativlik” tushunchasi bilan ifodalanmoqda.

Pedagogik kreativlik – pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashishidan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jarayoning samaradorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi g’oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud muammolarni ijobiy hal etish kabi jihatlari mavjud. Pedagogning kreativlik salohiyati uning umumiy xususiyatlarida aks etadi. U dastlabki ijodiy faoliyatning sharti va natijasi hisoblanadi. Bu sifat shaxsning o’zini –o’zi namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Kreativ salohiyat negizida har bir o’qituvchining shaxsiy qobiliyatlari, tibbiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo’ladi. Ta’lim berish jarayonida o’qituvchining rivojlantirish omili uning tashabbuskorligining asosi, shaxs ega bo’gan bilimlarning ko’p qirraligida emas balki, yangicha g’oyalarga intilishida va bu g’oyalarni hayotga tadbiq qilish, hayotiy muammolarni yechishda kutilmagan va noodatiy qarorlar qabul qilishda o’z aksini topadi. Kreativlik salohiyatini aniqlash bilish jarayoni bilan chambarchas bog’liq. O’qituvchining kreativlik salohiyatini odatiy tafakkur yuritishdan farqli ravishta quyidagilarda namoyon bo’ladi.

- Tafakkur tezligi va egiluvchanligi;
- Yangi g’oyalar yaratish qobiliyati;
- O’ziga hoslik;
- Noaniqlikka toqat qilish;
- Zakovatli bo’lish.
- Bir qolipda fikrlamasilk;
- Tashabbuskorlik;
- Muammolarni yechishda noodatiy yondashuv;

Kreativ fikrlaydigan o’qituvchiga qo’yiladigan zamonaviy ta’lablarga quyidagilar kiradi. U axboratchi emas, balki o’quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda muvofiqlashtiruvchi, boshqaruvchi, muloqat tashkilotchisi, maslahatchi bo’lishi kerak. Boshlang’ich sinf o’qituvchisi ta’lim berish jarayonining ilk bosqichlarini amalga oshirish jarayonini boshqaruvchisi sifatida bolalarga ta’lim berishda bilimlarning o’zlashtirishining eng samarali usullarini izlab topishi va amalga oshirilish jarayonini boshqaradi, qiziqarli kashfiyotlarni rag’batlantiradi, muvaffaqiyatsiz urinishlarni tahlil qyadi, o’quvchilarni mag’lubiyat va g’alabalarni amalga oshitishga undaydi. Boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirish quyidagi jarayonni o’z ichiga oladi;

Maqsadli- motivli yondashuv: (ijodiy faoliyat qadriyat sanaldi va u pedagogning qiziqishlari, motivlari, faoliyatni tashkil etishga intilishida ko’zga tashlanadi).

Mazmunli yondashuv (o’zida pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion xarakterdagi bilim ko’nikma malakalarni aks ettiradi). Tezkor –faoliyatli yondashuv (o’zida ma’lum fikriy mantiqiy fikrlashga doir harakatlar, shuningdek amaliy (maxsus, texnik, texnologik) faoliyat usullarini ifodalaydi).

Refleksiv –baholash (bunday shaxsiy ijodiy faoliyat mahiyatini anglash, o’z –o’zini baholash ko’zda tutiladi). Bu tarkibiy qism asosida amalga oshirilgan jarayon o’z o’zidan o’qituvchining kreativlik salohiyatini shakllanishi va rivojlanishiga yordam beradi. Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kreativlik salohiyatiga ega bo’lishi uchun o’z kaspiy faoliyatida quyidagilarga e’tiborini qaratishlari zarur.

- kaspiy faoliyatga ijodiy yondashish;
- yangi –yangi g’oyalarni yaratish;
- ilg’or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o’rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir o’qituvchining o’zini o’zi rivojlantirishi va o’zini o’zi namoyon eta olishi bevosita ularning kreativlik qobiliyatiga ega ekanligiga bog’liq. Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kreativ fikrlashini quyidagi jihatlar orqali shakllantirishi mumkin:

- O’quvchilarning qiziqishlarini o’rganish – o’yin, muammo yechish mashqlari va loyihaviy metodlarni qo’llash;

- O’qitish jarayonida interfaol usullardan foydalanish – munozaralar, ro’lli o’yinlar va guruhli ishlarni tashkil etish;

- Fanlararo yondashuv – turli fanlarni bog’lash orqali o’quvchilarning kengroq fikrlashiga imkon yaratishi

Kreativ fikrlash insonning yangi g’oyalarini yaratish, muammolarni innovatsion usulda hal qilish va nostandari yondashuvni qo’llay olish qobiliyatidir. Ta’lim sohasida bu tushincha o’qituvchining an’anaviy dars uslublaridan chiqib, yangi metodlarni joriy etish imkonini beradi. Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, boshlang’ich sinf o’qituvchilarini kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. O’qituvchilar yangi pedagogik yondashuvlarni qo’llash orqali o’quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirishlari mumkin. Shunday ekan, kreativ fikrlash bo’yicha o’qituvchilar uchun maxsus dasturlar va metodik tavsiyalar ishlab chiqarishi ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: <https://uz.uz/uz/posts/shavkat-mirziyeev-ilm-fannamoyandalari-bilan-mulo-ot-ildi-24-05-2019>
2. N. Muslimov, M. Usmonboyeva, D. Sayfurova, A. Turayeva. Pedagogik kampaentlik va kreativlik asoslari Toshkent -2015. jami 119 bet. 71-77 –b.
3. Kreativ pedagogika uslubiy metodik qo‘llanma. Toshkent. 2020. Jami 25-b 3-b
4. Dewey J”how We Think”. Boston:D. C. Heath 1910
5. Robinson K. “Out of Our Mindis: Learning to be Creative”. Capstone, 2011
6. Qodirova S. “Pedagogik innovatsiyalar va kreativ fikrlash” Toshkent : O‘qituvchi, 2020
7. Yoqubov M. ”Talimda interfaol metodlar : nazariya va amaliyot”. Toshkent: Fan, 2018
8. Karimova N. ”Boshlang‘ich sinf pedagogikasigda kreativ yondashuv “ Samarqand :Marifat 2021
9. Qorayeva L. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish. 13. 00. 01 – Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogik ta’limotlar tarixi ixtisosligi bo‘yicha p. f. d. (PhD)dis. avtoreferati. Toshkent-2023
10. Тилакова М. Ўзбекистон тарихий-маданий меросини ўрганиш бўйича ўқувчиларнинг амалий креатив қобилиятларини ривожлантириш. Филологик таълимда инновацион ғоя ва услублар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент. 2018. Жами 207 бет. 175-6.
11. <https://www.researchgate.net/publication/320324550> ¹Yusufaliyeva G. A. , vaboshalar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda o‘qituvchining roli. Academic research in educational sciences. Volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5. 723. 1506-1513. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-kreativ-qobiliyatlarni-rivojlantirishda-o-qituvchining-rol>

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNING NAZARIY, DIDAKTIK VA
METODOLOGIK YONDASHUVLARI**

Usmonova Qumriniso Saidaliyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchsi,

Davlatboyeva Sarvara Tozaboyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limning nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Ta‘lim jarayonida samaradorlikni oshirish uchun zamonaviy metodlarni qo‘llash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish

hamda ta’lim sifatini yaxshilash masalalari muhokama qilinadi. Maqola, shuningdek, pedagogik yondashuvlarning rivojlanishi va ta’lim tizimidagi o’zgarishlar haqida ma’lumot beradi.

Kalit so'zlar: boshlang‘ich ta’lim, nazariy yondashuvlar ,didaktik metodlar, metodologik yondashuvlar,o‘quvchilarning individual xususiyatlari, pedagogik yondashuvlar,didaktik mashqlar.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические, дидактические и методологические подходы к начальному образованию. Обсуждаются вопросы повышения эффективности учебного процесса, применение современных методов, учет индивидуальных особенностей учащихся и улучшение качества образования. Статья также предоставляет информацию о развитии педагогических подходов и изменениях в системе образования.

Ключевые слова: начальное образование, теоретические подходы, дидактические методы, методологические подходы, индивидуальные особенности учащихся, педагогические подходы, дидактические упражнения.

Annotation: This article analyzes the theoretical, didactic, and methodological approaches to primary education. It discusses issues related to enhancing the effectiveness of the educational process, the application of modern methods, consideration of students' individual characteristics, and improving the quality of education. The article also provides information on the development of pedagogical approaches and changes in the education system.

Keywords: primary education, theoretical approaches, didactic methods, methodological approaches, students' individual characteristics, pedagogical approaches, didactic exercises.

Boshlang‘ich ta’lim - bu odatda bolalar uchun mo‘ljallangan ta’limning ilk bosqichi hisoblanadi. Bu bosqich maktabda 1-sinfdan 4-sinfgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Boshlang‘ich ta’lim quyidagi asosiy maqsadlarni o‘z ichiga oladi:

1. Savodxonlik – o‘qish, yozish va hisoblashni o‘rgatish.
2. Asosiy bilimlar – ona tili, matematika, atrof-muhit, san’at va jismoniy tarbiya kabi fanlarda asosiy tushunchalarni shakllantirish.
3. Ijtimoiy ko‘nikmalar – bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, guruhda ishlash va muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Nazariy yondashuvlar — bu biror fan, hodisa yoki muammoni tushunish va izohlashda foydalaniladigan asosiy g‘oyaviy va metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Ular ilmiy tadqiqotlarda nazariy asos yaratadi va qanday yondashuv orqali tahlil qilishni belgilaydi.

Didaktik metodlar — bu o‘qituvchilarning o‘quvchilarga bilim, ko‘nikma va malakalarni yetkazish hamda ularni o‘qitish faoliyatini tashkil qilishda qo‘llaydigan usullaridan biri hisoblanadi. Didaktik metodlar orqali o‘quv jarayoni samarali va qiziqarli tashkil etiladi.Asosiy didaktik metodlar quyidagilardan iborat:

1. Og‘zaki metodlar: hikoya qilish, tushuntirish, suhbat.

2. Ko‘rgazmali metodlar: namoyish qilish, rasm, plakat, maketlar bilan ishlash, video yoki slaydlar orqali tushuntirish.

3. Amaliy metodlar: Mashq bajarish, laboratoriya ishlari, amaliy topshiriqlar.

Masalan: "Blits-o‘yin" metodi.

Bu metodning maqsadi: ushbu metod o‘quvchilarni harakatlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga, mantiqiy fiklashga, o‘rganayotgan predmeti asosida ko‘p, xilma-xil fikrlardan, ma’lumotlardan keragini tanlab olishni o‘rgatishga qaratilgan. Ushbu metod davomida o‘quvchilar o‘zlarining mustaqil fikrlarini boshqalarga o‘tkaza oladilar, chunki bu metod shunga to‘liq sharoit yaratib beradi.

Ushbu metodni qo‘llash texnologiyasi: mazkur metod o‘quvchilarga tarqatilgan qog‘ozlarda korsatilgan harakatlar ketma-ketligini avval yakka holda mustaqil ravishda belgilab, so‘ngra o‘z fikrini boshqalarga o‘tkaza olish yoki o‘z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo‘la olishga yordam beradi.

“Hamma bir-biriga o‘rgatadi ” metodi.

”Hamma bir-biriga orgatadi ” metodi oquvchilarning o‘rgatuvchiga aylanish, malum bilimlarni ozlashtirgach , ortoqlari bilan baham korish imkonini beruvchi oqitish uslubidir.

Bu metodning maqsadi: o‘quvchilarga o‘qitish jarayonida zarur bolgan axborotni berish, ayni paytda, o‘quvchida axborot olish va berishga qiziqish uyg‘otishdir. Shuningdek axborot hajmini olgan o‘quvchi ma’lum vaqt davomida uni iloji boricha ko‘proq o‘rtoqlariga yetkazadi.

Qo‘llanilishi :

- o‘quvchilarda axborot olish va berishga qiziqish uyg‘otish ;
- axborotni diqqat bilan eshitish va eslab qolish ;
- sherigining axborotini tinglab boshqa sherik axtarishni o‘rganish.

Afzalliklari :

- o‘z fikrini lo‘nda bayon etish ;
- tinglash va eslab qolish darajasini rivojlantirish ;
- fanga yoki mavzuga bo‘lgan qiziqishini yanada jonlantirish.

O‘quvchilarning individual xususiyatlari — bu har bir o‘quvchining o‘ziga xos aqliy, emotsional, ijtimoiy, jismoniy va psixologik jihatlarini ifodalaydi. Bu xususiyatlar ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘qituvchining yondashuvini moslashtirish, ta’lim samaradorligini oshirishda asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarning asosiy individual xususiyatlariga quyidagilar kiradi: intellektual daraja – o‘quvchining aqliy salohiyati, muammolarni hal qilish, mantiqiy fikrlash darajasi; qiziqish va motivatsiya – fanlarga yoki faoliyat turlariga bo‘lgan qiziqishi, o‘qishga bo‘lgan ichki yoki tashqi rag‘bat; temperament va xarakter – o‘quvchining hissiy barqarorligi, tashabbuskorligi, sabr-toqati, liderlik qobiliyatlari; o‘rganish uslubi – kimdir eshitish orqali yaxshiroq o‘rganadi, boshqasi ko‘rish yoki amaliyot orqali; ijtimoiy holat va oilaviy muhit – oila tarbiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, atrof-muhit ta’siri; psixologik xususiyatlar – o‘z-o‘zini baholash, ishonch darajasi, tashqi yoki ichki tashvishlar.

Didaktik mashqlar – bu o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan maxsus tashkil etilgan o‘quv faoliyat turlaridan biri

hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonining muhim qismi bo’lib, o’quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llash, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi. Didaktik mashqlar quyidagi asosiy maqsadlarga xizmat qiladi:

- bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish ;
- amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish ;
- ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish ;
- mustaqil o’rganish va izlanish ko’nikmalarini rivojlantirish.

Ular o’z tuzilishi bo’yicha turli xil bo’lishi mumkin, jumladan, yozma va og’zaki mashqlar, guruh bo’lib ishlashga asoslangan topshiriqlar, tajribalar va amaliy ishlar.

Masalan matematika darsida " Futbol ", "Kim yuzni birinchi bo’lib aytadi ? ", " Arifmetik yugurish ", "Qiziqarli kvadratlar " kabi didaktik mashqlarni qo’llash mumkin.

"Kim yuzni birinchi bo’lib aytadi?" didaktik mashqining qo’llanilishi: Ikki kishi o’ynaydi. O’yinda qatnashuvchilarning birinchisi 10 dan oshmaydigan biror sonni aytadi, ya’ni 10 yoki o’ndan kichik sonlarni keltirish mumkin. Ikkinchi o’yinchi birinchi o’yinchi aytgan songa 10 dan oshmaydigan sonni qo’shib, ikkinchi o’yinchiga aytadi. Endi birinchi o’yinchi ikkinchi o’yinchi aytgan songa 10 dan oshmaydigan boshqa bir sonni qo’shib ikkinchi o’yinchiga aytadi. O’yin yig’indi 100 yetguncha davom etaveradi. O’yinni birinchi bo’lib 100 ga yetkazgan o’quvchi g’olib bo’ladi.

Boshlang’ich ta’lim — bu nafaqat ta’lim tizimining ilk bosqichi, balki bolalarning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga asos bo’ladigan poydevordir. Ushbu maqolani tayyorlar ekanman, men boshlang’ich ta’limga oid nazariy qarashlar, didaktik tamoyillar va zamonaviy metodologik yondashuvlarning har biri o’zaro uzviy bog’liqligini va ahamiyatini chuqurroq angladim. Ayniqsa, o’quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, qiziqarli va faoliyatga asoslangan metodlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim rol o’ynashini tushundim. O’qituvchi sifatida har bir darsda nazariy bilimni amaliyot bilan uyg’unlashtirish, didaktik materiallarni puxta tanlash va metodlarni to’g’ri qo’llash orqali o’quvchilarda bilimga qiziqish uyg’otishim kerakligini angladim. Men uchun bu mavzu boshlang’ich ta’lim jarayonini yanada chuqurroq anglashga va kelajakdagi pedagogik faoliyatimda yanada mas’uliyat bilan yondashishga turtki bo’ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Iskandarov, A. (2020). Boshlang’ich ta’lim metodikasi. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi.
2. Mamatqulov, S. (2019). Ta’lim nazariyasi va metodologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Khamidov, B. (2018). Didaktik yondashuvlar va ularning ta’lim jarayonidagi roli. O’zbekiston pedagogika jurnali, 4(2), 45-50.
4. Berg, E. (2017). Methodological approaches in primary education. London: Routledge.
5. Smith, J. (2016). Theories of learning and teaching in primary education. New York: Pearson Education.
6. Zhanabekova, A. (2022). Bastauysh bilim beru metodologiyasy. Almaty: Qazaq universiteti.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ УСЛУБИЯТИ ҲАҚИДА

Чори Насриддинов

Тошкент иқтисодийёт ва педагогика институти доценти

Аннотация:Мақолада олий таълим муассасаларида психология фанларини ўқитиш услубияти ҳақида фикр юритилган. Муаллиф ўзининг кўп йиллик педагогик тажрибасидан келиб чиққан ҳолда кўрилатган масалага нисбатан муносабатини билдирган. Бир сўз билан айтганда, психологик билимларнинг педагог фаолияти учун зарур эканлиги кўрсатиб берилган.

Таянч тушунчалар:Психология, услубият, экстремал вазият, кўникма, фаолият, ҳатти – ҳаракат, гуманитар фан, фаоллик, ўқув машғулоти, ўқув топшириқлари, ўқитувчи, ўқувчи шахси, ўйин, ўқиш, меҳнат, фанлар таснифи.

Маълумки, таълим жараёнида бир – бирига боғлиқ бўлган икки нарсани ва қандай ўқитиш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Биринчиси дарслар жадвалидаги ўқув фанини англатса, иккинчиси уни ўқувчиларга қандай етказиш йўли ва воситаларини, яъни мазкур фанни ўқитиш услубиятини ифодалайди. Айнан тўғри танланган услубият инсонларга ҳаётда оқилона йўл топишнинг энг осон шарт – шароитларини топишга имкон беради [1]. Албатта, турли – туман фанлар орасида уларнинг мазмун – моҳияти нуқтаи назаридан тафовут бўлгани сингари, уларни ўқитишда ҳам ўзига хос фарқлар бўлиши табиий. Шу маънода ҳарбий олий ўқув юртларида психология фанини ўқитиш билан боғлиқ баъзи бир фикр – мулоҳазаларим билан ўртоқлашмоқчиман. Ўйлашимча, бу фикрларим мамлакатимизда фаолият юритаётган барча олий ўқув даргоҳлари, айниқса, ҳарбий таълим муассасалари фаолиятига кўпроқ дахлдор. Чунки уларнинг баъзиларида психология фанларига ихтисослашган алоҳида кафедра ва цикллار фаолият юритади.

Аввало ўқув муассасаларида психология фанларини ўқитишдан кўзланган мақсад тўғрисида шуни айтиш мумкинки, талаба, яъни бўлажак педогог шахс сифатида ўз – ўзини яхши билиши, шунингдек, бўлажак педагог сифатида эса ўз қўлолидаги ҳарбий хизматчилар руҳиятини ўрганиш усуллари пухта ўзлаштирган бўлиши керак; ва ниҳоят, ҳар бир педагог экстремал вазиятларда, - маълумки, бунда шахсий таркиб, шунингдек, педагогнинг ўзига ҳам катта эмоционал юклама тушиши оқибатида уларнинг руҳиятида катта ўзгаришлар юз беради, - аудиторияни бошқариш кўникмасига эга бўлиши лозим. Қисқача қилиб айтганда, талабаларга психологияни ўргатишдан мақсад улар онгига турли хил вазиятларда инсонлар билан ҳамкорлик қилиш имконини берадиган назарий ва амалий билимларни сингдириш баробарида, уларнинг ҳаёт – фаолиятларини ҳам ўзгартиришдан иборат. Чунки психологик онгнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у билим ва ҳатти – ҳаракатларни бирлаштиради, яъни унда назария ва амалиёт бирлашиб кетади.

Гарчи психология моҳият эътибори билан гуманитар фан ҳисобланса – да, унда табиий, биологик фанларга хос хусусиятлар ҳам мавжуд. Шунга кўра унга баъзи олимлар биоижтимоий фан сифатида баҳо беришади. Бир қатор тадқиқотчилар ишларида эса психологияга ижтимоий – тарихий фан сифатида қаралганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин[2]. Шунинг учун ҳам психология муаммоларини ўрганишда табиий – илмий услублар билан бир қаторда ижтимоий – гуманитар фанларга оид усуллар ҳам қўлланилади. Биз психологияни гуманитар фан дедик, гуманистик билиш марказида эса, ҳар доим буюм эмас, шахс туради, яъни бунда субъект – объект эмас, балки субъект – субъект муносабати шаклланади; буюмни ва инсонни ўрганиш эса бир – биридан тубдан фарқ қилувчи жараёнлардир. Буюмни ўрганишда тадқиқотчининг ўзига фаоллик кўрсатса, бундан фарқли равишда шахсни ўрганишда тадқиқотчидан ўрганиш объектига “кириб бориш” талаб этилади. Ўрганишнинг бу шакли икки томонлама акт ҳисобланади, чунки шахсни фақатгина фаолиятда ўрганиш мумкин. Шундай экан, дарс жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи шахси муҳим аҳамият касб этишини эсдан чиқармаслик керак. Шунинг учун ҳам психологиядан бўладиган дарс машғулотларида ўқув мақсадига тўла – тўқис эришиш учун ҳар бир талаба билан ҳам фаол мулоқот - ҳамкорликка киришиши лозим. Бунга таълимнинг муаммоли ва интерфаол шакллари, айниқса, мос келади. Бизнингча, бу фандан бўладиган ўқув машғулотларини самарали ташкил этиш учун қуйидаги 3 та шарт бажарилиши зарур: ўқувчилар билан ҳар томонлама ҳамкорлик; ҳар бир машғулот доирасида ўқув вазифалари тизимини яратиш (ҳар бир талабанинг индивидуал имкониятларини эътиборга олган ҳолда); талабаларнинг ўзлари ва ўзгалар ҳақида билишга бўлган қизиқишларини ошириш. Шу ўринда юқоридаги шартларнинг иккинчиси тўғрисида алоҳида тўхталиш мақсадга мувофиқ. Гап шундаки, психологиядан ўқув топшириқлари яратиш анча қийин машғулот ҳисобланади, чунки у ёки бу руҳий вазиятларнинг ҳосил бўлишида жуда кўп омиллар иштирок этади – ки, ҳар доим ҳам уларни эътиборга олиш имкони бўлавермайди. Узоққа боришнинг кераги йўқ, биргина физика ёки математика фанларини оладиган бўлсак ҳам, уларнинг ҳар бир бўлими доирасида жилд – жилд мисол ва масалалар ёки амалий топшириқлар тўпламлари яратилганлигини кўришимиз мумкин. Чунки бу фанлардан амалий мазмундаги вазифалар тузиш ўнғай бўлишидан ташқари, уларнинг мазмун – моҳияти ҳеч қачон ўзгармайди ҳам.

Агар услубият нуқтаи назаридан баҳо берадиган бўлсак, ўқитувчининг машғулот вақтида талабалар билан бўладиган мулоқоти бошқарувчилик вазифасини бажараолмайди. Бошқарувчилик амалга ошириш учун эса, ўқитувчи дарс жараёнида турли хил ўқув вазиятлари яратаолиши даркор. Бунда ўқув жараёнининг қуйидаги ўзгарувчилари асосий “материал” бўлиб хизмат қилади:

- Талабаларнинг ўқишдан мақсадлари;
- Ўқув предметининг моҳияти;
- Фанни ўзлаштириш босқичлари;
- Машғулотда иштирок этаётган субъектлар ўртасидаги муносабатлар тизими;

Ўқув машғулоти жараёнида мазкур ўзгарувчилар ўртасидаги муносабатлар динамикаси катта аҳамият касб этади; улар қанчалик изчил бўлса, таълим самарадорлиги ҳам шунчалик юқори бўлади.

Маълумки, умуман ижтимоий – гуманитар фанлар доирасида, хусусан эса психологияда инсон фаолияти уч турга, яъни ўйин, ўқиш ва меҳнат фаолиятларига бўлиб ўрганилади. Баъзи тадқиқотчилар бунга тўртинчи фаолият шакли сифатида ҳордиқ чиқаришни ҳам қўшишади. Шу маънода, психологияда таълимга тайёргарлик, яъни умумлаштирувчи фаолият сифатида қаралиб, у ўз ичига ўйин, меҳнат, ва ҳатто, ижодни ҳам қамраб олади.

Ҳап психология фанлари ва уларни ўқитиш услубияти тўғрисида борар экан, мулоҳазаларим хулосаси сифатида яна бир фикрни айтиб ўтмоқчиман. Маълумки, фанлар таснифи(классификацияси)да ҳар бир фаннинг ўз ўрни бор – у ёки бу фан ўзининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий, гуманитар, табиий, аниқ, ёхуд техник фанлар туркумларига бирлаштирилган. Унда фақат психологиягагина истисно ҳолат қўлланилиб, у турли фанлар кесишган нуқта – “фанлар чоррахаси”га жойлаштирилган. Бу ҳол олий ўқув юртларидаги таълим – тарбия жараёнида психология фани ўзига хос умумлаштирувчи, синтезловчи вазифасини бажара олиши мумкинлигидан далолат беради. Албатта, бу менинг шахсий фикрим. Мабодо буни амалга оширадиган бўлсак, ўқув дастурларини, жумладан, фанлараро алоқадорлик масаласини жиддий равишда қайта кўриб чиқишга тўғри келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. А.Радугина. Психология и педагогика. М 2003 г. Ст. 11.
2. В. Я. Ляудис. Инновационное обучение и наука. М: 1992, С-38.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA NAZARIY-DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLARNING AHAMIYATI

Usmonova Qumriniso Saidaliyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi,

G'aybullaeva Dilbar Anvar qizi
Shokirova Nozima Shexnazar qizi
Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari

Annontatsiya: Maqolada ta'lim sifatini oshirishda nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi muhim pedagogik omil sifatida tahlil etiladi. Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quv jarayonining samaradorligini ta‘minlash, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Muallif tomonidan ta‘lim mazmunini takomillashtirish, o‘qitish metodikasini yangilash va innovatsion texnologiyalarni tatbiq

etishda nazariy-didaktik va metodologik asoslarning ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada milliy va xalqaro tajribalar asosida ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi samarali strategiyalar va yondashuvlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, ta'lim sifati, didaktik tamoyillar, metodologik asoslar, innovatsion yondashuvlar, pedagogik jarayon, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, xalqaro tajriba.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi har bir o'quvchining bilim olishi, fikrlashi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayon samarali bo'lishi uchun o'qitish nazariy, didaktik va metodologik jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yilishi kerak. Nazariy yondashuvlar orqali ta'lim mazmuni aniqlanadi, didaktik tamoyillar asosida o'quv jarayoni tashkil etiladi, metodologik yondashuvlar esa bu jarayonni amaliyotga tatbiq etishga yordam beradi. Shu bois, ushbu maqolada ta'lim sifatini oshirishda ushbu uch yo'nalishning ahamiyati yoritilib, ularning samarali qo'llanilishi bo'yicha fikrlar bildiriladi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga bilim berishda ularning yoshi, psixologik xususiyatlari va qiziqishlari hisobga olinadi. Bu bosqichda ta'lim samarador bo'lishi uchun nazariy bilimlar asosida dars mazmuni tuziladi, didaktik tamoyillar orqali o'qitish yo'llari belgilanadi, metodologik yondashuvlar esa o'qitish usullarini to'g'ri tanlashga yordam beradi. O'yinli usullar, ko'rgazmali vositalar, savol-javoblar, jamoaviy ishlar bunga misol bo'la oladi. Bugungi kunda ta'limda zamonaviy texnologiyalar, internet resurslari, videodarslar va interaktiv metodlar keng qo'llanilmoqda. Bular o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlashga undaydi.

Masalan, kompyuterlar yordamida testlar ishlash, animatsion taqdimotlar ko'rish yoki guruhlarda ishlash ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Didaktik tamoyillar ta'lim jarayonining asosiy qoidalari va prinsiplaridir, ular o'qitish faoliyatini samarali qilishda muhim ahamiyatga ega. Didaktikaning asosiy maqsadi o'quvchilarga bilim berishni qulay va samarali tarzda tashkil qilishdir. Bu tamoyillar o'qitish jarayonini tizimli, mazmunli va izchil qilishga yordam beradi.

Didaktik tamoyillar shuningdek, hayotga bog'lash tamoyilini ham o'z ichiga oladi. Bu tamoyilga ko'ra, o'quv jarayoni o'quvchilarga nafaqat bilim beradi, balki ularni real hayotga tayyorlaydi. O'quvchilarni faqatgina nazariy bilimlar bilan emas, balki ularni hayotda qo'llashga tayyorlash kerak. Shu tarzda, ta'lim jarayoni o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini ham beradi. Metodologik asoslar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan ilmiy yondashuvlarni va metodlarni belgilaydi. Ta'limda qanday usul va vositalardan foydalanishni aniqlash, ta'limning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Metodologiya o'qitishda nafaqat bilim berishni, balki o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, metodologik asoslar o'quvchilarga nafaqat bilimlarni, balki ijodiy fikrlashni, mustaqil va analitik yondashuvni rivojlantirishni maqsad qiladi. Bu yondashuvlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalashni, qarorlar qabul qilishni va ularni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. O'qituvchilar metodologik asoslarni o'z darslarida qo'llash orqali

o‘quvchilarning faoliyatini samara beradigan tarzda yo‘naltirishi, ularning ta’lim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Metodologik asoslar ta’lim jarayonining yuksalishiga xizmat qiladi va ta’limni har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonida yangiliklarni tatbiq etish, metodlarni takomillashtirish va o‘quvchilarga yanada samarali ta’lim berish maqsadida amalga oshiriladi. Bu yondashuvlar ta’lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o‘rganishni qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar kompyuterlar va raqamli qurilmalardan foydalangan holda o‘z bilimlarini o‘rgatish jarayonini yaxshilaydilar. Onlayn ta’lim platformalari va virtual sinflar orqali o‘quvchilar o‘z vaqtida o‘rganishlari va dars materiallarini istalgan joyda qayta ko‘rib chiqishlari mumkin. Bu texnologiyalar o‘quvchilarga ta’limni moslashtirish, o‘z vaqtida yordam olish va bilimlarni mustahkamlash imkoniyatlarini yaratadi. Innovatsion yondashuvlarning asosiy maqsadi o‘quvchilarni nafaqat bilim bilan ta’minlash, balki ularni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashuvga va real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashdir. Bu yondashuvlar ta’limni yangi bosqichga olib chiqadi va o‘quvchilarga samarali, qiziqarli va foydali ta’lim beradi. Pedagogik jarayon – bu o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, unga zarur bilim, ko‘nikma va malakalarni berishga yo‘naltirilgan tizimli va maqsadli faoliyatdir. Ushbu jarayon o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik asosida olib boriladi va unda nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va shakllantiruvchi vazifalar ham muhim o‘rin egallaydi. Pedagogik jarayon doimiy harakatda va o‘zgarishda bo‘lib, unga ijtimoiy talablar, zamonaviy texnologiyalar va o‘quvchilarning ehtiyojlari bevosita ta’sir qiladi. Shu boisdan, bu jarayon o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahorat, didaktik bilim, shaxsiy namuna va pedagogik madaniyatni talab etadi.

O‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchiga yo‘l ko‘rsatuvchi, unga ishonch bag‘ishlovchi va uning shaxsiy rivojlanishiga ko‘maklashuvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Pedagogik jarayonning samaradorligi o‘quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi, o‘qishga bo‘lgan munosabati va o‘zini anglash darajasiga ham bog‘liq. Shuning uchun bu jarayonda interaktiv metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar keng qo‘llaniladi. Zero, zamonaviy ta’lim o‘quvchini faqat bilim bilan emas, balki mustaqil qaror qabul qiluvchi, jamiyatda faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida shakllantirishni ko‘zlaydi. Pedagogik jarayon – bu o‘zgarish va rivojlanishga doimiy ochiq bo‘lgan murakkab, ammo nihoyatda zarur va go‘zal bir yo‘ldir.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari – bu ta’lim jarayonini samarali, interaktiv va o‘quvchining ehtiyojlariga mos tarzda tashkil etishga qaratilgan usul, vosita va metodlar majmuasidir. Bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar, innovatsion metodikalar va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari o‘qitish jarayonini soddalashtirish, uni vizual, tushunarli va oson o‘zlashtiriladigan shaklga keltirishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi ta’lim texnologiyalari faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchining hayotiy ko‘nikmalarini shakllantirish, jamoaviy ishlash, axborotni izlab topish va tanqidiy fikrlash

malakalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu esa zamonaviy jamiyatda faol, bilimdon va mas’uliyatli shaxsni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari pedagogik jarayonni yangilash, uni zamon talablariga mos holga keltirish va o’quvchini o’quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Xalqaro tajriba ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim o’rin tutadi. Ilg’or davlatlar – Finlyandiya, Singapur, AQSh, Yaponiya kabi mamlakatlarda ta’lim jarayoni o’quvchi shaxsiga yo’naltirilgan, innovatsion va texnologik yondashuvlarga asoslanadi. Masalan, Finlyandiya erkin fikrlash va hamkorlik muhim o’rinda bo’lsa, Singapurda texnologiyalar asosida interfaol o’qitish rivojlangan. AQSh va Kanadada esa o’quvchilarning individual qobiliyatlariga mos yondashuv qo’llaniladi. Xalqaro tajribaning o’rganilishi milliy ta’lim tizimini zamon talablariga mos holda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: Ta’lim sifatini oshirishda nazariy-didaktik va metodologik yondashuvlar muhim o’rin tutadi. Bu yondashuvlar o’quv jarayonini puxta rejalashtirish, o’quvchilarga qulay va tushunarli tarzda bilim berish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’limni tashkil etishga yordam beradi. Nazariy asoslar ta’limning maqsad va yo’nalishini belgilasa, didaktik yondashuvlar uni samarali o’qitish usullari bilan boyitadi. Metodologik tamoyillar esa bu jarayonni ilmiy asosda olib borishga xizmat qiladi. Shunday ekan, ushbu uchlikka asoslangan ta’lim yondashuvlari o’quvchilarning chuqur va mustahkam bilimga ega bo’lishini, mustaqil fikrlash va amaliy ko’nikmalarini rivojlantirishni ta’minlaydi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga va zamonaviy, raqobatbardosh avlodni shakllantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova, N. A. (2020). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O’zbekiston pedagogika nashriyoti.
2. Yo’ldoshev, J. (2019). Ta’lim sifati va uning metodologik asoslari. Toshkent: Fan.
3. Ziyoyeva, G. T. (2021). Didaktika asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Qodirov, N. (2018). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Ilm ziyo.
5. Sultonova, D. (2022). Boshlang’ich ta’lim metodikasi va zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Yangi asr avlodi.

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TA’LIM VA
TARBIYA MUHITIDA TABIATGA MUHABBAT RUHIDA TARBIYALASH**

Raximova Lola Batirbayevna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi kunda insoniyatning tabiatdan noto’g’ri foydalanishi oqibatida tabiatda turli xil salbiy jarayonlarni kuzatyapmiz. Bunday holatlarning oldini olish uchun eng avvalo yosh avlodning ekologik madaniyatini oshirishimiz kerak. Ekologik tarbiyalash kichik yoshdagi bolalarda tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg’otadi, tabiatni himoya qilish uchun kurashishga, uning go’zalligini asrab-avaylashga olib keladi. Maqolada kichik

yoshdagi bolalarga atrof- muhit orqali ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik-pedagogik va tarbiyaviy jihatlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar va tushunchalar: ekologik dunyoqarash, kichik yoshdagi bolalar, atrof-muhit, savodxonlik, madaniyat, ta’lim va tarbiya, tabiat, ob’ektlar, bioijtimoiy munosabatlar, oʻyin faoliyati, hissiy bilish, jamiyat.

KIRISH

Bola oʻz faoliyati jarayonida uni oʻrab turgan tabiiy va antropogen narsa va hodisalar mohiyatini anglab boradi. Bolaning atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni oʻz mohiyati va xususiyati bilan bir-biridan shartli farq qiluvchi uch bosqichdan iborat boʻladi. Bola shaxsiga xos boʻlgan barcha psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy hayot hamda atrof-muhit taʼsirida vujudga keladi. Zero, hissiy bilish bolaning sezgilariga bevosita taʼsir qilgan tashqi atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalari tasvirlar, manzaralar shaklida ongida aks etishidir. Kichik maktab yoshdagi bolalarning fikrlashi va hissiyotining yuqoriligi ularda birgalikda qaygʻurish, kechayotgan hodisalarga mansublik hissini keltirib chiqaradi. Shuning uchun bolalarda atrof-muhit hodisalari va odamlarning hatti-harakatlariga qiziqishni ilk bolalik davridan uygʻotish va ularga nisbatan hissiy-ijobiy munosabatni shakllantirish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kichik maktab yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari haqida bir qancha olimlar fikr-mulohazalarini bildirgan. A.N.Nigmatovning mamlakatimizda ekologik taʼlim stixiyali tarzda olib boriladi degan fikri bir jihatdan toʻgʻri. Ekologik taʼlimni bugungi kunda oddiydan murakkabga tomon pogʻonalash, darajalash taqozo etiladi. Ekologik taʼlimni tizimlashtirish orqali qayta tashkil etish lozim.

G.O.Komilova ekologik tafakkurni shakllantirishda Oʻzbek xalq topishnoqlaridan foydalanish samarali ekanligini taʼkidlaydi. Shuningdek, X.A.Raxmatova tomonidan ekologik - gigiyenik taʼlim oʻrganiladi. Ekologik - gigiyenik taʼlim aniq maqsadga yoʻnaltirilgan jarayonlarni, ekologiya, atrof - muhit muhofazasi, inson salomatligi muhofaza qilish borasida bilimlarni oʻquvchilarga yetkazish zarurligi uqtiriladi. Ammo nima sababdan ekologiya va gigiyena tushunchalari birlashtirilganligi tushuntirib berilmaydi.

Kichik maktab yoshdagi bolalar ekologik tarbiyasini qoʻriqxonalar muhitida olib borishning pedagogik asoslarini P.V.Aksenova koʻrib chiqadi. Olimaning fikriga koʻra, atrof tabiiy muhitini muhofaza qilishga yoʻnaltirilgan barcha sayi harakatlar oxir - oqibat ekologik taʼlimga borib taqalmoqda.

Muhokama.Kichik maktab bolalarining pedagogik jarayonida ekologik tarbiyalangan shaxsni shakllantirish quyidagi muammolarni hal qilish orqali amalga oshadi:

1.Bolalarda ekologik ong elementlarini shakllantirish. Bolaning ekologik ong elementlarini egallashi tabiat haqidagi bilimlarning mazmuni va tabiati bilan belgilanadi. Bu tabiat hodisalarining yetakchi munosabatlarini aks ettiruvchi atrof-muhit mazmuni haqidagi bilim boʻlishi kerak.

2.Tabiatdagi turli tadbirlarda bolalarda amaliy koʻnikma va malakalarni shakllantirish. Shu bilan birga, bolalar faoliyati ekologik xususiyatga ega boʻlishi kerak. Tabiatdagi real faoliyat jarayonida (tabiat burchagida va sayrlarda hayvonlar va oʻsimliklarga gʻamxoʻrlik

qilish, atrof-muhitni muhofaza qilish ishlarida ishtirok etish) bolalar tabiatga yaqin bo‘lgan o‘simliklar va hayvonlar uchun sharoit yaratish qobiliyatini o‘zlashtiradilar. Bolalarning salbiy xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko‘ra bilishi, tabiatda o‘zini to‘g‘ri tutishi, alohida tirik organizmlar va tizimlarning yaxlitligini saqlash ko‘nikmalari muhim ahamiyatga ega. Aynan bolalar tomonidan amaliy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish tabiatga bo‘lgan munosabatni ongli ravishda faollashtiradi.

3.Tabiatga insoniy munosabatni tarbiyalash. Tabiatga munosabat - insonparvarlik, kognitiv, estetik - bolaning olgan bilimlari mazmuni bilan chambarchas bog‘liq. Atrof-muhit mazmunini bilish bolalarning tabiatdagi xatti-harakatlari va faoliyatini tartibga soladi va boshqaradi. Tabiatga bo‘lgan munosabatni shakllantirishda bolalarning tushunishi mumkin bo‘lgan tabiat qonunlari haqidagi bilimlar alohida o‘rin tutadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik jihatdan mos modeli bu-integratsiya faoliyati bo‘lib, unda insonning fazilatlarini zarur to‘liqlik bilan amalga oshiriladi; o‘z navbatida, Kichik maktab yoshdagi bolaning ushbu ekologik madaniyatini shakllantirish ko‘rsatkichi uning ekologik ta’limi bo‘lib, bir qator xususiyatlar bilan belgilanadi:

- tashqi dunyo bilan ekologik jihatdan to‘g‘ri munosabatda bo‘lish normalari va qoidalarini o‘zlashtirish, ularning muhim qismini odatlarga aylantirish;

- ekologik bilimlarni o‘zlashtirish, ularni amaliy qo‘llashga e’tibor qaratish zarurati mavjudligi;

- hayvonot va o‘simlik dunyosi vakillari bilan muloqot qilish, ularga hamdardlik, odamlarga va tabiatga mehr-oqibat, sevgirlik, rahm-shafqatning namoyon bo‘lishi;

- atrofidagi hamma narsaga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish;

- estetik tuyg‘ularning namoyon bo‘lishi, go‘zallikni ko‘rish va tushunish qobiliyati va ehtiyoji, ijodiy faoliyatda o‘zini namoyon qilish zarurati;

- yaqin atrof-muhitning ekologik muammolarini hal qilishda tashabbus ko‘rsatish.

Natijalar. Shunday qilib, kichik maktab yoshidagi bolalarda ekologik madaniyatini shakllantirish ko‘rsatkichlari:

- atrofdagi dunyo ob'ektlariga, odamlarning, o‘simliklarning, hayvonlarning yashash sharoitlariga qiziqishning mavjudligi, ularning holatini yaxshi yoki yomon nuqtai nazardan baholash qobiliyati;

- ekologik yo‘naltirilgan tadbirlarda ishtirok etish istagi;

- go‘zallikka duch kelganda hissiy reaksiya va bolaning o‘z his-tuyg‘ularini ijodiy shakllarda (hikoya, rasm va boshqalar) etkazishga urinishlari;

- ko‘chada, bog‘da, o‘rmonda va hokazolarda yurish paytida o‘zini tutish qoidalariga rioya qilish;

- muhtoj odamlarga, hayvonlarga va o‘simliklarga yordam berishga tayyorlik;

- atrof-muhitni muhofaza qilish va unga g‘amxo‘rlik qilish maqsadida xatti-harakatlarini va o‘z-o‘zini nazorat qilishning mavjudligi.

Demak, kichik maktab yoshidagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish jarayonida ularning hissiy bilishiga tayanilib ish ko‘riladi va shu asosda atrofdagi muhit hamda uning har bir tarkibiy qismining tabiat va inson hayotida tutgan o‘rni haqida aniq bog‘lanishli misollar keltirilib, tegishli munosabat va madaniyat tarkib toptiriladi. Shuningdek,

bolalarning atrof-muhitga mas’uliyatli munosabati qanchalik rivojlanganligini aniqlash maqsadida ularning atrof-muhitda, tabiat qo‘ynida, tirik tabiat burchagi yonida o‘zini qanday tutishlari kuzatildi, ekologik mazmundagi savollar berib, javoblar olindi. Bolalarning tabiat qo‘ynidagi xulq-atvori va faoliyatini kuzatish natijasida shu ma’lum bo‘ldiki, ularning ayrimlari eng chiroyli va noyob gulni uzib olishga, hech bir zaruriyatsiz shox-shabбалarni sindirishga, qushlar va boshqa jonivorlarga ozor yetkazishga, gulxan yoqish uchun yosh nihollarni chopib-qirqishga va hokazolarga intiladilar. Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi. Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog‘liqdir. Agar bu masala oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, uni maktablarda, keyingi ta’lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo‘ladi.

Xulosa. Ajdodlarimiz bola tarbiyasi masalasiga alohida e’tibor bilan qaraganlar va bu borada ibratli an’analarni vujudga keltirganlar. Bolalar go‘daklik chog‘laridanoq axloqiy va mehnat tarbiyasini oilada boshlaganlar. Ularda mehnatga muhabbat, atrof-muhitga hurmat, obodonchilik va ko‘kalamzorlashtirish tuyg‘usuni sabot bilan singdirilgan. Masalan, atrofni ifloslantirmaslik uchun axlatlarni alohida chuqurchalarga tashlash, hojatxonalarni ariq, soy, buloq suvlaridan uzoqroq joyda kovlash, yong‘in chiqmasligi chorasini ko‘rish, turli ehtiyojlar uchun yashnab turgan daraxtdan emas, balki qurib qolganlaridan foydalanish, nihollarni sindirib, payhon qilmaslik, qushlarni uyasini buzmaslik kabi xatti-harakatlar shakllantirilgan. Oila davrasida farzandlarga «Suvga tuflama, uni iflos qilma, chunki barcha jonivorlar uni ichib bahra oladi», «Gullab turgan mevali daraxtning shoxini sindirma, u meva beradi, uni o‘zing iste’mol qilasan», «Pishib yetilmagan uzumni uzma, agar uzsang katta gunoh ish bo‘ladi, chunki unda ahli mo‘minning nasibasi bor» deb pandu nasihatlar qilganlar. Yuqoridagi omillar asosida ekologik tarbiyalash tarbiyalanuvchilarda tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg‘otadi, tabiatni himoya qilish uchun kurashishga, uning go‘zalligini asrab avaylashga olib keladi. Tabiatga muhabbatni va unga ehtiyotkorlik hissini tarbiyalash shaxsda axloqiy belgilarni rivojlantirishga yordam beradi. Natijada, Kichik maktab yoshdagi bolalarning ekologik madaniyati shakllanishi va rivojlanishi sodir bo‘ladi va agar ushbu submadaniyat hozirgi vaqtda sifat jihatidan shakllangan bo‘lsa, bola butun umri davomida atrofdagi tabiatni sevari, qadrlaydi va unga g‘amxo‘rlik qiladi, o‘z bilim va ko‘nikmalarini keyingi avlodlarga etkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Goncharova E. V. Kichik maktab yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash nazariyasi va usullari: oliy pedagogik o‘quv yurtlari talabalari uchun ma’ruzalar kursi. – Nijnevartovsk: Nijnevart. ijtim. universitet. nashriyoti, 2008. - 326 b

2. Turobjonov S. , Tursunov T. , Pulatov X. Oqova suvlarni tozalash texnologiyasi T. : Musiqa, 2010, 256 b.

3. Ergashev A. , Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. T. : Yangi asr avlodi, 2005, 436 b

4. Qobilov Sh. Ekologiya qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlikni takomillashtirish muammolari. NDA, T, 2002, 22 bet

5. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.

6. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MA’NAVIY - AXLOQIY TARBIYANI TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Abdinazarova Zamira

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, dostoni

Iraxmedova Oymomo

Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix 24/1 kunduzgi guruh talabasi

Annotatsiya Mazkur maqolada ta’lim jarayonini samaradorli tashkil etish, o‘quvchilarda mantiqiy tushunchani shakllantirish texnologiyasini amaliy jixatdan yoritib berilgan.

Kalit sozlar ta’lim jarayoni, bilish bosqichlari, reproduktiv, produktiv metodlar, samaradorlik.

"Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir. Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir.

Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq" — Shavkat Mirziyoyev.¹³

Ushbu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohotlarning yaratuvchisi timsolida shakllanayotgan yosh avlodni voyaga yetkazish, ularning zamon talablari darajasida bilim olishi, shaxs sifatida kamol topishi, kasb-hunar malakalarini egallashi asosiy masalalardan biri tariqasida ta’lim jarayonida namoyon bo‘lmoqda.

Ta’limning samaradorligini amalga oshirishda yuqori ko‘rsatkichli vositalardan biri – bu pedagogik texnologiyalar ekanligi sir emas, albatta ta’lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyotining kirib kelishi - bu davr talabidir.[2]

O‘quv mashg‘ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, yoshlarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga majbur qilish ta’lim olishga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag‘batlantirishda asosiy omil bo‘lar. O‘quv mashg‘ulotlarida yetishmayotgan omil – kreativlik sanaladi.[3]

¹³ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi boskichga ko‘taramiz. –T.: “O‘zbekiston” NMIU. 2018 y. –592 b.

Yosh avlodni ijodiy faoliyatga, mantiqiy fikrlashga yo‘naltirish pedagogika va psixologiya fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash asosan narsa va hodisalarning ayni vaqtgacha ma’lum bo‘lmagan xossalarini aks etiruvchi yondashuvni, usulni, metodni uni kashf etishni nazarda tutadi. Ta’lim texnologiyalarining samaradorligi o‘quvchilar ongida yuzaga keluvchi mantiqiy-psixologik operatsiyalar bilan chambarchas bog‘liq. O‘qish darslarida ma’naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirish texnologiyalari bu jarayonda hikoya usulidan foydalanib aqliy hujum, saxna ko‘rinishi va ro‘lli o‘yin metodlardan foydalanib bilim, ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat.[4]

Non – ulug‘ ne’mat.

(Rivoyat)

Mavzu	Non – ulug‘ ne’mat. (Rivoyat)
Maqsad va vazifalar	1. Umumiy maqsad: Ta’lim mazmuni asosida o‘quvchilarni mantiqiy, tanqidiy qarashlarini shakllantirish asosida mustaqil fikrlashga yo‘naltirish. 2. Ta’limiy maqsad : O‘quvchilarda to‘g‘ri o‘qish malakasini shakllantirish, ta’lim mazmunini mantiqiy bayon qilishga yo‘naltirish. 3. Tarbiyaviy maqsad: Nonning azizligi va tabiat ne’mati ekanligini anglatish, bobomiz Mirzo Ulug‘bekning nonga bo‘lgan xurmatini yoritib berish. Bolalarda nonga bo‘lgan e’zoz, qadr xislini uyg‘otish. 4.Rivojlantiruvchi maqsad: O‘quvchilarda keksalarning “Nondek aziz bo‘l!” duosining mohiyatini anglatish.
O‘quv jarayonining mazmuni	Non – ulug‘ ne’mat. Ta’lim mazmunini o‘qish, O‘quvchilarni ta’lim mazmunini mantiqan to‘g‘ri gapirib berishga o‘rgatish, rasmlar asosida o‘quvchilarning nutqini o‘stirish, ta’lim mazmuni asosida o‘quvchilarning borliqqa ongli munosabatini shakllantirishga yo‘naltirish. Dars asosida non insonning biologik xayotidagi asosiy ozuqa ekanligini va uni etishtirish mashaqatlari bilan tanishtirish.
O‘quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Metod:Ta’lim metodlari produktiv, reproduktiv, aqliy hujum, saxna ko‘rinishi va ro‘lli o‘yin metodlari. Shakl: Dars, kichik guruhlarda va jamoada ishlash. Vosita: Darslik, og‘zaki, ko‘rgazmali, Nazorat: Og‘zaki nazorat, savol-javoblar, Baholash: 5 balli tizim asosida rag‘batlantirish. Tayavch tushunchalar: dehqon, bug‘doyzor, bug‘doy, un, non, Nonvoy.
	O‘qituvchi Mavzuni barcha o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishiga, ularning ravon va to‘g‘ri, ongli va ifodali o‘qishining takomillashuviga, o‘quvchilarning mashg‘utotga faol qatnashuviga, ularning o‘qish motivlarini kuchaytirishi va qiziqtirishi, o‘quvchining matn asosida mantiqiy qarashlarini shakllantirish, ahloqiy bilimlarini boyitishga yo‘naltirish. Belgilangan maqsadlarga erishish. O‘quvchi To‘g‘ri, ongli va ifodali o‘qishga o‘rganadi. Turli mashqlar vositasida tez o‘qish malakalari takomillashadi. Non ulug‘ ne’mat ekanligiga ishonshi ortadi.

Kelgusi rejalar (tahlil o‘zgarishlar)	O‘qituvchi - Innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirishi va boshlang‘ich ta’limda uni qo‘llash yo‘llarini izlashi va takomillashtirishi, o‘z ustida va o‘quvchilarda o‘qish motivlarini o‘stirish ustida ishlashi, darsni hayotiy tajribalar bilan bog‘lashi lo‘zim. O‘quvchi - matn bilan mustaqil ishlashga o‘rganishi. O‘z fikrini erkin bayon eta olishi, o‘rganilganlar asosida mustaqil fikr yurtishga o‘rganadi.

DARSNING BORISHI

Tashkiliy qism:

Salomlashish

Sinfni tozaliligiga e’tiborni qaratish.

Yo‘qlama

O‘tilgan mavzuni so‘rash: Amir Temur haqida hikoya.

Savollar:

1. Hikoyada kim haqida bayon qilgan?
2. Ular nima maqsadda maktabga bordilar?
3. Bobomiz A. Temur qanday o‘qidi ?
4. U ilmga qanday munosabatda bo‘ldi ?
5. Bobomiz A. Temur otasidan qanday ilmni o‘rgandi ?

YANGI MAVZU: NON ULUG‘ NE’MAT

Pedagog: Motivatsiya bosqichi- Bolalar, kundalik hayotimizni nonsiz tasavvur eta olasizlarmi? Non insonga tabiat tomonidan in’om etilgan tabiiy ozuqasi hisoblanadi. Non qanday bunyod etilishini bilasizmi? Bugun sizlar bilan “Non ulug‘ ne’mat mavzusi bilan tanishamiz va ushbu masalalar xaqida so‘z yuritamiz.

Pedagog – Non ulug‘ ne’mat hikoyasini o‘qib beradi.

- O‘quvchilar mavzuni o‘qiydilar.
- Non ulug‘ ne’mat hikoyasini gapirib beradi.

Ta’lim mazmunini o‘zlashtirishni mustaxkamlash va mantiqiy jixatdan bilishga yo‘naltirish.

Savollar:

1. Bobomiz Mirzo Ulug‘bek non bo‘lagiga qanday hurmat, extirom ko‘rsatdi?
2. U nonni nimadan yuqori qo‘ydi ?
3. Javobingizni misollar bilan asoslang.
4. Nima uchun biz nonni ulug‘ ne’mat deb ataymiz?
5. Non nimadan xosil bo‘ladi?
6. Dexqonlarimizdan qanday mehnatni talab etadi?
7. Un qanday tayyorlanadi?
8. Nima uchun nonni to‘g‘ri ushla, o‘ng qo‘l bilan ushla deb aytishadilar?
9. Nima uchun nonni bilmay tushurib yuborsak, olib ko‘zimiga surtamiz. Bu nimani bildiradi ?[5]

Darsni yakunlash

Topshiriq: Navbatdagi darsimizga barchamiz non haqida yangi ma’lumotlarni bilib kelish.

Darsni yakunlash Dars jarayonida faol faoliyat yuritgan o’quvchilarning erishgan natijalarini izohlash va rag’batlantirish.

BUNI BILIB OLING! Xalqimiz nonni tirikchiligimiz manbai, xayotimizning ziynati, rizqi-ro‘zimiz, deb e’zozlaydilar. Nonni xamma narsadan ustun qo‘yadilar, dasturxondagi nonning ustiga boshqa taomni qo‘yish beodoblik sanaydilar. Non qo‘lidan tushub ketsa, yoki uvog‘i tushsa, darxol erdan olib ko‘ziga surtadilar, bohsqa birorta taom nondek aziz ko‘rilmaydi. Qadimda ota bobolarimiz farzandlarini yoshligidan nonni e’zozlash, nonga xurmat va e’tibor ruxida tarbiyalaganlar. Non to‘y-tamoshalarimizdan boshlab ma’raka, mexmondorchilik larimizni bezovchi, dasturxonimizdagi noz-ne’matlarning sardoridir. Dasturxonga biron noz ne’mat, meva-cheva qo‘yilmay qolishi mumkin, ammo non qo‘yilmasdan dasturxon tuzalmaydi. [3]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi boskichga ko‘taramiz. –T.: “O‘zbekiston” NMIU. 2018 y. –592 b.
2. Abdinazarova Z. “Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotiga psixologik ta’siri”. Monografiya. Toshkent.2025.
3. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. Toshkent, 2017.
4. Abdinazarova Z. “The study of the impact of pedagogical technologies on students thinking as a psychological problem”. Toshkent.2025
5. Ismoilova Z.T. Psixologik trening asoslari. Toshkent. 2023.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI VA YO‘LLARI

Tilavov B.A.

**TIPI Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich
ta’lim kafedrasi dotsenti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish, mustaqil ishlash metodikasi va kasbiy moslashuv bosqichlari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan treninglar misol tariqasida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog, kasbiy mahorat, kompetentlik, professional sifatlar, o‘z ustida ishlash, treninglar, mikrodars, adaptatsiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы формирование профессиональной компетенции, методика самостоятельной работы и этапы профессиональной приспособляемости будущих учителей. А также, в качестве примера приведены тренинги, направленные на развитие педагогической компетентности.

Ключевые слова: педагог, профессиональные навыки, компетенция, профессиональные качества, работа над собой, тренинги, микроурок, адаптация.

Annotation. This article analyzes the formation of professional competence, the methodology of independent work, and the stages of professional adaptability of future teachers. Additionally, it provides examples of training sessions aimed at developing pedagogical competence.

Keywords: teacher, professional skills, competence, professional qualities, self-improvement, training sessions, micro-lesson, adaptation.

KIRISH.

Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabatini shakllantirish, ijodkorlik salohiyatini rivojlantirish va oliy ta'lim muassasalarida bu jarayonlarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini o'rganish dolzarb hisoblanadi. Kasbiy moslashuv jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshadi: motivatsion, kompetensiyalarni shakllantirish va kasbiy o'zini anglash bosqichlari.

Motivatsion bosqich. Bu bosqichda kasbiy faoliyatga motivatsion yo'naltirish ishlari amalga oshiriladi. Shuningdek, kasbiy tasavvurlar shakllantiriladi, kasbiy bilimlar o'zlashtiriladi va kasbiy faoliyat talablari anglanishi amalga oshadi.

Kompetensiyalarni shakllantirish bosqichi. Bu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi: kasbiy faoliyat talablarini o'zlashtirish; kasbiy kompetensiyalarni bilish, o'zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik; faoliyatga innovatsion yondashuvning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogik amaliyot, to'garaklar, ijodiy ishlar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta'lim vositasida).

Kasbiy o'z-o'zini anglash va moslashish bosqichi. Bu bosqichda kasbiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi; pedagogik qobiliyat va kasbiy sifatlar shakllanishining (umumkasbiy va maxsus fanlar, o'quv amaliyoti, mustaqil ta'lim vositasida) holatlarini kuzatish mumkin.

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar o'qituvchi doimiy ravishda malakasini oshirishni talab etadi. Ya'ni uning kasb-kor darajasini yoki kasbiy kompetentligini oshirishni talab etadi. Hozirgi jamiyatning asosiy vazifasi – shaxsning faol va perspektivadagi jamiyat va davlatning talablariga javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxsni tayyorlash, jamiyatning sotsial adaptatsiyaga mos qobiliyatga ega kasbiy faoliyatni boshlashga tayyor, o'zining bilim, ko'nikma va malakasini oshirishga qobiliyatli kadrlarni tayyorlashdan iborat. Mustaqil fikrlaydigan, faoliyatining natijasini prognozlay biladigan, ma'lumot mazmunini modellashтира oladigan pedagoggina oldiga qo'yilgan maqsadini amalga oshira oladi. Shuning uchun hozirgi davrda mustaqil, ijodiy fikrlaydigan, raqobatbardosh, hozirgi tinimsiz rivojlanib borayotgan talablarga javob beradigan shaxsni tarbiyalaydigan o'qituvchiga talab oshmoqda.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda pedagogning professional kompetentligini rivojlantirishning asosiy yo'llarini quyidagicha ko'rsatish mumkin:

- pedagogik ta'lim yoki kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) jarayonida;
- ilmiy tadqiqotlar o'tkazish natijasida;

- seminar-treninglar yoki uslubiy kengashlarda innovatsion texnologiyalarni o‘rganish natijasida;
- o‘zaro tajriba-almashinish jarayonida;
- tanlovlardagi ishtirok natijasida;
- o‘z ustida mustaqil ishlash jarayonida.

Asosiy qism. Yuqorida ko‘rsatilgan tavsiya va vositalar ta’sirchanligi, samaradorligini oshirish uchun albatta bo‘lajan pedagog-o‘qituvchi o‘zining shaxsiy kasbiy kompetentligini oshirish zarur. Eng asosiysi kasbiy rivojlanish uchun o‘z ustida muntazam ishlab borishi zarur. Pedagogik yuksalish motivi va uning amalga oshirilishi uchun mos sharoit yaratish ehtiyoji kelib chiqadi. Bunda pedagog o‘zi mustaqil o‘zining kasbiy sifatlarini oshirish zarurligini tushunib yetadi va unga ehtiyoj tug‘iladi. Buning uchun ta’lim muassasasida demokratik muhit yaratilishi va o‘qituvchi-pedagogning kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilishi lozim. O‘qituvchining ijodiy ishlari qo‘llab quvvatlanishi va rag‘batlantirilishi uni yangi-yangi ishlarga qo‘l urishiga, ijodiy izlanishiga turtki bo‘ladi.

O‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish quyidagi yo‘llar bilan amalga oshadi: malaka oshirish, ilmiy izlanishlar, treninglar va seminarlar, tajriba almashish, tanlovlarda qatnashish hamda mustaqil izlanishlar. Pedagog o‘zining kasbiy sifati va faoliyatini tahlil qilib, doimiy o‘sish uchun sharoit yaratishi zarur.

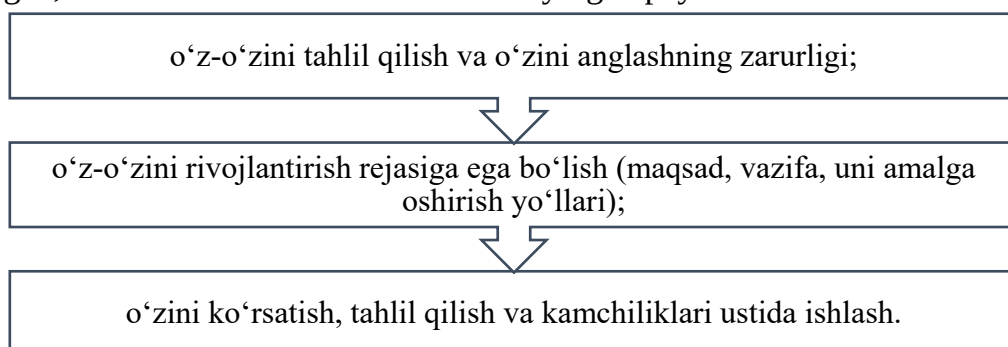
“Men” tamoyili pedagog-o‘qituvchida ijtimoiy ehtiyojlarga qaratilgan bo‘ladi. O‘zining shaxsiy pedagogik tajribasini tahlil qilish pedagogning o‘z-o‘zining kasbiy rivojlanishini faollashtiradi, natijada esa taqqoslash, eksperimentatorlik malakasini rivojlantiradi, pedagogik faoliyat bilan uyg‘unlashib ketadi.

“Men” tamoyilining rivojlanishi ijtimoiy psixologik jarayon sanaladi. Shaxsiy professional sifatlarning rivojlanishi esa dinamik jarayon sanaladi. Kasb sohasidagi tajribalarni o‘zlashtirish va modernizatsiyalash, uzluksiz rivojlanishi va o‘z ustida ishlash jarayonidir.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonida mustaqil ishlashning uch bosqichi mavjud: o‘zini anglash, rivojlanish rejasini tuzish va natijalarni tahlil qilish. Pedagogning doimiy izlanishi uning kasbiy yuksalishiga olib keladi.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda o‘z ustida mustaqil ishlash quyidagi uch bosqichda amalga oshadi:

Kasbiy rivojlanish, faoliyatga oid kompetentlikning shakllanishi muntazam, uzluksiz kechadigan jarayondir. Pedagogning kasbiy kompetentligining shakllanishi o‘z-o‘zini anglagan va o‘z kasbiy qobiliyatini rivojlantirish dasturiga ega bo‘lib, o‘z faoliyatini tahlil qila oladigan, kamchiliklari ustida tinimsiz ishlaydigan paytdan boshlanadi.

Chunki pedagogik faoliyat jarayonida tinimsiz o‘z kasbiy faoliyati ustida ishlash zarur bo‘lib, bu jarayonda bajargan faoliyat turlari ko‘pincha takrorlanadi. Lekin bu takrorlanish aynan bo‘lmagan holda faoliyatda tinimsiz ishlashi natijasida o‘zgacha (o‘ziga xos) shaklda farqlanuvchi, yangicha sifat jihatidan o‘zgargan (rivojlangan) shaklda qaytariladi. Pedagogning o‘z-o‘zini rivojlantirishi, ongli ravishda o‘z hayotini tashkil qilishi kasbiga oid faoliyatining taraqqiyotiga sabab bo‘ladi. O‘z ustida tinimsiz izlanib, kasbi sohasida kamolot cho‘qqilarini egallagan o‘qituvchigina mamlakatimiz taraqqiyotining kelajagini tarbiyalab yetishtira oladi, ta’lim jarayonini talabalarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltira oladi. Talabalarda shakllangan kompetensiyalar esa ularning o‘z hayot yo‘llarini to‘g‘ri tanlashiga asos bo‘ladi.

Bo‘lajak pedagog-o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini tarbiyalash masalasi ham dolzarb sanalib, buning uchun, avvalo, o‘zini atroflicha chuqur o‘rganishi, o‘z ishidagi yutuq va kamchiliklarni ko‘ra olishi kerak. Eng avvalo o‘z-o‘zini o‘rganish va atrofdagilarni (jamoat, jamiyat) ni anglash uchun ham zarurdir. Boshqa yutuqlarni o‘rganmay, o‘zini boshqalar bilan qiyos qilmay turib, o‘zini shaxs sifatida o‘rganish mumkin emas. O‘zini anglash, o‘zini baholash xususiyati boshqa kishilar bilan munosabat jarayonida, interaktiv faoliyatda tarkib topadi.

Eng avvalo bo‘lajak pedagog-o‘qituvchi o‘zida mavjud bo‘lgan faoliyatga oid qobiliyatning qay darajada mavjudligi haqida ma’lumot bo‘lishi kerak. Pedagogik faoliyatga muhabbat qo‘ygan o‘qituvchi ishga chin ko‘ngildan berilib ishlaydi, hech qanday rasmiyatchilikka yo‘l qo‘ymaydi. O‘z kasbini sevgan o‘qituvchi doimiy ravishda g‘oyaviy-siyosiy saviyasini oshirish va bilim doirasini kengaytiradi, o‘z fanini chuqur bilish ustida qunt bilan ishlaydi.

O‘z-o‘zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi. O‘z shaxsiy fazilatlarini tahlil qilishga, xatti-harakatlarini muhokama qilishga o‘rgatadi. O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun o‘zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy odatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishini kuzatib boradi. O‘z-o‘zini baholash o‘qituvchiga o‘z imkoniyatlarini baholashga, o‘zidan qoniqish hosil qilishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. O‘qituvchi o‘zining butun kuch-quvvati va imkoniyatini o‘zida mavjud resurs (bilim, malaka, ko‘nikma, tajriba, qobiliyat va hokazolar) ni o‘rganuvchi, o‘quvchi, talabalarga beradi. Shu bilan birga, o‘z bilimi, tajribasi, imkoniyatlari va saviyasini muntazam yangilab, to‘ldirib borishi shart.

O‘qituvchilar uchun amalga oshirilayotgan pedagogik ta’lim va malaka oshirish mashg‘ulotlarida yoki o‘z ustida ishlash jarayonida quyida namuna sifatida berilayotgan treninglar kasbiy kompetentligini oshirishga yordam beradi.

O‘qituvchining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga doir treninglar:

1-mashq. Bu mashqni ikki kishi bajaradi: 1-talaba «o‘qituvchi» vazifasini bajaradi, 2-talaba topshiriqni o‘qib turadi. «O‘qituvchi» talaba topshiriq talabiga binoan yuz ifodasini o‘zgartiradi va talabalarga ta’sir o‘tkazishga harakat qiladi. 1-topshiriq: siz doskaga yozyapsiz. Talabalar siz bilan baravar daftarga yozishlari lozim. To’satdan shovqin ko‘tarildi. Siz o‘girilasiz va munosabatingiz: a) «Nima bo‘ldi?»; b) «Kim yana hunar ko‘rsatayapti?»; v) «Bas qiling! Yozishni davom etamiz!»; g) «Tinchlanishingizni kutyapman»; d) «Sekin!

Hamma ish qilayotganda shovqin qilish mumkin emas». 2-topshiriq: Talaba doska oldida. Topshiriqni bajardi. Sizning munosabatingiz: a) sokinsiz - «hammasi to‘g‘ri»; b) xursandsiz - «yasha!»; v) muhokama qilasiz - «hammasi to‘g‘ri ekanligiga ishonching komilmi?»; g) xafa bo‘lasiz - «butunlay xato»; d) qattiq ogohlantirasiz – «yana noto‘g‘ri»; ye) kutilmagan yutuq - «ajoyib!».

2-mashq. Pedagogik masala. 1-vaziyat. O‘qituvchi dars yakunida talabalarning ballarini e‘lon qildi. Talabalarning 3 nafari «a’lo», 4 nafari «yaxshi» va 2 nafari «qoniqarli» baholandi. Shunda «qoniqarli» baholangan Alibekning kayfiyati tushib ketdi. Chunki u doimo «a’lo» baholar bilan o‘qir edi. Aksincha, doim «qoniqarli» baho bilan o‘qigan Nodirbekning «a’lo» baho olgani uchun kayfiyati juda yuqori. Shunda o‘qituvchi Alibekning yonidagi o‘rtog‘iga «Nodirbekning onasi ham o‘qituvchi bo‘lganligi uchun ustoz unga «a’lo» baho qo‘ydilar» degan gapini eshitib qoldi. Topshiriq: a) vaziyatni baholang; b) o‘qituvchi qanday yo‘l tutishi kerakligini ayting; v) o‘qituvchi qayerda xatoga yo‘l qo‘ygan? g) jamoadagi muhit o‘zaro munosabatlarni qanday baholaysiz?

3-mashq. O‘qituvchining talabalarga ta’sirini o‘rganish mashqi. Bu mashqda topshiriq mazmuni auditoriyaga notanish bo‘lsa ishlash oson bo‘ladi. O‘qituvchi topshiriqlarni alohida qog‘ozlarga yozib tarqatadi va tayyorlanish uchun vaqt beradi. Talabalar navbat bilan topshiriqlarni bajaradilar. Boshqalar mimikani o‘qiydilar. 1-topshiriq. Sinfga kirdingiz. Talabalarning darsga tayyorgarligidan xursandsiz. 2- topshiriq. Sinfga kirdingiz. Sinf tartibsiz. Siz hayratdasiz. 3- topshiriq. Sinfga kirdingiz. Talabalar berilgan topshiriqni yaxshi bajarganlar. Siz ularga shunday deysiz... 4-topshiriq Sinfga kirdingiz. Talabalar juda yomon ish qilganlaridan xabardorsiz. 5-topshiriq. Siz qator oralab yurib talabalar qanday ishlayotganlarini kuzatayapsiz. Ular yaxshi ishlayapti. 6-topshiriq. Qator oralab yuribsiz. Maqsadingiz talabalar qanday ishlayotganini nazorat qilish. 7- topshiriq. Qator oralab yuripsiz. Talabalardan biri boshqa kunga qaraganda yaxshi ishlayapti. O‘zi sezgan holda ta’kidlab o‘ting. 8-topshiriq. Qator oralab yuribsiz. Talabalar qiynalyapti. Siz bezovtasiz. Hammada shunday qiyinchilik mavjud, hayrat bilan qaraysiz.

Mikrodars: Mikrodarslar, treninglar va rolli o‘yinlar orqali talabalar o‘zlarining kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradilar. Bu esa ularning amaliy tayyorgarligini kuchaytiradi.

Darsning boshlanishi va tashkiliy qismni o‘tkazish. Mashg‘ulot davomida guruh kichik guruhlarga ajratiladi. Ularning 3-4 nafari biror bir fan bo‘yicha darsning tashkiliy qismini tashkillashtirish rejasini tuzadilar. Boshqa talabalar esa o‘quvchi rolida ishtirok etadilar. Darsni boshlash va tashkiliy qismni o‘tkazish uchun 5 minutgacha vaqt ajratiladi.

Talabalar ichidan o‘qituvchi bilan birgalikda ekspert guruhi ham tashkil etiladi va ular talabalarning faoliyatlarini quyidagi mezonlar bilan baholaydilar:

- sinfga kirish va salomlashishning to‘g‘ri bajarilganligi;
- talabalar diqqatini jalb eta olish;
- sinf xonasining darsga tayyorgarligi;
- talabalarning darsga tayyorgarlik darajalari;
- so‘rov vaqtida barcha talabalarning diqqatini jalb eta olish;
- tashkiliy qismni o‘tkazishda o‘ziga xoslik.

Xulosa: Pedagog ўz ustida doimiy ishlashi, ўzini tahlil qilish va tajribani umumlashtirish orqali yuksak natijalarga erishadi. Ўzini rivojlantirgan ўqituvchi talabalarga ham mukammal bilim va kўnikmalarni yetkazadi. Malkali, tajribali, kreativ o‘qituvchi hamma vaqt o‘z mutaxassisligi qolaversa pedagogika sohasidagi barcha yangiliklarni bilishga intiladi, ko‘p yillik tajribaga ega mutaxassislardan kasb sirlaridan, malakalaridan foydalanishga, o‘zining tajribalari bilan uyg‘unlashtirishga harakat qiladi. O‘qituvchi o‘zida kuzatuvchanlikni, odilona talabchanlikni, samimiyatni, g‘amxo‘rlikni tarbiyalashi lozim. O‘qituvchining mustaqil bilim egallashi va malakasii oshirishi zaruriy shartlardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нуруллаева Ш. Педагогик маҳорат ва компетентлик: мазмуни, шакллантириш методикаси, ривожлантириш йўллари. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 1-son (2021-yil, fevral) 19 б
2. Викулина М.А., Половинкина В.В. Педагогическое моделирование как продуктивный метод организации и исследования процесса дистанционного образования в вузе. \ Ж. Успехи современного естествознания. – 2013. – № 3 – С. 109-112.
3. Нуруллаева Ш. “Педагогик маҳорат” курсидан амалий машғулотларни ташкил этиш технологияси. Қарши: Насаф, 2011. 80 б.

YUQORI DARAJADAGI GANDBOL JAMOALARINING HUJUM VA HIMOYA TEXNIK HARAKATLARINI TAHLIL QILISH

To‘g‘onboyev G‘anisher Abdulla o‘g‘li
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
tuganbayevganisher@gmail.com

Annotatsiya: O‘yin natijalarini tahlil qilish mashg‘ulotni rejalashtirishda va o‘yin rejasini tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘yindan keyingi tahlil natijalarni baholashga yordam beradi, bir mavsumdan keyingi ommaviy tahlil esa ishtirokchi jamoalarning muvaffaqiyatsizligi yoki muvaffaqiyatini baholashga yordam beradi. Tadqiqotning maqsadi 2023-2024-yillarda gandbol bo‘yicha O‘zbekiston chempionatining yuqori darajadagi o‘yinlarini qayd etish va ma’lumotlarni qayta ishlashdan iborat.

Kalit so‘zlar: Gandbol jamoasi, musobaqa tahlili, samaradorlik, o‘yin natijalari, texnik harakatlar..

Annotation: The research investigated the optimization of training loads to enhance defensive technical actions of skilled handball players. Our hypothesis suggests that a training program incorporating varied intensity, volume, and recovery periods significantly improves the effectiveness of movements, reaction time, and overall defensive capability in accordance with specific defensive actions. This research provides valuable insights for coaches and practitioners seeking to optimize training protocols to enhance defensive effectiveness in handball.

Keywords: Handball, defense, technical actions, training load, optimization, increasing efficiency.

Kirish: Mamlakat chempionatlari tahlili imidji uning Osiyo va Jahon sport miqiyosida mavjudligini aks ettiradi. Bundan tashqari, sport turlari bo'yicha chempionatlarning raqobatbardoshligi terma jamoaning imidjiga ham, ko'rsatkichlariga ham ta'sir qiladi. Zamonaviy sport fanida harakat va tayyorgarlik ko'rsatkichlarni o'lchash orqali baholanadi. Buning sababi shundaki, samaradorlikni o'lchash murabbiylar uchun mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda, shuningdek, musobaqa va o'yinga tayyorgarlik ko'rishda katta rol o'ynaydi. Sh.K.Pavlovning ta'kidlashicha, sport ko'rsatkichlarini tahlil qilish jamoa faoliyatini o'rganishga hissa qo'shishi va raqobatbardosh manfaatlarga ega bo'lgan jamoalar o'rtasidagi qarshilikning dolzarbligi bilan tavsiflangan bir qator jamoaviy sport turlaridagi muvaffaqiyatni belgilashi mumkin. O'yindan keyingi tahlil ushbu o'yindagi samaradorlikni baholashga yordam beradi, bir mavsumdan, bir chempionatdan yoki turnir kubogidan keyingi ommaviy tahlil esa ishtirok etuvchi jamoalarning muvaffaqiyatsizligi yoki muvaffaqiyatini baholash va baholashga, bundan tashqari, ushbu sport turining umumiy yo'nalishini baholashga yordam beradi.

Dolzarbligi. O'zbekistonda gandbol sporti turli jihatlaridan yetarli darajada rivojlanmagan. Shunday bo'lsada, O'rta osiyo hududidagi chempionatlar statistikasining so'nggi tahlili Osiyo va Jahon ko'rsatkichlariga hissa qo'shib, nafaqat O'zbekistonda, balki chet ellarda ham o'yinlarning alohida elementlarini chuqurroq tushunishga yordam bermoqda. Bundan tashqari, ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish va ularni boshqa mamlakatlarning tegishli ko'rsatkichlari bilan taqqoslash O'zbekistonda sport sohasidagi holatni va mamlakatimizning jahon sport xaritasidagi o'rnini aniqroq tasvirlashga xizmat qiladi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, vaqt o'tishi bilan bu sport turi bo'yicha mamlakatning ko'rsatkichlari ijobiy yoki salbiy tomonga o'zgarishi mumkin.

Chempionatlar ma'lumotlari va ko'rsatkichlarini uzluksiz qayd etish hamda tahlil qilish natijasida mamlakat ichkarisida sportning rivojlanishi, shuningdek, muayyan sport turining xorijdagi holati va obro'si haqida ishonchli va foydali xulosalar chiqarish mumkin. Bunga erishish uchun har mavsumda jahon miqiyosida tan olingan muayyan ko'rsatkichlarni muntazam ravishda tahlil qilish va sport sohasidagi mutaxassislar (federatsiya, murabbiylar, sportchilar va boshqalar) uchun foydali bo'lgan xulosalar chiqarish zarur.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda 20 nafar malakali gandbolchi qizlarlar (yoshi: $20,5 \pm 1,3$ yosh, o'yin tajribasi: $8,7 \pm 1,8$ yosh) ishtirok etdi. Ishtirokchilar gandbol musobaqalarida muntazam ishtirok etishi va asosiy himoya texnik harakatlarini o'zlashtirganligi asosida tanlab olindi.

Tadqiqotni olib borilishi: tadqiqot jarayoni uchun 12 haftalik mashg'ulot dasturida himoyadagi texnik harakatlarining o'ziga xos talablaridan kelib chiqqan holda mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirishga qaratilgan.

Dastur quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Yuqori shiddatli intervalli mashg'ulotlar: o'yin jarayoniga xos himoya harakatlari xususiyatlarini simulyatsiya qiluvchi mashqlar, yuqori shiddatli faoliyatning qisqa muddatli portlashlariga urg'u berib, keyin qisqa tiklanish davrlarini o'z ichiga oladidi.

Himoyadagi texnik harakatlarning o‘ziga xos mashqlari: qiyinchilik va murakkablikning progressiv o‘sishi bilan yonlama harakatlar, to‘siq qo‘yish, ushlab olish va to‘pni o‘g‘irlash texnik usullarini takomillashtirishga qaratilgan mashqlar. Plyometrik tayyorgarlik - tezkor himoyalaniş harakatlari uchun muhim bo‘lgan portlash kuchi va reaktiv kuchni oshirishga mo‘ljallangan mashqlar. Tiklanishni optimallashtirish: Optimal tiklanish va moslashishni osonlashtirish uchun faol tiklanish mashg‘ulotlari, cho‘zilish va ovqatlanish ratsionini tartibga solish. Yuklama nazorati: gandbolchilarning funksional holatida yuklama ta’sirini kuzatish uchun POLAR uskunasi va yurak urishi monitorlaridan foydalanildi. Davriylashtirish: 12 hafta davomida mashg‘ulot intensivligi va hajmini tizimli ravishda o‘zgartirish uchun tuzilgan davriylashtirish modelini amalga oshirish. NG umumiy jismoniy tayyorgarlik va maxsus gandbol mashqlaridan iborat bo‘lgan muntazam mashg‘ulot rejimini saqlab qoldi. Kinematik tahlil: Yon tomonga harakatlanish tezligini, to‘siq qo‘yish vaqtini va modellashtirilgan himoya vaziyatlarida harakat samaradorligini baholash uchun harakatni ushlab olish texnologiyasidan foydalanildi. Reaksiya vaqti: O‘yinchilarning ko‘rish va eshitish ta’sirlariga javob berish qobiliyatini o‘lchash uchun standartlashtirilgan reaksiya vaqti testidan foydalanildi. Himoyalanaýotgan vaziyatlarda gandbolchilarning oldindan sezish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini baholash uchun videotahlil va ekspert kuzatuvlari asosida sifatli baholash usullaridan foydalanildi.

Statistik tahlil: Har bir guruhda tadqiqotdan oldingi va keyingi ma’lumotlarni taqqoslash uchun juft t-testlardan foydalanildi. TG va NG o‘rtasidagi o‘zgarishlarni taqqoslash uchun mustaqil t-testlardan foydalanildi. Statistik ahamiyatlilik $r < 0,05$ deb belgilandi.

Natijalar: TG o‘zaro NG bilan taqqoslaganda barcha o‘lchangan sinaluvchilarda sezilarli yaxshilanishlarni ko‘rsatdi. Yon tomonga harakatlanish tezligi TG yon tomonga harakatlanish vaqtining sezilarli pasayishini ko‘rsatdi ($r < 0,01$). To‘siq qo‘yishni bajarish vaqti: TGda to‘siq qo‘yish vaqtining sezilarli darajada qisqarishi kuzatildi ($p < 0,01$). Reaksiya vaqti: TG reaksiya vaqtining sezilarli yaxshilanishini ko‘rsatdi ($r < 0,05$). Sifatli baholashlar TGda oldindan ko‘ra bilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarining sezilarli darajada yaxshilanganligini ko‘rildi. NG o‘lchangan o‘zgaruvchilarning hech birida sezilarli o‘zgarishlarni ko‘rsatmadi.

Tadqiqot muhokamasi: Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, maxsus himoya texnik harakatlariga moslashtirilgan mashg‘ulot yuklamalari malakali gandbolchilarning himoyadagi texnik harakatlarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Gandbol himoya o‘yin texnikasiga xos mashqlar, plyometrik mashg‘ulotlar va tiklanishni optimallashtirishning qo‘llanilishi lateral harakat tezligi, bloklarni bajarish, reaksiya vaqti va taktik ongni oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. TGda kuzatilgan sezilarli yaxshilanishlarni trening dasturining maqsadga yo‘naltirilganligi bilan izohlash mumkin. Gandbolda himoyalaniş vaziyatlarining yuqori shiddatli talablarini samarali modellashtiradi, texnikaga xos mashqlar esa harakat namunalarini takomillashtirishga yordam beradi. Plyometrik tayyorgarlik tezkor mudofaa harakatlari uchun muhim bo‘lgan portlovchi kuch va reaktiv kuchni oshiradi. Taktik tayyorgarlikning sifatli baholari mudofaa dasturlariga kognitiv tayyorgarlikni kiritish muhimligini ko‘rsatadi. Mashg‘ulot jarayonida musobaqaga

o‘xshash vaziyatlarni modellashtirish va qaror qabul qilishga urg‘u berish orqali o‘yinchilar o‘zlarining kutish qobiliyatlarini va raqib harakatlariga samarali munosabat bildirish qobiliyatlarini yaxshilashlari mumkin.

Xulosa: Ushbu tadqiqot malakali gandbolchilarda himoyadagi texnik harakatlarni takomillashtirishda optimallashtirilgan mashg‘ulot yuklamalarining samaradorligini ko‘rsatadi. Murabbiylar va amaliyotchilar (HIIT), texnik o‘ziga xos mashqlar, plyometrik mashg‘ulotlar va tiklanishni optimallashtirishga urg‘u beradigan maqsadli o‘quv dasturlarini himoya samaradorligini oshirish uchun qo‘llashni ko‘rib chiqishlari kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar optimallashtirilgan mashg‘ulot yuklamalarining uzoq muddatli ta’sirini o‘rganishi va individual o‘yinchi xususiyatlarining mashg‘ulot moslashuvlariga ta’sirini o‘rganishi kerak.

Foyadalanilgan adabiyotlar

1. Bragazzi, N.; Rouissi, M.; Hermassi, S.; Chamari, K. Resistance Training and Handball Players’ Isokinetic, Isometric and Maximal Strength, Muscle Power and Throwing Ball Velocity: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17, 2663. [CrossRef].
2. Fernández-Espínola, C.; Abad Robles, M.; Giménez Fuentes-Guerra, F. Small-sided games as a methodological resource for team sports teaching: A systematic review. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17, 1884. [CrossRef] [PubMed].
3. Ш.Ф.Тулаганов. ТАЛАБА ҚИЗЛАРНИНГ МАХСУС ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ДАРАЖАСИНИ АНИҚЛАШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ //Fan-Sportga. – 2024. – №. 3. – С. 7-11.
4. Ш.Ф.Тулаганов Показатели физической подготовленности гандболистов молодежной сборной команды Республики Узбекистан, Спортивні ігри, 2022. №2
5. Ш.Ф Тулаганов, Акромов Б. Н. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ГАНДБОЛИСТОВ-ЮНОШЕЙ С УЧЕТОМ ИХ ИГРОВЫХ АМПЛУА //Jismoniy madaniyat: tarbiya, ta’lim, mashg`ulot– 2024. – №. 2. – С. 29-34.
6. Тулаганов Ш. Ф. ПЛАНИРОВАНИЕ НАГРУЗОК ГАНДБОЛИСТОВ ВЫСОКОЙ КВАЛИФИКАЦИИ В ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ ПЕРИОДЕ // Fan-Sportga. 2022. №5.
7. A.Sh.Muminov Improving the attacking-technical movements of 15-16-year-old handball players playing in the midfielder role - *Eurasian Journal of Sport Science*, 2023; 1(2): 6-11 <https://uzjournals.edu.uz/eajss/>.
8. Muminov A. Sh. EFFECTIVENESS OF DEVELOPING THE PHYSICAL PREPARATION OF SKILLED HANDBALL PLAYER GIRLS'WITH THE HELP OF CIRCULAR TRAINING //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2024. – Т. 5. – №. 03. – С. 247-258.
9. Исроилов Р.И., Юсупова З.Э., Ҳабибжонова Х.М. Ёш гандболчиларнинг чидамлилигини ривожлантириш восита усулларини оптималлаштириш // Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 2. – С. 134-140.

10. Habibjonova X.M., Xayitov B.N. Yuqori malakali gandbolchilarni kuch sifatlarini rivojlantirish va nazorat qilish // Fan-sportga ilmiy nazariy jurnal. – 2023. 8 son. – B. 51-54.

11. Кариева Р. Р. ВЗАИМОСВЯЗЬ СКОРОСТНО-СИЛОВОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ГАНДБОЛИСТОК И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИГРОВЫХ ДЕЙСТВИЙ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДЕ // Проблемы науки. – 2023. – №. 2 (76). – С. 73-76.

12. Habibjonova X.M., To‘g‘onboyev G‘.A. Yuqori malakali gandbolchilarning mashg‘ulot jarayonini tashkil etish muammolari // “Sport menejmenti va marketingi: muammolar, tendensiyalar va istiqbollar” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. – 2022. – B. 326-330.

KOMMUNIKATIV QOBILIYAT-O‘QITUVCHI PEDAGOGIK MAHORATINING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Ro‘ziboyeva X.H.

Chirchiq shahri 25-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘qituvchi pedagogik qobiliyatining umumiy nazariy asoslari tahlil qilinadi. Pedagogik qobiliyatning asosiy tarkibiy qismi sifatida – kommunikativ qobiliyatlar, kommunikativ kompetentlik tushunchalariga alohida urg‘u berilib, pedagog mahoratining muhim ahamiyatli kasbiy-yo‘naltirilgan tavsiflaridan biri sifatida uni rivojlantirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: qobiliyat, o‘qituvchining pedagogik qobiliyati, kommunikativ qobiliyat, kommunikativ kompetentlik, muloqot.

Аннотация. В статье анализируются основные теоретические основы педагогических способностей учителя. Особое внимание уделяется коммуникативным навыкам и коммуникативной компетентности учителя как ключевого компонента педагогических способностей, обосновывается необходимость его развития как одной из важнейших профессионально-ориентированных характеристик педагогического мастерства.

Ключевые слова: способности, педагогические способности учителя, коммуникативные способности, коммуникативная компетентность, общение.

Annotation. The article analyzes the main theoretical foundations of a teacher's pedagogical abilities. Particular attention is paid for the communication skills and communicative competence of the teacher as a key component of pedagogical abilities, the necessity of its development is substantiated as one of the most important professionally oriented characteristics of pedagogical skills.

Key words: abilities, pedagogical abilities of a teacher, communication skills, communicative competence, communication.

Kirish. Har qanday murakkab zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari, integratsiyalar, fan sohasidagi olamshumul yangiliklar, avvalo, o’qituvchi tomonidan o’zlashtirilib, so’ngra uning bilimi, dunyoqarashi, qobiliyati evaziga talabalar ongiga va tafakkuriga yetkaziladi. Yildan-yilga o’qituvchining kasbiy faoliyatiga nisbatan talablar kuchaymoqda. Bu - hozirgi zamon talabi. Demak, o’qituvchiga nisbatan qo’llaniladigan pedagogik qobiliyat atamasi hech qachon o’z mavqeini yo’qotmaydi, balki tobora takomillashib, boyib va zamon talablariga mos o’zgarib boraveradi.

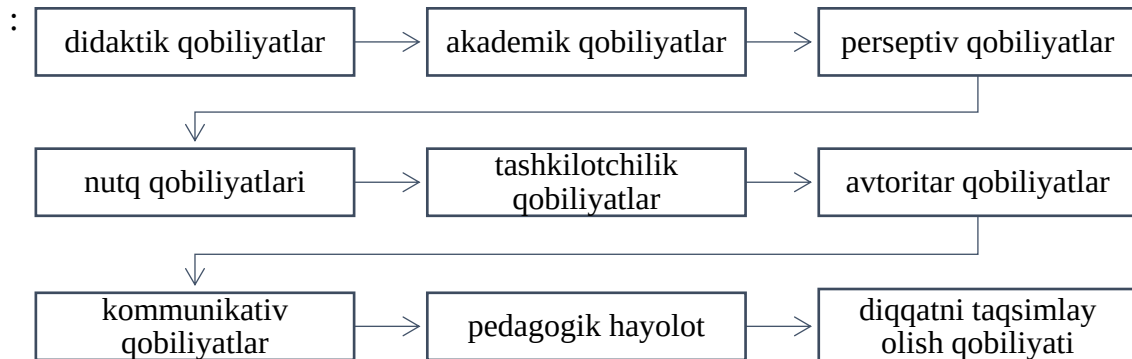
Asosiy qism. Qobiliyat – odam psixikasining eng muhim xususiyatlaridan biri bo’lib, bu xususiyatlarni haddan tashqari keng to’ldirish imkoni oqibatida qandaydir bir qobiliyatning nisbiy zaifligi, hattoki, shunday qobiliyat orqali hammasidan ko’ra bir-biri bilan chambarchas bog’liq faoliyatning muvaffaqiyatli bajarish imkoni aslo yo’q emas [1]. O’qituvchining pedagogik qobiliyati tushunchasining mohiyatli tavsifi quyidagi jihatlarida o’z aksini topgan:

- 1) pedagogik qobiliyat – kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarning o’qituvchi tomonidan mukammal egallanishi;
- 2) pedagogik qobiliyat – pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beruvchi o’qituvchining kasbiy xususiyatlari majmuasi;
- 3) pedagogik qobiliyat – o’qituvchi pedagogik faoliyatining mukammal va eng oliy darajasi;
- 4) pedagogik qobiliyat – o’qituvchining kasbkorlikka yo’naltirilgan muhim sezgirlik xislatlari majmui;
- 5) pedagogik qobiliyat – ta’lim berish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari va texnik vositalarni, o’qitishning turli metodlarini o’qituvchi tomonidan o’zlashtirilishi, tanlab olinishi va qo’llay olish layoqati;
- 6) pedagogik qobiliyat – pedagogik va metodik bilimlarning barcha tarmoqlariga kirib kelayotgan integratsiya va modernizatsiyani tez o’zlashtirilishi va unga moslashib pedagogik faoliyat olib borish;
- 7) pedagogik qobiliyat – o’qituvchi kasbiy faoliyatining hozirgi zamon talablari darajasida boshqarilishini ta’minlaydigan, ta’lim va tarbiyada muvozanatni pedagogik va psixologik jihatdan bir maromda saqlab, tartibga soluvchi jarayon [2].

Muhokamalar va natijalar. Pedagog olim I.P.Podlasiy pedagogik qobiliyatning tuzilishini quyidagi tarzda aniqlashtirgan: tashkilotchilik – ta’lim oluvchilarni jipslashtirish, ularning faoliyatini rejalashtirish, jamoaviy ishga jalb etish, yakunlarini chiqarish, diagnostik –o’quv materialini tanlay olish, o’quv materialini tushunarli, aniq, obrazli, ishonchli va tizimli bayon eta olish; talabalarning bilishga qiziqishlari va intellektini rivojlantirishni rag’batlash, o’quv-biluv faolligini oshirish hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ijodkorlikka qobiliyatlilik, perseptiv – ta’lim oluvchilarning ichki olamiga ta’sir ko’rsatish; ularning emotsional holatini xolis baholash, psixikasidagi o’ziga xosliklarni aniqlay olish ko’nikmasi, kommunikativ – ta’lim oluvchilar va jamoa bilan pedagogik maqsadga qaratilgan munosabatni o’rnata olish ko’nikmasi, suggestiv (suggestiya – ishontirish) – talabalarga emotsional ta’sir ko’rsatish, tadqiqotchilikka doir – pedagogik jarayon va vaziyatlarni anglash hamda obyektiv baholay olish ko’nikmasi, ilmiy-bilishga doir – tanlangan ixtisoslikka doir

belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallay olish qobiliyati, gnostik – obyekt, jarayonni va o‘z faoliyati natijalarini tadqiq etish hamda olingan natijalar asosida uni korrektsiyalay olish qobiliyati [3].

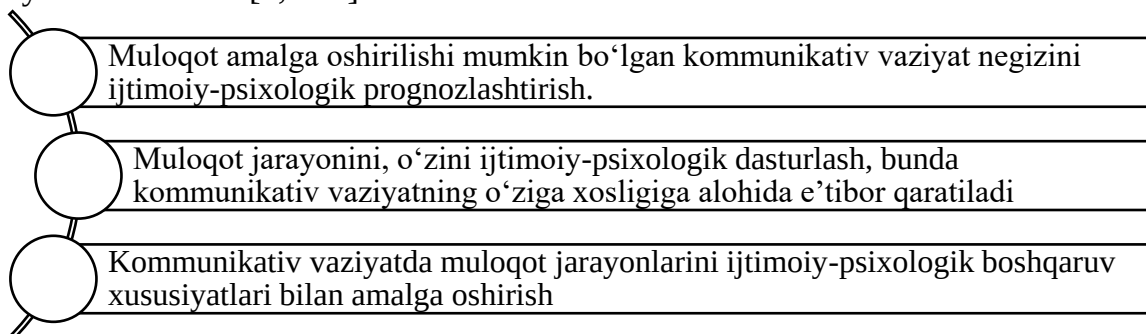
Pedagog olim F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga ajratishni taklif etadi [4]:

Pedagogik va psixologik adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, bo‘ljak o‘qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlari murakkab integrativ fenomen sifatida o‘qituvchining ta’lim jarayoni boshqa qatnashchilari bilan aloqa o‘rnatishi, uni davomiy saqlab turishi va rivojlantirishini ta’minlovchi professional malakalari sifatida namoyon bo‘ladi. Umuman, insoniyat evolyutsion taraqqiyoti davomida bir qancha bosqichlarni bosib o‘tgan: “homo habilis” (tik yuruvchi odam), “homo potentis” (uddaburon odam), “homo sapiens” (aql-zakovatli odam). Bizning davrimizni esa ko‘p tadqiqotchilar “homo loguens” ya’ni so‘zlashuvchi odam deb nomlashni taklif qilishgan. Chunki har bir inson ma’lumot uzatish yoki uni qabul qilish jarayonidan chetda emas, bu esa o‘z navbatida kommunikativ faoliyat ahamiyatini yanada oshiradi.

Masalan, V.A.Krutetskiy tomonidan o‘qituvchining kommunikativ qobiliyati tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: kommunikativ qobiliyat – muomala va muloqot o‘rnata olish, bolalarga aralashish qobiliyati, talabalarga to‘g‘ri yondashish yo‘lini topa olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o‘zaro munosabatlar o‘rnata bilish, pedagogik nazokatning mavjudligi.

Umuman o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari quyidagi o‘ziga xos xususiyatlardan iborat [5, 224]:

Kommunikativ qobiliyat “tug‘ma qobiliyat bo‘lmay, inson tomonidan ijtimoiy-kommunikativ tajribani egallash jarayonida shakllanuvchi qobiliyatdir. Kommunikativ-ijtimoiy tajriba, avvalo, munosabatlarni o‘zgartirish mexanizmini o‘z ichiga olib, nutqni

stilistik jihatdan turli variantlarda qo‘llashda namoyon bo‘ladi. Bunday o‘zgarishning asosida muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi rolli muloqotlarning o‘zgarishi yotadi” [6, 61].

Kommunikativ qobiliyatning muhim pedagogik talablari mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

- ✓ o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro hurmat asosida qurilgan ijodiy aloqalar;
- ✓ ta’lim-tarbiya jarayonini sog‘lom ma’naviy muhit asosida o‘zaro aloqa, o‘zaro ta’sir zahirida tashkil etish;
- ✓ ilmiy-nazariy bilim egallash uchun til qoidalariga rioya etish, o‘qituvchi va o‘quvchining muomala madaniyati;
- ✓ ta’lim-tarbiya jarayonining har ikkala subyekti o‘rtasidagi diplomatik munosabat qoidalariga rioya etish;
- ✓ tarbiya metodlari, usullari va ularning mohiyatini chuqur bilish hamda amal qilish;
- ✓ o‘qituvchi hamda o‘quvchi axloq-odob qonun-qoidalariga zid holatlarning zararli oqibatlarini anglab yetish;
- ✓ aktyorlik mahoratiga ega bo‘lish, o‘ziga ergashtira olish, jalb eta olish mahorati va boshqalardan iborat.

O‘qituvchi kommunikativ qobiliyatlari mohiyati va tuzilishini sinchkovlik bilan o‘rganish bizga ikkita, o‘zaro bog‘liq va o‘zaro aloqada bo‘lgan darajalarni ajratish imkonini berdi: birinchi daraja, bevosita, muloqotning o‘zida kommunikativ kompetentlikning namoyon bo‘lishini belgilab beradi, ya’ni insonning kommunikativ xulq-atvorida; ikkinchisi, o‘qituvchi kasbiy motivatsiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va yo‘naltirilishi, uning muloqotga alohida ehtiyoji orqali pedagogik-kommunikativ qadriyatlarni kiritishi kerak. Ko‘rib chiqilgan komponentlarning barchasi jamlanganda kommunikativ qobiliyatning mazmun-mohiyati aniq namoyon bo‘ladi va inson shaxsining o‘zaro bog‘liq hamda bir-birini taqozo qilgan eng murakkab sifatlarini shakllantiradi. Natijada kommunikativ qobiliyat pedagog mahoratining muhim ahamiyatli kasbiy-yo‘naltirilgan tavsiflaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi, ushbu qobiliyatning rivojlanishi esa oliy professional ta’limda birinchi galdagi vazifa hisoblanadi. Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichlari, ta’limdagi yangi paradigmalari – bularning barchasi kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish muammosini yangi mazmun bilan to‘ldiradi.

O‘qituvchi kommunikativ qobiliyatlari mohiyati va tuzilishini sinchkovlik bilan o‘rganish bizga ikkita, o‘zaro bog‘liq va o‘zaro aloqada bo‘lgan darajalarni ajratish imkonini berdi: birinchi daraja, bevosita, muloqotning o‘zida kommunikativ kompetentlikning namoyon bo‘lishini belgilab beradi, ya’ni insonning kommunikativ xulq-atvorida; ikkinchisi, o‘qituvchi kasbiy motivatsiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va yo‘naltirilishi, uning muloqotga alohida ehtiyoji orqali pedagogik-kommunikativ qadriyatlarni kiritishi kerak.

Ko‘rib chiqilgan komponentlarning barchasi jamlanganda kommunikativ qobiliyatning mazmun-mohiyati aniq namoyon bo‘ladi va inson shaxsining o‘zaro bog‘liq hamda bir-birini taqozo qilgan eng murakkab sifatlarini shakllantiradi. Natijada kommunikativ qobiliyat pedagog mahoratining muhim ahamiyatli kasbiy-yo‘naltirilgan tavsiflaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi, ushbu qobiliyatning rivojlanishi esa oliy professional ta’limda birinchi galdagi vazifa hisoblanadi. Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichlari, ta’limdagi yangi

paradigmalar – bularning barchasi kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish muammosini yangi mazmun bilan to’ldiradi.

Xulosa. Shu o’rinda quyidagilarni keltirish mumkin: pedagogik faoliyat bilan shug’ullanuvchi o’qituvchi qobiliyat, kommunikativ qobiliyat, pedagogik qobiliyat kabi bir-biri bilan bog’liq shaxsiy xususiyatlarni o’z ustida doimiy ishlash orqali rivojlantirib borishi uning mahoratli kasb egasi bo’lishida zamin bo’lib xizmat qiladi, o’qituvchining kommunikativ qobiliyatining o’ziga xos pedagogik shart-sharoitlari, pedagogik refleksiyasi, yo’nalishlari, mahorat mezonlari, uning kasbiy kompetensiyasini namoyon etishda, shaxsiy qobiliyatini charxlab borishida muhim omil hisoblanadi, o’qituvchilarning kommunikativ qobiliyatini namoyon etishda, mahoratini oshirib borishda o’quv jarayonini texnologik loyihalashtirish, algoritmlash, natijani oldindan tashxislash va uni innovatsion boshqarishi muhim ahamiyat kasb etadi, kommunikativ qobiliyatlar empatik va refleksiv qobiliyatlar bilan uyg’unlashgan integratsion kompetensiyalarning yig’indisi sifatida talqin qilinadi. Uni maxsus trening mashg’ulotlari yordamida rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: “O’qituvchi”, 1997. – 134 b
2. Xalikov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2012. – 424 b.
3. Подласый В.П. Педагогика. Учебник. – М.: “Высшее образование”, 2006. – 540 с.
4. Гоноболин Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Ж. Вопросы психологии. – 1995. - №1. – С.100-111
5. Mardonov Sh.Q. Pedagog kadrlarni ta’limiy qadriyatlar asosida tayyorlash va malakasini oshirishning pedagogik asoslari. // Ped. fanl. dokt. ...diss. – Toshkent, –2006. – 302 b.
6. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o’qituvchisining psixologiyasi. –T.: “O’zbekiston”, 1999. – 29 b.

O’QUV JARAYONIDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TOVUSHLARNI ANIQLASH TEXNOLOGIYASINING QO’LLANILISHI

Abdullayev Doston Sheraliyevich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

"Axborot texnologiyalari va aniq fanlar" kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o’quv amaliyotida ovoz to’lqinlarini tanib olish texnologiya va qo’llanilishi. Ovoz to’lqinlari inson hayotining ajralmas qismidir. Har bir aytilgan so’z, chiqarilgan tovush yoki musiqiy ohang fizik hodisa sifatida havo zarralari tebranishi orqali tarqaladi. Ushbu tebranishlar — ya’ni ovoz to’lqinlari — maxsus texnologiyalar yordamida raqamli ma’lumotlarga aylantiriladi va tahlil qilinadi. Bu jarayon ovozni tanib olish (speech/sound recognition) deb ataladi.

Ovozli tanishimni eslab, har safar yuragimda iliq bir his tug‘iladi. Uning ovozi, qandaydir sirli bir nuri bor, har bir so‘zida mehr va samimiyat seziladi. Dastlab, oddiy suhbatlardan boshlangan bu tanishuv, vaqt o‘tishi bilan o‘ziga xos bir ahamiyat kasb etdi. Ovozining har bir tonasi, uning ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini va niyatlarini sezdiradi. Har gal u bilan gaplashganimda, qandaydir tinchlik va ishonchni topaman. O‘ziga xos ravishda, uning ovozi men uchun faqat so‘zlar emas, balki ruhimni o‘zgartiradigan bir narsa, qalbimni chaqiradigan bir ohangga aylanib qolgan.

Suhbatlarimizda so‘zlar ko‘p bo‘lmasada, har bir aytilgan so‘z o‘zining chuqur ma’nosi bilan yuksak ahamiyatga ega. Uning ovozida har doim mehr-oqibat, ijobiy energiya va samimiyatni his qilaman. Buni eshitganimda, yuragimni orom va xotirjamlik to‘ldiradi, shuning uchun uning ovozi menga dunyoning eng go‘zal musiqasiga o‘xshaydi.

Ovoz to‘lqinlari nima - Ovoz to‘lqinlari bu havoda, suyuqlikda yoki qattiq jismlarda tarqaladigan mexanik to‘lqinlardir. Inson tovushi odatda 20 Hz dan 20 kHz gacha bo‘lgan chastota diapazonida bo‘ladi. Ovoz to‘lqinlarini aniqlash va ularni raqamlashtirish uchun mikrofonlar, analog-raqamli o‘zgartirgichlar (ADC) va boshqa sensorlar ishlatiladi.

Ovoz to‘lqinlarini tanib olish texnologiyasiovoz to‘lqinlarini tanib olish jarayoni bir nechta bosqichda amalga oshiriladi:

1. Ovoz signallarini yig‘ishbu bosqichda mikrofon yoki boshqa qurilma orqali tovush yozib olinadi.
2. Oldindan ishlov berish (Preprocessing)shovqinlarni kamaytirish, normallashtirish va kerakli chastotalarni ajratish amalga oshiriladi.
3. Xususiyatlarni ajratish (Feature Extraction) ovoz signalidan MFCC (Mel Frequency Cepstral Coefficients), Spectrogram, yoki Chroma Features kabi xususiyatlar ajratiladi.
4. Tasniflash (Classification)bu bosqichda mashinaviy o‘rganish (Machine Learning) yoki chuqur o‘rganish (Deep Learning) modellaridan foydalaniladi. Eng ko‘p ishlatiladigan modellar — Convolutional Neural Networks (CNN), Recurrent Neural Networks (RNN) yoki Transformers.
5. Natijani chiqarishtanib olingan tovush (masalan, so‘z) matnga aylantiriladi yoki kerakli harakatni amalga oshiradi (masalan, ovozli buyruq bajariladi).

Qo‘llanilish sohalari - Ovoz to‘lqinlarini tanib olish texnologiyasi ko‘plab sohalarda qo‘llanilmoqda:

- 1.Smartfonlar va ovozli yordamchilar: Siri, Google Assistant, Alexa
- 2.Tibbiyot: Ovoz orqali stress yoki depressiyani aniqlash
- 3.Xavfsizlik: Shaxsni ovoz orqali identifikatsiya qilish
- 4.Avtomobil sanoati: Ovozli boshqaruv tizimlari
- 5.Ta’lim: Til o‘rganish ilovalari, avtomatik diktantlar

Shovqinli muhit-Agar atrofda kuchli fon shovqinlar (musiqqa, odamlar gaplashuvi, transport tovushi) bo‘lsa, ovoz signali buziladi. Bunday holatda tizim noto‘g‘ri tanib olishi yoki umuman tanimasligi mumkin.Masalan: Avtobus bekatida Siri'dan nimadir so‘rasangiz, u “I didn’t get that” deb javob beradi.

Talaffuzdagi farqlar yoki sheva-Turli hududlardagi odamlar bir xil soʻzlarni har xil talaffuz qilishi mumkin. Bu esa, ayniqsa, oldindan faqat standart talaffuzga oʻrgatilgan tizimlar uchun muammo tugʻdiradi. Masalan: "choy" soʻzi baʼzi hududlarda "choʻy" tarzida aytiladi – tizim uni boshqa soʻz deb qabul qilishi mumkin.

Past sifatli mikrofon yoki uskuna-Mikrofon ovozni notoʻgʻri yozib olsa (masalan, arzon yoki shikastlangan boʻlsa), signal sifati past boʻladi. Bu esa aniqlikni kamaytiradi.

Gapiruvchi oʻzgarishi (masalan, boshqa odam)-Agar tizim faqat bitta odamning ovoziga moslashtirilgan boʻlsa, boshqa odam gapirganda uni tanimaydi. Bu ayniqsa biometrik xavfsizlik tizimlarida muhim: faqat egasining ovozi ishlashi kerak.

Gapiruvchining sogʻligi yoki holati oʻzgarishi-Ovozli buyruq berayotgan odam shamollagan, ovozida hushtak yoki boʻgʻiqlik boʻlsa, bu ham tizimga xalaqit beradi. Shamollaganda sizning Siri sizni tanimasligi mumkin.

Noaniq, chalkash yoki notabiiy nutq-Tovushlar juda tez, sekin yoki gʻalati uslubda aytilsa (masalan, robot ovozlar), tizim ularni tanib ololmasligi mumkin.

Texnik nosozliklar yoki tarmoq uzilishi-Bulut asosida ishlaydigan ovoz tanish tizimlari (masalan, Google Assistant) internetga bogʻliq boʻladi. Aloqa uzilganda ovoz tanilmaydi. “No internet connection” degan xabar bilan uchrashgansiz, toʻgʻrimi?

Texnik nosozliklar yoki tarmoq uzilishi qanday omillarga asoslanadi?

Internetga bogʻliqlik darajasi-Koʻp ovoz tanish tizimlari (masalan, Google Assistant, Siri, Alexa) bulut (cloud) asosida ishlaydi. Bu degani, ovoz lokal qurilmada emas, balki serverga yuboriladi va u yerda tahlil qilinadi. Internet past yoki umuman yoʻq boʻlsa — signal serverga yetib bormaydi → ovoz tanilmaydi. “Hey Siri, play music” — ammo Wi-Fi oʻchirilgan. Siri: “Sorry, I’m having trouble with the connection.”

Serverdagi muammolar-Tizim markaziy server bilan ishlasa, u yerda:

1. Dasturiy xatolik (bug),
2. Tizim haddan tashqari yuklangan (traffic overload),
3. Server modernizatsiyasi (maintenance) boʻlsa, ovoz tanish xizmati vaqtincha ishlamay qoladi.

Baʼzida bu foydalanuvchidan bogʻliq emas — serverning oʻzi javob bermaydi.

Qurilma texnik holati

1. Qurilma (smartfon, kompyuter, kolonkalar) nosoz boʻlsa,
2. Ovozli sensor (mikrofon) ishlamay qolgan boʻlsa,
3. Operatsion tizimda xatolik boʻlsa (masalan, mikrofon huquqlari bloklangan), → tizim ovozni toʻgʻri qabul qilmaydi yoki tanimaydi.

Mikrofon ishlamayotgan boʻlsa, hatto gapirsangiz ham, u “jimlik” deb oʻylaydi.

Mahalliy dasturiy muammolar

1. Ovozli yordamchi (app) yangilanmagan boʻlsa,
2. Yoki boshqa ilovalar bilan toʻqnash kelayotgan boʻlsa (masalan, bir vaqtda ikki ilova mikrofonni ishlatyapti), ovozni tanib olishda xatolik yuz beradi.

Xavfsizlik va ruxsat sozlamalari

1. Mikrofon uchun ruxsat berilmagan boʻladi,

2. Maxfiylik (privacy) sozlamalari cheklangan bo‘ladi, → tizim siz gapirayotganingizni “eshitmaydi”.

Mozilla DeepSpeech / Coqui STT

- Ochiq manbali nutqni matnga aylantirish tizimlari.
- Maxsus o‘qitilgan model yordamida turli shevalarni tanib olish mumkin.
- Siz shevalarga xos nutq namunalarini berib, o‘zingiz modelni o‘qitishingiz mumkin.

Google Cloud Speech-to-Text

- Keng tillarni qo‘llab-quvvatlaydi, ba’zida sheva variantlarini ham aniqlay oladi.
- Mashina o‘rganish orqali tanish bo‘lgan shevalarni aniqlay oladi, lekin har doim emas.

Meta wav2vec 2.0

• Bu model audio fayllarni o‘rganish va ovozni matnga aylantirish uchun chuqur o‘rganishga asoslangan.

- Shevalarni o‘rganishda moslashtirib o‘qitilsa, yaxshi natija beradi.

Whisper by OpenAI

- Bu model turli tillar va shevalarda ancha yaxshi ishlaydi.
- Ochiq manba, oson o‘rnatiladi va foydalaniladi.
- Shevalarga nisbatan tolerant, ba’zida shevaga xos urg‘ularni ham tushunib oladi.

1. Ovoz tanish orqali identifikatsiya (shaxsni aniqlash) topshirish:

Agar siz, masalan, **imtihon, onlayn test**, yoki **platformaga kirish** uchun ovoz orqali shaxsni tasdiqlash (biometrik autentifikatsiya) haqida gapiryapsiz deb tushunsam, unda bu jarayon odatda quyidagicha bo‘ladi:

- Sizdan biror matnni ovoqli aytishingiz so‘raladi.
- Platforma sizning ovozingizni yozib olib, oldindan berilgan namuna bilan solishtiradi.
- Bu texnologiyani ko‘pincha banklar, onlayn o‘quv markazlari yoki xavfsizlik tizimlari qo‘llaydi.

2. Ovoz bilan tanishuv topshirig‘i (masalan, imtihonda yoki darsda):

Agar sizda dars yoki til o‘rganish kontekstida "ovoz tanish topshirig‘i" bo‘lsa (masalan, ingliz tilidan “Listening” bo‘limi), va siz uni onlayn topshirmoqchi bo‘lsangiz, unda:

- Bu topshiriqni odatda sayt orqali yoki mobil ilova orqali audio faylni tinglab, savollarga javob berish tarzida bajarasiz.
- Misol uchun: Duolingo, Coursera, IELTS practice saytlari, yoki O‘zbekistonning rasmiy test platformalari (DTM sayti va boshqalar).

Ovoz tanish autentifikatsiyasi qanday ishlaydi?

Ovoz namunasi yig‘ish: Foydalanuvchi o‘z ovozini maxsus qurilmada yoki telefon orqali biror so‘zni aytib yozib beradi. Masalan, "Salom, bu mening ovozim!" yoki belgilangan bir fraza.

Ovozning xususiyatlarini ajratish: Ovoz namunasi yig‘ilgandan so‘ng, uning noyob xususiyatlari (masalan, ton, chastota, ovozning uzunligi, nutqning tezligi va hokazo) raqamli formatga o‘tkaziladi. Bu xususiyatlar har bir inson uchun juda maxsus bo‘lib, odamning ovozini boshqa hech kimning ovozidan ajratib turadi.

Ma’lumotni saqlash: Yig’ilgan va qayta ishlangan ovoz namunasi tizimda saqlanadi. Bu saqlangan ma’lumot, foydalanuvchining ovozining "biometrik izi"ga o‘xshash tarzda xizmat qiladi.

Autentifikatsiya: Foydalanuvchi keyingi safar ovozini tizimga taqdim qilganda, tizim avvalgi saqlangan ovoz namunasi bilan solishtiradi. Agar solishtirish mos kelsa, foydalanuvchi tasdiqlanadi va tizimga kirish ruxsati beriladi.

Foydalanuvchiga qulaylik: Foydalanuvchi tizimga kirish uchun faqat ovozini aytishi kerak, bu odatda boshqa biometrik tizimlarga qaraganda yanada qulay va tezroq bo‘ladi.

Qo‘llanishda qulaylik: Telefon, kompyuter yoki boshqa qurilmalar orqali ovoz tanish funksiyasi joriy etilgan bo‘lsa, foydalanuvchilar o‘zlarining identifikatsiyasini tezda amalga oshirishi mumkin.

Masofaviy autentifikatsiya: Ovozli autentifikatsiya telefon orqali amalga oshirilganligi sababli, foydalanuvchi qurilma bilan bevosita aloqada bo‘lmasa ham, masofadan turib tizimga kirishi mumkin.

Ovozli hujumlar (Spoofing): Boshqa odamlarning ovozi yoki yozilgan ovozlar orqali tizimni aldagan holda kirishga urinishlar bo‘lishi mumkin. Biroq, bu xavfni kamaytirish uchun ilg‘or tizimlar ovozning faqat haqiqiy ovozdan farqli xususiyatlarini aniqlay oladigan texnologiyalarni qo‘llaydi.

Shovqin va muhit sharoitlari: Tizimning ishonchliligi muhitga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, ovozli autentifikatsiya shovqinli muhitda yoki agar foydalanuvchining ovozi vaqtincha o‘zgargan bo‘lsa, noto‘g‘ri ishlashi mumkin.

Texnologik xatoliklar: Ovoz tanish tizimlari ham ba’zan texnologik nosozliklar, noto‘g‘ri tanish yoki qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Mobil telefonlar va smartfonlar uchun ovozli autentifikatsiya texnologiyasi ko‘pincha xavfsiz parollar o‘rniga ishlatiladi. Bunday tizimlar orqali foydalanuvchilar telefonlarini qulfdan ochish, bank xizmatlariga kirish, yoki xavfsizlik uchun boshqa ilovalarda avtorizatsiyadan o‘tishlari mumkin.

Ovoz tanish — bu qulay va tezkor autentifikatsiya usuli bo‘lib, shaxsni aniqlashda muvaffaqiyatli ishlash uchun tovushning noyob xususiyatlarini tahlil qiladi. Agar sizda biron-bir savol yoki qo‘shimcha ma’lumot kerak bo‘lsa, so‘rashingiz mumkin!

Xulosa

Ovoz to‘lqinlarini tanib olish texnologiyasi bugungi raqamli dunyoda muhim o‘rin tutmoqda. Sun’iy intellekt va chuqur o‘rganish yutuqlari tufayli bu tizimlar yanada aniqroq, tezroq va foydalanuvchi uchun qulay shaklga kelmoqda. Kelajakda ushbu texnologiyaning yana-da kengroq sohalarda qo‘llanilishi kutilmoqda.

Texnik nosozliklar yoki tarmoq uzilishi quyidagi asosiy omillarga tayanadi:

Ovozli tanish dasturiy ta’minoti – bu insonlar orasida ovoz orqali tanishish va muloqot qilish imkonini beruvchi texnologik vosita. Bunday dasturiy ta’minot, odatda, audio xabarlar, telefon qo‘ng‘iroqlari yoki ovozli xabarlar orqali foydalanuvchilarni bir-biri bilan bog‘laydi. U ko‘pincha odamlar orasidagi masofaviy muloqotni osonlashtirish va o‘zaro aloqalarni samarali tarzda rivojlantirish uchun ishlatiladi.

Ovozli tanish dasturiy ta’minotining asosiy afzalliklari:

1. **Qulaylik va tezlik:** Ovozli xabarlar va qo‘ng‘iroqlar orqali foydalanuvchilar tez va samarali tarzda bog‘lanishadi. Bu, matnli xabarlar bilan solishtirganda, ancha oson va tezkor usul hisoblanadi.

2. **Samimiyat va hissiyotlar:** Ovozli aloqa orqali so‘zlar nafaqat ma’lumot, balki hissiyotlarni ham yetkazadi. Bu, muloqotni yanada samimiy va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qiladi.

3. **Ko‘p funksiyalar:** Bunday dasturlar, ko‘pincha ovozli xabarlar bilan birga videoxabarlar, chatlar, va boshqa interaktiv elementlarni ham o‘z ichiga oladi, bu esa foydalanuvchilarga ko‘proq imkoniyatlar yaratadi.

4. **Texnologik imkoniyatlar:** Zamonaviy ovozli tanish dasturlari sun'iy intellekt va mashina o‘rganish kabi ilg‘or texnologiyalardan foydalangan holda foydalanuvchilarni yanada yaxshiroq tushunishga va ularga mos ravishda javob berishga qodir.

Xulosa qilib aytganda, ovozli tanish dasturiy ta'minoti odamlar o‘rtasidagi aloqani yanada yengillashtiradi, samimiy va tezkor muloqotni ta'minlaydi. U ko‘plab foydalanuvchilar uchun qulay va zamonaviy bir yechimdir, ayniqsa uzoq masofalarda bo‘lgan insonlar o‘rtasida. Biroq, uning xavfsizligi va maxfiylikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega, chunki har qanday texnologiya, ayniqsa internet orqali aloqalar, xavf-xatarlarni ham o‘z ichiga olishi mumkin.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Xalilov, D. (2022). SUN’IY INTELLEKT VA RADIAL NEYRON TARMOQLARNING MATEMATIK ASOSLARI. Science and innovation, 1(A6), 664-671.
2. Васенков, Д. В. (2007). Методы обучения искусственных нейронных сетей. Компьютерные инструменты в образовании, (1), 20-29.
3. Israil Nurmamatovich Tojimatov, (2022). IJTIMOIIY TARMOQNING IJTIMOIIY MUAMMOLARI, 4(1), 702-705.
4. SUN’IY INTELLEKT ASOSLARI J.Sh.Bekqulov, I.Ibragimov
5. Raximov, Q., & o‘g‘li Sotvoldiyev, A. D. (2022). MASHINALI O‘QITISH VA SUN’IY INTELLEKTNING AMALIY SOHALARDA QO‘LLANISH TENDENSIYALARI. YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS, 1(5), 85-91.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В УНИВЕРСИТЕТАХ.

Файзиева Нигора Нурмухаммедовна
Преподаватель кафедры «Педагогика, психология
и начальное образование»
Ташкентский институт экономики и педагогики
E-mail: nigorafayziyeva1999@gmail.com
Tel: +998998504611

Аннотация: В статье подчеркивается роль ИИ в адаптивном обучении и поддержке студентов в освоении сложных математических концепций. Анализируются

различные ИИ-платформы, такие как Wolfram Alpha, SOWISO и MATHia, которые используют технологии для персонализации процесса мгновенной обратной связи и автоматической оценки знаний. В статье акцентируется внимание на интеллектуальном дополнительном обучении (ИСУ), таких как MATHia, которые могут заменить роль репетитора, приносят студентам пошаговые подсказки и корректировку ошибок. Подчеркивается внимание к таким аспектам, как доступность технологий и возможность предвзятости алгоритмов. В итоге получаем, что ИИ является мощным способом, позволяющим сделать обучение математике более доступным и интересным, при этом увеличивая возможности преподавателей и студентов.

Ключевые слова: программы ИИ, адаптивное обучение, персонализированное обучение, мгновенная обратная связь.

Annotatsiya: Maqolada SIning moslashuvchan ta’limdagi roli va talabalarni murakkab matematik tushunchalarni o’zlashtirishda qo’llab-quvvatlashi ta’kidlangan. Wolfram Alpha, SOWISO va MATHia kabi turli sun’iy intellekt platformalari tahlil qilinadi, ularda tezkor qayta aloqa va bilimlarni avtomatik baholash jarayonini shaxsiylashtirish uchun texnologiya qo’llaniladi. Maqolada o’quvchilarga bosqichma-bosqich maslahatlar va xatolarni tuzatish bilan ta’minlab, repetitor rolini o’zgartirishi mumkin bo’lgan MATHia kabi aqlli qo’shimcha repetitorlikka (IST) e’tibor qaratilgan. Texnologiyalarning mavjudligi va algoritmik tarfakashlik ehtimoli kabi jihatlariga e’tibor qaratiladi. Xulosa shuki, sun’iy intellekt matematika ta’limini yanada qulayroq va qiziqarli qilishning kuchli usuli bo’lib, ayni paytda o’qituvchilar va talabalarining imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so’zlar: SI dasturlari, moslashuvchan o’rganish, moslashtirilgan o’rganish, tezkor fikr-mulohaza.

ВВЕДЕНИЕ

В последние годы искусственный интеллект (ИИ) начал преобразовывать процесс передачи знаний, умений и навыков, и одной из самых многообещающих областей его применения является преподавание математики в университетах. Традиционно рассматриваемое как дисциплина, основанная на строгой логике и абстрактном мышлении, математическое образование теперь извлекает выгоду из возможностей ИИ в индивидуальном обучении и репетиторстве.

В основе влияния ИИ на университетскую математику лежит его способность адаптировать учебный процесс к индивидуальным потребностям студентов. Системы на базе ИИ могут анализировать успеваемость студентов в режиме реального времени, точно определяя сильные и слабые стороны. Затем эти системы могут адаптировать сложность и тип представленных задач, предлагая целевую практику, которая помогает студентам более эффективно усваивать концепции. Этот адаптивный подход к обучению особенно ценен в больших университетских классах, где индивидуальное обучение часто ограничено.

Более того, ИИ может обеспечить непрерывную оценку, не увеличивая нагрузку на преподавателей. Автоматизированные инструменты оценки, особенно для структурированных математических задач, позволяют получать мгновенную обратную

связь, помогая студентам исправлять свои ошибки и понимать концепции до того, как заблуждения укоренятся. Аналитика на основе ИИ также может помочь преподавателям понять, как студенты продвигаются как группа, направляя корректировки в темпе учебной программы или стратегиях обучения.

МЕТОДЫ

В данной статье были применены методы сбора и анализа данных, методы наблюдения, логического мышления, вычисления, обсуждения.

Были рассмотрены различные программы ИИ, применяемые для решения математических задач. В частности, проанализированы основные характеристики, задачи и цели применения каждой программы в отдельности.

Так, например, выяснили, что Wolfram Alpha программа предназначенная для решения сложных задач с пошаговым решением и исследования в университетах.

SOWISO тоже предназначен для студентов высших учебных заведений и помогает полностью им внедриться в онлайн-среду изучения математики, задавая умные упражнения с автоматической оценкой их решений. Она очень популярна среди европейских стран.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Интеллектуальные системы обучения (ИСУ) представляют собой одно из самых сложных приложений ИИ в математическом образовании. Эти системы имитируют роль человека-наставника, вовлекая студентов в диалог, задавая контрольные вопросы и предлагая подсказки, адаптированные к мыслительному процессу учащегося. Например, такие системы, как MATHia от Carnegie Learning, продемонстрировали успех в улучшении результатов обучения, используя когнитивные модели для отслеживания того, как студенты решают задачи, и предлагая соответствующие рекомендации.

В университетской среде ITS может быть особенно полезен для поддержки студентов на базовых курсах математики, которые часто имеют высокий процент неудач. Эти инструменты могут предложить дополнительную поддержку студентам, у которых может не быть сильной математической подготовки, помогая заполнить пробелы и обеспечить их готовность к более продвинутым курсам.

ОБСУЖДЕНИЕ

По мере того, как технологии ИИ продолжают развиваться, ожидается, что их интеграция в математическое образование на университетском уровне будет углубляться. Мы можем увидеть рост числа виртуальных репетиторов, способных участвовать в насыщенных многошаговых диалогах по решению проблем, или систем ИИ, которые поддерживают совместное обучение в виртуальных классах.

В конечном счете, ИИ не должен заменять человеческий элемент в обучении, а должен рассматриваться как мощный инструмент для дополнения усилий педагогов и расширения прав и возможностей студентов. При разумном использовании ИИ может

сделать математику более доступной, интересной и эффективной для учащихся на всех уровнях.

Рассмотрим некоторые задачи, стоящие перед преподавателями математики в образовательных учреждениях и в выполнении которых применяют популярные платформы ИИ:

- разработка уроков с помощью GeoGebra : предложите учащимся создать интерактивные уроки по линейным преобразованиям или концепциям исчисления.

- критика с использованием инструментов ИИ : попросите преподавателей-студентов решить и объяснить проблемы, используя различные инструменты (например, Symbolab и Wolfram Alpha), а затем обсудите педагогические плюсы и минусы.

- использование искусственного интеллекта в оценке ЗУН студентов: использование аналитики, созданной с помощью искусственного интеллекта (например, SOWISO или ALEKS), для руководства учебными мероприятиями.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИИ может стать мощным союзником — не только помогая учащимся понимать сложные концепции, но и моделируя эффективный способ преподавания математики с использованием современных инструментов. Инструменты искусственного интеллекта, такие как Wolfram Alpha и GeoGebra, помогают студентам-преподавателям анализировать проблемы с разных точек зрения — алгебраической, графической, числовой, — что является важным навыком для преподавания.

Используя такие платформы, как SOWISO и MATHia , будущие учителя видят, как ИИ может персонализировать обучение, помогая им подготовиться к эффективному обучению разнообразных учащихся.

Многие платформы ИИ предлагают мгновенную обратную связь и автоматическую оценку , показывая будущим учителям, как контролировать прогресс обучения с помощью аналитики, что необходимо для проектирования оценки в классе.

Использование ИИ в собственном обучении помогает будущим учителям уверенно внедрять инструменты ИИ в свои будущие классы, делая обучение математике более интерактивным и адаптивным.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вайитовна Н., Файзиева Н. Н. Компьютерные средства обучения в преподавании высшей математики в технических вузах. – 2023.
2. Жураева Н. В., Файзиева Н. Н. Решение алгебраических задач в программе mathematica //PEDAGOG. – 2024. – Т. 7. – №. 1. – С. 158-170.
3. Yuldasheva G. T., Fayzieva N. N. Integration of general educational schools and higher education institutions in the innovative cluster of pedagogical education //PEDAGOG. – 2024. – Т. 7. – №. 4. – С. 550-555.121
4. Файзиева Нигора Нурмухаммедовна, . (2025). Интеграция искусственного интеллекта в высшие учебные заведения. Актуальный журнал педагогики , 6 (01), 50–52. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-06-01-12>

5. Файзиева, Н. Н., & Юлдашева, Г. Т. (2023). Применение кластеров в учебном процессе и их виды. *Pedagog*, 6(11), 527-532.
6. Fayziyeva Nigora Nurmuhammedovna. (2025). Integration of Artificial Intelligence in The Higher Education Institutions. *Current Research Journal of Pedagogics*, 6(01), 50–52. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-06-01-12>

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA ABDURAUF FITRATNING PEDAGOGIK TA’LIMOTIDAN FOYDALANISH TIZIMI

Abdujalilova Shoir Abdumajitovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent,

Saotbekova Mehribonu
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti,
Boshlang‘ich talim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: maqolada yangi O‘zbekiston sharoitida Abdurauf Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanish tizimi tahlil qilingan va muammoga doir muallifning yondashuvi taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: yangi O‘zbekiston, pedagogik ta’limot, foydalanish, tizim, yondoshuv, samara.

Annotatsiya: maqolada yangi O‘zbekiston sharoitida Abdurauf Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanish tizimi tahlil qilingan va muammoga doir muallifning yondashuvi taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: yangi O‘zbekiston, pedagogik ta’limot, foydalanish, tizim, yondoshuv, samara.

Annotation: the article analyzes the system of using the pedagogical teaching of Abdurauf Fitrat in the conditions of the new Uzbekistan and presents the author's approach to the problem.

Keywords: New Uzbekistan, pedagogical Doctrine, use, system, approach, effect.

Jahon ta’lim taraqqiyotida kechayotgan global va innovasion o‘zgarishlar jarayonida xalqaro ta’lim dasturlari vositasida dunyo mamlakatlarining ta’lim tizimi tajribalarini kuchaytirish va shaxsga yagonalashgan xalqaro ta’lim dasturlari asosida bilim, ko‘nikma hamda malakalar berish masalalariga alohida e’tibor berilmoqda. Bunday xalqaro ta’lim dasturlarida pedagogik turkumdagi o‘quv fanlarini uyg‘un o‘qitish qoidalari, talablari, tamoyillari va baholash mezonlari belgilangan bo‘lib, xalqaro ta’lim dasturlarida mamlakatlarning ilg‘or pedagogik ta’limotlarini tadqiq etish an‘anasi kuchaymoqda. Bu borada xalqaro 4K moduli bo‘yicha ta’lim oluvchilarning kommunikatsiya (ta’lim sharoitidan foydalanish), kollabaratsiya (jamo bo‘lib ishlash), kriaktivlik (ijodiy fikrlash) va

kritisizm(tanqidiy yondoshuv) ko‘nikmalarini tarkib toptirishga alohida e’tibor berilmoqda. Mazkur masalalarda jahon pedagog mutaffakkirlari ta’limotlaridan foydalanish yondoshuvi ham tarkib topib bormoqda.

Dunyo mamlakatlarida ta’lim muassasalarida va ilmiy-pedagogik markazlarda ilmiy xalqaro baholash tadqiqotlarining universal modelini yaratish, oliy ta’lim muassasalari fan dasturlari mazmunining amaliy ahamiyatini oshirish va fanlararo integratsiyasini kuchaytirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada Yevropa mamlakatlari Germaniya, Fransiya, Fillandiya va AQSHda dunyo xalqlarining ilg‘or pedagogik tajribalarini umumlashtirish, tahlil qilish va ijobiy jihatlarini ijodiy o‘zlashtirishga alohida e’tibor berilmoqda. Chunki asrlar davomida dunyo xalqlari pedagog mutafakkirlari tomonidan o‘ziga xos mumtoz pedagogik qarashlar bayon etilgan, yangi ta’limotlar yaratilgan bo‘lib, ularning mazmun-mohiyatini chuqur tadqiq etish hamda bugungi pedagogik ta’lim jarayoniga tatbiq etishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy jamoatchilik oldidagi dolzarb muammolar sifatida tarkib topdi. Bu jarayonda mamlakatimiz pedagogik tadqiqotchiligidan faoliyatini yo‘lga qo‘yish ham dolzarb bo‘lib turibdi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimi va pedagogik ilmiy-tadqiqotchilik sohalarida ham zamonaviy o‘zgarishlar jarayoni kechmoqda. Bu borada ayniqsa, milliy pedagogik merosni chuqur o‘rganish, pedagog mutafakkirlar tomonidan yaratilgan pedagogik ta’limotlarni o‘zlashtirish va uni xalqaro miqyosida targ‘ibotini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu sababli mazkur masalalar “O‘zbekiston - 2030” strategiyasida belgilangan vazifalar tarkibiga kiradi.

Shuningdek, “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da belgilab berilgan sifatli ta’limni amalga oshirishga erishish, ta’lim va tarbiya muammolarini xalqaro baholash ta’lim dasturlari talablari asosida pedagogik jihatdan ilmiy-tadqiq etish ishlarini kuchaytirish va ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalarini amaliyotga yo‘naltirish, sifatli ta’lim vositasida jamiyatda ijtimoiy adolatning ta’minotini yo‘lga qo‘yish kabi vazifalar mohiyat e’tibori bilan mamlakatimiz ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish, ta’lim sifatiga qo‘yilayotgan talablarni zamonaviylashtirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan ta’lim jarayonini yo‘lga qo‘yishga qaratilgan. Mamlakatimizda qatag‘on qurbonlari bo‘lgan jadidlar merosini yanada chuqur o‘rganish va ularning xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi O‘zbekistonda yangi uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ta’kidlaganidek, “Umuman, biz jadidchilik harakati, ma’rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o‘rganishimiz kerak. Bu ma’naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi”. Shu ma’noda birinchi o‘zbek professori, mashhur jadid pedagogi Abdurauf Fitratning(1884-1938) pedagogik ta’limotidan foydalanishning modulli tizimi muammosini doktorlik dissertatsiyasi shaklida tadqiq etish dolzarb bo‘lib turibdi.

Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 15 maydagi PF-158-son “ O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son

“O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimi 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”, 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”, 2022 yil 11 maydagi PF-134-son “2022-2026 yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlari, 2022 yil 21 iyundagi PQ-289-son “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlaydigan oliy ta’lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”, 2019 yil 31 dekabrdagi 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi”ni tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2020 yil 15 maydagi 287-son “O‘zbekiston Respublikasi kasbiy malakalar, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to‘g‘risida”gi qarorlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlashda muayyan darajada xizmat qiladi. Fitratning pedagogik ta’limoti keyingi yuz yil ichida xorijlik olimlar tomonidan izchil tadqiq etilmoqda. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilikda pedagogika muammolar muntazam o‘rganilib kelinmoqda. Bu borada Amerika Qo‘shma Shtatlarining Garvard universitetida pedagogik ta’limotlar tarixi tadqiqi doirasida Edvord Olvars tomonidan Abdurauf Fitratning adabiy merosi tadqiq etgan. Olimning ilmiy tadqiqotlari XX asrda fitratshunoslik bo‘yicha yaratilgan eng muhim nazariy va amaliy qarashlar majmui hisoblanadi. Rossiyalik sharqshunos olim Andrey Kandratyev bevosita jadid ma’rifatparvarlari drammlarini, jumladan, Fitratning “Abulfayzxon” dramasi tahlil qilgan. Tadqiqotda “Abulfayzxon” dramasi g‘oyaviy jihatdan ochib berilgan va asar tarixiy-metodologik aspektida yoritilgan. Fransuz sharqshunoslari tomonidan ham o‘zbek jadid adabiyoti namoyondalarining ijodi o‘rganilgan. Xususan, Anna Mariya Shemel Fitratning “Hind sayyohi qissasi” asari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyasi himoya qilgan. Mazkur dissertatsiyada Fitrat ijodi, xususan, uning “Hind sayyohi qissasi” asari bilish nazariyasining adekvat holatda o‘rganishni ta’minlashga qaratilgan nazariy, diagnostik, prognostik metodlar majmuidan foydalanilgan holda tahlil qilingan. Turkiyalik olim Rashid Ahmat Arat (Fitrat Turkiyada o‘qiganida bu olim bilan do‘stlashgan) Fitratning asarlarini turk tiliga tarjima qilgan va nemis tilida ularning mazmunini bayon etgan. Germaniyalik olim Ingeborg Baldauf Fitratning “Shaytonning tangriga isyoni” asari bo‘yicha tadqiqot yaratgan va unda insonning ahloqiy buzilishini Fitratchalik hech kim bu qadar oliy darajada ifodalamagan, degan xulosaga kelgan.²

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi olimlari tamonidan ham Fitratning ijodi tadqiq etib kelinmoqda. Bu borada tojikistonli olim Muhammad Dinorshayev tamonidan uning fors-tojik tilidagi badiiy asarlari filologik nuqtai nazardan tadqiq etilgan. Qirg‘izistonlik olim Omurkul Karayev Fitratning “Eski turk adabiyoti namunalari” asaridan turkiy davlatlar tarixiga oid tadqiqotlarida keng foydalangan. Qozog‘istonlik olim Dinora Murtazayeva o‘z tadqiqotida Fitratning tasavvufga oid maqolalarini falsafiy yondashuv asosida tahlil qilgan.

Lekin Fitratning pedagogik ta’limoti xorijlik olimlar tomonidan bevosita tadqiq etilgan emas. Ayni paytda, Fitrat ijodiga xorijlik olimlar tomonida qiziqishning yuqori ekanligini ta’kidlab o‘tish joiz. Ayni paytda mamlakatimizda Fitratning ijodini keng o‘rganish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu borada B.Qosimov, O.Sharofiddinov, N.Karimov, H.Boltaboyev,

I.G‘aniyev, E.Karimov, U.Normatov, B.Karimov kabi olimlar tomonidan filologik aspektda o‘rganilgan. Shuningdek, S.Matchon, U.Mahkamov, U.Shermatova, Sh.Abdullayeva, M.Quronov, G.Akromova, J.Yo‘ldoshev, R.Jo‘rayev, O.Musurmonova, Sh.Mardonov, R.Safarovalarning tadqiqotlarida mumtoz pedagogik qarashlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati, xususan, adabiyot vositasida tarbiyaviy jarayonlarni to‘g‘ri tashkil qilishning pedagogik asoslari, badiiy adabiyotning inson ma’naviyatiga ta’siri, pedagogik manbalarni zamonaviy talablar asosida tadqiq etish bo‘yicha o‘ziga xos nazariy qarashlar ilgari surilgan. G‘.Muxamedov, U.Xodjamqulov, Sh.Botirova, N.Koshanova, S.Toshtemirovalarning ishlarida pedagogik ta’limga klaster yondashuvini tatbiq etishning nazariy masalalari va amaliy mexanizmlari, pedagogik fanlar klasteri vositasida pedagogik ta’limotlarni innovasion yondashuvlar asosida tadqiq etish kabi masalalar tadqiq etilgan bo‘lib, ularda ilgari surilgan pedagogik qarashlar tadqiqotimiz konsepsiyasining negizini tashkil qiladi.

Turkistonda jadidchilik harakati asoschilaridan biri, ma’rifatparvar ijodkor Mahmudxo‘ja Behbudiy Fitratning “Munozara” asarini o‘z vaqtida atroflicha tahlil qiladi. Adabiyotshunos olim Begali Qosimov uning she’riyatida o‘z ifodasini topgan ma’rifiy qarashlarning mohiyatiga e’tiborni qaratib, Hamudillo Boltaboyev “Aruz” risolasi va adabiyotshunoslikka oid maqolalarini, Ilhom G‘aniyev drammatik asarlarini, Durdona Axatova Fitrat ijodidagi ma’rifiy-pedagogik yondashuvlarni, Gulshan Rahimova diniy asarlari tadqiq etilgan. Shahnoza Hamroqulova “O‘zbek ma’rifatparvari Abdurauf Fitrat asarlarida ekologik tarbiya masalalari” mavzusida dissertatsiya himoya qilgan. Erik Karimov pedagog olimning o‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyotida tutgan o‘rni masalasi bo‘yicha muhim nazariy qarashlarini bildirib o‘tgan. Fitratning oila va bola tarbiyasiga oid qarashlari mazkur tadqiqot muallifining nomzodlik dissertatsiyasida tadqiq etilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida Fitrat ijodining o‘rganilishi rus olimlari N.F.Katanov, S.M.Shirokogorov kabi sharqshunos-turkologlar tomonidan boshlangan. Ularning asarlarida Fitrat sharqshunos olim, jadid namoyandasi, adabiyotshunos, yozuvchi va ma’rifatparvar pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. V.Andreyev, L.Klimovich, I.Umnyakov, A.Kandratyev, M.Dinorshayev, O.Karayev, D.Murtazayevalar tomonidan Fitratning ilmiy va adabiy merosi tarix, sharqshunoslik, adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Uzoq xorij mamlakatlarida Fitrat merosi E.Olvars, E.Enkaus (Angliya), X. Ko‘matsu (Yaponiya), Anna Mariya Shemel (Fransiya), Rashid Ahmat Arat (Turkiya), Ingeborg Baldauf (Germaniya) kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, ularning tadqiqotlarida Fitratning ilmiy-adabiy merosi pedagogik aspektda ham o‘rganilgan. Bu tadqiqotlarda asosiy e’tibor Fitratning original ijodkorlik mahorati masalasiga qaratilgan.

Abdurauf Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanishning modulli tizimi muammosini monografik planda keng ko‘lamda tadqiq etishga nisbatan zaruratning mavjudligi mazkur dissertatsiya tadqiqotining ahamiyatini belgilab beradi. Shu sababli biz tomonimizdan amalga oshirilgan tadqiqotda quyidagi vazifalar tahlil qilindi:

Fitratning pedagogik ta’limotida Oila pedagogikasi va Ijtimoiy pedagogikaning nazariy masalalari yoritilish nazariy asoslarini o‘rganish hamda unda mazkur fanlar bo‘yicha o‘quv adabiyotlarini tayyorlashda foydalanish asoslari tadqiq etildi;

Fitratning pedagogik ta’limotida yoritilgan “Musika pedagogikasi”, “Huquq pedagogikasi” va “Pedagogik mahorat” mutaxassislik fanlari asoslari tahlil qilindi;

Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanishning tashkiliy, klaster va samaradorlik modulli shakllari ishlab chiqildi;

Fitratning pedagogik ta’limotidan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida foydalanish mexanizmlari yaratildi;

Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanishning modulli tizimi samaradorligi bo’yicha pedagogik tajriba-sinov ishlari o’tkazish va ularning natijasi asosida metodik tavsiyalar shakllantirildi.

Buning natijasida tadqiqotda quyidagi yangiliklarga erishish imkoniyatiga ega bo’lindi:

Abdurauf Fitratning oila va ijtimoiy pedagogika borasidagi qarashlari olimning oila ta’lim-tarbiyasi va ijtimoiy pedagogik ta’lim xususiyatlariga doir tahlillarini zamonaviy pedagogik paradigmalar aspektida pedagogik ta’lim amaliyotiga o’zlashtirish vositalarini yaratish, o’rganish tizimiga tayanish orqali tatbiq etish asosida yoritib berilgan;

“Musika pedagogikasi”, “Huquq pedagogikasi” va “Pedagogik mahorat” mutaxassislik fanlarining asoslari bo’yicha Fitratning pedagogik ta’limotini tahlil qilish, ilmiy bilishning qiyosiy tahlil, ilmiy metodologik asoslash kabi usullari vositasida chog’ishtirma tahlil qilish asosida aniqlashtirilgan;

Fitrat pedagogik ta’limotidan foydalanishning modulli tizimining tashkiliy, klaster va baholash shakllari, uning ta’lim amaliyotiga tatbiq etishning umumlashtirilgan va universal tuzilmasini vitagen ta’lim integratsiyasini ta’minlashning ustuvor yo’nalishlariga mazmun va shakl jihatdan optimal moslashtirish asosida ishlab chiqilgan;

- oliy pedagogik ta’limda Fitrat pedagogik ta’limotini o’rganishning modulli tizimidan foydalanish mexanizmlari asoslari takomillashtirilgan;

- zamonaviy pedagogik ta’lim determinantlarini o’qitishning evristik, induktiv, deduktiv va reproduktiv metodlariga Fitrat pedagogik ta’limotini tizimli singdirish va undan foydalanishning modulli tizimi samaradorligini ta’minlovchi metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Shunday qilib Yangi O’zbekiston sharoitida Abdurauf Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanish masalasida modulli tizim muhim o’rin tutadi. Shu jihatdan pedagogik ilmiy-tadqiqotchiligidimizda Fitratning pedagogik ta’limoti muntazam o’rganib borilishi va bu ish mamlakat miqyosida monetorning qilinishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Ўзбекистон - 2030” стратегияси. – Тошкент, 2023
2. Olvors E. Chntril Azii: Sevilizatsiya.-Nyu-York, 1973
3. Kandiratev A.N. Бухара как она есть.Samarqand, Izd. Maxmud-xodja Behbudiy.1903
4. Shmel A. Chntril Azii.-J.-Porij,1993
5. Arat R.A.Buxorali Fitret.-Itanbu, 1938
6. Baldauf I. Shaytonning tangriga isyoni. Germaniya.-Viyesbaden, 1991
7. Abdusalilova Sh.A. Abduruf Fitratning pedagogik ta’lim ta’limoti. – Toshkent, 2022

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПЕРЕВОДУ

Мирзалиева Дилдора Бакировна

преподаватель русского языка

Направления: русский язык

Кафедра узбекского языка и литературы

Ташкентский государственный аграрный университет

Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы подготовки переводчиков, использование информационных технологий при подготовки профессиональных переводчиков. Так же рассмотрены задачи по развитию и прививанию навыков переводчиков. Анализируются учебные интернет-ресурсы, помогающие педагогам в этой сфере.

Ключевые слова: перевод, вид, синхронный, информатизация, междисциплинарный.

В условиях современного рынка планки профессиональных услуг постоянно возрастают. К тому же, влияние глобализации всегда требует обновления методов преподавания, ведь для того, чтобы соответствовать данным требованиям, студентам необходимо получать новые знания, усваивать новые навыки и умения, которые предполагают применение информационно-коммуникационных технологий. Информатизация высшего профессионального образования, а также междисциплинарный подход требуют разработки новейших способов обучения переводу. Использование информационно-коммуникационных технологий позволяет существенно преумножить интерес студентов к учебному процессу, развить навыки работы с различными источниками информации. Технологии современности стали эффективным помощником в сфере обучения, а также значительно улучшили качество образования и передвинули его на новый уровень.

Также можно отметить, что информационно-коммуникационные технологии давно уже стали неотъемлемой частью процесса перевода, и для сохранения этого аспекта в поле зрения, необходимо внедрить ряд нововведений и новшеств в процесс обучения студентов.

Понятие «устный перевод» в самом широком смысле может быть определено как межкультурная коммуникация между людьми и группами, которые говорят на разных языках. Синхронный и последовательный переводы обычно использовались на разных конференциях (например, ООН, ЕС). Теперь же, эти оба вида используются в различных организациях, случаях.

За последние несколько десятков лет интернациональная миграция увеличилась, люди из развивающихся стран все чаще переезжают в развитые страны. С такой повышенной мобильностью повысилась потребность в устном переводе, как средстве коммуникации. Современный рынок профессиональных переводческих услуг диктует

новые требования переводчику [1. с 25]. Согласно мнению некоторых авторов, владение ИКТ все большую роль играет для переводчика. Д.К. Кирали полагает, что вскоре в переводческой сфере станут востребованными исследовательские навыки, навыки управления терминологическими базами и эффективного использования электронных информационных ресурсов. Т. Бойл же вовсе считает подход в обучении, который основывается только на переводе текстов, сомнительным. Именно поэтому он концентрирует внимание на выполнении разного рода заданий и приобретении учащимися знаний. Данные знания, по его мнению, позволят справляться с ежедневными проблемами, такими как перевод текстов большого объема, выполнение переводов в сжатые сроки, правильная интерпретация узконаправленных текстов.

Прежде чем приступать к осмыслению практической стороны вопроса, необходимо определить задачи по развитию и прививанию навыков переводчиков. Среди таких задач, на отработку которых нацелены упражнения и методики, можно выделить следующие:

- 1) углубить познания в области лингвистики; общее совершенствование языковой компетенции;
- 2) улучшить исследовательские навыки;
- 3) сформировать систему знаний о переводе, его аспектах, формах, особенностях перевода различных жанров;
- 4) подготовить учащихся справляться с такими сторонами профессиональной переводческой деятельности, как выполнение задач в сжатые сроки, работа в стрессовых условиях, ознакомление с основными нормами этики в переводческой сфере;
- 5) проверять качество выполненной работы;
- 6) углубить знания о мире изучаемого языка;
- 7) работать со словарями, энциклопедиями и другими справочными материалами;
- 8) выработать у студентов навыки изучать предмет самостоятельно

На сегодняшний день существует большое количество технологий обучения иностранному языку. Это учебные интернет-ресурсы, MOOC, Moodle, scratch-, tagcloud-, flipped classroom-технологии (таблица) и др. Однако определенно каждая из них может обеспечить лишь какие-то определенные задачи, но не достичь поставленной цели. Только лишь в совокупности они способны преподнести решение данной проблемы.

MOOC - массовый открытый онлайн-курс. Он включает в себя видеолекции, презентации, проверочные задания и тесты. Эта технология развивает навыки переводческой нотации; умение автоматизировано принять решение на перевод; прогнозирование речи оратора; развитие эмотивно-эмпатийной компетенции; навыки перевода прецизионной лексики;

Scratch-технология – среда программирования, способная создать интерактивные истории для учащихся того или иного направления. Применение данной технологии способствует расширению ментального лексикона учащихся, объема тезауруса

(используя квест- игру, тесты, кроссворды и т.д.), приобретению дополнительных фоновых знаний (используя виртуальную экскурсию). Tagcloud-технология – требует обеспечение повсеместного и удобного сетевого доступа по требованию к общему контенту. Она способствует развитию умения поиска необходимой информации в любое время, ИКТ-компетентности учащегося [3. с 971-974].

Представленные выше современные методы обучения устному последовательному переводу в совокупности способны создать педагогические условия, которые способны обеспечить развитие профессиональной компетентности переводчика в сфере устного последовательного перевода на работе, а также становление профессиональной ИКТ- компетентности преподавателя и открытой среды обучения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. С.В. Куряшова. Интеграция Интернет-ресурсов в обучение иностранному языку: на материале французского языка // Вестник СГЮА: научный журнал № 5 (106). - Саратов, 2015.
2. Gerbault J. TIC et diffusion du franzaais: des aspects sociaux, affectifs et cognitifs aux politiques linguistiques. Paris, Éd. L.Harmattan, coll. Langue etparole, 2002, 223p. URL: <http://questionsdecommunication.revues.org/7137> (дата обращения: 10.04.2015).
3. Лобанова Е. Ю., Тумакова Н. А. Эффективность использования интерактивных методов обучения в техническом вузе // Молодой ученый. — 2015. — №8. — С. 971-974

BOSHLANG‘ICH TA’LIM MUHITI VA UNI LOYIHALASHTIRISH.

Qarshiboyeva Xurinsa Karimovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika
instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya:

Boshlang‘ich ta’lim muhiti va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda muhitning ahamiyati, uni yaratishda e’tibor qaratilishi kerak bo‘lgan jihatlari hamda uni loyihalashtirish haqida to‘xtalgan.

Boshlang‘ich ta’lim muhiti – bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish va rivojlanishi uchun yaratilgan jismoniy, psixologik va pedagogik sharoitlar majmuidir. Bu muhit bolalarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning bilim olishini osonlashtirish va rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich ta’lim muhitining asosiy jihatlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: jismoniy muhit, pedagogik muhit, psixologik muhit va ijtimoiy muhit.

1. Jismoniy muhit Boshlang‘ich ta’limda jismoniy muhit – bu o‘quvchilarning o‘qish jarayonida qulay va samarali sharoitlarda bo‘lishini ta’minlaydigan sinf xonasi va maktab muhitidir. Bu muhit bolalarning sog‘lig‘i, rivojlanishi va ta’lim jarayoniga qiziqishini oshirish

uchun juda muhim. Jismoniy muhitni to’g’ri tashkil etilishi uchun sinfxona qulay va yorug’ bo’lishi, o’quvchilar uchun ergonomik (qulay) parta va stellar bo’lishi, ta’lim jarayonini qo’llab-quvvatlovchi plakatlar, rasmlar, ta’lim stendlari bo’lishi, o’yin burchaklari, kitob javonlari va o’quv materiallari bo’lishi kerak. Sinfxonaning qulayligi yorug’lik (tabiiy va sun’iy yoritish) yetarli bo’lishi, toza havo va yaxshi shamollatish, shovqinsiz va tinch muhit nazarda tutiladi. Sinfxonadagi harorat normal bo’lishi (18-22°C atrofida) talab qilinadi.

1. Mebel va jihozlar ham jismoniy muhitni yaratishda muhim o’rin tutadi. Bunda o’quvchilarning yoshiga mos keladigan parta va stullar qo’yilgan bo’lishi, ergonomik (sog’liq uchun qulay) o’tirish va yozish sharoitlari yaratilishi, ta’lim jarayoniga mos ravishda jihozlangan doska va ekranlar bo’lishi, kitob javonlari, didaktik materiallar uchun maxsus burchaklar tashkil etilgan bo’lishi lozim.

2. Vizual ta’lim vositalari

Harflar, sonlar, shakllar, xaritalar kabi ta’limiy plakatlar.

Rivojlantiruvchi o’yin burchaklari.

Turli mavzular bo’yicha illyustratsiyalar va rasmlar.

Bolalar ishlarini namoyish qilish uchun maxsus stendlar.

4. Xavfsizlik va sanitariya talablariga moslik

Sinfxonadagi jihozlar xavfsiz va mustahkam bo’lishi.

O’quvchilar uchun yetarli harakat maydoni.

Tozalik va gigiyenaga rioya qilish (dezinfeksiya, axlat qutilari, sanitariya talablariga mos holat).

5. Harakat va sport maydonchalari

Jismoniy mashg’ulotlar uchun alohida joy ajratish, o’yin va dam olish zonalari.

Sport anjomlari va jismoniy faollikni oshiruvchi elementlar.

Boshlang’ich ta’limda jismoniy muhit bolalarning sog’lom o’sishi va samarali o’qishi uchun katta ahamiyatga ega.

2. Pedagogik muhit

Tajribali va mehribon o’qituvchi.

Innovatsion va interaktiv o’qitish metodlari.

Har bir bolaning qobiliyatini rivojlantirishga yo’naltirilgan yondashuv.

O’quvchilarni faol va mustaqil fikrlashga o’rgatish.

Pedagogik muhit – bu o’quvchilarning ta’lim jarayonida samarali bilim olishi, rivojlanishi va o’z qobiliyatlarini namoyon qilishi uchun yaratilgan sharoitlar majmuasi. Bu muhit bola shaxsining shakllanishi, ta’limga bo’lgan qiziqishi va motivatsiyasiga katta ta’sir qiladi.

Boshlang’ich ta’limda pedagogik muhitning asosiy tarkibiy qismlari:

1. O’qituvchining roli va metodikasi

Mehribon va qo’llab-quvvatlovchi muhit yaratish.

Har bir bolaning qiziqishlarini inobatga olish va uning individual qobiliyatlarini rivojlantirish.

Interaktiv va innovatsion metodlar (o’yinli darslar, muammoli ta’lim, guruhli ishlar) orqali o’quv jarayonini qiziqarli qilish.

Differensial yondashuv – har bir bolaning bilim darajasiga mos usullarni qo‘llash.

Baholash tizimi – o‘quvchilarning bilimni qo‘rqitmaydigan, aksincha, rag‘batlantiradigan usullarda baholash.

2. Muloqot va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirish

O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida ishonchli va ochiq muloqot bo‘lishi.

O‘quvchilarga o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatini berish.

Guruhda ishlash orqali bolalar orasida jamoaviylik va hamkorlikni rivojlantirish.

O‘quvchilarning xatolaridan qo‘rqmasligi va o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishini qo‘llab-quvvatlash.

3. Motivatsiya va qiziqish uyg‘otish

O‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga rag‘batlantirish.

Darslarni hayotiy misollar bilan boyitish.

Turli o‘yin metodlari, rol o‘ynash, ijodiy topshiriqlar orqali ta’limni yanada samarali qilish.

Rag‘batlantirish tizimi (yaxshi natijalar uchun maqtov, maxsus belgilar, diplomlar) orqali o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshirish.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish.

O‘quvchilarning uyda ham o‘qishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ota-onalarga tavsiyalar berish.

Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish va bolaning rivojlanishi bo‘yicha fikr almashish.

Boshlang‘ich ta’limda pedagogik muhit o‘quvchilarni qiziqtiradigan, rag‘batlantiradigan va o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan bo‘lishi kerak. Bu muhit qancha sog‘lom va samarali bo‘lsa, bolalar ta’lim jarayoniga shunchalik qiziqish bilan yondashadilar.

3. Psixologik muhit

Do‘stona va qo‘llab-quvvatlovchi atmosfera.

Har bir bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish.

O‘zaro hurmat va hamkorlikni shakllantirish.

Zo‘ravonlik va kamsitishdan xoli muhit yaratish.

Psixologik muhit – bu o‘quvchilarning o‘zlarini xavfsiz, qo‘llab-quvvatlangan va ishonchli his qiladigan ta’lim muhiti. Boshlang‘ich ta’limda psixologik muhit juda muhim, chunki aynan shu davrda bolalar ta’limga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Psixologik muhitning asosiy tarkibiy qismlari

1. O‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish uchun o‘quvchining harakatlarini rag‘batlantirish va uning yutuqlarini e’tirof etish, xatolarni jazolash emas, balki o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida tushuntirish, har bir bola o‘zini muhim shaxs sifatida his qilishi uchun shaxsiy yondashuv qo‘llash, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin bayon qilish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish kera

2. Ijobiy muloqot va hissiy qo‘llab-quvvatlash uchun o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida mehribon, do‘stona va ishonchli munosabat shakllantirish, o‘quvchilarning hissiyotlarini tushunish va ularni tinglashga vaqt ajratish, sinfda o‘zaro hurmat va do‘stlik muhitini yaratish, bolalar orasida o‘zaro yordam va qo‘llab-quvvatlash madaniyatini rivojlantirish kerak.

3. Stress va qo‘rquvdan xoli muhit yaratish uchun o‘quvchilarga haddan tashqari bosim o‘tkazmaslik, imtihon va baholash jarayonlarini bolalarni qo‘rqitmaydigan, balki o‘qishga qiziqtiradigan shaklda tashkil etish, bolalarni kamsitish yoki ularni boshqalar bilan solishtirishdan qochish va darslarda o‘yin elementlari, kreativ faoliyat orqali bolalarning stressini kamaytirish kerak bo‘ladi.

4. Zo‘ravonlik va kamsitishning oldini olish uchun sinfda hamma o‘quvchi teng huquqli ekanligini tushuntirish, bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat va do‘stlikni shakllantirish, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish, har bir bolaning shaxsiy fikri qadrlanishi va eshitalishi kerakligini o‘quvchilarga tushuntirish lozim.

5. Ota-onalar bilan hamkorlikni yaxshi yo‘lga qo‘yish uchun ota-onalarga bolalarning hissiy va psixologik rivojlanishi bo‘yicha tavsiyalar berish, ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lish va bolalarning holatini muhokama qilish, farzandining qiziqishlari va ehtiyojlarini tushunish uchun ota-onalarni dars jarayoniga jalb qilish ishlarini tashkil etish kerak.

Agar boshlang‘ich ta’limda psixologik muhit sog‘lom bo‘lsa, bolalar o‘zlarini erkin, ishonchli va xotirjam his qiladilar. Bu ularning ta’limga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi va kelajakda yanada mustaqil va faol shaxs bo‘lib yetishishlariga yordam beradi.

4. Ijtimoiy muhit

Ota-onalar bilan hamkorlik.

O‘quvchilar o‘rtasida jamoaviy ishlarni rivojlantirish.

Madaniy va sport tadbirlarini tashkil etish.

Ijtimoiy muhit – bu o‘quvchilarning jamoadagi o‘zaro munosabatlari, muloqot qilish qobiliyatlari va jamiyatga moslashish jarayonlarini o‘z ichiga olgan ta’lim muhiti. Bu muhit bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, jamoa bilan ishlash va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ijtimoiy muhitning asosiy tarkibiy qismlari

1. O‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar

Sinfda hurmat va do‘stlik muhitini yaratish.

Bolalarga muloqot qilish, muammolarni hal qilish va kelishib ishlash ko‘nikmalarini o‘rgatish.

O‘quvchilarning bir-birini qo‘llab-quvvatlashi va jamoaviy ishlashini rivojlantirish.

Kamsitish, o‘zaro adovat va zo‘ravonlikning oldini olish.

2. O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqa

O‘qituvchi bolalarga do‘stona va adolatli munosabatda bo‘lishi kerak.

Har bir o‘quvchining fikri eshitalishi va qadrlanishi muhim.

Dars jarayonida har bir bolaning o‘zini erkin ifoda etishiga sharoit yaratish.

O‘qituvchi o‘quvchilarga faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, rag‘batlantiruvchi shaxs bo‘lishi lozim.

3. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish va muntazam muloqot o’rnatish.

Bolalarning uyda ham ijtimoiy ko’nikmalarini rivojlantirish bo’yicha ota-onalarga tavsiyalar berish.

O’quvchilarning oilaviy muhitini inobatga olib, individual yondashuv qo’llash.

Ota-onalar ishtirokida tadbirlar, uchrashuvlar va seminarlar tashkil qilish.

4. Jamoaviy tadbirlar va faoliyatlar

Guruhli va juftlikda ishlash metodlarini qo’llash.

Sinf ichida turli o’yinlar, musobaqalar, loyihalar orqali bolalarni jamoaviy ishlashga o’rgatish.

Sinfdan tashqari ekskursiyalar, bayramlar va boshqa tadbirlar tashkil etish.

Ijtimoiy loyihalar va maktab jamoasida faol ishtirok qilishni targ’ib qilish.

Ijtimoiy muhitning ahamiyati

Bolalar jamoaviy ishlash, hurmat qilish va muloqot qilish ko’nikmalarini shakllantiradi.

O’quvchilar yangi do’stlar orttirib, o’zini jamiyatning bir qismi sifatida his qiladi.

Zo’ravonlik va tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

O’quvchilarda insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy mas’uliyat tuyg’ulari rivojlanadi.

Boshlang’ich ta’limda ijtimoiy muhit qanchalik sog’lom va ijobiy bo’lsa, bolalar jamiyatda o’z o’rnini topishga shunchalik tayyor bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda boshlang’ich ta’lim muhiti qanchalik sifatli tashkil etilsa, bolalarning ta’limga bo’lgan qiziqishi va muvaffaqiyati shunchalik yuqori bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1.Qarshiboyeva, X. K. (2020). Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ona tili va o’qish darslarida nutqiy faoliyatini takomillashtirish yo’llari. Konferensiya, 1(1), 379-382.

2. Abdiyeva, G. B., & Qarshiboyeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo’llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. Eurasian Journal Of Social Sciences, Philosophy And Culture, 2(1), 91-94.

3.Qarshiboyeva, X. K. (2023). TALIS xalqaro baholash dasturining ahamiyati va afzalliklari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 72-77.

4.Qarshiboyeva, X. K. (2021). Yozma savodxonlikni oshirishda boshlang’ich sinflarda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Konferensiya, 1(1), 286-289.

5.Karimovna, Q. X. (2022). Ixtirochilik masalalarini yechishga o’rgatish bosqichlari. Academic research in educational sciences, 3(12), 183-188.

6.Qarshiboyeva, X. K., & Muminov, Z. S. (2023). Boshlang’ich sinf ona tili va o’qish savodxonligi darslarida o’quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish usullari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 269-274.

7. Qarshiboyeva, X. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.

8. Qarshiboyeva, X. K. (2023). Boshlang’ich sinflarda imloviy savodxonlikni oshirishda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning ahamiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(23), 100-105.

TA’LIM BOSHQA TILLARDA OLIB BORILADIGAN GURUHLAR UCHUN O‘ZBEK IMLOSINI TO‘G‘RI YOZISH TAMOYILLARI.

Muxanova Muyassar Gayratovna
Toshkent davlat agrar universiteti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada. ta’lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlar uchun to‘g‘ri yozishva talaffuz qilish me’yorlari, imlo qoidalar haqida fikryuritiladi.

Аннотация: В статье рассматриваются правила орфографии и произношения для групп, где обучение ведется на других языках.

Annotation: This article discusses the rules of spelling and pronunciation for groups where education is conducted in other languages.

Kalit so‘zlar: Imlo, orfografiya, fonetika, tilshunoslik bo‘limlari, to‘g‘ri yozish, “Harflar imlosi”, “Asos vaqo‘shimchalar” imlosi, “Qo‘shib yozish”, “Chiziqcha bilan yozish”, “Bosh harflar imlosi”, “Ko‘chirish qoidalar”.

To‘g‘ri yozish qoidalar tilshunoslar tomonidan tuziladi va jamoatchilik muhokamasidan o‘tkaziladi. Imlo qoidalar hukumat tomonidan tasdiqlanadi. Kishilar o‘zaro yozishmalarda, rasmiy ish yuritishda, ta’lim jarayonida, madaniy-ma’rifiy faoliyatda tilningimlo qoidalariga amal qilishga majburlar.

Ma’lumki, har bir kishi o‘zbek adabiy tilme’yorlarini egallagan bo‘lishi, so‘z va grammatik shakllarni to‘g‘ri yoza oladigan, gap tuzish va fikrifodalashda eng muvofiq vositalardan foydalanabiladigan bo‘lishlari kerak. To‘g‘ri yozish bu- savodxonlikning muhim belgisi hisoblanadi. Bu tilshunosligimizning orfografiya bo‘limida o‘rganiladi.

Tilshunoslikning boshqa bo‘limlari esa bevosita orfografiya bilan bog‘liq. Masalan, bo‘g‘in, bo‘g‘inga bo‘lish va bo‘g‘in ko‘chirish-fonetika bilan orfografiyaning bir-biriga aloqador hodisalardan biri. Bo‘g‘inga bo‘lish bilan bo‘g‘in ko‘chirish doimo teng kelavermaydi. Bularni ongli ravishda aniqlash savodxonlikni oshiradi.

Tilda so‘zlar va qo‘shimchalar ma’lum qoidalar asosida yoziladi. Bu qoidalar yig‘indisiimlo (orfografiya) deb yuritiladi. Imloda to‘g‘ri yozish me’yorlari o‘rganiladi. Imlo quyidagi qoidalariga(tamoyillar) asoslanadi:

1. Fonetik yozuv(tamoyil). Bu qoidaga muvofiq ba’zi so‘z va qo‘shimchalarni eshitishimiz bo‘yicha yozish mumkin:

- A) ko‘k+ ga=ko‘kKa
- B) og‘iz+ im=og‘zim
- C) yosh+a= yasha
- D) ikki+ ov= ikkovi
- E) so‘ra+q=so‘roq,
bo‘ya+q=bo‘yoq
- J) kes+dir= kesTir, kel+Tir
- Z) ishlay+ber=ishlayver, kela oldi= keloldi

2. Morfologik yozuv (tamoyil). Bu qoidaga ko‘ra so‘zva qo‘shimchalar aynan, asliga muvofiq yoziladi:

A) ketti emas ketdi; ketipti emas ketibdi; o‘qipti emas o‘qibdi, beripti, yozipti-yozibdi

B) toshkenttan emas - Toshkentdan

C) ish+ka emas ishga

D) kulub, uchunchi, tushumda, tug‘uldi, bo‘g‘ursoqemas kullb, uchinchi, tug‘ildi, tushImda, tug‘ildi kabi yoziladi.

3. Shakliy (etimologik) yozuv (tamoyil). Bu qoidaga ko‘ra boshqa tillardan kirgan so‘zlar o‘sha tillarda qanday yozilsa, o‘zbek tilida ham shunday yoziladi: stol (ustal-ustol), bank (banka), teatr (tiatr), soldat (sallot).

4. Tarixiy-an‘anaviy yozuv (tamoyil) bo‘yicha so‘z va qo‘shimchalar tarixan, an‘anaviy tarzda qanday yozibkelingan bo‘lsa, hozir ham shunday yozilishi mumkin: borgil, borur (borgin, borar bilan bir qatorda).

5. Differensiatsiyalash (дифференциялаш)-farqlash yozuvi (tamoyil) so‘zlarni urg‘u yoki boshqa fonetikvositalar (masalan, tutuq belgisi) yordamida farqlab yozishdir:

sher-she‘r; san‘at, sur‘at

So‘z va qo‘shimchalarning yozilishi ma‘lum birqoidaga asoslanmasa, yozuvda har xillilik yuzagakeladi. Natijada bir-birini tushunish imkoniyati yo‘qoladi. Shuning uchun ham o‘zbek tilining imlo qoidalarini puxta o‘zlashtirish lozim. 1995 yilning 24-avgustida tasdiqlangan “O‘zbek tilining asosiy qoidalari” da “Harflar imlosi”, “Asos va qo‘shimchalar imlosi”, “Qo‘shib yozish”, “Chiziqcha bilan yozish,” “Ajrati yozish”, “Bosh harflar imlosi”, “Ko‘chirish qoidalari” nomli bo‘limlari bor.

“Imlo qoidalari” yozma nutqning savodli bo‘lishini nazarda tutadi.

So‘z va qo‘shimchalarni to‘g‘ri yozishni o‘rganishda ularning aytilish xususiyatlari (orfoepiya) ga ham e‘tibor berish lozim. Yozma nutqning savodli bo‘lishida qo‘shma, juft va qisqartma so‘zlarning yozilishiga e‘tibor bermoq lozim. Ayniqsa, so‘z o‘zagiga qo‘shimcha qo‘shilganda sodir bo‘ladigan tovush o‘zgarishlari va buning yozuvda aks etishimasalasi imlodagi qiyin holatlardan biri hisoblanadi. Bunday holatning oldini olish maqsadida “Imlo qoidalari” da so‘z o‘zagiga qo‘shimcha qo‘shganda yuzberadigan tovush o‘zgarishlari alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Bular quyidagilar:

1. O‘zakdagi unlining o‘zgarishi:

- a unlisi bilan tugagan fe‘llarga -v, -q, -qi qo‘shimchasi qo‘shilganda -a unlisi -o aytiladi va shunday yoziladi: sayla- saylov, sina-sinov, so‘ra-so‘rov kabi.

- i unlisi bilan tugagan ko‘pchilik fe‘llarga -v, -q qo‘shimchasi qo‘shilganda bu unli -u aytiladi: o‘qi-o‘quv, qazi-qazuv, sovi-sovuq kabi yoziladi.

-illa qo‘shimchasi orqali taqlidiy so‘zlardan fe‘lyasalganda (taqilla, chirilla) asos so‘z tarkibida -v yoki-y tovushi bo‘lsa, bu qo‘shimcha -ulla tarzida aytiladiva yoziladi: gurulla, uvulla, lovulla, shovulla kabi.

Unli tovushlar bilan tugagan parvo, avzo, obro‘, mavzu, mavqe kabi fors-arab tillaridan o‘zlashgan so‘zlarga egalik qo‘shimchalari qo‘shilganda quyidagicha yoziladi: obro‘ying, mavqeying, avzoying, parvoying, mavzuying kabi;

III shaxs -si egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda buso‘zlar shunday yoziladi: obro‘ying, mavqeyi, avzoyi, mavzusi, avzoyi kabi.

2. O‘zak va qo‘shimchalardagi undoshlarning o‘zgarishi:

-q, -k bilan tugagan so‘zlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda -k undoshi “g” ga, -q undoshi esa “g” gao‘zgaradi: ohak- ohagi, ko‘ylak-ko‘ylagi, qalpoq-qalpog‘i kabi.

Ammo ishtirok, erk, huquq, ravnaq, haq, ishtiyoq, yuq so‘zlari bundan mustasno.

-ga, -gacha, -guncha, -gani, -gudek, -gin, -gina, -gan kabi-g harfi bilan boshlanuvchi qo‘shimchalar qanday tovush bilan tugagan o‘zakka qo‘shilishiga qarab quyidagicha aytiladi va yoziladi:

A)-k undoshi bilan tugagan so‘zlarga qo‘shilganda: tok+ka, ek+kin, kichik+kina kabi;

B) -q undoshi bilan tugagan so‘zlarga: soliq+ga=soliqqa, chiq+gani= chiqqani, chiq+gin=chiqqin, chiqquncha, qo‘rqquncha kabi;

C) qolgan barcha hollarda so‘z qanday tovush bilan tugashidan qat’i nazar ushbu qo‘shimchalarning bosh harfi -g bilan yoziladi: barg+ga, dialogga, tog‘+ga kabi.

3. O‘zak va qo‘shimchalardagi tovushning tushib qolishi:

Ikkinchi bo‘g‘ini yopiq bo‘lgan ayrim otlarga egalik qo‘shimchalari va shunday tarkibli fe’llarga -il nisbat qo‘shimchasi qo‘shilganda o‘zakdagi ikkinchi unli aytilmaydi va yozilmaydi. Masalan, og‘iz-og‘zim, shahar-shahring, o‘g‘li-o‘g‘ling, ayri-ayril kabi.

- ikkinchi bo‘g‘ini ochiq unli bilan tugagan sonlarga -ov, -ala qo‘shimchalari qo‘shilganda -i unlisi yozilmaydi: ikkov, oltov, yettala kabi.

-men, sen olmoshlariga -ni,-ning, -niki qo‘shimchalari qo‘shilganda qo‘shimchadagi -n aytilmaydi: meni, seni, mening kabi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov R. Mirazizov A. Chet elliklar uchun o‘zbek tili. I-qism. Toshkent. O‘zbekiston, 2001.

2. Rafiyev A., Qurbonova G. O‘zbek tili. Tibbiyot mutaxassislari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2008.

3. Qo‘chqortoyev I., Rafiyev A. Kundalik muloqot so‘zlashgichi. Разговорник повседневного общения. Toshkent. O‘zbekiston. 1995.

TARIX MANBALARNING TA’LIM–TARBIYA MASALALARIDAGI O’RNI VA AHAMIYATI

Abduraxmanova Jummagul Nomazovna

**TIPI, Ijtimoiy fanlar “Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrasida dotsenti,
tarix fanlari nomzodi**

XXI asrda taraqqiyot yo‘lining izchil rivojlanishi uchun muhim omil bu intellektual boylik, yuksak bilim va salohiyatga ega, zamonaviy bilim va kasb–hunarni egallagan, mamlakat istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashdir.

Respublikamizda mustaqillik yillarida kadrlar tayyorlashning yangi tizimi yaratilib, zamonaviy talablarga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, tanlangan ta’lim yo’nalishi bo’yicha mustaqil ishlay oladigan, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga munosib hissa qo’shishga qodir mutaxassislar tayyorlash izchil amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi”da “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini davom ettirish” muhim vazifalar hisoblandi va bu bo’yicha qator islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Ta’lim–tarbiya masalalari har doim har bir davrdagi eng muhim vazifalar hisoblanib kelingan. Mutafakkirlar o‘zlarining bola tarbiyasi, ularni barkamol inson etib tarbiyalash haqidagi fikr–mulohazalari bilan pedagogik g‘oyalar ravnaqiga o‘z hissalarini qo‘shganlar.

Har bir xalqning ta’lim–tarbiyaga oid an’analari borki, ular pedagogik tafakkur taraqqiyotining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Qadimiy va boy tarixga ega bo‘lgan Markaziy Osiyo xalqlari ta’lim–tarbiyaga oid boy merosni yaratib kelganlar. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bebaho madaniy meros yoshlarni insonparvarlik, vatanparvarlik, el–yurtga sodiqlik, ilmparvarlik, mehr–oqibat, barchaga hurmat va izzatda bo‘lish, bag‘rikenglik, mehnatsevarlik, insonlarga va tabiatga do‘stlik, sahiylik kabi umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda o‘ziga xos o‘rin egallab, katta ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Buyuk allomalarimizning bebaho va durdona asarlarini o‘rganar ekanmiz, ularda yuksak darajadagi ma’naviyat, axloq–odob saboqlari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, insonning qadr–qimmatini va mehnati, ota–onaga, yaqinlarga, odamlarga hamda atrof–muhitga oqilona munosabat, farzand tarbiyasi, chiroyli hulq–atvor haqidagi o‘z qarashlarini bayon qilib berganliklarini ko‘ramiz. O‘z navbatida buyuk muarrixlarning ma’naviy–ahloqiy qarashlari bugungi kunga kelib ham yoshlarimizni tarbiyalashda ham o‘ziga xos o‘ringa egadir.

Sharqning mutafakkir allomalaridan Muhammad al–Xorazmiy (787–850 yillar), Abu Nasr Forobiy (870–950 yillar), Abu Rayhon Beruniy (973–1050 yillar), Abu Ali ibn Sino (980–1037 yillar), Mahmud Qoshg‘ariy (1028/1029–1101/1206 yillar), Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy (1441–1501 yillar), Husayn Voiz Koshifiy (1440–1506 yillar) va boshqa ko‘plab allomalarning ma’naviy–axloqiy qarashlari bugungi kungacha ham ta’lim–tarbiya masalalarida o‘ziga xos o‘rin egallab, o‘zlarining bebaholigi bilan yoshlarga ta’lim va tarbiya berishdagi muhim vazifalarni amalga oshirish jarayonlarida muhim bir qo‘llanma, dasturlamal, tarixiy manba sifatida ulkan ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shu sababli ham ta’lim–tarbiya jarayonida allomalarning bebaho asarlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Sharq mutafakkirlari o‘z ilmiy meroslarida oila va oilada farzand tarbiyasi masalalariga ham katta e’tibor qaratib, bolalarni ma’naviy–axloqiy tarbiyalash, ayniqsa ta’lim–tarbiya, oilada bola tarbiyasi masalalari borasida o‘zlarining fikr va mulohazalarini bildirib o‘tishgan. Oilada bola tarbiyasi masalasida Muhammad ibn Muso al–Xorazmiy quyidagi fikrlarini bildirib o‘tgan. “Ota–onalar ikki xil: tug‘ilish otasi va ta’lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli, ikkinchisi ruhiy hayot sabablidir. Lekin, zamondan yaxshiroq ta’lim beruvchi

muallimni, insondan yaxshiroq ta’lim oladigan o’quvchini ko’rmadim” [2]. Alloma fikriga ko’ra farzand tarbiyasida jismoniy va ruhiy holatni uzviy birlikda olib qarash muhim ahamiyatga ega ekanligi ko’rsatiladi. Bundan tashqari bir tomondan ijtimoiy muhit ham tarbiyada hal qiluvchi ta’sirga ega ekanligini, ikkinchi tomondan inson shaxsi yaxshi ta’lim natijasida kamolotga erishishini anglash mumkin.

Aynan tarbiyasi masalasi Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o’rin egallagan. Ibn Sinoning “Tadbiri al-manozil” nomli asarining bir bobi oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag’ishlangan. Abu Ali Ibn Sino axloqlikning asosini yaxshilik va yomonlik kabi ikki tushuncha bilan ta’riflaydi. Ibn Sino inson kamolotining muhim axloqiy jihatlari ham tahlil etadi va har biriga ta’rif beradi. Bundan tashqari mazkur asarda alloma oilaning inson va jamiyat hayotidagi bebaho ahamiyati haqidagi masalalarni muhokama qilgan. Ibn Sino insonning shakllanishida tashqi muhit hamda odamlar alohida muhim rol o’ynashini ta’kidlab o’tadi [3]. Bevosita tashqi muhit hamda odamlarning ta’siri inson uchun nafaqat atrof-dunyoni bilishni emas, o’z navbatida uning hulqida yaxshi yoki yomon jihatlarning tarkib topishiga ham ta’sir etadi. Olimning bildirib o’tgan fikr-mulohazalaridan shuni anglash mumkinki, bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo’lish kerakligini, bola yomon odatlarga o’rganmasligi uchun, uni yomon odatlardan, yomon muhitdan uzoqroq saqlash zarurdir. Chunki inson eng avvalo oilada kamolga yetadi. Demak farzand tarbiyasida oila, oilaviy muhit katta rol o’ynaydi. O’z navbatida esa farzand tarbiyasida esa ota-ona zimmasiga birdek ma’suliyat yuklanadi va har biri birdek ma’sulligi keltirib o’tiladi.

Abu Rayhon Beruniy insonning axloqiy fazilatlarini, umuman, axloqiy tushunchalarini insonning tabiati bilan bog’laydi [4]. Inson tabiati esa, avvalo, oilada shakllanadi. Shunga ko’ra bola tarbiyasida ota-ona ta’siri benihoya kattadir.

XI asrda yashab ijod etgan mutafakkir Yusuf Xos Hojib o’zining “Qutadg’u bilig” asarida bola tarbiyasi haqida to’xtalib, shunday yozadi: “Farzand qanchalik bilimli, aqlli-hushli bo’lsa, ota-onasining yuzi shunchalik yorug’ bo’ladi” [5]. U bola tarbiyasida otaning mas’uliyatiga alohida e’tibor beradi.

Abu Nasr Forobiy o’zining “Aql ma’nolari haqida” risolasida ruhiy jarayon bir tomondan, ikkinchi tomonda ta’lim-tarbiya natijasida aql charxlanib borishi haqidagi fikrlarini ilgari surgan [6]. Bundan shuni anglash mumkinki, bolaning aqliy jihatdan etuk bo’lib tarbiyalanishida ham uning ruhiy holati bilan bir qatorda ta’lim-tarbiya masalasi ham katta ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi.

O’rta asrlar tarixiga oid yana bir tarixiy manba bu – “Temur tuzuklari”dir. “Tuzuki Temuriy”, “Tuzukoti Temur”, “Malfuzoti Temuriy” va “Voqioti Temuriy” nomlari bilan ham atalgan ikkinchi qismida Sohinqiron Amir Temurning farzandlariga atalgan o’ziga xos vasiyat, pandnasihatlar va o’gitlari joy olgan [5].

Markaziy Osiyoning o’rta asrlar tarixiga oid bir qator manbalar – Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”, Muiniddin Natanziyning “Muntaxab at-tavorix”, Hofuzu Abruning “Geografiya” va “Zubdat at-tavorixi Boysung’uriy”, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Fasiq Ahmad Xavofiyning “Mujmali Fasihiy”, Ibn Arabshohning “Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur” (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), Abdurazzoq Samarqandiyning Matla ul-sa’dain” va “Majma’ ul-bahrayin” (“Ikki saodatli yulduzning chiqish o’rni va ikki

azim daryoning quyilish joyi”), Mirxondning yetti jildli “Ravzat ul–safo” (“Poklik bog‘i”), Xondamirning “Makorimul axloq” (“Yaxshi fazilatlar”), “Habibus siyar fi axboru afodul bashar” (“Xabarlar va bashariyat odamlaridan dilga yaqin siyratlari”) [6] asarlari hisoblanadi. Mazkur manbalarda hukmdorlarning davlat boshqaruvi sohasidagi ishlari bilan bir qatorda ularning boshqalarga o‘rnak bo‘la oladigan ma’naviy–ahloqiy qarashlari, kishilarga bo‘lgan insoniy fazilatlarini, munosabatlari ham yoritib berilgan.

Yosh avlodni tarbiyalashda bevosita Sharq allomalarining bizga qoldirib ketgan boy ma’naviy merosi, durdona asarlarini o‘rganib, ulardan unumli foydalanish lozimdir.

Hozirgi kunda yoshlarni tarbiyalashda barcha tarixiy–madaniy boyliklarning asosiy tomonlarini o‘rganish, ma’naviy boyliklarni yaratgan buyuk siymolar, donishmand allomalarning merosini o‘zlashtirish borasida keng ta’lim, o‘quv–tarbiyaviy ishlarni olib borish talab etiladi. Bu ishlarni amalga oshirish jarayonida yosh avlodni milliy–ma’naviy boyliklarni yaxshi bilgan, vatanparvarlik, milliy g‘urur hissi bilan yo‘g‘rilgan, dunyo madaniy rivojlanish darajasidan xabardor bo‘lib etishishda nodir tarixiy manbalar ham asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurasulova Sh.K. Sharq mutafakkirlarining ta’limiy–ahloqiy qarashlari. // “Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya” ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2023 yil, № 2 (9). 84–bet.
2. Mirzaxonova D.N. Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlari. “Научный импульс”. Международный научный журнал. №12 (100), часть–1, июль, 257–бет.
3. Sangirova M.H. Sharq allomalarining pedagogik qarashlari. Экономика и социум. № 12 (127)–1. 2024 yil, 371–bet.
4. Буюк юрт алломалари. Иккинчи нашри. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи У.Уватов. – Тошкент., “Ўзбекистон”. 2018, 85–бет.
5. Abduraxmanova J.N., Irxamedova O.B. “Temur tuzuklari”ning ma’naviy meros sifatidagi ahamiyati. // “Umumiy tarix va madaniyat – Markaziy Osiyo xalqlarining birlashuvi va barqaror taraqqiyotning zamini” nomli xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. 2025 yil 7–8 aprel, 16–bet.
6. Abduraxmanova J.N. XIV–XV asrlarga oid manbalarda Amir Temur shaxsining yoritilishi. // “Umumiy tarix va madaniyat – Markaziy Osiyo xalqlarining birlashuvi va barqaror taraqqiyotning zamini” nomli xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. 2025 yil 7–8 aprel, 12–bet.

TARIX DARSLARIDA INTEGRATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI

Abduraxmanova Jummagul Nomazovna

**TIPI, Ijtimoiy fanlar fakulteti, “Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrası
dotsenti, tarix fanlari nomzodi**

Toirova Go‘zal Inomjon qizi

TIPI, Ijtimoiy fanlar fakulteti, Tarix yo‘nalishi talabasi

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlashning yangi tizimi yaratilib, zamonaviy talablarga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, mustaqil ishlay oladigan, vatanimizning ijtimoiy–iqtisodiy va madaniy sohalarini rivojlanishiga munosib hissa qo‘shishadigan yetuk mutaxassislar tayyorlash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jamiyat taraqqiyoti va kishilarning turmush tarzidagi yuksalishlarni ta’lim, fan va ishlab chiqarishning faol integratsiya jarayonisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimida integratsiyaning o‘rni ortib, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining o‘quv faoliyati, oliy o‘quv yurti ta’lim oluvchilarining shaxsiy rivojlanishi natijasida, ularning ijodiy va ilmiy qobiliyatlarida namoyon bo‘lmoqda.

Jamiyatning barqaror rivojlanishida ta’limning ahamiyati kattadir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar hamda ularni hal qilishda fan va ta’lim bo‘g‘inlari o‘rtasidagi aloqadorlikni ta’minlashda eng avvalo o‘quv rejalar, fan dasturlarini qaytadan ko‘rib chiqish, takomillashtirish zarur. Bundan tashqari ta’limning barcha bo‘g‘inlarida tarix fanini o‘qitishda uzviylik va o‘zaro bir–biri bilan bog‘liqlik, aloqadorlikni ta’minlash zarurdir.

Tarix darslarida to‘g‘ri yo‘naltirilgan integratsion ta’lim o‘z navbatida pedagogik asoslangan tarzda olib borilishini talab qiladi. Bunda integratsiya asosida ta’lim samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari ham katta ahamiyat kasb etadi. Tarix fanlarida ta’lim shakli va mazmunini to‘g‘ri yoritish bevosita pedagogik mahorat bilan bog‘liq bo‘lib, bunda ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarning chuqur tahlili talab qilinadi. Fanlararo integratsiyani, o‘quv jarayonlarini integratsion yondashuv asosida olib borishning muvaffaqiyatli tomonlaridan biri ta’lim oluvchilarning imkoniyatlari ortib, mavzularni chuqurroq o‘rganishga mantiqiy fikrlab, tarixiy jarayonlarning kelib chiqishi, hodisalarning sabablari bo‘yicha mustaqil mushohada qilib, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlari, fikrlash darajasi rivojlanadi. Bunday o‘quv jarayonlarida o‘qituvchining kasbiy kompetentlik darajalari ortadi.

Ta’limda integratsiya bu “ta’limni tashkil etishda uning umumiy tuzilmalarini qayta isloh qilish, ta’lim oluvchilarni berilgan axborotni tushunish, idrok etishga yo‘naltirish, ularga butun dunyodagi barcha jarayonlarning o‘zaro aloqasi haqidagi tushuncha va g‘oyalarini shakllantirishga yordam beradigan jarayondir” [1].

Darslarni integratsion shaklda tashkil etish integratsion o‘quv jarayonlarini olib borishda birinchi navbatda o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga fanlararo, mavzulararo bog‘liqlikni yetkazib berish muhim vazifa sanaladi. Fan o‘qituvchilarining birgalikda integratsion darsning strukturasini ishlab chiqish birinchi galdagi vazifalari hisoblanadi. Integratsiya jarayonining bir nechta subyektlari, turli xil materiallar, turli xil o‘qitish usullari mavjuddir.

Globalashuv jarayonida tarix fanining asosiy maqsadi mustaqil taraqqiyot va jahonshumul mafkuraviy jarayonlar sharoitida milliy g‘oya va milliy mafkura asosida yoshlarimiz qalbi va ongida e’tiqod, dunyoqarash, tafakkur va insoniy fazilatlarni shakllantirishdan iborat.

Tarix fanining boshqa fanlar bilan integratsiyon jarayonida mavzular doirasida masalalar mohiyatini tegishli yondashuv va ta’lim usullari (metod) yordamida ochib berish maqsadga muvofiqdir.

Usul (metod) bilish yoki tadqiqot yo’li, nazariya, ta’limot) – voqelikni amaliy va nazariy egallash, o’zlashtirish, o’rganish, bilish uchun yo’l–yo’riqlar, usullar majmuasi[2].

Fanlararo integratsiya jarayonida o’qitishning bir qator usullari orqali talabalarni mustaqil ishlashga o’rgatish, fanning mohiyatini chuqur o’rganish, o’zlashtirish borasida o’z oldiga qo’ygan maqsadlarni amalga oshirishda muhim va ijobiy natijalarga erishish mumkin. Ushbu usullarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Mantiqiy usul – mavzularning asosiy mazmunini nazariy shaklda, mantiq qonunlari asosida o’rganish usulidir. U oqilona, asoslangan (isbotlangan) va izchil xulosa chiqarishni nazarda tutadi. Mantiq fikrning tuzulishini, turli fikrlar o’rtasidagi mantiqiy bog’lanishlarni, haqiqat bilimga erishishning shart–sharoitlari va qonun–qoidalarini o’rganadi.

Tarixiy usul – fanlardagi mavzularni tarixiy rivojlanish shart–sharoitlariga bog’lab o’rganish usuli bo’lib, unda voqealar tasnifi va rivojlanish bosqichlari tarixiy xronologik izchillikda, ketma–ketlikda o’rganiladi. Ushbu o’rinda o’z oldimizga o’rganishni maqsad qilib qo’ygan insoniyat tarixini, ularning tarixiy taraqqiyot bosqichlarida rivojlanishi, o’zgarishi, shakllanishiga ta’sir etgan omillarni ko’rsatib borish hamda kelajakdagi rivojlanishini bashorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy usul – qiyoslash, taqqoslash, solishtirish orqali mavzularni o’rganish, ularning o’ziga xos jihatlari va xususiyatlarini aniqlab olish usuli[3].

Ta’lim turlari o’rtasidagi ilmiy, uslubiy va ta’lim vositalari asosida tarix fanida integratsiyalashuv – tajriba innovatsion; ilmiy–uslubiy; ilmiy–tadqiqot; axborot–tahliliy yo’nalishlari [4] asosida ham ish olib borish o’z navbatida dars samaradorligini oshirishga yanada yordam beradi.

Tarix fanlarini integratsiyalashuvdagi alohida o’rni ular gumanitar fanlar, tabiiy va matematik fanlar, tili va adabiyot, adabiyot va san’at, mantiq, falsafa va boshqa fanlar bilan yaqin aloqada ekanligi bilan izohlanadi.

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ta’lim talablaridan kelib chiqib, tarix fanlari orqali komil, yuksak ma’naviyatli, hozirgi kun talabiga javob beradigan yetuk insonlarni tarbiyalashdir.

Bugungi globallashuv davrida ma’naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolar, xalqimiz ma’naviyatini asrash va yanada yuksaltirish, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g’oya va mafkuralar ta’siridan saqlash hamda himoya qilishda Vatanimiz tarixini birlamchi manbalarga tayanib, har tomonlama chuqur tabqiq etish yosh avlodga haqiqiy tariximizni o’qitish orqali ularni yuksak ma’naviyatli shaxslar etib tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tarix fanining barcha ta’lim tizimida o’qitilishi ana shu yuksak ahamiyat bilan belgilanadi. Mazkur fanni o’qitishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib yoshlarimizni fan bo’yicha bilim, malaka va ko’nikmalarga ega bo’lishini ta’minlashdan iborat.

Bugungi kunda tarix darslarida milliy tarbiyani ham yagona global jarayonlarga mos holatda integratsiyalash talab etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.A. Toshtemirova., F.Sh.Ilmurodova., M.H.Sa’dullayeva. Tarix o‘qitish metodikasi (Darslik). – Toshkent., “Yangi Chirchiq prints”. 2023 yil, 236–bet.
2. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Тошкент., “ЎМЭ Давлат нашриёти”. 5–жилд, 2003 йил, 613–бет.
3. Ж.Н.Абдурахманова. Тарих фанини ўқитиш усуллари ва уларнинг самарадорлиги. // Ta’lim, fan va innovatsiya. 2019 yil, № 4, 35–bet.
4. Абдурахманова Ж.Н. Инновацион тажриба майдони – “мактаб лаборатория”нинг таълим тизимидаги ўрни. // Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. 2020 йил, № 1–1, 24–бет.
5. Абдурахманова Ж.Н. Таълимда педагогик технологиялар ва лойиҳалаштириш. Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya, 2021-yil, 25-26 iyun. Chirchiq.

FITRATNING TA’LIMOTIDA XUQUQIY TA’LIM-TARBIYA VA UNI OLIY TA’LIMDA O’RGATISH METODIKASI

Abdujalilova Shoir Abdumajitovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti “Pedagogika,
Psixologiya va boshlang‘ich ta’lim”
kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya maqolada Fitratning pedagogik qarashlarida ilgari surilgan g‘oyalarning bugungi kunda ham mohiyatan qimmatini pasaymagani, aksincha o‘qituvchilik kasbi uchun muhim negiz sifatida tan olinishi ham e’tirof etildi. Pedagogik ta’lim yo‘nalishida Fitratning ta’limotidan foydalanishga doir mavzular “Pedagogik mahorat”, “Pedagogika”, “Ijtimoiy pedagogika” kabi umumkasbiy va ixtisoslik modullarida majudligi aniqlanganligi. Mavzular va ularga ajratilgan soatlar Fitratning pedagogik ta’limotidan yaxlit tizim sifatida foydalanish imkonini bermasligi kuzatilganli haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar ta’lim, tarbiya, ota-onalar huquqi, yetimlar huquqi, xizmatkorlar huquqi, huquqiy tushunchalar, tafsir, hadis, Fiqh, usuli Fiqh.

Аннотация В статье также признавалось, что идеи, изложенные в педагогических воззрениях Фитрата, даже сегодня по существу не утратили своей ценности, а вместо этого были признаны важной основой педагогической профессии. Установлено, что темы, касающиеся использования учения Фитрата в педагогическом образовании, существуют в таких общепрофессиональных и специализированных модулях, как “педагогическое мастерство”, “педагогика”, “Социальная педагогика”. Отмечалось, что темы и отведенные им часы не позволяют использовать педагогическое учение Фитрата как целостную систему.

Ключевые слова образование, воспитание, родительское право, право сирот, право слуг, юридические понятия, тафсир, хадис, Фикх, метод Фикх.

KIRISH

Oliy ta’limda o’qitish sifatini oshirish va bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashda o’quv jarayonining mazmuni va unda qo’llaniluvchi yondavshuvlarning ahamiyati kattadir. Oliy ta’lim o’quv rejasida mavjud modullarning mazmunan boyitish, o’qitish shakllarining moslashuvchanligini oshirish, axborot muhitining ochiqqligini ta’minlash ta’lim nazariyasi va metodikasining muhim masalalariga aylangan. Ma’lumki, oliy ta’limda nazariy va amaliy mashg’ulotlar, malakaviy va pedagogik amaliyotlar, mutaqil ta’lim hamda boshqa turdagi ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarda talabalarning kasbiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan yondashuvlar qo’llaniladi.

Ayniqsa, bugungi kunda talabalarning individual o’zlashtirish xususiyatlarini inobatga olgan holda pedagogik jarayonni tashkil etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Tadqiqotimiz muammosi sifatida Fitrat ta’limotidan foydalanish orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tanlanganligi bois, oldingi bobda nazariy, tarixiy ma’lumotlar batafsil keltirildi. Xususan, Fitratning pedagogik qarashlarida ilgari surilgan g’oyalarning bugungi kunda ham mohiyatan qimmatli pasaymagani, aksincha o’qituvchilik kasbi uchun muhim negiz sifatida tan olinishi ham e’tirof etildi. Pedagogik ta’lim yo’nalishida Fitratning ta’limotidan foydalanishga doir mavzular “Pedagogik mahorat”, “Pedagogika”, “Ijtimoiy pedagogika” kabi umumkasbiy va ixtisoslik modullarida majudligi aniqlandi. Biroq mavzular va ularga ajratilgan soatlar Fitratning pedagogik ta’limotidan yaxlit tizim sifatida foydalanish imkonini bermasligi kuzatildi. Shuning uchun tadqiqot doirasida talabalarni kasbiy faoliyatga qadriyatli kontekstda tayyorlashni ko’zda tutuvchi modulli o’qitish jaaryonini tashkil etish maqsadga muvofiq degan xulosaga kelindi. Buning uchun modulli o’qitishni “pedagogik modul” tushunchalari hamoxangligida talqin etildi.

ADABIYOTLAR TAHILI

Jadidchilikni shakllantirishda ko’plab millat ziyolilari faol qatnashgan. Jamiyatni o’rtaasrchilik illatlari, madaniy qoloqlik va mustamlaka zulmidan, xurofotdan ozod qilish, xalqni zamonaviy taraqqiyot yo’liga olib chiqish, milliy davlatchilik asoslarini bunyod etish jadidchilik harakatining asosiy maqsadi edi. Turkistondagi jadidchilik harakatiga Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Cho’lpon, Pahlavon Niyoz Hoji, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda, Abdulla Qodiriy, “Yosh buxoroliklar”, “Yosh xivaliklar” tashkiloti rahbarlari boshchilik qilishgan. Bu harakat o’zining mazmun-mohiyatiga ko’ra, XIX asr boshlarida mavjud bo’lgan diniy islohotchilikdan farq qiladi. Ogahiy, Nodira, Ahmad Donish, Turdi, Maxmur, Abdurauf Furqat, Muqimiy kabi ijodkorlar mansub bo’lgan avlodning qarashlari asosan ma’rifatparvarlik tamoyiliga tayanar edi. Jadidlar esa nafaqat ma’rifat, balki jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh qilish, mavjud tartiblarni o’zgartirish yo’lidan bordilar.

Shular jumlasidan Abdurauf Fitratning ham ijodi ko’p qirrali bo’lib, uning asarlarida xalq manfaati, farovonligiga ta’sir qiluvchi me’yorlar, tamoyillar va omillar tahliliy munosabatlar asosida bayon etilgan. Oldingi paragrafda musiqiy ta’lim va tarbiyaning shaxs rivojlanishiga ta’siri haqidagi olimning qarashlarini talabalarga o’rgatish zarurati va metodik

aspektlari keltirib o‘tildi. Bu paragrafda esa, olim ta’limotida keltirilgan huquqiy bilimdan, huquqiy madaniyat sari olib boradigan yo‘l asoslarini pedagogika ta’limida o‘qitilishi zarurati va metodik aspektlari yoritiladi. Buning uchun tadqiqot doirasida Fitrat ta’limotining huquqqa oid qarashlarini o‘rgandik.

METOLOGIYASI

Fitratning huquqiy ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalariga o‘qitishning quyidagi zarurlari bor deb hisobladik:

1. Bo‘lajak o‘qituvchining ish faoliyati bevosita shaxs ta’limi va tarbiyasi bilan bog‘liqdir. O‘quvchi shaxsiga fuqaro sifatida qarash va uning ijtimoiy huquqlarini bilishi, hurmat qilishi lozim. Buning uchun esa ularda huquqiy bilim shakllangan bo‘lmog‘i lozim.

2. Har bir talaba ta’lim olish jarayonida ham, kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham huquqiy munosabatlarga kirishadi. Bu vaziyatda manfaatlar kesishuvi yuz berishi mumkin. Mana shunday vaziyatlarda huquqiy ko‘nikma va malakalarga ehtiyoj seziladi. Shuning uchun qanchalik shaxs huquqiy ta’lim-tarbiyani erta olsa, shunchalik hayotida turli muammolarning oldi olinadi.

3. Har bir talaba kelajakda oila quradi. Oilaviy munosabatlarda ham huquqiy me‘yorlarga rioya qilinadi. Ota va ona huquqi hamda burchi, farzand tarbiyasi me‘yorlari va boshqa holatlarda huquqiy madaniyatga oid sifatlar namoyon bo‘ladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan va hayotda uchrashi tabiiy bo‘lgan vaziyatlarda huquqiy me‘yorlar asosida harakatlanishga tayyorlaydigan qator pedagogik qarashlar Fitratning ta’limotida alohida o‘rin tutadi.

Shuning uchun biz tadqiqot doirasida olimning huquqiy ta’lim-tarbiya negizlariga dahldor g‘oyalarni ajratib oldik. Bundan tashqari biz huquqiy ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini yaxlitlikda nomlash maqsadida “Huquqiy pedagogika” atamasini qo‘llashni tavsiya sifatida tanladik.

Abdurauf Fitratning huquqiy ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini modulli o‘qitishda quyidagi mavzularga tayanildi.

1. Abdurauf Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiyaga oid qarashlari (2 soat);

2. Huquqiy ta’lim va tarbiya omillari (4 soat);

3. Huquqiy savodxonlik masalasi (2 soat).

1-mavzu “Abdurauf Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiyaga oid qarashlari” ni talabalarga o‘rgatishda olimning qarashlarini alohida ajratib oldik. Bunda olim qarashlarida o‘rin olgan tavsiyalar tanlab olindi.

Fitratning huquq pedagogikasiga doir qarashlarida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

1) huquq bo‘yicha bilim berish;

2) shaxsga huquqni tushuntirish;

3) shaxsni huquqqa rioya qilishga o‘rgatish.

Bunday tavsiyalar huquqiy ta’lim va tarbiyaga oid modullarni o‘qitishda muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda Fitrat ta’kidlaganidek, bu fanning asosiy vazifalaridan biri shaxsga huquq bo‘yicha bilim berishdan iborat bo‘lishi lozim. Unga ko‘ra, shaxs huquq inson va jamiyatning hayotini tartibga soluvchi omildir. Aynan mana shunday yondashuv asosida Fitrat shaxsga huquqiy bilim berishni nazarda tutadi.

Unga ko‘ra, shaxs huquqni tushunishi bilan huquqiy ong, huquqiy bilim, huquqiy ko‘nikma va huquqiy madaniyatga ega bo‘ladi. Shu sababli Fitrat ta’lim oluvchilarga mazkur fanni ommaviy o‘qitishni tavsiya qilgan.

Pedagog olimning huquqiy ta’lim va tarbiya asoslariga doir qarashlarida shaxsni huquqqa rioya qilishga o‘rgatish masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, agar shaxs o‘zining huquqlariga rioya qilsa, boshqalar ham uning huquqlariga rioya qiladi.

Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiya asoslariga doir qarashlari oliy pedagogik ta’lim muassasalarining milliy g‘oya, huquq va manaviyat ta’lim yo‘nalishi talabalariga maxsus kurs sifatida o‘qitilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiyaga oid qarashlarida asosiy masala sifatida quyidagi tizim ko‘rsatiladi:

- 1) ota-onalar huquqi, jumladan, ayollar huquqi;
- 2) yetimlar huquqi;
- 3) xizmatkorlar huquqi.

Mazkur tizim jamiyatning muhofazasiga muhtoj bo‘lgan toifalarni qamrab olishi bilan hozirgi zamon huquqiy ta’lim va tarbiya amaliyotida muhim o‘rin tutadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, Fitratning mazkur tizimiga asoslanish bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini kuchaytiradi.

Shuning uchun biz tadqiqot doirasida olimning huquqiy ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘rgatish kerak degan xulosa ostida bu jarayonning metodik jihatlarini ishlab chiqdik. Buning uchun olimning qarashlarini alohida yaxlit tizimli bayonda shakllantirdik. Shu orqali talabalarga o‘rgatish jarayonini tashkil etish bo‘yicha metodik mo‘ljal oldik.

Talabalarga o‘rgatishga mo‘ljallangan matnlarni alohida tayyorladik.

1-matn. Fitrat ta’limotida huquqiy tushunchalar, masalalar, manbalar.

Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiya asoslariga doir qarashlarida birodarlik (talerantlik) konsepti muhim o‘rin tutadi. Uning fikricha, shaxsda quyidagi ko‘nikmalarni tarkib toptirish mazkur fanning vazifalaridan biri hisoblanadi:

- 1) diniy birodarlik;
- 2) milliy birodarlik;
- 3) umumiy birodarlik.

Fitrat “Oila” asarida diniy birodarlik bir dinga amal qiluvchilarning huquqi ekanligini, milliy birodarlik xalq huquqi majmuiga kirishini va umumiy birodarlik insoniyat huquqi ekanligini asoslab ko‘rsatadi. Shu ma’noda huquqiy ta’lim va tarbiyada shaxsga birodarlik huquqini o‘rgatishi muhim hisoblanadi. Bu bilan shaxs o‘zini, o‘z xalqini va umuminsoniyat huquqlariga rioya qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Shu sababli Fitratning mazkur yondashuvi hozirgi zamon huquqiy ta’lim va tarbiya uchun muhim ahamiyatga egadir. Mazkur o‘rinda ma’rifatparvar pedagog Abdurauf Fitrat tomonidan huquqiy ta’lim va tarbiya omillariga doir tahlillariga e’tiboringizni tortamiz.

Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiya omillariga doir qarashlari uning ma’rifiy-pedagogik risolalarida ifodalangan bo‘lib, ikki manbaga tanyangan:

1. Islom, shariat qonunlariga asoslangan Fiqh ilmi (Islom huquqshunosligi) omillariga;
2. XX asr dunyoviy huquqshunosligi va huquqiy ta’lim asoslariga.

Bu ikki manba pedagog olim tomonidan juda bilimdonlik bilan o‘zlashtirilib, huquqiy ta’lim va tarbiya masalalari juda yaxshi tahlil qilib berilgan. Jumladan, u 1909 yili yozilgan ilk ma’rifiy-pedagogik risolasi “Munozara” asarida yozadi: “Tahsili vojib bo‘lgan “Tafsir”, “Hadis”, “Fiqh” va “Usuli Fiqh” (Huquq metodologiyasi – Sh.A.) o‘rganish vaqti qachon keladi?... Mazkur foydali ilmlarni qachon o‘qiymiz?”. Bu bilan Fitrat XX asr boshlarida birgina Buxoroda mavjud bo‘lgan “300 ta quyi maktab hamda quyi, o‘rta va oliy bosqichlardagi 200ga yaqin madrasalarda” huquq ta’limining o‘z davridagi bu asoslari o‘qitilmayotganligini ta’kidlaydi. Chunki ta’kidlangan fanlar huquqiy bilim va huquqiy tarbiya “millat huquqini ro‘yobga chiqarishga” xizmat qiladi.

Fitrat “millat huquqi”, “insoniylik huquqi”, “xalq huquqi” kabi muhim tushunchalarni asarlarida keng qo‘llaydi. Jumladan, u ikkinchi yirik ma’rifiy-pedagogik risolasi “Hind sayohi bayonoti” asarida yozadi: “Ma’murlar... xalqning hokimga nisbatan huquqi qay darajada kabi andishalarni hech qachon eshitmaganlar”.

Fitratning huquqiy ta’lim va tarbiya asoslariga doir qarashlari manbalarini quyidagilar tashkil qiladi:

- a) Qur’oni karim;
- b) hadislar;
- v) dunyoviy huquq.

Эслатиб ўтиш лозимки, педагог томонидан табиий ҳуқуқлар мажмуи Ҳуқуқ педагогикасининг асоси сифатида белгиланган.

Fitrat Mir Arab madrasasida o‘qigan vaqtida islom huquqshunosligi bo‘yicha ta’lim olgan edi. 1914 yili Turkiyada o‘qigan vaqtida Yevropa huquqshunosligi bilan ham tanishgan. Natijada uning huquq pedagogikasi masalalariga doir qarashlarida islom huquqi va dunyoviy huquqshunoslik asoslari o‘z ifodasini topgan. Shu ma’noda uning huquq pedagogik qarashlarida quyidagi masalalar talqin qilingan:

1. Islom huquqlari masalalari. Uning 1915 yili yozilgan “Muqtasar islom tarixi” asarida islom huquqining quyidagi masalalari yoritilgan:

a) islom dinining tabiiy huquqlari: nikoh, e’tiqod erkinligi, Allohning mutloq huquqqa egaligi, payg‘ambarlik huquqi, urushni tartibga solish huquqi, musulmon shaxs huquqi, musulmon mamlakatida yashaydigan o‘zga shaxslarning huquqi;

b) islomda meros huquqi: mulk huquqi, vorislik huquqi, idda huquqi, ayollar huquqi, rahbarlik huquqi, namosxonlik huquqi, zakot huquqi.

Mazkur masalalar Fitrat tomonidan o‘ziga xos tarzda yoritib berilgan.

2. Dunyoviy huquq masalalari. Fitratning 1914 yili yozilgan “Oila yoki oilani boshqarish tartiblari” asarida dunyoviy huquqning quyidagi masalalari talqin qilib berilgan:

a) oila qurish huquqi: oilada xotin-qizlar huquqi, erkaklar huquqi, oila qurish yoki oila qurmaslik huquqi, er yoki xotin tanlashda erkinlik huquqi, sovchilik xuquqi, bolalar huquqi, ota-ona huquqi;

b) ijtimoiy huquqlar: xomilador ayollar huquqi, ta’lim berish huquqi, tarbiya berish huquqi, illatlarga qarshi kurashish huquqi, o‘qitish huquqi, yashash huquqi, tibbiy huquq, himoya huquqi, shaxs huquqi, boshqaruv huquqi, mamlakatni himoya qilish huquqi.

Ushbu masalalar o‘tgan asrda muhim hisoblanar edi. Chunki mamlakatimizda diniy fanotizmning avj olishi natijasida diniy va dunyoviy huquqlar o‘rganilmay qo‘yilgan edi. Shu jihatdan Fitratning huquq pedagogikasiga oid qarashlari muhim hisoblanadi.

Umuman, ma’rifatparvar - pedagogning qarashlarida huquq tushunchasi muqumlashgan, bu borada u islom huquqi va XX asr boshlaridagi dunyoviy huquq asoslarini yaxshi biladi. Shu sababli hozirgi zamon huquq ta’limi, huquqiy tarbiya, qonunchilik, adolat, tenglik kabi muhim masalalarni kezi bilan tahlil qilib o‘tadi. U mudom qayd etadiki, “biz mamlakat va xalqning huquqini butunlay esdan chiqarganmiz”.

Ushbu matnni o‘qish va intervyu berish taklifi berildi. Chunki talabalarda vatanparvarlikni uyg‘otish, ularda millat huquqini anglashga intilishni kuchaytirish maqsadida o‘z nutqini eshitish va emosional bezak berish topshirig‘i berildi. Bu topshiriq quyidagi bosqichda olib borildi:

1. Matnni o‘qib chiqish va mohiyatini anglab olish.
2. Matn asosida kamida 2 ta savol tuzish.
3. Ixtiyoriy talabaga borib, tayyorlagan savollari asosida intervyu olish.
4. Intervyular tahlili. Bunda telefonga audio yoki video shakllarda yozib olingan interviyular ekranda namoyish etiladi.
5. Ovoz berish orqali “Eng yaxshi intervyu” tanlovi o‘tkaziladi.

Shu tariqa Fitrat ta’limotida huquqiy ta’lim-tarbiya modulining 1-amaliy mashg‘uloti o‘tkazildi. Mazkur mavzuning nazariy mashg‘ulotida pedagog tomonidan tayyorlangan taqdimot asosida olimning huquqiy ta’lim-tarbiyaga, xususan, diniy, milliy va umumiy birodarlik masalalariga doir izlanishlari va pedagogik qarashlari tushuntirib berildi.

Nazariy mashg‘ulot amaliy mashg‘ulotdan so‘ng olib borildi. Chunki Fitrat ta’limotida Musiqa pedagogikasiga oid qarashlarning o‘rni va ahamiyati bo‘yicha mashg‘ulotlar jarayonida talabalarda manbalar bilan ishlash hamda olimning asarlari (elektron shaklda yig‘malar)xususida umumiy tasavvurlar shakllantirildi. Mazkur modulni talabalarga o‘rgatishda teskari ta’sir muhiti yaratildi. Ya’ni dastlab talabalarning amaliy ko‘nikmalaridan foydalanishga ustuvorlik berildi. Talabalar taqdim etilgan qisqagina ishchi matnga asoslangan holda olimning boshqa asarlarida ham keltirilgan huquqiy ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini topishga jalb etildilar. So‘ngra juftlikda ishlash orqali o‘rtog‘idan o‘zi mustaqil tayyorlagan savollari asosida intervyu oldilar. Bu jarayon talabalar tomonidan qizg‘in amalga oshirildi. Ayniqsa, intervyuning qayta eshitishga berilishi va uning mohiyatan va emosional jihatdan tahlil qilinishi refleksiv muhitni yaratish imkoniyatini berdi. Talabalar o‘zining nutqini tahlil qildilar. O‘rtoqlarining nutqini va ma’nodorligini baholadilar. Barcha bosqichda Fitrat ta’limotidagi so‘ralgan g‘oyaning chuqur o‘rnini topa olgani alohida baholandi.

Intervyu yakunida talabalarga eshitgan va ko‘rgan interviyulardan olgan yangi ma’lumotlar mavjudmi?-savoli doirasida qo‘shimcha ma’lumotlarni yozib olish va tushunish topshirig‘i berildi. Shu tariqa talabalarning 1-amaliy mashg‘ulot jarayonidagi qisman izlanuvchilik faoliyati tashkil etildi. Talabalarga keyingi mashg‘ulot nazariy mashg‘ulot ekanligi aytib o‘tildi. Nazariy mashg‘ulotda pedagog tomonidan tayyorlangan taqdimot “Tezkor o‘qish, intensiv eshitish va jamlash” munosabati usutvorlik qilgan muhitda olib

borildi. Chunki talabalar oldingi amaliy mashg‘ulotda bu ma’lumotlarni shaxsan izlagan, o‘qigan va eshitgan.

Nazariy mashg‘ulot yakunida “3/2/1” texnologiyasi qo‘llanildi. Ushbu texnologiya quyidagi bosqichlarda olib borildi:

1. Taqdim etilgan va shaxsan qidirib topgan ma’lumotlardan olimning 3 ta g‘oyasini ajrating.

2. Aniqlagan 3 ta g‘oyangizni bo‘lajak o‘qituvchi o‘rganishi va amaliyotda qo‘llashi yoki unga rioya etishining 2 ta sababini keltiring.

3. Keltirilgan sabablar asosida 1 ta umumiy xulosangizni shakllantiring.

Modulli o‘qitish mashg‘ulotlari ixtiyoriylikka asoslanganligi bois hamda to‘garak shaklida tashkil etilganligi bois pedagoglar uchun reglament nazorati ularning ijodkorligiga va vaziyatni boshqara olishi bilan bog‘liq belgilandi. Ayrim nazariy mashg‘ulotlar integrativ tarzda o‘tkazildi. Ya’ni bir-birini to‘ldiruvchi mavzularni uyg‘un mashg‘ulotlar asosida talabalarga o‘rgatiladi.

XULOSA

Zero, shaxsni huquqiy munosabatga o‘rgatishning bunday varianti XX asr boshlari uchun original voqelik sifatida qabul qilinsa, hozirgi kun uchun esa metodologik ahamiyatga egaligi bilan diqqatni tortadi.

Ma’lum bo‘ladiki, Fitrat huquqiy ta’lim va tarbiya omillarini o‘ziga xos tarzda talqin qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 4-jild. 2000-y.

2. Abdusalilova Sh.A. Abdurauf Fitratning oila va bola tarbiyasiga oid qarashlari. Ilmiy-ommabop risola.-T.: “Yozuvchi”.2002.-70 b.

3. Abdusalilova Sh.A. Abdurauf Fitratning “Tarbiya” fani talqini. 4. Risola.-T.: “Vneshinvestrom”.2020. -35b.

5. Abdusalilova Sh.A.Oila pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma.-T.: “Fan va texnologiya”.2015. 38b.

6. Abdusalilova Sh.A. Abdurauf Fitratning pedagogik ta’lim ta’limoti. Monografiya. T.: “Vneshinvestrom”.2022. -160 b.

КРЕАТИВНОСТЬ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ КАЧЕСТВО ПЕДАГОГА

**Муталипова Мавлюда Жунайдуллаевна,
и.о.доцента Alfraganus University**

**Адхамова Диёра Кудратилла кизи
студент III курса факультета Педагогики
Alfraganus University**

Аннотация. В статье креативность рассматривается как профессиональное качество педагога, которая заключается в способности, в умении находить

оригинальные подходы к решению педагогических задач, использования современных методов обучения и воспитания, а также развития у учащихся интереса к знаниям, творческое мышление и самостоятельность.

Ключевые слова: креативность, нестандартность, способность, творчество, оригинальность, рефлексия.

Аннотация. Мақолада ижодкорлик ўқитувчининг касбий хислати сифатида кўриб чиқилади, бу эса педагогик муаммоларни ҳал қилишда ўзига хос ёндашувларни топиш, ўқитиш ва тарбиялашнинг замонавий усулларида фойдаланиш, шунингдек ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқишини, ижодий фикрлаш ва мустақиллигини ривожлантиришда ўз ифодасини топади.

Калит сўзлар: креативлик, ижодкорлик, ноодатийлик, қобилият, ижодкорлик, ўзига хослик, рефлексия.

Педагогическая креативность — это способность педагога искать и внедрять нестандартные, оригинальные методы и подходы в процессе обучения и воспитания. Она включает в себя умение решать педагогические задачи нестандартно, находить инновационные решения, создавать творческую атмосферу в классе, мотивировать учащихся к активному познанию и развитию их творческих способностей. Педагогическая креативность направлена на улучшение образовательного процесса, стимулирование интереса и инициативы у учеников, а также на развитие их самостоятельности и критического мышления. Для развития креативности можно применять различные тренинговые игры и задания.

Креативная педагогика — это и наука, и искусство творческого подхода к обучению. Она является альтернативой таким направлениям педагогики, как педагогика принуждения, педагогика сотрудничества и критическая педагогика и направлена на то, чтобы обучающие развивали творческое мышление, становились творцами своей личности и своего будущего. Креативная педагогика, в отличие от других подходов, может быть использована в преподавании любого предмета, будь то математика, физика, языки или экономика. В этом контексте важен не столько сам предмет, сколько педагогическая креативность — способность учителя генерировать новые идеи, направленные на повышение эффективности образовательного и воспитательного процесса, а также решать текущие педагогические задачи.[2] Именно поэтому внедрение творческих методик изменяет сам процесс обучения. Необходимо провести различие между креативной педагогикой и творческим обучением. Например, учитель может быть очень творческим человеком и даже лучшим преподавателем в школе, но при этом работать интуитивно, не применяя специальных методов для развития творческих способностей у учеников. В таком случае ученики будут любить и понимать его предмет, но это не означает, что они станут творческими личностями или начнут создавать что-то новое в данной области знаний.[1]

Рассмотрим следующие проявления креативности в педагогической деятельности:

[1]

1. Разработка оригинальных методик обучения: Педагог с креативным подходом использует нестандартные формы уроков — квесты, дебаты, театрализации, проекты и т.д.

2. Адаптация материала под разные уровни учеников: Педагог способен переиначить сложную тему так, чтобы она была доступна и интересна каждому учащемуся.

3. Использование междисциплинарных связей: Креативный педагог соединяет знания из разных областей (например, математику и искусство) для более глубокого понимания материала.

4. Гибкость в общении с учениками: Компетентный, креативный педагог умеет изменять стиль общения, использовать юмор, метафоры, неожиданные примеры.

5. Создание эмоционально благоприятной атмосферы: За счёт творческого подхода урок становится живым и вдохновляющим, что стимулирует познавательную активность учеников.

Креативный педагог формирует навыки XXI века, необходимые в быстро меняющемся мире. Это:

- Формирование мотивации к обучению
- Интересные формы подачи материала
- Повышение эффективности образовательного процесса
- Творческий подход к лучшему усвоению материала
- Развитие педагогической рефлексии

Креативный учитель постоянно переосмысливает свою практику, ищет способы её совершенствования. Для этого нужно развивать своё профессиональное самообразование (участие в тренингах, мастер-классах, педагогических марафонах), расширять кругозор, стимулировать воображение, обмениваться опытом с коллегами (совместное проектирование и методическая работа активизируют креативное мышление), выявлять шаблоны и выходить за их пределы, читать современную научную и художественную литературу, использовать цифровые технологии: открыть новые возможности для подачи материала (интерактивные доски, ментальные карты, цифровые лаборатории и др.) [4]

Вот основные **методы креативной педагогики**:

1. Мозговой штурм (brainstorming): Свободное высказывание идей без критики. Развивает воображение, уверенность в себе, гибкость мышления.

2. Игровые методы: Использование ролевых, деловых, настольных и драматических игр. Превращает обучение в захватывающий процесс, снимает барьеры, повышает мотивацию.

3. Метод визуализации: Рисование, ментальные карты, коллажи, сториборды. Активизирует правое полушарие, стимулирует ассоциативное мышление.

4. Метод “шести шляп мышления” Эдварда де Боно: Учащиеся рассматривают проблему с разных точек зрения. Формирует критическое и альтернативное мышление.

5. Проектный метод: Учащиеся самостоятельно или в группе создают проект на заданную тему. Развивает исследовательские и коммуникационные навыки.

6. Метод парадоксов и провокаций: Постановка "нелепых", на первый взгляд, вопросов или ситуаций. Пример: «А если бы гравитация выключалась по расписанию?». Вовлекает в глубокое творческое размышление.

7. Сторителлинг: Обучение через рассказывание историй (сочинение, разбор, инсценировка). Улучшает воображение, память, эмоциональный интеллект.

8. Интеграция предметов: Объединение разных дисциплин в одном занятии (например, математика + искусство). Развивает системное мышление и междисциплинарный подход.

9. Метод "перевёрнутого урока". Учащиеся изучают теорию дома, а в классе — практика, обсуждение, эксперименты. Даёт больше времени на креативную работу на уроке.

10. Рефлексия и самоанализ: Использование дневников, эссе, дискуссий для анализа собственного опыта. Повышает осознанность и развитие личностного потенциала. [3]

Заключение. Креативность педагога — не просто дополнительное качество, а необходимая составляющая профессионализма в условиях современной школы. Она позволяет сделать образовательный процесс интересным, эффективным и личностно ориентированным. Креативный педагог способен вдохновить учеников, пробудить в них любовь к обучению и веру в собственные силы.

Использованная литература:

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. – СПб.: СПГУТД, 2006.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности.– СПб.: Питер, 2009.
3. Вишнякова Н.Ф. Креативная психопедагогика. Психология творческого обучения. Минск: НИО, 1995.
4. Морозов А.В. Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология. М.: Академический проект, 2004.

TA’LIM KLASTERI SHAROITIDA O‘QUVCHILARNI MA’NAVIY- AXLOQIY TARBIYALASHNING KONSEPTUAL MEXANIZMLARI

Usmanov Sherzod Vaxobjonovich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
E-mail: usmonovs404@gmail.com

Annotatsiya

Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv va raqamli inqilob jarayonlari har bir jamiyat oldiga o‘z milliy o‘ziga xosligini saqlagan holda umumbashariy taraqqiyot bilan hamqadam bo‘lishdek murakkab vazifani qo‘ymoqda. Bu jarayonda eng katta mas’uliyat va e’tibor yosh avlod tarbiyasiga, xususan, uning ma’naviy-axloqiy shakllanishiga qaratilishi tabiiydir. Axborot xurujlari, “ommaviy madaniyat”ning agressiv ta’siri, virtual olamning

axloqiy me’yorlarga zid jihatlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko’rsatish ehtimoli yuqori bo’lgan bugungi kunda ma’naviy-axloqiy tarbiya milliy xavfsizlik va barqaror taraqqiyotning muhim omiliga aylanmoqda.

• **Dolzarbli:** Globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy o’zgarishlar sharoitida yosh avlodning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish O’zbekiston taraqqiyotining strategik vazifasidir. An’anaviy tarbiya metodlarining cheklanganligi yangi, kompleks yondashuvlarni, xususan, ta’lim klasterlari imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etmoqda. Biroq, klaster sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyani tizimli rivojlantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan.

• **Maqsad:** Ushbu maqolaning maqsadi – ta’lim klasteri sharoitida o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashni rivojlantirishning konseptual mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash va taklif etishdan iborat.

• **Metodologiya:** Tadqiqot tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, sintez, modellashtirish, pedagogik va ijtimoiy fanlar (pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, menejment)dagi mavjud nazariyalar hamda O’zbekistonda ta’lim va yoshlar siyosatiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahliliga asoslanadi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya, ta’lim klasterlari va ijtimoiy sheriklik konsepsiyalarining integratsiyasi orqali konseptual mexanizm ishlab chiqildi.

• **Asosiy natijalar/Mexanizmlar:** Tadqiqot natijasida klaster sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishning beshta o’zaro bog’liq konseptual mexanizmi taklif etiladi:

- 1) Tarbiyaviy jarayonning uzluksizligi, uzviyligi va vorisiyligini ta’minlash;
- 2) Ko’p qirrali ijtimoiy sheriklik va hamkorlikni yo’lga qo’yish;
- 3) Tarbiya mazmuni, metod va texnologiyalarini modernizatsiya qilish;
- 4) Pedagog kadrlar salohiyatini maqsadli rivojlantirish;
- 5) Klaster resurslarini (moddiy, nomoddiy) birlashtirish va samarali boshqarish.

• **Xulosa/Amaliy ahamiyati:** Taklif etilayotgan konseptual mexanizmlar ta’lim klasterlari faoliyatini ma’naviy-axloqiy tarbiya nuqtai nazaridan tizimlashtirishga, turli tuzilmalar hamkorligini samarali yo’lga qo’yishga xizmat qiladi. Ushbu model ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar, klaster koordinatorlari, ta’lim muassasalari rahbarlari va pedagoglar uchun amaliy qo’llanma bo’lishi mumkin.

Kalit so’zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, ta’lim klasteri, konseptual mexanizm, ijtimoiy sheriklik, uzluksiz tarbiya, milliy qadriyatlar, pedagogik innovatsiyalar, ta’lim menejmenti, Yangi O’zbekiston.

KIRISH

Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv va raqamli inqilob jarayonlari har bir jamiyat oldiga o’z milliy o’ziga xosligini saqlagan holda umumbashariy taraqqiyot bilan hamqadam bo’lishdek murakkab vazifani qo’ymoqda. Bu jarayonda eng katta mas’uliyat va e’tibor yosh avlod tarbiyasiga, xususan, uning ma’naviy-axloqiy shakllanishiga qaratilishi tabiiydir [1, 3]. Axborot xurujlari, “ommaviy madaniyat”ning agressiv ta’siri, virtual olamning axloqiy me’yorlarga zid jihatlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko’rsatish ehtimoli yuqori bo’lgan bugungi kunda [4] ma’naviy-axloqiy tarbiya milliy xavfsizlik va barqaror taraqqiyotning muhim omiliga aylanmoqda.

O‘zbekistonda ham mustaqillik yillarida, ayniqsa so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida yosh avlod tarbiyasiga, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirishga alohida e’tibor qaratilmoqda [2]. Biroq, an’anaviy tarbiya institutlari (oilalar, maktab)ning imkoniyatlari zamonaviy chaqiriqlarga to‘liq javob bera olmayotganligi ko‘zga tashlanmoqda. Tarbiyaviy jarayonlarda uzilishlar, turli ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi, innovatsion pedagogik yondashuvlarning yetarlicha tatbiq etilmayotganligi kabi muammolar mavjud [5, 7].

Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimiga klaster yondashuvini joriy etish nafaqat kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish, balki ma’naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini yuksaltirish uchun ham katta salohiyatga ega ekanligi e’tirof etilmoqda [8, 10]. Ta’lim klasteri – bu umumiy maqsad yo‘lida ta’limning turli bosqichlari, ishlab chiqarish, ilm-fan, madaniyat va jamoat tuzilmalarining resurs va imkoniyatlarini ixtiyoriy va manfaatli asosda birlashtiruvchi tizim sifatida [9], tarbiyaviy ta’sirning yaxlitligi va ko‘p qirraliligini ta’minlash uchun qulay platforma bo‘la oladi. Biroq, O‘zbekiston sharoitida ta’lim klasterlarining aynan ma’naviy-axloqiy tarbiya borasidagi faoliyatini tizimli tashkil etish va rivojlantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari, konseptual modellari yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Ushbu tadqiqotning **maqsadi** – ta’lim klasteri sharoitida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashni rivojlantirishning konseptual mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash va taklif etishdir. Tadqiqotning **vazifalari** quyidagilardan iborat:

1. Ma’naviy-axloqiy tarbiya, ta’lim klasterlari va ijtimoiy sheriklikka oid nazariy yondashuvlar va me’yoriy hujjatlarni tahlil qilish.
2. Ta’lim klasteri sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlarini aniqlash.
3. Klaster doirasida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishning asosiy konseptual mexanizmlarini ishlab chiqish va tavsiflash.
4. Taklif etilayotgan mexanizmlarning o‘zaro aloqadorligi va sinergik ta’sirini asoslash.

Adabiyotlar tahlili

Ma’naviy-axloqiy tarbiya muammosi qadimdan faylasuflar, pedagoglar va psixologlar diqqat markazida bo‘lib kelgan (Konfutsiy, Arastu, Forobiy, Beruniy, Navoiy, Komenskiy, Pestalotssi, Ushinskiy va boshqalar). Zamonaviy pedagogikada shaxsning axloqiy rivojlanishi bosqichlari (L. Kolberg [11]), ijtimoiy-madaniy muhitning tarbiyadagi roli (L.S. Vigotskiy [12]), qadriyatlarga asoslangan ta’lim (values-based education) [13], kompetensiyaviy yondashuv doirasida "yumshoq ko‘nikmalar" (soft skills) tarkibida axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish kabi nazariyalar muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonda ma’naviyat va axloqiy tarbiya masalalari Birinchi Prezident I.A. Karimov asarlarida [1], keyinchalik Prezident Sh.M. Mirziyoyevning nutq va farmonlarida [2], shuningdek, O. Musurmonova [5], S. Nishonova [6], B. Xodjayev [7] kabi olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Ta’lim klasterlari konsepsiyasi dastlab iqtisodiyotda M. Porter tomonidan [14] ishlab chiqilgan bo‘lib, keyinchalik ta’lim sohasiga ham tatbiq etila boshlandi. Ta’lim klasterlari hududiy innovatsion rivojlanish, ta’lim va mehnat bozori integratsiyasi, resurslardan samarali

foydalanish vositasi sifatida o’rganilmoqda [8, 9, 15]. Xalqaro tajribada Finlandiya, Germaniya, Singapur kabi mamlakatlarda ta’lim klasterlarining muvaffaqiyatli modellari mavjud. O’zbekistonda ham so’nggi yillarda turli yo’nalishlarda (pedagogika, tibbiyot, qishloq xo’jaligi, texnika) ta’lim klasterlari tashkil etilmoqda, biroq ularning faoliyatini ilmiy-metodik ta’minlash, ayniqsa tarbiyaviy yo’nalishda, hali dolzarb masala bo’lib qolmoqda [10].

Ijtimoiy sheriklik (social partnership) konsepsiyasi ta’lim tizimining ochiqqligini, uning boshqa ijtimoiy institutlar bilan samarali hamkorligini nazarda tutadi [16]. Ayniqsa, "maktab-oila-mahalla" hamkorligi O’zbekiston uchun an’anaviy va muhim ahamiyatga ega bo’lib, uni klaster sharoitida yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlari mavjud [17].

Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, garchi ma’naviy-axloqiy tarbiya, ta’lim klasterlari va ijtimoiy sheriklik alohida-alohida o’rganilgan bo’lsa-da, ularning sintezi asosida klaster sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishning yaxlit konseptual mexanizmlari maxsus tadqiqot predmeti bo’lmagan. Ushbu tadqiqot ana shu bo’shliqni to’ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Unda quyidagi metodologik yondashuv va metodlardan foydalanildi:

- **Tizimli yondashuv:** Ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonini klaster doirasidagi o’zaro bog’liq elementlar (maqsad, mazmun, metodlar, sub’ektlar, resurslar, natijalar) majmui sifatida ko’rib chiqish.

- **Qiyosiy tahlil:** An’anaviy tarbiya tizimi bilan klaster sharoitidagi tarbiya imkoniyatlarini qiyoslash, xalqaro va milliy tajribani solishtirish.

- **Sintez:** Ma’naviy-axloqiy tarbiya nazariyalari, klaster yondashuvi tamoyillari va ijtimoiy sheriklik konsepsiyalarini birlashtirish orqali yangi konseptual mexanizmni yaratish.

- **Modellashtirish:** Ta’lim klasteri sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishning konseptual modelini (mexanizmlar majmuini) grafik va tavsifiy shaklda ifodalash.

- **Hujjatlarni tahlil qilish:** O’zbekiston Respublikasining ta’lim va yoshlar siyosatiga oid qonunlari, farmonlari, qarorlari va konsepsiyalarini o’rganish.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va ta’lim menejmentiga oid ilmiy adabiyotlar, O’zbekiston Respublikasining me’yoriy-huquqiy hujjatlari hamda ta’lim klasterlari faoliyatiga oid mavjud tajribalar (nashrlar orqali) xizmat qildi.

Natijalar: Ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishning konseptual mexanizmlari

Tahlillar natijasida ta’lim klasteri sharoitida o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashni rivojlantirishning quyidagi beshta asosiy, o’zaro ta’sirchan konseptual mexanizmi taklif etiladi

1. Tarbiyaviy jarayonning uzluksizligi, uzviyligi va vorisiyligini ta’minlash mexanizmi: Bu mexanizm tarbiyaning maktabgacha ta’limdan oliy ta’limgacha va undan keyingi davrlarda ham yagona maqsad va tamoyillar asosida, bosqichma-bosqich, avvalgi bosqich yutuqlariga tayanib davom etishini nazarda tutadi.

* Asosiy komponentlari: Yagona tarbiyaviy konsepsiya va dasturlar; fanlararo integratsiya; ta’lim bosqichlari o’rtasida metodik vorisiylik; o’quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini kuzatib borish.

* Klasterdagi ahamiyati: Turli bosqich muassasalari o’rtasida yagona axborot va metodik makon yaratish orqali tarbiyadagi uzilishlarning oldini oladi, qadriyatlarning izchil singdirilishini ta’minlaydi.

2. Ko‘p qirrali ijtimoiy sheriklik va hamkorlik mexanizmi: Ushbu mexanizm tarbiyaviy jarayonga ta’lim muassasalaridan tashqari boshqa ijtimoiy institutlarni (oilalar, mahalla, madaniyat muassasalari, ishlab chiqarish, NNTlar, OAV) faol jalb etishni ko‘zda tutadi.

* Asosiy komponentlari: Hamkorlikning aniq yo‘nalishlari va shakllari (shartnomalar, qo‘shma loyihalar, tadbirlar); muvofiqlashtiruvchi tuzilmalar (masalan, Klaster Kengashi qoshidagi Tarbiya Komissiyasi); barcha tomonlarning manfaatdorligi va mas’uliyati.

* Klasterdagi ahamiyati: Tarbiyaviy ta’sir doirasini kengaytiradi, real hayotiy misollar va tajribalar orqali tarbiyaning amaliy yo‘nalganligini kuchaytiradi, jamiyatning tarbiyaviy salohiyatini birlashtiradi.

3. Tarbiya mazmuni, metod va texnologiyalarini modernizatsiya qilish mexanizmi: Bu mexanizm tarbiya mazmunini milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish, shuningdek, zamonaviy, o‘quvchini faollashtiruvchi, uning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi pedagogik metod va texnologiyalarni (shu jumladan, AKTni) joriy etishni anglatadi.

* Asosiy komponentlari: Qadriyatlarga asoslangan o‘quv dasturlari va materiallar; interfaol va loyihaga asoslangan o‘qitish metodlari; raqamli tarbiyaviy resurslar; shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv; media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

* Klasterdagi ahamiyati: Tarbiyani zamonaviy yoshlarning qiziqishlari va talablariga moslashtiradi, uning samaradorligini oshiradi, innovatsion pedagogik tajribalarni almashish va joriy etishni tezlashtiradi.

4. Pedagog kadrlar salohiyatini maqsadli rivojlantirish mexanizmi: Ushbu mexanizm klasterdagi barcha pedagog xodimlarning (tarbiyachilar, o‘qituvchilar, psixologlar, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ullar) ma’naviy-axloqiy tarbiya sohasidagi kasbiy kompetentligini uzluksiz oshirib borishga qaratilgan.

* Asosiy komponentlari: Klaster ichki malaka oshirish tizimi; ustoz-shogirdlik; o‘zaro tajriba almashish platformalari; pedagogning shaxsiy namunasi va axloqiy qiyofasiga qo‘yiladigan talablar.

* Klasterdagi ahamiyati: Turli muassasalar pedagoglarining o‘zaro hamkorlikda o‘qishini ta’minlaydi, OTMlarning ilmiy-metodik salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi, tarbiyaviy ishlarning sifatini kadrlar omili orqali oshiradi.

5. Klaster resurslarini (moddiy, nomoddiy) birlashtirish va samarali boshqarish mexanizmi: Bu mexanizm klaster ishtirokchilarining mavjud moddiy-texnik, moliyaviy, axborotiy va intellektual resurslaridan ma’naviy-axloqiy tarbiya maqsadlarida umumiy va samarali foydalanishni tashkil etishni nazarda tutadi.

* Asosiy komponentlari: Resurslar xaritasi va umumiy foydalanish reglamenti; yagona axborot-resurs markazi; klaster faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va monitoring qiluvchi tuzilma; natijalarni baholashning aniq mezonlari va indikatorlari.

* Klasterdagi ahamiyati: Resurslar tejalishiga va ulardan oqilona foydalanishga olib keladi, har bir ishtirokchining imkoniyatlarini kengaytiradi, tarbiyaviy faoliyatning tizimli monitoringi va baholanishini ta’minlaydi.

Bu besh mexanizm alohida emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda, bir-birini to‘ldirib va kuchaytirib ishlaydigan yaxlit tizimni tashkil etadi. Ularning sinergik ta’siri klaster sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishini ta’minlashi mumkin.

Muhokama

Taklif etilayotgan konseptual mexanizmlar tizimi ta’lim klasterining mavjud imkoniyatlaridan ma’naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish yo‘lida kompleks foydalanishga qaratilgan. Ushbu yondashuv an’anaviy tarbiya tizimidan bir qator jihatlari bilan farq qiladi:

- **Yaxlitlik va tizimlilik:** An’anaviy tizimdagi tarqoqlik va uzilishlardan farqli o‘laroq, klaster yondashuvi tarbiyaning barcha bosqichlari va ishtirokchilarini yagona maqsad atrofida birlashtirish imkonini beradi.

- **Amaliy yo‘nalganlik:** Ijtimoiy sheriklik mexanizmi orqali tarbiya jarayoni real hayot, ishlab chiqarish, madaniy muhit bilan bog‘lanadi, bu esa qadriyatlarning shunchaki yod olinishi emas, balki amaliy ko‘nikmalarga aylanishiga yordam beradi.

- **Innovatsionlik:** Klaster innovatsiyalarni yaratish va tarqatish uchun qulay muhit bo‘lib, bu tarbiyaga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini tezroq joriy etish imkonini beradi.

- **Resurs samaradorligi:** Resurslarni birlashtirish har bir ishtirokchining alohida erisha olmaydigan natijalarga erishishiga imkon beradi.

Shu bilan birga, ushbu mexanizmlarni amaliyotga joriy etishda sanab o‘tilgan qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, turli idoraviy manfaatlarni uyg‘unlashtirish, barcha ishtirokchilarning faol ishtirokini ta’minlash, faoliyatni samarali muvofiqlashtirish va natijalarni obyektiv baholash alohida e’tibor va boshqaruv mahoratini talab etadi. Taklif etilayotgan modelning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamkorlikka tayyorlik va umumiy maqsadga sodiqlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Ushbu konseptual model O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan bo‘lsa-da, uning asosiy tamoyillari boshqa mamlakatlardagi ta’lim klasterlarida ham qo‘llanilishi mumkin, albatta, mahalliy ijtimoiy-madaniy va institutsional xususiyatlarni hisobga olgan holda.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, ta’lim klasteri yondashuvi O‘zbekistonda o‘quvchi-yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini modernizatsiya qilish uchun muhim strategik resurs hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda taklif etilgan beshta o‘zaro bog‘liq konseptual mexanizm (uzluksizlik, sheriklik, modernizatsiya, kadrlar salohiyati, resurslarni boshqarish) ushbu resursdan samarali foydalanishning nazariy asosini tashkil etadi. Bu mexanizmlarni amaliyotga joriy etish:

- Tarbiyaviy jarayonning tizimliliigi va samaradorligini oshiradi;
- Yoshlarda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, axloqiy mas’uliyat, tolerantlik kabi fazilatlarni yanada chuqurroq shakllantirishga yordam beradi;
- Ta’lim muassasalarining jamiyatdagi o‘rni va nufuzini oshiradi;
- "Yangi O‘zbekiston" uchun ma’naviy jihatdan barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo‘nalishlar:

1. Taklif etilgan konseptual mexanizmlarni O‘zbekistondagi pilot ta’lim klasterlari misolida empirik tarzda aprotatsiyadan o‘tkazish va uning samaradorligini aniq indikatorlar asosida baholash.
2. Turli yo‘nalishdagi (pedagogik, texnik, agrar va b.) klasterlarda ma’naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish.
3. Klaster doirasida raqamli texnologiyalardan ma’naviy-axloqiy tarbiya maqsadlarida foydalanishning innovatsion modellarini ishlab chiqish.
4. Ma’naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini baholashning kompleks diagnostik metodikalarini yaratish va joriy etish.

Takliflar:

- O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan ta’lim klasterlari faoliyatini tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlarda ma’naviy-axloqiy tarbiya yo‘nalishini kuchaytirish va taklif etilgan mexanizmlarni hisobga olish.
- Ta’lim klasterlari koordinatorlari va rahbarlari uchun ushbu mexanizmlarni amaliyotga joriy etish bo‘yicha metodik tavsiyalar va seminar-treninglar tashkil etish.
- Pedagogik OTMlarda bo‘lajak o‘qituvchilarni klaster sharoitida ishlashga, jumladan, ma’naviy-axloqiy tarbiyani ijtimoiy sheriklik asosida tashkil etishga tayyorlash mazmunini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.– 176 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.¹ // Qonunchilik ma’lumotlari milliy² bazasi (lex.uz).
3. Lickona, T. (1991). Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. Bantam Books.
4. Turayev, B.Z. Globallashuv sharoitida yoshlar ma’naviy tarbiyasining dolzarb masalalari // Falsafa va huquq. – Toshkent, 2019. - №2. - B. 45-51.
5. Musurmonova O. O‘quvchilar ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1993. – 48 b.
6. Nishonova S. Sharq mutafakkirlarining pedagogik g‘oyalari asosida talaba-yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2007. – 280 b.

7. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o’quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda tarixiy merosdan foydalanishning pedagogik asoslari: Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – T., 2004. – 24 b.
8. Syzdykbayeva, A. D., et al. (2016). Educational cluster as a mechanism for the integration of education, science and industry. International Journal of Environmental and Science Education, 11(14), 7181-7194.
9. Чистякова С. Н., Родичев Н. Ф. От учебно-производственной бригады к студенческому научно-техническому объединению: образовательный кластер // Профессиональное образование. Столица. – 2017. – № 7. – С. 14–19.
10. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limni axborotlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – T.: Fan, 2007. – 160 b. (Klaster yondashuvi haqida ham fikrlar mavjud)
11. Kohlberg, L. (1981). The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice. Harper & Row.
12. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
13. Lovat, T., Toomey, R., Clement, N., Crotty, R., & Nielsen, T. (2009). Values education and quality teaching: The double helix effect. Springer Science & Business Media.
14. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review, 76(6), 77-90.
15. Muslimov N.A., Qurbonov Sh.Sh., Qodirov B.Sh. Ta’lim klasterlari: mohiyati, tarkibi va istiqbollari. – T.: “Navro‘z” nashriyoti, 2018. – 128 b.
16. Epstein, J. L. (2011). School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools. Westview Press.
17. Mahalla – tarbiya o’chog’i / Mas’ul muharrir M. Imomnazarov. – Toshkent: Ma’naviyat, 2001. – 112 b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING AKSIOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Yo‘ldoshev Farhodjon Baxtiyor o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirish metodlari va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilingan. Aksiologik madaniyatni rivojlantirishning asosiy metodlari sifatida bevosita ta’sir ko‘rsatish, qulay muhit yaratish, o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va monitoring qilish ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik talabchanlik, namuna bo‘lish, metodik priyomlik, kasbiy tayyorgarlik, oliy pedagogik ta’lim, rag‘batlantirish, hamkorlik, monitoring.

O‘zbekistonda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jahon ta’lim standartlari darajasida tashkil qilingan. Bunda turli yo‘nalishlarda kasbiy tayyorlanishni amalga oshirishga alohida e’tibor berilmoqda. Jumladan, oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirishni yo‘lga qo‘yish muhimdir. Shu sababli bu borada aniq va maqbul metodlarga asoslanish muhimdir.

Aksiologik madaniyatni rivojlantirish metodlari quyidagi mazmun – mohiyatga ega bo‘ladi;

- bo‘lajak o‘qituvchiga bevosita ta’sir o‘tkazish, unda e’tiqod, tushuncha va dunyoqarashni rivojlantirish;

- aksiologik madaniyatni o‘zlashtirish uchun shart-sharoit yaratish va qulay muhitni yuzaga keltirish;

- aksiologik madaniyatni o‘zlashtirish jarayonini monitoring qilib borish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorlik qilishini yo‘lga qo‘yish.

Mazkur sabablar tufayli bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyati rivojlantirish metodlari samaradorligini ko‘rsatadi.

Olmon pedagog olim G.I.Shupkina (XX asr) bo‘lajak o‘qituvchilar muayyan kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar majmuiga tayanishini tavsiya etadi:

- 1) bo‘lajak o‘qituvchilarni yo‘naltirish;
- 2) faoliyat va kasbiy ko‘nikmani uyg‘unlashtirish;
- 3) rag‘batlantirish va kamchiliklarni tuzatib borish [1,76].

Shu jihatdan bo‘lajak o‘qituvchilar oliy pedagogik ta’lim jarayonida oilaparvarlik, insonparvarlik va vatanparvarlik kabi qadriyatlarga rioya qilishga yo‘naltiriladi. Talabalar ongi va qalbida bu qadriyatlar muayyan darajada shakllangan bo‘ladi. Oliy ta’lim jarayonida esa ularga amal qilish ko‘nikmasi hosil qilinishi kerak. Bunda o‘qituvchi talabalarni yo‘naltiradi va ularning amal qilishiga qarab faoliyatini baholab boradi. Aksiologik madaniyatni rivojlantirishda faoliyat va kasbiy ko‘nikmani uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Chunki talabalar aksiologik madaniyat asoslarini o‘zlashtirgani holda, ularga rioya qilish ko‘nikmasini o‘zlashtirishda murakkablikka duch keladi. Shu sababli pedagog olimlar faoliyat va kasbiy ko‘nikmani uyg‘unlashtirishi uchun talabalarda munosib yordam berishni tavsiya qiladilar [2,17].

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirishda rag‘batlantirish va kamchiliklarni tuzatib borish metodi ham muhim o‘rin tutadi. Rag‘batlantirish talabaga ilhom beradi, kamchiliklarni tuzatib borish esa aksiologik madaniyatni kutilgan darajada rivojlantirish imkonini beradi. Keyingi paytlarda Respublikamizda rag‘batlantirish metodidan foydalanish susayganini ta’kidlash lozim. Shu sababli rag‘batlantirish va kamchiliklarni tuzatib borish metodi uyg‘un qo‘llanilishi tavsiya etiladi.

Zero, bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini oliy pedagogik ta’lim jarayonida rivojlantirish metodlari quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak:

- a) rivojlantirish;
- b) tashkil qilish;
- v) yordam ko‘rsatish.

Talabalar ongi va qalbida aksiologik madaniyat asoslari dars jarayonida va tarbiyaviy tadbirlar vositasida nazariy jihatdan shakllantiriladi. Rivojlantirish jarayoni o‘qituvchi va tadbirlar tashkilotchilari tomonidan amalga oshiriladi. Shaxs tabiatan yangilik va da’vatlarni qabul qiluvchi bo‘lsada, lekin uning ongi va qalbida oilaparvarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi aksiologik madaniyat elementlari g‘oyatda izchillik bilan rivojlantirishni taqoza etadi. Rivojlantirish jarayoni tezkor kechmasligi tabiiy, shu sababli bu borada bosqichma – bosqichlik tamoyiliga asoslanishi kerak bo‘ladi.

Amal qilinadigan metodlarning tashkil qilish xususiyati ma’nosi shundan iboratki, aksiologik madaniyatni rivojlantirishga qo‘llanilayotgan metodlar asosga ega bo‘lishi kerak. Buning uchun shatr-sharoit va omillar asosli, qulay va maqbul bo‘lishi taqoza etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchi aksiologik madaniyatni o‘zlashtirish jarayonida yordamga ehtiyoj sezadi. Bunday yordam aksiologik madaniyat tamoyillarini nazariy va amaliy jihatdan tushuntirishga asoslanadi.

Biz bu o‘rinda, bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirishda quyidagi asosiy metodlarga tayanish kutilgan samarani beradi, - degan fikrdamiz:

- 1) pedagogik talabchanlik;
- 2) namuna bo‘lish;
- 3) metodik priyomlik.

Ushbu metodlarni taxlil qilib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

1. Pedagogik talabchanlik. Unga ko‘ra oliy pedagogik ta’lim jarayonida talabalarda aksiologik madaniyatni rivojlantirish uchun muayyan pedagogik talablar qo‘yilishi kerak. Bunda aniq vazifa qo‘yish, yo‘naltirish va o‘zlashtirishni talab qilish muhim o‘rin tutadi. Pedagogik talabchanlik talaba va o‘qituvchining munosabatlarini muayyan me’yor asosida tartibga solinganda hosil bo‘ladi.

2. Namuna bo‘lish. Savol tug‘uladi: bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini shakllantiruvchi o‘qituvchida ushbu madaniyat mavjudmi? Ijtimoiy kuzatuv va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oliy pedagogik muassasa o‘qituvchilari aksiologik madaniyat asoslaridan xabardor (72,1 foiz), uni rivojlantirish metodlarini yetarli darajada o‘zlashtirmagan (37,8 foiz). Shu ma’noda ular namuna bo‘lish masalasida murakkablikka duch kelishadi.

3. Metodik priyomlik. Priyom – bu murakkab holat, vaziyat va sharoitda eng maqbul vositalarga asoslanishdir [3,28]. Metodik priyomlar muayyan metodlarning samarasini ta’minlash usullaridir. Metodik priyomlar individual ish uslubining yuzaga chiqishiga asos bo‘ladi. Mazkur metodlardan foydalanish talabalarda aksiologik madaniyatni rivojlantirishni kutilgan darajada amalga oshirish imkonini beradi. Chunki aksiologik madaniyatni rivojlantirish metodlari erkinlik va ochiqlik tamoyillariga asoslanadi. Mazkur masalada quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

birinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilar aksiologik madaniyatini rivojlantirish metodologiyasi rasmiy-me’yoriy hujjatlar va pedagogik qonuniyatlarga asoslanadi;

ikkinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirish metodologik asoslarga tayanishi kerak;

uchinchidan, bo‘ljak o‘qituvchilarning aksiologik madaniyatini rivojlantirishda pedagogik talabchanlik, namuna bo‘lish va metodik priyomlik asosiy mezonlar sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогики. – М.: “Просвещение”. 1996.-с.104
2. Гесен С.И. Основы педогогики. – М.: “Мысль” 1995. – с. 41.
3. Грахнов В.С. Культура педагогического общения. – М.: «Просвещение». 1990. С.43

ФОРМЫ ВОСПИТАНИЯ В СТРУКТУРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Бурханов А.

**Ташкентский институт
экономики и педагогики**

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы об органичном включении в систему учебно-воспитательного процесса новые технологии, разработать и обосновать технологию применения инновационных форм обучения по русскому языку в узбекской школе

Ключевые слова: эффективности воспитания, форма воспитания, новые технологии, предикатив, квалификация, функциональность, педагогической науки, инновация

Annotatsiya:Maqolada yangi texnologiyalarni o‘quv jarayoni tizimiga organik qo‘shilish, o‘qitishning innovatsion shakllaridan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish va asoslash masalalari muhokama qilinadi. O‘zbek maktabida rus tili

Kalit so‘zlar: ota-onalar samaradorligi, ota-ona shakli, yangi texnologiyalar, predikativ, malaka, funktsionallik, pedagogik fan, yangilik

Важнейшей задачей гармонического развития личности является нахождение побудительной основы восстановления нравственных сил общества и приложения усилий к этически выверенным ориентирам воспитания растущего поколения. Что в данном случае может здесь сделать школа и преподаватель русского языка?

В первую очередь следует подумать об органичном включении в систему учебно-воспитательного процесса по русскому языку предметов воспитательной значимости, которые направлены на формирование ценностных ориентаций учащихся, гуманистического основания их жизнедеятельности, нравственных отношений к окружающему миру, близким людям и к самим себе.

Здесь мы рассматриваем существенное значение уроков русской словесности. Современные дети нуждаются в этических уроках-диалогах о самых важных вопросах человеческого существования и смысле жизни. На эти диалоги с растущим человеком важно мобилизовать возможные усилия учителей и профессиональный поиск, чтобы они стали востребованы и значимы для учеников. Мы сможем пронаблюдать, насколько богат воспитательный потенциал подобных уроков русского языка, если ввести их в практику образовательного учреждения.

Уроки русского языка — область деятельности человека, направленная на внутреннее совершенствование личности, это и наука о нравственной жизни человека, где проявляется живое отношение к жизни. Рассматривая человека и жизнь как высшую ценность, мы движемся к тому, что это станет содержанием курса русского языка в школе, который в свою очередь создаст основу культуры в подрастающем поколении.

Структурные компоненты разработанной и широко распространенной в педагогической практике системы воспитания на уроках русского языка обладают расширенным спектром нравственного действия на учащихся, охватывают все аспекты школьной жизни: урок, межурочное пространство, внеурочная деятельность. Они, взаимодействуя, создают педагогические предпосылки для формирования и развития культуры и поведения учащихся.

Любой урок является важнейшим методическим пособием, ориентированным на комплексное использование системы воспитания этической культуры. Примером выработки у подрастающего поколения нравственных привычек может стать проведение уроков русского языка в школе. Вопрос о том, должен ли такой урок в школе стать обязательным предметом, существует три точки зрения:

1) первая точка зрения сводится к мнению о том, что подобный предмет в узбекских школах жизненно необходим;

2) сторонники второй точки зрения считают, что подобный предмет в узбекских школах не нужен, хватит и родного, узбекского, а также английского языка: воспитанием должны заниматься другие гуманитарные науки.

Но никакой другой предмет, кроме русского языка не сможет на великих примерах русской словесности показать такие ментально близкие узбеку гуманистические идеалы, так доходчиво и ярко рассказать о них.

Эстетическое воспитание на уроках русского языка — это воспитание чувств, идеалов, стремления к прекрасному. Основными задачами эстетического воспитания являются следующие:

- 1) развитие умения видеть и подвергать оценке красоту;
- 2) понимать прекрасное, гармоничное;
- 3) рассматривать свое поведение и собственные поступки с точки зрения эстетических представлений.

Эстетическое воспитание можно подразделить на категории, называемые эстетическими:

- 1) прекрасное и безобразное;

- 2) трагическое и комическое;
- 3) высокое и низменное.

Каждая из категорий подвергается историческим изменениям. Совершенно определенные общечеловеческие ценности неизменны. Незнание или не приращение этому значения приводит к трагическим последствиям, таким как отсутствие или слабое развитие эстетического вкуса, поглощение и использование некачественной и непотребной (с точки зрения эстетики) продукции, неумение, нежелание и отсутствие интереса к пониманию полноценного искусства, музыки, произведений великих мастеров. Видами или средствами в эстетическом воспитании на уроках русского языка называют природу, искусство, окружающую реальность, труд человека и др.

Существует мнение, что урок русского языка, проведенный со стихами Пушкина или Есенина, даст несомненно гораздо более положительный эффект в смысле эстетического воспитания. Общение с великой русской литературой и искусством приумножает и развивает эмоциональный мир воспитания.

Русское искусство — одно из универсальных и оптимальных средств постижения человеческой истории. В эстетическом воспитании можно проследить следующую цепочку: достигнув успехов в одном из жанров искусств (живопись, музыка, литература и т. д.), возникает интерес к постижению других жанров.

Многие известнейшие русские гении (М. В. Ломоносов, М. Ю. Лермонтов, А. С. Пушкин) обладали талантами в разных областях научного знания. Отсюда можно сделать вывод, что и узбекское, и русское окружение ребенка с детства входит в его подсознание и определяет его дальнейшие внутренние способности. Это интерьер, архитектурный облик городов, поступки людей, взаимоотношения, музыка, которую слушают родители и т. д.

Эстетическое воспитание реализуется в общеобразовательных и внешкольных учреждениях. Рассмотрим некоторые любопытные опыты подобных реализаций на уроках русского языка:

1) школа радости — вариант идеального совмещения внеклассной и учебной работы (М. Щетинин);

2) межпредметные связи уроков узбекского и русского языков, с помощью этого осуществляется идеальная согласованность в содержании воспитательной работы в целом. В образовательных школах развивать духовный мир учащегося призваны все предметы, но прежде всего литература, изобразительное искусство, музыка на уроках узбекского и русского языков. Однако для полного всестороннего развития духовной сущности необходима более стройная согласованная система, которая, к сожалению, пока не реализована в типовых программах.

Под культурным воспитанием будем понимать многосторонний педагогический процесс, который направлен на организацию активной познавательной, воспитательной и духовно-оздоровительной деятельности школьников. Данная деятельность направлена на:

- 1) укрепление потребностей в занятиях русского языка в общем и русской

культурой в частности;

- 2) развитие духовных сил и морального здоровья;
- 3) выработку навыков борьбы с проявлениями ханженства;
- 4) решение задач всестороннего гармонического развития личности.

В многовековой истории педагогической мысли возникло и благополучно развивается большое многообразие различных форм внеклассной и внешкольной работы по культурному воспитанию. Однако среди них можно выделить наиболее эффективные и интересные.

На уроках русского языка ученикам последовательно и постепенно прививаются элементарные приемы работы мысли, которые являются порой жизненно необходимыми для любого человека. Кроме того, овладение школьниками с основными важнейшими умениями по пониманию и обработке литературного произведения.

Использованная литература

1. Загвязинский В.И. Теория обучения русскому языку: современная интерпретация. Москва, 2003.
2. Махмутов М.К. Современный урок. – Москва, 2009.
3. Голованова Н.Ф. Педагогика русской ментальности. Санкт – Петербург, 2005.
4. Крившенко Л.П. Русская лингводидактика. Москва, 2005.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MUSIQIY ONGI XUSUSIYATLARI VA ULARNI SHAKLLANTIRISH

Usmonova Qumriniso Saidaliyevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi,

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quv jarayonida o‘quvchilarning musiqiy layoqatini aniqlash metodi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy layoqatini aniqlashda turli metodikalar, vositalar va texnologiyalarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda asosiy e’tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilari musiqiy layoqatini aniqlab olishga hamda musiqiy ongini shakllantirishda tarbiyaviy ahamiyati va musiqa tanlashda o‘zining yosh xususiyatlarini hisobga olishi, va musiqani tanlashi va ayniqsa, xatti-harakatlarga chorlovchi musiqani tanlashga e’tibor berish ahamiyati ilmiy tadbiq etiladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalandi.

Kalit so‘zlar: Metod, layoqat, musiqa, savolnoma, suhbat, odob, tarbiya, ta’lim, jarayon, ong, manbalar, qoidalar, tinglash, natija, shakllanish.

Yangi O‘zbekiston sharoitida asosiy vazifalardan biri sifatli ta’limga erishishdir. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirishini kuchaytirish va ularning ko‘nikmalarini bugungi kun talablari asosida tarkib toptirish mazkur vazifa ijrosi jarayoniga

kiradi. Ushba o‘rinda e’tiboringizni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari musiqiy ongi xususiyatlari taxlili masalasiga tortamiz.

Musiqiy ong tushunchasi mazmuni. Musiqa pedagogikasi mutaxassislarining umumiy fikricha, shaxsning musiqiy ongi – bu musiqa to‘g‘risida tushunchaga ega bo‘lish, musiqa tinglash ko‘nikmasini egallash va musiqiy layoqatni rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo‘lishdir. Shu jihatdan bizning yondashuvimizga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongida musiqa to‘g‘risidagi g‘oyalar, tushunchalar va fikrlarning bo‘lishi, musiqa tinglash hamda uni idrok etish ko‘nikmasini egallash tashkil qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish ularni axloqiy-ma’naviy tarbiyalashning tarkibiga kiradi. Chunki hozirgi zamon texnologik rivojlanish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi axborot-kommunikasion vositalar orqali turli xil musiqalar, qo‘shiqlar va teatrlashtirilgan dramatik musiqa lavhalarini o‘zlashtirmoqda. Bunday mateirallarning ko‘pchiligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh, aqliy va ruhiy xususiyatlariga mos kelmaydi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish mazmunini to‘liq idrok etish kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishda muhim manbalarga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, bunday manbalarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- 1) xalq musiqasi namunalari;
- 2) bolalar musiqa asarlari;
- 3) xorijiy mamlakatlarning ilg‘or bolalar musiqiy asarlari.

Xalqimiz o‘ziga xos musiqa merosiga ega. Bu merosning asosiy qismini xalq tomonidan yaratilgan va asrlar davomida ijro etib ketinayotgan kuylar, qo‘shiqlar va raqslar tashkil qiladi. Shu jihatdan xalq musiqa merosi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishdagi eng muhim manbalardan biridir. Misol uchun, “Rohat” kuyi barcha yoshdagi kishilar tomonidan, jumladan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tomonidan ham zavq bilan tinglanadi. Chunki mazkur kuyda ilhomlantirish, zavqlantirish va kelajakka umidg‘oyalari mavjud. Ayni paytda mazkur kuyda ohangdorlik, ritm va takt o‘ziga xos yengil usullarda berilgan. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, tajribali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari Musiqa o‘quv fani mashg‘ulotlarida ana shunday xalq kuylaridan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu o‘rinda e’tiboringizni mazkur kuyning notasiga tortamiz:

E’tibor berilsa, xalq musiqa merosi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy ongni maqsadli shakllantirish omillaridan biridir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishdagi muhim yana bir manba bu bolalar musiqasidir. Xalq, bastakorlar va kompozitorlar tomonidan yaratilgan bolalar musiqa asarlari o‘ziga xos kuylar, qo‘shiqlar va raqslarni mujassam etgan. Shu jihatdan misol uchun, jadid pedagoglarining bolalar musiqasiga oid merosidan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish o‘ziga xos samarani beradi. Misol uchun, jadid pedagogi G‘ulom Zafariy (1889-1937) o‘z davrida bolalar musiqa

asarlari to‘plab “Ashulalar” nomida 1925 yili nashr etgan edi. Mazkur manbadan olingan quyidagi bolalar musiqa asarlari namunalariga e’tibor bering:

“Begijon ukam” qo‘shig‘idan:

Juhori ekdim kechki,
Yonidan qildim bachki,
Bekjon ukam yorlarim
Har tomonda besh ochqi.

“Omonyor” qo‘shig‘idan:

Omonyor o‘ynasangchi – omon yor,
Belingni bog‘lasangchi – omon yor.
Ochilib o‘ynasangchi - omon yor,
Omonyor, Omonyor, ukaginam Omonyor.

Bunday bolalar qo‘shiqlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongida ruhiy tetiklik, g‘oyaviy yetuklik va yoshiga mos ravishda sho‘x-shodon bo‘lish ko‘nikmalarini tarkib toptiradi. Shu jihatdan bunday bolalar musiasi asarlari vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xorijiy mamlakatlarning ham o‘ziga xos bolalar musiqa asarlari mavjud. Ularda ham bolalarning musiqiy ongini rivojlantirish bo‘yicha o‘ziga xos omillar o‘z ifodasini topgan. Misol uchun, mashhur rus musiqa pedagogi Pyotr Chaykovskiyning “Polka” musiqasi vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘ktamlik, ruhiy ko‘tarinkilik va jo‘shqinlik ko‘nikmalariga yo‘naltirish mumkin.

Shu jihatdan bizning fikrimizcha, P.Chaykovskiyning mazkur asari xalqimizning 1920-yillarda yuzaga kelgan “Anjidon polkasi” bolalar musiqa asariga asos bo‘lganligini eslatib o‘tish joiz. Chunki bu ikkki asarning kuy tuzilishini kuzatish ularda bir xil ohang, ritm va takt mavjudligini ko‘rsatdi. Faqat, “Andijon polkasi” bolalar musiqa asarida Doira cholg‘usi vositasida usullar berish qo‘shilgan. Shu ma’noda xorijiy mamlakatlarning bu kabi mashhur asarlari vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini maqsadli shakllantirish mumkin.

Diqqat qilinsa, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or bolalar musiqa asarlari vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqa onshgini shakllantirish imkoniyatlari kengayadi va ularning xorijlik tengdoshlari tinglayotgan musiqiy asarlardan xabardorligi ham tarkib topadi.

Musiqa ongning mazkur mazmuni bizning tadqiqotimizda metodologik asos sifatida qabul qilinganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.“O‘zbekiston-2030” strategiyasi. // www.ziynet.uz
2. Dimitreyeva L., Chernov Ivanenko N. Metodika muzыkalnoga vospitaniya v shkole. – M.: «Prosvetnyeniye». 1989. –S. 7
- 3.Yunus Rajabiy. O‘zbek xalq musiqasi. 1-tom. – Toshkent, 1963., Dadajonova G. Maktabda musiqiy tarbiya. – Toshkent, 2017 va h.k.
- 4.G‘ulom Zafariy. Asarlar. – T.: “Infokapitalgurup”. 2018. 202-245 betlar.
- 5.// www.ziynet.uz

LEVERAGING LINGUISTIC RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN EDUCATIONAL SETTINGS

Khamidova Sayyora Nabijon kizi

Toshkent institute of economics and pedagogy

E-mail: sayyoraxamidova1993@gmail.com

Abstract: In an increasingly interconnected world, intercultural competence (ICC) is paramount for effective communication and collaboration across diverse cultural contexts. While the link between language learning and ICC is widely acknowledged, the specific role of linguistic resources as pedagogical tools for fostering this competence requires deeper examination. This article argues that various linguistic resources – encompassing vocabulary, grammar, pragmatics, discourse structures, and authentic materials – serve as critical means for developing the multifaceted components of ICC, including knowledge (savoirs), skills (savoir comprendre, savoir apprendre/faire), attitudes (savoir être), and critical cultural awareness (savoir s'engager). By analysing how language encodes cultural values, assumptions, and communication norms, students can move beyond surface-level proficiency towards a more profound intercultural understanding. The article explores the theoretical underpinnings of the language-culture nexus and provides pedagogical implications for educators seeking to systematically integrate linguistic analysis into ICC development strategies within language classrooms and beyond.

Keywords: Intercultural competence, linguistic resources, language learning, cultural awareness, pragmatics, discourse analysis, pedagogy, higher education.

Introduction

Globalisation, migration, and digital communication have dramatically increased interactions between individuals from diverse cultural backgrounds. This reality necessitates intercultural competence (ICC) – the ability to communicate and behave effectively and appropriately in intercultural situations (Deardorff, 2006). Educational institutions, particularly in higher education and language learning contexts, are increasingly tasked with equipping students with this vital competence.

Traditionally, language learning has been viewed as a primary pathway to intercultural understanding. However, proficiency in a language's structural elements (grammar, vocabulary) does not automatically translate into ICC. Effective intercultural communication requires understanding how language is used within specific cultural contexts, how it reflects underlying values and norms, and how to interpret and navigate potential misunderstandings. This involves engaging deeply with the linguistic resources of a language and culture[3]

Linguistic resources, in this context, refer to the full range of language elements and materials that convey meaning, including lexis (vocabulary, idioms, collocations), grammar, pragmatic conventions (speech acts, politeness), discourse patterns (conversation structure, narrative styles, argumentation), sociolinguistic variation (registers, dialects), and authentic materials (texts, audio, video produced for native speakers). This article posits that a conscious, analytical engagement with these resources is not merely an adjunct to language learning but a fundamental means for developing the cognitive, affective, and behavioural

dimensions of ICC. It aims to explore the mechanisms through which linguistic resources facilitate ICC development and discuss pedagogical approaches for their effective integration.

Theoretical framework: The language-culture nexus and intercultural competence

The intimate relationship between language and culture is a cornerstone of this discussion. While strong forms of the Sapir-Whorf hypothesis (linguistic determinism) are largely discredited, the weaker form (linguistic relativity) – suggesting that language influences thought and perception – remains highly relevant (Lucy, 1997). Language acts as a primary carrier and reflector of cultural knowledge, values, social structures, and worldviews (Kramsch, 1998). It is through language that cultural meanings are constructed, negotiated, and transmitted.

Developing ICC involves more than just acquiring knowledge about other cultures. Models like Byram's (1997) emphasise a multi-component structure:

Knowledge (savoirs): Knowledge of social groups, their products and practices, and the general processes of societal and individual interaction. Linguistic resources provide direct access to this knowledge (e.g., culturally loaded terms, historical references in texts).

Skills of Interpreting and Relating (savoir comprendre): Ability to interpret a document or event from another culture, explain it, and relate it to documents or events from one's own. Analysing discourse structures, pragmatic failures, or translation challenges hones this skill.

Skills of Discovery and Interaction (savoir apprendre/faire): Ability to acquire new knowledge of a culture and cultural practices and apply knowledge, attitudes, and skills under the constraints of real-time communication. Engaging with authentic materials and analysing communication strategies directly supports this.

Attitudes (savoir être): Curiosity, openness, readiness to suspend disbelief about other cultures and beliefs about one's own. Encountering different linguistic perspectives and communication styles can challenge ethnocentrism and foster relativism.

Critical Cultural Awareness / Political Education (savoir s'engager): Ability to evaluate critically, and on the basis of explicit criteria, perspectives, practices, and products in one's own and other cultures and countries. Analysing media discourse, political language, or how stereotypes are linguistically encoded develops this critical dimension.

Linguistic resources serve as the raw material through which learners can engage with and develop these interconnected components[2]

Linguistic Resources as Tools for Developing Intercultural Competence

Various linguistic resources can be systematically leveraged to target specific aspects of ICC:

Vocabulary, Idioms, and Collocations: Lexical items often encapsulate cultural concepts, values, and history (e.g., concepts of 'privacy', 'family', 'time'). Idioms and proverbs provide windows into cultural metaphors and folk wisdom. Analysing connotations, semantic fields, and culturally specific terms enhances Knowledge (savoirs) and prompts reflection on one's cultural assumptions (Attitudes/savoir être). For instance, comparing kinship terms across languages reveals different conceptualisations of family structures.

Grammar and Syntax: Grammatical structures can reflect cultural orientations. For example, the presence or absence of politeness markers (e.g., T-V distinction in European languages, honorifics in Asian languages) signals social hierarchies and relational dynamics. Sentence structures, use of passive/active voice, or topic/comment structures can subtly indicate different ways of organising information or attributing agency, impacting the Skills of Interpreting (*savoir comprendre*).

Pragmatics and Speech Acts: This is perhaps the most crucial area. Understanding how requests, apologies, refusals, compliments, and other speech acts are performed in different cultures is vital for effective interaction. Analysing pragmatic conventions (directness/indirectness, turn-taking rules, silence) using authentic dialogues or scenarios directly develops Skills of Interaction (*savoir apprendre/faire*) and prevents pragmatic failure, fostering positive Attitudes (*savoir être*) by mitigating unintentional offence.

Discourse Analysis: Examining how texts (spoken or written) are structured beyond the sentence level reveals cultural preferences for argumentation, narrative style, information organisation (e.g., linear vs. circular), and interactional patterns. Analysing meeting protocols, academic writing styles, or casual conversations enhances Skills of Interpreting (*savoir comprendre*) and Critical Cultural Awareness (*savoir s'engager*) by uncovering implicit norms and power dynamics.

Sociolinguistic Variation: Awareness of registers (formal/informal), dialects, sociolects, and code-switching highlights the relationship between language use, social identity, and context. This fosters Knowledge (*savoirs*) about social diversity within a culture and develops the sensitivity needed for appropriate Interaction (*savoir apprendre/faire*).

Authentic Materials: Texts, audio recordings, videos, websites, and social media created by and for native speakers are invaluable linguistic resources. They provide exposure to language as it is actually used, complete with cultural references, diverse viewpoints, and unscripted interactions. Engaging critically with authentic materials challenges stereotypes, promotes Skills of Discovery (*savoir apprendre*), and cultivates Attitudes (*savoir être*) of openness and curiosity[5]

Pedagogical Implications and Classroom Applications

To effectively use linguistic resources for ICC development, educators should move beyond treating language merely as a code to be deciphered. Instead, language should be framed as a social and cultural practice.

Explicit Instruction: Teachers need to explicitly draw connections between linguistic forms and cultural meanings/practices. This involves raising awareness (consciousness-raising) about pragmatic norms, discourse patterns, and the cultural loading of vocabulary.

Task Design: Activities should encourage analysis and reflection:

- Comparing speech acts across cultures (e.g., analysing different ways to refuse an invitation).
- Analysing idioms and their cultural origins.
- Interpreting authentic texts/videos for underlying cultural assumptions or values.
- Conducting mini-discourse analyses of conversations or written texts.

- Role-playing intercultural scenarios focusing on potential pragmatic challenges.
- Using critical discourse analysis to examine how language constructs identity or power in media texts.

Focus on Process: Emphasis should be on the process of interpretation, negotiation of meaning, and reflection, rather than just finding the 'right' answer. Encouraging students to articulate their interpretive processes and compare them with others is key.

Teacher Role: The teacher acts as a facilitator, cultural informant (when appropriate), and guide, encouraging critical thinking and providing linguistic tools for analysis, rather than solely being a transmitter of grammatical rules. Teachers themselves require adequate ICC and training in intercultural pedagogy.

Integration, Not Isolation: These activities should be integrated naturally within the language curriculum, not treated as isolated 'culture spots'.

Discussion and Challenges

Leveraging linguistic resources offers a powerful, tangible pathway for developing ICC. It anchors abstract cultural concepts in concrete language use, making them more accessible and analyzable for learners. By focusing on language, educators can foster deep cultural learning alongside linguistic proficiency.

However, challenges exist. Finding appropriate and diverse authentic materials can be time-consuming. Assessing the development of ICC, particularly attitudes and critical awareness fostered through linguistic analysis, remains complex. Furthermore, teachers require specific training to effectively guide students in making connections between linguistic forms and cultural interpretations without resorting to oversimplification or stereotyping. There is also a risk of focusing too narrowly on linguistic aspects and neglecting other crucial dimensions of intercultural encounters, such as non-verbal communication (though often linked to language) and broader socio-political contexts.

Conclusion

Linguistic resources are far more than mere components of language proficiency; they are fundamental tools for unlocking intercultural understanding and developing the multifaceted competence required in our globalised world. By systematically engaging students in the analysis of vocabulary, grammar, pragmatics, discourse, and authentic materials, educators can foster essential knowledge, skills, attitudes, and critical awareness. An approach that consciously links linguistic study with cultural exploration transforms the language classroom into a space for genuine intercultural learning. Future research should continue to explore innovative pedagogical tasks, develop effective assessment tools for linguistically-mediated ICC development, and investigate the long-term impact of such approaches on students' ability to navigate diverse cultural contexts effectively and ethically.

References

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogical technologies and pedagogical skills. Textbook for universities. – T.: Publishing and printing creative house named after Chulpan, 2005.

2. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
 3. Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalisation. Journal of Studies in International Education, 10(3), 241–266.
 4. 6. Galkova N.D. Intercultural learning: the problem of goals and content of teaching foreign languages // Foreign languages at school, Moscow, 2004.
 5. Kramsch, C. (1998). Language and Culture. Oxford University Press.
 6. Lucy, J. A. (1997). Linguistic Relativity. Annual Review of Anthropology, 26(1), 291–312.
- (Further relevant references would be included in a full publication)
7. Vereshagin Ye.M., Kostomarov V.G. Language and Culture: Linguistic and Regional Studies in Teaching Russian as a Foreign Language. Handbook – 4th edition, revised and supplemented.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING IJODIY VA KOMMUNIKATIV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Davronov Avazbek Artiqboyevich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o‘qituvchisi

avazbekdavronov0609@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-9338-7657>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning ijodiy

kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida muhimligi, ijodiy kommunikativ qobiliyatlar, pedagoglarning o‘quvchilar bilan samarali aloqalarini o‘rnatish, fikr almashish, o‘z fikrlarini ifodalash, maslahatlashish, yaratuvchanlik va yechim topish qobiliyatlarini oshirishga yordam berishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Pedagog, kommunikativ, motiv, kreativlik, yaratuvchanlikni qo‘llash, ishbiarmonlikni oshirish, ehtimollik va o‘zlashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность развития творческих коммуникативных навыков будущих педагогов как педагогической задачи, творческие коммуникативные навыки помогают повысить способность педагогов устанавливать эффективное общение с обучающимися, обмениваться идеями, выражать свое мнение, консультировать, творить и найти решения, учитывая информацию о даче.

Ключевые слова: Педагогический, коммуникативный, мотивация, творчество, использование творчества, совершенствование деловой хватки, вероятность и мастерство.

KIRISH

Bugungi kunda mustaqil respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab-yashnashi bugungi kun yoshlariga bog‘liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan, o‘ziga, boshqa insonga, jamiyatga, tabiatga va

mehnatga o‘z to‘g‘ri munosabatini bildiradi oladigan, mustaqil faoliyat ko‘rsata oladigan, ijodkor, tashabbuskor va tadbirkor bo‘lmog‘i lozim. O‘quvchida ana shu xususiyatlarining rivojlanishi so‘zsiz o‘qituvchiga, uning o‘quv-tarbiya jarayonini to‘g‘ri boshqara olishiga va o‘quvchilar bilan o‘rnata oladigan muomala va munosabatlarga bog‘liq. Kommunikativ qobiliyat - bu pedagogik o‘zaro harakat sohasida maxsus ko‘rinishga ega bo‘lgan muloqotga qobiliyatlikdir. Psixologik adabiyotlarda kommunikativ qobiliyatlarning bir qancha turlari ajratib ko‘rsatiladi:

1) insonning insonni tushuna olishi (insonni shaxs sifatida, uning alohida jihatlarini, motiv va ehtiyojlarini baholash, tashqi xulq-atvorini ichki olami bilan bog‘liqlikda ko‘rib chiqish, yuz, qo‘l, gavda harakatlarini “o‘qish” ko‘nikmasi)

2) insonni o‘z-o‘zini anglay olishi (o‘z bilimi, qobiliyati, o‘z xarakteri va boshqa qirralarini baholash, inson boshqalar tomonidan qay tarzda qabul qilinishi va atrofdagilar ko‘zi bilan baholash);

3) muloqot vaziyatini to‘g‘ri baholay olish ko‘nikmasi (mavjud holatni kuzatish, uning namoyon bo‘lish belgilari haqida ko‘proq axborotlarni ajarata olish, ularga e‘tiborini qaratish, yuzaga kelayotgan vaziyatning ijtimoiy va psixologik mohiyatini to‘g‘ri idrok etish va baholash).

ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagogik qobiliyatlarning o‘qituvchi xarakter-xislatlari bilan bog‘liq. Uyushqoqlik, qat’iylilik, haqqoniylik pedagogik faoliyat darajasining ortishiga olib keladi, aksincha, uyushmaganlik, ko‘ngilchanlik, adolatsizlik pedagogik faoliyat samarasini pasaytiradi. Kasbiy faoliyat yaxlit tizim sifatida bir qancha tarkibiy qismlarni o‘zida uyg‘unlashtiradi. I.P. Podlasiyning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, N.M. Egamberdiyeva pedagogik ta’limdagi kasbiy yetuklik (professionallashuv), ijtimoiylashuv, insonparvarlashuv va madaniy ijodkorlikning zamonaviy yo‘nalishlarga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatadi¹⁴:

- pedagogik madaniyat;
- pedagog ijodkorligi;
- pedagogik aql-idrok;
- kasbiy chuqur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;
- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo‘naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik. [5]

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Kommunikativ qobiliyat- bu pedagogik o‘zaro harakat sohasida maxsus ko‘rinishga ega bo‘lgan muloqotga qobiliyatlikdir.

Quyida, bo‘lajak pedagoglarning ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ba’zi muhim usullarni keltirilgan:

¹⁴ O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK VA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLAR Shahzoda Rustam qizi Tog‘ayeva SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 4 | 2022 ISSN: 2181-1601

1. Yaratuvchanlikni qo'llash: Pedagoglarning ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun, ularning yaratuvchanlikni qo'llashga imkoniyat yaratish kerak. Bu, o'quvchilar bilan muntazam fikr almashish, ularning fikrlarini qadrlash, yangi ideyalar va yechimlar qidirish, o'quvchilarning ijodiy potensialini oshirishga imkon beradi.

2. Ishbilarmonlikni oshirish: Bo'lajak pedagoglar o'quvchilar bilan o'zaro ishbilarmonlikni oshirishga va o'quvchilar bilan qo'llanish va hamkorlik qurishga e'tibor berishga harakat qilishi kerak. Bu, o'quvchilar bilan yaxshi aloqa o'rnatish, ularning fikr va qarorlarini e'tibor bilan qabul qilish, qo'shma ishlar va guruh ishi jarayonida ularni qo'shishga imkon beradi.

3. Ehtimollik va o'zlashtirish: Pedagoglar o'quvchilar bilan ehtimollik va o'zlashtirish jarayonida ishlash orqali ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini oshirishlari mumkin. Bu, o'quvchilarga har bir muammo yoki vaziyatda o'z fikrlarini ifodalashga, alternativ yechimlarni qidirishga, o'zlarini o'zlashtirish va o'z fikrlarini qurishga imkon beradi.

4. G'oya va tasavvur kuchini rivojlantirish: Pedagoglar o'quvchilarni ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun g'oya va tasavvur kuchini rivojlantirishga e'tibor berishi kerak. Bu, o'quvchilarga yangi yechimlar va yondashuvlar qo'llash, o'zlarini o'zgartirish, yangi fikrlar va yechimlar qurishga imkon beradi.

5. O'quvchilar bilan muntazam fikr almashish va maslahatlashish: Pedagoglar o'quvchilar bilan muntazam fikr almashish va maslahatlashish jarayonida ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Bu, o'quvchilarni o'z fikrlarini ifodalashga, ularning fikrlariga e'tibor berishga, maslahatlashish va o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga imkon beradi.

Bo'lajak pedagoglarning ijodiy kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida kuzatish va ularga yuqori darajada e'tibor qaratish, zamonaviy va har taraflama mukammal pedagog kadrlar tayyorlash oldidagi muhim masalalardan biri deb xisoblaymiz.[4]

O'qituvchi tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'sirga ega ekanliklarini, ularning o'zaro kommunikativ munosabatlari hamda faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi, uning samaradorligini belgilashini unutmasligi shart. O'qituvchi sinf jamoasiga va alohida tarbiyalanuvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatishida muvaffaqiyatlarga erishishi uchun, o'quvchilar orasida o'zaro pedagogik munosabatlar tizimini oqilona rejalashtirishi va psixologik muhitni ijobiy tomonga o'zgartirishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan va har jihatdan mukammal bo'lgan, yosh avlodning qalbi va ongini asrashga, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik munosabatlar tizimini tashkil etish uchun o'qituvchi har bir o'quvchi ruhiyatini chuqur bilib olishi, ularning ichki imkoniyatlaridan xabardor bo'lishi, axborot berishi, fikr almashishi, ular qayg'usini, tuyg'ularini tushunishi va hamdard bo'lishi zarur. Pedagogik munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish uchun bo'lajak pedagog quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lib borishi kerak:

- o'quvchilar bilan bo'lajak munosabatni modellashtira olishi;
- munosabatda bo'ladigan sinf jamoasi xususiyatlarini oldindan bilishi;
- bevosita samimiy va hamjihatlikka asoslangan munosabat o'rnatish;
- munosabatda ustunlikka ega bo'lib, uni demokratik talablar asosida oqilona boshqarish;

Pedagoglar va o‘quvchilar o‘rtasida samarali muloqot va fikr almashish muvaffaqiyatli ta’lim jarayonining asosiy jihatlari hisoblanadi. O‘qituvchi va o‘quvchilar umumiy til va o‘zaro munosabatlar usullarini topsa, bu bilim, ko‘nikma va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Samarali muloqotning asosiy omillaridan biri o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida ishonchli munosabatlarni o‘rnatishdir. Talabalar o‘zlarini qulay his qilsalar, ular fikr almashish va savollar berishga ochiqroq bo‘ladilar. O‘qituvchilar, o‘z navbatida, o‘quvchilarning fikr va takliflarini inobatga olgan holda, ular bilan muloqot qilishga tayyor va manfaatdor bo‘lishi kerak.

G‘oyalarni samarali almashishning navbatdagi muhim jihati turli xil aloqa vositalaridan foydalanishdir. Hozirgi vaqtda turli texnologiyalar va aloqa vositalarining paydo bo‘lishi bilan muloqot qilish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. O‘qituvchilar va talabalar elektron pochta, video konferentsiya, onlayn platformalar va axborot va g‘oyalar almashinuvini sezilarli darajada osonlashtiradigan boshqa aloqa vositalaridan foydalanishlari mumkin.

Biroq, texnologiyadan foydalanishdan tashqari, bevosita yuzma-yuz muloqotga ham e’tibor qaratish lozim. Shaxsan hozir bo‘lish sizga mimika va imo-ishoralarni yaxshiroq tushunishga imkon beradi, shuningdek, o‘zaro ta’sir va hamkorlik muhitini yaratadi. O‘qituvchilar va talabalar o‘zlarining g‘oyalari va nuqtai nazarlarini taqdim etishlari va muhokama qilishlari mumkin bo‘lgan individual va guruh uchrashuvlari, seminarlar va muhokamalar o‘tkazishlari mumkin.

Fikrlarni yanada samaraliroq almashish uchun faol tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhimdir. O‘qituvchilar o‘quvchilarning fikrlariga qiziqish bildirishlari, savollar berishlari va ularning fikrlari muhimligini ko‘rsatish uchun ularning fikrlarini takrorlashlari kerak. Talabalar, o‘z navbatida, muhokamalarda faol ishtirok etishlari, o‘z fikrlarini bildirishlari va o‘z fikrlarini bahslashlari kerak.

XULOSA

O‘qituvchi pedagogik bilimdonlik, kreativlik, refleksiyaga ega bo‘lish bilan birga pedagogik madaniyatni ham o‘zlashtira olishi zarur. Pedagogik madaniyat kasbiy nuqtayi nazardan pedagogic faoliyatni olib boruvchi mutaxassis umumiy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ta’lim va tarbiyada o‘qituvchidagi pedagogik qobiliyat va kommunikativlik qobiliyati muhim o‘rin egallaydi. Bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan, o‘ziga, boshqa insonga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o‘z to‘g‘ri munosabatini bildiradi oladigan, mustaqil faoliyat ko‘rsata oladigan, ijodkor, tashabbuskor va tadbirkor bo‘lmog‘i lozim. O‘quvchida ana shu xususiyatlarning rivojlanishi so‘zsiz o‘qituvchiga uning o‘quv-tarbiya jarayonini to‘g‘ri boshqara olishiga va o‘quvchilar bilan o‘rnatilgan muomala va munosabatlariga bog‘liq. Ishonchli munosabatlar o‘rnatish, turli muloqot vositalaridan foydalanish, shaxsan hozir bo‘lish va faol tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilim, ko‘nikma va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Faqat samarali muloqot orqali o‘qituvchilar va talabalar o‘zaro hamkorlik qilishlari, hamkorlik qilishlari va o‘quv jarayonida umumiy maqsadlarga erishishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. B.X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti, Toshkent-2017
2. X. Ibragimov, Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi, Toshkent-2018
3. Davronov, A. (2023). THE ROLE OF PROFILING METHODS IN CREATING THE EMOTIONAL ENVIRONMENT OF THE ADOLESCENT PERSON. Science and innovation, 2(B5), 204-207.
4. Sh A., Davronov A. SHAXSLARARO MUNOSABATDA PROFAYLINGNING VERBAL VA NOVERBAL MUHOQOTDA QO ‘LLANILISHI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 147-154.
5. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK VA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLAR Shahzoda Rustam qizi Tog‘ayeva SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 4 | 2022 ISSN: 2181-1601
6. Химматалиев, Д. О. (2018). Касбий фаолиятга тайёргарликни диагностика қилишда педагогик ва техник билимлар интеграцияси. Монография. Тошкент, Ўзбекистон, 168.
7. Исмаилова, З. К., & Мукумова, Д. И. (2014). Профессиональное образование как достояние личности. In Проблемы и перспективы развития образования (pp. 204-205).
8. Usarov, J.E., Ximmataliev, DO, Kodirov, ID, Ergasheva, GR, & Xamidova, SN (2023). Ta'lim klasteri muhiti talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari sifatida. E3S Web of Conferences da (420-jild, 10037-bet). EDP fanlari.
9. Usarov, J. E., Khimmataliev, D. O., Makhmudova, D. M., Abdusalomovna, H. S., & Nizamiddinovich, E. A. (2023). Pedagogical Foundations of the Student's Individual Training Trajectory. Telematique, 22(01), 1259-1264.
10. Nizamiddinovich E. A. et al. THE METHODOLOGY OF ORGANIZING INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIPS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'COMPETENCES REGARDING EXACT AND NATURAL SCIENCES //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2023. – T. 13. – C. 164-169.
11. Nizamiddinovich E. A. Use of modern teaching technologies in the conduct of physics laboratory works in general secondary schools //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. Special Issue 2. – C. 852-855.

ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA “SUNIY INTELLEKT” INNOVATION PEDAGOGIK VOSITA SIFATIDA

Davronov Avazbek Artiqboyevich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o‘qituvchisi
avazbekdavronov0609@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-9338-7657>

Annotatsiya: Ushbu maqolada suniy intellektning zamonaviy ta’limda pedagogik vosita sifatidagi juda muhim roli va o‘qituvchilar faoliyatini yanada samarli tashkil qilishdagi

ahamiyati haqida kerakli ma’lumotlar berilgan. Shuningdek maqolada o’quvchilarning muvofaqligini kuzatib borish hamda o’quv faoliyatdagi nazoratlarni samarali yo’lga qo’yishda suniy intellektning imkoniyatlari to’g’risida muhim usullar keltirib o’tilgan.

Аннотация: В статье представлена необходимая информация о чрезвычайно важной роли искусственного интеллекта как педагогического инструмента в современном образовании и его значении для более эффективной организации деятельности учителей. В статье также освещаются важные методы мониторинга успеваемости учащихся и потенциал искусственного интеллекта в эффективном осуществлении контроля в образовательной деятельности.

Abstract: The article provides essential information about the extremely important role of artificial intelligence as a pedagogical tool in modern education and its importance for more effective organization of teachers' activities. The article also highlights important methods for monitoring student performance and the potential of artificial intelligence in effective control in educational activities.

Kalit so’zlar: Sun’iy intellekt, tahliliy metod, so’rovnoma metodi, ta’lim vositalari, optimallashtirish, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, ta’lim platformalari, kontent, ta’lim dasturlari, innovatsion ta’lim.

KIRISH: Hozirgi zamonaviy dunyoda sun’iy intellekt (SI) tobora turli sohalarda muhim va keng qo’llaniladigan vosita sifatida ko’payib bormoqda. SIDan ta’lim jarayonini takomillashtirish, optimallashtirish uchun foydalanish mumkin bo’lgan shunday sohalardan biridir. SI mumkin ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishga, uni har bir talabaning individual ehtiyojlari moslashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, SI o’qitish, tahlil qilish, talabalar bilimi, shuningdek, muntazam vazifalarni avtomatlashtirish uchun, va baholashning yangi usullarini ishlab chiqishda foydalaniladi. Masalan, testlar va topshiriqlarni tekshirish. Kembrij universiteti mutaxassislari 2023-yilning asosiy EdTech tendensiyalaridan biri sifatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan ko’proq foydalanishni ko’rishmoqda. Ba’zi prognozlarga ko’ra, 2030 yilgacha ta’lim uchun SI texnologiyalari bozori hajmi o’rtacha 36,6 foizga o’sadi. O’quv jarayonida sun’iy intellektdan foydalanishning bir nechta asosiy yo’nalishlari mavjud:

1. Muntazam ishlarni avtomatlashtirish;
2. Ta’limni shaxsiylashtirish;
3. Kontent va ta’lim dasturlarini yaratish;
4. Soft skillslarni rivojlantirish.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

1. Diachkova A.V ning “Ta’limda sun’iy intellekt: muammolar, imkoniyatlar, istiqbollari”¹⁵ nomli maqolasida ta’lim sohasida sun’iy intellektdan (AI) foydalanish imkoniyatlari ko’rib chiqiladi, ta’lim muassasalari o’quv jarayonlarida sun’iy intellektni tatbiq etishda duch keladigan muammolar va bu ochib beradigan imkoniyatlar tahlil qilinadi. Ta’limda sun’iy intellektni rivojlantirish istiqbollari va uning o’quvchilar, o’qituvchilar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga ta’siriga alohida e’tibor qaratilmoqda.

¹⁵ Немытых, С. Л., & Дьячкова, А. В. (2023). Искусственный интеллект в образовании: вызовы, возможности, перспективы. *Российские регионы в фокусе перемен: сборник докладов*.—Екатеринбург, 2023, 433-435.

Tahlillarga asoslanib, mualliflar ta’limda sun’iy intellektidan foydalanish ta’lim natijalari va o’quvchilarning yutuqlarini yaxshilash uchun katta imkoniyatlarga ega, ammo bu texnologiyani muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi bir qator axloqiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishni talab qiladi, degan xulosaga keladi. Xulosa qilib aytganda, maqola ta’lim sohasida sun’iy intellekt salohiyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tegishli infratuzilmani yaratish zarurligiga qaratilgan.

2. Tkochenka Ye.N. ning “Sun’iy intellekt, uni ta’limda qo’llash imkoniyatlari va cheklovlari”¹⁶ nomli maqolasida o’quv jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish muammosi ko’rib chiqiladi. Muallif xorijiy ilmiy nashrlarni ko’rib chiqish asosida sun’iy intellektning mohiyatini va uning o’quv amaliyoti doirasida o’qituvchilarga ham, talabalarga ham taqdim etayotgan imkoniyatlarini belgilab berdi. Ta’kidlanishicha, sun’iy intellekt kompetensiyalari yigirma birinchi asrning muhim texnologik ko’nikmalaridan biriga aylandi. SI ko’nikmalariga ega bo’lgan odamlar, umuman olganda, raqamli texnologiyalarni tanqidiy baholashlari, ular bilan samarali muloqot qilishlari va hamkorlik qilishlari va ulardan ish joyida va uyda vosita sifatida foydalanishlari mumkin. Muallif DigCompEdu platformasi asosida o’qituvchilarning raqamli kompetensiyasi bo’yicha Yevropa asoslarini taqdim etadi va tahlil qiladi. Sun’iy intellekt o’qituvchilar ishini osonlashtirishi va o’quvchilarga ta’lim muammolarini ijodiy hal qilishda yordam berishi mumkin degan xulosaga keldi. Shu bilan birga, o’qituvchilar sun’iy intellekt taqdim etayotgan imtiyozlardan maksimal darajada samarali foydalanish imkonini beradigan tegishli ta’lim sharoitlarini yaratish uchun o’zlarining pedagogik va texnologik kompetensiyalarini oshirishlari kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI:

Maqolada **Tahliliy metod:** Mavzuga oid mavjud adabiyot va tadqiqotlarni tahlil qilib, suniy intellektning zamonaviy ta’limda pedagogik vosita sifatidagi juda muhim roli va o’qituvchilar faoliyatini yanada samarali tashkil qilishdagi ahamiyati haqida kerakli ma’lumotlarga erishildi. **So’rovnoma metod:** O’qituvchilar va talabalar orasida so’rovnomalar o’tkazib, ularning fikrlari o’rganildi. Kuzatishlar va so’rovnomalar natijalariga ko’ra tadqiqot davomida bir qancha xulosalarga kelindi. Ushbu metodologiyalar yordamida maqolada muammoni chuqurroq o’rganish va sun’iy intellektning zamonaviy ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ko’rsatish imkonini berdi.

NATIJA VA TAHLILLAR:

Grammatika matn terish xatolari va yetishmayotgan vergullarni aniqlay oladigan oddiy vositadek tuyulishi mumkin, ammo u ta’sirli yozishda o’qituvchilar uchun eng yaxshi SI vositalaridan biridir. Platforma tekshiruvdan tashqariga chiqadi va shuningdek, o’rnatilgan tavsiyalar va fikr-mulohazalar, aqliy hujumda yordam va aniq formatlash bilan iqtibos generatori kabi ilg’or SI-quvvatlovchi xususiyatlarga ega.

Siz qilishingiz kerak bo’lgan yagona narsa - matndan nusxa ko’chirish va joylashtirish yoki hujjatni yuklash, so’ngra Grammarly takliflarining aniqlik, to’g’rilik va uslub bo’yicha takliflarini ko’rib chiqish. Shuningdek, siz Generativ SI maydoniga so’rov yoki ko’rsatma

¹⁶ Ткаченко, Е. Н. (2023). Искусственный интеллект, возможности и ограничения его использования в образовании. *Путеводитель предпринимателя*, 16(3), 57-62.

kiritishingiz yoki material yoki talaba ishini yaxshilash yoki ko‘rib chiqish uchun mavjud bo‘lganlardan birini bosishingiz kifoya.

XULOSA:

Bugungi kunda sun’iy intellekt (SI) ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Uning innovatsion pedagogik vosita sifatida qo‘llanilishi o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni rivojlantirish va ta’lim sifati hamda natijadorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. SI asosida ishlab chiqilgan vositalar o‘qituvchilarga darslarni moslashtirish, ta’lim resurslarini samarali taqsimlash hamda individual yondashuvni qo‘llash imkonini beradi.

Shuningdek, SI texnologiyalari ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish jarayonlarini avtomatlashtirish, ularga real vaqt rejimida tahlil va tavsiyalar berish, shu bilan birga, mustaqil ta’lim olishni yanada qulay va interaktiv qilish imkoniyatini yaratadi. Bunday texnologiyalar, ayniqsa, masofaviy va gibrid ta’lim shakllarining rivojlanishida katta rol o‘ynamoqda.

SI ta’lim tizimida axborot xavfsizligi, shaxsiylashtirilgan ta’lim va intellektual tahlil kabi muhim yo‘nalishlarda ham qo‘llanilishi kelajak avlodlar uchun yangi ta’lim modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, sun’iy intellektning zamonaviy ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi pedagogik jarayonni innovatsion yondashuvlar bilan boyitib, ta’lim samaradorligini oshirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishda katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Немытых, С. Л., & Дьячкова, А. В. (2023). Искусственный интеллект в образовании: вызовы, возможности, перспективы. Российские регионы в фокусе перемен: сборник докладов.—Екатеринбург, 2023, 433-435.

2. Ткаченко, Е. Н. (2023). Искусственный интеллект, возможности и ограничения его использования в образовании. Путеводитель предпринимателя, 16(3), 57-62.

3. Davronov, A. A. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE COMMUNICATIVE SKILLS OF FUTURE EDUCATORS-AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. Web of Teachers: Inderscience Research, 1(9), 217-222.

4. Davronov, A. A. (2023). Development of Creative Communicative Skills of Future Educators. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 1(2), 391-397.

5. Davronov, A. (2023). The role of profiling methods in creating the emotional environment of the adolescent person. Science and innovation, 2(B5), 204-207.

6. Nurmatov, S., & Davronov, A. (2022). Practical significance of profiling methods in pedagogical psychodiagnostics. Science and innovation, 1(B8), 1224-1227.

7. Omonovich, X. D., & Pirmamatovna, I. G. (2021). PEDAGOGIK TEXNIKANI SHAKLLANTIRISH USHLUBLARI VA UNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(5), 580-586.

8. Khimmataliev, D., & Ernazarova, M. (2023). FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRACTICAL SKILLS IN PRIMARY CLASS STUDENTS BASED ON CLUSTER APPROACH. Science and innovation, 2(B11), 484-487.

BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINI DIAGNOSTIKA QILISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Eshmanova Nodira Nazarkulovna
CHDPU katta o’qituvchisi
Yusupova Zulayho Abdinazar qizi
CHDPU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarini diagnostika qilishning o’ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quvchilarning bilish jarayonlari, xotira, tafakkur va nutq rivojlanishini baholash muhim ahamiyatga ega. Diagnostika jarayonida o’quvchilarning yoshiga mos psixologik va pedagogik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Shuningdek, maqolada diagnostika usullari, ularning samaradorligi va amaliyotda qo’llanilishi haqida ma’lumotlar keltiriladi. Tadqiqot natijalari boshlang’ich sinf o’quvchilarining ta’lim jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etish va ta’lim sifatini oshirishda diagnostikaning muhim vosita ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Diagnostika, boshlang’ich ta’lim, individual yondashuv, baholash mezonlari, psixologik diagnostika, korreksiya, eksperimental, o’quv faoliyati, metodik vositalar.

Hozirgi kunda O’zbekistonda amalga oshirilayotgan umumta’limni modernizatsiyalashda bola shaxsiyatini, uning qobiliyat va mayllarini rivojlantirish, umumta’lim maktabining birinchi sinfiga qadam qo’ygan paytdan boshlab, uning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish vazifalari belgilab berilgan. Shunday ekan, zamonaviy boshlang’ich sinf o’qituvchisi boshlang’ich sinf yoshdagi o’quvchining individual xususiyatlarini bilish asosida o’qitish, rivojlantirish va tarbiyalashni amalga oshirishi, o’quvchidagi doimiy o’zgarish jarayonini boshqara olishi va uning rivojlanishining yuqori pog’onasiga ko’tarilishini ta’minlashi, shaxsni shakllantirish muammolarini ilmiy asosida hal qiluvchi ilmiy – pedagogik izlanishni amalga oshirishi lozim.

Boshlang’ich sinf o’qituvchisi nafaqat maktab o’quvchilarining yosh xususiyatlarini tushunishi, balki ayni paytda ularning individual xususiyatlarini to’g’ri baholay olishi kerak. O’quvchining yangi ijtimoiy vaziyat bilan bog’liq bo’lgan qiyinchiliklari hamda muammolarini hayotiy sharoitlar, aloqalar va munosabatlarni har tomonlama o’rganish bilan to’liq tushunish mumkin. Bolaga yordam berish uchun o’qituvchi uning oila va maktabdagi vaziyatlari bilan bog’liq holda rivojlanishining to’liq tasvirini ko’ra olishi lozim. Boshlang’ich maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda kattalarning asosiy vazifasi har bir bolaning individualligini hisobga olgan holda ularning imkoniyatlarini ochish va amalga oshirish uchun maqbul shart – sharoitlarni yaratishdir.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida diagnostik yondashuvning o’ziga xosligi ushbu toifadagi o’quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog’liq. Bolalarni o’rganishda, ular bilan muloqot qilishda, ko’p qirrali qobiliyatlarini ochishda ularning his – tuyg’ularini ham hisobga olish lozim. Ularning tuyg’ulari bilan to’lgan idrokini, beixtiyor diqqatini, yaxshi rivojlangan

visual – majoziy xotirasini, shuningdek, hissiy ta’sirchanlik va har qanday yorqin narsaga javob berish metodining rang – barangligini hisobga olish lozim. Shuningdek, boshlang’ich sinf yoshdagi o’quvchilarning tafakkurining aniqligi va obrazlilik tahlilida kattalar uchun og’zaki testlardan foydalanish usuli va cheklovlarini vizual tasvirlashni talab qiladi.

Diagnostik faoliyatning pedagogika tarkibiga kiritilishi uning mazmunini o’zgartiradi va ta’lim jarayonining samaradorligiga ta’sir qiladi.

O’qituvchi pedagogik diagnostika bo’yicha bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishi, tizimda turli metod va diagnostika usullarini qo’llashi zarur. Olimlarning tadqiqotlariga ko’ra hamda hayotiy amaliy tajriba asosida boshlang’ich sinflarda pedagogik diagnostikadan samarali foydalanishning umumiy shartlarini aniqlash mumkin:

- boshlang’ich sinf o’qituvchilarini diagnostika faoliyatiga kasbiy tayyorlash;
- tadqiqot usullari va diagnostika usullarini kompleks qo’llash;
- pedagogik diagnostika mazmuni, shakllari va usullarining boshlang’ich sinf o’quvchilarining psixologik xususiyatlariga muvofiqligidir;
- diagnostik usullar o’tkazishning muayyan rejimida rioya qilishni nazarda tutuvchi maxsus ishlab chiqilgan va eksperimental sinovdan o’tgan dastur bo’yicha pedagogik diagnostika o’tkazish;
- o’quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ta’lim va tarbiya darajasi to’g’risidagi diagnostik ma’lumotlarni doimiy tahlilini amalga oshirish;
- pedagogning korreksiya(tuzatish) faoliyati tizimini aniqlashda pedagogik diagnostika natijalaridan foydalanish;

Boshlang’ich sinf o’quvchilarni o’rganishda diagnostika usullaridan foydalanganda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- diagnostika haqida yetarlicha ma’lumotga ega bo’lish va tadqiqot faoliyatining keng maydonini yaratishi kerak;
- o’quvchilar va ota – onalarga pedagogik diagnostika zarurligini tushuntirish kerak;
- o’rganish maqsadi boshlang’ich sinf o’quvchilardan “ yashirin “ bo’lishi kerak;
- o’quvchilarni tanlashga pedagogik bosim istisno qilinishi kerak;
- o’quvchilarning bir – biriga o’zaro ta’sirini va o’quvchini guruhdan ajratib qo’yishga yaqin sharoitlar yaratishni istisno qilish;

Xulosa qilib shuni aytamanki, boshlang’ich sinf o’quvchilarini diagnostika qilish – bu ularning intellektual, emotsional, psixologik va ijtimoiy rivojlanish darajasini aniqlashga qaratilgan muhim jarayon hisoblanadi. Bu bosqichda o’quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini aniqlash orqali ularga mos ta’limiy yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Diagnostika jarayonida pedagogik kuzatuv, suhbatlar, testlar va amaliy mashg’ulotlar yordamida o’quvchilarning qobiliyatlari aniqlanadi va rivojlanish dinamikasi baholanadi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu o’quvchilarning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Umuman olganda, boshlang’ich sinf o’quvchilarini diagnostika qilish o’qituvchiga har bir o’quvchining individualligini hisobga olgan holda, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Bu jarayon bolalarning kelgusidagi o‘quv yutuqlari va shaxsiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.B. Jansaitova , I.U.Tadjibayev . “ Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining pedagogik diagnostikasi “. Chirchiq – 2003. “Nazokathon ziyo print “.
2. Amonov, Sh. Sh . (2019). Boshlang‘ich ta’lim metodikasi va pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi nashriyoti.
3. Rasulov, A. R. (2020). Pedagogik diagnostika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. G‘ulomov, S. G‘. (2018). Psixologiya asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Axmedova, M. T. (2021). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda zamonaviy metodlar. Samarqand: Ilm ziyo nashriyoti.
6. Shodmonov, Y. (2017). Ta’lim psixologiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi nashriyoti.
7. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni (2020). Toshkent: Adolat nashriyoti.
8. Boshlang‘ich ta’lim standarti va o‘quv dasturlari (2021). Toshkent: Xalq ta’limi vazirligi.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Eshmanova Nodira Nazarqulova

CHDPU katta o‘qituvchisi.

Tojimurodova Umida Bahrom qizi

CHDPU 2- kurs talabasi

Annontatsiya; Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalaridan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida boshlang‘ich ta’limga oid o‘quv dasturlari, metodikasi, innovatsion yondashuvlari va o‘quvchilar bilan ishlash uslublari o‘rganilib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqola O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda xorijiy tajribalardan qanday samarali foydalanish mumkinligini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, xorijiy tajriba, talim innovatsiyalari filandiya ta’lim modeli, janubiy Koreya tajribasi, singapur ta’lim tizimi, global ta’lim tendensiyalari metodik yondoshuvlar.

Kirish

Hozirgi global axborotlashgan jamiyatda ta’lim tizimi doimiy rivojlanish va yangilanishni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi inson vshaxsining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, rivojlangan mamlakatlarning tajribasini o‘rganish va ulardan foydalanish zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi tizim yaratishda katta ahamiyatga ega. Xorijiy tajribalar tahlili 1. Finlyandiya tajribasi – Finlyandiya o‘quvchilarga mustaqil fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga katta e’tibor beriladi. Ular baholash tizimini soddalashtirib, o‘quvchini bosimdan holi holatda o‘rganishini ta’minlaydi.

2. Janubiy Koreya tajribasi – Texnologiyalardan keng foydalaniladi. Darslar interaktiv va ilg‘or texnik vositalar orqali olib boriladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida xorijiy tajribalardan foydalanish uchun mahalliy mentalitet, resurslar va ta’lim muassasalari imkoniyatlarini hisobga olish muhim. O‘qituvchilarni xorijiy metodikalarga o‘rgatish, malaka oshirish kurslarini joriy etish. Dars jarayonida interaktiv usullar va texnologiyalaridan samarali foydalanish

Dasturlashtirilgan o‘qitishda o‘quvchilarning o‘quv materialini egallashdagi mustaqilligi

hamda faolligi ortib boradi: o‘rgatish jarayonini individuallashtirish imkoniyati tug‘iladi; o‘qituvchi va o‘quvchilar mehnatini takomillashtirishga yordam beruvchi o‘qitishning texnika vositalari keng qo‘llaniladi.

Dasturlashtirilgan elementlarni tatbiq qilishda an’anaviy o‘qitishni dasturlashtirilgan o‘qitishga qarama-qarshi qo‘yish, yangini deb umum qabul qilingan metodlardan voz kechish

kerak emas. Har ikkala yo‘nalish chambarchas bog‘langan bo‘lishi va bir-birini to‘ldirishi zarur.

O‘qitish sifatini oshishiga yordam beruvchi o‘quvchilar bilimini faol nazorat qilishning yangi

shakllarini ishlab chiqish quyi sinflardagi geografiya darsida dasturlashtirilgan elementlardan

foydalanishning boshlanishi bo‘ldi, chunki muntazam nazoratning eski shakllari ko‘pincha dars

tuzilishini buzib, unumsiz fakt yo‘qotilishiga olib kelib, o‘qituvchilarda qiyinchiliklar tug‘irdi.

Topshiriqlarni dasturlashtirish tamoyili o‘quvchilarning og‘zaki javoblarini shartli ifodalar — raqam yoki chiziq bo‘laklari ko‘rinishidagi javoblar bilan almashtirishdan iboratdir.

Ularning afzalligi shundaki, ular o‘tilgan dastur materialini har bir o‘quvchi tomonidan odatdagi tekshirishdagiga qaraganda ko‘p hajmda o‘zlashtirish darajasini qisqa vaqt ichida aniqlashga imkon beradi. Tajriba bilimlarni hisobga olishning dasturlashtirilgan uslublaridan

geografiya darslarida o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatlarini faollashtirish maqsadida foydalanish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi. Uning afzalligi yana shundaki, o‘quv

materialini o‘zlashtirish darajasini hatto o‘quvchilarning o‘zlari tushuntirishdan keyin dars vaqtida yoki keyinroq tekshirishlari mumkin. Quyi sinflarda geografiyani o‘rganishdagi dasturlashtirilgan o‘qitishning qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan variantlarini ko‘rib chiqamiz.

I. Tezt tipidagi kartochka-topshiriqlar.

Muayyan nomerlangan kartochkada geografiya obyektlarining (o‘simlik, hayvon va hokazolarning) nomlari keltiriladi o‘quvchilar javoblarida kerakli o‘simlik yoki belgining nomini yozmaydilar, faqat tegishli raqamni bayon qiladilar. Bilimlarni matn bilan hisobga olishdan individual so‘rashda ham, butun sinf bilimini hisobga olishda ham foydalanish mumkin. Keyingi holatlarda topshiriq doskaga yozib boriladi. O‘quvchilarning javoblari butun

sinf bilan muhokama qilinadi. Bu kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining ishini ma’lum darajada faollashtiradi.

II. Raqamli dasturlashtirilgan topshiriqlar.

Raqamli topshiriqlarda ish individual kartochkalar yoki tayyorlangan devoriy jadval bo‘yicha olib boriladi. Kartochkada topshiriq ko‘rsatiladi va javoblarga kalit beriladi.

O‘quvchi

kerakli kalitni topishi lozim. Bunday ishni bajarish natijasida o‘qituvchi 4—5 daqiqa ichida endigina o‘rganilgan materialni mustahkamlash maqsadida ham, uy vazifasini tekshirishda ham o‘quvchilar bilimini sinash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli dasturlashtirilgan ishlar faqat tabiat obyektlarining tashqi belgilari haqidagi bilimlarni nazorat qilish uchungina emas,

balki birmuncha murakkabroqlarini tekshirish uchun ham tavsiya qilinishi mumkin.

Masalan,

tabiiy xarita bo‘yicha bilimlarni aniqlovchi topshiriqlar tuzish mumkin.

Qadimdan bizda bilim olish qadrlangan. Bilimdon kishilar esa el- yurt ardog‘ida bo‘lganlar. Shuning uchun ham bilim olish va olingan bilimni mamlakatimiz xizmati yo‘lida xizmat qildirish oliy insoniylik burchimizdir. Bu vazifalarni muvafaqiyatli hal etishni muhim shartlaridan biri chet el maktabi va pedagogikasi tajribalari o‘rganishdir.

Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o‘rganish orqali ta’lim tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yo‘qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo‘lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo‘shimcha boy manbalarga ega bo‘lamiz.

Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur‘atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi.

Shu maqsadda butun ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta’lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda

Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta’lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26- noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, „Zamonaviy maktab“ larni tashkil etish chora tadbirlari togrisida“gi qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarni kamida 3 foizi, 2025-yilgacha

20 foizi 2030-yilga qadar esa 50 foizini, „zamonaviy maktab“ larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi.

Hozirgi kunda yaponiya ta’lim tizimini misol keltirsak ham boladi. Yaponiyada ta’lim tizimida “Oila” omiliga katta e’tibor berilgan. Amerika yoki Fransiyada esa mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda pullik maktablar jori etilgan. Lekin ayrim mamlakatlarda o’zini oqlagan va samara bergan modellarni o’zga davlatlarda to’g’ridan-to’g’ri qo’llab bo’lmaydi. Shuning uchun ham rivojlangan xorijiy davlatlar ta’lim tizimi chuqur o’rganib chiqib keyin o’sha davlatni milliy hamda O’zbekiston Respublikasiga xos bo’lgan xususiyatlar, sharoitlar inobatga olingan holda kadrlar tayyorlash tizimining yangi modeli ishlab chiqiladi.

Iqtisodiy qudrati jihatidan Yaponiya jahonda Amerika Qo’shma Shtatlaridan keyin ikkinchi o’rinda turadi. Jahonning ko’zga ko’ringan psixologlari va iqtisodchilari Yaponiya rivojlanishidagi bu ulkan parvozni mamlakatda ta’lim tizimlari taraqqiyotiga berilgan yuqori darajadagi e’tibor samarasi, deya qayd etadilar. Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, Yaponiyada ta’lim tizimi ham shaklan, ham mazmunan yuksak uyg’unlik kasb etgan. Ibrat olsa, o’rganish arziyidigai jihatlari ko’p. E’tiborli yana bir tomoni – Yaponiyada faqat milliy an’analar bilan cheklanib qolmay, jahondagi Amerika, Fransiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlarning ilg’or pedagogik ish tyajribalari ham ijodiy o’zlashtirilgan.

Hozirgi kunda rivojlanib kelayotgan xorijiy davlatlardan bir filandiya ta’limi desak ham boladi

Finlyandiya boshlang’ich ta’lim tizimi tajribasi.

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyodagi eng ilg’or va samarali tizimlardan biri sifatida tan olingan. Xalqaro reytinglarda (PISA testlari) yuqori natijalarni ko’rsatgani bu tizimning muvaffaqiyatli ekanligini isbotlaydi.

1. O’qitish jarayoniga yondashuv:

Stresssiz o’qitish: Finlyandiya bolalar 7 yoshdan maktabga borishadi. Maktabdagi dastlabki yillarda baholash yo’q, raqobat emas, balki hamkorlik muhim.

O’yin asosida ta’lim: Darslar ko’proq o’yin, tajriba va hayotiy faoliyatga asoslanadi. Bu bolalarning qiziqishini uyg’otadi.

Uy vazifalari kam: Bolalarga dam olish, o’z qiziqishlari bilan shug’ullanishga imkon beriladi.

2. O’qituvchilarning roli:

O’qituvchilar yuqori malakali va mustaqil qaror qabul qilish huquqiga ega.

Ular kam sonli sinflarda ishlaydi (odatda 20 tagacha o’quvchi), bu esa har bir bolaga individual yondashuvni ta’minlaydi

O’qituvchilik kasbi nufuzli bo’lib, unga kirish uchun magistr darajasi talab qilinadi.

3. Darslik va dasturlar:

Milliy o’quv dasturi mavjud, biroq maktablar va o’qituvchilarga uni moslashtirishda erkinlik berilgan.

Darsliklar yangilik va kreativlikni rag’batlantiradi.

4. Ta’lim muhitining xususiyatlari:

Maktablar zamonaviy, xavfsiz va qulay bo‘lishi kerak.

Sog‘lom ovqat, tibbiy xizmat va dam olish joylari bepul taqdim etiladi.

5. Baholash tizimi:

Baholash jarayoni ko‘proq sifatli fikr-mulohazaga asoslanadi.

Boshlang‘ich bosqichda raqamli baholar qo‘yilmaydi, o‘qituvchi bolaning rivojlanishini so‘z bilan izohlaydi

Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’limda insoniylik, individual yondashuv, o‘qituvchilarning sifatli tayyorgarligi va farzandlarga bosimsiz muhit yaratish ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa:

Xorijiy, xususan Finlyandiya ta’lim tizimidagi ilg‘or tajribalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, samarali boshlang‘ich ta’lim tizimi uchun bolaning tabiiy rivojlanishiga mos, stresssiz va ijodkorlikka yo‘naltirilgan muhit muhim ahamiyatga ega. Ta’limda qat’iy nazorat va raqobat o‘rniga, bolalarning individual qobiliyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirishga yo‘naltirilgan yumshoq yondashuv ko‘proq samara beradi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham ushbu tajribalardan oqilona foydalanish orqali, zamonaviy talab va milliy qadriyatlar uyg‘unligini yaratgan holda, bilimli, mustaqil fikrlovchi va barkamol avlodni tarbiyalash mumkin. Shu bois xorijiy tajribalarni chuqur o‘rganish va milliy tizimga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”gi qarorlari. – T.: Adolat, 2021.
3. G‘afurov N., Rasulova M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T.: Fan, 2020.
4. Tursunov B. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 2019.
5. OECD. Education Policy Outlook: Finland. – OECD Publishing, 2020.
6. Sahlberg, Pasi. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – Teachers College Press, 2015.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2022.
8. www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining rasmiy sayti.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI ONGIDA EKOLOGIK TA’LIM- TARBIYANI SHAKLLANTYIRISH IMKONIYATLARI

Saparova Gulnaz Kalbayevna

TIPI “Pedagogika” fakulteti professori, ped.f.n.

Aminova Muxlisa Shavkatovna

BOT 22/1 guruh talabasi

Mobil: +(998)99 447-16-91

E-mail: saparova_gulnaz@internet.ru.gmail.com

ANNOTATSIIYA: Ushbu maqolada ekologiyani boshlang‘ich sinflarda maktab yoshidagi bolalarda ekologik ta’lim-tarbiyani shakllantirish haqida ma’lumot berilgan.

АННОТАЦИЯ: В данной статье представлены сведения о формировании экологического образования и воспитания детей школьного возраста в начальных классах по специальности «Экология».

ANNOTATION: This article presents information about the formation of environmental education and upbringing of school-age children in primary school in the specialty “Ecology”.

Kalit kalitlar: ekologik tuyg‘u, ekologik ong, ekologik bilim, ekologik madaniyat, ekologiya muhofazasi, ekologik tasavvur.

Ключевые слова: экологическое чувство, экологическое сознание, экологические знания, экологическая культура, экологическая защита, экологическое воображение.

Key words: environmental feeling, environmental consciousness, environmental knowledge, environmental culture, environmental protection, environmental imagination.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik savodxonlik va madaniyat ta’lim-tarbiya muassasalarida va oilada amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berishda Ona Zominimizga asosiy e’tiborni qaratishimiz lozim. Bular suv, yer, tuproq, havo muqaddas hisoblanadi. Ota-bobolarimiz: “Suv- tabiat in’omi, hayot manbai” - deb bejiz aytilmagan. Maktabda o‘quvchilarni ekologik jihatdan tarbiyalashda bunday ma’lumotlarni berib borish o‘qituvchilarning asosiy vazifalaridan bo‘lmog‘i darkor. Atrof-muhitga, tabiatga, tabiat boyliklariga e’tiborsiz bo‘lish butun sayyoraga jiddiy zarar yetkazishi ma’lumki, bu inson bilan tabiat o‘rtasidagi muammolarni yechish zaruriyati tug‘iladi. O‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, tabiat, atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo‘lishni o‘rganish tabiiy fanlar nazariyasi va amaliyotda dolzarb muammoga aylanadi.

“Avesto” da kishilarni ekologik tarbiyalash bo‘yicha quyidagi tadbirlarni belgilangan: “Inson butun umri davomida suv, tuproq, olov, umuman dunyodagi jamiki yaxshi narsalarni pok va bus-butun asrashga majburdir. Yer, suv, havo, olovni asrash qoidalarini buzgan kishi 400 qamchi urish jazosiga mahkumdir. Bundan ko‘rinadiki, azaldan tabiatga munosabat milliy qadriyatlarimiz bilan uyg‘unlashib ketgan. Maktab o‘quvchilari ekologik tarbiya

jarayonida quyidagilarni bilishlari zarur: tabiat haqida tushuncha, tabiiy muhit, omillar va ular orasidagi bog‘lanish, tabiat boyliklaridan tejab-tergab foydalanish, ularni muhofaza qilish, atrof-muhitni ifloslanishidan saqlash, tabiatni kelajak avlodlar uchun tabiiy holda qoldirishga intilishdir.

Tabiat bilan inson o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashda ekologik ta’lim-tarbiyaning roli nihoyatda katta. Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida amalga oshiriladigan uzluksiz ekologik ta’lim va tarbiya insonning tabiatiga qolaversa, o‘ziga nisbatan yangi munosabatlarning shakllanishini taqoza etadi.

Atrof-muhit va turmush sharoiti aholining salomatligiga bevosita ta’sir qiladi. Yomonlashayotgan ekologik sharoit nafaqat hozir yashayotgan aholining balki kelgusi avlodlarning ham salomatligiga, irsiyatiga oid omillariga salbiy ta’sirini o‘tkazishi mumkin. Ko‘plab tug‘ma va g‘ayritabiiy kasalliklar, chaqaloqlarning chala tug‘ilishi atrof-muhitning yomonlashuvi bilan bog‘liq.

XX asr oxirida insoniyatning biosferadagi jarayonlarga ta’siri o‘zining yuqori bosqichiga yetdi. Hozirgi avlod mahalliy va ma’naviy ekologik inqiroz vaziyatlari kuzatilmoqda. Bunday murakkab davrda ekologiyani ilmiy-nazariy, amaliy, ta’limiy-madaniy va ahloqiy ahamiyatlari tobora ortib bormoqda. Atrof-muhit holatini to‘g‘ri baholash, zarur tadbirlarning o‘z vaqtida o‘tkazishini ta’minlash ekologik bilimlarning rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

Ekologik ta’lim-tarbiya BMT, YUNESKO va YUNEP ning diqqat markazidagi masalalaridir. Ekologik ta’lim - tarbiyani rivojlantirish uchun jahonda alohida davlatlar miqyosida turli tadbirlar o‘tkazilmoqda. Har bir soha mutaxassisi ekologik savodxon bo‘lishi va o‘z faoliyatida tabiatga zarar yetkazmasligi, ekologik ta’lim-tarbiyani rivojlantirishga hissasini qo‘yishi lozimdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik ta’lim-tarbiya jarayonini olib borishdan avval hammasini bolani tug‘ilganidan ekologik jihatdan tarbiyalash lozim – deb hisoblayman. Oilada farzandga ekologik tarbiyani singdirish orqali bolani sog‘lom bo‘lishiga, erkin fikrlashga o‘rgatsa bo‘ladi va sog‘lig‘i uchun ham foydalidir. Lekin hozirgi davrda bolalarga, farzandlarimizga ta’lim-tarbiya berishda xatoliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Sababi bolaga oilani o‘zida tarbiya berish qiyin bo‘lib qoldi. Chunki ota-ona farzandga befarq bo‘lganligidir. Hamma narsani maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida o‘rgatil desak, ayrim ota-onalarda men pul to‘lab o‘qitayapman degan noto‘g‘ri fikrlar juda ko‘p. Shuning uchun har bir mahalla hududida bolalarni ekologiya oid bo‘lgan, ta’lim va tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan ishlar olib borilishi lozim. Mahalla sharoitida ota-onalar bilan ishlash va ular esa farzandlari bilan ham ishlamo‘g‘i zarur. Ekologik tarbiya haqida gapirayotgan ekanmiz. Bolalar bilan ota-onasi bo‘lsin yoki boshqa insonlar bo‘lsin 1 ta daraxt yoki gul ekishni o‘rgatsak ham yoki hazonrezgelik paytida barglarni yig‘ib kerakli joylarga olib borib tashlasa bu ekologik tarbiyaga misol bo‘la oladi.

Maktablarda avvallari o‘quvchilar maktab bog‘lariga olib chiqilardi u yerda gul yoki yangi ekilgan ko‘chatlarga suv qo‘yishni o‘rgatishar edi. Darsdan lirik chekinishlar tarzida ularni toza havodan nafas olish va mehnatga o‘rgatish uchun harakat qilishgan. Lekin bunday narsalar hozirda cheklanganligi va o‘quvchilarda mehnat tushunchasini yo‘qligi sababli

ekologiya haqida uni asrab avaylashimiz haqida gapirishdan biron natijaga erishishgimiz qiyin masaladir.

Yoshlarning ongida tabiatning o‘z qonun qoidalari mavjudligini, tabiatdagi barcha hodisalar, o‘zgarishlar bir-biri bilan bog‘liqligini, umuman, insonning tabiatga to‘g‘ri munosabatga bo‘lishi lozimligi haqidagi tasavvurlarni sindirish, shubhasiz muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’limiy islohotlar ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari, tadqiqotchilar va olimlarimiz uchun ulkan imkoniyatlar mavjuddir.

Bu o‘z navbatida, o‘quvchilariga ekologik rivojlanish, uning mazmun-mohiyatini, ahamiyati nomoyon qilishdan iborat.

Amalga oshirilayotgan islohotlar, yaratilayotgan yangiliklar, fan-texnika yutuqlarini, ekologik jihatdan rivojlanishlar asosida tushuntirish mumkinligini ko‘rsatadi, chunki o‘quvchilar bugungi kunda yoshlarga ko‘rsatilayotgan e’tiborning qadriga yetishi va ularni baholashi mustaqillik sharoitida ekologik tarbiya bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish, uning yechimini topish masalalarining zaruriyatini to‘g‘ri va haqqoniy anglab kelajakka ishonch hosil qilishi uchun ularga ekologik madaniyatini shakllantirish borish muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish orqali o‘quvchilarga ekologik madaniyatni shakllantirishni muhim ahamiyat kasb etuvchi asosiy omillar o‘quvchilarga yoritib berilishi, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning bugungi kundagi ijobiy natijalari, yaratilayotgan yangiliklarini ijtimoiy-ekologik rivojlanishlar bo‘yicha ijobiy tasavvurlar shakllantirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarda Vatanga muhabbat, e’tiqod va sadoqat, Davlat ramzlariga, umum-milliy qadriyatlar va milliy urf-odatlariga hurmat, vatanpavarchilik, insonparvarlik, kelajakka ishonch tuyg‘ularini shakllantiradi.

Bugungi kunda, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat masalalariga katta e’tibor qaratilishi, aynan boshlang‘ich sinflarda dars va darsdan tashqari vaqtlarga ekologik ta’lim-tarbiya muntazam berilmoqda. Ekologik tarbiya berish maqsadida darsliklar tarkibiga ham bir qancha mavzular kiritilgan, bu albatta o‘quvchilarning bilim tarbiyasini oshiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda, ekologik noxushliklar, ko‘pincha, ekologik qonunlarni bilmaslik hamda ularga rioya qilmaslik oqibatida kelib chiqadi deb o‘ylayman. Shu sababdan, sog‘lom tabiiy atrof-muhitni saqlash ko‘p jihatdan o‘quvchi yoshlarning ekologiya qonunchiligi to‘g‘risida qay darajada xabardorligi va unga amalda rioya etilishiliga bog‘liq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ta’limni rivojlantirishda tabiiy fan darslarining o‘rni beqiyosdir. Shuni hisobga olib tabiiy fan darsliklarida ekologik ta’lim-tarbiya beruvchi mavzular qisman bo‘lsada o‘z aksini topgan.

Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarning ekologik bilim olishida asosiy e’tibor atrof-muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish atrof-muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan global bilimlarga katta ahamiyat beriladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish, global va hududiy-ekologik muammolarni bilishi bilan bog‘liq masalalarga e’tibor qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27-maydagi 434-sonli qarori. “O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish Kontseptsiyasi” T.: 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risi” dagi qonuni. T.:”Sharq”, 1997.
3. Сапарова, Г. К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ ТУГАЙНЫХ ЭКОСИСТЕМ ПРИАРАЛЬЯ Сапарова ГК Email: Saparova682@ scientifictext. ru.
4. Ziyomuxamedov B. “Ekologiya va ma’naviyat”. T.: 1997.
5. Ismoilov A., Ahadov R. Ekologik ta’lim-tarbiya. T.: 1997.
6. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.
7. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA QO‘SHMA TA’LIM METODIKASI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim metodikasi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Davlatboyeva Sarvara Tozaboy qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasining ahamiyati va afzalliklari ko‘rib chiqiladi. Qo‘shma ta’limning o‘ziga xos jihatlari, o‘quvchilarning bilim olishdagi faol ishtiroki va o‘zaro almashuv jarayonida qanday foydali ta’sir ko‘rsatishi tahlil etiladi. Maqola, pedagogik yondashuvlar, metodik strategiyalar va zamonaviy vositalar yordamida ta’limni qanday qilib samarali o‘tkazish mumkinligini ko‘rsatadi. Shuningdek, qo‘shma ta’lim metodikasining samarasini oshirishda o‘qituvchilar va ota-onalarning roli ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, qo‘shma ta’lim, metodika, pedagogika, o‘qitish strategiyalari, o‘quvchilarning faolligi, ta’lim jarayoni, ota-ona ishtiroki.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность и преимущества совместной методики обучения на начальном уровне. Анализируются особенности совместного обучения, активное участие учащихся в процессе получения знаний и положительное влияние процесса взаимного обмена. Статья демонстрирует, как можно эффективно проводить обучение при помощи педагогических подходов, методических стратегий и современных инструментов. Также обсуждается роль учителей и родителей в повышении эффективности совместной методики обучения.

Ключевые слова: начальное образование, совместное обучение, методика, педагогика, стратегии обучения, активность учащихся, учебный процесс, участие родителей.

Abstract: This article discusses the importance and advantages of integrated teaching methodology in primary education. It analyzes the distinctive features of integrated learning, the active participation of students in knowledge acquisition, and the beneficial effects of the exchange process. The article illustrates how to conduct effective teaching using pedagogical approaches, methodological strategies, and modern tools. It also discusses the role of teachers and parents in enhancing the effectiveness of integrated teaching methodology.

Keywords: primary education, integrated learning, methodology, pedagogy, teaching strategies, student engagement, educational process, parental involvement.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasi haqida fikrlari ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va uning sifatini oshirishga qaratilgan. Prezident o‘z nutqlarida ta’lim metodikasining o‘zgarishi zarurligini ta’kidlagan: 1. Ta’lim sifatini oshirish : Prezidentning fikricha maktabda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazuni ham, muhit ham o‘zgarmaydi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiyinlashtiradi. 2. Zamonaviy metodlar : Zamonaviy o‘quv jarayonida qo‘shma ta’lim metodikalarini joriy etish, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va ularni faol ishtirok etishga undash muhimdir. Bu o‘z navbatida, o‘quvchilarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida targ‘ib qilinayotgan innovatsion yondashuvlardan biri qo‘shma ta’lim metodikasi hisoblanadi. Qo‘shma ta’lim metodikasi – bu ta’lim jarayonida turli yo‘nalishlarni birlashtirish va integratsiyalash orqali o‘quvchilarning bilimini kengaytirish va rivojlantirishga qaratilgan usullar to‘plami hisoblanadi. Ushbu metodika o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularni faol ishtirok etishga undash va bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkonini beradi. Qo‘shma ta’lim – bu ta’lim jarayonida bir nechta fanlarni birlashtiri, o‘quvchilarga ko‘p qirrali va chuqur bilim berishga qaratilgan yondashuvdir. O‘qitish strategiyalari - bu ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirishini yaxshilash maqsadida qo‘llaniladigan usul va rejalaridan biri hisoblanadi. Bu strategiyalar o‘qituvchi tomonidan rejalashtiriladi va o‘quvchilarning individual xususiyatlari, o‘rganish uslublariga va maqsadlariga mos ravishda tanlanadi. O‘qitish strategiyalari aktiv, interaktiv va hamkorlikka asoslangan yondashuvlardan iborat bo‘lib, o‘quvchilarning bilim olish jarayonida ishtirok etishini, tanqidiy fikrlashini va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni maqsad qiladi. Ushbu strategiyalar o‘qitishda samaradorlikni oshirib, o‘quvchilarning motivatsiyasini ham kuchaytiradi. O‘z navbatida, bu ta’limning sifatini yaxshilashga hamda kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar shakllanishiga yordam beradi. Qo‘shma ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarning ijtimoiy, emosional va akademik rivojlanishini bir vaqtning o‘zida ta’minlashdir. Bu yondashuv orqali o‘quvchilarga birgalikda ishlash, muloqot qilish, va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish maqsad qilingan. Qo‘shma ta’lim o‘quvchilarga shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni berish, ularning o‘zaro munosabatlarini mustahkamlash va jamiyatga ijobiy hissasini qo‘shishni rag‘batlantirishni nazarda tutadi. Bu jarayonda o‘qituvchilar ko‘makchilik rolini bajarib, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini yaratadi, ularning qayta fikrlash va o‘z bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Shuningdek, qo‘shma ta’lim metodikasi tenglik va

inklyuzivlikni ta'minlashga yo'naltirilgan, bu esa turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi to'siqlarni yengishga yordam beradi. Qo'shma ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. O'zaro hamkorlik: o'quvchilar jamoada birgalikda ishlash orqali muammolarni hal qilish va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

2. Emotsional rivojlanish: bog'lanish va muloqot qilish orqali o'quvchilarning empatiya va ijtimoiy hissiyotlari kuchayadi.

3. Muammolarni hal qilish: o'quvchilar real muammolarni birgalikda hal qilish orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

4. Tenglik va inklyuzivlik: qo'shma ta'lim har bir o'quvchini qabul qilishga yordam beradi, ijtimoiy to'siqlarni kamaytiradi.

5. O'z-o'zini baholash: o'quvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini baholash va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'quvchilarning faolligi - bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishi, o'z bilim va ko'nikmalarini qo'llashga intilishi hisoblanadi. Bu tushuncha o'quvchilarning darslarda savol berish, muhokama qilish, fikr bildirish va mustaqil o'qish kabi interaktiv faoliyatlarda ishtirok etishlarini o'z ichiga oladi. Faol o'quvchilar o'zlarini darsga jalb qilish bilan birga, yangi bilimlarni qabul qilish va ularni amaliyotga tadbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'quvchilarning faolligi ularning motivatsiyasini, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini va analitik fikrlashni oshiradi, shuningdek, o'qituvchi bilan munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Yana, bu o'quv jarayonining sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi va kelajakda o'quvchilarning muvaffaqiyatli ijodiy faoliyatini ta'minlaydi.

Ta'lim jarayoni - bu bilim, ko'nikma va qadriyatlarni o'rgatish, rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatlardan biridir. Ta'lim jarayoni o'quvchilar, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'z ichiga oladi. Ta'lim jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- o'qitish - bilim berish, materialni tushuntirish va yangi ma'lumotlarni o'rgatish.

-o'rganish - o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish, ko'nikmalarni qo'lga kiritish.

-baholash - o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash va rivojlanishni kuzatish.

Ta'lim jarayoni metodikalar, o'quv dasturlari, pedagogik yondashuvlar va o'quv muhitining ahamiyatini qamrab oladi. Ta'lim jarayoni o'qitish va o'rganish samaradorligini oshirish uchun barqaror va samarali bo'lishi zarur. Ota-ona ishtiroki - bu bolalarning ta'lim va tarbiyasida ota-onalarning faol roli va ishtirokini anglatadi. Ota-onalar bolaning rivojlanishi, o'quv jarayoniga ta'sir ko'rsatish va uning ijtimoiy hayotidagi o'rnini bilan bevosita bog'liqdir. Ota-ona ishtiroki quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ta'lim muassasalari bilan hamkorlik - o'qituvchilar va maktablar bilan faol muloqot qilish.

- uyda ta'limni qo'llab-quvvatlash - bolalarga qo'shimcha yordam berish, o'qish va o'rganishga rag'batlantirish.

- emotsional qo'llab-quvvatlash - bolaning ruhiy holatini, motivatsiyasini va ishonchini oshirish.

Ota-ona ishtiroki bolalarning akademik muvaffaqiyatlari va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon bolalar uchun ijobiy ta'lim muhitini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasini o‘rganar ekanman, bu yondashuvning afzalliklarini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda ham chuqur anglab yetdim. Qo‘shma ta’lim metodikasi o‘quvchilarda bir – biriga hurmat bilan qarash, fikr bildirish, muhokama qilish va qaror qabul qilish madaniyatini shakllantiradi. Menga eng yoqqan jihati – bolalarning darsda bir-biridan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishi. Ular faqat o‘qituvchini tinglabgina qolmay, o‘z fikrlarini baham ko‘rishadi, birgalikda muammo yechishadi, bu esa darslarni qiziqarli va samarali qiladi. Men uchun bu metodika – bolalarda jamoaviylik, mas’uliyat va o‘z fikriga ega bo‘lish kabi muhim sifatlarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu tajriba menga shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga nafaqat bilim berish, balki ularni fikrlashga, savol berishga va hamkorlikda ishlashga o‘rgatish – kelajak uchun poydevor yaratadi. Shu bois men qo‘shma ta’lim metodikasini zamonaviy ta’limning ajralmas qismi sifatida qabul qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumaniyazova, D. (2021). „, Boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasi ”.
2. Dewey, J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
3. Xudayberdiyeva, S. (2020). „, Talimda innovatsion yondashuvlar ”.
4. Saidova, M. (2022). „, Boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasi : tajribalar va natijalar ”.
5. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
6. Murodova, L. (2023). „, Qo‘shma ta’lim va uning afzalliklari ”.
7. Khalilov, A. (2023). „, Boshlang‘ich ta’limda qo‘shma ta’lim metodikasi : nazariya va amaliyot ”.
8. Назаров, Ш.С. Интеграция в обучении: теоретические и методические основы. – Ташкент: Университет, 2022.

**ЁШ ОҒИР АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИДА ЖИСМОНИЙ
РИВОЖЛАНИШГА ҚАРАТИЛГАН МАШҚЛАР.**

Абдурахмонов Н.К.

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Ўзбекистон, Чирчиқ шаҳри

Аннотация: мақолада ёш оғир атлетикачиларни машғулотларида жисмоний ривожланишига ва тайёргарлигига қаратилган машқларни самарали қўллаш ҳамда амалиётга кенг тадбиқ қилиш бўйича иш олиб борилган.

Калит сўзлар: ёш оғир атлетикачилар, машғулот, штанга кўтариш сони, ҳажм.

Annotation: The article focuses on the effective application and widespread implementation of exercises aimed at physical development and preparedness in the training of young weightlifters.

Keywords: young weightlifters, training, number of barbell lifts, volume, intensity.

Кириш. Мустақил Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги замон босқичида, яъни инсон омилини фаоллаштиришга катта эътибор қаратилаётган бир пайтда ёш оғир атлетикачиларнинг машғулотларининг жисмоний ривожланишига ва тайёргарлигига таъсиримасалалари янада муҳим аҳамият касб этмоқда.

Юртимиз ёшларининг Олимпия ўйинлари, жаҳон чемпионатлари, Осиё ўйинлари ва чемпионатлари ҳамда халқаро мусобақаларда юксак натижаларга эришаётгани, дунёда Ўзбекистоннинг обрў-эътибори ва спорт салоҳияти янада ошаётганлиги, республикамиз ҳудудларида жаҳон андозаларига мос муҳташам спорт иншоотлари барпо этилаётгани, ўқувчи ва талаба-ёшлар ўртасида уч босқичли мусобақалар ўтказилмоқда, “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ва “Универсиада” спорт мусобақаларининг оммалашиб бораётгани, айниқса, диққатга сазовордир.

Ўзбекистон Республикаси президентининг фармони 24.01.2020 йилдаги ўзбекистон республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида, пф-5924 фармонида. Республикада охириги йилларда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Долзарблиги. Кўпгина тадқиқотларда аниқланишича, махсус-ёрдамчи машқларнинг оқилона қўлланилиши оғир атлетикачининг спорт натижаси ва техник маҳоратининг ўсишига, жисмоний сифатлари ривожланишига ёрдам беради.

Жисмоний ривожланиш – кўп йиллик жарёан. У организм шакли ва функцияларининг шаклланиши кўринишида кечади. Ушбу жараённинг энг муҳим ўзига хос қирраси – бу турли органлар, тизимлар, жисмоний сифатларнинг индивидуал тарзда ривожланишидир, жисмоний тарбия натижасида болалар ва ўсмирлар организмнинг ривожланиши кўшимча туртки олади. Унинг воситалари, услублари ва педагогик вазифаларига боғлиқ ҳолда жисмоний такомиллашув маълум бир йўналишга эга бўлади, берилган даражага таянади. Лекин ҳар қандай вазиятда жисмоний тарбия тизimini ташкил қилишдан индивиднинг биологик етуклик даражаси, бир томондан, ушбу ёш гуруҳининг умумий ривожланиш қонуниятлари, иккинчи томондан, энг муҳим аҳамият касб этади.

Ишнинг мақсади Ёш оғир атлетикачиларни машғулотларида жисмоний ривожланишига ва тайёргарлигига қаратилган машқларни самарали қўллаш.

Тадқиқот ишининг олиб борилиши: Болалар ва ўсмирларнинг куч ҳамда ҳар томонлама тайёргарлиги воситалари сифатида меъёрланган оғирликлардан фойдаланиш муаммоси билан шуғулланаётиб, 10–15 ёшда асосий жисмоний сифатларни ривожлантиришнинг турли вариантлари самарадорлигининг қиёсий таҳлили, шунингдек, кўпроқ жисмоний юклама йўналишига боғлиқ ҳолда болалар ва ўсмирларнинг жисмоний ривожланиши хусусиятлари келтирилган.

Ўтказилган тадқиқотлар шуни таъкидлашга имкон бердики, ҳар бир ёшда тажриба ва назорат гуруҳларида гавда узунлиги ҳамда массасининг дастлабки даражаси тахминан бир хил эди.

Ўқув йили давомида ҳамма гуруҳлар дастлабки натижаларни ишончли равишда оширдилар ($P > 0,05$).

10–11 ёш гуруҳида гавда узунлиги ва массасининг якуний ўсишпедагогик гуруҳлар орасида ишончли фарқларнинг йўқлигини кўрсатди (1–жадвал, 1,2 тестлар). Жисмоний ривожланишнинг интеграл кўрсаткичи (у гавда узунлиги ва массасининг фоизлардаги ўртача якуний ўсиш суммаси билан аниқланади) ҳам ўқув йили охирига келиб жисмоний ривожланиш кўрсаткичлари ўсиши ўртасида ишончли фарқлар йўқлигини билдиради.

12 ва 13 ёшда гавда массасининг якуний ўсиши оғир атлетика гуруҳлари аъзолари ва уларнинг шуғулланмайдиган тенгдошлари ўртасида биринчиларий фойдасига фарқ борлигини кўрсатди. 14 ёшда фарқ назорат ва тажриба гуруҳлари орасида иккинчисининг фойдасига аниқланди; 15 ёшда фарқ тажриба ва иккинчи назорат гуруҳи ўртасида аниқланди. Бунда биринчи назорат ватажриба, шунингдек, иккита назорат гуруҳлари ўзаро аҳамиятли фарқларга эришдилар.

12,13,14 ёшда гавда узунлигининг якуний ўсиши ҳамма гуруҳларда ўхшаш бўлди. 15 ёшлиларда биринчи назорат гуруҳининг (3,87%) иккинчи назорат гуруҳи (2,58%) ва тажриба гуруҳидан (2,5%) устунлиги кузатилди.

Ўқув йили охирида жисмоний ривожланиш кўрсаткичларининг интеграл ўсиши 12,13, ва 15 ёшларда оғир атлетика гуруҳлари шуғулланмаган тенгдошларидан ишончли тарзда ўзиб кетганлигини кўрсатди. 14 ёшда тажриба гуруҳи бир–бирига тенг бўлган биринчи ва иккинчи назорат гуруҳларидан ўзиб кетди. Бироқ гавда узунлиги ва массасининг мутлақ якуний қийматлари таҳлили ҳамма текширилаётган гуруҳларнинг статистик тенг эканлигини ($P > 0,05$) кўрсатади. Ёш оғир атлетикачилар жисмоний ривожланиши кўрсаткичларининг илгарилаб ўсиш суръатларининг бундай бир хиллиги ва якуний мутлақ натижаларнинг ишончли ($P > 0,05$) тенглиги, бизнингча, бир ўқув йилидоираида куч олаётган, лекин тўлалигича амалга ошмаётган йўналиш натижаси ҳисобланади.

Шундай қилиб, бир томондан, назорат ва тажриба гуруҳлари оғир атлетикачилари ўртасида, иккинчи томондан, оғир атлетикачилар ва уларнинг шуғулланмаган тенгдошлари ўртасида юкламада анча фарқ борлиги сабабли, ривожланиш кўрсаткичларининг ўсишида ишончли фарқлар йўқлиги 10–11 ёшдаги ўғил болаларнинг оғир атлетикада спорт машғулотларига яхши бардошбера олишларини кўрсатади.

Бошқача айтганда, ёш оғир атлетикачилар шуғулланмаган тенгдошларидан гавда узунлиги ва массаси кўрсаткичларида ортда қолмаган ҳолда асосий жисмоний сифатларни такомиллаштира оладилар. 12, 13, 14, 15 ёшда оғир атлетика воситаси сифатида меъёрланган оғирликлар билан ўтказиладиган машғулотлар жисмоний ривожланишни тезлаштиради. Бунда оғир атлетика машғулотларининг таъсири кўпроқ гавда массасининг ошишида намоён бўлади.

Гавда узунлиги ва массаси кўрсаткичларини алоҳида кўриб чиқаётиб, бирмунча бошқа кўриниш кўзга ташланади. Гавда узунлиги кўрсаткичида иккинчи назорат гуруҳида 14–15 ёшдаги ўсмирлар ўртасида ишончли фарқлар ($P < 0,05$) аниқланди (мувофиқ равишда 163,5 ва 166, 7 см). Гавда массаси кўрсаткичида 14 ва 15 ёшдаги ўсмирлар ўртасида биринчи назорат гуруҳида ишончли фарқлар ($P < 0,05$) аниқланди, лекин 14 ёшдагилар фойдасига (56,8 ва 54,3 кг).

Гавда узунлиги ва массасининг умумий якуний кўрсаткичлари ёш ва педагогик гуруҳлар натижалари ўртасидаги дастлабки нисбатни тасдиқлайди (14 ва 15 ёшдаги ўқувчилар ўртасидаги гавда узунлиги кўрсаткичида ишончли фарқларнинг ($P < 0,05$) бутунлай йўқлиги бундан мустасно). Шундай қилиб, жисмоний ривожланиш кўрсаткичларининг энг жадал суръатларда ўсиши (ҳам алоҳида, ҳам комплекс ҳолда) 13 ёшдаги ўсмирларда кузатилди (учта гуруҳдаги умумий ўсиш 18,6%). Кичик, лекин ишончли ($P < 0,05$) орқада қолиш билан улардан кейин 14 ёшдагилар жой олдилар (иккита назорат ва тажриба гуруҳларида умумий ўсиш 17,1%).

Комплекс кўрсаткич катталиги бўйича (16%) 15 ёшдагилар гуруҳи учинчи, 10–11 ва 12 ёшдаги ўқувчилар (мувофиқ равишда 13,7 ва 13,8%) охириги ўринларда қолдилар.

Тажриба гуруҳидаги ўсишлар йиғиндиси энг юқори бўлди (28,9%). Назорат гуруҳлари оғир атлетикачилари иккинчи бўлишди (26, 7%). Бешта ёш гуруҳидаги шуғулланмаган мактаб ўқувчилари жисмоний ривожланишнинг якуний кўрсаткичларига ўқув йили давомида 23,7% қўшдилар.

Жисмоний ривожланиш ва жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг ўртача якуний ўсишлари йиғиндиси (% да)

Гуруҳлар тайёргарлик блоки	I Назорат	II Назорат	Тажриба
I	26,7	23,7	28,9
II	105,4	45,5	174,2
III	154,9	45,5	151,5
IV	28,4	12,7	45,9
V	117,8	70	309
VI	185,8		187,7
E-II-V	406,5	173,7	680,6

Бизнингча шу орқали меъёрланган оғирликлар билан шуғулланувчи болалар ва ўсмирларда жисмоний ривожланишининг тезланиш йўналиши аниқланди. Улар орасида айниқса 13 ёшдаги ўсмирлар ажралиб туради.

Адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси президентининг фармони пф-5924-сон
4.01.2020 <https://lex.uz/>.

2. **Ш.Х.Тоштурдиев.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020-1 сон. Велосипедчиларнинг куч сифатини оғир атлетика воситалари орқали ривожлантириш услубияти, мақоласи, 39-45 б.

3. **Р.М. Маткаримов.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 2-сон – Оммавий разрядли оғир атлетикачилар машғулоти юкламалари ҳажми ва шиддатининг

оптимальные нисбатлари самарадорлигини аниқлаш, мақоласи, 34-38 б.

4. **Р.М. Маткаримов.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 5-сон, Юқори малакали оғир атлетикачиларнинг портлаш қобилятини ривожлантириш, мақоласи, 17-20 б.

5. **А.З. Ходжаев.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 2-сон, мусобақа машқларини бажариш техникасига ўргатиш услубиятини қўллаш самарадорлиги, мақоласи, 39-41 б.

6. **Р.М. Маткаримов.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 6-сон – Юқори малакали оғир атлетикачиларнинг ишчанлик қобилятини баҳолашда машғулоти юктамаларининг тавсифи, мақоласи, 8-10 б.

7. **Р.М. Маткаримов.** ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 8-сон – Спорт такомиллашуви босқичидаги оғир атлетикачилар тайёргарлигининг модел тавсифлари, мақоласи. 21-23 б.

BOSHLANG‘CH SINIF O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Saparova Gulnaz Kalbayevna
pedagogika fanlari nomzodi, professor v.b.
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Annotatsiya.

Bugungi kunda dunyodagi ekologik muammolarni hal etishda aholi, ayniqsa, yosh avlodlar, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ekologik madaniyatini yuksaltirish, har bir insonda atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishi, mamlakatimizda noyob turlar tabiati, tabiiy boyliklarini kelgusi avlodlar uchun asrab-avaylash hissini shakllantirish, ekologik holatni yaxshilash va atrof-muhitga salbiy ta’sirlarning oldini olish, eng dolzarb vazifalardan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni ekologik jihatdan tarbiyalash, tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg‘otadi, tabiatni himoya qilish uchun kurashishga, uning go‘zalligini asrab qolishga o‘rgatadi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning turli xil shakl, metod va vositalari yoritilib, yangilanib borishidir.

Kalit so‘zlar: ekologik dunyoqarash, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, atrof-muhit, ta’lim-tarbiya, tabiat, obyektlar, kuzatish, o‘yin faoliyati, hissiy bilish, jamiyat, shakl, metod, vositalar.

Аннотация:

Сегодня одной из наиболее актуальных задач в решении экологических проблем в мире является повышение экологической культуры населения, особенно молодого поколения, учащихся младших классов, бережное отношение к окружающей среде у каждого, формирование чувства сохранения природы редких видов и природных богатств нашей страны для будущих поколений, улучшение экологической ситуации и

предотвращение негативного воздействия на окружающую среду. Начальная школа воспитывает учащихся в области экологии, пробуждает интерес к регулярному наблюдению за природой, учит бороться за охрану природы, сохранять ее красоту. В статье выделены и актуализированы различные формы, методы и средства формирования экологического мировоззрения учащихся младших классов.

Ключевые слова: экологическое мировоззрение, младшие школьники, среда, образование, природа, предметы, наблюдение, игровая деятельность, эмоциональное познание, социум, форма, метод, средства.

Abstrack:

Today, one of the most urgent tasks in solving environmental problems in the world is to increase the ecological culture of the population, especially the younger generation, elementary school students, respect for the environment for everyone, create a sense of conservation of nature of rare species and natural resources of our country for future generations, improve the environmental situation and prevent negative effects on the environment. Primary school educates students in the field of ecology, awakens interest in regular observation of nature, teaches them to fight for the protection of nature and preserve its beauty. The article highlights and updates various forms, methods and means of forming the ecological worldview of elementary school students.

Key words: ecological worldview, primary school students, environment, education, nature, objects, observation, play activity, emotional cognition, society, form, method, means.

Kirish. “2022-2030-yillarga mo’ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” da ham atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muammolar, favqulodda vaziyatlarni oldini olish va bartaraf etish tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Mazkur masala bo’yicha keyingi yillar ichida O‘zbekistonda 25 tadan ortiq normative huquqiy hujjatlar qabul qilindi va ularning amaliy tadbiqiga doir malaka oshirish tizimi uchun talablar kiritildi.

Jahonning barcha mamlakatlari kabi O‘zbekistonda ham shaxs va jamiyatning moddiy va ma’naviy madaniyati ekologik mazmunga ega bo‘lmoqda. Endilikda respublikamizda chiqindisiz, kam chiqimli va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish va takomillashtirish, ekologik huquqbuzarliklar uchun ma’muriy-huquqiy choralar ko‘rish, ekologik ma’rifat orqali aholining ekologik tafakkurini rivojlantirish, xalqaro ekologik munosabatlarni yo‘lga qo‘yish, tabiat, atrof-muhitga ko‘rsatilayotgan salbiy antropogen ta’sirlarni kamaytirish, insonning atrof-muhitga sifat jihatidan yangicha munosabatini shakllantirishga olib kelmoqda. Mamlakatimiz uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida, jumladan, boshlang‘ich sinf ta’lim tizimida ekologik ta’lim-tarbiyaga katta e’tibor qaratilayotganligi Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ham e’tirof etilganligini qayd etishimiz o‘rinli: “O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida boshlang‘ich ta’lim bolalarni tabiat va atrof-muhit bilan tanishtirish mashg‘ulotlari tashkil qilinadi. Jami boshlang‘ich sinf ta’lim tashkilotlarining 40 foizida ekologik ta’lim uchun maxsus xonalar bor va tashkilotlarning 16 foizida bolalar tabiatni parvarish qilishni o‘rganadigan «Atrof-muhit so‘qmoqlari» tashkil qilingan». Shu

o‘rinda “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari”, “Ilk qadam” davlat dasturi ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarning ekologik ta’lim-tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

Vatanimiz tabiati, atrof-muhitiga nisbatan hurmat, ehtiyotkorona munosabat va unga mas’uliyat bilan qarash hissini boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi har bir bola shaxsida tarbiyalashimiz lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bola o‘z atrofidagi tabiiyijtimoiy muhit ta’sirida va mahallada o‘rnatilgan axloqiy-ekologik tartibotlar asosida yashaydi. Zero, yurtimizning go‘zal tabiati, uning kelgusi holati aynan ularning atrof-muhitga bo‘lgan munosabati orqali belgilanadi. Boshlang‘ich sinf ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiya bo‘yicha quyidagi mashg‘ulotlar o‘tilishi ko‘zda tutiladi: kuzatuvlar, ekologiyaga oid mashg‘ulotlar o‘tish, tabiatda tajribalar o‘tkazish.

Tabiatdagi mehnat bolalarda tipik mavjudotlarga rahm-shafqatli bo‘lish hissini tarbiyalaydi. Bu o‘z navbatida ularning ruhan sog‘lom bo‘lishlarini ta’minlaydi. O‘quvchi yoshlar tabiatda qilgan mehnatlari natijalaridan xursand bo‘ladilar, tabiatga nisbatan do‘stona munosabatlarini namoyon etadilar. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tirik jonzotlar, o‘simliklarni parvarishlaganlaridan so‘ng, ularning kayfiyatlari ko‘tarilib, ma’naviy ozuqa oladilar. Tabiat haqida bolalarga kitob o‘qib berish orqali tabiat haqidagi bilim, ko‘nikma va malakalar oshirib boriladi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bolalarga tabiat haqidagi bilimlarni va turli ko‘nikma va qobiliyatlarni egallashga boshchilik qilib, tarbiyachi turli xil usullardan foydalanadi. Tabiatni bevosita idrok qilish va faol ko‘nikmalarni rivojlantiradigan usullarga ahamiyat berish kerak. Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning bunday usullariga kuzatish, elementar eksperimentlar, modellashtirish, o‘yin va boshqalar kiradi. Shu bilan birga, tarbiyachining so‘zlar, hikoyalar, suhbatlar, tabiiy obyektlar yoki ularning rasmlarini namoyish etish bilan bog‘liq asarlarni o‘qish so‘zlariga asoslangan usullardan keng foydalaniladi. Bundan tashqari, ekologik dunyoqarashni shakllantirishning o‘ziga xos usullarini ko‘rib chiqishda ularning vazifalarni hal qilishga qanday hissa qo‘shishi ko‘rsatiladi. Kuzatish bu tabiatni hissiy bilish usulidir. Tabiat, tirik narsalar, atrof-muhit bilan bevosita aloqani ta’minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Boshlang‘ich sinf ta’limda E.I.Tuxiyeva, O.Yoxanson, A.A.Bystrov, P.N.Baza, E.I.Zalkindt, S.A.Veretennikova kabi olimlar tabiatni tushunishning muhim usuli sifatida kuzatishga katta ahamiyat berishgan. Tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, uni muhofaza qilishning muhimligini tushunish, ekologik madaniyat va atrof-muhitni anglash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda shakllantirilganligi bilan izohlanadi. Shu munosabat bilan bolalarning ta’lim tashkilotlarida muhim maqsad-o‘sib kelayotgan avlodning ekologik madaniyatini va ekologik ongini rivojlantirishdir. Ahmad Yugnakiy fikricha: “Hayvon tabiat ne’matlariga qanoat qiladi, insonga esa tabiat ne’matlari kamlik qiladi, u oziq-ovqat, kiyim-kechak va uy- joyga ehtiyoj sezadi. Hayvonlar tabiat ne’matlarini o‘zlashtiradi, inson esa o‘z mehnati bilan o‘ziga ovqat, kiyim-kechak, uy-joylar yaratadi. Shu maqsadda inson dehqonchilik bilan shug‘ullanishi kerak. Hayvonlar garchi poda bo‘lib, yashasalar ham, yolg‘iz yashay oladi, odamlar esa yakka holda o‘zlari uchun barcha yashash vositalarini topa olmaydilar. Shuning uchun odamlar o‘zaro yordamga muhtoj hisoblanadi.

Ekologik dunyoqarash tamoyillarini shakllantirishda bolalar va tabiat o’rtasida aloqa o’rnatish ehtiyoji boshlang’ich sinf ta’lim tashkilotida maxsus tashkil etilgan kuzatish orqali qondirilishi mumkin. Buning mohiyati turli xil idrok qilish shakllari - vizual, eshitish, sezish orqali tabiiy hodisalarni hissiy bilishida yotadi. Tabiatdagi kuzatishlarni boshqarish boshlang’ich sinf o’quvchilardagi bolalarni undagi obyektlarining turli tuman belgilarini ajratib ko’rsatishga va eng ahamiyatli jihatlariga yo’naltirishga, ular vositasida o’simliklar, hayvonot olamining jonsiz tabiat hodisalari bilan o’zaro bog’liqligini aniqlashga imkon tug’iladi.

Kuzatish bu mazmunli idrok natijasidir. Kuzatish jarayonida aqliy faoliyatning rivojlanishi sodir bo’ladi. Bir tomondan, kuzatish bilim manbai hisoblansa, ikkinchi tomondan, uning o’zi ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilishning boshlang’ich nuqtasi sifatida ma’lum bilim va madaniyatni talab qiladi. Boshlang’ich sinf ta’lim tashkilotida tabiat qo’ynida kuzatishlarni tashkil qilish va o’tkazishda quyidagi tamoyillar muhim ahamiyatga ega: tabiiy narsalarning mavjudligi, kuzatuv mazmunini aniqlash. Obyektlar soni va bolalarning yoshiga qarab, kuzatishlar bir necha daqiqani tashkil etadi (qo’lning kaftiga qor yog’ishi, qushlarning oziqlanishi, ayozli kunlarda qor yog’ishi, issiq kunda quyoshning nur taratishi, muzning erishi, bahorgi momaqaldiraqlar, akvariumdagi baliqlarning harakati, o’simliklarning uyg’onishi va o’sishi, daraxtlardagi kurtaklar, barglarning rangsizlanishi va to’kilishi va x). Uzoq muddatli kuzatishlar juda muhimdir, chunki ular tabiiy hodisalarning boshlanishidagi ketma-ketlikni, boshlang’ich sinf o’quvchilardagi bolalar vizual idrok eta oladigan aloqani aniqlashga imkon yaratadi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida ta’lim vazifalarini maqsadli va muvaffaqiyatli hal qilish nafaqat ular olgan bilimlarning mazmuniga bog’liq. Ish shakllari va usullarining to’g’ri kombinatsiyasi muhim rol o’ynaydi. Bolalar bog’chasining pedagogik jarayonida bolalarni tashkil etishning turli shakllari qo’llaniladi. Mashg’ulotlar yoki ekskursiyalar barcha bolalar bilan (tashkilotning frontal shakli) yoki bolalarning kichik guruhlari bilan o’tkaziladi. Kichik guruh bilan yakka tartibda ish va tabiatni kuzatishni tashkil qilish yaxshiroqdir. Bundan tashqari, turli xil o’qitish usullari qo’llaniladi (vizual, amaliy, og’zaki). Vizual usullarga kuzatish, rasmlarga qarash, modellar, filmlar va lentalarni namoyish qilish kiradi. Vizual usullar boshlang’ich sinf o’quvchilardagi bolalarning kognitiv faoliyati imkoniyatlariga to’liq mos keladi va ularga tabiat haqida jonli, aniq g’oyalarni shakllantirishga imkon beradi. Bolalarning badiiy asarlarni idrok etishi, bolalarning hikoya va ertaklarga rasmlar chizishlari va kattalar yordamida qo’lda kitoblar yasashlari, o’qituvchining boshlang’ich sinf o’quvchilardagi bolalar bilan birgalikda ko’rgazmalar tashkil etishlari muhimdir. Bolalar tomonidan yaratilgan vizual mahsulotlar, birinchi navbatda, o’zlari uchun ishonchli-bu ularning shaxsiy o’sishining muhim natijalari. Ular, shuningdek, ota-onalar uchun ham muhimdir, bu ularning farzandlarining ekologik ta’lim darajasi, shuningdek, umumiy intellektual rivojlanish darajasining o’sishidan dalolat beradi.

Ya.A.Komenskiy, I.G.Pestalozsi, J.J.Russo, K.D.Ushinskiy kabi pedagoglar ta’lim usulini qo’llash tarafdori edilar. Amaliy usullarga o’yinlar, elementar tajribalar va simulyatsiyalar kiradi. Ushbu usullardan foydalanish o’qituvchiga bolalarning g’oyalarni aniqlashtirish, alohida obyektlar va tabiat hodisalari o’rtasidagi aloqalar va munosabatlarni

oʻrnatish orqali ularni chuqurlashtirish, olingan bilimlarni tizimlashtirish boshlangʻich sinf oʻquvchilardagi bolalarni bilimlarni qoʻllashga oʻrgatish imkonini beradi. Tarbiyachi oʻquv jarayonining turli shakllarida oʻyinlardan foydalanishga alohida eʼtibor berishi kerak. Ogʻzaki usullarga tarbiyachi va bolalarning hikoyalari, tabiat haqidagi badiiy asarlarni oʻqish, suhbatlar kiradi. Bolalarning tabiat haqidagi bilimlarini kengaytirish, uni tizimlashtirish va umumlashtirish uchun ogʻzaki usullar qoʻllaniladi. Ogʻzaki usullar bolalarda tabiatga hissiy ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. 4-5 yoshli bolalar tafakkurida hayvonlar va tabiat haqidagi ertak va oʻyinchoq gʻoyalari ustunlik qiladi. Boshlangʻich sinf oʻquvchilardagi bolalarni ertakdan uzoqlashtirmasdan va uning bolaning shaxsiyatiga foydali taʼsirini kamaytirmasdan, balki uning tasvirlarini haqiqiy narsalar, tabiat obyektlari bilan taqqoslash orqali oʻqituvchi bolalarga atrofda dunyo haqida real gʻoyalarni olishga yordam beradi. Katta boshlangʻich sinf oʻquvchilardagi bolalarning tabiat haqidagi bilimlari ancha kengroq va tirik mavjudotlarga gʻamxoʻrlik qilishda asosiy koʻnikmalarga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Bolalarning ekologik tarbiyasi ustida ishlashda turli usullarni kompleksda qoʻllash va ularni bir-biri bilan toʻgʻri birlashtirish kerak. Usullarni tanlash va ulardan kompleks foydalanish zarurati bolalarning yosh imkoniyatlari va tarbiyachi hal qiladigan oʻquv vazifalarining tabiati bilan belgilanadi. Bola oʻrganishi kerak boʻlgan narsalar va tabiat hodisalarining xilma-xilligi ham turli, usullardan foydalanishni talab qiladi. Maqsadga muvaffaqiyatli erishish uchun tarbiyachi bolalarning faol idrokini rivojlantiradigan maxsus usullarni oʻylaydi va qoʻllaydi: savollar beradi, obyektlarni tekshirishni, bir-biri bilan taqqoslashni taklif qiladi, alohida obyektlar va tabiat hodisalari oʻrtasidagi aloqalarni oʻrnatadi. Kuzatish jamlangan ixtiyoriy diqqatni talab qilganligi sababli, tarbiyachi uni vaqt, hajm va mazmunda tartibga solishi kerak. Kuzatish bolalarga tabiatni tabiiy sharoitda uning barcha xilmaxilligi, eng oddiy, aniq ifodalangan munosabatlarini koʻrsatishga imkon beradi.

Tabiat bilan tanishishda kuzatishdan tizimli foydalanish bolalarni diqqat bilan qarashga, uning xususiyatlarini farqlashga va kuzatishni rivojlantirishga imkon beradi. Demak, bu aqliy tarbiyaning eng muhim vazifalaridan birini hal qilishga olib keladi. Eng katta kognitiv taʼsir bir qator turli xil, ammo mazmunan bir-birini toʻldiruvchi kuzatishlardan iborat murakkab tizimli kuzatishlar bilan taʼminlanadi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda bolalarning tabiat hodisalarini bevosita idrok etish orqali olingan gʻoyalarini birlashtirish va aniqlashtirishga yordamberadigan tasviriy va vizual materiallardan foydalaniladi.

Tasviriy va vizual materiallar yordamida bolalarning bilimlarini muvaffaqiyatli umumlashtirish va tizimlashtirish mumkin. Didaktik oʻyinlar - bu tayyor tarkibga ega boʻlgan qoidalarga ega oʻyinlar. Didaktik oʻyinlar jarayonida bolalar obyektlar va tabiat hodisalari haqidagi mavjud tasavvurlarini aniqlaydilar, mustahkamlaydilar va kengaytiradilar. Oʻyinlar bolalarga tabiiy obyektlar bilan ishlash, ularni taqqoslash va individual tashqi xususiyatlardagi oʻzgarishlarni qayd etish imkoniyatini beradi. Didaktik oʻyinlar quyidagilarga boʻlinadi: mavzuli, doskada chop etilgan va ogʻzaki. Obyektli oʻyinlar-turli xil tabiiy obyektlar (barglar, urugʻlar, mevalar, sabzavotlar, toshlar) yordamida oʻyinlar. Bu oʻyinlarda bolalarning maʼlum tabiiy obyektlarning xossalari va sifatleri haqidagi tasavvurlari aniqlashtiriladi va boyitiladi. Chop etilgan stol oʻyinlari - lotto, domino, kesilgan va juftlashtirilgan rasmlar kabi oʻyinlar. Ushbu oʻyinlar bolalarning oʻsimliklar, hayvonlar va

jonsiz tabiat hodisalari haqidagi bilimlarini aniqlaydi va tizimlashtiradi (“To‘rt fasl”, “Rasm to‘plash”). So‘z o‘yinlari-bu bolalarning turli xil bilimlari va so‘zning o‘zi bo‘lgan o‘yinlar. Ular bolalarning ma’lum obyektlarning xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarini mustahkamlash uchun amalga oshiriladi (masalan: Bu qachon sodir bo‘ladi?, ‘Suvda, havoda, erda”, “Kerakli - kerak emas”)⁷.

Ochiq o‘yinlar tabiatshunoslik hayvonlarning odatlariga va ularning turmush tarziga taqlid qilish bilan bog‘liq. Ba’zilar jonsiz tabiat hodisalarini aks ettiradi, masalan, “Quyosh va yomg‘ir”, “Sichqoncha va mushuk”. Ijodiy o‘yin turlaridan biri qurilish o‘yinlaridir tabiiy materiallar bilan (qum, loy, qor, toshlar, qobiqlar, konuslar va boshqalar). Ushbu o‘yinlarda bolalar materiallarning xususiyatlari va sifatlarini o‘rganadilar va hissiy tajribasini yaxshilaydilar. Bunday o‘yinni boshqaradigan o‘qituvchi bolalarga bilimlarni tayyor shaklda emas, balki qidiruv harakatlari yordamida beradi. Qurilish o‘yinlari paydo bo‘ladigan savollarni hal qilish uchun tashkil etilgan tajribalarni o‘rnatish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin: Nima uchun ba’zi sharoitlarda qor hosil bo‘ladi, lekin boshqalarda emas? Nima uchun suv qattiq va suyuq? Nima uchun muz va qor issiq xonada suvga aylanadi? va hokazo. Tajribalar bolalarning tabiatga kognitiv qiziqishini shakllantirishga hissa qo‘shish, kuzatish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir tajribada kuzatilayotgan hodisaning sababi ochib beriladi, bolalarni hukm va xulosalarga olib keladi. Ularning tabiiy obyektlarning xossalari va sifatleri (qum, qor, suv xossalari) haqidagi bilimlari aniqlashtiriladi.

Tajribalar bolalarning sababoqibat munosabatlarini tushunishlari uchun katta ahamiyatga ega. Tajriba usulining asosiy afzalligi bolalarga o‘rganilayotgan obyektning turli tomonlari, uning boshqa obyektlar va atrof-muhit bilan aloqalari haqida haqiqiy tasavvurlar beradi. Tajriba davomida bolaning xotirasi boyitiladi, uning fikrlash jarayonlari faollashadi, chunki doimiy ravishda tahlil va sintez, taqqoslash va tasniflash, umumlashtirish va ekstrapolyatsiya operatsiyalarini bajarish zarurati tug‘iladi. Ko‘rilgan narsa haqida hisobot berish, xulosalarni shakllantirish zarurati nutqning rivojlanishini rag‘batlantiradi. Bu bolaning hissiy sohasiga, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, mehnat ko‘nikmalarini shakllantirishga va umumiy vosita faolligini oshirish orqali salomatlikni mustahkamlashga ijobiy ta’sirini qiladi. Bolalar tajriba qilishni yaxshi ko‘radilar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda bu usul etakchi hisoblanadi va birinchi uch yilda bu dunyoni tushunishning yagona amaliy yo‘lidir. Modellashtirish tarbiyachi va bolalarning modellar yaratish bo‘yicha birgalikdagi faoliyati sifatida qaraladi. Modellashtirishning maqsadi bolalarning tabiiy obyektlarning xususiyatlari, ularning tuzilishi, ular o‘rtasida mavjud bo‘lgan aloqalari va munosabatlari to‘g‘risidagi bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishlarini ta’minlashdir. Modellashtirish haqiqiy obyektlarni obyektlar, sxematik tasvirlar, belgilar bilan almashtirish printsipiga asoslanadi (masalan, “baliq”, “qushlar”, “hayvonlar”, “tirik, jonsiz”, “o‘simlik va hayvonlarning bog‘liqligi” kabi modellar atrof-muhitning ta’siri haqida”).²

Natijalar. Darslar, ekskursiyalar va sayrlarda, bolalar bilan kundalik muloqotda tarbiyachi tabiat haqidagi hikoyalardan foydalanadi. Ushbu usulning asosiy maqsadi bolalarda hozirgi vaqtda kuzatilayotgan yoki ilgari ko‘rilgan obyekt yoki tabiat hodisasi haqida aniq tasavvurni yaratishdir. Hikoya bolalarga yangi, noma’lum faktlar haqida

ma'lumot berish uchun ham ishlatiladi. Hikoya bolalarning e'tiborini jalb qilishi, fikrlash uchun ozuqa berishi, ularning tasavvurini va his-tuyg'ularini uyg'otishi kerak. Badiiy adabiyot asarini o'qib berish o'qituvchiga ularni bilim bilan boyitish, tevarak-atrofdagi dunyoga chuqurroq nazar tashlashga o'rgatish, ko'plab savollarga javob izlashga yordam beradi. Tabiat haqidagi badiiy adabiyot bolalarning his-tuyg'ulariga chuqur ta'sir qiladi. Kitoblar, qoida tariqasida, nima bo'layotganini baholashni o'z ichiga oladi. Ularning mazmuni bilan tanishib, bolalar voqealar rivojini boshdan kechiradilar, xayoliy vaziyatda aqliy harakat qiladilar, hayajon, quvonch, qo'rquvni boshdan kechiradilar. Bu axloqiy g'oyalarni - tabiatga muhabbat va hurmatni rivojlantirishga yordam beradi. Tabiat haqidagi kitob, shuningdek, atrof-muhitni estetik idrok etishni o'rgatadi, bunga rassomlarning asarlari va rasmlarining majoziy tili yordam beradi. Zamonaviy ekologik ta'lim dasturlarining barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilardagi bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishga, o'zini tabiatning bir qismi sifatida anglashga, kundalik hayotda, tabiatda ekologik savodxonlikni rivojlantirishga, bolalarning o'ziga xosligini tushunishga qaratilganligi bilan birlashtirilgan. Tarbiyachilar yosh avlodda yangi ekologik ongni shakllantirish zarurligiga alohida e'tibor qaratishari zarur. Shundagina ekologiya fandan inson dunyoqarashiga aylanadi⁵.

Bola atrofidagi dunyoda o'z rolini yaxshi tushunishi, o'z harakatlarining oqibatlarini tushunishi va tabiat qonunlarini tushunishi kerak. Ekologik ta'lim dasturlari fanlararo asosda qurilishi va moslashuvchanligi bilan ajralib turishi kerak, bu geografik hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va aniq ekologik-ta'lim yo'nalishi (boshlang'ich sinf o'quvchilardagi bolalarda tabiatga muhabbat unga mas'uliyat hissini shakllantirish), ekologik muammolarni hal qilishda shaxsiy qiziqish, ekologik xarakterdagi qadriyatlar va dunyoqarashlarni rivojlantirish. Dastur boshlang'ich sinf o'quvchilardagi bolalarda zarur shaxsiy sifat sifatida tabiatga g'amxo'rlik bilan munosabatni rivojlantirish uchun mo'ljallangan, uning rivojlanishi quyidagi omillarni hisobga olishni o'z ichiga oladi - tabiatga qiziqish, insonning tabiatga ta'siri, tabiatga nisbatan axloqiy va estetik his-tuyg'ularni rag'batlantirish. Ekologik ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari: maqsad, tamoyillari, vazifalari, mazmuni, ish shakllari va usullari, shart-sharoitlar va kutilayotgan natijalar o'ylab topilgandagina bu omillar birlik va o'zaro bog'liqlikda shakllantirilishiga tarbiyachilar e'tiborini tortadi. Bolalarni tabiiy komponentlar qanchalik chambarchas bog'liqligini va tirik organizmlar ularning atrof-muhitiga qanday bog'liqligini tushunishga o'rgatish uchun, mutahassislarning fikriga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilardagi bolalar tabiat bilan bevosita shug'ullanishlari kerak⁶.

Boshlang'ich sinf ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiya bo'yicha bolalar quyidagi tushunchalarga ega bo'lishlari zarur:

- boshlang'ich sinf ta'lim tashkilotlarida bolalar tabiatda o'zlarini qanday tuta bilishi, qoidalarga amal qilib tabiat haqidagi bilimlarni rivojlantirish ko'nikmasini shakllantirish;
- ekologik tushunchalarni turli faoliyatlarda qo'llay olish;
- bolalarning tabiat bilan qilgan muloqotlarini to'plab borish.

Boshlang'ich sinf ta'lim tashkilotlari pedagoglari bu masalalarni hal qilishga muayyan re'jalar orqali erishadilar:

- tarbiyachilar bolalarga ekologik ta’lim-tarbiya berishga tayyor bo‘lishlari shart;
- kattalar va bolalar ekologik tarbiya bo‘yicha aniq yo‘nalishlarga ega bo‘lishlari kerak;
- bolalarning tabiat bilan muloqotini muntazam tashkil etish zarur;
- boshlang‘ich sinf ta’lim tashkilotlarida ekologik rivojlantiruvchi muhitni to‘liq tashkil

qilish lozim;

- ota-onalarni ekologik ta’lim-tarbiyada faol ishtirok etishga jalb etish kerak.

Tabiatda kuzatishlar o‘tkazishda ekologik ta’lim jarayonida bolalarning bilimlari, ko‘nikmalari va qadriyatlarini egallash o‘z-o‘zidan emas, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarda ekologik dunyoqarash asoslarini shakllantirishi muhimdir. Jamiyat ma’naviy, madaniy qadriyatlarni, shu jumladan, ekologik madaniyatni asrab-avaylash va uni kelajak avlodlarga yetkazishdan manfaatdor. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilardan bolalar yerning tabiiy boyliklarini asray oladigan va uni ko‘paytiradigan darajada tarbiyalanishi kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimida o‘quv jarayonini yangidan isloh qilish, yangi axborot texnologiyalariga asoslangan o‘qitish usullarini ishlab chiqish, ularni keng joriy qilish bugunning talabidir. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarni ekologik tarbiyalashda kuzatish muhim hisoblanadi. Bunda bolada tabiatga nisbatan mehr uyg‘onadi. Kuzatuvning har xil turlari bolani ekologik tarbiyalash bilan birga, uning aqliy salohiyatini ham oshiradi. Bunday jarayonlar albatta bolani har tamonlama tarbiyali va tabiatga nisbatan oqilona yondashuvga o‘rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Boshlang‘ich sinf ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida” 2020 yil 22 dekabrda 802-sonli qaroriga 1-ilova Boshlang‘ich sinf ta’lim va tarbiyaning Davlat Standarti. Zamonaviy taraqqiyotda ilm-fan va madaniyatning o‘rni 7-son Vol-3 Issue-1 <https://academics.uz/index.php/Konferensiya 2024 44>

2. “O‘zbekiston Respublikasining ilk va boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladiga davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim vazirining buyrug‘i. ro‘yxat raqami № 3032. 03.07.2018-y.

3. Sh.M.Mirziyoyev-“Yangi O‘zbekiston Strategiyasi” -Toshkent -2021.

4. Kayumova.N.M.- “Boshlang‘ich sinf pedagogika.” T.: TDPU -2013 y. O‘quv qo‘llanma.

5. Kamilova, G. A, Ro‘zieva Z E, Botirova. Nto A. Boshlang‘ich sinf talim tashkilotlarida bolalarni ekologik-gigienik tarbiyalash imkoniyatlari. Boshlang‘ich sinf talim - Maktab- Oliy talim konsepsiyasi muammo, yechimlar va istiqbollar xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro. 2022 yil. 46-48 betlar.

6. Ashyrova M. G. Bolalarni ekologik ta'lim va tarbiyalash muammolari va zarurati; Ekologik ta'lim maqsadlari //Ilmiy rivojlanish muammolarini hal qilishning innovatsion mexanizmlari. – 2016. – B. 35-38.

7. Abdulshekhidova X. E. Didaktik o‘yinlar orqali erta boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarning ekologik dunyoqarashini shakllantirish // Pedagogika fanlari xabarnomasi. – 2021. – Yo‘q. 3. – 59-63-betlar.

8. Nazarenko T.V. Katta boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarda ekologik ta’limni shakllantirish muammosining nazariy asoslari // "Lipetsk tajribasi" va XXI asr pedagogikasi. – 2017. – B. 96-100.

9. Podaneva T.V. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilardagi bolalarda ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish // Fan, madaniyat, ta’lim olami. – 2018. – Yo‘q. 4 (71). – 86-91- betlar.

10. Didieva A. R. Maktab o‘quvchilarining ekologik dunyoqarashini shakllantirish // Loyiha muallifi va ilmiy muharrir. – 2021. – B. 191.

11. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.

12. Сапарова, Г. К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ ТУГАЙНЫХ ЭКОСИСТЕМ ПРИАРАЛЬЯ Сапарова ГК Email: Saparova682@ scientifictext. ru.

13. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

IJTIMOIIY GURUHLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING AMALGA OSHISHI

“Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich
ta’lim” kafedrasi kata o‘qituvchisi
Mirzahmatov Bahodir Bahromboy o‘g‘li
+998971120660

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson psixologiyasini bilish asosida shaxsni shakllantirishga, uning ijtimoiy taraqqiyotini ta’minlashga jiddiy e’tibor qaratish mamlakatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etishi, ayniqsa, respublika mustaqillikka erishgandan so‘ng psixologiya fanlariga e’tiborning kuchayishi, bu boradagi ishlarni rivojlanishi borasidagi fikrlar, shuningdak, insonda jismoniy tanadan tashqari undan farqlanuvchi yana nimadir borligi haqidagi tasavvurlar qadimdan mavjud bo‘lgan. Maqolada tush va u bilan bog‘liq psixologik qarash, ularning ahamiyati bazasidagi fikrlar tahlili asosida o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: guruh, dinamika, munosabat, agressiya, shaxslararo qiziqish, shaxslararo idrok, munosabat, ro‘llar, ijtimoiy.

Ijtimoiy guruh ikki yoki undan ortiq odamlardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro bir -biriga ta’sir qiladi va umumiy o‘ziga xoslikka ega. Guruhlar bir qator yangi fazilatlariga ega:

1. Normalar - bu aniq qoidalar va guruh a’zolarining rioya qilishini kutishdir, masalan. rahmat aytish va qo‘l silkish.

2. Rollar - bu oiladagi qo‘shimcha majburiyatlarga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan eng katta aka -uka singari guruh a’zolari uchun aniq qoidalar va umidlar.

3. Shaxslararo munosabatlar - bu guruh ichidagi yoqtirish namunalari, shuningdek, obro‘si yoki maqomidagi farqlar, masalan, rahbarlar yoki mashhur odamlar.

Vaqtinchalik guruhlar va agregatlar bu xususiyatlarga juda kam yoki umuman qo‘shilmaydi va haqiqiy ijtimoiy guruhlar toifasiga kirmaydi. Avtobusga chiqish uchun navbatda turgan odamlar, masalan, ijtimoiy guruhni tashkil qilmaydi.

Guruhlar nafaqat ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, resurslar va tegishli bo‘lish hissini taklif qilgani uchun, balki shaxsning o‘zini o‘zi tushunishini to‘ldirgani uchun ham muhimdir. Ko‘p jihatdan, odamlar o‘zlarini guruh a‘zolari bilan belgilaydilar. Odamlarning o‘zlarini ma’lum bir guruh bilan tanishtirish va boshqa guruhlardan farq qilish tendentsiyasi ijtimoiy o‘ziga xoslik sifatida tanilgan (Tajfel va Turner, 1986). Afsuski, ijtimoiy o‘ziga xoslik «biz va ular» tuyg‘ulariga olib kelishi mumkin. Bu ko‘pincha guruhlarga nisbatan noto‘g‘ri munosabatda bo‘lish va guruhlarga nisbatan kamsitish bilan bog‘liq.

Guruhlar odatda, qaror qabul qilishni yaxshilaydi va yaxshilaydi, ko‘pincha bunday imtiyozlarga tayanadi, masalan, qo‘mitalar va sudyalari. Biroq bir qator guruhlar noto‘g‘ri qaror qabul qilishga xalaqit berishi mumkin. Masalan, ilgari «xavfli siljish» deb nomlanuvchi «guruh polarizatsiyasi» odamlar guruhdagi munozaradan so‘ng o‘z nuqtai nazarlarini o‘ta keskin yo‘nalishda qutblashganda sodir bo‘ladi. Bundan ham yomon. Bu jamoaviy fikrlash nuqsoni bo‘lib, u erta kelishuv bilan tavsiflanadi. Guruh o‘ylashiga turli omillar sabab bo‘ladi, shu jumladan izolyatsiya va yuqori darajadagi rahbar. Janis (1972) 1961 yilgi cho‘chqalar ko‘rfaziga bostirib kirishni tarixiy voqea sifatida taklif qildi.

Guruhlar ish unumdorligi va samaradorligiga ham ta’sir qiladi. Masalan, ijtimoiy ko‘maklashish - bu boshqalar huzurida ko‘proq va tezroq ishlashga moyillik. Ijtimoiy ko‘maklashish oddiy javoblar ehtimolini oshiradi, bu esa oddiy vazifalarni bajarishni yaxshilaydi va murakkab vazifalarda kamaytiradi. Bundan farqli o‘laroq, «ijtimoiy loafing» - bu guruhda ishlashda odamlarning bo‘shashish tendentsiyasi. Vazifa ahamiyatsiz deb hisoblansa va shaxsiy hissalarini ko‘rish oson bo‘lmasa, ijtimoiy loafing odatiy holdir.

Ijtimoiy psixologlar guruh bilan bog‘liq bo‘lgan yoki olomonning xulq-atvori kabi jamoaviy hodisalarni o‘rganadilar. Bu sohadagi muhim kontseptsiya-bu noma’lumlik hissi tufayli yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan o‘z-o‘zini anglashning pasayishi. Deindividivatsiya cheklanmagan va ba’zida xavfli xatti-harakatlar bilan bog‘liq. Bu olomon va olomonda tez-tez uchraydi, lekin bunga niqob, forma, spirtli ichimliklar, qorong‘i muhit yoki internetdagi anonimlik sabab bo‘lishi mumkin.

Boshqalar bilan munosabatlar Ijtimoiy psixologlarni nima uchun odamlar ba’zan prootsial tarzda harakat qilishlari (boshqalarga yordam berish, yoqtirish yoki sevish), lekin boshqa paytlarda jamiyatga zid tarzda harakat qilishlari (dushmanlik, tajovuzkorlik yoki boshqalarga xurofot) bilan qiziqishadi.

Aggressiyani boshqa odamga zarar yetkazishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlar deb ta’riflash mumkin. «Dushmanlik» tajovuzi kuchli his-tuyg‘ular, ayniqsa, g‘azab bilan birga keladi. Boshqa odamga zarar etkazish - bu maqsad. «Instrumental» tajovuz faqat maqsadga erishish vositasidir. Odamga zarar etkazish boshqa maqsadga erishish uchun ishlatiladi, masalan, pul. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tajovuzning ko‘plab sabablari bor, jumladan, testosteron kabi biologik omillar va ijtimoiy ta’lim kabi atrof-muhit omillari. Zudlik bilan vaziyatni qo‘zg‘atishda, masalan, umidsizlik kabi muhim omillar ham muhim ahamiyatga ega.

Garchi zo‘ravonlik hayotiy haqiqat bo‘lsa-da, odamlar favqulodda vaziyatlarda ham bir-biriga, hatto begonalarga ham yordam berishga qodir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, altruizm odam boshqa odamga hamdardlik bildirganda paydo bo‘ladi, hatto boshqa sabablar bo‘lmasa ham (Batson, 1998). Biroq kuzatuvchi ta’siriga ko‘ra, favqulodda vaziyatda yordam olish ehtimoli, atrofdagilar soni ortishi bilan kamayadi. Bu muvofiqlik effektlari va mas’uliyatning tarqalishi (Latan, 1981).

Shaxslararo qiziqish Odamlarning o‘zaro munosabatlarini o‘rganishning yana bir asosiy yo‘nalishi - bu shaxslararo qiziqish. Bu odamlarni bir -birini yoqtirishga, munosabatlarni o‘rnatishga va ba’zi hollarda sevib qolishga undaydigan barcha kuchlarni bildiradi. Bu sohada tadqiqotchilar tomonidan bir nechta umumiy tamoyillar kashf etilgan:

- Yaqinlik va asosan, jismoniy yaqinlik, ko‘proq xavf ostida bo‘lgan uzoq masofali munosabatlardan farqli o‘laroq, jozibadorlikni oshiradi
- Tanishlik - bu shunchaki boshqalarga ta’sir qilish. EHM ongli ravishda amalga oshirilmasa ham, u jozibadorlikni oshiradi
- O‘xshashlik degani, ikki yoki undan ortiq odamlarning munosabati, kelib chiqishi va boshqa xislatlari o‘xshash. O‘xshashlik qanchalik katta bo‘lsa, ularning bir -biriga yoqishi ehtimoli shunchalik katta bo‘ladi. Ommabop fikrdan farqli o‘laroq, qarama -qarshiliklar odatda o‘ziga jalb qilmaydi.

Jismoniy jozibadorlik romantik munosabatlarning muhim elementi hisoblanadi, ayniqsa, ehtirosning yuqori darajasi bilan ajralib turadigan dastlabki bosqichlarda. Keyinchalik o‘xshashlik muhimroq bo‘lib qoladi va odamlar boshdan kechiradigan muhabbat turi ehtirosdan sherigiga o‘tadi. Robert Sternberg (1986) sevishning uchta komponenti borligini aytdi: yaqinlik, ehtiros va majburiyat.

Ijtimoiy almashinuv nazariyasiga ko‘ra, munosabatlar oqilona tanlov va foyda tahliliga asoslangan. Agar sherikning xarajatlari uning foydasidan katta bo‘la boshlasa, u kishi, ayniqsa, yaxshi alternativalar bo‘lsa, munosabatlarni tark etishi mumkin. Vaqt o‘tishi bilan, uzoq muddatli munosabatlar shunchaki almashishga asoslangan emas, balki umumiy bo‘lib qoladi.

Shaxslararo idrok Shaxslararo in’ikos o‘zaro ta’sir qiladigan odamlarning bir -biriga bo‘lgan ishonchini o‘rganadi. Bu soha ijtimoiy idrok va shaxsni idrok etishidan shaxslararo emas, balki shaxslararo bo‘lish bilan farq qiladi. Kamida ikkita haqiqiy odamning o‘zaro muloqotini talab qilib, bu sohadagi tadqiqotlar quyidagi hodisalarni o‘rganadi:

- Aniqlik - A ning B haqidagi e’tiqodlarining to‘g‘riligi?
- O‘z-o‘zidan boshqa shartnoma - A ning B haqidagi e’tiqodi B ning o‘zi haqidagi ishonchiga mos keladimi?
- O‘xshashlik - A va B e’tiqodlari mos keladimi?
- Proektsiya - A ning B haqidagi e’tiqodi A ning o‘zi haqidagi ishonchiga mos keladimi?
- O‘zaro munosabat - A va B ning bir -biriga bo‘lgan qarashlarining o‘xshashligi?
- Meta-aniqlik - A boshqalarning uni qanday ko‘rishini biladimi?
- Taxmin qilingan projektsiya - A, boshqalar uni ko‘rganidek ko‘radi, deb o‘ylaydimi?

Odamlardan xayoliy maqsadlar to‘g‘risida ishonch hosil qilishlarini so‘raydigan tadqiqotlarda bu o‘zgaruvchilarni baholash mumkin emas. 2005 yilda Malkolm Gladvellning

kitobi nashr etilishi bilan bu sohaga qiziqish tez o’sdi. Ko‘z ochish, va Nalini Ambadining «ingichka bo‘lakli» tadqiqotlari (Ambady & Rosenthal, 1992), fan hali juda yosh, faqat 1994 yilda Devid Kenni tomonidan rasman aniqlangan. Tadqiqotlarning kamligi, xususan, birinchi taassurotlarning to‘g‘riligi, bu shuni anglatadiki, ijtimoiy psixologlar odamlar boshqalar haqida nima deb o‘ylashlari haqida ko‘p narsani bilishadi, lekin ular to‘g‘rimi yoki yo‘qmi haqida kamroq.

Ko‘pchilik buni Cronbach 1955 yilda yozgan, taassurot aniqligi qanday hisoblangani, natijada tadqiqotda 30 yillik tanaffusga olib kelgan tanqid bilan bog‘laydi. Bu vaqt mobaynida psixologlar aniqlikka emas, balki konsensusga e’tibor qaratdilar (A va B o‘z e’tiqodlarida rozi bo‘ladimi), lekin Kenni (1994) aniqlik uchun konsensus zarur emas yoki yetarli emasligini ta’kidlagan.

Bugungi kunda aniqlikni o‘lchash uchun mos kelmaydigan ballar o‘rniga korrelyatsiyadan foydalanish (Funder, 1995) va «Katta beshlik» shaxsiyat modelini ishlab chiqish Kronbax tanqidlarini yengib, ajoyib tadqiqotlarning to‘lqiniga olib keldi. Masalan, tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, odamlar boshqa shaxsiyat sohalariga qaraganda begonalarda ekstraversiya va vijdonlilikni aniqroq sezadilar (Uotson, 1989); besh soniyali o‘zaro ta’sir bu domenlarda 15 daqiqani tashkil qiladi (Ambady & Rosenthal, 1992) va video faqat ovozdan ko‘ra ko‘proq narsani aytadi (Borkenau & Liebler, 1992).

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, har bir inson guruh va jamoalarda ishlasagina komillikka erishadi. Chunki guruhlarda ishlaganda raqobat bo‘ladi. Raqobat bor joyda intilish, izlanish bo‘ladi. Shu borada psixologiyada ham shunday terminlar bor, ya’ni guruhda bir-biriga yordam berib ishlasa va o‘zi bilmagan narsalarni shu guruh yordamida o‘rganib, uni yanada mukammallshtirib qo‘llay olishi va raqobatda ham biron narsalarni o‘zga guruh vakillaridan o‘rganib malaka almashishlari mumkin. Shuning uchun ham guruhda ishlash va guruh dinamikasi degan terminlarni ishlatamiz. Bunda irodani, munosabatni va qiziqishni shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYAOTLAR:

1. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008.
2. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To‘ychieva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009.
3. Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:- T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
4. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T.: “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi : 2009.
5. YUгай А.Х., Мираширова . Н.А. «Общая психология» Т. ТГПУ, 2014.
6. Ғозиев.Э.Ғ. Психология (Ёшдаврлар психологияси) Т:Ўқитувчи. 1994.
7. Adler, L.L. va U.P. Gielen (tahr.). 2001 yil Psixologiyada madaniyatlararo mavzular, 2 -nashr. Westport, CT: Praeger nashriyotlari. ISBN 978-0275969738.

ОҒИР АТЛЕТИКАЧИЛАР ТОМОНИДАН СИЛТАБ КЎТАРИШ МАШҚЛАРИНИ БАЖАРИШ ТЕХНИКАСИНИ ЎРГАТИШ УСЛУБИЯТИ

Абдурахмонов Н.К.

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Ўзбекистон, Чирчиқ шаҳри

Калит сўзлар: оғир атлетика, техник маҳорат, ўқитиш, бажариш босқичлари

Keywords: weightlifting, technical skill, training, execution phases

Кириш: Спорт ҳаракатлари техникасини ўргатиш масаласи спорт назарияси ва амалиётидаги асосий муаммолардан биридир. Янги ҳаракат кўникмаларининг шаклланиш қонуниятлари ва техникаси шакллантириш намуналари ҳақидаги замонавий ғоялар асосида қурилса, ўқув жараёни янада сифатли бўлади. Бироқ, ҳозирги халқаро илмий-техник даражаси, шунингдек, оғир атлетика бўйича глобал рақобат кескин ортиши, юқори синф спортчилар ва уларнинг захиралари тайёрлаш усуллари янада такомиллаштириш бўйича ўсиб бораётган талабларни юзага келтиради. Малакали спортчиларнинг ҳам техник маҳоратининг ўртача даражаси ҳали етарли эмас.

Ўзбекистон Республикаси президентининг фармони 24.01.2020 йилдаги ўзбекистон республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида, пф-5924 фармонида. Республикада охириги йилларда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқдаю

Долзарблиги: Ёш оғир атлетикачиларнинг дастлабки 2 йиллик дастлабки машғулотларида классик машқларни бажариш техникасини пухта ўрганиш амалга оширилади. Ҳар бир спортчи учун ўз оптимал усуллари ва ҳаракат параметрлари (штанга тезлиги ва траекторияси ва бошқалар мавжуд.). Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўсмирлик даврида аниқланган классик машқларни бажаришнинг индивидуал биомеханик хусусиятлари, одатда, катта ёшда сақланади.

Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, ўсмирлик ёшидаги оғир атлетикачилар техника тараққиётига ҳар доим ҳам онгли равишда ёндашавермайдилар. Энг асосийси, уларнинг фикрича, энг катта вазннинг барини иложи борида тезроқ кўтаришдир. Шунинг учун спорт машғулотларининг дастлабки босқичларида классик машқларнинг ўқитиш усуллари ва методларини такомиллаштиришнинг янги йўллари ва имкониятларини излаб топиш зарур.

Жисмоний ривожланиш – кўп йиллик жараён. У организм шакли ва функцияларининг шаклланиши кўринишида кечади. Ушбу жараённинг энг муҳим

Ўзига хос қирраси – бу турли органлар, тизимлар, жисмоний сифатларнинг индивидуал тарзда ривожланишидир, жисмоний тарбия натижасида болалар ва ўсмирлар организмнинг ривожланиши қўшимча туртки олади. Унинг воситалари, услублари ва педагогик вазифаларига боғлиқ ҳолда жисмоний такомиллашув маълум бир йўналишга эга бўлади, берилган даражага таянади. Лекин ҳар қандай вазиятда жисмоний тарбия тизимини ташкил қилишдан индивиднинг биологик етуқлик даражаси, бир томондан, ушбу ёш гуруҳининг умумий ривожланиш қонуниятлари, иккинчи томондан, энг муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот мақсади. Силтаб кўтариш машқларини бажариш техникасини янги ўргатиш услубияти қўллаган ҳолда ривожлантириш.

Тадқиқотни ташкил қилиш. Тадқиқот Чирчиқдаги Олимпия захиралари коллежида 2 ой давомида табиий шароитда ўтказилди.

Синов спортчилар гуруҳи 13 ± 2 ёшгача бўлган 24 нафар ёш оғир атлетикачидан иборат бўлди.

Оғир атлетикачилар тавсия этилган ўқув дастурига мувофиқ ҳафтасига 4-5 марта машқларнинг тескари тартибда машқ қилдилар.

Тадқиқот натижалари. Ушбу тажриба натижаларини муҳокама қилиш, турли муаллифларнинг ўқитиш усулларини таҳлил қилиш ва педагогик кузатишлар асосида биз ўқитишнинг дастлабки даврида қисқа вақт ичида ўқитишнинг самарали ишлашини таъминлайдиган ва тўлиқ машқни бажаришдан олдин техник элементларни аниқлайдиган силтаб кўтариш машқларини тескари ўрганиш керак деган хулосага келдик. Техникани такомиллаштириш босқичида жахон тезлиги катта аҳамиятга эга. Катта оғирликни кўтаришда мускул фаолиятининг характери машғулот усулларини, хусусан машқ темпини белгилайди. Тадқиқот шуни кўрсатдики, энг юқори натижалар ўртача, тез ва секин силтаб кўтариш кўрсаткичларини алмаштиришда кўрсатилди.

Силтаб кўтариш техникаси, унинг биомеханик таҳлили, спорт маҳоратини ошириш билан боғлиқ техник маҳорат динамикасини ўрганиш, шунингдек, ушбу машқ техникасини такомиллаштириш бўйича адабиётларда мавжуд тавсияларни таҳлил қилиш, оғир атлетикачиларнинг спорт ва педагогик маҳоратини ошириш бўйича услубий техника ва педагогик тавсиялар ишлаб чиқиш имконини берди. Ушбу техникалар ва кўтариш техникасини такомиллаштириш бўйича тавсиялар қуйидагилардан иборат:

1. Силтаб кўтариш техникасидаги хатолар ва уларнинг сабабларини ўрганиш, техниканинг биомеханик асослари билан танишиш.

2. Маълум бир спортчи учун хос бўлган штанга траекториясини аниқлаш ва уни мақбул техника талабларига мувофиқ такомиллаштириш.

4. Силтаб кўтаришнинг алоҳида қисмларини бажариш техникасини яхшироқ эгаллаш учун буюмлар, элементларда силтаб кўтариш техникасини такомиллаштириш бўйича ишларни режалаштириш ва амалга ошириш. Шу билан бирга, чегара позаларини, бутун зарб ритминини ва унинг қисмларини қатъий назорат қилиш.

5. Силтаб кўтариш техникасини такомиллаштириш бўйича машғулотлар фақат кичик ёки ўрта ўқув машғулотларидан сўнг амалга оширилиши керак.

6. Уни яхшилаш вақтида силтаб кўтариш натижасининг % даги оғирлигининг аниқлигини қатъий назорат қилиш.

Шундай қилиб, силтаб кўтариш техникасини таҳлил қилишда оғирлик ортиши билан техника ўзгариши аниқланди. Штанга турлича йўлларга эга, кўтариш баландлиги, ҳаракат тезлиги бор. Бу шуни англатадики, турли оғирликлар билан бажариладиган машқлар асосан турли машқлардир. Оғир атлетика машқларини бажариш техникасини назорат қилиш унинг кинематик ва динамик структуранинг оптимал параметрларига мослигини баҳолаш учун зарур.

Хулосалар. Тадқиқот асосида силтаб кўтариш техникасини ўргатиш яхлит ҳаракат элементларини бажаришнинг тескари кетма-кетлигида амалга оширилиши керак. Силтаб кўтариш техникасида ўқитиш элементларнинг асосидан бошланиши керак, чунки бошловчилар учун энг қулай саналади.

Гавда узунлиги ва массасининг умумий якуний кўрсаткичлари ёш ва педагогик гуруҳлар натижалари ўртасидаги дастлабки нисбатни тасдиқлайди (14 ёшдаги ўқувчилар ўртасидаги гавда узунлиги кўрсаткичида ишончли фарқларнинг бутунлай йўқлиги бундан мустасно). Шундай қилиб, жисмоний ривожланиш кўрсаткичларининг энг жадал суръатларда ўсиши (ҳам алоҳида, ҳам комплекс ҳолда) 13 ёшдаги ўсмирларда кузатилди (учта гуруҳдаги умумий ўсиш 18.6%). Кичик, лекин ишончли орқада қолиш билан улардан кейин 14 ёшдагилар жой олдилар (иккита назорат ва тажриба гуруҳларида умумий ўсиш 17,1%).

Махсус тайёргарлик машқлари кетма-кетлиги ишлаб чиқилган методиканинг асоси кўкракни кўтариш машқларида ишлатилиши мумкин, нафақат оғир атлетикачиларнинг техник маҳоратини оширишга қаратилган махсус тайёргарлик машқларини танлашда, шунингдек, оғир атлетика машқларини махсус тезлик ва куч сифатларини биргаликда ривожлантириш учун фойдаланилади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси президентининг фармони пф-5924-сон
4.01.2020 <https://lex.uz/>.

2. Р.М. Маткаримов. ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 2-сон – Оммавий разрядли оғир атлетикачилар машғулоти юкламалари ҳажми ва шиддатининг оптимал нисбатлари самарадорлигини аниқлаш, мақоласи, 34-38 б.

3. Р.М. Маткаримов. ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 5-сон, Юқори малакали оғир атлетикачиларнинг портлаш қобилиятини ривожлантириш, мақоласи, 17-20 б.

4. Р.М. Маткаримов. ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 6-сон – Юқори малакали оғир атлетикачиларнинг ишчанлик қобилиятини баҳолашда машғулоти юкламаларининг тавсифи, мақоласи, 8-10 б.

5. Р.М. Маткаримов. ФАН - СПОРТГА, Илмий - назарий журнали 2020 – 8-сон – Спорт такомиллашуви босқичидаги оғир атлетикачилар тайёргарлигининг модел тавсифлари, мақоласи. 21-23 б.

Rizayeva Shalola Mamir qizi
Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika institutini
Pedagogika fakulteti Pedagogika, psixologiya va
boshlang‘ich ta’lim kafedra o‘qituvchisi
E-mail: rizayevash@gmail.com
Tel: +998931931991

Abdusharifova Onajon Maksud qizi
Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika institutini
Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
1-kurs 24/2 guruh talabasi
E-mail: abdusharipovaonajon@gmail.com
Tel: +998950522806

Annotatsiya

Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim tushunchasi, uning mazmuni va xususiyatlari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim jarayonida jamiyatga ta’siri va ta’lim tizimining rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan o‘zgarishlar har tomonlama ko‘rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, ta’lim muassasalarida inklyuzivlikni ta’minlash, maxsus ehtiyojli shaxslar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar

Inklyuziv ta’lim, pedagogika, maxsus ta’lim, jamiyat, imkoniyati cheklangan shaxslar, ta’lim tizimi, adaptiv o‘qitish, innovatsion metodlar, inklyuziv muhit, ta’lim islohotlari.

Abstract

This article analyzes in detail the concept of inclusive education, its content and features. It also comprehensively examines the impact of inclusive education on society and the changes that have occurred as a result of the development of the education system. The article also discusses the issues of ensuring inclusion in educational institutions and the opportunities created for people with special needs.

Keywords

Inclusive education, pedagogy, special education, society, people with disabilities, education system, adaptive learning, innovative methods, inclusive environment, educational reforms.

Абстрактный

В статье дается подробный анализ понятия инклюзивного образования, его содержания и характеристик. В нем также всесторонне рассматривается влияние инклюзивного образования на общество и изменения, произошедшие в результате развития системы образования. В статье также обсуждается обеспечение инклюзивности в образовательных учреждениях и создание возможностей для лиц с особыми потребностями.

Ключевые слова

Инклюзивное образование, педагогика, специальное образование, общество, люди с ограниченными возможностями, система образования, адаптивное обучение, инновационные методы, инклюзивная среда, образовательные реформы.

Inklyuziv ta’lim – bu har bir shaxs, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar va maxsus ehtiyojli shaxslar uchun teng ta’lim olish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlardan biridir. Hozirgi davrda har qanday davlat yoki jamiyat inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish orqali ijtimoiy tenglik va ta’limga bo’lgan umumiy huquqni ta’minlashga intiladi. Inklyuziv ta’lim nafaqat yangi imkoniyatlarni yaratadi, balki muayyan qiyinchiliklarni ham yuzaga keltiradi. Bu jarayonda o’qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning barcha qatlamlari o’zaro hamkorlikda harakat qilishi lozim.

Imkoniyati cheklangan bola sog’lom bolalar bilan bir xil e’tiborda o’qiy olishi kerak. Bu borada muammolar ko’p. 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi prezident qarorida bu boradagi asosiy muammolar sanalgan: alohida ta’lim ehtiyoji bo’lgan bolalar o’qitiladigan ayrim ta’lim muassasalarida ular uchun to’liqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan; alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar o’qitiladigan ta’lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo’llanmalar, turli kasblarga o’qitishga mo’ljallangan uskuna va jihozlar bilan to’liq ta’minlanmagan; alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta’lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o’rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo’lga qo’yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan farzandlarini umumta’lim muassasalarida o’qitishi mumkinligi haqida yetarli ma’lumotga ega emas; alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb qilish bilan bog’liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e’tibor qaratilmayapti; pedagogika yo’nalishidagi OTMlar o’quv dasturlariga inklyuziv ta’lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan; pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta’lim dasturlari kiritilmagani, shuningdek, bo’lajak pedagoglarning alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar jalb qilingan ta’lim muassasalarida amaliyot o’tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatilayotganligi aytib o’tilgan

2020 yil statistikasiga ko’ra, O’zbekistonda 3,2 mingdan ortiq umumiy o’rta ta’lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o’quvchilar inklyuziv ta’lim bilan qamrab olingan.

Inklyuziv ta’lim dunyo miqyosida keng tarqalgan bo’lib ko’plab mamlakatlarda amalga oshirilmoqda. Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlarida inkluziv ta’limga alohida e’tibor berilgan. Bu borada Yaponiya va Janubiy Koreya kabi Osiyo mamlakatlari ham inkluziv ta’limni shakllantirishda ilg’or qadam qo’ymoqda. Moskvadagi ta’lim markazining ijtimoiy ta’lim bo’limi 1992-yilda umumiy ta’lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalar integratsiyasi modelini tayyorlash g’oyasini ilgari suradi. Imkoniyati cheklangan bolalarni ta’limga jalb qilish, ularga har tomonlama ta’lim berish usullarini qo’llash, darslarga qiziqtirish va maxsus sinflar tashkil qilib o’qitish. Psixik jihatdan nuqsoni bor bolalarni va shuning bilan birga ruhiy jihatdan nuqsoni bor bolalarga maxsus darslar tashkil etish. AQSH,

Buyuk Britaniya, Daniya kabi ko‘plab mamlakatlarda maktab turini tanlash qonun tomonidan belgilangan. Ota-onalar o‘z bolalarini o‘qitish uchun o‘zlariga yoqqan ta’lim turini tanlash uchun yozma ravishda tasdiqlashgan.

Buyuk Britaniya ta’lim jarayonida esa o‘quvchilar uchun alohida maxsus maktab ishlab chiqilgan bo‘lib, maxsus maktab o‘quvchilarining bir qismi ommaviy maktablarda ta’lim olganlar. Ular uchun maxsus kitoblar, maxsus o‘quv qo‘llanmalar, shuningdek, maxsus xona va maxsus xona jihozlari kabi ko‘plab imkoniyatlar yaratib berilgan. Buyuk Britaniyada alohida yordamga muhtoj bolalar va nuqsoni bor bolalarga davlat tomonidan alohida mablag‘lar bilan ta’minlanishi zarur deb hisoblangan. Qaysi maktabda integratsion ta’lim tizimi joriy etilgan bo‘lsa, o‘sha maktablar maxsus maktablarda o‘qiyotgan bolalarning bir qismi qamrab olindi. Integratsiya tizimini yanada puxtarroq joriy etish maqsadida o‘yinlar, jismoniy tarbiya, raqs va bir qancha amaliy mashg‘ulotlar kiritilgan. Bu kabi mashg‘ulotlar imkoniyati cheklangan bolalarni sog‘lom bolalar kabi ta’lim-tarbiya olishga imkon yaratib bermoqda. Shvetsariya rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar ta’limining asosiy qismini ommaviy maktabda ta’lim olishlari uchun dastur mavjud. O‘qituvchilar, to‘rt kishidan ommaviy maktabning uchta o‘qituvchisi va imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus tayyorgarlikka ega bitta o‘quvchidan iborat guruh faoliyat ko‘rsatadi. Shvetsariyada ham boshqa mamlakatlar singari inkluziv ta’limga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib bolalar uchun turli shart-sharoitlar yaratilgan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, inkluziv ta’lim zamonaviy jamiyat uchun muhim ahamiyat kasb etib, u ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga hamda barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Biroq, ushbu jarayonda o‘qituvchilarni tayyorlash, texnologik infratuzilmani rivojlantirish va maxsus ehtiyojli bolalar uchun mos muhit yaratish kabi muammolar ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. O‘zbekistonda inkluziv ta’lim sohasidagi islohotlar ushbu jarayonni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim muassasalari, davlat organlari va jamoatchilik hamkorligi orqali inkluziv ta’lim yanada rivojlantirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qosimov, I. "Pedagogik innovatsiyalar va inkluziv ta’lim." Toshkent: Ilmiy nashr, 2021.
2. Xaydarov, A. "Maxsus pedagogika va ta’lim tizimi." Samarqand: Akademnashr, 2020.
3. R. Shamsutdinov, Sh. Karimov. "Ta’lim va jamiyat." Toshkent: Sharq, 2015.
4. Jo‘raqulov, S. "Inkluziv ta’lim asoslari." Buxoro: Ilm-fan, 2019.
5. Norboyev, M. "Innovatsion ta’lim va pedagogika." Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni” va boshqa normativ hujjatlar.

ZAMONAVIY DUNYODA AKSELERATSIYA XODISASINING YUZAGA KELISH BOSQICHLARI

“Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich
ta’lim” kafedrasi kata o‘qituvchisi

Mirzahmatov Bahodir Bahromboy o‘g‘li

+998971120660

Annotatsiya: Mazkur maqoladan psixologiyaning tarmoqlari, shundan bittasi akseleratsiya nazariyasi bilan tanishamiz. Uning mazmun mohiyati haqida aniqroq bilimga ega bo‘lamiz.

Kalit so‘zlar: Akseleratsiya tushunchasi, Geteroziya nazariyasi, Urbanizatsiya nazariyasi

Akseleratsiya tushunchasi. XIX asrning oxirgi choragi va XX asrning boshlarida ko‘pgina mamlkatlarda bolalarning o‘shini kutubxonasi shu tezlashganligi kuzatilgan. Shu paytdan boshlab bolalarning jismoniy rivojlanishi haqidagi ma’lumotlar yig‘ila boshlandi va 1936- yilda rivojlanishning tezlashishini xarakterlovchi murakkab kompleks hodisalarni Ye. Kox tomonidan akseleratsiya deb atash fanga kiritildi (lot. accelerare - tezlatish). Dastlab ko‘pchilik tadqiqotchilar akseleratsiya deganda, avvalo, bolalar va o‘smirlarning jismoniy rivojlanishini tushunganlar. Keyinchalik bu tushunchalar jiddiy darajada kengaydi. Akseleratsiya deganda tana o‘lchamlarining ortishini va ancha erta muddatda yetilishning boshlanishlarini tushuna boshladilar. Tana uzunligi, ko‘krak hajmi va tana og‘irliklarini jismoniy rivojlanishning ana shunday muhim belgilari deb qarala boshlandi. Organizmning morfologik xususiyatlari uning funksional faoliyati bilan chambarchas bog‘langanligini hisobga olgan holda, ayrim mualliflar o‘pkaning tiriklik sig‘imini, ayrim muskullar guruhini kuchini, skeletning suyaklanish darajasini, tishlarning chiqishi va almashinishlarini, jinsiy yetilish darajalariga jismoniy rivojlanishning belgilari sifatida qaray boshladilar. Hozirga kelib «akseleratsiya» tushunchasi shunchalik kengayib ketdiki, ya’ni faqatgina bolalar va o‘smirlarning jismoniy rivojlanishining tezlashishi haqida gapirmasdan, balki voyaga yetgan odamlarning tana o‘lchamlarining ortishi, klimaksning ancha kech boshlanishlari haqida ham gap yuritilmoqda. Haqiqatan ham, o‘shining tezlashishini embrional rivojlanish bosqichidayoq kuzatish mumkin. Yangi tug‘ilgan bolalarning tekshirishlar shuni ko‘rsatdiki, oxirgi 30-40 yil davomida ularning tana uzunligi 0,5-1 sm ga, og‘irligi esa 100-150 g ortdi. Bolalar hayotining birinchi yilida o‘sh va tana og‘irligining ortishidan tashqari, tana og‘irligini ikki marta oshishi, yoshining va bosh hamda ko‘krak qafasi aylanasi to‘rt tomonlama o‘lchami pasayishi kuzatiladi. Hozirda tana og‘irligini ikki martaga oshish vaqti ilgari 6 oylik yosh o‘rniga 4 oylikda kuzatiladi. Hozirgi bir yoshli bolalar 50-75 yil oldingi bolalarga nisbatan o‘rtacha 5 sm ga uzun, 1,5-2 kg og‘irroqligi kuzatildi.

Akseleratsiya sabablariga nisbatan hozirgacha umumiy ravishda qabul qilingan biror fikr shakllanmagan. Ko‘pchilik olimlarning fikricha, rivojlanishning barcha o‘zgarishlarida asosiy aniqlovchi rolni oziqlanishning o‘zgarishi deb hisoblaydilar. Buni esa to‘la qimmatli oqsillar va natural yog‘larni aholi jon boshiga iste’mol qilishni ortishiga bog‘laydilar, shular

qatoriga sabzavot va mevalarni yil davomida doimiy ravishda iste'mol qilinishini, ona va bola organizmini vitaminlanishini ortishini qo'shdilar. Akseleratsiyaning gameogenli nazariyasi bola organizmiga quyosh nurlarining ta'sir ko'rsatishiga jiddiy o'rin berilgan, hozircha bolalar quyosh radiatsiyalari ta'siriga ko'proq uchramoqda. Akseleratsiya jarayoni shimoliy mamlakatlarda, janubiy mamlakatlardagiga qaraganda bir xil tezlikda borayotganligi hisobga olinsa, yuqorida qayd qilingan fikr unchalik ham ishonarli chiqmaydi. Kam dozadagi jonlantiruvchi nurlanishni organizm uchun stimullovcchi xususiyatga ega ekanligi haqida ham ma'lumotlar bor. Oziqlanishning yaxshilanishi bilan bir qatorda tibbiyotning umumiy yutug'i bilan bog'liq bo'lgan chaqaloqlik va bolalikda kasallanishlarning umumiy pasayishini ham asosiy sabablardan biri deb hisoblaydilar. Fan va texnikaning rivojlanishi odamlar organizmiga ko'plab yangi omillarning ta'sirini yuzaga chiqishiga olib keldi, ya'ni ushbu omillarning xususiyatlari va ta'siri amalda haligacha to'liq aniqlanmagan (bu yerda gap sanoatda, qishloq xo'jaligida qo'llanilayotgan kimyoviy moddalar, dorivor vositalar va boshqalar haqida bormoqda). Ayrim mualliflar akseleratsiyaga tarbiyalash va o'qitishning yangi shakllari va usullari, ilgariyiga nisbatan doimiy va tez-tez o'g'il va qizlar o'rtasidagi muloqot, sport, jismoniy madaniyatlarga jiddiy e'tibor berilmoqda. Shahar hayotining ta'sir tempining qo'zg'atuvchanlik xususiyatini ham akseleratsiya bilan bog'lamoqdalar. Bunga keng miqyosdagi kutubxonasi dagi surfiy yoritish (reklamalarni ham qo'shib), radio va televizion stansiyalarni ishlashi paytida yuzaga keluvchi elektromagnitli to'lqinlarning stimullovcchi ta'siri shaharning va harakatlanuvchi transporter shovqini, radio, kino va televideniylarning intellektual va seksual rivojlanishlarning erta boshlanishiga ta'siri. Akseleratsiyaning kelib chiqish sabablarini genetik jihatdan izohlash uchun izlanishlar olib borilmoqda. Yevropa, Amerika va Osiyoning iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarida texnik progressning katta shaharlarda aholining konsentratsiylanishiga olib keldi. Transport va aloqani rivojlanishi ilgari juda uzoq bo'lgan masofalar yaqin bo'ldi. Turmushga chiqish, ya'ni oila qurish geografiyasi kengaydi. Genetik jihatdan izolatsiyalar buzilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, irsiyatning o'zgarishi uchun qulay imkon yaratmoqda. Yosh avlod ota-onasidan bo'yi jihatidan uzun va erta yetiladi. Ko'plab mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yaxshi ta'm inlangan oilalarning bolalarida jinsiy yetilishi tabiiy muddatidan ancha oldin boshlanadi. Akseleratsiya muammosi qanchalik munozarali bolishidan qat'i nazar, faqat bir narsa aniq, u ham bo'lsa, uning aniq ko'rsatkichlarga ega ekanligidir. Bu yerda gap mebelning, poyabzalning yoki kiyim-kechaklarning standartlarining o'zgarishi haqida borayotgani yo'q, aksincha, bola va o'smirlarning tashqi muhit shart-sharoitlari ta'siri ostida antropometrik ko'rsatkichlarni o'zgarishi haqida boradi. shu sababli akseleratsiya o'quv-tarbiyaviy jaravonlarni, mehnat va dam olish tartiblarini tashkil qilishda hisobga olinishi zarur; u esa, o'z navbatida, turli yosh davrlarida tarbiyaning shakl va usullarini jiddiy darajada o'zgarishiga olib keladi. Bolalar juda erta jismoniy yetilsalarda, ish bajarash qobiliyati ularning jismoniy yetilishidan orqada qoladi: ko'pgina ma'lumotlarning ko'rsatishicha, ijtimoiy yetilish bolalarning jismoniy rivojlanishi singari o'sha masshtabda akseleratsiylanmaydi. Akseleratsiya bilan bog'liq holda o'quvchilarni jinsiy tarbiyalash muammosi muhim dolzarblikni oladi.

Akseleratsiya (lotincha “akseleratsio”- tezlashish) – bolalik va o‘smirlik davrida jismoniy va psixik rivojlanishning tezlashuvi. Biologlar akseleratsiyani organizmning fiziologik jihatdan yetilishi bilan, psixologlar – psixik funktsiyalarning rivojlanishi bilan, pedagoglar esa – shaxsning ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiylashuvi bilan bog‘laydilar. Akseleratsiya yosh avlodning ruhan va jismonan tez o‘shidir. Akseleratsiya 100 yil, ya’ni bir asr ichida yaqqol ko‘zga tashlanganligi uchun, akseleratsiya keng ma’noda “sekulyarniy trend”, ya’ni asriy tendentsiya deyiladigan bo‘ldi. So‘nggi 100 yil ichida yangi tug‘ilgan chaqaloqlarning bo‘yi 5-6 smga, kichik va o‘rta maktab yoshidagi bolalarning bo‘yi 10-15 sm ga, vazni esa 8-10 kg ga ortdi. Bundan tashqari akseleratsiya katta odamlar tana o‘lchamlarining ortishini, odam umrining uzayishini, hayz kechroq tugashini, ruhiy funktsiyalar va odam rivojlanishidagi boshqa o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi. Akseleratsiya masalasi ko‘pgina dunyo olimlarini qiziqtirib kelgan. Ular akseleratsiyaga olib keluvchi bir nechta omillarni ko‘rsatib beruvchi o‘z gipotezalarini yaratganlar. Jumladan, ba’zi olimlar ul’trabinafsha nurlarning kuchli ta’siri bolalarning tez o‘shishiga sabab bo‘lmoqda, desalar, boshqalari esa magnit to‘lqinlarining ichki sekretsia bezlariga ta’sirini aytadilar. Yana birlari buni kosmik nurlarga bog‘laydilar. Oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, mineral tuzlar va vitaminlarga bo‘lgan ehtiyojning ortishi, fan va texnikaning olg‘a siljishi, ta’lim-tarbiya jarayonida yangi shakl va usullarning paydo bo‘lishi, sport va jismoniy mehnat bilan shug‘ullanish, genetik omillarni ham misol qilib keltiradilar. Bu omillarni biologik va ijtimoiy omillar deb atashimiz mumkin. Demak, o‘shish va rivojlanish murakkab protsess bo‘lib, undagi yashirin miqdor o‘zgarishlari ochiqdan-ochiq sifat o‘zgarishlari va ko‘rinishlariga olib keladi. Masalan. bola balog‘atga yeta boshlashi bilan, atrof-muhitga, borliqqa, undagi o‘zgarishlarga qiziqish bilan e’tibor berishi, ayniqsa, yasli va maktabgacha yoshdagi bolalarda so‘z boyligini ortishini kuzatish mumkin.

O‘smirlik davrida ham o‘yin faoliyati ma’lum vaqtgacha shaxsning kamolotida o‘z ahamiyatini saqlab qoladi. Bo‘lib amalga oshiriladigan o‘yinlar va ularning keng ko‘lamda o‘tkazilishi o‘tish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklarni yengillashtirishga xizmat qiladi. O‘yin faoliyati o‘smirda yuksak axloqiy his-tuyg‘ularni vujudga keltiradi, matonatlilik, jasurlik kabi fazilatlar shakllanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Mazkur faoliyat o‘smirning aqliy jihatdan o‘shishiga, fikr yuritishiga, o‘z his-tuyg‘usini boshqarishiga, jismoniy kamol topishiga turtki vazifasini o‘taydi. O‘yinning har xili bilan mashg‘ul bo‘lish o‘smirni fahmlashga, eslab qolishga, biror ishni amalga oshirishdan oldin uni rejalashtirishga va diqqatni bir nechta obyektga taqsimlashga odatlantiradi. Tiyraklik, tezkorlik, farosatlilik kabi muhim xususiyatlar, xislatlar ham o‘yin va sport mashg‘ulotlarida tarkib topadi. O‘smirlik inson shaxsining kamol topishida alohida o‘rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O‘smirlik davrida goyat katta ahamiyatga ega bo‘lgan psixologik o‘zgarishlar ro‘y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta’lim-tarbiya ta’sirida barqaror, mustahkam iz qoldiruvchi, ijobiy xislatlar namoyon bo‘ladi. Tadrijiy ravishda izchil vujudga kelayotgan psixik o‘zgarishlar, shakllanayotgan fazilatlar va shaxsning o‘shish, avvalo, mazkur yoshdagi o‘gil-qizlar faoliyatlarining (yetakchi va yordamchi faoliyat turlari: o‘qish, mehnat va o‘yin kabilar nazarda tutiladi) xususiyatiga bevosita bog‘liqlir. O‘smirning boshqa yosh davrlaridan

farqlanadigan o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular his-tuyg‘u va irodaviy sifatlarda o‘z ifodasini topadi. O‘smir kichik maktab yoshidagi o‘quvchidan farqli ravishda hayotni ilk bor shaxs sifatida faol ilmiy bilishda ishtirok eta boshlaydi, birinchi galda faqat narsa va xodisalarning ayrim alomatlarini emas, balki ularning umumiy va obyektiv qonuniyatlarini anglab yetish, tushunish imkoniyatiga ega bo‘lib boradi. Shaxsning har tomonlama, uyg‘un rivojlanishiga mehnat faoliyati salmoqli ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning sinf va maktab yer uchastkasidagi mehnat faoliyati uz mohiyati bilan zarur axborot va ma’lumotlar berib, murakkablashib, ularning kuchiga kuch, g‘ayratiga-g‘ayrat qo‘shib, mehnat samarasidan, mahsulidan lazzatlanish his-tuyg‘ularini shakllantira boshlaydi.

O‘smirlik davrida ham o‘yin faoliyati ma’lum vaqtgacha shaxsning kamolotida o‘z ahamiyatini saqlab qoladi. Jamoa bo‘lib amalga oshiriladigan o‘yinlar va ularning keng ko‘lamda o‘tkazilishi utish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklarni yengillashtirishga xizmat qiladi. O‘yin faoliyati o‘smirda yuksak axloqiy his-tuygularni vujudga keltiradi, matonatlilik, jasurlik kabi fazilatlar shakllanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Mazkur faoliyat o‘smirning aqliy jihatdan o‘sishga, fikr yuritishiga, o‘z his-tuyg‘usini boshq, arishiga, jismoniy kamol topishiga turtki vazifasini o‘gaydi. O‘yinning har xili bilan mashg‘ul bulish o‘smirni fahmlashga, eslab qolishga, biror ishni amalga oshirishdan oldin uni rejalashtirishga va diqqatni bir nechta obyektga taqsimlashga odatlantiradi. Ziyraklik, tezkorlik, farosatlilik kabi muhim xususiyatlar, xislatlar ham o‘yin va sport mashg‘ulotlarida tarkib topadi. O‘smir kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo‘la boshlaydi, psixikasida keskin qayta qurish sodir bo‘ladi. O‘zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo‘yadi, bu esa o‘z navbatida ko‘proq huquq va erk berilishini, eng avvalo, mustaqil qarorga kelish va o‘z xulq-atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni taqozo qiladi. Psixik takomillashish, kamolotga intilish, nisbiy barqarorlik o‘smirlik davrining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi. Hozirgacha balog‘atga erishish va jinsiy yetilishning jadallashishi to‘g‘risida bir butun ilmiy nazariya mavjud emas. Shuning uchun o‘shisdagi jadallashuv, ya’ni akseleratsiya bo‘yicha ham muayyan nazariya yaratilmagan. Ana shu boizdan har xil ilmiy asosdagi, bir-biridan farqli e’tirozli qator nazariyalar paydo bo‘lgan. Quyida akseleratsiya muammosiga oid qarashlar bilan tanishib chiqamiz. Geliogen nazariyasi. Ushbu nazariya 1936 yilda chet el olimlari tomonidan yaratilgan bo‘lib, uning asosiy mohiyati akseleratsiya hodisasi quyosh nurining bevosita ta’siri [bilan vujudga keladi](#), degan g‘oyadan iboratdir. Bu g‘oya tarafdorlarining fikricha, bolalar ko‘p vaqt oftobda bo‘lishi natijasida ularning o‘shisdagi tezlashish, ya’ni akseleratsiya ro‘y beradi, chunki quyosh nuri organizmni zarur elementlar, moddalar, oziqalar bilan ta’minlaydi. Ammo hozirgi davrda akseleratsiya hodisasi janubiy (quyosh nurlari serob) mamlakatlarda shimoliy jugrofiy kenglikka joylashgan mamlakatlarda ham bir tekis ro‘y bermoqda. Ikkinchi tomondan, shahar muhitidagi qizlar va o‘g‘il bolalar qishloq bolalariga qaraganda tezroq voyaga yetishi ko‘rilmoqda, vaholanki, qishloq odamlari quyosh nurida ko‘proq toblanadilar. Demak, hozirgi davrda geliogen nazariyasi ziddiyatlarga sabab bo‘lmoqda. Umuman, oftobda toblanishni akseleratsiya jarayonining muhim jihatlaridan biri deyish noto‘g‘ridir.

Geteroziya nazariyasi. XIX asr oxiri XX asr boshlaridan buyon ijtimoiy hayotda, turmushda keskin o‘zgarishlar sodir bo‘lgani insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy, diniy, milliy, irqiy

tafovutlarning kamayishiga olib keldi. Turli millat vakillarining aralash nikohga kira boshlagani bunga yorqin misoldir. Diniy e’tiqodlar, irqiy farqlar, etnik va milliy xususiyatlar, xarakter, an’analar, urf-odatlar, marosimlar, rasm-rusum va hokazolar aralash nikohga hech qanday to’siq bo’la olmadi. Hayot tarzi har xil mamlakatlarning xalqlariga xos xususiyatlar ham aralash nikohni to’xtata olmadi. Aralash nikohga kirish tobora kengaymoqda. Mazkur nazariyaga muvofiq psixik dunyodagi qayta qurishlar nasliy belgilar keskin o’zgarishiga sabab bo’ldi, natijada farzandlarning o’sishda kuchayish, jadallashish, akseleratsiya hodisasi vujudga keldi. Biroq mazkur muammoni ilmiy jihatdan atroflicha asoslab berish uchun yuqorida ta’kidlangan omillar yetarli emas. Shunga qaramay, geteroziya nazariyasi biologik usishda jadallashish jarayonini vujudga keltirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Urbanizatsiya nazariyasi. Jamiyat rivojlanishida shaharlarning roli ortishi bu nazariyaga asos qilib olingan. XIX asrning o’rtalaridan boshlab, qishloq aholisining shaharga kuchishi (voqelik tariqasida) avj oldi, ya’ni aholi orasida migratsiya yoki urbanizatsiya hodisasi yuzaga keldi. Shaharning turmush tarzi, o’ziga xos xususiyatlari, axborot tarmoqlarining kengligi, madaniyat darajasi, fan-texnika, transport, maishiy xizmat kabi omillar bolalarning aqliy, axloqiy, jinsiy jihatdan ertaroq voyaga yetishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Qishloq aholisi bilan shahar xalqining yashash muhiti va turmush sharoitining yaqinlashishi akseleratsiya jarayoniga ijobiy ta’sir etdi, lekin bu omilning o’zi akseleratsiyaning sababi bo’la olmaydi.

Bizningcha, mana shu omillar qatoriga shaxslararo munosabatlarning to’g’ri yo’lga qo’yilishi, odamlarning oqilona, odilona muloqotga o’rgangani, jamoa va guruhlarda ijobiy psixologik muhit yaratilgani, asabiylashish, parokandalik kamayganini ham qo’shish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida kurilgan akseleratsiya nazariyalarini alohida olib qaralsa, mazkur jarayonni tushuntirish imkoniyati torayadi. Shuning uchun ularning ijobiy jihatlarini tanlab, muayyan tizimni barpo etish va shu yaxlit tizimdan foydalanib, akseleratsiyaning mohiyati va uni keltirib chiqaruvchi omillarni tushuntirish mumkin.

FOYDALANILGAN

ADABIYOTLAR:

1. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’z.FMJ., 2008.
2. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To’ychieva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .
3. Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:- T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
4. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T.: “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi : 2009.
5. Югай А.Х., Мираширова . Н.А. « Общая психология » Т. ТГПУ, 2014.
6. Ғозиев.Э.Ғ. Психология (Ёшдаврлар психологияси) Т:Ўқитувчи. 1994 у.

KURASH SPORTIDA KOORDINATSION QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH YO’LARI.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti dotsent v.b. p.f.b.f.d.

PhD Alimov Umid Abduxamidovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti JIM 24-2 guruh talabasi

Burxonov Samandar Norqo’zi o’g’li

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti JIM 24-2 guruh talabasi

Jo’rayev Shag’zod Ravshan o’g’li

Ushbu maqolada kurash kurashchilarining koordinatsion qobiliyatlarini rivojlan-tirish maqsadida o’tkazilgan anketa so’rovnomasi natijalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: kurash mutaxassislari, koordinatsion qobiliyatlar, anketa so’rovno-masi, muvozanatni saqlash, texnik usullar.***

В данной статье проанализированы ре-зультаты анкетного опроса, проведенного на

основе развития координационных способно-стей курашистов.

Ключевые слова: специалисты по кураш, координационные способности, анкетный опрос, сохранение равновесия, технические методы.

This article analyzes the results of a questionnaire survey conducted on the basis of the development of coordination abilities of judoists.

Keywords: kurash specialists, coordination abilities, questionnaire survey, balance maintenance, technical methods.

Dolzarbliigi. Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega hamda dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimiznin bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz [1].

Mamla-katimiz mustaqillikni qo’lga kiritgan kundan boshlab jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish hamda takomillashtirishga e’tibor kuchaydi. O’zbekis ton Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga doir bir qancha qaror va farmonlari, mamlakatimizda yosh avlodning jismoniy tarbiya va sport sohasidagi faoliyatlarini yanada yuksaltirishda katta ahamiyat kasb etadi.

O’zbekiston Respublikasining davlat siyosatida mamlakatda jismoniy tarbiya va sportning yanada rivojlantirish, sog’lom avlodni tarbiyalash ustuvor yo’nalishga aylandi.

Ishning maqsadi. Kurash mutaxassislarning fikrini o’rganish va kelgusi tadqiqot ishlarini rejalashtirish. Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi.

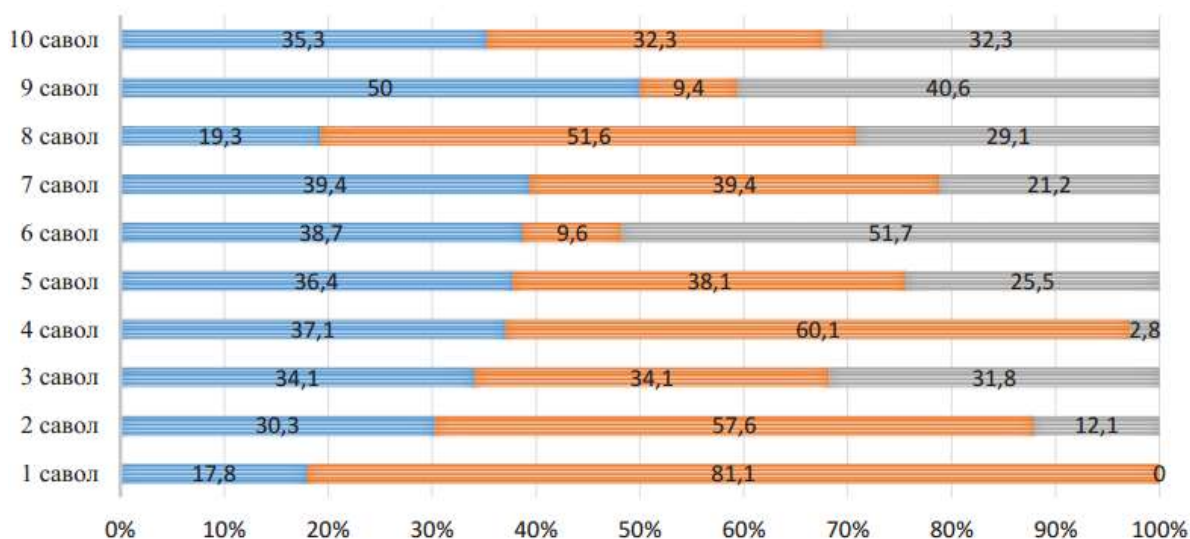
Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, o’tkazilgan pedagogik tajribadan olingan natijalar asosida kurashchilarning o’quv-trenirovka mashg’ulotlarining yangi

vositalari va maqsadli takomillashtirish dasturi ishlab chiqildi hamda ularni qo‘llash samaradorligini ilmiy mohiyati ochib berildi.

Tadqiqotlar davomida malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi va uning samaradorligini oshirishning o‘zaro bog‘liqligi amaliyotda o‘z isbotini topdi. Mazkur olingan ma’lumotlar sport kurashi nazariyasi va uslubiyati sohasidagi nazariy bilimlarni boyitish va kengaytirish imkonini beradi. Kurash turlarida musobaqa qoidalarining o‘zgarishini e’tiborga olgan holda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish va texnik-taktik harakatlar samaradorligini oshirish texnologiyasi ishlab chiqildi hamda jismoniy sifatlarni yaxshilash orqali, ularning musobaqa faoliyati natijadorligini oshirish imkoni yaratildi. Mazkur ishlab chiqilgan tamoyillar boshqa kurash turlarida ixtisoslashuvchi sport ta’lim muassasalari va O‘zbekiston milliy terma jamoasi kurashchilarining mashg‘ulotlari jarayonida mutaxassislar tomonidan foydalanishga zamin yaratadi. Kurash bo‘yicha malakali sportchilar tayyorgarligida uchrayotgan koordinatsion qobiliyatlarni va texnik-taktik tayyorgarlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan omillarni bartaraf etish yuzasidan pedagogik kuzatish va ilg‘or tajribali mutaxassis hamda sportchilar o‘rtasida so‘rovnoma olib borildi va savollarga javob olindi.

Mavjud manbalarni tahlil qilish natijasi shuni ko‘rsatdiki, sportchilarni tayyorlashda mashg‘ulotlar jarayonida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni ilmiy asoslangan holda tashkil etish bugungi kunda amaliyotda talab darajasida yo‘lga qo‘yilmagan. Shu sababli, boshqa sport turlarida olib borilgan tadqiqot natijalariga tayangan holda, ilmiy uslubiy jihatdan asoslangan yangi usullarni mashg‘ulot jarayoniga kiritish maqsadga muvofiq. Sport amaliyotidagi malakali ilg‘or tajriba-larni o‘rganish natijasi shuni ko‘rsatdiki, kurash mutaxassislari tomonidan mashg‘ulotlarni rejalashtirish yo‘nalishida kompleks ta’sir qiluvchi mashg‘ulotlardan foydalanish masalasi ko‘rib chiqilib, dastlabki vazifalarning bir tomonlama hal qilinishi hamda hal qilinadigan vazifalar tarkibi borgan sari kengayib borishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida 35 nafar murabbiylar orasida o‘tkazilgan anketa so‘rovnomasi natijalari quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ldi (1-rasmga qarang).

1-рasm. Анкета сўровномаси натижалари (%).

■ -биринчи жавоб ■ -иккинчи жавоб ■ -учинчи жавоб

Kurash sport turida koordinatsion qobiliyatlar qanchalik muhim ahamiyatga ega, deb hisoblaysiz (1-savol)?– degan savolga, 17,8% murabbiy “unchalik muhim emas”, 82,1% murabbiy “judayam muhim”, murabbiylarning qolgan qismi esa bu savolga “ba’zan kerak, ba’zan kerak emas” deb ta’kidlashdi. Shuqatorda mutaxassislar tomonidan ushbu savolga yakkakurash sport turlarida koordinatsion qobiliyatlar muhim rol o’ynaydi va qobiliyatga ega bo’lish tug‘ma yoki uni rivojlantirish mumkinligi to’g’risida hamda koordinatsion qobiliyat va muvozanatni saqlash texnik usullarni bajarishda muhim ahamiyatga ega degan fikrlarni bildirishgan. Mutaxassislarni fikriga asoslanib, kurash sport turida koordinatsion qobiliyat muhim ahamiyatga ega, degan xulosaga keldik.

Qaysi yosh davri kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng qulay davr, deb hisoblaysiz (2-savol)?– deb berilgan savolga, 30,3 % murabbiy 10-12 yosh, 57,6 % murabbiy 12-14 yosh, 12,1% murabbiy esa 13-16 yosh deb javob berishgan. Bu savolimizga ba’zi murabbiylar “gimnastika va suzish sport turlarida 5-9 yoshda rivojlantirsa ham bo’ladi hamda 7-8 yoshdan koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish uchun mashqlar berib turish keyinchalik sport turlarini tanlashda va moslashib ketishiga yaxshi samara beradi” degan fikrlarni bildirishgan. Mutaxassislarning fikricha, 8-10 yoshdan 12-14 yosh oralig’i davrida sportchilarning koordinatsion qobiliyatlarini o’zlashtirishga har doimgi yosh davridan ko’ra chanqoq vaqt bo’ladi. Bizning fikrimizcha, koordinatsion qobiliyatlar bola yura boshlagandan so’ng mustaqil rivojlana boshlaydi.

Kurash kurashida sportchilarni musobaqa faoliyatining qaysi jarayonida koordinatsion qobiliyatlar yaqqol namoyon bo’ladi (3-savol)?– deb berilgan savolga, murabbiylarning 34,1% – “hujumda”, 34,1% – “himoyada”, qolgan 31,8% murabbiy – “qarshi hujumda” degan javobni tanlashgan. Ba’zi murabbiylar koordinatsion qobiliyatlar musobaqa faoliyatining barchasida muhim ahamiyat kasb etadi, shu bilan birgalikda, musobaqa jarayonida kutilmagan vaziyatlardan oqilona foydalana olish koordinatsion qobiliyatlarni rivojlanganlik darajasini ko’rsatadi, degan fikrlarni bildirib o’tishgan. Biz yuqorida keltirilgan fikrlarni tahlil qilib, koordinatsion qobiliyatlar musobaqa faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi, degan fikrga keldik.

O’quv mashg’ulot jarayonining qaysi qismida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish kerak, deb hisoblaysiz (4-savol)?– deb berilgan savolga, 37,1% murabbiy “tayyorlov qismida”, 60,1% murabbiy “asosiy qismda”, 2,8% murabbiy esa bu savolga “yakuniy qismda” degan javobni belgilashgan. Sport o’yinlaridan ko’proq basketbol va harakatli o’yinlardan foydalanish samarali, degan fikrni bildirishgan. Shu bilan birga, koordinatsion qobiliyatlarni tayyorlov qismida rivojlantirish yaxshi samara beradi, bunga sabab tayyorlov qismida akrobatik mashqlar va maxsus chigal yozdi mashqlari qo’llaniladi, deb fikr berishgan. Bildirilgan fikrlarga asosan shuni ta’kidlash mumkinki, mashg’ulot jarayonining barcha qismida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish lozim. O’quvmashg’ulot jarayonining qaysi qismida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qanday uslublar qo’llanilishi kerak, deb hisoblaysiz (5-savol)?– deb berilgan savolimizga, 36,4% murabbiy “takroriy”, 38,1% murabbiy “qat’iy tartiblashtirilgan” qolgan 25,5% murabbiy esa “oraliqli (tanaffusli)” degan javobni belgilashgan. Murabbiylarning ba’zilari bu savolimizga hamma metodlarni ishlatish mumkin, deb javob berishgan. Ba’zi mutaxassislar aylanma metodlardan ham

foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lar edi, degan bo‘lsa, ba’zilar musobaqa metodini ham afzallik tomonlari ko‘p, deb fikr bildirishgan.

Biz ham yuqorida keltirilgan amaliyotchi murabbiylarning fikrlariga qo‘shilamiz. Hozirgi kunda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga oid ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli, deb hisoblaysizmi (6-savol)?– degan savolga, 38,7% murabbiy – “yetarli emas”, 9,6% – “yetarli”, shuningdek, 51,7% murabbiy bunga javoban “bor, lekin juda ham kam” deb ta’kidlashadi. Bu savolimizga ba’zi murabbiylar butun dunyo tanigan olimlar Bernshteyn va Lyax yozgan adabiyotlardan ma’lumot olish kerak, deb qo‘shimcha qilishgan. Bizning fikrimizcha, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga doir ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli, ammo o‘zbek tiliga tarjima qilingani kam,

deb hisoblaymiz. Koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda qaysi metodlardan foydalanasiz (7-savol)?– deb berilgan savolga, 39,4% murabbiy

“takroriy”, 39,4% murabbiy “qat’iy tartiblashtirilgan”, 21,2% murabbiy “oraliqli (tanaffusli)” degan javobni tanlashgan. Bu savolimizga ba’zi mutaxassislar, mashg‘ulotni barcha metodlardan foydalanib olib borish mumkin, deb izoh berishgan. Shuningdek, “aylanma” va “musobaqa metodi”ni ham afzal taraflari ko‘p, deb fikr bildirishgan. Biz ham yuqoridagi fikrlarni to‘g‘ri, deb hisoblaymiz.

Kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi innovatsion metodlar bilan boyitilgan, deb hisoblaysizmi (8-savol)? – degan savolga, 19,3% murabbiy “ha”, 51,6% murabbiy “yo‘q”, 29,1% murabbiy esa “aniq bilmayman”, degan javobni belgilashgan. Bundan tashqari, yuqoridagi savolimizga ba’zi murabbiylar, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning o‘zi yangilik, ba’zilar esa ilmiy metodikani rivojlantirish kerak, degan fikrni aytib o‘tishgan.

Koordinatsion qobiliyatlarning yaxshi rivojlanmaganligi sportchi uchun qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin (9-savol)? – deb berilgan savolga, 50% murabbiy “sportda yuqori marralarga erisha olmaydi”, 9,4% murabbiy “mashg‘ulot jarayonida ko‘p jarohat oladi”, 40,6% murabbiy esa bu savolga “muvozanatni saqlay olmaydi”, degan javobni belgilaganlar. Bundan tashqari, ushbu savolimizga murabbiylar – koordinatsion qobiliyatlar rivojlanmagan sportchidan yaxshi natija kutish qiyin hamda kurashchilarda texnika-taktika bilan birgalikda koordinatsion qobiliyat mujassam bo‘lishi, sport yutuqlariga erishishda samarali vosita bo‘la oladi, degan fikrni berib o‘tishgan.

Koordinatsion qobiliyatlarning yaxshi rivojlanganligini qanday aniqlash mumkin (10-savol)?– deb berilgan savolga, 35,3% murabbiy “berilgan vositalarning to‘g‘ri bajarilganligiga qarab”, 32,3% murabbiy “muvozanatni saqlay olishiga qarab”, 32,3% murabbiy “sportchining sportturiga moslashganligiga qarab”, degan javobni berishgan. Xuddi shu savolimizga murabbiylar – integral ko‘rsatkichlar doimo aniq va yuqori darajada bajarish shart, deb fikr bildirishgan. Yuqoridagi fikrlarga qo‘shilgan holda shunday xulosa qilish mumkin, koordinatsion qobiliyatlarning yaxshi rivojlanganligini maxsus (nazorat) testlar orqali ham aniqlash mumkin. Koordinatsion qobiliyatlar yaxlit harakat faoliyatini maqsadga muvofiq ijro etish (shakllan-tirish, o‘zaro bo‘ysundirish, birga birlashtirish), o‘zlashtirilgan harakat shakllarini qayta tiklash yoki o‘zgaruvchan muhit talablariga ko‘ra, bir harakat faoliyatidan ikkinchisiga o‘tish qobiliyatlaridan iborat.

Koordinatsion qobiliyatlarning ko‘rsatkichlari tugallangan harakat topshiriqlari (gimnastika mashqlari, suvga sakrash, figurali uchish) va boshqalar hisoblanadi. Ular to‘g‘risida yangi harakat shakllarini o‘zlashtirish va o‘zlashtirilgan harakatlarni qayta o‘zgartirish uchun sarflangan vaqt, aniq harakat ko‘rsatkichlari (vaqt birligida), fazo va zo‘r berish darajasi bo‘yicha fikr yuritish mumkin. Mashg‘ulot sonini izchillik bilan oshirish uslublari ishlab chiqilib, ularning maxsus mashg‘ulotlardan so‘ng rivojlanish holatlariga faol ta’sirlari aniqlandi. Mashg‘ulotlarni ratsional almashtirish asosida sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligi va musobaqa oldi tayyorgarlik bosqichlarining turli yo‘nalishdagi mashg‘ulotlarini tashkil etishning o‘zaro bog‘liqligi haqida ilk marotaba tajriba ko‘rsatkichlari olindi.

Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun yuqori malakali kurashchilarga bir kunda beriladigan bir necha turli koordinatsion yo‘nalishdagi mashg‘ulotlarning ta’sirini, mashg‘ulotlar turining kuchi va ta’sir qilish tavsifini chuqur o‘rganish talab qilinadi. Mazkur masalani yechish, turli mashg‘ulotlarni almashlab o‘tishning mashqlar tizimini ishlab chiqish va kurash bo‘yicha malakali sportchilarni tayyorlashda uning samaradorligiga erishish imkoniyatini beradi.

Xulosa

Sportchining koordinatsion qobiliyati yaxlit harakat faoliyatini maqsadga muvofiq ijro etish (shakllantirish, o‘zaro bo‘ysundirish, birga biriktirish), o‘zlashtirilgan harakat shakllarini qayta tiklash yoki o‘zgaruvchan muhit talablariga ko‘ra, bir harakat faoliyatidan ikkinchisiga o‘tish qobiliyatlaridan iborat. Koordinatsion qobiliyatlarning ko‘rsatkichlari tugallangan harakat topshiriqlari (gimnastika mashqlari, suvga sakrash, figurali uchish va boshqalar) hisoblanadi. Ular to‘g‘risida yangi harakat shakllarini o‘zlashtirish va o‘zlashtirilgan harakatlarni qayta o‘zgartirish uchun sarflangan vaqt, aniq harakat ko‘rsatkichlari (vaqt birligida) darajasi bo‘yicha fikr yuritish mumkin. Koordinatsion qobiliyatlarni egallash uchun muntazam harakat malakalari sonini ko‘paytirish, harakatlarning yangi shakllarini hosil qilish, harakat shakllarini tez o‘zgartirish yoki turli sharoitga qarab bir harakatdan ikkinchisiga tez ko‘cha bilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент, 2017.
2. Ачилов А.М., Акрамов Ж.А., Гончарова О.В. Болаларнинг жисмоний сифатларини тарбиялаш. Тошкент, 2009.
3. Юнусова Ю.М. Спорт фаолиятининг назарий асослари. Тошкент, 1994.
4. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. 2004. 34 ст.
5. Лях В.И. Координационные способности: диагностика и раз-витие. 2006. 17 ст.
6. Бакиев З.А. Индивидуализация технико-тактической подготовки

борцов на основе автоматизированного анализа соревновательной деятельности. Дис. канд. пед. наук. 2009. 45 ст.

7. Шахмурадов Ю.А. Научно-методические основы многолетней технико-тактической подготовки борцов (на примере вольной борьбы). Автореф. дис. д. пед. наук. – М., 1999. 78 ст.

8. Бакиев З.А. Эркин кураш назарияси ва услубиёти. Ўқув қўллан

MAKTAB VA OILA HAMKORLIGI

Qarshiboyeva Xurinis Karimovna
TIPI Pedagogika fakulteti o‘qituvchisi

Karimova Durdona Zokir qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
22/22-guruh, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada ta’lim sifatini oshirishda maktab va oila hamkorligini o‘rni, ahamiyati, maktab va oila hamkorligining asosiy shakllari, afzalliklari, maktab va oila hamkorligida uchraydigan muammolar, maktab va oila hamkorligini rivojlantirish uchun takliflar berilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и значение сотрудничества школы и семьи в повышении качества образования, основные формы и преимущества сотрудничества школы и семьи, проблемы, возникающие при сотрудничестве школы и семьи, а также предложения по развитию сотрудничества школы и семьи.

Maktab va oila hamkorligi – bu bolalarning ta’lim-tarbiyasini yaxshilash, ularning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash maqsadida o‘qituvchilar, ota-onalar va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish jarayonidir. Ushbu hamkorlik bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga ko‘maklashadi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Maktab va oila hamkorligining ahamiyati

1. Bola ta’lim sifatini yaxshilaydi – ota-onalar va maktab o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi.

2. Intizom va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi – maktab va oila bolaga intizomli bo‘lish, odob-axloq qoidalariga rioya qilish va jamiyatda to‘g‘ri munosabat qurish ko‘nikmalarini o‘rgatadi.

3. O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi – ota-onalar bolalarning o‘qish jarayonidagi yutuqlari va muammolari haqida xabardor bo‘lishadi.

4. Bola shaxsiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi – ota-onalar va o‘qituvchilar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan bola o‘ziga ishonchli, faol va mustaqil bo‘lib ulg‘ayadi.

5. Maktabdagi muammolarni tezkor hal qilishga yordam beradi – ota-onalar maktabdagi muammolarni bilib, ularni hal qilishda faol ishtirok etishi mumkin.

2. Maktab va oila hamkorligining asosiy shakllari

1. Ota-onalar yig'ilishlari – sinf va maktab bo'yicha ota-onalar bilan uchrashuvlar o'tkazish.
2. Individual suhbatlar – o'qituvchilar va ota-onalar bolaning o'zlashtirish darajasi va xulq-atvori haqida individual tarzda muloqot qilishadi.
3. Maktab tadbirlarida ota-onalarning ishtiroki – sport musobaqalari, madaniy tadbirlar, ilmiy yarmarkalar va boshqa tadbirlarga ota-onalarni jalb qilish.
4. Ota-onalar uchun seminar va treninglar – bolalarni tarbiyalash, psixologik yondashuvlar, ta'lim usullari bo'yicha maxsus treninglar.
5. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi onlayn aloqa – elektron jurnallar, Telegram yoki WhatsApp guruhlar orqali doimiy muloqot o'rnatish.
6. Uy vazifalarida ota-onalarning ishtiroki – ota-onalar farzandlarining uy vazifalarini bajarish jarayonini nazorat qilib, ularga yordam berishi kerak.
7. Hamkorlikda loyihalar va klublar tashkil etish – maktab va ota-onalar hamkorligida ijtimoiy va ta'limiy loyihalarni amalga oshirish.

3. Maktab va oila hamkorligining afzalliklari

O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi oshadi.

Bola psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlanadi.

O'qituvchilar bolani yaxshiroq tushunish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ta'lim sifati oshadi.

Ijtimoiy muammolar oldini olishga yordam beradi (xulq-atvor buzilishi, maktabdan qochish va h.k.).

4. Maktab va oila hamkorligida uchraydigan muammolar

1. Ota-onalarning befarqligi – ba'zi ota-onalar farzandining ta'lim jarayonida faol ishtirok etmaydi.
2. Maktab va ota-onalar o'rtasida yetarlicha aloqa yo'qligi – o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida doimiy muloqot bo'lmasa, bolaga to'g'ri ta'sir ko'rsatish qiyinlashadi.
3. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muammolari – ba'zi ota-onalar elektron jurnallar va onlayn platformalardan foydalanishni bilmaydi.
4. Vaqt yetishmovchiligi – ota-onalar ish bilan band bo'lib, maktab tadbirlarida qatnasha olmasligi mumkin.

5. Maktab va oila hamkorligini rivojlantirish bo'yicha takliflar

1. Ota-onalarni maktab hayotiga faol jalb qilish – ota-onalar uchun qiziqarli tadbirlar va treninglar tashkil etish.
2. Maktab va ota-onalar o'rtasida samarali aloqa tizimini yo'lga qo'yish – onlayn guruhlar, elektron jurnallar va mobil ilovalar orqali muloqotni rivojlantirish.
3. O'qituvchilar va ota-onalar uchun maxsus seminarlar tashkil etish – bola tarbiyasida zamonaviy yondashuvlarni o'rgatish.
4. Bola rivojlanishini kuzatish tizimini yaratish – ota-onalar farzandining rivojlanish bosqichlarini bilib borishi uchun maxsus baholash tizimlarini joriy etish.
5. Jamiyat bilan hamkorlikni rivojlantirish – maktab va ota-onalar mahalla, nodavlat tashkilotlar, korxonalar bilan hamkorlik qilib, o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratish.

Maktab va oila hamkorligi bolaning ta’limi va tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar va o‘qituvchilar birgalikda ishlaganda, o‘quvchilarning akademik natijalari yaxshilanadi, ularning psixologik holati barqarorlashadi va jamiyatga moslashishi osonlashadi. Samarali hamkorlik ta’lim sifatini oshirish va farzandlarning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qarshiboyeva, X. K. (2020). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili va o‘qish darslarida nutqiy faoliyatini takomillashtirish yo‘llari. Konferensiya, 1(1), 379-382.
2. Abdiyeva, G. B., & Qarshiboyeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. Eurasian Journal Of Social Sciences, Philosophy And Culture, 2(1), 91-94.
3. Qarshiboyeva, X. K. (2023). TALIS xalqaro baholash dasturining ahamiyati va afzalliklari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 72-77.
4. Qarshiboyeva, X. K. (2021). Yozma savodxonlikni oshirishda boshlang‘ich sinflarda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Konferensiya, 1(1), 286-289.
5. Karimovna, Q. X. (2022). Ixtirochilik masalalarini yechishga o‘rgatish bosqichlari. Academic research in educational sciences, 3(12), 183-188.
6. Qarshiboyeva, X. K., & Muminov, Z. S. (2023). Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish usullari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 269-274.
7. Karimovna, K. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.
8. Karimovna, Q. X. (2023). Boshlang‘ich sinflarda imloviy savodxonlikni oshirishda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning ahamiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(23), 100-105.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIGI, ULARNING MOHIYATI VA AHAMIYATI

Qarshiboyeva Xurinis Karimovna
TIPI Pedagogika fakulteti o‘qituvchisi

Boboxo‘jayeva Firuza Tozir qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
22/22-guruh, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimining uzviyligi va uzluksizligi haqida so‘z yuritilgan. Uzviylik va uzluksizlikning xususiyatlari, mohiyati va ahamiyati haqida gapirilgan. Uzviylik va uzluksizlikni amalga oshirish bosqichlari haqida ma’lumot berilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы последовательности и преемственности узбекской системы образования. Обсуждались характеристики,

сущность и важность членства и преемственности. Предоставляется информация об этапах внедрения членства и преемственности.

O'zbekiston ta'lim tizimida uzviylik va uzluksizlik muhim tamoyillardan biri bo'lib, jamiyat taraqqiyoti va inson kapitalini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Uzviylik va uzluksizlik ta'limning barcha bosqichlari o'rtasida bog'liqlikni ta'minlash, bilim va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish hamda umrbod ta'limni qo'llab-quvvatlashni anglatadi.

Uzviylik tamoyilining mohiyati

Uzviylik – ta'limning turli bosqichlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik va izchillikni ta'minlovchi tamoyildir. Bu tamoyil ta'lim bosqichlari o'rtasida uzilishlar bo'lmasligini, har bir bosqich oldingisiga tayangan holda rivojlanishini va keyingi bosqichga tayyorgarlikni ta'minlanishini anglatadi. Masalan, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus va oliy ta'lim bosqichlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak. Ta'lim uzviyligining asosiy jihatlari quyidagilarni qamrab oladi:

- o'quv dasturlarining izchilligi – har bir ta'lim bosqichi oldingisiga bog'liq bo'lib, o'quv jarayoni izchil davom etadi.

- bilim va ko'nikmalarni shakllantirish – ta'limning har bir bosqichida talabalar oldingi bosqichda olgan bilim va ko'nikmalarni rivojlantiradi.

- psixologik va metodik moslashuv – o'quvchilar yangi ta'lim bosqichiga oson moslashishlari uchun dasturlar psixologik va metodik jihatdan moslashtiriladi.

- kasbiy tayyorgarlik va istiqbol – o'quvchilarni kasb-hunar yoki oliy ta'limga tayyorlash, ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish.

Ta'lim uzviyligi quyidagi bosqichlarga asoslanadi:

a) Maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga tayyorlash

Maktabgacha ta'lim bolalar tayyorgarligini shakllantiradi: muloqot, tafakkur, psixologik moslashuv. Bundan tashqari o'yin, interfaol metodlar orqali bolalar maktabga tayyorlanadi.

b) Umumiy o'rta ta'limdan o'rta maxsus yoki kasb-hunar ta'limiga tayyorlash

9 yoki 11-sinf bitiruvchilari kollej, texnikum yoki akademik litseylarga yo'naltiriladi. O'rta maxsus ta'limda olingan nazariy bilimlar amaliyot bilan mustahkamlanadi.

c) O'rta maxsus ta'limdan oliy ta'limga tayyorlash

O'rta maxsus ta'limda olingan bilimlar Oliy ta'limga kirish uchun yetarli tayyorgarlik bo'lishi kerak.

Oliy ta'lim tizimi talabalar kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtiradi.

d) Oliy ta'limdan ilmiy va amaliy faoliyatga tayyorlash

Magistratura, doktorantura orqali ilmiy faoliyatni davom ettirish mumkin.

Kasbiy rivojlanish uchun doimiy o'qish va malaka oshirish zarur.

Ta'lim uzviyligini ta'minlash yo'llari. Ta'lim uzviyligi samaradorligini oshirish uchun quyidagilarga ahamiyat berish kerak:

a) dasturlar va standartlarning bog'liqligi

Har bir bosqich o‘quv dasturlari oldingi bosqich bilan mos kelishi va kelajakdagi ta’lim bosqichiga tayyorlashi kerak. Misol uchun, maktabda o‘rganilgan bilimlar kollej yoki oliy ta’limda chuqurlashtirilishi lozim.

b) bosqichma-bosqich rivojlanish

Ta’lim tizimi shaxsning yoshiga va ehtiyojlariga mos tarzda rivojlanishi kerak. Har bir bosqichda zarur bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar berilishi lozim.

c) innovatsion metodlarni joriy qilish – interfaol ta’lim, texnologiyalarni qo‘llash.

v) o‘qituvchilar malakasini oshirish – pedagoglarning o‘quv jarayonini uzviy tashkil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

d) Texnologiyalarni joriy etish

Masofaviy ta’lim, onlayn kurslar, raqamli darsliklar va sun’iy intellekt asosidagi o‘quv platformalar ta’lim uzluksizligini mustahkamlashga yordam beradi.

4. Masofaviy va umrbod ta’lim tizimini yo‘lga qo‘yish – shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Ta’limning uzviyligi o‘quvchilarning rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy tamoyillardan biri bo‘lib, barcha bosqichlarning bog‘liqligini ta’minlaydi. Ta’lim tizimida uzviylikka rioya qilish jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Ta’limning uzluksizligi: mohiyati va ahamiyati

Ta’limning uzluksizligi – bu shaxsning butun hayoti davomida bilim olish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish imkoniyatini ta’minlovchi tizimli jarayondir. Uzluksiz ta’lim insonning yoshidan qat’iy nazar o‘qish, o‘z ustida ishlash va yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Bu nafaqat maktab va oliy ta’lim, balki kasb-hunar ta’limi, qayta tayyorlash kurslari va amalaka oshirish tizimlarini ham qamrab oladi.

1. Ta’limning uzluksizligi tushunchasi

Ta’lim uzluksizligi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Formal ta’lim – maktab, kollej, oliy ta’lim muassasalarida rasmiy tarzda olinadigan ta’lim.

Noformal ta’lim – malaka oshirish kurslari, maxsus treninglar, professional rivojlanish dasturlari.

Informal ta’lim – mustaqil o‘rganish, internet orqali bilim olish, tajriba orttirish.

Malaka oshirish kurslari, sertifikatlash dasturlari orqali mutaxassislar doimiy o‘qib borishi kerak.

Fan va texnologiyalar rivojlanishi bilan yangilangan bilimlarni egallash muhim.

c) Umrbod ta’lim imkoniyatlari

Zamonaviy ta’lim faqat maktab yoki universitet bilan cheklanmaydi. Kasbiy rivojlanish, malaka oshirish, onlayn ta’lim kabi imkoniyatlar insonning butun hayoti davomida o‘qib-o‘rganishini ta’minlaydi. Inson hayoti davomida doimiy o‘qishi va yangi bilimlarni o‘zlashtirishi lozim. Internet, masofaviy ta’lim va ochiq darslar orqali istalgan yoshda yangi kasblarni o‘rganish mumkin.

2. Ta’limning uzluksizligini ta’minlash usullari

1. Raqamli texnologiyalarni joriy etish – onlayn kurslar, virtual ta’lim platformalari orqali har kim istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

2. Kasbiy rivojlanish tizimini shakllantirish – kompaniyalar, universitetlar va markazlar orqali malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish.

3. Ochiq ta’lim resurslarini rivojlantirish – bepul va ochiq ta’lim manbalarini kengaytirish.

4. Hayot davomida o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish – insonlarni uzluksiz ta’lim olishga undovchi dasturlar ishlab chiqish.

3. O‘zbekiston ta’lim tizimida uzluksizlikni ta’minlash

Oliy ta’lim islohotlari – oliy ta’limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish.

Kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirish – malaka oshirish va qayta tayyorlash dasturlarini takomillashtirish.

Raqamli ta’lim platformalarini rivojlantirish – onlayn ta’lim imkoniyatlarini oshirish.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – xorijiy universitetlar va ta’lim dasturlarini jalb qilish.

Ta’limning uzluksizligi insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga, jamiyatning ilmiy va texnologik taraqqiyotiga xizmat qiladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida uzluksizlikni ta’minlash orqali zamonaviy talablarni qondiruvchi malakali mutaxassislar yetishtirish mumkin.

4. O‘zbekistonda ta’lim tizimining asosiy bosqichlari

O‘zbekiston ta’lim tizimi quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

Maktabgacha ta’lim (3-7 yosh) – bolaning dastlabki rivojlanishi va tayyorgarligi ta’minlanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim (9-sinfgacha) – umumiy bilim asoslari beriladi.

O‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi (11-sinf yoki kollej/texnikum) – ixtisoslik asosida tayyorgarlik.

Oliy ta’lim (bakalavriat va magistratura) – mutaxassislik bo‘yicha chuqur bilim olish.

Ilmiy tadqiqot va doktorantura – oliy ilmiy darajalarni olish imkoniyati.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash – kasbiy rivojlanish va yangi kasblarni egallash.

O‘zbekiston ta’lim tizimida uzviylik va uzluksizlik tamoyillari ta’limning barcha bosqichlarida amalga oshirilmoqda. Davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy bilim va kasbiy ko‘nikmalarga ega kadrlar yetishtirishga qaratilgan. Ta’limda uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash orqali O‘zbekistonning raqobatbardosh iqtisodiyoti va intellektual salohiyatini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

9. Qarshiboyeva, X. K. (2020). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili va o‘qish darslarida nutqiy faoliyatini takomillashtirish yo‘llari. Konferensiya, 1(1), 379-382.

10. Abdiyeva, G. B., & Qarshiboyeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. Eurasian Journal Of Social Sciences, Philosophy And Culture, 2(1), 91-94.

11. Qarshiboyeva, X. K. (2023). TALIS xalqaro baholash dasturining ahamiyati va afzalliklari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 72-77.

12. Qarshiboyeva, X. K. (2021). Yozma savodxonlikni oshirishda boshlang‘ich sinflarda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Konferensiya, 1(1), 286-289.

13. Karimovna, Q. X. (2022). Ixtirochilik masalalarini yechishga o’rgatish bosqichlari. Academic research in educational sciences, 3(12), 183-188.
14. Qarshiboyeva, X. K., & Muminov, Z. S. (2023). Boshlang’ich sinf ona tili va o’qish savodxonligi darslarida o’quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish usullari. Mugallim ilmiy metodik jurnali, 1(3), 269-274.
15. Karimovna, K. K. (2023). Taking the Education System to a New Level with the TALIS International Assessment Program and Action Strategy. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(4), 245-249.
16. Karimovna, Q. X. (2023). Boshlang’ich sinflarda imloviy savodxonlikni oshirishda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning ahamiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(23), 100-105.
17. Karshiboyeva, K. (2023). Use Of Integrated Educational Technologies In Higher Education. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(3), 254-261.
18. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. Conferencea, 20-28.

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY YO’NALISHLARI

O’tayev Akram

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)**

Ravshanova Nargiza

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika institute
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabaalari**

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Kitob – beg’araz o’qituvchi” ekanligini hisobga olib, boshlang’ich sinf o’quvchilarida badiiy-estetik motivlarni shakllantirishda kitob mutolaasi o’rni va kitobxonlik madaniyatidan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Kitobxonlik, mutolaa, adabiyot, maktab, o’quvchi, o’qish, ta’lim, maorif, ma’nayiyat, madaniyat, ilmiy, siyosiy, diniy, rivojlanish, shakllanish.

KIRISH

Bugungi kunda o’quvchilarning kitobxonlik faoliyatini rivojlantirish ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang’ich sinflarda o’quvchilarni kitobxonlikka jalb qilish va ularda kitob o’qish odatini shakllantirish kelajakda muvaffaqiyatli o’qish va ta’lim olishning poydevorini yaratadi. O’zbekistonda ham ta’lim sohasida o’quvchilarning kitobxonlik ko’nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda. Yoshlarning axloqiy rivojlanishi, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash masalasiga O’zbekistonda katta e’tibor

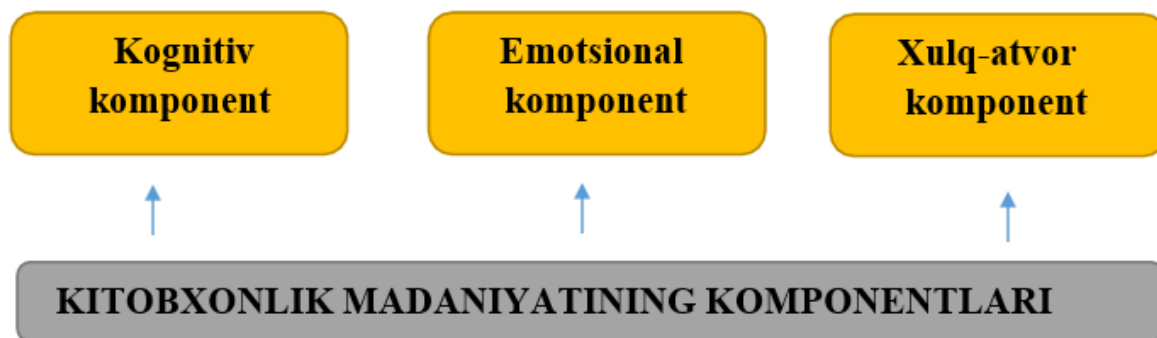
qaratilgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan taklif etilgan mamlakatimizni rivojlantirish va uning mustaqilligini mustahkamlashning strategik vazifalarida ma’nan yetuk, barkamol avlodni va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda ijtimoiy vazifalarni hal etishda jamiyatga yordam ko’rsata oladigan ko’ngilli, milliy g’urur hissi ustun bo’lgan yoshlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri sifatida belgilab berilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda “biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an’analарimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz” [1] va o’sib kelayotgan yosh avlodni Sharqona tarbiya asosiga qurilgan umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jamiyat oldiga ulkan mas’uliyat yuklamoqda.

ASOSIY QISM

Mazkur belgilangan vazifalarni hal etishda esa albatta, maktab ta’limining o’rni beqiyosdir. Davlatimiz rahbari bu borada maktab o’qituvchilarining oldiga o’quvchilarda milliy xususiyatlardan bo’lmish kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasiga urg’u bermoqdalar. Ma’naviy jasorat sohibi deb ardoqlangan atoqli adabiyotshunos olim va tarjimon Ozod Sharafiddinov dunyodagi yetti mo’jizaga ta’rif berib “...yetti mo’jiza inson aqlining, tafakkurining, qalbining otashin madhiyasi, inson dahosining ulug’ligiga qo’yilgan mangu obida bo’lib kelmoqda. Biroq, shunday bo’lsa-da, olamda yana bir mo’jiza borki, uning buyukligi, muqaddasligi yetti mo’jizaning jamiki ulug’vorligi, go’zalligidan kamlik qilmaydi. Bu mo’jiza – kitob. Kitobning mo’jiza, mo’jiza bo’lganda ham birinchi mo’jiza ekanligini ko’pgina buyuk odamlar qayd qilgan”, – deb yozadi. Jumladan, yozuvchi va dramaturg C.Sveyg “Qaerdaki kitob bor ekan, u yerda odam o’zi bilan o’zi uzlatda, o’z ko’lami doirasida qolib ketmaydi, u o’tmish va bugungi kunning barcha olamshumul yutuqlariga, butun insoniyatning fikr va tuyg’ulariga oshno bo’ladi”, – deb yozadi. Yozuvchi va faylasuf J.Svift “Kitoblar aql farzandlaridir” desa, pedagog va yozuvchi Ya.Komenskiy “Kitoblar donishmandlikni yoyish qurolidir”, – deydi, faylasuf va tarixchi F.Bekon esa “Kitoblar zamon to’lqinlarida suzuvchi va o’zining qimmatbaho yukini avlodlardan-avlodlarga avaylab eltuvchi tafakkur kemalaridir”, – deb yozadi. Shu tariqa buyuk allomalar, donishmandlar va yozuvchi-yu, olimlar kitobning mo’jizaga, nurga, tafakkur quvvati va ustuniga, manguilik va ma’naviyat timsoliga, bilim manbaiga, sodiq do’stiga, davr ko’zgusiga o’xshatganlar. Eng muhimi, kitob jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashda yengilmas kuchdir.

O’quvchi yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini targ’ib qilish ko’pgina zararli illatlarni oldini olishga sabab bo’ladi. I.S.Zbarskiy shaxsda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning uch muhim komponenti bor ekanligini ta’kidlab o’tgan [2]:

- 1) Kognitiv komponent – o’quvchilarda ma’naviy ongini, badiiy eruditsiyani, dunyoqarashini shakllanishi bilan tavsiflanadi.
- 2) Emotsional komponent – o’quvchilarda estetik hislar, emotsional qadriyatlar tizimi, oliy hislarning shakllanishi bilan belgilanadi.
- 3) Xulq-atvor komponenti – o’quvchilarning ijtimoiy xulq me’yorlariga rioya etish ko’nikmasi, axloqiy dunyoqarashi tarbiyalanadi.

1-rasm. I.S.Zbarskiy bo'yicha kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning komponentlari.

Kitob mutoalasi shaxsning kompleks taraqqiyotiga ta'sir etadi. Ye.P.Suvorov, M.P.Voyushina, Ye.A.Kupirovalar kitobxonlik faoliyat yo'nalishiga qarab shaxsning taraqqiyotiga ta'sir etishini asoslab berganlar. Jumladan, kitobxonlik o'quvchida konstruktiv, tarbiyaviy, qadriyatli, kommunikativ, analitik faoliyatni jadallashtiradi. Birgina "Sinchalak" qissasini oladigan bo'lsak, "o'zi kichkina, nimjon bo'lsa ham osmonni ko'targulik quvvati, g'ayrati bor" Saida Alieva va "xotin kishi rahbarlik qilsa kalavasi uchini yo'qotib qo'yadigan" Arslonbek Qalandarov, "gapga kelganda burganing yo'talidan bo'ron qo'porishga qodir" bo'lgan Eshonobrazlari o'quvchilarda shaxslararo munosabatlarni konstruktiv asosda qurish, jamiyat va shaxs orasidagi munosabatlarda axloqiy tamoyillarni, milliy qadriyatlarni tahlil qilish asosida ratsional altruistik pozitsiyaning shakllanishida ichki motiv vazifasini bajaradi.

Boshlang'ich sinflarda kitobxonlikni rivojlantirishda bir nechta asosiy kategoriyalar mavjud. Ularning har biri o'quvchilarning o'qish faoliyatini samarasini oshirishga yordam beradi:

Kitob tanlash va moslashtirish

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kitoblarni tanlashda ularning yoshiga mos, qiziqarli va oson tushuniladigan asarlar tanlanishi lozim. Bu kitoblar bolalarning psixologik va intellektual rivojlanishiga mos bo'lishi kerak. Kitoblarning badiiy qiymati va ta'limiy ahamiyati ham muhim omil hisoblanadi. O'quvchilarni tanlab o'qishga qiziqtirish uchun rang-barang, tasvirlar bilan boyitilgan kitoblar va hikoyalar tanlanadi.

O'qish faoliyatini tashkillashtirish

Kitobxonlikni rivojlantirishda o'qish faoliyatining muntazamligi muhimdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun maxsus o'qish vaqtlari belgilab, ular uchun o'qish kechalari yoki haftalik o'qish mashg'ulotlari tashkil etilishi kerak. Bu jarayon o'quvchilarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshiradi va o'qishga bo'lgan odatlarini mustahkamlaydi.

O'qishdan keyingi faoliyat

O'qish jarayonini yanada samarali qilish uchun o'qishdan keyingi faoliyat ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga o'qigan kitoblari haqida qisqacha so'zlab berish, erkin fikr bildirish, o'qiganlaridan xulosa chiqarish va savollarga javob berish orqali o'qish faoliyatini jonlantirish mumkin. Bu nafaqat kitobni tushunishga yordam beradi, balki o'quvchilarning nutqini rivojlantiradi va fikrlash doirasini kengaytiradi.

O'quvchilarni guruhviy o'qishga jalb qilish

O‘quvchilarning o‘zaro muloqotini va kitoblarni muhokama qilishlarini ta’minlash maqsadida guruhli o‘qish faoliyatlarini tashkil etish muhimdir. Guruhli o‘qish o‘quvchilarga bir-birining fikrlarini eshitish, o‘qishning turli jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Bu orqali o‘quvchilarning fikrlash va nutqiy ko‘nikmalari rivojlanadi.

O‘qish motivatsiyasini oshirish

Kitobxonlikni rivojlantirishda o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish juda muhim. Ularni o‘qishga rag‘batlantirish uchun turli xil o‘yinlar, tanlovlar, kitob o‘qish bo‘yicha musobaqalar tashkil etish mumkin. Bunday tadbirlar o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularga o‘qish jarayonidan zavq olishlariga yordam beradi.

Xulosa va munozara

Umuman olganda yuqoridagi fikrlar asosida xulosa qiladigan bo‘lsak:

- O‘quvchilardagi kitobxonlik madaniyati ularning ma’naviy dunyoqarashi, axloqiy ongining oshishiga xizmat qiladi;
- Sharq allomalari asarlari, afsonalardagi futuvvat ilmi negizida altruistik motivlarning namoyon bo‘lishini kuzatishimiz mumkin;
- Altruizm o‘zgalarga beg‘araz yordam ko‘rsatishga asoslangan milliy xususiyatlardan biridir;
- Maktablarda murabbiylik soatlarida badiiy asar mutoalasini targ‘ib qilish orqali o‘quvchilarda altruistik xulq motivlarini shakllantirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash –yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O‘zbekiston 2017. B.48.
2. Zbarskiy I.S. Adabiyotdan sinfdan tashqari ishlar (4-8): o'qituvchi uchun qo'llanma. - M.: Ma'rifat, 1980. - 208 b.
3. Kutubxonachining ma'lumotnomasi. - Sankt-Peterburg, "Kasb", 2010. -S. 187.
4. Yastrebova E.M. Kutubxonalarni strategik boshqarish va strategik rejalashtirish: tarixiy ekskursiya, maqsad va mohiyati. Leksiya. - M.: MGUK, 2018. -S. 47.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK TA’LIM- TARBIYANING AHAMIYATI

Saparova Gulnaz Kalbayevna
TIPI professori, pedagogika fanlari nomzodi

Yusipova Dilnora

BOT 22/1 guruh talabasi

Mobil: +(998)99 447-16-91

E-mail: saparova_gulnaz@internet.ru.gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ekologiyani boshlang‘ich sinflarda maktab yoshidagi bolalarda ekologik ta’lim-tarbiyani shakllantirish haqida ma’lumot berilgan.

Kalit kalitlar: ekologik tuyg‘u, ekologik ong, ekologik bilim, ekologik madaniyat, ekologiya muhofazasi, ekologik tasavvur.

Ekologik ta’limning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, ekotizimlari, atrof muhitni beqarorlik va izdan chiqishdan asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu o‘ta jiddiy, hayotiy masalalarga aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlar hissa qo‘shishi zarurligi bilan belgilanadi. Biroq, ekologik ta’limni amalga oshirish jarayonining tizimli tahlili ekologik ta’limni tashkil etishda bu boradagi islohotlarni to‘liq ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiluvchi jiddiy muammo va kamchiliklar saqlanib qolayotganligini ko‘rsatmoqda (O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi 2019).

Yoshlarga ekologik ta’lim va tarbiya berishda, birinchi navbatda xalqimizning tarixan tarkib topgan ekologik – madaniy merosini o‘rganish zarur, hamda uning asosida jamiyat hayotidagi hozirgi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslarning barcha turlaridan oqilona foydalanish qoidasining qat’iy tizimini yaratish kerak.

Jamiyat va tabiatning o‘zaro munosabatida ekologik tanglikdan saqlanishning birinchi va asosiy prinsipi, yuqorida ta’kidlanganidek, insonning tabiatga ta’sirini eng oz miqdor darajasiga keltirish hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biri tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hisoblanadi. Mazkur muammoni hal etish yo‘llaridan biri ishlab chiqaruvchilar uchun qat’iy qoidalarini ishlab chiqish va amalda qo‘llashdan iborat. Mahsulotlarni ishltab chiqarishda barcha tur resurslar, hatto ular to‘lib-toshib yotganda ham, zamonaviy texnologiya imkon beradigan darajada eng kam miqdorda sarflanishi kerak, bu birinchi va majburiy qoida bo‘lishi shart.

Buyumlarning xizmat muddatini iloji boricha uzoqroq cho‘zish hamda umrini o‘tab bo‘lgan buyumlarda albatta ikkilamchi xom ashyo sifatida foydalanish tabiatdan foydalanishdagi ikkinchi qoida bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari, zamonaviy xo‘jalik yuritishning uchinchi qoidasi hisoblanadigan chiqindisiz ishlab chiqarishga to‘la o‘tish davr taqozosidir. Aks holda, insoniyat ishlab chiqarish jarayonlari chiqindilarga ko‘milib qoladi.

Markaziy Osiyo xalqlari, shu jumladan, o‘zbek xalqi orasida qog‘ozlarda yozilmagan bir qonun mavjud bo‘lib, avloddan avlodga o‘tib kelgan. Bu har qanday sharoitda eng kam miqdorda xom ashyo, kuch, vaqt hamda inson mehnatidan foydalanish borasidagi qat’iy qoidadan iborat. Bu, albatta mehnat resurslariga ham tegishlidir. Xalqimiz orasida “uvol” degan so‘z juda keng tarqalgan edi. Lekin hozirga kelib bu so‘z kam ishlatiladi.

Tabiat unsurlarini ortiqcha sarflash: bevosita ularning o‘zidan maqsadsiz foydalanish uvol hisoblanadi.

Yuksak madaniyat shu jumladan ekologik madaniyat belgisidir. Agar chuqurroq olib qaralsa, ishlab chiqarish madaniyati, iste’mol madaniyati, turmush madaniyati, o‘zaro munosabat madaniyati va hokazolardir. Tejamkorlik xislati yosh avlodga bolalikdan singdirilib borilsa, u umrining oxirigacha saqlanib qoladi. O‘zbekistonda hunarmand ustalar kasblariga ko‘ra guruhlanar edi: kulollar, temirchilar, misgarlar, to‘quvchilar, etikdo‘zlar,

mahalla va hatto dahalarni tashkil qilar edi. Mazkur ishlab chiqarishlar asosan chiqitsiz hisoblanardi.

Umrini o‘tab bo‘lgan barcha mahsulotlar ko‘rinishini kuchli darajada yo‘qotgan hamda estetik jihatdan ko‘rimsiz va tuzatish imkoniyati bo‘lmasa lattafurushga ikkilamchi mahsulot sifatida topshirilar edi, hatto bu ish ikkinchi va uchinchi bor ham takrorlanishi mumkin edi. Odamlarning ana shunday tejamkorligi va ehtiyotkorligiga buyumlarning yuksak sifatli qilib tayyorlanganligini qo‘shsak, dastlabki xom ashyo saqlash qanchalik kam bo‘lganligi oydin bo‘ladi.

Aholining ekologik ko‘nikmalari unsurlaridan biri, ekologik madaniyatning ko‘rsatkichi atrof-muhitni toza va ozoda tutish, shu jumladan, tanani, yashash va jamoat joylarni tabiatni toza saqlashdan iboratdir. Xonadonlardan oziq-ovqat chiqindilari mollarga, itlarga berish odat bo‘lib, agar xo‘jalikda bunday hayvonlar bo‘lmasa, qo‘shnilarga olib chiqib berilar edi. Bunday odatlarni qayta tiklab, ularni targ‘ib qilish o‘z oilasiga singdirish ijtimoiy muhitning yaxshilanishiga olib keladi. Bu insonning tinch, osoyishta yashashiga kafolat bo‘ladi. Salomatligiga ijobiy ta’sir qiladi, umrini uzaytiradi.

Qadimda dehqonchilik mavsumi erta bahorda ariqlarni tozalash, qazish, hovuzlarni, uvatlarni tartibga keltirish, yo‘l va ko‘priklarni tuzatishdan boshlanar, bu ishlarining hammasi hashar yo‘li bilan boshlanib oiladagi kattayu kichik ishtirok etar edi. Hasharda jismoniy jihatdan kuchi yetmaganlar, ovqatlar tayyorlashar, hashar kechga borib bayramga aylanib ketar edi. Oqar suvlar ariqlarning boshidan to oxirigacha toza va tiniq saqlanar edi.

1. Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, har bir tabiat ne‘mati bu Allohning bizga bergan ne‘mati, marhamati, biz uni yuksak darajada hurmat bilan avaylab-asrashimiz, daraxt, buta, o‘t o‘simliklari, hayvonot olami, suv, havo, tuproq, zamin, non, oziq ovqat va shu kabi buyuk ne‘matni zo‘r ehtirom bilan hurmat qilishimiz lozim. Yoshlarga ekologik ta’lim tarbiya berish jarayonida Vatan ostonadan boshlanadi deyilganidek, har kuni ozodalikni uydin, o‘zimiz yashaydigan boshlashimiz juda to‘g‘ri bo‘ladi. Chunki, bizning xalqimizda azaldan tong otishi bilanoq hovli, eshik oldi supurilib, suv sepib, nuragan joylar muntazam ta’mirlanib turilgan. Darhaqiqat, xalqimizning qadimgi urf-odatlarini, an’analari, tabiat to‘g‘risidagi katta ma’noga ega bo‘lgan dono hikmatlariga ming yillar davomida quloq solib, unga itoat qilib kelingan.

2. Ekologiya fanlarini o‘qitayotganimizda hozirgi mustaqillik sharofati katta erkinliklar bergan bir paytda ularga hurmat bilan qarashimiz va hayotda ko‘p marta sinalgan odatlarimizga, madaniy ekologik merosimizga sodiq qolishimiz, yosh avlodga buni tez-tez gapirib turishimiz, ularni o‘zbek xalqining boy tarbiyaviy ahamiyati yuqori bo‘lgan milliy, ma’naviy merosimizga hurmat ruhida tarbiyalashimiz ham farz, ham qarzdir. Zero yoshlarimiz ajdodlarimizning naqadar ekologik madaniyati yuksak bo‘lganligini bilsalar, faxrlanib o‘z ajdodlariga o‘zlari yashayotgan makonga qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom tuyg‘usini tuysalar, biz o‘z maqsadimizga erishgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27-maydagi 434-sonli qarori. “O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish KONTSEPTSIYASI” T.: 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risi” dagi qonuni. T.: “Sharq”, 1997.
3. Сапарова, Г. К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ ТУГАЙНЫХ ЭКОСИСТЕМ ПРИАРАЛЬЯ Сапарова Г.К. Email: Saparova682@scientifictext.ru.
4. Ziyomuxamedov B. “Ekologiya va ma’naviyat”. T.: 1997.
5. Ismoilov A., Ahadov R. Ekologik ta’lim-tarbiya. T.: 1997.
6. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.
7. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 396-398.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA BADIY ASARLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Gulamova Mahbuba Rustamovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatni rivojlantirish ta’lim jarayonidagi dolzarb masala sanaladi. O‘quvchilarni kutilmagan pedagogik vaziyatlarda bilim va ko‘nikmalarni qo‘llay olishga kasbiy va kundalik masalalarni hal qilishga tayyorlash ta’lim jaranidagi asosiy vazifalardan biridir. Ushbu tezisda badiiy adabiyotlar orqali topshiriqlar berish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy adabiyot, ijodiy qobiliyat, metod, dars, o‘qitish.

KIRISH

“Ijodkorlik” va “Ijodiy qobiliyat” tushunchalari o‘rtasidagi munosabat, shuningdek talabalarning ijodiyqobiliyatlarini rivojlantirish borasida qator olimlar izlanish olib borgan. Qadimgi yunon olimlari Platon, Aristotel, Avgustin ijodiylik tushunchasini tadqiq etgan. Shuningdek, J.Bruno, B.Spinoza, I. Kant, S. Rubinshteyn, G. Uolles va boshqalarning asarlarida ham o‘z aksini topgan.

D. B. Elkoninning ta’kidlashicha, ijod o‘zaro bog‘liq qobiliyatlarning bir butun tizimi elementlarni: tasavvur, assotsiativlik, fantaziya, xayolparastlikni o‘zida mujassamlashtirgan qobiliyatdir. Shaxsiy faoliyatning eng yuqori shakli sifatida ijod uzoq tayyorgarlik, donolik, ijtimoiy intellektning yuqori darajada bo‘lishini taqozo qiladi.

ASOSIY QISM

Shveysariyalik psixolog J.Piaje intellektning kuyidagi rivojlanish bosqichlariga ajratadi:

1. Sensomotor intellekti (tug‘ilishdan to 2 yoshgacha).
2. Operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha).
3. Konkret (yakqol) operatsiyalar (aqliy harakatlar) davri (7-8 yoshdan 11- 12 yoshgacha).

4. Formal (rasmiy) operatsiyalar (aqliy harakatlarni amalga oshirish) davri [4].

E.P.Torrance ijodiylik mezonlarini aniqlagan, uning fikricha “birinchi mezon-nostandartlik ijodiy qobiliyat va originallik bilan o‘xshash bo‘lib, o‘ziga xoslikka nisbatan kengroq tushunchadir. Ikkinchi mezon - anglanganlikdir.

Badiiy adabiyot inson ruhiyatigata’sir etish omilidir. Badiiy adabiyot mashg‘ulotlarida ko‘zda tutiladigan asosiy maqsad - kichkintoylar qalbida badiiy kitobga nisbatan havas uyg‘otish bilan birga, ularning kitobxonlik savodini, kitobxonlik madaniyatini oshirish ham ko‘zda tutiladi.

Buning uchun bolalarning yoshxususiyatlaridan kelib chiqib, quyidagilarga [2]:

- badiiy asarlarda aks ettirayotgan ahamiyatga molik g‘oyalarni teranroq tushunish;
- qahramonlar xulq- atvorini tahlil etib, yaxshi va yomon jihatlari farqlab, mustaqil baho berish;
- mantiqli fikrlash: fikrlarini erkin, ravon bayon etish ko‘nikma va malakalarini paydo qilish, shakllantirish va rivojlantirib borishga alohida ahamiyat beriladi.

Albatta, bu maqsadni amalga oshirish-ancha murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir.

Ustozlar badiiy adabiyot mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishda va badiiy asar tahlilida quyidagi vazifalarni hal etishlari talabetiladi: badiiy asar mag‘ziga singdirilgan asosiy maqsadni aniqlash; asar qaysi jihatlari bilan bolani fikrlashga undamoqda; asar qahramonlarining o‘zarosuhbati; qahramonlar o‘rtasidagi to‘qnashuvlarning sabab va oqibatlariga alohida e’tibor qaratish; badiiy tasvir vositalarini (qahramonlarning qiyofasi, tabiat tasviri; jonlantirish; o‘xshatish) aniqlash; asar janri (ertak, hikoya, she’r) bo‘yicha farqlarga bolalar e’tiborini qaratish, tushunchalarini mustahkamlash; badiiy asar voqealari asosida mantiqli savollar tuzish; badiiy asar bo‘yicha suhbat- munozara tashkil etish; asar g‘oyasini ochishda xizmat qiluvchi maqol, hikmatli so‘z va topishmoqlardan foydalanish; bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini o‘stirish usullarini izlash (badiiy asar voqeasi yoki qahramonlar sarguzashtini davom ettirish, mustaqil ertak, hikoya yoki she’r, topishmoq va tez aytishlar to‘qish v.b.); asar bo‘yicha ijodiy fikrlashni davom ettirish (bolalar ishtirokida ertak va hikoyalarni sahnalashtirish; qo‘g‘irchoq teatri qo‘yish; teatrga sayohat uyushtirish; mehnat, tasviriy faoliyat, musiqa mashg‘ulotlarida mavzuni mustahkamlash va boshqalar); kitob javonigayangi kitob va rasmlardan ko‘rgazmalar tashkil etish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy adabiyotga qiziqish uyg‘otish orqali insoniyat aql-idrokining nodir namunalarida ifodalangan bilimlar va hayotiy tajribalarni o‘rganishlariga kengroq sharoit yaratiladi. O‘quvchilarda badiiy adabiyotga nisbatan qiziqish uyg‘otishda kitobxonlik asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Bilishga oid qiziqishlar o‘quv jarayonining dinamik rivojlanishini ta’minlashga ko‘maklashadi. U o‘quvchilarning faol tarzda o‘quv-biluv faoliyatini o‘zlashtirishlariga yordam beradi. Bilishga oid qiziqishlar o‘quvchilarda tashabbuskorlikni tarkib toptiradi. Bu

jarayonda o‘quvchining o‘zi yangi bilimlarni o‘zlashtirish usullarini izlab topadi. Natijada ta’lim, tarbiya va rivojlanishning samaradorligi ortadi. Faol bo‘lmagan va xech narsaga qiziqmaydigan o‘quvchilarga o‘qituvchilar kuchli ta’sir o‘tkazib, ularning bilishga oid qiziqishlarini muayyan maqsadga yo‘naltirishlari kerak.

O‘quvchilarning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish sohasida quyidagi darajalarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- sinchkovlik qiziquvchanlik
- shaxsiy bilishga asoslangan qiziqishijodiy qiziqish.

Ular o‘quvchilarning u yoki bu o‘quv predmetiga nisbatan turli- tuman qiziqishlarini ifodalaydi. Xali o‘rganilmagan bilimlarni o‘rganishga intilish, yangi axborotlarni o‘zlashtirish kabilar shular jumlasidandir.

Ijodiy qiziqishlarning namoyon bo‘lish bosqichi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: mustaqillik, o‘quvchining qayta shakllangan faoliyati, o‘zoldilarida turgan muammolarning yangicha yechimlarini ta’minlovchi usullarni qo‘llash, o‘z ijodiy layoqatlarini namoyon qilish kabilar.

XULOSA VA MUNOZARA

Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda kitobxonlik vositasida badiiy adabiyotga qiziqishni shakllantirishdan iborat. Bu muhim masalalardan biri bo‘lib, kitoblar va kitobxonlik o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish va ularni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. F.Umarova va boshqalar. Bola shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim.2-modul. T.: 2011 4.
2. L.Mirjalolova. Bolalarni gapirtirib o‘ynaladigan o‘yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. T.: 2015
3. M.Asqarova, G’.Qodirova —Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish T.:—O‘qituvchi2011 y
4. Genis Aleksandr. Qalb fotografiyasi// Jahon adiblari adabiyot haqida- T:Ma’naviyat 2010.
5. Safarova R.G. va b. O‘quvchi-yoshlarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashchanlik ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik- psixologik mexanizmlari.// Monografiya. – T.: “Tafakkur qanoti” nashriyoti, 2018 yil, 192 bet.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYAT VA KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR

Saparova Gulnaz Kalbayevna
TIPI professori, pedagogika fanlari nomzodi
Raximova Lola Batirbayevna
TIPI instituti o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola samarali usullardan foydalangan holda bolalarni ekologik tarbiyalashning tizimli texnologiyalarini takomillashtirishga qaratilgan. Shu bilan birga, ta’lim texnologiyalari alohida ishlab chiqilib, yoshlarga ekologik tarbiya berishda ulardan foydalanish yo’llari ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim, atrof-muhit, o’quvchi, pedagogika, ekologik ta’lim.

Аннотация. Данная научная статья направлена на совершенствование систематических технологий экологического просвещения детей с помощью эффективных методов. При этом отдельно разработаны обучающие технологии и показаны пути их использования в экологическом просвещении молодежи.

Ключевые слова: учеба, окружающая среда, ученик, педагогика, экологическое образование.

Abstract. This scientific article is aimed at improving the systematic technologies of environmental education of children using effective methods. At the same time, educational technologies have been developed separately, and ways of using them in providing environmental education to young people have been shown.

Key words: education, environment, student, pedagogy, environmental education.

Maktab o’quvchilarining ekologik madaniyatini har tomonlama shakllantirishda uning shakllanganlik darajalari to’g’risidagi ma’lumotlarga ham ega bo’lishimiz kerak bo’ladi. Chunki, boshlang’ich sinflar o’quvchilarida ekologik madaniyatning dastlabki elementlari paydo bo’ladi. Ular tabiat, uning go’zalligini obrazli tafakkur yordamida his etadi.

Bu jarayonda undagi dastlabki ekologik madaniyat elementlari tabiatni asrash, undan zavqlanish hissi sifatida namoyon bo’ladi. Bu hissiyotlar o’quvchining ekologik madaniyatini bosqichma-bosqich rivojlantirib, mehnat qilish, tabiatni avaylab asrash ishtiyoqini yanada rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Chunki o’quvchilarda ekologik madaniyatni tarkib toptirish ularning hayotda o’z o’rinlarini topish, moddiy olamni tushunish, Vatan va vatanparavarlik tuyg’usini qaror toptirishga yordam beradi. O’quvchi kundalik turmush, oila, mahalla, maktabda atrof-muhit ekologiyasini tushunib etishga intiladi. Bu sohadagi fikrlar olimlar o’rtasida keng muhokama qilinib kelinmoqda. Shunga ko’ra o’quvchilarda ekologik madaniyatni tarkib toptirish ikki tomonlama ahamiyatga ega:

1. Ijtimoiy hayot, tabiiy boyliklar jamiyat taraqqiyotiga tasiri sifatida.
2. Jamiyatning asosi bo’lgan oila ijtimoiy hayotini o’zgartirishi nuqtai-nazaridan namoyon bo’ladi.

O’quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish darajalari turlicha:

1. Dastlabki daraja-o’quvchiga ruhiy-hissiy ta’sir etish. Bu ta’sir tabiatga muhabbat, uning go’zalliklaridan zavq ola bilish, tabobat olamiga muhabbat tuyg’usining paydo bo’lishidan boshlanadi.

2. Ikkinchi darajasi o’quvchiga tabiatni asrash va unga oqilona munosabatda bo’lish hissini tarkib toptirishdan iboratdir. Bu ta’sir tabiat bilan faol hayotiy munosabatda bo’lish, ya’ni uning boyliklariga manaviy-ahloqiy yondashish ko’nikmasi orqali namoyon bo’ladi. Bunda o’quvchida tabiat va kishilik jamiyati oldidagi burch hissi qaror toptiriladi.

3. Uchinchi darajasi ekologik madaniyatni shakllantirish maqsadlarini o‘quv fani maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish bilan amalga oshiriladi. Bunda ekologik madaniyatni shakllantirishning ruhiy–hissiy qirralari rivojlanib o‘quvchining keyingi hayot faoliyati uchun asos bo‘ladi.

Ekologik madaniyatni tarkib toptirish darajalari bu ilgarigi qarashlar nuqtai nazaridan tabiatni inson hohishi asosida bo‘ysindirish emas, balki uning insonning turmush shart-sharoitlarini yaxshilashga yo‘naltirilgan, insonning tabiatga bo‘lgan munosabatini madaniylashtiradigan, ya’ni inson va tabiat munosabatlarini muvofiqlashtirish, uyg‘unlashtirishga qaratilgan pedagogik ta’sirdir. Hozirgi vaqtda inson faqat tabiatga ta’sir etibgina qolmasdan, tabiat-inson orasidagi muvozanatni me’yorlashtirishga harakat qiladi.¹⁷

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ko‘nikmalarni rivojlanishi uchun sinfdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida ham ularga ekologik ta’lim-tarbiya berish imkoniyati mavjud. O‘quvchilar bu davrda atrof-muhitga madaniy munosabatda bo‘lish me’yorlarini o‘rgana boshlaydilar. O‘simlik va hayvonlar dunyosi bilan yaqindan tanishadilar, tabiat manzaralarini kuzatishga odatlanadilar. Bu jarayonda o‘quvchilarning tabiatni anglash ko‘nikmalari rivojlanib, ularda mehnatga bo‘lgan layoqat qaror topa boshlaydi.

Mazkur maqolada ijtimoiy rivojlanish va ilmiy texnika taraqqiyoti sharoitida ekologik ong va madaniyatni shakllantirish ekologik tarbiya negizi ekanligi asoslab berilgan.

Har bir shaxs o‘zini jismoniy, ruhiy, manaviy, ahloqiy, estetik, iqtisodiy, ekologik madaniyatdan namoyon etmog‘i lozim. Shaxs ongi, faoliyati, tafakkuri

taraqqiyotini uning moddiy-manaviy, tabiiy boyliklar, ijtimoiy va iqtisodiy tuzumga bo‘lgan munosabati belgilaydi. Agar shaxs jamiyatda mazkur masalalarga ijodiy va ijobiy munosabatda bo‘lsa, ularning rivojlanishi uchun bevosita amaliy ta’sir etsa, ularning dunyoqarashi shakllanadi. Jamiyat va insoniyat uchun zarur bo‘lgan tabiatning ko‘p qirrali qadriyatlarini tushunish shaxsiy gigiena qoidalari, tozalik, ozodalikka rioya etish malaka va ko‘nikmalarini tarkib toptirish, atrof-muhit bilan munosabatda bo‘lish qoidalarini o‘rgatish, tabiatga muhabbat qo‘yish ehtiyojlarini rivojlantirish, tabiatni sezish, avaylab asrash va uni boyishi, ko‘payishiga ongli ravishda hissa qo‘shish, tabiat go‘zalligidan ilhomlana olish tuyg‘usini shakllantirishdan iboratdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ekologik ong va madaniyatni tarbiyalash murakkab va o‘ziga xos tizimga bo‘lib, ular bir-biri bilan o‘zaro aloqada amalga oshiriladi.

Yoshlarning ekologik ongini shakllantirishdagi yuqoridagi omillar ichida maktabning tarbiyaviy ish faoliyati asosiy o‘rinni egalaydi. Maktablarda amalga oshiriladigan ekologik yo‘nalishdagi ta’lim-tarbiyaviy ishlar o‘quvchining hulq-atvori, hissiyotiga ta’sir qiladi. Shu orqali ekologik madaniyat elementlari shakllantiriladi. ekologik tarbiyaning yuqoridagi ko‘rsatkichi ekologik madaniyat hisoblanadi.

¹⁷ Abdurashidova I.B. Формирование нравственного и эстетического компонентов экологической культуры студентов педвуза / Автореф. канд. пед. наук. – Казань, 2004. – С. 22.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirish bilan bog‘liqdir:

- ekologik holatni baholash qobiyalitiga ega bo‘lishi;
- tabiat va jamiyat qadriyatlarining rang-baranligini his etishi;
- go‘zallikni sezishi;
- jamiyat va tabiat hodisalarini anglab etishi kabilar.

O‘qituvchi o‘quvchidagi shaxsiy iqtidorni his etib, uni rivojlantirishi kerak, ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo‘llay olish uchun o‘quvchilarga qulay shart-sharoitlar yaratish lozim.

O‘quvchi ongida darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirish tamoili asosida amalga oshirilishi lozim.

Tabiat va jamiyat hodisalarini ongli ravishda idrok etish ekologik madaniyatning muhim komponenti hisoblanadi. Bu jarayonda tabiat va jamiyat hodisalarini bilish qonuniyati asosida bola shaxsida dunyoni, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini shakllantirish vujudga keladi. Shuning uchun idrok etish ekologik ongning asosiy belgisi hisoblanadi. atrof-muhitni ekologik idrok etish jarayoni ekologik talqin etish bilan yakunlanadi. Unda o‘quvchi shaxsining aqliy, hissiy, tajribasi, madaniyat darajasi, ekologik ideal inson bo‘ladi. Albatta, bu o‘rinda izchil maqsad sari yo‘naltirilgan, ongli ravishda mazmunan mukammal shakl va usullar o‘quvchi bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi, tashqi tarbiyaviy tadbirlarning tashkil etilishi yuqori samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullah E. (2011). Integration of environmental knowledge across biology, physics and chemistry subject at secondary level in Malaysia. *ProcediaSocial and Behavioural Sciences*, 15, B.1024-1028.
2. Abdurashidova I.B.(2004). Формирование нравственного и эстетического компонентов экологической культуры студентов педвуза / Автореф.канд. пед. наук. – Казань, С. В.22
3. Avazov Sh.(1993) Qishloq maktablari yuqori sinf o‘quvchilarini o‘quvchilarini olkashunoslik faoliyati jarayonida ekologik tarbiyalash// *Ped.fan.nomz.diss-T B.161*
4. Yakubjonova, S., Amanboeva, Z., & Saparova, G. (2021). Possibilities of organizing agro-touristic routes in the Fergana Valley, Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 258, p. 06068). EDP Sciences.
5. Kamalova, G., Yuldasheva, S., Saparova, G., & Abdijalilova, S. (2025). Ecological and meliorative condition of soils in the Karakalpakstan, Kegeyli District. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 173, p. 03019). EDP Sciences.
6. Kalbayevna, S. G. (2024). O ‘SMIRLARNI TARBIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 36), 396-398.

KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA NUTQIY FAOLLIKNI OSHIRISH OMILLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Djumabayeva Dilara Mamatovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Boshqa mashg‘ulotlardan farqli ravishda nutq o‘stirish mashg‘ulotlari boshlang‘ich ta’limda boladan ko‘proq fikrlash, tahlil qilish va nutq so‘zlashni talab etadi. Interfaol texnologiyalar bolalarni chuqur fikr yuritishga, ma’lumotlarni xayolan jamlash va nutq orqali yetkazib berishga urg‘u beradi. Interfaol texnologiyalarni nutq o‘stirish mashg‘ulotlarida qo‘llash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Kalit so‘zlar: Nutq o‘stirish, interfaol, metod, uslub, pedagog, ta’lim, fikr, mashg‘ulot, omil, yondoshuv, shakllantirish, o‘rganish, o‘zlashtirish.

KIRISH

Mustaqil taraqqiyot yo‘lidan dadil borayotgan, huquqiy demokratik jamiyat qurishga intilayotgan Respublikamizda har bir insonning ozod va erkin, farovon yashashini ta’minlovchi jamiyat barpo etilmoqda, yoshlarning ilm - ma’rifatli bo‘lishiga barcha imkoniyatlar yaratilmoqda.

Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari ta’limda bolalarni og‘zaki nutqini o‘stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so‘zdan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish, ya’ni nutq va xulq egasi bo‘lish kabi ma’naviy axloqiy sifatlarni, so‘zlash odobini egallashni shakllantiradi.

ASOSIY QISM

Interfaol metodlardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo‘llanilayotgan interfaol metodlardan foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Interfaol metod texnologiyasining mohiyati tahsil oluvchilarning ustuvorligiga tayanib, boshlang‘ich ta’limda erkin bahs – munozara sharoitini yaxshilashdan iboratdir. Bu metodga ko‘ra boshlang‘ich ta’limlar bir necha bosqichga bo‘linadi:

1. Chaqiriq bosqichi. Bu bosqichda tahsil oluvchilarni faollashtirish, shuningdek mazmun mohiyatiga kirib borish uni anglab yetish jarayoniga tayyorlash maqsadi ko‘zda tutiladi.

2. Fikriy hujum. Bu usul boshlang‘ich ta’limning boshlanishida yoki istalgan joyida qo‘llanilishi mumkin. Bu bosqichda muammo tahsil oluvchilarga aqliy hujum yo‘li bilan beriladi va ularning fikrlari orqali olinadi.

3. Anglash bosqichi. Mavzuga oid xulosaviy fikrlar eshitaladi va tarbiyachi tomonidan yangi fikrlar bilan to’ldiriladi.

Tahsil oluvchilarni guruhlariga bo’lib ishlash uchun qo’yidagi talablarga amal qilish zarur:

1. Guruhlarga ajratish tarbiyachi tomonidan amalga oshiriladi.
2. Har bir guruhga rahbar tayinlanadi.
3. Har bir guruhdagi tahsil oluvchilar bilim darajasining teng bo’lishiga erishish kerak.
4. Guruh doira shaklida o’tirishi lozim.
5. Ish jarayonida har bir guruhning faoliyatiga, g’oyalariга e’tibor beriladi.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida guruh a’zolarini almashtirib borish ham mumkin. Quyidagi ta’lim jarayonida foydalanilayotgan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so’z yuritamiz.

Fikriy hujum metodi. Mazkur metod tahsil oluvchilarning mashg’ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta’minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag’batlantirish hamda bir xil fikrlash inersiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang barang g’oyalarni to’plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo’lgan fikrlarni yengishga o’rgatish uchun xizmat qiladi. Nutq o’stirish mashg’ulotlarida ushbu metod yuqori samara beradi. Sababi, fikriy hujum metodi bolani mustaqil fikrlashga va o’z fikrini yoritishga majburlaydi. Bolalar dastlab majburan fikrlasa, ko’nikma hosil bo’lgach erkin fikrlay boshlaydi va nutq o’sishi yuzaga keladi.

“6X6X6” metodi. Ushbu metod yordamida bir vaqtning o’zida 36 nafar tahsil oluvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali muayyan topshiriq yoki masalani hal etishmshuningdek guruhlarining har bir a’zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. 6x6x6 metodi asosida tashkil etilayotgan mashg’ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo’lgan 6 ta guruh tarbiyachi tomonidan tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach tarbiyachi oltita guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi oltita guruhdan bittadan vakil bo’ladi. Yangi shakllangan guruh a’zolari o’z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriqlar yechimlari) ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar. Ushbu metodni nutq o’stirish mashg’ulotlarida qo’llash yuqori samara beradi.

“Aqliy hujum” metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo’llanadigan metod sanalib, u mashg’ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o’z tasavvurlari va g’oyalari dan ijobiy foydalanish borasida ma’lum ko’nikma va malakalarni hosil qilishga rag’batlantiriladi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg’ulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug’iladi. Nutq o’stirish mashg’ulotlarida ushbu metodni qo’llash ayni maqsad sari olib boruvchi yo’ldir. Bola bir muammoga bir necha yechim topishga intiladi hamda ularni yoritib beradi. O’z-o’zidan bola o’z nutqini fikrlash orqali bayon etadi.

Nutq o`stirish mashg`ulotlarida yuqoridagilardan tashqari bolalar bilimlarini kengaytirishga yo`naltirilgan, faol ishtirok etishga mo`ljallangan yana bir qancha interfaol usullar mavjud:

- Erkin yozish;
- B-B-B chizmasi
- Tetiklashtiruvchi mashqlar va hokazo.

Xulosa va munozara. Ma`lumki, nutqiy faoliyat to`rtga ajratiladi: o`qish, yozish, tinglash, so`zlash. Ular o`zaro juft holatda bog`lanadi va til tizimini amalga oshirishning ikki shakli - og`zaki va yozma shakli orqali belgilanadi. Nutqni o`stirish mashg`ulotlarida interfaol texnologiyalardan foydalanish nutqiy faoliyatning bosqichini ham jonlantirib, harakatga keltiradi. Bola bir vaqtning o`zida o`qish, yozish, tinglash va so`zlash orqali aqliy harakatga kirishadi, nutq so`zlaydi hamda nutqiy o`sishga oson erishadi. Demak bugungi kunda mashg`ulotlarda nuqtiiy o`sishga erishishning eng samarali usuli bu interfaol texnologiyalardan foydalanish ekan.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. Boshlang`ich ta`lim bolalarga ikkinchi tilni o`rgatish metodikasi. T., —Sano-standart, 2014.
2. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. —Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. T., —Istiqlol, 2016.
3. Babayeva D.R. Nutq o`stirish metodikasi. O`quv qo`llanma. T., —TDPU. 2016.

UZLUKSIZ TA`LIM JARAYONIDA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Ismailova Dilbar Ruzmatovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o`qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzluksiz ta`lim tizimi doirasida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Ijtimoiy kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy qismlari, shuningdek, ta`limning barcha bosqichlarida — maktabgacha, umumiy o`rta, o`rta maxsus va oliy ta`limda — mazkur kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish zaruriyati asoslab beriladi. Maqolada shaxsni ijtimoiylashtirish, muloqot madaniyati, hamkorlik, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy javobgarlikni tarbiyalash bilan bog`liq nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlar yoritiladi.

**Kalit so`zlar:** Ijtimoiy kompetensiya, uzluksiz ta`lim, sotsiopedagogika, shaxsni ijtimoiylashtirish, kommunikativ madaniyat, hamkorlik, ta`lim bosqichlari, fuqarolik mas`uliyati, axloqiy qadriyatlar.

KIRISH

Zamonaviy ta`lim tizimida faqat bilim va ko`nikmalar emas, balki ijtimoiy munosabatlarga tayyor, madaniyatli, muloqotga kirisha oladigan, jamoada ishlay oladigan,

o‘z fikrini erkin ifodalaydigan shaxslarni shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ayniqsa, inson kapitalining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim strategiyasining ajralmas qismi bo‘lib bormoqda.

Ijtimoiy kompetensiya — bu shaxsning jamiyatda samarali faoliyat yurita olish, o‘zining ijtimoiy rolini anglash, o‘zaro munosabatlarda madaniyatli bo‘lish, axloqiy qadriyatlarga amal qilish, boshqa insonlar bilan hamkorlikda ishlash, nizolarni hal eta olish kabi sifatlar majmuasidir. Bunday kompetensiyalar bir kunning o‘zida shakllanmaydi. Ular bosqichma-bosqich, inson hayotining turli davrlarida — ayniqsa, maktabgacha yoshdan boshlab uzluksiz ta’lim orqali tarbiyalanadi va mustahkamlanadi.

Shuning uchun ham bugungi kunda ta’limning barcha bosqichlari, barcha fanlar va tarbiyaviy ishlar tizimi orqali ijtimoiy kompetensiyalarning shakllanishi, rivojlanishi va barqarorlashuvi masalalari dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy kompetensiya ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, u bir nechta psixologik va pedagogik omillarni o‘z ichiga oladi. Bu tushuncha, birinchi navbatda, shaxsning ijtimoiy muhitga moslasha olish darajasi, kommunikativ madaniyati, ijtimoiy vaziyatlarda murosali yo‘l tuta olish, jamoa bilan ishlay olish, ijtimoiy rollarni anglab yetish kabi jihatlarni qamrab oladi. Bu kompetensiyalar shaxsning madaniy va axloqiy yetukligini, ijtimoiy mas’uliyatini, tolerantlik darajasini, tengdoshlari bilan munosabatini, hamdardlik, kechirimlilik, tinglay olish, liderlik va ijodkorlik salohiyatini namoyon qiladi.

Boshqacha aytganda, ijtimoiy kompetensiyalar — bu shaxsning jamiyatdagi muvaffaqiyatli faoliyatiga xizmat qiluvchi axloqiy, kommunikativ va emotsional tayyorgarligidir. Bunday kompetensiyalar insonning maktabgacha yoshidan boshlab shakllana boshlaydi va butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Ularning asosiy tarkibiy qismlari: ijtimoiy-hissiy intellekt, muloqot madaniyati, empatiya, axloqiy qaror qabul qilish, hamkorlik madaniyati va murosali qilish ko‘nikmalaridir.

Uzbekistonda ta’limning uzluksiz tizimi — maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, oliy va oliy ta’limdan keyingi bosqichlarni qamrab olgan tizimdir. Har bir bosqichda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o‘ziga xos yondashuvlar mavjud.

Maktabgacha ta’lim bosqichida asosiy e’tibor bolalarning bir-biri bilan o‘ynashi, o‘z fikrini ifodalay olishi, navbat kutishi, nizolarni hal qila olishi, muloyimlik va xushmuomalalik kabi sifatlarni o‘rganishga qaratiladi. Bu davrda ko‘rgazmali didaktik o‘yinlar, rolli ssenariylar, teatr mashg‘ulotlari yordamida ijtimoiy tajriba shakllantiriladi.

Umumiy o‘rta ta’lim bosqichida o‘quvchilarning muloqot madaniyati, tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash, sinfda va maktab miqyosida ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, o‘z fikrini himoya qila olish, shuningdek, axloqiy tanlovlarda qatnasha olish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Tarbiyaviy soatlar, fanlararo integratsion darslar, bahs-munozaralar bu bosqichda asosiy vositalardir.

O‘rta maxsus va oliy ta’lim bosqichida ijtimoiy kompetensiyalar kasbiy faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Bu yerda talabalar ijtimoiy loyihalar tuzish, jamoaviy muammolarni hal etish, ijtimoiy tarmoqlar va OAV bilan mas’uliyatli ishlash, ijtimoiy

tashabbus ko‘rsatish, ijtimoiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish kabi amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi.

Shunday qilib, uzluksiz ta’lim ijtimoiy kompetensiyalarni fazalarga bo‘lib, bosqichma-bosqich rivojlantiruvchi murakkab tizimga aylanadi.

Bugungi kunda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha zamonaviy metodik yondashuvlar — faol ta’lim metodlari, loyihaviy yondashuv, drama texnikasi, muammoli vaziyatlar tahlili, ko‘p tomonlama muloqot texnikalari pedagogik amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Shuningdek, raqamli platformalar orqali masofaviy muloqot madaniyatini shakllantirish, axborot madaniyatini o‘rgatish ham ijtimoiy kompetensiyalarning ajralmas qismiga aylangan.

Shu bilan birga, tizimda ayrim muammolar ham mavjud: ayrim o‘qituvchilarning bu boradagi bilim va malakasi yetarli emas, o‘quv dasturlarida ijtimoiy kompetensiyalarga doir yondashuvlar mavhum yoki formal tusda, baholash mezonlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu muammolarni hal etish uchun uzluksiz pedagogik qayta tayyorlash, modulli dasturlar, maxsus seminarlar va milliy metodik tavsiyalar zarur [1].

Ijtimoiy kompetensiyalarni uzluksiz ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli shakllantirish, avvalo, ta’lim muassasalaridagi pedagogik jamoaning yetukligi va o‘qituvchining shaxsiy fazilatlariga bevosita bog‘liqdir. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchi uchun ijtimoiy muhitning birinchi modeli, jamiyatdagi rollar va axloqiy mezonlarning tirik namunasi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, yoshlarda ijtimoiy hissiyotlar, axloqiy qarorlar, empatiya, tolerantiya kabi murakkab kompetensiyalarni shakllantirishda o‘qituvchining har bir harakati, munosabati, nutqi va muomalasi ta’limiy vositaga aylanadi.

O‘quvchilar darsdan tashqari faoliyatlarda, sinfda, tanaffusda, ijtimoiy loyiha jarayonlarida o‘z o‘qituvchisining boshqaruv uslubi, adolatparvarligi, murosaliligi va mehribonligini kuzatadi va unga ongli yoki ongsiz tarzda ergashadi. Shuning uchun har bir o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi qatorida ijtimoiy-pedagogik kompetensiya — ya’ni o‘zining har bir harakati orqali o‘quvchiga ijtimoiylikni o‘rgata olish salohiyati — alohida ahamiyat kasb etadi [2].

Bugungi pedagog zamon bilan hamnafas, bag‘rikeng, murakkab ijtimoiy vaziyatlarda holis baho bera oladigan, ijtimoiy empatiya bilan ishlaydigan shaxs bo‘lishi lozim. Shuningdek, u shaxslararo nizolarni hal eta olish, ijtimoiy adolatni o‘rgata olish, fuqarolik madaniyatini tarbiyalay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur.

Ta’lim faqat darsdan iborat bo‘lib qolmasdan, o‘quvchi yoki talabanning shaxs sifatida shakllanishi uchun keng tarbiyaviy muhit yaratib bera olishi kerak. Ijtimoiy kompetensiyalar aynan ana shu muhitda — ya’ni sinfdagi ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda, guruhli faoliyatlarda, maktab va universitet ichki madaniyatida, o‘qituvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotda shakllanadi.

Tarbiyaviy muhit — bu shaxsning axloqiy-ijtimoiy tajribasini egallash imkonini beradigan madaniy va emotsional makondir. Bu muhitda do‘stlik, yordam, birdamlik, mas’uliyat, halollik, o‘zaro hurmat, adolat kabi tushunchalar kundalik faoliyat orqali singdiriladi. Maktab yoki universitet rahbariyatining boshqaruv uslubi, jamoada psixologik

muvozanat, qoida va intizom madaniyati, shuningdek ijtimoiy tadbirlar sifati bu muhitning ijtimoiy ta’limiy kuchini belgilaydi [3].

Bunday muhitni yaratish uchun maktab va universitetlarda ijtimoiy loyihalar, klub mashg’ulotlari, “ochiq mikrofon”lar, ijtimoiy drama teatrlar, volontyorlik faoliyati, hamkorlikda kitob o’qish va muhokama klublari tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Har bir ta’lim bosqichida ijtimoiy hayotda faol qatnashishga rag’batlantiruvchi muhit mavjud bo’lsa, o’quvchilarda ijtimoiy javobgarlik hissi, jamoada yashash va ishlash madaniyati shakllanadi.

Bugungi raqamli transformatsiya jarayonida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish faqat an’anaviy vositalar bilan cheklanmasdan, axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) va raqamli platformalar orqali ham samarali amalga oshirilmoqda. Virtual muloqot, onlayn jamoa ishlari, masofaviy ta’limdagi ijtimoiy o’zaro ta’sir, sun’iy intellekt yordamida individual yondashuvlar orqali ham o’quvchilarda kommunikativ madaniyat, muloqot etikasi, fikrlar xilma-xilligiga toqatlilik kabi ijtimoiy kompetensiyalar rivojlanmoqda [4].

Onlayn platformalarda jamoaviy loyiha yuritish, vebinarlar, bahs forumlari, muammoli holatlar asosida ishlovchi interaktiv mashg’ulotlar — bularning barchasi zamonaviy o’quvchini jamiyat bilan uzviy bog’laydi, uni raqamli muhitda ham ijtimoiy faol shaxsga aylantiradi. Ammo bu texnologiyalar faqat vositadir — ular insoniylik, hamdardlik, real ijtimoiy hayotdagi mas’uliyatni almashtira olmaydi. Shu bois, virtual vositalar haqiqiy hayotdagi ijtimoiy kompetensiyalarni to’ldiruvchi, lekin ularning o’rnini bosmaydigan mexanizmlar sifatida ko’rilishi kerak.

Ijtimoiy kompetensiyalar murakkab va ko’p qatlamli psixopedagogik tushuncha bo’lganligi sababli, ularni o’rgatish bilan birga baholash ham ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Ammo an’anaviy testlar, reyting tizimlari, yozma topshiriqlar orqali bu kabi kompetensiyalarni baholash imkoni cheklangan bo’lib, bu borada yangicha yondashuv va diagnostik texnologiyalar talab etiladi [5].

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy uzluksiz ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bu kompetensiyalar shaxsning hayotiy muvaffaqiyatlari, kasbiy va ijtimoiy faoliyati, ma’naviy qiyofasi va fuqarolik pozitsiyasini belgilovchi asosiy omillardandir. Ularni shakllantirish uchun ta’limning barcha bosqichlari, barcha fanlar, barcha tarbiyaviy jarayonlar bir butun integratsion tizim sifatida harakat qilishi lozim. Mazkur maqolada bayon etilgan nazariy qarashlar va amaliy takliflar uzluksiz ta’lim jarayonining mazmuniy jihatdan boyitilishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Abduvaliyev, A. (2020). Pedagogik kompetensiyalar: Nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Karimova, N. (2018). Shaxs va jamiyat: Ijtimoiy psixologik yondashuv. Toshkent: Ma’naviyat.
3. UNESCO (2021). Competency-based education for social inclusion. Paris: UNESCO Institute.

**MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING NEYROPSIXOLOGIK FAOLIYAT
PATOLOGIYASI VA ULAR BILAN OLIB BORILADIGAN TIBBIY -
PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK TADBIRLARI**

Po‘latxo‘jaeva M.R.

**Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti dotsenti**

**Turakulova Nafisa Abdug‘ani qizi
1 kurs logopediya yo‘nalishi talabasi**

Annatatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda uchraydigan bosh miya jarohatlari va undagi neyrofiziologik buzilishlarning o‘ziga xosligi, asoratlari va mazkur bolalar bilan olib boriladigan tibbiy -pedagogik -psixologik chora tadbirlarning tizmiy olib borish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Аннотация: В статье даны рекомендации родителям детей дошкольного возраста с нарушениями деятельности головного мозга с последствиями. Подходы образовательной, воспитательной и коррекционной работе, проводимой в семье. Освещены эффективные способы организации взаимодействия семьи и учреждений.

Abstract: This article discusses the condition of conducting, complications of school-age children and neurographiilological disturbances and the range of examination of medical and technical measures taken to these children.

Tayanch tushunchalar. Neyrofiziologiya, apatik, adinamik, giperdinamika, giperpatik, affekt, vegetativ simptomlar, markaziy nerv sistemasi.

Ключевые слова: Нейрофизиология, апатия, адинамия, гипердинамика, гиперпатия, аффект, вегетативные симптомы

Basic concepts Neyropsihology, apatiya, adinamia, hypersidine, affective, vegetative symptoms, central nervous systems.

Ma’naviy va jismoniy barkamol farzand oila mustahkamligi va bardavomligi, jamiyat mustaxkamligi va ma’naviy yetukligining garovidir.

Ammo, ko‘p kasal bo‘ladigan bola har qanday onani juda og‘ir ahvolga solib qo‘yishi haqida o‘ylab ko‘rganmisiz? Shifokor qabuliga tinimsiz qatnashlar, yaxshi shifokor izlash, tahlillar, dori-darmonlar, kasallik ta’tiliga chiqishlar va haftalar davomida to‘rt devor ichida qamalib qolish azoblari. Bolaning bunday tez-tez kasal bo‘lishiga sabab nima? Bolalik davrida bosh miyaning jarohatlanishi (hox travma, hox qon-tomir kaslligi ko‘rinishida) bola rivojining turli davrlarida sodir bo‘lishi mumkin. Qadimdan boshlab bolalar bosh miya tizimining barcha jarohatlari uch davriy guruhga bo‘lingan, bularga: xomiladorlik davridagi, tug‘ruq paytidagi va tug‘ruqdan keyingi jarohatlar:

- xomiladorlik davridagi jarohatlar xomilaning nerv tizimi rivojlanishining orqada qolishiga sabab bo‘lib, bu xomilaning rivojiga salbiy ta’sir o‘tkazadi, ayniqsa, markaziy nerv sistemasining zararlanishi bosh miya rivojlanishining orqada qolishi bilan asoratlanadi.

Ba’zi patologik ya’ni zararlangan a’zolar simptomlari keyinchalik, bola haётining birinchi yillarida ko’zga tashlanishi bu esa harakat, nutq va ruhiy funksiyalarning buzilishida namoён bo’lishi mumkin.

Tug’ruqning nomeyoriy kechishi bilan bog’liq. Tug’ruqning barcha turlarida eng ko’p kuzatiladigan asoratlardan biri miya moddasiga qon quyilishi hisoblanadi yani uzoq davom etuvchi tug’ruqlarda boshning ezilishi ya’ni deformatsiyasi natijasida tomirlar uzilishi paydo bo’ladi.

Markaziy nerv sistemasining travmatik jarohati natijasida asosiy nerv jaraёнlari muvozanatini buzuvchi murakkab patofiziologik mexanizmlar paydo bo’ladi. Miyada qon aylanishining buzilishi, orqa miya suyuqligi sirkulyatsiyasining izdan chiqishi, miya shishi va boshqa turdagi zararli mexanizmlar paydo bo’lishiga sabab bo’ladi.

Kasallik o’tkir davridan keyin buzilgan funksiyalarni tiklanishi bilan xarakterlanadigan sog’ayish davri boshlanadi. Bolalar markaziy nerv tizimining tiklanish jarayoni yuqori ekanligi sababli, bolalik davrida bosh miya jarohatlari har doim ham og’ir asoratlarga olib kelmaydi. Biroq, bir qator hollarda jarohat oqibatidagi bir necha yillar mobaynida kuzatiluvchi patologik simptomlar qayd qilinadi. Qaytalanib turuvchi bosh og’riqlari, boy aylanishi, vegetativ-qon tomir simptomlari, tez toliquvchanlik, xarakterning o’zgarishi, xotiraning buzilishi, bazan intellektning pasayishi ko’p kuzatiladigan belgilash qatoriga kiradi. Jarohatning joylashuv o’rniga ko’ra paydo bo’luvchi belgilar parez, falaj, afaziya, karlik kabilarda namoён bo’ladi. Bolalik davridagi jarohat asoratlari ayniqsa, tashqi shart-sharoitlarni o’zgarishida (masalan, maktabgacha ta’lim muassasasi, umumiy o’rta ta’lim muassasasiga chiqishda) namoён bo’ladi. Odatda, bu hollarda tarbiyachilar bolada qo’zg’aluvchanlik, jahldorlik, affektlarga moyillik, qayfiyatni tez o’zgarib turishi, bosh og’riqlari, ba’zida intellektning pasayishi va nutq rivojlanishining orqada qolishi kabi bir qator o’zigi xos xususiyatlarni kuzatadilar. Ba’zi hollarda mazkur belgilar bolani maxsus (ёrdamchi) muassasaga o’tkazishiga sabab bo’ladi.

Jarohatlangan bola neyropsixologik faoliyatini mustahkamlashda to’g’ri tashkil qilingan kun tartibi katta ahamiyatga ega. o’quv yuklamasi shifokor va o’qituvchi tomonidan nazorat qilinadi. Ba’zi hollarda mashg’ulotlar yakka tartibda o’tkazilishi zarur. Bola o’qituvchi va do’stlarining ёrdami bilan taminlanishi zarur. O’qituvchi bola bilan unda o’ziga ishonchni, faollikni, yaxshi qayfiyatni mustahkamlashga qaratilgan suhbatlarni doimiy tarzda olib borish darkor. Yengil sport, toza havoda o’tkaziladigan o’yinlar, turli qo’l mehnati to’garaklaridagi toliqtirmaydigan mashg’ulotlar foydalidir.

Bosh-miya jarohatlarini boshdan kechirgan ko’pchilik bola va o’smirlar ma’lum ёrdam bilan ommaviy maktabda talim olishlari mumkin. Og’ir darajadagi jarohatlarda esa keyingi talim olish muammosi maxsus maktab bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Bunday bolalarda jarohatning alohida asoratlari sifatida tizimiy bosh og’rig’i hurujlari kuzatilib, bu og’riqlar ko’pincha bosh ichki bosimining oshishi bilan bog’liq bo’ladi, mazkur hollarda bolani zudlik bilan mutaxassis-shifokorga yuborish zarur. Bu bolalarda bosh og’rig’idan ko’p shikoyat qilish ko’p uchraydigin holdir. Jarohat asoratlari qoldiq holatlar sifatida ko’pincha xotiraning keskin zaiflashuvida namoён bo’lib, bu holat albatta, bolaning o’qishdagi o’zlashtirish darajasiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Bunday bolalar rivojlanish dinamikasini kuzatish davomida

mazkur xotira buzilishlari vaqtinchalik xarakterga ega bo‘lishi va o‘qituvchining doimiy ishi davomida tuzatilishi mumkin. Yana bir patologik simptom èzuv (disgrafiya) va o‘qish (disleksiya)ning buzilishida aks etadi. Ko‘pincha fonematik analizning pasayishi okibatidagi akustik disgrafiya shakllari kuzatiladi. Bu bolalarning èzgan diktanti xatolarning ko‘pligi bilan ajralib turadi. Harflarni almashtirish, boshqalari bilan adashtirish esa o‘qishni qiyinlashtiradi. Ba’zi hollarda yaxshi natijaga erishish bir necha oy va hatto, bir qancha yillargacha cho‘zilib ketadi

Tavsiya o‘rnida - Ota-onaning muqaddas burchi va vazifasi nafaqat farzandni dunyoga keltirish, balki ularni yuksak ma’naviyatli ma’rifatli va barkamol qilib tarbiyalash, jamiyatda o‘rnini mustaqil ravishda topishga shart – sharoit yaratib berishdan iborat. Sog‘lom farzand tarbiyasida oiladagi ma’naviy muhitning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi, ota-onaning ibрати va mas’uliyati har qachongidan muhimdir. Ushbu masalada matonatli, fidoiy, sabr-toqatli, ba’zan qattiqqo‘l tejamkor otaning ham, mexridaryo, bag‘rikeng, yumshoq ko‘ngil onaning ham o‘z o‘rni bor.

Farzand tarbiyasida ota-onalarning qanchalik pedagogik-psixologik bilimlarga ega bo‘lishining o‘rni beqiyosdir. Har bir ota-ona farzandining shakllanishi va ruxiyatidagi o‘zgarishlariga juda qiziqadi, ammo o‘zlaridan “bolamga bugun qancha vaqt ajratdim?” deb so‘raganlarida, qoniqtiradigan javobni kam oladilar. Qilingan tajribalarda, asosan 6 yoshgacha bo‘lgan davr ichida bolalarning shakllanishi ota-onalarning ularga qancha vaqt ajratishlari bilan bog‘liqligi kuzatilmoqda. Vaqt ajratish - bolalarning markaziy nerv sistemasi rivojlanishiga yaxshi ta’sir qilishi e’tirof etilmoqda. Ota-ona kundalik ishlarini bir tomonga surib, bolalariga, albatta vaqt ajratishi zarur. Bolangiz bilan o‘tkazgan vaqtingiz uning ishonchini oshiradi. Chunki unga vaqt ajratishingiz, bolaga ko‘rsatilayotgan e’tiborni bildiradi.

Agar farzandingiz sizga qanchalik yaqin bo‘lsa, yomonliklardan shunchalik yiroqlashadi. Hayoti davomida siz va umuman oilasi bilan mustaxkam bog‘langan bo‘lsa, muammolar kamayadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

- 1.Анохин П.К.Системные механизмы высший нервной деятельности; Избранные труды – М.,1979. II
- 2.Бадалян Л. О., Журба Л. Т., Всеволожская Н.М. Руководство по неврологии раннего возраста. — Киев
- 3.ЛурияА.Р. Основы нейропсихологии. — М., 1973.
- 4.Крыжановский Г.Н. Общая патофизиология нервной системы. — М., 1997.

TA’LIMNI RAQAMLASHTISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI SHARHI

Ismailova Dilbar Ruzmatovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika institute o’qituvchisi

Axmatjonova Sevinch Abdunabi qizi

TIPI Pedagogika va psixologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayoniga elektron axborot ta’lim vositalarini joriy etishning pedagogik-psixologik omillari haqida fikr yuritilgan bo’lib, ta’limda innovatsion texnologiyalarning o’rni va ahamiyati bayon etilgan. Shuningdek, dars jarayonida elektron ta’lim vositalaridan foydalanishning muhim jihatlari, bilimlarning talabalar tomonidan samarali o’zlashtirilishiga xizmat qilishi keltirilgan.

Kalit so’zlar: pedagogika, psixologiya, dastur, darslik, multimedia.

KIRISH

Axborotlarning tezkor yangilanishi davrida xar bir oliy ta’lim muassasasida ta’lim sifati masalasi, ta’limning so’nggi yangiliklari, texnik vositalar va texnologiyalar bilan boyitilishi, ta’limning zamonaviy ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun hozirgi kunda texnika oliy ta’lim muassasalarida o’z kasbiy faoliyati sohasida zaruriy bilimlarga ega bo’lgan va ulardan majmuaviy tarzda foydalana oladigan kadrlarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo’ymoqda. Bu talablar o’z navbatida mamlakatimizning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashib borishi, milliy kadrlarimizning jahon mehnat bozori maydonlariga chiqib borishi jarayonlarida bo’lajak muhandislarda elektron ta’lim vositalarini ta’lim jarayoniga joriy etishni rivojlantirishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktabrdagi PQ-4851-son «Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT- industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida»gi qarorida quyidagilar belgilab qo’yilgan “Axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish «Raqamli O’zbekiston — 2030» strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish bo’yicha ko’rilayotgan choralar davlat organlari va tarmoq tashkilotlarini malakali IT-mutaxassislar bilan ta’minlash uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya’ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e’tiborga olib, raqamli rivojlanish bo’yicha barcha soha rahbarlarining o’rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda.

Ta’limda raqamli texnologiyalarni o’qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo’llash uchun nimalar qilish kerak? Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko’rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so’ng yutuqlarini o’zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o’quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko’lamini kengaytirish va axborot resurslari, o’qitish vositalari va masofaviy o’qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o’zgartirish kiritish bo’yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o’quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o’z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda o’rtirilgan tajribani O’zbekistonning barcha oliy ta’lim muassasalarida qo’llash.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanish holati birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan, ta’lim sohasining rivojlanishiga bog’liq. Ta’lim mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor yo’nalish sifatida qaralmoqda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta’limni axborotlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yullari izlanmoqda, ta’limda yangi elektron talim vositalarini joriy etish ta’lim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan o’rin olgan. Jahonda masofaviy o’qitish ochiq ta’lim tizimining muhim bo’g’ini sifatida keng tarqalmoqda.

Yer yuzi sivilizatsiyasining axborot maydonida, jamiyatning har bir a’zosi, o’zining kundalik faoliyatida, uzluksiz ravishda axborotlardan foydalanadi. Doimiy ravishda ortib borayotgan axborotlar hajmi jamiyatdagi intellektual salohiyatning oshishiga xizmat qiladi. Jamiyatning har bir a’zosi hayotiy faoliyatining barcha sohalarida axborotlardan foydalanish axborot muhitining shakllanishiga asos bo’ladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhiti, o’zida axborot ob’ektlarini, ularning o’zaro aloqasini, axborotlarni yaratish, tarqatish, qayta ishlash, to’plash texnologiyalari va vositalarini, shuningdek axborot jarayonlarining tashkiliy va huquqiy tarkibini mujassamlashtirgan bo’ladi.

Hozirgi kunning ta’lim tizimi insoniyatning imkoniyatlari va talablarini inobatga olishi zarur. Ta’lim tizimi shaxsga yo’naltirilgan xarakterga ega bo’lishi, ya’ni shaxsning har xil xususiyati va sifatiga e’tibor qilgan holda differensiyallashgan bo’lishi kerak.

O’tgan yaqin davrda jahonning ko’p mamlakatlarida hukmron bo’lgan o’rtacha talabaga yo’naltirilgan ta’lim tizimi bugunda nafaqat talabani, balki jamiyatni ham qanoatlantirmayapti. Har qanday ta’lim tizimi ma’lum bir ijtimoiy, ilmiy- texnik, iqtisodiy, madaniy va nihoyat, siyosiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy va siyosiy muhit ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlarni rivojlantirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ta’lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining asosiy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi, chunki maktab, oliy ta’lim muassasasi insonni iqtisodiyot, madaniyat, siyosiy hayotda faol faoliyat ko’rsatish uchun tayyorlaydi. Shuning

uchun ham maktab va oliy ta’lim muassasasi ta’limning tayanch bo‘g‘ini sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan bir qatorda maktab va oliy o‘quv yurti pedagoglari o‘rtasida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va ilmiy-texnik taraqqiyot o‘zining ifodasini kechikib topadi. O‘qituvchi va talabalarning fikrlashi va qabul qilish faoliyatida yangi g‘oyalar, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish ma’lum bir davrni talab etadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish, birinchi navbatda, ta’limning paradigmasini o‘zgartiradi. Agar avvallari ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, hozirda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik o‘qishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik- talaba paradigmasi talaba-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashishi zarurdir. Pedagog yangi statusga ega bo‘ladi, endi uning vazifasi talabalarni mustaqil bilim olish faoliyatini tashkil etish, bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotda qo‘llashga o‘rgatishdan iborat bo‘ladi. O‘qituvchi bunday maqsadlarda o‘qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlashi kerakki, u talabalarga nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan izlash, mustaqil egallash, o‘zlarida shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi, uni asoslashi va avvalgi egallangan bilimlardan yangilarini olishda foydalanish imkoniyatini yaratish kerak. Bunday o‘qitishni rivojlantiruvchi ham deyish mumkin. Bilimlarni o‘zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblanada, bilimlarni har qanday o‘zlashtirish yoki egallash talabaning fikrlashiga rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatmaydi.

Buning uchun bilimlarni, faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiy qaytarish o‘kuvchi va talabalarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda yetarli bo‘lmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash faoliyati va olingan bilimlarni qo‘llash jarayoni yangi bilimlarni shakllanishiga, talabaning samarali fikrlash manbaiga aylanadi.

Shu sababdan mamlakatimizda va jahonning rivojlangan davlatlarida ta’lim sohasini isloh qilish jarayonida pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi zarur axborotlarni mustaqil izlab topish, muammoni qo‘ya bilish va uning yechimini hal etish, olingan bilimlarni tanqidiy tahlil eta olish va bu bilimlarni yangi masalalarni yechishda qo‘llash uchun yo‘naltirilgan. Endilikda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning zaruriyligi barchaga ayon bo‘lmoqda.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish - bu talabaning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyati va imkoniyatini inobatga oluvchi, ilgor pedagogik va axborot texnologiyalaridan talaba shaxsini rivojlantirishda samarali foydalanuvchi o‘qitishdir. Shunday qilib, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish, o‘qitishni differentsiatsiyalash va individuallashtirish asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Shakl va mazmunning rang-barangligi - talabaning qiziqishi, imkoniyati va shaxsiy xususiyatidan kelib chiqib taklif etilayotgan hollardan tanlash imkoniyatini beradi. Bunday imkoniyat ta’lim tizimida ham o‘z aksini topishi zarur. Har xil sathli o‘qitish bunday muammoning yechimi bo‘la oladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda zamonaviy elektron talim vositalari mikro va makro dunyodagi, murakkab qurilmalar va biologik tizimlardagi hodisa va jarayonlarni kompyuter grafikasi va modellapggirishidan foydalanish asosida o‘rgatish, juda katta yoki juda kichik tezlikda sodir

bo‘ladigan fizik, kimyoviy va biologik jarayonlarni qulay vaqt o‘lchamida taqdim etish kabi yangi didaktik masalalarni yechishga yordam beradi.

O‘quv mashg‘ulotlarining talabalarni kundalik fanlar majmuasi va ular bo‘yicha berilgan topshiriqlar majmuasi bilan hisoblashishga to‘g‘ri keladigan qilib tashkil etilishi ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday holda talabalar biron bir fanga o‘zlarining diqqat e‘tiborini to‘liq qarata olmaydilar. Bunday notugalliklarni bartaraf etishda, nazarimizda, modulli o‘qitish eng yaxshi yechim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019 yil 7 fevraldagi PF 4947- sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019 yil 6 sentabrda “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812- son Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3775-son Qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktabrdagi «Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi **PQ-4851**-son Qarori.
6. R.Hamdamiy, U.Begimqulov, N.Tayloqov. (2010). Talimda axborot texnologiyalari. Oliy talim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma. O‘zME davlat ilmiy nashriyoti, 120 b.

ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJIGA EGA BOLALARNI (ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN) OILA SHAROITIDA KORREKSION- RIVOJLANTIRUVCHI ISHLARI

Po‘latxo‘jaeva M.R.

**Nizomiy nomli Toshkent davlat pedagogika universiteti
dotsenti**

**Maxsus pedagogika(logopediya) yo‘nalishi
1-kurs talabasi Madraimova Gulshoda Xayrulla qizi.**

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ota-onalarga oilada olib boriladigan ta’lim, tarbiya va korreksion ishlar yuzasidan tavsiyalar

berilgan. Oilalar bilan muassasa o‘zaro hamkorlikni tashkil etishning samarali yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Nutq, psixolog, idrok, ta’limiy, tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi, tafakkur, analizator, korreksiya, tovush, ko‘rish, eshitish, teri, ta’m, hid bilish, harakat analizator.

O‘sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi mavjud muammolarni hal etish, ta’lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta’minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish orqali ta’lim-tarbiyaning mohiyati, mazmunini shakllantirish va takomillashtirishdir.

Inson bolasi atrof muhit bilan doimiy ravishda aloqada bo‘lib, u ko‘rish, eshitish, teri, ta’m, hid bilish, harakat analizatorlari orqali amalga oshiriladi.

Maktabgacha yosh davri – inson hayotida muhim, aytish mumkinki, hal qiluvchi palla. Bu davrda asosiy odatlar, ko‘nikmalar shakllanadi, xarakter belgilanadi, ya’ni butun keyingi hayot asoslari quriladi, barpo etiladigan har qanday imorat uchun poydevordir.

Eshitish analizatori insonning barcha a’zolari ichida eng ahamiyat-lilaridan sanalib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok qilishdan iboratdir. To‘laqonli eshitish nutq shakllanishining omili sanaladi. Nutq orqali esa insonning so‘z-mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo‘ladi.

Maktabgacha tarbiya muassasasi bilan ota-onalar, jamoatchilikning hamkorlikda olib borishi kerak bo‘lgan o‘zimizning milliy tarbiya tizimimizni yaratishni respublikamiz institutlarida ishlab turuvchi yuzlab yetuk pedagog, psixolog olimlar, minglab o‘z ishining ustasi bo‘lmish ilg‘or tarbiyachilar, ota-onalar va boshqalarning fikrlarini o‘rgangan holdagina amalga oshirishimiz mumkin.

Ota-onalarga oila sharoitida tashkil etiluvchi mashg‘ulotlarda asosiy e’tibor farzandlarining nutqiy, shuningdek, umumiy rivojlanishiga qo‘yilgan talablarning yechimiga qaratilishi uqtirildi. O‘tkaziluvchi har bir mashg‘ulotlarga ta’limiy, tarbiyaviy va korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar qo‘yilishi, ularning o‘zaro bog‘liq holda hal etib borilishi tushuntirildi. Mashg‘ulotlarning bunday tashkil etilishi bolalarning nutqiy, shuningdek, umumiy rivojlanish darajalarining me’yorga yaqinlashuvini ta’minlashi qayd etiladi.

Milliy surdopedagoglarimizdan D.A.Nazarova maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borganlar. Muallif tadqiqot davomida ota-onalarning farzandlari bilan nutqini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatini o‘rganib, aksariyat ota-onalarda farzandlarining so‘zlashuv nutqini egallashini istashlari kuzatilsada, mavjud kamchiliklarni bartaraf qilish muassasaning zimmasida deb hisoblaydilar;

- ota-onalar tarbiya jarayonida barcha kuch va vaqtlarini bolaning eshitish qobiliyatini tiklash uchun sarflaganlar;

- ota-onalar bola nutqining rivojlanishi va shaxsining shakllanishida asosiy o‘rinni muassasa hamda oila hamkorligi egallashini tushunmaydilar;

- ota-onalar zaruriy metodik adabiyotlar va nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar yo‘qligini

qayd etadilar.

D.A.Nazarova maxsus maktabgacha tarbiya guruhlarida pedagoglarining ota-onalar bilan hamkorlik ishlarini takomillashtirishga erishish lozim, deb hisoblaydi. Uning fikriga ko‘ra, eshitishda muammosi bo‘lgan bolalarning ota-onalari uchun farzandlarining ijtimoiy hayotga moslashuvi, sog‘lig‘i va rivojlanishiga oid mavzulardagi metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, ular o‘rtasida bolalarning ijtimoiy moslashuvi, nutqiy rivojlanishi haqida targ‘ibot ishlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Oilalar bilan muassasa o‘zaro hamkorlikni tashkil etishning quyidagi tamoyillari belgilangan:

1. Pedagoglarning ota-onalar bilan o‘zaro ishonchga asoslangan munosabatlari tamoyili - ota-onalarning pedagogning kasbiy kompetentlikka ega ekanligiga, uning oilada bola tarbiyasi bilan bog‘liq muammolarni tushunishi va yordam bera olishiga bo‘lgan ishonchini nazarda tutadi.

2. Ota-onalarga o‘zaro hamkorlik jarayonining faol ishtirokchilari sifatida yondashish tamoyili – ota-onalar ijtimoiy buyurtmachi, bola tarbiyasi borasida hamkor ekanliklarini nazarda tutadi.

3. Ota-onalarni qadrlash tamoyili – ota-onaning har biriga bo‘lgan hurmatni, uning individualligi va takrorlanmasligini, xato va adashish huquqiga ega ekanligini tan olishni, o‘qituvchini ota-onalarga nisbatan baho berish pozitsiyasidan voz kechishni, ota-onalarga o‘zlarining ijobiy sifatleri va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi.

4. Ota-onalarning shaxsiy manfaatdorligi tamoyili – ota-onalarga pedagog bilan hamkorlikning farzandi, o‘zi va oilasi uchun bo‘lgan foydasini ko‘rish imkonini berib, bu ularning farzandlari bilan o‘zaro faoliyatlarini to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi.

5. Ota-onalarning emansipasiyasi tamoyili – o‘z farzandlarini yaxshiroq tushunish uchun ota-onalarni eski qarashlardan holi etishni, o‘zlarini yanada chuqurroq anglab yetishni nazarda tutadi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolaga oilada ta’lim va tarbiya berish butun kun davomida, barcha tartib, protseduralarini (gigienik protseduralar, ovqatlanish, sayr) bajarish jarayonida, o‘yin vaqtida, erkin faoliyatda amalga oshiriladi. Bola turmush tarzini, uning yoshi, jismoniy va emotsional imkoniyatlariga adekvat bo‘lgan kun tartibini to‘g‘ri tashkil qilish favqulodda muhim. Har kuni bolalar bilan maxsus mashg‘ulotlar (ikki yoki uchta) olib boriladi, ularning davomiyligi 20 daqiqadan 30 daqiqagacha bo‘lishi mumkin. Mashg‘ulotlar mazmuni har xil faoliyat turlarini o‘z ichiga oladi, ularni almashtirib turish bola toliqib qolishining oldini oladi. Oilada bola bilan uning barcha yaqinlari nutqiy muloqotini ko‘zda tutadigan eshitish-nutq muhitini yaratish majburiy shart sanaladi. Eshitish apparatlaridan foydalanish ham eshitmaydigan bola bilan ishlashda muvaffaqiyat qozinishning muhim omili sanaladi.

Ota-onalar tomonidan hal qilinadigan oilaviy tarbiya vazifalariga bolani madaniy-gigienik hamda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘nikmalari bilan tanishtirish va mustahkamlash, uni tartibga, orastalikka, o‘yinchoqlar, kitoblarga ehtiyotkorona munosabatga o‘rgatish; foydali faoliyatga, kuchiga yarasha muhnat jarayonlariga intilishini rivojlantirish kabilar kiradi. Biroq mutaxassislarning nutqni shakllantirish hamda nutqiy ko‘nikmalarni mustahkamlash, eshitish

faoliyatini rivojlantirish, jismoniy rivojlanishdagi og‘ishlarni korrektsiyalash bo‘yicha ishlarini davom ettirishga alohida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi.

Bolaning amalda butun faoliyati kattalar tomonidan tashkil etilishi va bolaga pedagogik ta’sir bilan bog‘liqligiga qaramay, bolalar bilan muntazam mashg‘ulotlar o‘tkazish kerak, ularning mazmuni umumiy rivojlantirish ishi, nutqni, eshitish idrokini rivojlantirishga oid maxsus o‘yin va mashqlardan iborat bo‘ladi. Mashg‘ulotlar davomiyligi va mikdori bolaning yoshi, psixofiziologik holatiga bog‘liq. Mashg‘ulotlar kun davomida bir necha marta o‘tkaziladi. Mutaxassislar bir yoshgacha bo‘lgan bolalar bilan bir kunda uchta 3-5 daqiqalik; ikki yoshgacha bolalar bilan ikki-uchta 10 daqiqalik; ikki yoshdan besh yoshgacha bolalar bilan 15-20 daqiqalik mashg‘ulot o‘tkazishni tavsiya qiladi. Mashg‘ulotlar, odatda, kungning birinchi yarmida va kunduzgi uyqudan keyin o‘tkaziladi. Turli yo‘nalishdagi mashg‘ulotlar o‘zaro almashtirib boriladi.

Mashg‘ulot o‘tkazish joylarini: gilamda, o‘yin burchagida, stol atrofida aniqlash kerak. Mashg‘ulotlarga tayyorgarlik: har bir mashg‘ulot maqsadini o‘ylab olish, uning rejasini ishlash, turli xil didaktik materialni tanlash katta ahamiyatga ega. Eshitib idrok etishni rivojlantirish bolaning bilish faoliyati, nutq va talaffuzni idrok etish mexanizmlari shakllanishi uchun katta ahamiyatga ega. Qoldiqli eshitishni rivojlantirish bo‘yicha ishlarni erta boshlash alohida muxim ahamiyat kasb etadi, shu sababli eshitish funksiyasini rivojlantirish bola hayotining birinchi yillarida tobora senzitiv davrda amalga oshiriladi, bunda eshitish analizatori fiziologik jihatdan yetiladi, bu pedagogik ish samaradorligini ta’minlaydi. Dastlabki oylar davomida bolada katta odamning tovushi, ovozli o‘yinchoqlarga kompleks ko‘rish-eshitish e’tiborini jamlash shakllantiriladi. Eshitish apparatlaridan erta foydalanish bolaning eshitish qobiliyatini rivojlantirishning eng muhim sharti sanaladi.

Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish, shuningdek ularning ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishga bo‘lgan zamonaviy yondashuvlar oilani bola rivojlanishi jarayoniga faol kiritishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalarni nutqini rivojlantirish Ped. fan. nomz.dis.: Toshkent.: 2009 y
2. Fayzieva U. Maktabgacha yoshdagi eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar ta’limi. – Toshkent.: Ilm ziyo, 2006. – 74 b
3. Носкова Л.П., Головниц Л.А. Методика развития речи дошкольников с нарушениями слуха. – М.: Владос, 2004. – 344 с.

ADABIYOT DARSLARIDA O‘QIB TUSHUNISH KOMPETENSIYASI ORQALI BADIY MATNLARNI O‘ZLASHTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Shayxislamov Nursulton

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti o‘quv ishlari bo‘yicha dekan
o‘rinbosari, mustaqil izlanuvchi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada adabiyot darslarida o‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish orqali badiiy matnlarni o‘zlashtirish metodikasi tahlil qilinadi. O‘quvchilarning matnni chuqur anglash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun bosqichma-bosqich o‘rganish, klaster va PISA baholash tizimi metodlaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Ilmiy maqola misollar bilan boyitilib, badiiy asarlarni talqin qilishning samarali usullari tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: O‘qib tushunish kompetensiyasi, badiiy matn, adabiyot darsi, klaster usuli, PISA baholash tizimi, metodika, tahlil, tafsir, baholash, an‘anaviy ta’lim metodlari, zamonaviy ta’lim metodlari, natijaviylik

ABSTRACT

This article analyzes the methodology for mastering literary texts through the development of reading comprehension competence in literature lessons. The possibilities of using step-by-step learning, cluster and PISA assessment system methods to develop students' skills in deep understanding and analysis of the text are highlighted. The scientific article is enriched with examples and describes effective methods for interpreting literary works.

Keywords: Reading comprehension competence, literary text, literature lesson, cluster method, PISA assessment system, methodology, analysis, interpretation, assessment, traditional teaching methods, modern teaching methods, consequentialism

KIRISH

O‘quvchilarning badiiy matnlarni o‘zlashtirish darajasi adabiyot darslarining samaradorligini belgilaydi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qib tushunish kompetensiyasi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va badiiy matnni chuqur anglash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada o‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish orqali badiiy matnlarni samarali o‘zlashtirish metodikasi yoritiladi.

ASOSIY QISM

1. O‘qib tushunish kompetensiyasi va uning mohiyati

O‘qib tushunish kompetensiyasi o‘quvchilarning matndagi asosiy fikrlarni ajratish, ularning mohiyatini anglash, mustaqil xulosa chiqarish va matnni shaxsiy tajriba bilan bog‘lay olish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiya shakllanishi uchun quyidagi bosqichlar muhim:

1. **Dekodlash bosqichi** – matnni to‘g‘ri o‘qish va undagi so‘zlar ma’nosini tushunish.
2. **Tahlil bosqichi** – asarning asosiy g‘oyasi va muammolarini aniqlash.
3. **Tafsir bosqichi** – matnni chuqur tahlil qilish, obrazlarni ochish, voqealar orasidagi bog‘liqlikni tushunish.
4. **Baholash bosqichi** – o‘quvchi asarni mustaqil talqin qiladi, uni o‘z qarashlari va hayotiy tajribasi bilan bog‘laydi.

Masalan Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanini olaylik.

• **Dekodlash bosqichi** – o‘quvchilar matndagi murakkab so‘zlarni tushunishlari uchun "yasovul", "bek", "xo‘jalik boshqaruvi" kabi tarixiy terminlar izohlab beriladi.

• **Tahlil bosqichi** – asardagi asosiy muammolar (muhabbat, erkinlik va an‘analar) ajratib olinadi.

• **Tafsir bosqichi** – Otabek va Kumush obrazlari tahlil qilinadi, ularning xarakterlari va qarashlari o‘zaro solishtiriladi.

• **Baholash bosqichi** – o‘quvchilar asardagi voqealarni bugungi hayot bilan taqqoslab, “Otabek bugungi kunda yashaganida qanday qaror qabul qilgan bo‘lar edi?” degan savolga javob berishadi.

Bu bosqichlar orqali o‘quvchilar faqat matnni o‘qibgina qolmay, balki uni tushunish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

2. Badiiy matnlarni o‘zlashtirish metodikasi

O‘quvchilarning badiiy matnni samarali o‘zlashtirishlari uchun turli metodik yondashuvlardan foydalanish lozim. Quyida eng samarali metodlar misollar bilan keltiriladi.

2.1. Matnni bosqichma-bosqich o‘rganish usuli

Bu usulda matn quyidagi tartibda o‘rganiladi:

1. **Oldindan tayyorgarlik** – matn muallifi va davri haqida ma’lumot berish.
2. **Dastlabki o‘qish** – matnning umumiy mazmuni bilan tanishish.
3. **Chuqur tahlil qilish** – asosiy g‘oya, obrazlar va voqealarni tahlil qilish.
4. **Tafsir va baholash** – o‘quvchilarning shaxsiy fikrini shakllantirish.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanini bosqichma-bosqich o‘rganishda quyidagicha ish olib boriladi:

• **Oldindan tayyorgarlik** – o‘quvchilar XX asr boshlaridagi ijtimoiy-madaniy muhit haqida bilib oladilar.

• **Dastlabki o‘qish** – asarning qisqacha mazmuni muhokama qilinadi.

• **Chuqur tahlil** – To‘xtaqul, Anvar va Ra‘no obrazlari o‘zaro taqqoslanadi. Anvarning ozodlik haqidagi qarashlari va jamiyatdagi to‘siqlar tahlil qilinadi.

• **Baholash** – o‘quvchilar bugungi kunda Anvar kabi yoshlarning erkinlik haqidagi qarashlarini muhokama qiladilar.

Bu usul o‘quvchilarga badiiy asarning g‘oyasini to‘liq anglashga yordam beradi.

2.2. Klaster usuli

Klaster – o‘quvchilarning o‘z fikrlarini vizual tarzda bog‘lashga yordam beruvchi usul.

Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” hikoyasini o‘rganishda quyidagi klaster tuziladi:

Markaziy g’oya	Obrazlar	Muammolar	Xulosa
Hayotning kutilmagan burilishlari	Otaxon, Zebi, Sherzod	Keksalik va befarqlik, mehr va hurmat	Insoniylikni yo‘qotmaslik muhim

Bu usul orqali o‘quvchilar asar g‘oyalarini tushunib, xulosalar chiqara oladi.

2.3. PISA baholash tizimi asosida tahlil qilish

PISA tizimi bo‘yicha o‘quvchilar matnni quyidagi jihatlar bo‘yicha o‘rganishadi:

1. **Matndan dalil topish**
2. **Dalillarni asoslash**
3. **Mustaqil xulosa chiqarish**

Masalan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidan parcha beriladi va o‘quvchilarga savollar beriladi:

- Anvarning ozodlik haqidagi fikrlari qaysi jummalarda aks etgan?
- Ushbu fikrlar bugungi jamiyat bilan qanday bog‘lanadi?
- Agar siz Anvarning o‘rnida bo‘lsangiz, qanday yo‘l tutgan bo‘lar edingiz?

Bu usul o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

3. Amaliy tajribalar va natijalar

O‘qib tushunish kompetensiyasi asosida o‘tkazilgan darslarda quyidagi natijalarga erishildi:

- **O‘quvchilar badiiy matnni tahlil qilishga qiziqish bildirishdi.**
- **Obrazlar va voqealar sabablarini mustaqil aniqlash qobiliyatlari oshdi.**
- **She’riy va nasriy matnlarning tahlilida ijodiy yondashuv shakllandi.**

“O‘tkan kunlar” romanini o‘qib tushunish kompetensiyasi asosida o‘rgangan 7-sinf o‘quvchilari quyidagi xulosalarga keldilar:

- Otabek obrazi tarbiyali, adolatparvar inson timsolidir.
- Kumush obrazi esa sharqona iffat va sadoqat timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.
- Asarning asosiy muammosi – an‘analar va yangilanish o‘rtasidagi ziddiyatdir.

Natijada o‘quvchilar faqat asarning voqealarini bilib qolmay, balki uni chuqur tahlil qilishga o‘rganadilar.

MULOHAZA VA NATIJALAR

Badiiy matnlarni o‘zlashtirishda o‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish quyidagi natijalarga olib keladi:

1. O‘quvchilar mustaqil tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rganadi.
2. Asar g‘oyalarini bugungi hayot bilan bog‘lay olishadi.
3. O‘quvchilar badiiy tasvir vositalarini anglab, ularni qo‘llashni o‘rganadi.

Bu metodlarni qo‘llash orqali adabiyot darslarining samaradorligi oshadi va o‘quvchilar matnlarni nafaqat o‘qish, balki tahlil qilish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishadi.

TAVSIYALAR

1. Badiiy matnlarni o‘qishda bosqichma-bosqich tahlil qilish usulidan foydalanish.
2. Klaster va grafik tahlil metodlarini keng joriy etish.

3. PISA mezonlariga asoslangan savollar orqali matnni tahlil qilishni yo‘lga qo‘yish.
4. O‘quvchilarga badiiy matnlarni talqin qilish uchun mustaqil izlanish imkoniyatini berish.

XULOSA

Badiiy matnlarni o‘zlashtirishda o‘qib tushunish kompetensiyasini shakllantirish adabiyot darslarini interfaol va mazmunli o‘tkazish imkonini beradi. Ushbu metodik yondashuv o‘quvchilarning tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, o‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish orqali adabiyot darslarida badiiy matnlarni chuqur o‘zlashtirishga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2017.
2. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016.
3. Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2020.
4. PISA baholash tizimi bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2021.
5. Ta’limda interfaol metodlar: metodik qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

FUQAROLIK KOMPETENSIYASINING MOHIYATI VA TUZILMASI

Djumaqulov Shuxrat Baxodirovich

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti professori v.b, Pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. E-mail: shux.2021@mail.ru**

Ravshanova Nargiza Bolibekovna

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi S-22-
16 guruh talabasi.**

Annotatsiya: mazkur maqolada “fuqaro kompetentligi”, “fuqaro kompetensiyasi”, “fuqarolik tuyg‘usi” tushunchalarining mazmun-mohiyatini aniqlashtirish orqali fuqarolik kompetensiyasi tuzilmasi aniqlashtirilgan. Shuningdek, fuqarolik kompetensiyasining asosiy jihatlari va funksiyalari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: fuqaro, kompetensiya, kompetentlik, fuqaro kompetentligi, fuqarolik kompetensiyasi, tuzilma, komponent, funksiya.

Dolzarbli. Mehnat bozori talablarining o‘zgarishi, insoniyat hayotining barcha sohalarining axborotlashtirilishi, oliy ta’lim jarayonlariga kredit-modul tizimining joriy

etilishi zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimini yangi sifat darajasiga yo’naltirishni taqozo etadi. Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim-tarbiya jarayonlarini modernizatsiyalash o’z navbatida “kompetensiyaviy yondashuv” tushunchasi bilan bevosita chambarchas bog’liqdir.

Kompetentli yondashuv jiddiy meyoriy bazaga ega bo’lgan kasb-hunar ta’limi rivojlanishining ustuvor va istiqbolli yo’nalishi hisoblanadi. Bunda kompetensiyalarni o’zlashtirish ta’limning asosiy maqsadi va natijasidir.

Tadqiqotning maqsadi. Fuqarolik kompetensiyasining mazmun-mohiyatini, ilmiy yondashgan holda, olimlar fikrlari asosida tadqiq etishdan iboratdir.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda “kompetensiya” va “kompetentlilik” atamaları turlicha talqin etiladi. Yaqin vaqtlargacha ularning mazmuni bo’yicha ikkita nuqtai nazar mavjud edi, ba’zi mualliflar ushbu atamalarga bir-biridan alohida tarzda qarashgan bo’lsa, boshqalari ularni bir xil deb hisoblashgan. Hozirda tadqiqotchilar ushbu tushunchalar o’ziga xoslikka ega bo’lib, ularni farqlash zarurligini ta’kidlashmoqda.

N.Muslimovning fikricha inglizcha “competence” tushunchasining lug’aviy ma’nosi “qobiliyat” demakdir, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko’nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi; kompetentlik talabalarning shaxsiy sifatleri to’plami hamda kasbiy sohaning tayanch talablarini o’zida ifoda etadi [1].

B.Xodjayev kompetensiya – ma’lum bir sohada samarali produktiv faoliyat uchun zarur bo’lgan o’quvchining avvaldan belgilangan ta’limiy tayyorgarligiga qo’yiladigan ijtimoiy talablar (meyorlar)dan ham o’zib ketishi; kompetentlik esa, tayanch, umumiy va fanga doir kompetensiyalarning o’zlashtirilishi, degan xulosaga kelgan[2].

Kognitiv kompetentlik sohasida ilmiy izlanishlarni amalga oshirgan J.Otepbergenov o’zining ilmiy tadqiqotida ko’pchilik mualliflarning fikrlariga qo’shilgan holda umumiy, obyektiv va ma’lum bir faoliyat turini egallash bo’yicha shaxsiy tajriba sifatida “kompetensiya” va “kompetentlik” kategoriyalarini farqlash lozimligini qayd etib o’tgan. Natijada, kompetentlik deganda insonning ma’lum bir sohada samarali faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyatini ifoda etuvchi uning integrativ shaxsiy dinamik tavsifi tushuniladi, degan nuqtai nazarni ilgari surgan[3].

I.G.Galyamina kompetensiyani turli sohalaridagi kasbiy muammolarni hal qilishda bilim va ko’nikmalarni qo’llay olish qobiliyati va unga insonning tayyorligi, kompetentlilikni esa – kompetensiyalar yig’indisining namoyon bo’lishi sifatida tushunadi[4].

I.A.Zimnyaya kompetensiyalar deb ba’zi ichki, potensial, yashirin bilimlar, tasavvurlar, harakatlar algoritmlari, qadriyatlar tizimlarini hisoblaydi, ular esa keyinchalik insonning kompetentligida o’zini namoyon etadi, degan fikrni qayd etib o’tgan. Kompetentlik, uning fikriga ko’ra, bilimlarga asoslangan dolzarb, shakllantiradigan shaxsiy sifat, insonning intellektual va shaxsiy belgilangan ijtimoiy-kasbiy tavsifnomasi, uning shaxsiy sifatidir[5].

A.V.Xutorskoy kompetensiyani o’quvchining ma’lum bir sohada samarali produktiv faoliyati uchun zarur bo’lgan, uni ta’limga tayyorlash uchun uzoqni ko’zlaydigan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab (meyor) sifatida tavsiflaydi. Kompetentlilik deganda, ma’lum bir ijtimoiy va shaxsiy-ahamiyatli sohada o’quvchining faoliyat tajribasi bilan belgilangan, uning shaxsiy sifatleri yig’indisi, tegishli kompetensiyalarni egallash, o’zlashtirish natijasi tushunilishini alohida ta’kidlab o’tgan[6].

O.N.Yarigin kompetensiyani faoliyatning maqsadiga erishish mezonlari bilan birgalikda yechilishi kerak bo‘lgan bir qator muammolarni o‘z ichiga oladi, kompetentlikni esa bu motivatsiya, intellektual qobiliyatlar, refleksiya, kreativlik va yashirin bilimlarning dinamik birligi deb hisoblaydi[7].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda shuni ta’kidlash mumkinki, “kompetensiya” tushunchasini tavsiflashda ko‘pincha intilish, qobiliyat, tayyorlik fe‘llariga tayaniladi, kompetentlik esa, integrativ shaxsiy sifat yoki sifatlar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Eng umumiy ma’noda, kompetensiyani o‘z bilim, malaka, tajriba, shaxsiy sifatlarini amalga oshirishga intilish, tayyorlik va qobiliyatlar yig‘indisi sifatida tushunish mumkin. Faoliyatda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan kompetensiyalar ma’lum bir sohadagi kompetentlikni belgilab beradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda kompetensiya va kompetentlik bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqlikda belgilanadi va kompetentlik darajasi uning kompetensiya talablariga muvofiqligiga bog‘liq, degan qarash mavjud. Kompetensiya ijtimoiy buyurtma, ish beruvchilar tomonidan qo‘yiladigan talablar asosida belgilanadi, kompetentlik esa o‘quv jarayonida shakllanib, kasbiy faoliyat davomida amalga oshiriladi va rivojlanib boradi.

Zamonaviy ta’limning asosiy muammolaridan biri bu asosiy kompetensiyalarni tanlab olish bo‘lib, ular umumkasbiy va fanga doir guruhlariga ajratiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda asosiy kompetensiyalarning psixologik-pedagogik asoslarini ajratib ko‘rsatish, ularning mazmuni, xususiyatlari va tarkibiy asoslarini aniqlash muammolariga katta e’tibor qaratiladi.

Yuqorida nomlari qayd etib o‘tilgan mualliflarning “tanyach kompetensiyalar” tushunchasiga bergan ta’riflari mazmunini tahlil qilib, umumiy olganda ularning nuqtai-nazarlaridagi umumiylikni ta’kidlab o‘tgan holda quyidagi xulosaga kelindi: tayanch kompetensiyalar – bu umummadaniy, kasbiy va fanga doir kompetensiyalarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish, hayotiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan, bilim, malaka, ko‘nikma, shaxsiy sifatlar, dunyoqarash va dunyoni idrok etish tizimida ifodalangan ma’lum bir muhim tarkibiy asoslar majmuidir.

Fuqarolikni asosiy kompetensiya sifatida ajratib ko‘rsatish 1990-yillarning ikkinchi yarmida boshlanadi. I.A.Zimnyaya tomonidan “fuqarolik tuyg‘usi bilan bog‘liq kompetensiyalar” atamasi fanga kiritildi[8]. Zamonaviy pedagogika fanida “fuqarolik kompetensiyalari” tushunchasi va o‘z mazmun-mohiyati jihatidan bir-biriga yaqin bo‘lgan yana bir qator atamalar uchraydi: “fuqaro kompetentligi”, “fuqarolik hissi kompetentligi”, “fuqarolik kompetensiyasi”.

I.A.Zimnyaya ko‘ra, fuqarolik kompetensiyalari deganda, fuqaroning huquq va majburiyatlarini bilish va ularga rioya qilish; erkinlik va mas’uliyat, o‘ziga ishonch, o‘z qadri-qimmatini, fuqarolik burchi; davlat ramzlari (gerb, bayroq, madhiya) haqida bilimga ega bo‘lish va ulardan g‘ururlanish nazarda tutiladi. Uning fikricha, fuqaro kompetentligiga, insonni jamiyat a’zosi, davlatga tegishlilik sifatida uning sotsial, ijtimoiy mohiyatining asosi sifatida qarash kerak[8].

Z.S.Mazir fuqarolik kompetensiyasini huquq, siyosat, jamiyat, davlat to‘g‘risidagi bilimlarni qo‘llashga, muayyan ijtimoiy vaziyatlarda fuqarolik rollarini bajarishga imkon

beradigan siyosiy-huquqiy ko‘nikma va malakalarni egallashga (saylovchi, qonunlarni hurmat qiluvchi fuqaro, jamoatchilik ishlarida faol, volonter) tayyorlik, deb ta’riflaydi.

V.SH.Maslennikovaning fikriga ko‘ra, fuqarolik kompetensiyasi – bu demokratik jamiyatda fuqarolik huquq va majburiyatlarining butun majmuini shaxsan faol, mas’uliyatli va samarali amalga oshirish, o‘z bilim hamda ko‘nikmalarini amalda qo‘llashga imkon beradigan tayyorlik va qobiliyatlar yig‘indisidir.

L.V.Orininaning fikricha, fuqarolik kompetensiyasi deganda shaxsning integrativ sifati tushunilib, u kognitiv, qadriyatli, xulq-atvorli va refleksiv komponentlarni o‘z ichiga oladi va Vatanni sevish, o‘z Vatani manfaatlarini himoya qilish, ona-tabiatni asrash-avaylash, o‘z xalqining madaniy urf-odatlarini, an’analarni saqlab qolish va avloddan avlodga yetkazish qobiliyati va boshqa xalqlarga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini rivojlantirishda namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi tahlillarga tayangan holda, fuqaro kompetentligi va fuqarolik kompetensiyasi tushunchalariga quyidagi tarzda aniqlik kiritish mumkin:

- **fuqaro kompetentligi** – bu subyektning fuqarolik kompetensiyalari yig‘indisini egallashdan iborat bo‘lib, u o‘zini jamiyatning (davlatning) to‘laqonli a’zosi sifatida anglashi, uning manfaatlariga sodiq bo‘lishi, huquq, erkinlik va majburiyatlar yig‘indisini egallashi, fuqaro sifatida harakat qilishida namoyon bo‘ladi;

- **fuqarolik kompetensiyasi** – bu o‘z bilim, malaka, tajribasi, shaxsiy sifatlarini faoliyatda amalga oshirishga intilish, buning uchun tayyorlik va qobiliyati yig‘indisidir.

Bizgacha amalga oshirilgan tadqiqotlarning natijalari fuqaro kompetentligi va fuqarolik kompetensiyasi mazmuni hamda fuqarolik tuyg‘usi tushunchasi o‘rtasida o‘xshashlik mavjudligini ko‘rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik kompetensiyasi o‘zida kognitiv, qadriyatli, xulq-atvorga doir, refleksiv komponentlarni aks ettiruvchi hamda Vatanni sevish, o‘z xalqining qiziqishlarini himoya qilish, ona tabiatni muhofaza qilish, o‘z xalqining tili va madaniy an’analarni saqlash, avloddan- avlodga yetkazish, shuningdek, turli etnoslarning madaniyatini hurmat qilish va e’zozlash, boshqa xalqlarga tolerant munosabatda bo‘lish qobiliyatini namoyon etuvchi shaxs integrativ sifatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед.фан.докт. ... дисс. – Тошкент: 2007. – 357 б.

2. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. –Тошкент, 2016. – 314 б.

3. Отепбергенов Ж.С. Ахборот таълим мухити шароитида талабаларда когнитив компетентликни ривожлантириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. – Нукус, 2020. – 167 б.

4. Галямина И.Г. Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения с использованием компетентного подхода: материалы к шестому заседанию методологического семинара 29 марта 2005 г. М, 2005.

5. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Профессиональное образование. – 2006. - №2. – С. 18.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58-64. - С. 62.
7. Ярыгин О.Н. Методология формирования компетентности в аналитической деятельности при подготовке научных и научно-педагогических кадров: Диссертация ... доктора педагогических наук. – Тольятти, 2012. – 494 с.
8. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. // Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр. / Под ред. А.В. Хуторского. М.: ИНЭК, 2007.
9. Журова В.Г. Становление гражданской компетентности студенческой молодежи в вузе: автореферат диссертации ... кандидата педагогических наук. – М., 2010. – 37 с.

“ABU RAYHON BERUNIY” ROMANI TIPIDAGI ASARLARNING MAYDONGA KELISHI

Norbekov Rahmatilla Eshpo‘latovich
CHDPU doktranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Isajon Sultonning “Abu Rayhon Beruniy” romanining maydonga kelishi, tarixiy roman janriga xos xususiyatlar haqida so‘z boradi. Maqolada obraz turlari, tipik obraz, prototip obrazlarning yaratishda yozuvchi mahorati badiiy tahlil qilingan. Abu Rayhon Beruniy timsolining turlicha talqinlariga oid kuzatishlar amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy asar, roman, tahlil, talqin, tarixiy fakt

Abstract

This article discusses the emergence of Isajon Sultan's novel "Abu Rayhan Beruniy" and the characteristics of the historical novel genre. The article analyzes the writer's artistic skills in creating types of characters, typical characters, and prototype characters. Observations are made regarding various interpretations of the character of Abu Rayhan Beruniy.

Keywords: work of art, novel, analysis, interpretation, historical fact

Kirish O‘zbek adabiyoti insoniyatning buyuk siymolari, ularning hayoti va ijodiy merosiga bag‘ishlangan ko‘plab asarlar bilan boyitilgan. Shunday ulug‘ shaxslardan biri Abu Rayhon Beruniydir. Beruniy nafaqat Sharq balki jahon ilm-fanining yorqin yulduzlaridan biri bo‘lib, uning asarlari ko‘plab fan yo‘nalishlarida chuqur iz qoldirgan. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Beruniy asarlarini o‘zbek nasrida o‘rganish va tasvirlash orqali yosh avlodga uning ulkan merosini yetkazish ahamiyatli hisoblanadi. Beruniy shaxsiyati O‘zbek nasrida chuqur o‘rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Ko‘pgina yozuvchi va shoirlar uning ilm-fanga qo‘shgan hissasini yoritish orqali o‘z asarlarida buyuk allomaning insoniy fazilatlarini va ilmiy jasoratini tasvirlashga intilganlar. Beruniy obraziga bag‘ishlangan o‘zbek adabiyoti namunalari orasida tarixiy romanlar va qissa janridagi asarlar alohida o‘rin tutadi.

Beruniy o‘z asarlarida matematika, astronomiya, geografiya, tarix va falsafaga oid dolzarb masalalarni qalamga olgan. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” kabi asarlarining o‘zbek tiliga tarjimasi va ularning nasriy asarlarda ishlatilishi o‘zbek adabiyoti rivojida muhim o‘rin tutadi. Bu asarlar Beruniy ilm-fanning ko‘lamini yoritibgina qolmay, o‘zbek nasri mavzularini kengaytirishda ham xizmat qildi. Buyuk bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniy yaratgan asarlar necha asrlardan buyon insoniyat tamadduni rivojiga o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda.

Asosiy qism. Ilm-fanning turli sohalarini qamrab oluvchi 160 ga yaqin asarlar yaratgan zabardast olim siymosi turli badiiy asarlarda, turlicha talqinda aks ettirilgan. Jumladan, o‘zbek adabiyotida ilk bosqich ya’ni sovet davrida Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romani, Mirkarim Osimning “Jayhun ustida bulutlar” qissasi, mustaqillik yillarida Pirmat Shermuhammedov “Dahoning tug‘ilishi yoxud Abu Rayhon Beruniy qismati” qissasi, Qurbon Muhammadrizoning “Sinov sahnasi”, “Omonat tuhfasi”, yaqin yillarda nashrdan chiqqan “Bir siqim tuproq” romanlari Beruniy shaxsiyatini yoritish uchun yozilgan asarlardir. Bugungi kunda zamonaviy adabiyotda esa Isajon Sultonning “Abu Rayhon Beruniy “asari yorqin yulduzdek porlab turibdi. Shuningdek, Beruniy timsoli bosh obraz qilib olinmagan bo‘lsa-da, Maqsud Qoriyevning “Ibn Sino” hamda “G‘aznaviylar” romanlarining ma’lum boblarida Beruniyning shaxsiyati va ilmiy faoliyatiga doir tarixiy fakt va badiiy uydirmalarga asoslangan ma’lumotlarni uchratishimiz mumkin. Har bir asarning janr xususiyati va ijodkorning obraz yaratish mahorati asosida Abu Rayhon Beruniy timsolining turlicha talqinini uchratishimiz mumkin. Jumladan, roman janrining asosiy xususiyati ma’lum bir davrning ijtimoiy-siyosiy xususiyati asosida obrazlar talqini hisoblanib, “...muayyan shaxs taqdirining oilaviy-maishiy, milliy, ijtimoiy, madaniy va tarixiy muhit bilan o‘zaro uzviy aloqada tasvirlanishi roman janrining ko‘lami va g‘oyaviy-badiiy qiymatini namoyish etadi”. Shunga ko‘ra, Beruniy obrazi yaratilgan roman janriga mansub Maqsud Qoriyevning “Ibn Sino”, “G‘aznaviylar”, Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” kabi romanlarda qahramon va davr masalasi yetakchilik qilsa, qissa janriga mansub asarlarda esa janr xususiyatiga ko‘ra Beruniy obrazi qahramon taqdiriga oid turli voqealar qurshovida qisqacha bayoni keltiriladi. Jumladan Mirkarim Osim qalamiga mansub “Jayhun ustida bulutlar” qissasida ham xuddi shu xususiyat yetakchilik qiladi. Ushbu asar hajm jihatdan ham, qahramon taqdirining yoritilish jihatidan ham qisqa, ixcham shaklda yaratilgan bo‘lib, asosan, Abu Rayhon Beruniyning faoliyati haqida qisqacha ma’lumot berish bilan cheklanadi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, asar ixcham, atiga 32 sahifadan iborat bo‘lib, qissa Abu rayhon Beruniyning ustози Abu Nasr ibn Iroq ta’rifi va tavsifi bilan boshlanadi: “Xorazmshoh Abu Abdulloning amakivachchasi Abu Nasr ibn Iroq ma’rifatparvar va donishmand odam edi. U yuksak martabali amaldor, ayonlar bilan emas, ahli ilm-u fozillar bilan suhbatlashishdan zavqlanar, insonning ziynati zardo‘zi chupon va tilla kamar emas, ilm-u urfon, deb hisoblar edi”. Asar bevosita Abu Rayhon Beruniy tasviri bilan emas, uning ustози Abu Nasr Ibn Iroq tasviri bilan boshlanishi bejiz emas. Ya’ni muallif Beruniyni tug‘ma sohibi hikmat emas, balki ustozining yo‘l-yo‘riqlari asosida tirishqoqlik bilan ilm egallagan donishi zamon sifatida gavdalantirish g‘oyasi adibning yashirin muddaosi sifatida bo‘y ko‘rsatadi. Ammo shu bilan birga Beruniyning tug‘ma qobiliyatlarini ham inkor etmagan holda qomusiy alloma timsolini

afsonaviy, ertaknamo shaklda bo‘rttirib ko‘rsatmay, davrining iqtidorli shaxsi sifatida jonli tarzda tasvirlaydi. Asarda berilgan ushbu tasvirni fikrimizning yaqqol isboti sifatida ko‘rishimiz mumkin: “Muhammadning zehni kundan-kunga ochilib, muallimlarini hayratga sola boshladi. Handasa va hisob ilmini yaxshi o‘rganib, berilgan masalalarni mustaqil hal etadigan bo‘ldi. U ibn Iroqning kutubxonasida o‘tirib kitob mutolaa qilishni yaxshi ko‘rar edi”. Ushbu tasvir orqali yosh Muhammadni buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy deya olamga tanitgan uning tirishqoqligi va ilmga chanqoqligi ekanligi hayotiy tarzda yoritilganligini guvohi bo‘lamiz. Asarda Beruniyning oilasi, shaxsiy hayoti haqida juda qisqagina va atiga bir o‘rinda ya’ni asar boshida ma’lumot keltiriladi: “ – Va alaykum assalom! Kel, beriroq kelib o‘tir, – dedi uy egasi peshonasi keng, qirraburun, ko‘zlari o‘tkir bolaga diqqat bilaan qarab. U ro‘parasida kelib tiz cho‘kkandan keyin : – oting nima? Necha yoshdasan? – deb so‘radi. – Otim Muhammad. O‘nga to‘lib, o‘n birga qadam qo‘ydim.– Borakallo. Otangning otlari Ahmad bo‘lsa kerak.– Topdingiz, dadam men tug‘ilmasdan burun o‘lib ketganlar. Abu Nasr yelkasiga yamoq tushgan bo‘z choponli bolaning boshidagi qo‘tir cho‘girmasiga qarab o‘yga toldi. U vaqtlarda otasi noma’lum bo‘lgan yetim bolalarni Muhammad ibn Ahmad deb yuritir edilar.– hozir seni boqayotgan o‘z onangmi?– Bo‘lmasam-chi! – dedi”. Ushu parchadan anglashiladiki, Beruniy yetim bo‘lgan. Bir ayol qaramog‘ida ulg‘aygan. Shundan boshqa asarda Beruniyning shaxsiy hayoti va oilasi haqida birorta ham ma’lumot uchramaydi. Bu esa muallif Abu Rayhon Beruniy to‘liq ilm-fan kishisi sifatida tasvirlamoqchi bo‘lganidan dalolat. Beruniyning voyga yetish, ulg‘ayish tasvirini ham bevosita ilmiy atmosfera ichida tasvirlashi ham yuqorida keltirgan fikrimizning isboti bo‘la oladi. Qahramonning bolaligiga oid har bir tasvir, har bir voqeada uning ilm-fanni yuksak ishtiyoq bilan egallayotgani tasviri yetakchilik qiladi. Asarda Beruniy bolalikdan o‘ta tirishqoq, bilimga chanqoq ekanligiga urg‘u beriladi. Qissada uning ismidagi “Rayhon” nomi qo‘yilishi ham ana shunday qiziquvchanligi bilan bog‘lanadi, ya’ni dorivor giyohlar yig‘ish va ularning xususiyatlarini aniqlashga qiziqqanidan unga Rayhon laqabi berilgani izholanadi. Muallif o‘quvchini bo‘lajak qomusiy olim yetishib chiqayotganini qadamma-qadam kuzatishga chorlovchi tasvirlarni keltiradi. Masalan, asr boshida yosh Beruniy giyohlar yig‘ayotgan holda tasvirlansa, birozdan so‘ng handasa ilmini egallashga mukkasidan ketgan holda o‘quvchilarga namoyon bo‘ladi. Keying o‘rinda esa hammani lol qoldirib Arastuning “Moba’dat tabia” nomli falsafaga oid risolasi mutolaasi ustida namoyish etiladi. Beruning har jabhada ilg‘or, qiziquvchan ekanligini quyidagi ta’rif orqali ham anglashiladi: “ Beruniy, ya’ni shahar o‘n besh-o‘n olti yoshdayoq falsafa, mantiq va ilmi falakka doir asarlarni o‘qib tushunadigan, quyosh va sayyoralarning osmondagi holatini kuzatadigan bo‘ldi. Bo‘sh vaqtlarida she’r o‘qir, diniy kitoblarni mutolaa qilardi”. Ushbu ta’rif orqali muallif Beruniyning o‘n besh-o‘n olti yoshdayoq mukammal bilimlar sohibi bo‘lganligini o‘quvchiga uqtiradi.

Muallif o‘qirmanlarni Beruniyning zakosiga lol qoldiruvchi tasvirlarni keltiradiki, bevosita alloma shaxsi har bir o‘quvchining hayratini uyg‘otmay qolmaydi. Jumladan: “ – Muqaddas kitoblarda kishining ko‘nglini xijil qilaturgan gaplar bor, - dedi u bir kuni ustoz kutubxonaga kirib tepasiga kelganda. – O‘tiring, ko‘nglimdagi shak-shubha tugunlarini yechishga yordam bering. Tavrotda, Xudo olamni olti kunda yaratdi, birinchi kuni yer-u osmonni, uchinchi, ya’ni chorshanba kuni oy bilan quyoshni yaratdi deyilgan. Holbuki, kun

va tunning sababchisi – chiqib, botib turadigan oftob-ku! U birinchi kuni yaratilishi kerak edi axir...” 15-16 yoshli o’spirin kun yaratilmasdan turib “birinchi kuni” deb vaqt o’lchovi berilishi mantiqan xato ekanligini isbotlab kishini hayratga soladi. Bundan tashqari, Mahmud G’aznaviy bilan bo’lgan voqea ham Beuniyning topqirligini ko’rsatib beradi. Podshoh Beruniyni mot qilish maqsadida hozir qaysi eshikdan chiqib ketishini topib qog’ozga yozishini buyuradi. U esa atrofdagi sakkizta eshikka razm solib chiqqach, qog’ozga yozadi javobini. Podsho bu eshiklarning hech biridan chiqib ketmay devorni buzib xonadan chiqadi va qaytib kelib Beruniyning javobini o’qib lol qoladi. Qog’ozda podshoh sakkiz eshikning hech biridan chiqib ketmaydi, devorni buzdirib chiqib ketishi yozilgan edi. Muallifning ijodkorona yondashuvi asosida ushbu syujet Beruniyni yuksak aql-zakovat sohibi ekanligini yana bir karra isbotlaydi. Asarda Beruniyga xos bir qancha fazilatlar turli voqealar orqali ko’rsatib beriladi. U dono, zukko, topqir shogird hamda o’zini ilm-fanga bag’ishlagan olim sifatida ko’z oldimizda namoyon bo’ladi. Qissada Abu Rayhon Beruniy nafaqat ilm-u urfon kishisi, balki siyosatga taalluqli shaxs ya’ni hukmdor Abul Abbosga maslahatchi sifatida ham namoyon bo’ladi. Asarning Abu Rayhon Beruniy qahramon qilib olingan boshqa asrlardan voqelikning ixchamligi va voqea-hodisalarning tez rivojlanib ketishi bilan farq qiladi. Masalan, o’n bir yoshida Abu Nasr ibn Iroq qaramog’iga olingan yetim bola bir pasda ulg’ayib safadan barkamol yigit bo’lib qaytib keladi. Safar tafsilotlari va musofirlik hayoti haqida batafsil ma’lumot berib o’tilmay, qisqacha suhbat davomida eslab o’tiladi. Bundan tashqari, asarda qahramonning ichki monologlaridan deyarli foydalanilmaganligi sababli Beruniyning insoniy sifatleri, xarakteri o’quvchiga mavhumligicha qoladi. Faqatgina asarning bir o’rnida, Mahmud G’aznaviy bilan bo’lgan ziddiyatli vaziyatlarda Beruniyning qaysar, qat’iyatli ekanligi yoritiladi xolos. Qolgan voqealar davomida o’quvchiga faqatgina ilm kishisi sifatida tasavvur uyg’otadi. Asarning Beruniy siymosi yoritilgan boshqa asarlardan yana bir farqli jihati, olimning hayoti so’ngiga qadar bo’lgan voqealar yoritilmaydi. Beruniyning keying taqdiri o’quvchlarga mavhumligicha qoladi. Shu boisdan, bir qarashda asar o’quvchiga tugallanmagandek taassurot uyg’otadi. Muallif Beruniyning qomusiy olim sifatidagi faoliyatini to’liq yoritmay, faqatgina falakiyot va handasaga oid faoliyatiga asosiy urg’u qaratadi. Alloma qalamiga mansub she’rlar asarda umuman keltirilmaganligi bois adabiy faoliyati umuman yoritilmaydi. Yana bir boshqa asarlardan farqlovchi jihati shuki, qissada Beruniyning asarlari yozilish tarixi, jarayoni va undan parchalar keltirilmaydi.

O’zbek adabiyotida Abu Rayhon Beruniy obrazi talqin qilingan turli xil janrlardagi yigirmaga yaqin asarlar mavjud. Shulardan biri Odil Yoqubov qalamiga mansub 1982-yilda yozilgan “Ko’hna dunyo” romanidir. Ushbu roman Odil Yoqubovga shuhrat keltirgan asarlaridan biri hisoblanadi. Yozuvchining ushbu romanini tahlil qiladigan bo’lsak, asar markazida Ibn Sino va Beruniy taqdirlari, ular yashagan davr turadi. Ammo bu asar boshqa biografik asarlar (“Navoiy”, “Yulduzli tunlar”) dan farq qiladi. Xuddi avvalgi tarixiy romani “Ulug’bek xazinası”da bo’lgani kabi bu asarda ham qahramonlari hayotini xronologik tarzda hikoya qilish yo’lidan bormaydi, ikkala alloma hayotidagi jiddiy bir palla – bor-yo’g’i bir oydan ortiq davr hodisalarini qalamga oladi. Qahramonlar hayotidagi bu davr shunday bir dovonki, bu dovondan ularning butun bosib o’tgan yo’li, o’tmish va kelajagi yaqqol ko’rinadi. Voqealar sodir bo’lgan maskan shunday bir bekatki, bu bekatda xilma-xil odamlar to’qnash

keladilar, bu yerda umr bo’yi davom etgan ziddiyat, mojarolar muayyan intihosiga yetadi, dillarda armon bo’lib yotgan dard-u hasratlar to’kib solinadi, sir-u asrorlar oshkor bo’ladi, umrlar sarhisob etiladi, muallif personajlarga qo’shib, hayot jumboqlari ustida qizg’in bahslar olib boradi. Romanga asos qilib olingan hodisa – umr bo’yi Sulton Mahmud G’aznaviyni xushlamagan, sulton ta’qibidan olislarda yurgan Ibn Sinoning pirovardida uning huzuriga kelishi, yigirma yil judolikdan so’ng G’aznada Beruniy bilan diydorlashuvi voqeasi hayotda bo’lgan-bo’lmagani ma’lum emas. Biroq yozuvchi ijodining mahsuli bo’lmish bu hodisalar badiiy haqiqatning go’zal namunasi, noyob badiiy modeli darajasiga ko’tarilgan. Ibn Sino bilan ustoz Beruniyning G’aznadagi uchrashuvi, Beruniy xonadonidagi muloqotlar, ko’ngil rozlari, ilm-fan, tabiat, koinot va jamiyat haqidagi bahslar ifodasi romanning eng jozibali, huzurbaxsh sahifalarini tashkil etadi. Bir vaqtlar ustoz Beruniy bilan shogird Ibn Sino orasida jiddiy ilmiy tortishuvlar bo’lgan, ustoz shogirdning ayrim qarashlarini keskin tanqid ostiga olgan, bunda ba’zan adolatsizliklarga ham yo’l qo’ygan... mana endi o’sha bahslarga yakun yasash, oydinlik kiritish ko’ngildagi g’uborlarni ko’tarish, umuman ikki alloma hayotida tutgan yo’l, umr saboqlarini sarhisob etish, qarashlarni muvofiqlashtirish payti keladi. Shunisi muhimki, ikki alloma orasida qizg’in munozaralar, tanlangan yo’llarda, qarashlarda ayrim farqlar yuz bergan bo’lishiga qaramay ular aslida maslakdagi shaxs-siymonlardir. Asarni o’qiganda siz buni butun qalbingiz bilan his etib turasiz. Garchi G’aznadagi uchrashuv yozuvchi ijodi fantaziyasining samarasi bo’lsa-da, tarixiy haqiqatda mosdir, chunki ikki buyuk alloma ilmiy ijodiy merosining tarixiy taqdiri, ular orasidagi mushtarakliklar bu haqiqatni to’la tasdiqlaydi. Beruniy taqdirining romandagi talqini ham juda ibratli va go’zal tasvirlangan. Bu olimning hayoti nisbatan osoyishtaroq kechgan. U uzoq vaqt G’aznaviylar saroyida muqim turib, ilm-fan bilan mashg’ul bo’lgan. Ilm manfaatini deb shaxsiy istaklariga qarshi chiqib bo’lsa-da, saltanat bilan murosaga borgan. Avvalo, ulug’ maqsadni deb uzoq yillar shaxsiy maylga zid yo’l tutib yashashning o’zi ulkan fojia. Buyuk olim Sultonning ko’p adolatsizliklarini o’z ko’zi bilan ko’rib turadi, u shohning Hindiston yurishlarida qatnashgan, bu o’lkadagi mislsiz qirg’in, zulmlarning bevosita shohidi bo’lgan. Bularni eslaganda Beruniy adadsiz iztiroblar ichida qovriladi. Buning ustiga barcha Beruniy hukmdor bilan muayyan murosaga borgan bo’lsa-da, baribir har qadamda saltanatdan jabr ko’radi – uning eng oddiy so’rovlari ham saroyda javobsiz qoladi, yaqin kishilarini himoya etolmay qiynaladi, firibgar soxta hakimning obro’-e’tibor topishi, hakim-u davron Ibn Sinoning tahqirlanishi – bunday adolatsizlikning guvohi bo’lish Beruniy uchun cheksiz kulfat, alam-iztirob. «Ko’hna dunyo»dagi bu sujet katta ramziy – umumlashma xususiyatga ega. Haqiqiy iste’dod sohiblar, chin zahmatkash daholar bu yoqda qolib, xor-u zor bo’lib, soxta, firibgar “ijodkor”larning obro’-e’tibor qozonishi hamma davrlarga, ayniqsa, mustabit hukmronlar siyosatiga xos tarixning ajib bir sirli jumbog’idir. Roman ana shu sirli jumboq ustida iztirob bilan o’ylashga, bahsga undaydi bizni. Ro’y bergan adolatsizlik ikki buyuk allomada ikki xil taassurot qoldiradi. Charxi kajraftorining xilma-xil o’yinlarini, jabr-u sitamlarini ko’p ko’rgan Ibn Sino bu telba dunyoning mudhish nayranglariga go’yo beparvodek qaraydi. Beruniy esa g’azab, afsus nadomatlardan o’zini qo’yarga joy topolmaydi. Roman personajlari hayotidagi mavqeyi, maslak-e’tiqodiga ko’ra ikki guruhga ajraladilar. Bir tomondan hukmdorlar, saltanatga xizmat etuvchi, o’z shaxsiy manfaati yo’lida

hech narsadan qaytmaydigan xudbin, yovuz, munofiq, firibgarlar; ular har bob bilan ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotga to’sqinlik qiladilar, haqiqatni oyoqosti etadilar, mehnatkash xalq vakillariga zug’um, zulm o’tkazadilar. Ayni paytda o’sha “maslakdoshlar” – sulton Mahmud, amir Ma’sud, Xatlibegim, Abdul Hasanak, Ali G’arib, Piri Bukriy, Ibn Shahvoniylar orasida murosasiz ziddiyat, olishuv to’qnashuvlar ketadi... Ikkinchi tomondan ijtimoiy taraqqiyot yo’lida turgan, saltanatdan jaf ko’rgan kishilarning saltanatga cheksiz nafratli, isyoni va unga qarshi goh pinhona, goh oshkora kurashi... Shu bilan birga muallif mana shu maslakdoshlar qarashlaridagi muayyan tafovutlarga ham e’tiborni tortadi. Chunonchi, ulug’ alloma Ibn Sino bilan Beruniy oralarida qizg’in munozaralar bo’lib o’tadi, el-yurt, adolat g’amida yurgan Ibn Sino adolat uchun kurashga otlangan Imom Ismoil maslagini qabul qila olmaydi. To’g’ri, muallif ayrim personajlar, masalan, Ibn Shahvoni, Piri Bukriylarning tashqi qiyofasi, xatti-harakatlarini ham batafsil ta’rif-tavsif etadi, xarakterlar orasidagi to’qnashuvlarni ham ancha keng yoritadi, lekin baribir romanda qahramonlarning qalb bahsi, dramasi nidosi – ohangi orqali namoyon etish yetakchilik qiladi. Adabiyotshunos olim Anvar Allamberganov ham “Ko’hna Dunyo” asarida Beruniy obrazining gavdalanishi xususida bir qancha tahlillarni amalga oshirgan. Kitobxonlarga shu o’rinda asar mazmun-mohiyatini anglashga katta yordam bergan. O’rganishlarimiz natijasida Odil Yoqubov “Ko’hna dunyo”sini yozishda ancha muncha materiallar to’plaganini ko’rishimiz mumkin. Bu manbalar ichida allomaning qalamira mansub asarlar ham borligi tayin. Ayniqsa “Tahqiq mo lil Hind min ma’qula fi-l-aql av marzula”, ya’ni “Hindlarning aqilga sig’adigan va sig’maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi”, qisqacha “Hindiston” va “Kitob al-jamohir fi-ma’rifat al-javohir”, ya’ni “Qimmatbaho javohirlar haqida bilimlar kitobi”, yanada qisqa qilib aytganda, “Mineralogiya” asarlaridan unumli foydalangani roman voqelar rivojida qabarib ko’rinadi. Asarga to’qima personaj sifatida kiritilgan Piri Bukriy bilan Beruniyning ikki daf’a keskin to’qnashuvi jarayonida Abu Rayhonning olimlik va chin insoniylik qiyofasi yuksak hamda yorqin ko’rinish kasb etadi. Bukriyning ustoz vafot topgan kuni kechasi uning qizi Rayhonabonuga tajovuzi vaqtida Beruniy bilan qattiq to’qnashuvidan qariyb qirq yil o’tib, yana aynan shu kabi masalada yuzma-yuz keladi. Bukriy bu safar Beruniyning Sadafbibisi ismli joriyasi (quli)ga «ishqiboz», unga egalik qilish maqsadida aldash, avrash, sotib olish usullaridan foydalanishga urinadi. Yozuvchi to’qima personajlarni harakatga keltirar ekan, tarixiy shaxs obrazining mukammal qiyofasini berishga xizmat qildaradi. Bu kabi personajlardan biri yuqorida so’z yuritganimiz Sabhu bo’lsa, ikkinchisi Piri Bukriydir. Allomaning “Mineralogiya” asarida quyidagi fikrlar keltirilgan: “Alloh taolo hamma odamlarga o’tmishdan kelajak uchun foydali xulosalar qilmoq, bu haqida fikrlamoq qobiliyatini bersin! Ularni doimiy og’irchiliklardan chidam bilan oziqiga qanoat qilmoq orqali saqlay bersin! Ularga shavqat va karam ko’rsatib, aldamchilar va yovuzlardan behavf etsin”. Beruniy boboning bunday xulosaga kelishiga hayotda piri Bukriyg’a o’xshaganlardan chekkan aziyatlari, ko’rgan istamlari tufayli bo’lishi mumkin. Ijodkor alloma shaxsining nafs quli emasligini, har qanday molu dunyo, har qanday boylik inson qadr-qimmati, sha’ni, ornomusiga tenglasholmaydi degan qarash egasi sifatida tasvirlaydi. Buni Bukriyning qiymati yarim G’aznani sotib olishga yetadigan javohirni Sadafbibisi uchun Beruniyga taklif qilgan paytda uning keskin e’tiroziga uchrashida ko’rishimiz mumkin. Bunday suhbat va hatto

tasodifiy uchrashuvlardan ham qochishga intiladigan Beruniyning olimligi, ilmga hirs qo‘yganligidan foydalanmoqchi bo‘lib, bir paytlar Horun ar-Rashid xazinasi bezagan qimmatbaho tosh bahosini bilish bahonasi bilan muddaosini ilgari surayotgan Bukriyning xarakteri g‘oyat murakkab tasvirlanganki, unga nisbatan goh achinish, goh nafrat tuyg‘usi ko‘ngildan kechadi. O‘quvchi ko‘nglida shu achinish va nafrat orasida Beruniy shaxsiga nisbatan mehr, hurmat tuyg‘ulari mavjudlanadi. Shu tariqa Odil Yoqubov “Ko‘hna dunyo” romanida tarixiy haqiqatni, tarixiy shaxslar taqdirini, davr dramasi, davrning ko‘pqirrali ziddiyatlarini, o‘tmish saboqlarini yangicha, ta’sirchan ochishga, badiiy kashf etishga muvaffaq bo‘lgan. Beruniy shaxsiyatini ochib berish uchun yozilgan yana bir ajoyib asar, adabiyotimizning tengi yo‘q durdonasi bu Pirmat Shermuhamedovning “Dahoning tug‘ilishi yoxud Abu Rayhon Beruniy” qissasidir. Ushbu asar o‘n uch qismdan iborat bo‘lgan holda har bir qism sarlavhasidan keyin qismning mazmun mohiyatini ochib bera oladigan mavzuga monand bir yoki bir nechta epigraf yozilgan. Bayon qilinayotgan fikrlar, voqealar ishonarli bo‘lishi uchun aniq tarixiy dalillar iqtibos sifatida keltirilgan. Bu asarda

-voqelik batafsil bayon qilingan;

-Epigraf va iqtiboslarga keng o‘rin ajratilgan ;

-alloma asarlarining yozilish tarixi, jarayoni, undan parchalar keltirib o‘tilgan;

-tarixdan ma’lum Ibn Sino bilan savol-javoblarning bugungi kungacha yetib kelgan qismlari aynan keltirilgan;

-tarixiy shaxs obrazini to‘laqonli ochib berishga harakat qilgan holda ichki monologlardan foydalanilgan;

-Abu Rayhon Beruniy qalamiga mansub she’rlar aynan keltirilgan;

-Beruniyning insoniylik qiyofasini namoyon qilishda to‘qima obrazlardan unumli foydalanilgan;

Xulosa. Pirmat Shermuhamedovning “Dahoning tug‘ilishi yoxud Abu Rayhon Beruniy qismati” asari - bu ilmiy va badiiy yozuvning uyg‘unlashuvi bo‘lib, Beruniy shaxsiyatining murakkabligi, ilmiy izlanishlari va insoniy jihatlari chuqur tahlil qilinadi. Asar, shuningdek, o‘zining tarixiy va badiiy jihatlari bilan ahamiyatli bo‘lib, Beruniyning ilmiy faoliyatini yoritish bilan birga uning shaxsiy hayotidagi qiyinchiliklar, shaxsiy azoblar va ijtimoiy-siyosiy sharoitlar hamda Beruniyning yaratgan davrning tafsilotlarini tasvirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allamberganov A. O‘zbek romanchiligida Abu Rayhon Beruniy obrazi talqini, 2021.
2. Allamberganov A. Gullayotgan chechaklar. - Toshkent : "Adabiyot", 2020.
3. Yoqubov I. Ma’rifiy birlik sog‘inchi.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV-KREATIVLIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Abdumajitova Maftuna Ixtiyor qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ va kreativlik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy, amaliy va metodik asoslari yoritilgan. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim jarayonining sifatiga, shuningdek, zamonaviy dars samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Manbalar tahlili asosida kommunikativ va kreativ kompetensiyaning o‘zaro bog‘liqligi, shuningdek, o‘qituvchi shaxsiyatining pedagogik faoliyatga tayyorlik darajasini aniqlovchi mezonlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, kreativlik, pedagogik tayyorgarlik, boshlang‘ich ta’lim, kasbiy kompetensiya, shaxsiy rivojlanish, kompetensiyaviy yondashuv, metodik sharoitlar.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki zamonaviy kompetensiyalarga ega, ijodiy fikrlay oladigan, samarali muloqotga kirishuvchan shaxs bo‘lishni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yurituvchi pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ularning kommunikativ va kreativ kompetensiyalar darajasi dars jarayonining sifati va natijadorligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat fanlararo bilimlarni yetkazuvchi, balki bolalarning shaxsiy rivojlanishiga, mustaqil fikrlashiga va ijtimoiy faolligiga yo‘l ochuvchi shaxs sifatida maydonga chiqadi. Shuning uchun ham pedagogik ta’limda o‘qituvchining kommunikativ va kreativ salohiyatini rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagogik ta’limga kompetensiyaviy yondashuv asosida qaralayotgani, o‘qituvchi shaxsini kasbiy, kommunikativ va kreativ kompetensiyalar birligida shakllantirishga yo‘naltirilgan metodikalarning ustuvor ahamiyat kasb etayotgani kuzatilmoqda. Talabalarda ijtimoiy muloqotda samarali ishtirok etish, o‘z fikrini aniq va lo‘nda ifoda qilish, ta’limiy vazifalarga ijodiy yondashish, innovatsion pedagogik usullarni mustaqil qo‘llay olish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish — zamonaviy ta’lim tizimining bosh maqsadlaridan biridir. Xususan, kommunikativ kompetensiya pedagogik faoliyatda samarali muloqotni, kasbiy munosabatlarni va o‘quvchilar bilan psixologik iqlimni ta’minlovchi asosiy omildir. Kreativ kompetensiya esa o‘qituvchining yangicha yondashuvlar kiritish, dars jarayonini muqobil metodlar bilan boyitish va bolalarda ilg‘or fikrlashni rag‘batlantirishdagi salohiyatini belgilaydi.

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida aynan kommunikativ-kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirishga doir ko‘nikmalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini, adabiyotlar asosida ilgari surilgan pedagogik qarashlar, tajriba metodlari, hamda natijaviylikka olib keluvchi uslublar tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ-kreativ kompetensiyani rivojlantirishga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish bu kompetensiyalarni aniqlash, ularning shakllanish omillari va pedagogik jarayondagi o‘rnini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Adabiyotlar tahlilidan ko‘rinadiki, zamonaviy ta’limda kommunikativ kompetensiya deganda o‘qituvchining nutqiy faoliyati, ijtimoiy muloqotga tayyorligi, o‘quvchilar bilan samarali aloqa o‘rnata olish qobiliyati tushuniladi. Xususan, M.Q. Raxmanova va D. Ma’murboyev (2023) ta’kidlaganidek, kommunikativ kompetensiya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida o‘z fikrini aniq ifodalash, o‘quvchilar bilan emotsional-axloqiy jihatdan to‘g‘ri muloqot qilish, sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhitni boshqara olish kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi [1].

Shuningdek, Sherzod Primovning ilmiy qarashlarida (2020) bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ kompetentligini insonparvarlik asosida rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi. U pedagogik fanlarning mazmuni aynan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyiliga asoslangan holda tashkil etilishi lozimligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, o‘qituvchi o‘quvchini teng huquqli shaxs sifatida qabul qilishi, o‘zaro hurmat va ishonch asosida pedagogik muloqotni tashkil etishi kerak [2].

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ kompetensiyasi esa, N.M. O‘rinova va D.A. Yo‘ldoshevaga (2021) ko‘ra, shaxsning yangicha yondashuvlar taklif qilish, mustaqil fikr bildirish, noodatiy pedagogik usullarni qo‘llash, shuningdek o‘quvchilarning erkin fikrlashi uchun imkon yaratish salohiyatini anglatadi. Ularga ko‘ra, kreativ kompetensiyani rivojlantirishda noan‘anaviy mashg‘ulotlar, ijodiy muhit, faol ta’lim metodlari va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari muhim o‘rin tutadi [3].

Bundan tashqari, X.T. Xalikov o‘z tadqiqotida pedagogik kompetensiyani shakllantirishda izchillik, madaniy muvofiqlik va kasbiy maqsadlilik tamoyillariga asoslangan tizimni ishlab chiqqan. U bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy tayyorgarlik bilan bir qatorda kommunikativ va kreativ salohiyatni uyg‘un holda rivojlantirish ta’lim jarayonining zaruriy jihatlaridan biri ekanini ta’kidlaydi [4].

Yana bir muhim manba – Sh. Primovning maqolasida “O‘qituvchining kommunikativ kompetentligi” fani orqali talabalar o‘rtasida nafaqat kommunikativ, balki insonparvarlik yo‘nalishidagi kompetensiyalarni ham shakllantirish mumkinligi ko‘rsatilgan. Bu esa zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi shaxsida o‘zaro bog‘langan, kompleks yondashuvni talab etuvchi kompetensiyalar majmuini tarbiyalash muhimligini ko‘rsatadi [5].

Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ va kreativ kompetensiyalar pedagogik faoliyatning ajralmas qismi bo‘lib, ularni izchil, ilmiy asoslangan va amaliy yondashuvlar orqali shakllantirish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ va kreativ kompetensiyalarni shakllantirishga doir ko‘nikmalarning holatini aniqlash, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik usullarni asoslash va taklif etishga qaratilgan. Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik tajriba va faol ta’lim metodlari tanlab olindi.

Tadqiqotda nazariy tahlil usuli asosiy rol o‘ynadi. Dastlab, mavjud ilmiy adabiyotlar, normativ hujjatlar, davlat ta’lim standartlari va ilg‘or xorijiy hamda mahalliy tajribalar o‘rganildi. Bu bosqichda [1], [2], [3], [4], [5] manbalardagi qarashlar tahlil qilinib, kommunikativ va kreativ kompetensiyalarning mohiyati, ularni rivojlantirish omillari, asosiy komponentlari aniqlab chiqildi.

Empirik usullar sifatida kuzatuv, suhbat, diagnostik testlar va so‘rovnomalardan foydalanildi. Farg‘ona va Jizzax davlat pedagogika oliygohlarida tahsil olayotgan 4-kurs talabalari orasida o‘tkazilgan so‘rovnomalalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ va kreativ kompetensiyalarga oid bilim, ko‘nikma va munosabat darajasini aniqlashga xizmat qildi. Test savollari va so‘rovlar bo‘yicha respondentlarning muomala madaniyati, ijodiy tafakkuri, erkin fikrlash, tashabbus ko‘rsatish, tanqidiy tahlil va pedagogik muloqotga kirishish qobiliyatlari baholandi. Tadqiqot ishtirokchilari o‘zbek filologiyasi, boshlang‘ich ta’lim va pedagogika yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar bo‘ldi.

Shuningdek, Farg‘ona davlat universitetida olib borilgan tajriba-sinov ishlaridagi (N.M. O‘rinova, D.A. Yo‘ldosheva, 2021) usullar, xususan, Torrensning ijodiy testlari va S.Mednikning anketalari mazkur metodologiyaga mos tarzda qayta ishlanib qo‘llanildi. Ushbu vositalar talabalarning kreativlik salohiyatini uch darajada (yuqori, o‘rta, past) ajratish imkonini berdi [3].

Metodologik yondashuv doirasida, shuningdek, kasbiy kompetensiyani shakllantirishda izchillik, yaxlitlik va madaniy moslik prinsiplari qo‘llandi. Tadqiqot natijalari esa tahlil bosqichida taqqoslash, umumlashtirish va diagnostik modellashtirish usullari orqali qayta ishlanib, yakuniy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Shu tarzda, mazkur metodologiya nafaqat nazariy asoslarni chuqur tahlil qilish, balki real o‘quvchilarning psixologik-pedagogik tayyorgarlik holatini empirik tekshirishga ham xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar hamda tajriba-sinov ishlari asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ va kreativ kompetensiyalar holati va ularni shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlashtirildi. So‘rovnomalalar va test natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning aksariyatida kommunikativ kompetensiyaning boshlang‘ich darajalari mavjud bo‘lib, ularning rivojlanishi ko‘p hollarda o‘quv dasturlari, o‘qituvchilarning yondashuvi va mustaqil faoliyat darajasi bilan bog‘liq.

Masalan, Farg‘ona davlat universitetida olib borilgan tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan talabalar orasida faqatgina 21% yuqori darajadagi kreativlikni namoyon qilgan bo‘lsa, 36% o‘rtacha darajani, 43% esa past darajani ko‘rsatdi [3]. Bu natija bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy fikrlashga moyilligi yetarli darajada shakllanmaganini, bu yo‘nalishda qo‘shimcha metodik tadbirlar va faol ta’lim texnologiyalariga ehtiyoj borligini anglatadi.

Kommunikativ kompetensiya bo‘yicha o‘tkazilgan suhbat va kuzatuvlar jarayonida esa talabalarning aksariyati sinf bilan muloqotga kirishda, fikrini aniq ifodalashda va o‘quvchilar bilan shaxsiy yondashuvda muayyan qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, “O‘qituvchining kommunikativ kompetentligi” maxsus fani doirasida olib borilgan integratsiyalashgan mashg‘ulotlarda ishtirok etgan talabalar muloqot ko‘nikmalarini

rivojlantirish, sinf muhitini boshqarish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash borasida sezilarli ijobiy o’zgarishlarga erishganliklari qayd etildi [5].

Tahlillarda aniqlanishicha, kreativ kompetensiyani rivojlantirishda noan’anaviy metodlar (rol o’yinlari, emotsional-ijodiy vazifalar, tanqidiy tahlil topshiriqlari) va shaxsga yo’naltirilgan yondashuv alohida o’rin tutadi. Qolaversa, o’qituvchi va talabalar o’rtasida erkin, ochiq muloqotni ta’minlash, ijodiy muhitni shakllantirish bo’lajak pedagogning tashabbuskorligini kuchaytiradi. Pedagogik faoliyatda kommunikativlik va kreativlikning bir-biri bilan chambarchas bog’liq ekani, ularning uyg’unligi pedagog shaxsining kasbiy samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatishi yana bir bor tasdiqlandi. [6-7].

Yuqoridagi kuzatuvlar va ma’lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kommunikativ-kreativ kompetensiyani shakllantirish — ularning kasbiy muvaffaqiyatining zaruriy sharti bo’lib, bu jarayon kompleks yondashuv, amaliy mashg’ulotlar va pedagogik muhit bilan chambarchas bog’liqdir. [7].

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar asosida aniqlanishicha, bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining kasbiy shakllanishida kommunikativ va kreativ kompetensiyalar ajralmas va muhim tarkibiy qismlardir. Ushbu kompetensiyalar o’qituvchining ta’lim jarayonini mazmunli va samarali tashkil etishi, o’quvchilar bilan psixologik iqlimni yaratishi, ularni erkin fikrlashga, muloqotga, yangilik kiritishga yo’naltira olishi uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, talabalarning kreativ fikrlash darajasi ko’proq tashqi rag’bat, noan’anaviy yondashuvlar va ijodiy muhit mavjudligiga bog’liq. Ayni vaqtda, kommunikativ kompetensiya esa pedagogik muloqotga tayyorgarlik, empatiya, ijtimoiy idrok va psixologik sezuvchanlik kabi ko’nikmalarga tayangan holda shakllanadi. Demak, bu ikki kompetensiyaning shakllanishi uchun mos muhit, faoliyatga yo’naltirilgan mashg’ulotlar va individual yondashuv zarur.

Maqolada keltirilgan empirik natijalar, xususan, talabalar orasida kreativlik va muloqot ko’nikmalarining nisbatan past darajada bo’lishi, ularning bu boradagi bilim va tajribasini yanada boyitish lozimligini ko’rsatdi. Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida “O’qituvchining kommunikativ-kreativ kompetensiyasi” bo’yicha alohida amaliy mashg’ulotlar, modullar va seminarlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

2. Kommunikativ va kreativ kompetensiyalarni baholash uchun testlar, monitoring tizimi va ko’rsatkichlar ishlab chiqilishi, talabalarning individualligiga moslashtirilgan o’qitish strategiyalari ishlab chiqilishi kerak.

3. Dars jarayonida noan’anaviy usullar – muammoli vaziyatlar, rol o’yinlari, debatlar, “fikrlar xazinasi” va “mental xarita” kabi interaktiv metodlardan faol foydalanish talabalarning ijodiy fikrlash va muloqotda qatnashish ko’nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. O’qituvchining o’quvchilar bilan insonparvarlikka asoslangan muloqoti va kasbiy etikasiga oid maxsus treninglar joriy etilishi, bu orqali shaxsiy-ijtimoiy kompetensiyalarni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi.

5. Har bir pedagogik yo‘nalishdagi fanlar tarkibiga kommunikativ va kreativ ko‘nikmalarni o‘rgatishga qaratilgan topshiriqlar, amaliy mashqlar kiritilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ-kreativ kompetensiyani shakllantirish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki ta’lim tizimining umumiy sifat ko‘rsatkichlarini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois bu kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish – hozirgi zamon talablari asosida shakllanayotgan yangi avlod o‘qituvchilarining asosiy tayanchidir.

Adabiyotlar:

1.Raxmanova M.Q., Ma’murboyev D. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning shart-sharoitlari. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. CSPU Conference 1, 2023.

2.Primov Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali, 2020, №2.

3.O‘rinova N.M., Yo‘ldosheva D.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kreativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Academic Research in Educational Sciences, 2021, Volume 2, Issue 9.

4.Xalikov T.X. Bo‘lajak kompetentli o‘qituvchilar orasida pedagogik kompetensiyani shakllantirish. “Ilmiy Fokus” xalqaro jurnal, 2023, №2(100), qism 1.

5.Primov Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik asoslari. Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2023.

6.Hargie, O. (2011). Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice. Routledge.

7.Craft, A. (2005). Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas. Routledge.

**INGLIZ VA O‘ZBEK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDAGI RANG
KOMPONENTI TAHLILI MASALALARI**

Oqmatova Muqaddas

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent

davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

mustaqil izlanuvchisi

cleverdiplomat90@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada iste’dodli adiblar Nazar Eshonkul va Ulug‘bek Hamdamning asarlaridan olingan misollar orqali frazeologik birliklarning rang komponentlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz tilidagi frazeologizmlar tarkibidagi rang komponentlari o‘zbek tilidagi misollar bilan qiyoslab beriladi.

Abstract. This article analyzes the color components of phraseological units through the examples taken from the works of talented writers Nazar Eshonkul and Ulugbek Hamdam. Also, color components in English phraseology are compared with Uzbek examples.

Аннотация. В данной статье анализируются цветовые компоненты фразеологизмов на примере произведений талантливых писателей Назара Эшанкула и

Улугбека Хамдама. Также сравниваются цветовые компоненты в английской фразеологии с узбекскими примерами.

Kalit soʻzlar: frazeologik birlik, komponent, semantika, timsol, sinonim, leksema, kontekst.

Key words: phraseological unit, component, semantics, symbol, synonym, lexeme, context.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент, семантика, символ, синоним, лексема, контекст.

Har bir tilning beqiyos jozibasini koʻrsatadigan eng muhim jihatlaridan biri bu, shubhasiz, turgʻun birikmalari, yaʼni frazeologik birliklari sanaladi.

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev shunday deydilar: “Necha asrlar osha ajdodlarimizdan bizga bezavol oʻtib kelayotgan ona tilimizning ravnaqi va istiqboli haqida qaygʻurish – bu millatning oʻzligini anglashi, uning kamolotini yuksaltirish uchun kurash demakdir.” [Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti M.Sh.Mirziyoyevning Oʻzbekiston xalqiga bayram tabrigi. “Yangi Oʻzbekiston” gazetasi, 201-son, 2020-yil, 21-oktabr.]

Darhaqiqat, milliy ona tilimizning jahon tamaddunidagi oʻrnini, goʻzalligini namoyon etishning eng mukammal yoʻli – bu adabiyotimizdagi badiiy asarlar tarjimasidan, yaʼni adabiyotimiz xazinasidagi eng goʻzal asarlarni jahon tillariga, jumladan, ingliz tiliga ham oʻgirib, tilimizning boy imkoniyatlarini dunyoga tanitishdir.

Zero, Abdulla Avloniy bobomiz ham aytganlaridek, “har qanday millatning oʻzligini dunyoga tanitadigan uning til va adabiyotidir.” [2, 2]

Ona tilimizning eng jozibador qatlami - frazeologizmlardir. Binobarin, frazeologik birliklarning madaniy jihatdan semantikasini aniqlash uchun ushbu tilda soʻzlashuvchi xalqning iboralarda qoʻllangan timsollar asosini toʻgʻri anglash va tarjimada oʻrinli talqin etish kerak boʻladi. Bu mazkur til birliklarining muhim jihati hisoblanadi.

Frazeologik birliklar tarkibidagi komponentlar oʻzaro birikib, alohida emas, yaxlit umumiy koʻchma maʼnoni hosil qiladi va tarjimada bir soʻz yoki frazeologik birlikka teng hisoblanadi. Frazeologizmlarda rang konsepti alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ranglar orqali insonning ichki kechinmalarini, hissiyotlarini tushunish mumkin. Masalan, xalqimizda oq rang yaxshilik, poklik, totuvlik kabi hodisalarni ifodalasa, qora rang yovuzlik, oʻlim, zulmat kabi maʼnolarni ifodalaydi. Vaholanki, ingliz tilida bu kabi ranglar boshqa maʼnolarni anglatadi.

Quyida taniqli adiblar Nazar Eshonqul hamda Ulugʻbek Hamdam asarlaridan olingan misollar orqali frazeologizmlarning rang komponentlarini tahlil qilamiz:

“Arxizol Qoʻshkoʻl qirigacha yalinib borsa ham kelin qayrilib qaramadi: u kelinning izidan toki qosh qorayguncha qarab oʻtirgan qir ustida ertasiga toʻrtta otliq paydo boʻldi...”[3, 375]

Yuqoridagi misolda “qora” rang komponenti qatnashgan frazeologik birligini koʻrishimiz mumkin. Bu esa “qosh qorayguncha” iborasi “falakda yorugʻlik oʻrnini

qorong‘ilik oldi” degan ma’noni anglatadi va “qora” so‘zi fe‘l so‘z turkumida ifodalanib kelgan. Bu iboraning sinonimlari: kun qoraydi, ko‘z qoraydi. [5, 420]

Quyida yana bir “qora” so‘zi ishtirokidagi misolni tahlil qilamiz:

“Rosa qora terga botdi.” [4, 128]

Yoki:

“Kim biladi, balki u o‘tgan-ketganni kuzatib qo‘yguvchi posbondir, balki haqiqatdan ham osmonning qora kunga atalgan va kissasining yirtig‘idan tushib ketgan tangasi...” [4, 242]

Yoki:

“Uljonning ayolga bo‘lgan bunday munosabati keyinchalik uning bolalariga ham o‘tdi: esini taniyotgan bolalari ham chaqaloqlarning ishtonini yuvishmi, tezakdan guvala qilishmi, qozon ostiga olov yoqishmi, qish kunlari qurigan yulg‘un terib, to‘qayzor titib yurishmi, hammasi maymoq ayolning chekiga tushganidan zarracha ham ajablanishmay qo‘yishgan, uni momolarining singlisi deb emas, uylaridagi o‘zlari qilishga irg‘anadigan yoki qo‘llari bormaydigan qora ishlarni bajarishga mahkum etilgan cho‘ri deb tasavvur qilishar...” [3, 378]

Yuqoridagi asarlardan olingan misollarda “qora rangi” ishtirokidagi frazeologik birliklar qo‘llanilgan bo‘lib, ularning ma’nolarini lug‘at orqali tahlil qilamiz: “qora ishlar” frazeologik birligi “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “qora mehnat (yoki ish)-mahorat, malaka talab etmaydigan, oddiy, hatto ma’lum darajada iflosligi bo‘lgan mehnat, ish” deya ta’riflangan. [6, 336]

“Qora terga botmoq” iborasi “haddan tashqari zo‘r berish natijasida mo‘l-ko‘l terlamoq” deya izohlanadi. “Qora kun” frazeologik birligi esa “O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati”da quyidagicha talqin etiladi: “turmushning azob-uqubatli davri”. . [5, 415]

Misollarning barchasidan ko‘rinib turibdiki, frazeologik birliklar tarkibidagi “qora” leksemasi, leksik tarkibi va ma’nosi jihatdan o‘ziga xos. Bu o‘ziga xosliklar kontekstdagi umumiy ma’noga bog‘liq bo‘ladi.

“Oq” rang leksemasi ishtirok etgan frazeologik birliklar ham xalqning milliy-madaniyatini aks ettirib, emotsionallik darajasini oshiradi. Quyidagi asarlardan olingan misollarda buning tahlilini ko‘rib o‘tamiz:

“U, “Erkak kishi uylanib farzandli bo‘ldimi, demak, bolalarni oq yo‘lga uzatib tinchimaguncha, gardanidagi qarz uzilmaydi.” [4, 102]

Asardan olingan parchada qo‘llanilgan “oq yo‘l” frazeologik birligi “yo‘lga chiqayotgan kishiga xavf-xatarga yo‘liqmasligi tilab aytiladigan ibora” deya talqin etiladi O‘zbek tilining frazeologik lug‘atida. ” [5, 344] Bundan tashqari, oq rangi bilan bog‘liq “oq ko‘ngil”, “oq uy, ola bargak” va boshqa ko‘plab iboralar mavjud.

Oq va qora ranglarining ikkalasi ham bir frazeologik birlik tarkibida qo‘llanilish holati ham tilshunosligimizda uchrab turadi:

“Men xizmatdan ancha ulg‘ayib oq-qorani tanib qaytdim.” [4, 177]

Yoki:

“Tabiiyki, Yusuf ham bu kurashlarda qurbonlar berdi: do‘stlaridan, ishidan, oilasidan, ko‘zining oq-u qorasi – farzandidan judo bo‘ldi.” [4, 2]

Yuqoridagi kontekslarda qo‘llanilgan “oq-qorani tanimoq” frazeologik birligi “yaxshi-yomonni, foyda-zararni bilmoq; hayot tajribasiga ega bo‘lmoq” [5, 343], “ko‘zining oq-u qorasi” esa “eng yaqin kishisi, yakka-yu yolg‘izi (ko‘pincha farzand haqida)” [6, 447] deya izohlanadi. Ikkala frazeologik birlik tarkibida bir xil oq va qora ranglari ishtirok etishidan qat’iy nazar ma’nolari umuman bir-biridan farq qiladi. Ikkinchi misoldagi “ko‘zining oq-u qorasi” iborasi asardan olingan misolning o‘zida “farzandim” so‘zi orqali frazeologik birlikdan keyin izohi berib o‘tilgan. Bunday misollarni badiiy asarlarda ko‘plab uchratish mumkin. O‘zbek tilida bo‘lganidek, ingliz tilida ham rang ifodalovchi leksemalar asosidagi frazeologik birliklar alohida ahamiyat kasb etadi.

“A blue-eyed boy”, “blue pencil”, “once in a blue moon” kabi ingliz tilidagi frazeologik birliklar tarkibida “blue” ya’ni “ko‘k” rangi ishtirok etgan. “Blue eyed boy” iborasi “person who is treated with special favour by somebody” ya’ni “kimdir tomonidan alohida munosabat ko‘rsatilgan inson” deb izohlanadi. [8, 567] “Once in a blue moon” iborasi esa payt ma’nosiga nisbatan ishlatilib, o‘zbek tilidagi “tuyaning dumi yerga tekkanda”, “qizil qor yoqqanda” kabi frazeologik birliklarga ma’no jihatdan yaqin hisoblanib, ingliz tilidagi iboralarda harakat yoki holat kamdan-kam hollarda yuz berishi mumkin yoki umuman bo‘lmasligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli ham mazkur birliklarni o‘zbek tilidagi ekvivalenti deya olmaymiz. Lekin tarjima jarayonida kontekstning ma’nosidan kelib chiqib foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ingliz tilidagi “blue moon” frazeologik birligini tahlil qiladigan bo‘lsak, ingliz xalqi oyga nisbatan asosan kulrang hamda oq ranglaridan foydalanishadi va “blue moon” iborasi, ya’ni oyning ko‘k tusga kirishi kamdan-kam holatlarda kuzatiladi. Holbuki, o‘zbek tilidagi iboraning birida qizil rangi ishtirok etganini ko‘rishimiz mumkin. Qorning rangi qizil bo‘lishi umuman uchramaydigan holat bo‘lganligi sababli ham xalqimiz orasida oq emas, “qizil qor yoqqanda” iborasi o‘zbek tilidagi frazeologik birlik sifatida foydalaniladi.

Shuningdek, ingliz tilida ko‘k rangidan tashqari qora rangni ham frazeologik birliklar tarkibida ko‘p uchratishimiz mumkin: “pitch black”, “black sheep”, “black tie event”, “blacklist someone”, “blackmail someone”. Frazeologik birliklarning qora rangi ishtirok etgan ayrim birikmalari, ya’ni “blacklist someone”, “black sheep”, “pot calling the cattle black” kabi iboralar kontekstda salbiy ma’noda qo‘llanadi. Masalan, “blackmail someone” frazeologik birligi kimnidir nohaq ayblash, ya’ni kimningdir sirini oshkor qilish bilan qo‘rqitib, nimadir undirish ma’nosiga nisbatan qo‘llanadi.

Jaloliddin Rumiy aytganidek, “oq rang har doim ham go‘zallikni ifodalamaydi. Zero, kafan oqdir, ammo qo‘rqinchli. Qora rang har doim ham qabohatni anglatmaydi. Zero, Ka’ba qoradir, ammo go‘zallikda tengsizdir.” [7, 75] Ko‘rinadiki, ranglarni anglatuvchi leksemalar aynan milliy mentalitetdan kelib chiqqan holda, turli xalqlarda turlicha ma’no ottenkalarini kasb etishi mumkin. Tarjimada aynan ana shu jihatlar e’tibordan, tarjimon nazaridan chetda qolmasligi lozim.

Rang konseptini tahlil qiladigan bo‘lsak, har bir millatning xalqning, mentaliteti, qadriyatlari shu ranglar misolida ham keng yoritib beriladi. Frazeologik birliklar tarkibida ham ranglar insonning hissiy ichki kechinmalarini yoritib bera olish xususiyatiga egaligi bilan xarakterlidir. Badiiy tarjimada ham rang komponenti ishtirok etgan frazeologik birliklarini

tushunish, tahlil qilish, tarjimada unga mos ekvivalent topish tarjimondan iste’dod, mahorat talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti M.Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston xalqiga bayram tabrigi. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 201-son, 2020-yil, 21-oktabr.
2. Botirov B.M. O‘zbek mentalitetining psixologik xususiyatlari. -Toshkent: Fan va texnologiyalar markazi, 2011.
3. Nazar Eshonqul. Saylanma I. Qultoy. T:2022.
4. Ulug‘bek Hamdam. Muvozanat. T:2007
5. Sh.Rahmatullayev va boshqalar. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. T:2022.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. T:2007.
7. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichingdadir. T:1997
8. Macmillan English dictionary for advanced learners. Second edition. ,Malayziya:2012.

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Мирзарахмонова Шахноза Мирзаахмадовна

<https://orcid.org/0009-0006-8852-1792>

Шишлянникова Русана Петровна.

Факультет педагогики, направление

педагогики и психологии,

группа 22/50

Аннотация: Дистанционное обучение становится все более популярным в современном мире. Оно позволяет учиться в любое время и в любом месте, обеспечивает большую гибкость и экономическую эффективность. В этой статье мы рассмотрим достижения и недостатки дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, онлайн-образование, эффективность, гибкость, преподавание.

Abstract: Distance learning is becoming increasingly popular in the modern world. It allows you to study at any time and in any place, provides greater flexibility and cost-effectiveness. In this article we will look at the achievements and disadvantages of distance learning.

Keywords: distance learning, online education, efficiency, flexibility, teaching.

В современном образовании все больше и больше людей обращаются к дистанционному обучению. Это связано с рядом преимуществ, которые оно предоставляет: возможность учиться в любое время и в любом месте, гибкий график обучения, экономическая эффективность и т.д. Однако, как и любой метод обучения, дистанционное обучение имеет свои достижения и недостатки. В этой статье мы рассмотрим их подробнее.

Для исследования достижений и недостатков дистанционного обучения мы провели анализ литературы и интернет-ресурсов, а также опросили группу студентов, которые учатся на онлайн-курсах.

Раздел результатов:

Дистанционное обучение, имеет следующие достоинства:

- гибкость — обучающиеся в основном не посещают регулярных занятий в виде лекций, семинаров. Каждый может учиться столько, сколько ему лично необходимо для освоения курса, дисциплины и получения необходимых знаний по выбранной специальности;

- модульность — в основу программ дистанционного образования закладывается модульный принцип. Каждая отдельная дисциплина или ряд дисциплин, которые освоены обучающимся, создают целостное представление об определенной предметной области. Это позволяет из набора независимых учебных курсов формировать учебный план, отвечающий индивидуальным или групповым потребностям;

- параллельность — обучение может проводиться при совмещении основной профессии ной деятельности с учебой, т.е. «без отрыва от производства»;

- дальноедействие — расстояние от места нахождения обучающегося до образовательного учреждения (при условии качественной работы связи) не является препятствием для эффективного образовательного процесса;

- асинхронность — в процессе обучения обучающий и обучаемый могут реализовывать технологию обучения и учения независимо во времени, т.е. по удобному для каждого расписанию и в удобном темпе;

- охват — «массовость» — численность обучающихся не является критичным параметром. Они имеют доступ ко многим источникам учебной информации (электронным библиотекам, базам данных), а также могут общаться друг с другом и с преподавателем через сети связи или с помощью других средств информационных технологий;

- рентабельность — экономическая эффективность дистанционного образования;

- новая роль преподавателя (в системе дистанционного обучения — тьютора), когда на него возлагаются такие функции, как координирование познавательного процесса, корректировка преподаваемого курса, консультирование, руководство учебными проектами и т.д. Взаимодействие с обучающимися осуществляется в основном асинхронно с помощью почты или систем связи. Допускаются и приветствуются также и очные контакты;

- обучающийся, чтобы пройти дистанционное обучение, должен обладать исключительной самоорганизацией, трудолюбием и определенным стартовым уровнем образования;

- новые информационные технологии — в современном дистанционном обучении используются, преимущественно компьютеры аудио-видеотехника, системы и средства телекоммуникаций и др.¹⁸

В настоящее время дистанционное обучение становится все более распространенным. Это происходит по нескольким причинам, включая увеличение доступности технологий, удобство и гибкость в планировании учебного процесса. В то же время, как и в любой другой форме обучения, дистанционное обучение имеет свои достоинства и недостатки.

Достоинства дистанционного обучения:

- Гибкость: студенты могут изучать материалы в удобное для них время и место, а не только в традиционной учебной аудитории.
- Доступность: студенты могут иметь доступ к образованию из любой точки мира, что повышает возможности для обучения.
- Экономия времени и денег: дистанционное обучение может быть более экономичным, так как нет необходимости в командировках, проживании, питании и т.д.
- Широкий выбор курсов: дистанционное обучение позволяет студентам выбирать курсы из широкого спектра областей знаний.

Недостатки дистанционного обучения:

- Ограниченность личного общения: студенты могут испытывать чувство изоляции, так как нет физического присутствия преподавателей и других студентов.
- Ограниченность возможностей для обратной связи: студенты могут столкнуться с проблемами, которые могут остаться нерешенными, потому что нет возможности общаться лично с преподавателем.
- Требуется большая самодисциплина: студентам необходимо обладать хорошей самодисциплиной, чтобы завершить курс и выполнить все задания.
- Ограниченные возможности для практических занятий: некоторые курсы могут требовать более практических занятий, которые могут быть затруднительными для проведения в онлайн формате.

Дистанционное обучение - это метод обучения, который становится все более популярным с развитием технологий. В связи с этим возникает необходимость изучения достижений и недостатков этого метода обучения.

Одним из основных достижений дистанционного обучения является его гибкость. Обучающиеся могут изучать материалы в удобное для них время, в зависимости от своего графика и режима дня. Кроме того, дистанционное обучение может быть доступным для людей, которые живут в отдаленных регионах или не могут посещать учебные заведения по различным причинам.

Другим достижением дистанционного обучения является использование различных технологий, таких как видеоконференции, записи лекций, интерактивные онлайн-курсы и многие другие. Эти технологии позволяют создавать интерактивные и

¹⁸ Л.В. Кузьмина. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. Вестник Московского университета МВД России № 1 / 2012

увлекательные учебные программы, которые могут быть адаптированы под разные уровни знаний и умений обучающихся.

Однако дистанционное обучение также имеет недостатки. Один из них - это нехватка личного контакта между учителями и учениками. Обучающиеся не получают такого же уровня поддержки и помощи, как в классическом обучении в классе. Кроме того, обучающиеся могут испытывать трудности с мотивацией и самодисциплиной при обучении на дистанции, особенно если они работают в одиночку.

Раздел заключения:

Дистанционное обучение - это метод обучения, который имеет как достоинства, так и недостатки. Он является гибким и доступным, но может быть менее эффективным без личного контакта между учителями и учениками. Однако, с развитием технологий, дистанционное обучение становится все более эффективным и востребованным.

Для улучшения эффективности дистанционного обучения необходимо уделить большее внимание созданию интерактивных и адаптивных программ обучения, а также повышению уровня поддержки и помощи для обучающихся.

Литература

1. Л.В. Кузьмина. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. Вестник Московского университета МВД России № 1 / 2012
2. Канаво В. «Достоинства и недостатки дистанционного обучения через Интернет, URL: [http:// www.curator.ru/doplus.html](http://www.curator.ru/doplus.html) (дата обращения — 25.12.11).
2. Компьютер и образование: Сб. науч. ст. М., 1991.
3. Компьютерные телекоммуникации — школе / Е.С. Полат и др. М., 1995.
4. Проблемы информатизации высшей школы/ Гос. НИИ системной интеграции. Вып 3. — М., 1995.
5. Закон «ОБ образовании» РФ № 3266-1. Ст. 32 <http://ru.wikipedia.org> (дата обращения. 25.12.11)

ONA TILI TA’LIMIDA O‘QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH METODIKASI

Nurmatova Shaxnozaxon Shavkatbek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

E-mail: xusanbaevashahnoz@gmail.com

Tel: +998901559777

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili ta’limida o‘quvchilarning 4 asosiy kompetensiyalar, ya’ni o‘qib tushunish, tinglab tushunish, yozish va gapirish kompetensiyalari orqali nutqiy bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ, stereotip, milliy ta’lim, integratsiya, O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, O‘zbek tilining izohli lug‘ati, component.

Bugun butunlay yangicha stereotiplarga asoslangan murakkab va ko‘p qutbli dunyo prizmasida hayotiy manzaraga yangicha nigoh bilan qaraydigan, kreativ fikrlovchi, uddabiron, ishning ko‘zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini qura oluvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash vazifasi respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas’uliyatli ijtimoiy buyurtmadir.

Milliy ta’lim tizimida bugungi kunda boshqa fanlar qatorida ona tilini o‘qitish metodikasi va o‘qitish natijasida egallangan nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni baholash yo‘nalishida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlariga nazar tashlasak, boshqa fanlar bilan integratsiya qurshovida til ta’limi metod va usullari, texnologiyalariga ko‘p e’tibor qaratilayotganligi seziladi.

Pedagogika fanining rivojlanish bosqichlarida “kompetensiya” tushunchasining paydo bo‘lishi xususida aniq yillar qayd etilmagan. “Kompetensiya” terminiga lug‘atlarda turli ma’nolarda ta’rif berilgan. Jumladan, “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da kompetensiyaga shunday ta’rif berilgan: (lot. competo – erishyapman, munosibman, loyiqman) – 1) muayyan davlat organi (mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yo bu sohadagi bilimlar, tajriba. [1]

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” da, kompetensiya – (lot. Competere – layoqatli, munosib bo‘lmoq). 1. Muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy xujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2) Shaxsning biror – bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi [2], – deya ta’riflanadi.

Ma’lumki, ona tili ta’limi natijasida o‘quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar ikki turga ajratiladi: tayanch va fanga oid kompetensiyalar. Ayrim manbalarda esa kompetensiyalarning quyidagi 3 turi ham tasniflanadi:

1. Tayanch kompetensiyalar;
2. Umumiy (predmetli) kompetensiyalar;
3. Xususiy kompetensiyalar[3].

O‘quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar **tayanch kompetensiya**, faqat o‘quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar **xususiy kompetensiyalar** deyiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim tizimida ona tili fani bo‘yicha o‘quvchilar tomonidan nutqiy kompetensiyaning quyidagi 4 komponenti o‘zlashtirilishi lozimligi belgilangan:

- **tinglab tushunish:** sohaviy ilmiy-ommabop nutqni tushunadi, tinglangan matndagi asosiy axborotni ajratib oladi, ommaviy axborot vositalaridagi dolzarb axborotlar mazmunini, maqsadini idrok etadi, tinglab tushunadi. Nutqning to‘g‘riligi, mantiqiy izchilligi, sofligi va ta’sirchanligini anglaydi, barqaror atamalar, kasb-hunar so‘zlarining ma’no xususiyatlarini farqlaydi;

- **gapirish:** nutqini ifodali va ravon, mazmunli va ta’sirchan ifoda eta oladi, leksik, grammatik va stilistik me’yorlarga amal qiladi, nutqda mantiqiy urg‘uni o‘rinli va to‘g‘ri qo‘yadi;

- **o‘qish:** turli janrdagi matnlarni ifodali va ta’sirchan o‘qiy oladi, gapning ifoda maqsadi, his-hayajon, sodda va qo‘shma gaplar ohangiga rioya qilib o‘qiydi;

- **yozish:** fikr ifodasi mantiqan izchil, tinish belgilari, nutqda kirish va kiritmalar, ko‘chirma gaplar, tilning ifoda vositalari, fikr ifodasida qo‘shma gapning oddiy va murakkab turlaridan foydalanadi. Ijodiy matnlar yarata oladi. Imlo va uslubiy qoidalarga amal qiladi. Rasmiy va shaxsiy xatlarni farqlaydi[4].

O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalari ular mavjud bo‘ladigan barcha lisoniy hamjamiyatlarda, ya’ni: o‘z oilasida, tengdoshlari davrasida, ijtimoiy muhitlarda amalga oshiriladigan nutqiy faoliyatlari davomida sayqallanib boradi, chunki o‘quvchi o‘z navbati bilan ham so‘zlovchi, ham tinglovchi pozitsiyasini egallaydi, jarayonning faol ishtirokchisi sifatida savol-javoblarda qatnashadi, munosabat bildiradi, o‘z fikrlarini himoya qilishda so‘z boyligidan to‘la foydalanishga ehtiyoj sezadi, shu holat o‘quvchi leksikonida hikmatli so‘zlar, maqollar, hikoyalardan eshitib, o‘qib o‘zlashtirgan so‘zlardan amalda foydalanish imkoniyatini yaratadi. [5]

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tmoqchimanki, “Kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari bilim, malaka va ko‘nikma tushunchalariga qaraganda keng ma’no va mazmunga ega, chunki ular shaxsning yo‘naltirilganligi, muammolarni teran anglay olishi, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni namoyon qila olishi, egiluvchan fikrlashga ega bo‘lishi kabi intellekt sifatlarini o‘zida mujassam etishi bilan alohida mazmun maydoni hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zME. K harfi. - Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – 900 b. 530-bet.
2. O‘zbek tilining izohli lyg‘ati. K hapfi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – B. 288-479. 396-bet.
3. Azimova I. Ona tili bo‘yicha savodxonlik kurslarida kommunikativ yondashuvni qo‘llash. // “Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi IV an’anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Toshkent, 2020. 130-136-b.b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son [qarorining](#) 3-ilovasi bilan tasdiqlangan Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining umumta’lim fanlari bo‘yicha **B 1** darajadagi malaka talablari. 16-bet. Manba: <https://lex.uz/docs/3153714>
5. Pardayeva G.J. Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish. // Inter education & global study. 2024. №8. B.371-377.

TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHISINING TA’LIMGA INNOVATSION YONDASHUVI

Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

“Pedagogika, psixologiya va boshlang‘ich ta’lim”

kafedra o‘qituvchisi

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, barcha sohalar singari ta’lim tizimida ham eski yondashuvlardan butunlay voz kechib, yangicha tamoyillarga milliy qadriyat va an’analarimizga jahonning ilg’or tajribalariga asoslanib, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» va uning uzviy davomi bo’lgan «Ta’limni rivojlantirish dasturi» bugungi kunda hayot sinovidan o’tib, o’z hosilini berayotgan, xalqaro jamoatchilik tomonidan e’tirof etilayotgan yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik kadrlarning o’z ishiga bo’lgan mas’uliyatini tubdan o’zgartirmoqda.

Pedagogning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash muammosini o’rganish ishiga bir qator ilmiy ishlar bag’ishlangan. Biroq bu muammoning turli jihatlari va aspektlariga olimlarning qiziqishlari kamaymayapti, bu esa uzluksiz pedagogik ta’lim tizimini modernizatsiyalash va rivojlantirishning hozirgi zamon bosqichida alohida ahamiyatga egaligi va dolzarbligidan dalolat beradi.[1]

Bugungi kun ta’lim tizimida texnologiya ta’lim yo’nalishida bakalavr o’qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy bilimlar bilan qurollangan amaliy malaka va ko’nikmaga ega mutaxassislar tayyorlashda nazariya va amaliyot uyg’unligini ta’minlagan holda ularda innovatsion ta’lim texnologiyalarini singdirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.[2]

Yoshlarimiz chet-el axborotlaridan yot g’oyalarini mazmun mohiyatini ilg’ashi va bushliq hosil bulishiga yul qo’ymaslik uchun uchun yoshlar qalbiga muntazam ravishda umuminsoniy va milliy qadriyatlarni doimiy ravishda singdirib borishda umumiy o’rta ta’lim maktablaridagi umumta’lim fanlari o’rni benihoya kattadir. Jumladan, o’quvchi yoshlarga majburiy umumta’lim fanlaridagi tabiiy fundamental fanlarini amaliy qismi bo’lgan texnologiya ta’limini bo’yicha umuminsoniy va milliy qadriyatlarga asoslangan milliy xalq hunarmandchilik sohalarini o’qitishda yoshlarimiz da mehnat sevarlik, milliy udum va qadriyatlar va ajdodlarimizga hurmat, vatanga sadoaqat, vatanni sevish kabi fazilatlarni shakllantirish asosida vatanparvarlik his tuyg’uli immunitetni rivojlantirish kerak bo’ladi. Shu boisdan hozirgi rivojlangan global davrning axborot xurujidan yoshlarni himoya qilish uchun umumta’lim fanlari, xususan, texnologiya ta’limidagi milliy xalq hunarmandchilik sohalarini o’qitishda ularni yuksak ma’navi yat, milliy qadriyat, boy o’tmish merosga mehr va insonparvarlik ruhida tarbiyalash orqali yoshlarda vatanparvalik immunitetni shakllantirish xozirgi kunning dolzarb muammosi bo’lib qolmoqda.[3]

O’qitish tizimida qo’llanayotgan turli texnologiyalar bilan bir vaqtda milliy qadriyatlarga asoslangan —Milliy modellni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning zahirida uzoq yillik tarixiy-ilmiy, pedagogik tajribaga ega bo’lgan shakllanib kelgan ta’lim texnologiyasidan foydalanish o’zining istiqbolini ta’minlashiga shubha yo’q. Shu asosda bo’lajak bakalavr o’qituvchilarini tayyorlash zamon talablariga javob bera oladigan kasbiy mahorat, izlanuvchanlik hamda tashabbuskorlik kabi xislatlarga ega bo’lishni taqozo etadi. Shu bilan birga o’z fanini chuqur bilishi, bu fanning rivojlanish istiqbolini tahlil qila olishi hamda o’z bilimlarini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida o’rgatish ko’nikmalariga ega bo’lishi, har doim mustaqil ishlab bilim va malakasini zamon talabi asosida oshirib borishi zarur.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda texnologiya darslarida fan o‘qituvchisining o‘z mashg‘ulotlarini pedagogik an‘anaviy usullarda, interfaol metodlarda maqsadli ravishda olib borish ta’limning samaradorligini oshiradi.[4]

Mashg‘ulot samaradorligini oshirishda texnologiya fani o‘qituvchisi mavzuning maqsadini belgilab olishi, noan‘anaviy va an‘anaviy darslarning farqini ko‘ra bilishi natijasida o‘zlashtirish ko‘rsatkichini ko‘tarish mumkin. Noan‘anaviy mashg‘ulotlardan maqsad - bo‘lajak texnologiya o‘qituvchisining o‘zlashtirish ko‘rsatkichini ko‘tarish uchun texnologiya fanini o‘qitishda, amaliy yoki seminar mashg‘ulotlarini yanada mazmunli, qiziqarli va tushunarli o‘tkazishda pedagog va bo‘lajak texnologiya o‘qituvchisi faoliyatiga yangilik kiritib, interfaol metodlardan foydalanish hamda ularni tez va samarali baholashga erishishdir. Shu bilan birga noan‘anaviy mashg‘ulotlar o‘quv jarayonida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchisini mustaqil fikrlay olishga, o‘zlari xulosa qilib, o‘z-o‘zini hamda guruhni baholay olishga o‘rgatadi.[5]

O‘qituvchi tomonidan har bir mashg‘ulotni yaxlit holatda ko‘ra bilish va uni tasavvur etish uchun mashg‘ulot jarayonini loyihalashtirib borishi kerak.

Quyida biz umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilari uchun texnologiya fanidan —Jun va ipak tolali gazlamalar, ularning olinishi. Jun va ipak tolalarning xossalari mavzusi bo‘yicha o‘tkaziladigan darsning oldindan taxminiy loyihalashtirilgan texnologik xaritasini tavsiya etamiz.

Texnologik xarita: Mavzu: —Jun va ipak tolali gazlamalar, ularning olinishi. Jun va ipak tolalarning xossalari.

Maqsad: jun va ipak tolali gazlamalar, ularning olinishi, jun va ipak tolalarning xossalari tushuntirish.

Vazifalar: o‘quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg‘otish, ularda mavzu asosida bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish.

O‘quv jarayonini tashkil etish	Mavzuga oid namunlar tayyorlash, tarqatma materiallar tayyorlash, guruhlariga bo‘lish, o‘zlashtirilganligini nazorat qilish, ularning bilimini baholash
O‘quv jarayonining mazmuni	Jun va ipak tolali gazlamalar, ularning olinishi, jun va ipak tolalarning xossalari hamda qo‘llanilish sohalari
O‘quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Uslub: og‘zaki bayon qilish, FSMU texnologiyasi. Shakl: Suhbat, munozara, ko‘rgazmaviylik hamda kichik guruhlar va jamoada ishlash. Vosita: Jun va ipak tolali gazlamalar, jun va ipak tolalarning namunalari, tarqatma materiallar, matnlar, anketa blankalari. Usul: Tayyor yozma materiallar va chizmalar asosida.

	Nazorat: og‘zaki nazorat, savol-javoblar, kuzatish, o‘z-o‘zini nazorat qilish. Baholash: rag‘batlantirish, balli tizim asosida baholash.
Kutiladigan natijalar	O‘qituvchi: mavzuni qisqa vaqt ichida barcha o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishiga erishadi, ularning faolligini oshiradi, darsga nisbatan qiziqishini uyg‘otadi. Bir mashg‘ulot jarayonida barchani baholaydi. O‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishadi. O‘quvchilar tomonidan tayyorlangan mustaqil ishlarni qabul qilish, o‘rganish va baholash. Jamoa o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni savol-javob orqali amalga oshiradi.
	O‘quvchi: Yangi bilimlarni egallaydi, eslab qolish qobiliyati kuchayadi, o‘z-o‘zini nazorat qilishga o‘rganadi, nutqi rivojlanadi va eng asosiysi qisqa vaqt ichida ko‘p ma’lumotga ega bo‘ladi.

Texnologik xaritalar o‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyasi va zamonaviy metodlarning qo‘llanilishi texnologiya fanining har bir mavzusi, har bir mashg‘ulot bo‘yicha tuzilgan bo‘lib, fanni yaxlit holda tasavvur etishga yondashadi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni jalb etish natijasida texnologiyani o‘qitish metodlaridagi rang - baranglik uning dinamik rivojlanishini taminlamoqda. Uning samarasida talim samaradorligi oshib, sifat ko‘rsatkichi yaxshilanmoqda. Ta’limni innovatsion rivojlantirishda bugungi ta’lim tizimida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Texnologiya fanini o‘qitishda ta’lim uzviyligini ta’minlagan holda guruhlar bo‘lib o‘qitish ma’lum ma’noda sifat ko‘rsatkichini oshiradi. Guruhlarga bo‘lishda teng taqsimot bo‘lishi shart, ya’ni har bir guruhda faol talabalar teng bo‘linishi kerak. Bu usulning afzalligi shundaki, guruhlar orasida raqobat shakllanadi va jarayon faollashadi, bunda kam o‘zlashtiradigan talabalar ham faol talabalar yordamida guruh mavqeini himoya qilish uchun aktiv harakatga kirishadi. Natijada, birinchidan guruhlar orasida sog‘lom muhit yaratiladi, raqobat vujudga keladi, mavzuni o‘zlashtirish sifati ortadi.

Ta’limning samaradorligini oshirish bilan birgalikda texnologiya o‘qituvchilarini izlanishga, har bir mavzuga ijodiy yondashishga, mas’uliyatni his qilishga, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, shu bilan birgalikda ilmiy-tadqiqot va pedagogik izlanishlarni olib borishga undaydi. Eng asosiysi, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisi fanni o‘qitishda fanlararo integratsiyani qo‘llay olishi, takomillashtirib borishi, uni o‘quv jarayoniga tadbqiq etib borishda kasbiy mahoratini rivojlantirishi lozim.[6]

Umuman olganda fan o’qituvchisini tayyorlashda nafaqat ilmiy- amaliy malaka va ko’nikmani shakllantirishi, balki yangilikka intiluvchan texnik mukammal shaxslarni tayyorlash kelajakda yurtimiz istiqbolini belgilaydi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Sovurova, S. (2022). BO’LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. Физико-технологического образование, (6).
2. Isakova, S., & Akhmedov, I. (2019). ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ С МАЛОГАБАРИТНЫМИ САМОДЕЛЬНЫМИ УНИВЕРСАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ. Theoretical & Applied Science, (11), 153-160.
3. Sovurova, S. (2022). УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА ХАЛҚ ҲУНАРМАНДЧИЛИГИНИ ЎҚИТИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ. Физико-технологического образование, (6).
4. Umarov, R. T., & Sh, S. (2023). BO’LAJAK TEXNOLOGIYA TA’LIMI O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING TIZIMI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 18(8), 101-106.
5. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). Таълимда креатив педагогик технологиялардан фойдаланишнинг айрим услублари. Физико-технологического образование, 7(7).
6. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ ЎРНИ. Физико-технологического образование, 5(5).

**BADIIY ASAR TILINI LINGVOTRANSFORMATSIYA TAMOIYILLARI
DOIRASIDA TADQIQ QILISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Ma’rufjon Yo’ldoshev
filologiya fanlari doktori, professor
ORCID: 0000-0001-5239-4804

Oybek Tohirov
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti izlanuvchisi
ORCID.0009-0004-4900-2055

Annotatsiya. Transformatsiologiya – keng va tor ma’noda tushunish mumkin bo’lgan, zamonaviy fan tarmoqlarida faol qo’llanilayotgan termiin hisoblanadi. Bu termin dastlab ximiya fanida paydo bo’ldi va moddalarning tarkibiy o’zgarishga uchrash jarayonlarini tadqiq etishda qo’llanildi. Keyin boshqa fan tarmoqlarida ham tub va qisman o’zgarishlarning yuzaga kelish sabablarini o’rganish maqsadida qo’llana boshlandi. Maqolada Usmon

Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida frazeologik birliklarning lingvotransformatsiyaga uchrash jarayoni haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Transformatsiologiya, lingvotransformatsion jarayonlar, sahna asari, Usmon Azim.

Abstract. Transformatiology is a term that can be understood in a broad and narrow sense and is actively used in modern scientific fields. This term was first used in chemistry and was used to study the processes of structural changes in substances. Later, it began to be used in other scientific fields to study the causes of radical and partial changes. The article discusses the process of linguistic transformation of phraseological units in the staging of Usman Azim's epic poem "In the Lands of Dawn".

Keywords. Transformatiology, linguistic transformation processes, stage work, Usman Azim.

Абстракт. Трансформациология — термин, который можно понимать как в широком, так и в узком смысле, и который активно используется в современных научных областях. Этот термин впервые появился в химии и использовался для изучения процессов, посредством которых вещества претерпевают структурные изменения. Позднее его стали использовать в других областях науки для изучения причин фундаментальных и частичных изменений. В статье рассматривается процесс языковой трансформации фразеологических единиц в инсценировке эпической поэмы Усмана Азима «В краю рассвета».

Ключевые слова. Трансформациология, процессы лингвистических трансформаций, сценическое творчество, Усман Азим.

Transformatsiologiya atamasi zamonaviy fan tarmoqlarida faol qo‘llanilayotgan termin hisoblanadi. Bu termin dastlab ximiya fanida paydo bo‘ldi va moddalarning tarkibiy o‘zgarishga uchrash jarayonlarini tadqiq etishda qo‘llanildi. Keyin boshqa fan tarmoqlarida ham tub va qisman o‘zgarishlarning yuzaga kelish sabablarini o‘rganish maqsadida qo‘llana boshlandi. Tilshunoslikda til birliklarining muayyan maqsad va sharoitlarda o‘zgarishga yuz tutishi hodisasiga nisbatan ishlatiladi. Bu jarayon bir badiiy asarning sahnalashtirilishida yoki boshqa bir tilga tarjimasida aniq ko‘zga tashlanadi. Maqolada Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida frazeologik birliklarning lingvotransformatsiyaga uchrash jarayoni haqida so‘z yuritiladi. Biz maqolada transformatsiologiya, transformatsion jarayonlar, nutqiy o‘zgarishlar va ular ichida leksik-semantik transformatsiya, paremiologik transformatsiya, matnning struktural transformatsiyasi, umumiy o‘zgarishlar, xususi o‘zgarishlar kabi terminlardan foydalanib Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” dostonining sahnalashtirilishida namoyon bo‘lgan ayrim lisoniy va nutqiy o‘zgarish maqsadi haqida fikr yuritimiz.

M.Yo‘ldoshev o‘zining “Cho‘lponning badiiy til mahorati” mavzusi bo‘yicha yoqlagan nomzodlik dissertatsiyasida matndagi “**notob**” so‘zining videofilmida “**betob**”ga o‘zgarishi sabablari haqida ma’lumot berib o‘tgan: “Romanda tasvirlanishicha, Akbarali mingboshining kenja xotini Sultonxon Zebining qo‘shiqclarini tinglagach, bu ajoyib ovoz sohibasini xonadoniga taklif etadi. Biroq bu taklifi bilan u o‘z boshiga ne-ne g‘avg‘olar sotib olayotganini avval bilmaydi. Mingboshi uchiga chiqqan xotinboz, u Zebining ovozi eshitsa,

bu go‘zal qizga sovchi qo‘yishi mumkinligini Sultonxon keyin anglab qoladi. Endi bundan qutulishning yo‘lini topish kerak. Sultonxon yo‘l izlab, xonadonning yugurdagi Umrinisabibiga maslahat soladi: Kelinchak (Sultonxon) Umrinisabibining ko‘zlariga bir oz tikilib turgach: - Shu tobda onam **notob** bo‘lib chaqirtirsa, xafa bo‘lmas edim! – dedi (41). Ushbu jumladagi holat ifodasida **notob** so‘zining tanlanishi adibning so‘z hassosiyatidan dalolat beradi. Bu so‘zning o‘rniga **betob** yoki **kasal** so‘zini qo‘llash mumkinmidi? Albatta, mumkin edi. Har uchala so‘zda ifodalangan denotat bir xil, ya‘ni ularning asosiy ma‘nosida jiddiy farq yo‘q. Ammo bu so‘zlar bo‘yoqdorligi, sub‘ektiv munosabat ifodasi darajasi, qo‘shimcha ma‘no qirralariga ko‘ra bir-birlaridan farq qiladi. Jumlada qo‘llangan **notob** so‘zi **betob** va, ayniqsa, **kasal** so‘ziga nisbatan yumshoqroq, hissiyroq, uning ma‘nosida sub‘ektning onaga bo‘lgan ijobiy munosabati aniq ifodalangan. Shuning uchun ham **notob** so‘zi so‘zlovchining ruhiy holatiga ham, mavqei (farzandlik) ga ham muvofiq keladi. Sultonxonning «onamga ozor etmasmikin» degan ma‘nodagi botiniy andishasi va ayni damdagi ilojisiz bir holati bu so‘zga ko‘ra juda chiroyli va aniq ifodalangan. Taassufki, «Kecha va kunduz» romani asosida ishlangan videofilmida mazkur epizodda **betob** so‘zi ishlatilgan. Natijada yozuvchi betob so‘zini qo‘llash orqali yuzaga keltirgan yumshoqlik, andishalilik kabi nozik ma‘no qirralari yo‘qolgan.”¹⁹

Mahkam Muhammedovning "Nigoh" (Toshkent, 2010. 21-b.) nomli risolasida Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanining ekranga ko‘chirilishida yuz bergan lingvotransformatsion jarayonlarni shu tarzda izohlaydi: “Romanni o‘qib chiqsangiz, undagi birorta so‘zni olib tashlab bo‘lmaydi. Qodiriy har bir so‘zni mohirona, zargarona qilib yozgan. Har bitta so‘z purma’noga ega. Kitobda qanday berilgan bo‘lsa, shunday qilib chiqarib bersam mendan baxtli odam yo‘q. Men bu erda rejissura bunday bo‘lishi kerak deya, harakat qilmayman. Masalan, so‘zlarni aktyorlarga tushuntirishga harakat qildim. **Ammo bitta tomonini o‘zgartirdim.** Ya‘ni, Qodiriy bu asarni 28 yil davomida yozgan, asardagi qahramonlardan biri Abdurahmon dindor, u 15 yil Buxoro madrasasida tahsil olgan. U shuncha yillik tahsilga ega bo‘lsa-da, "bachcha" bo‘ladi. Shu masjidda namoz o‘qib, kechalari to‘ylarga chiqib "bachchalik" qiladi. Bularni Qodiriy asarida yozgan. O‘sha paytlarda dinga qarshi siyosat shuni talab qilardi.” Demak bu asardagi lisoniy tansformatsiyaga etnomadaniy omil asos bo‘lgan. Ya‘ni, aynan milliy-madaniy kodlar, dindor odam haqidagi tasavvurlar tufayli asarda tasvirlangan Abdurahmonning “bachcha”ligi haqidagi informatsiyalar ekranlashtirilish jarayonida atayin tushirilgan.

Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” deb nomlangan nasriy dramatik dostoni O‘zbekiston Milliy akademik teatrida sahnaga qo‘yildi. Asarda millatimizning uzoq o‘tmishi, mamlakat tarixi va o‘zlik, e‘tiqod, ona yurt, or-nomus kabi yuksak tuyg‘ular haqida so‘z boradi. Yosh rejissyor Asqar Xolmo‘minov sahnalashtirgan mazkur asar qahramonlarini Erkin Komilov, Lola Eltoeva, Gulnora Jumanazarova, Hamza Hasanov va Saida Saidbekova kabi iste’dodli aktyorlar ijro etganlar.

Har qanday asar sahnalashtirilganda uning tilida muayyan o‘zgarishlar yuz beradi va bu g‘oyat tabiiy hol. Bunday evrilishlar tilshunoslar tomonidan lingvotransformatsion jarayonlar

¹⁹ Юлдашев М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати (“Кеча ва кундуз” романининг тили) Филол.фан.номз. ...дис. - Тошкент, 2000. -Б.23.

tushunchasi doirasida o’rganilmoqda. Lingvotransformatsion jarayonlar deyilganda til birliklarining muayyan kontekst talablari asosida o’zgarishi, yangidan shakllantirilishi yoki moslashtirish (adaptatsiya) jarayonlari tushuniladi. Bu jarayonda so’zlar, iboralar va grammatik tuzilmalar fonetik, morfologik, leksik-semantik, sintaksik va pragmatik jihatdan transformatsiyaga uchraydi. Lingvotransformatsiya so’zi lingvistika va transformatsiya so’zlarining qo’shilishidan hosil bo’lgan tilshunoslik termini sanaladi. Transformatsiya deganda til birliklarining bir shakldan boshqa bir shaklga aylanishi tushuniladi. Bu jarayon quyidagi sabablarga ko’ra ro’y beradi: 1. Nutqni tomoshabinga tushunarli va ta’sirchan qilish uchun ham ma’lum bir asar tili kino yoki teatr tiliga moslashtiriladi. 2. Tarjima jarayonlarida muayyan bir tildagi asar boshqa bir tilga tarjima qilinganda tabiiy o’laroq farqlanishlar ro’y beradi. 3. Jamiyatdagi turli voqea-hodisalar ta’sirida ham tilda muayyan o’zgarishlar namoyon bo’ladi.

“Tong otgan taraflarda” dramasiining sahna variantida ham asar tilidagi evrilishlarni istagancha kuzatishimiz mumkin.

1. Fonetik – fonologik sathdagi transformatsiya. Bunda asar qahramonlarining ichki ruhiyatini sahnada ta’sirchan aks ettirish maqsadida ayrim so’zlar ifodasidagi o’zgarishlar tushuniladi. Bunday nutqlarda pafos etakchilik qiladi. Mahoratli aktyorlar so’zning tovush qobig’ini o’zgartirish orqali tomoshabin e’tiborini o’ziga jalb qilishni maqsad qiladi. Masalan, “Otajon” degan so’z gapda undalma vazifasini bajaradi. So’z oxiridagi unli fonemaning cho’zib talaffuz qilinishi, ya’ni so’zning fonetik qobig’ining buzilishi nutqning intonatsion ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Asarda bunday holatlar ko’p uchraydi.

2. Leksik-semantik sathdagi transformatsiya. Bunda ayrim so’z va iboralarining sahna ijrosidagi o’zgarishi nazarda tutiladi. Bunday o’zgarishlarning mantig’i, albatta, muayyan maqsad bilan amalga oshadi.

Masalan, asar matnida qo’llanilgan “otiladi” so’zi “bo’g’iladi” so’zi bilan almashtiriladi. Asar qahramonlaridan biri Tongyorug’ nutqidagi bu transformatsiyaning zamirida, hodisani ijtimoiylashtirish maqsadi yotadi. Chunki “otiladi” fe’li g’ozga nisbatan ma’qul bo’lishi mumkin. Ona nutqidagi “bo’g’iladi” fe’li esa jamiyat bilan bog’liq holda tushuniladi. Jamiyatda iste’dodli odamlarning yashashga haqqi yo’qligi, ularning bo’g’ilishi, ya’ni har tomonlama siquvga olinishi kabi ma’nolar real ifodalanadi. Shu ma’noda zo’rning yashashga haqqi yo’qligi haqidagi mazmun g’oz obrazidan chiqib “odamlar” ma’nosi bilan kengayadi.

Yoki “ko’z tegmasin” iborasi tilimizda bor va nutqda faol qo’llanadi. Sahnada bu ibora “odamlarning ko’ziga ko’rinma” tarzida ifodalangan. “Ko’z tegmoq” etnografik frazeologizmining ijroda tushirilishi natijasida undagi ma’no “Odamlarning ko’ziga ko’rinmay uch” gapiga yuklanadi. Bu o’rinda “o’q tegmasin” komponenti keyinga – pozitsion jihatdan jumla oxiriga o’tkazilgan. Gap bo’laklarining pozitsion o’zgarishida ham o’ziga xos mantiqiylik seziladi. Ya’ni “balandga uch” “odamlarning ko’ziga ko’rinma” “shunda o’q tegmaydi” kabi mantiqiy izchillik to’g’ri o’ylangan.

3. Morfologik sathdagi transformatsiya. “Tong otgan taraflarda” dramasiidagi “tangri qudrati” tarzida shakllantirilgan jumla sahnada “tangrining qudrati” tarzida o’zgarishga uchraydi. Bu jumla qaratqichli birikma shaklida berilganligi tufayli ta’kid kuchli ifodalangan. Agar birikmadagi qaratqich kelishigi qo’shimchasi ifodalanmaganda edi urg’u ikkinchi

soʻzda sezilarli darajada kuchli ifodalanib, bosh soʻz taʼkidi nisbatan zaiflashgan boʻlar edi. Matndagi birikmaning sahnadagi dinamikasi eʼtiborga olingan holda shunday oʻzgartirilgan va kelishik qoʻshimchasi orqali qudratning sohibi alohida taʼkid olgan. Yoki “Boysun – Qoʻngʻirotga etkazgin” gapi sahnada aktyor tomonidan “Boysun-Qoʻngʻirotga etkazsin” tarzida talaffuz qilinadi. Asar matnida buyruqning ikkinchi shaxs birlik formasi qoʻllanilgan boʻlsa, sahnada buyruqning uchinchi shaxs birlik formasidan foydalanilgan. Bu oʻrinda mazkur gapning sahna varianti muvaffaqiyatli chiqqanini taʼkidlashimiz mumkin, “gʻoz”ga nisbatan toʻgʻridan-toʻgʻri buyruq berilishi mantiqan oʻzini oqlamaydi. Uchinchi shaxs formasidan foydalanilganda esa “umid”, “yaxshi niyat”, “tilak” maʼnolari etakchi planga chiqadi.

Shuningdek, dramadagi “yarador boʻlib qolmoq” qoʻshma feʼli sahna ijrosida “yaralanib” feʼliga almashadi. Agar sahnada “yarador boʻlib” birikmasi qoʻllanilsa edi, qahramon aytmoqchi boʻlgan “nadomat, zorlanish” maʼnolari intonatsion jihatdan etarlicha anglashilmay qolgan boʻlar edi. Chunki birikmada adabiy meʼyorga xoslik aniq sezilib turadi va yaxlit urgʻu ikkiga boʻlinadi. “Yaralanib” feʼlida esa urgʻu bir soʻzga tushganligi uchun “avaylash”, “hamdardlik” va “shafqat” tuygʻulari tomoshabinga ham, tinglovchiga ham aniq sezilib turadi. Bundan tashqari, “yaralanib” soʻzida ogʻzaki nutqqa xoslik qabariq holda ifodalanadi. Sahnada bu tarzidagi lingvotransformatsion jarayonlar tomoshabin bilan qulay muloqot oʻrnatish imkoniyatini yaratadi.

4. Sintaktik sathdagi transformatsiya. Bunda soʻz birikmasi va gap qurilishidagi muayyan badiiy-estetik maqsadga binoan amalga oshirilgan oʻzgarishlar tushuniladi. Masalan, dramada “Men eshitayotganim yoʻq” gapi “Eshitmayapman” tarzida talaffuz qilinadi. Aytish mumkinki, sahna nutqining ixchamlik va kuchli taʼkid tamoyili mazkur jumlaning transformatsiya qilinishiga asos boʻlgan. Natijada gapni bir urgʻu bilan aytish imkoniyati, shuningdek, qoʻshimcha maʼnolarning ham ifodalanishiga zamin yaratgan. Yaʼni, ijro asnosida “befoyda narsalarni yigʻishtir”, “boshqa narsaga urinma” kabi maʼnolar anglashiladi.

5. Matndagi ayrim birliklarning tushirlishi yoki ijroda yangi birliklarning qoʻshilishi bilan bogʻliq transformatsiyalar. Bunda asar matnida mavjud boʻlgan ayrim birliklar tushirilgan holda ijro qilinadi. Yoki asar matnida mavjud boʻlmagan birliklarning sahnadagi ijroda paydo boʻlishi nazarda tutiladi. Masalan: drama matnida “sendan” olmoshi qoʻllanilmagan. Asar qahramoni Tongyorugʻ nutqida mazkur olmoshning qoʻshib talaffuz qilinishi tomoshabin markazli transformatsiya boʻlib, persepsiya tamoyili talabiga muvofiq amalga oshiriladi. Maqsad shuki, savolning kimga yoʻnaltirilishi bilan bogʻliq informatsiya “sendan” olmoshining qoʻllanilishi natijasida oshkora ifodalangan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, matnning nutqqa, sahna yoki ekranga koʻchishi bir necha maqsadni yuzaga chiqaradi. Maʼlum bir asar sahnalashtirilganda uning tilida turli oʻzgarishlar yuz beradi. Bunday evrilishlar tilshunoslar tomonidan lingvotransformatsion jarayonlar termini ostida oʻrganilmoqda. Lingvotransformatsion jarayonlar deyilganda til birliklarining muayyan kontekst talablari asosida oʻzgarishi, yangidan shakllantirilishi yoki moslashtirish jarayonlari tushuniladi. Bu jarayonda soʻzlar, iboralar va grammatik tuzilmalar fonetik, morfologik, leksik-semantik, sintaksik va pragmatik jihatdan transformatsiyaga

uchraydi. Usmon Azimning “Tong otgan taraflarda” nomli dramasi sahnalashtirilishida yuz bergan lingvotransformatsion jarayonlar tilshunoslikning turli aspektlarida, xususan, lingvopragmatika, lingvopoetika, psixolingvistika, transformologiya kabi tadqiqot sohalarining tutum va tamoyillari asosida o’rganilishi zarur deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

Chomsky, N.A. Transformational Approach to Syntax Transformational approach to syntax / N.A. Chomsky. –Texas, –1958. – pp: 124–158.

Montserrat Martínez Vázquez M. Complementos predicativos en inglés y en español/ Revista Alicantina de Estudios Ingleses, 1990. n. 3, pp. 89–96.

Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Ю.Д. Апресян. М.: Просвещение, 1966. 305с.

Власова Ю.Н. Синонимия синтаксических конструкций в современном английском языке / Ю.Н. Власова. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1981. 159 с.

Гнатюк О.А. К вопросу о разграничении понятий: «синонимия», «вариативность», «параллелизм» (теоретический обзор) // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. Нижний Новгород: Научно-издательский центр «Открытое знание», 2024. №03 (107). С. 46–53. Режим доступа: <https://scipress.ru/upload/philology/fa032024-1.pdf> (кўрилди 18.01.2025).

Пешковский А.М., “Русский синтаксис в научном освещении”, 6 изд., М., 1938

Подкорытова А.В., Яковлева Е.А. Конверсия как способ реализации синтаксической синонимии на разных этапах изучения русского языка как иностранного // Молодежный вестник ИрГТУ. 2022. Т. 12, № 4. С. 836-839.

Сорокина Т.С. Функционально-когнитивные основания теории грамматической синонимии в английском языке: Дисс. док. филол. наук. М.: 1981. 186с.

Шахматов.А.А. Из трудов А.А.Шахматова по современному русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1951. – С.37

Яковлева Е.А. Конверсия как способ реализации синтаксической синонимии на разных этапах изучения русского языка как иностранного // Молодежный вестник ИрГТУ. 2022. Т. 12, № 4. С. 836-839.

Yuldashev M., Yuldasheva Z. The Problem of Text in Linguistics //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2023. – Т. 1. – №. 18. – С. 100-108.

Yuldashev M. Badiiy matnda qahramonlar ruhiyati va ularning lingvopoetik xususiyatlari. Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti ilmiy-metodik jurnali. 2024/1. -B. 57-63.

KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA NUTQIY FAOLLIKNI OSHIRISH OMILLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)
Djumabayeva Dilara Mamatovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Boshqa mashg‘ulotlardan farqli ravishda nutq o‘stirish mashg‘ulotlari boshlang‘ich ta’limda boladan ko‘proq fikrlash, tahlil qilish va nutq so‘zlashni talab etadi. Interfaol texnologiyalar bolalarni chuqur fikr yuritishga, ma’lumotlarni xayolan jamlash va nutq orqali yetkazib berishga urg‘u beradi. Interfaol texnologiyalarni nutq o‘stirish mashg‘ulotlarida qo‘llash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Kalit so‘zlar: Nutq o‘stirish, interfaol, metod, uslub, pedagog, ta’lim, fikr, mashg‘ulot, omil, yondoshuv, shakllantirish, o‘rganish, o‘zlashtirish.

KIRISH

Mustaqil taraqqiyot yo‘lidan dadil borayotgan, huquqiy demokratik jamiyat qurishga intilayotgan Respublikamizda har bir insonning ozod va erkin, farovon yashashini ta’minlovchi jamiyat barpo etilmoqda, yoshlarning ilm - ma’rifatli bo‘lishiga barcha imkoniyatlar yaratilmoqda.

Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari ta’limda bolalarni og‘zaki nutqini o‘stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so‘zdan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish, ya’ni nutq va xulq egasi bo‘lish kabi ma’naviy axloqiy sifatlarni, so‘zlash odobini egallashni shakllantiradi.

ASOSIY QISM

Interfaol metodlardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo‘llanilayotgan interfaol metodlardan foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Interfaol metod texnologiyasining mohiyati tahsil oluvchilarning ustuvorligiga tayanib, boshlang‘ich ta’limda erkin bahs – munozara sharoitini yaxshilashdan iboratdir. Bu metodga ko‘ra boshlang‘ich ta’limlar bir necha bosqichga bo‘linadi:

1. Chaqiriq bosqichi. Bu bosqichda tahsil oluvchilarni faollashtirish, shuningdek mazmun mohiyatiga kirib borish uni anglab yetish jarayoniga tayyorlash maqsadi ko‘zda tutiladi.

2. Fikriy hujum. Bu usul boshlang‘ich ta’limning boshlanishida yoki istalgan joyida qo‘llanilishi mumkin. Bu bosqichda muammo tahsil oluvchilarga aqliy hujum yo‘li bilan beriladi va ularning fikrlari orqali olinadi.

3. Anglash bosqichi. Mavzuga oid xulosaviy fikrlar eshitiladi va tarbiyachi tomonidan yangi fikrlar bilan to‘ldiriladi.

Tahsil oluvchilarni guruhlarga bo’lib ishlash uchun qo’yidagi talablarga amal qilish zarur:

1. Guruhlarga ajratish tarbiyachi tomonidan amalga oshiriladi.
2. Har bir guruhga rahbar tayinlanadi.
3. Har bir guruhdagi tahsil oluvchilar bilim darajasining teng bo’lishiga erishish kerak.
4. Guruh doira shaklida o’tirishi lozim.

5. Ish jarayonida har bir guruhning faoliyatiga, g’oyalariга e’tibor beriladi. Boshlang’ich ta’lim jarayonida guruh a’zolarini almashtirib borish ham mumkin. Quyidagi ta’lim jarayonida foydalanilayotgan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so’z yuritamiz.

Fikriy hujum metodi. Mazkur metod tahsil oluvchilarning mashg’ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta’minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag’batlantirish hamda bir xil fikrlash inersiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang barang g’oyalarni to’plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo’lgan fikrlarni yengishga o’rgatish uchun xizmat qiladi. Nutq o’stirish mashg’ulotlarida ushbu metod yuqori samara beradi. Sababi, fikriy hujum metodi bolani mustaqil fikrlashga va o’z fikrini yoritishga majburlaydi. Bolalar dastlab majburan fikrlasa, ko’nikma hosil bo’lgach erkin fikrlay boshlaydi va nutq o’sishi yuzaga keladi.

“6X6X6” metodi. Ushbu metod yordamida bir vaqtning o’zida 36 nafar tahsil oluvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali muayyan topshiriq yoki masalani hal etishmshuningdek guruhlarning har bir a’zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. 6x6x6 metodi asosida tashkil etilayotgan mashg’ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo’lgan 6 ta guruh tarbiyachi tomonidan tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach tarbiyachi oltita guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi oltita guruhdan bittadan vakil bo’ladi. Yangi shakllangan guruh a’zolari o’z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriqlar yechimlari) ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar. Ushbu metodni nutq o’stirish mashg’ulotlarida qo’llash yuqori samara beradi.

“Aqliy hujum” metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo’llanadigan metod sanalib, u mashg’ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o’z tasavvurlari va g’oyalari dan ijobiy foydalanish borasida ma’lum ko’nikma va malakalarni hosil qilishga rag’batlantiriladi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg’ulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug’iladi. Nutq o’stirish mashg’ulotlarida ushbu metodni qo’llash ayni maqsad sari olib boruvchi yo’ldir. Bola bir muammoga bir necha yechim topishga intiladi hamda ularni yoritib beradi. O’z-o’zidan bola o’z nutqini fikrlash orqali bayon etadi.

Nutq o`stirish mashg`ulotlarida yuqoridagilardan tashqari bolalar bilimlarini kengaytirishga yo`naltirilgan, faol ishtirok etishga mo`ljallangan yana bir qancha interfaol usullar mavjud:

- Erkin yozish;
- B-B-B chizmasi
- Tetiklashtiruvchi mashqlar va hokazo.

Xulosa va munozara. Ma`lumki, nutqiy faoliyat to`rtga ajratiladi: o`qish, yozish, tinglash, so`zlash. Ular o`zaro juft holatda bog`lanadi va til tizimini amalga oshirishning ikki shakli - og`zaki va yozma shakli orqali belgilanadi. Nutqni o`stirish mashg`ulotlarida interfaol texnologiyalardan foydalanish nutqiy faoliyatning bosqichini ham jonlantirib, harakatga keltiradi. Bola bir vaqtning o`zida o`qish, yozish, tinglash va so`zlash orqali aqliy harakatga kirishadi, nutq so`zlaydi hamda nutqiy o`sishga oson erishadi. Demak bugungi kunda mashg`ulotlarda nuqtaiy o`sishga erishishning eng samarali usuli bu interfaol texnologiyalardan foydalanish ekan.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. Boshlang`ich ta`lim bolalarga ikkinchi tilni o`rgatish metodikasi. T., —Sano-standart, 2014.
2. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. —Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. T., —Istiqlol, 2016.
3. Babayeva D.R. Nutq o`stirish metodikasi. O`quv qo`llanma. T., —TDPU. 2016.

TIBBIY TERMINOLOGIYADA METAFORA HODISASI

**Suyunov Baxodir Turdievich,
filologiya fanlari doktori (DSc),
Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti dotsenti**

O`zbek tilining barcha leksik resurslarida bo`lgani kabi terminlarning ham o`z boyish yo`llari bor va ular til sistemasining umumiy qonuniyatlariga muvofiq keladi.

Termin muammolari bilan bog`liq ishlarning deyarli barchasida termin mohiyatiga daxldor belgilardan biri sifatida uning bir ma`noliligi hamisha qayd qilinadi. Terminning bu xususiyati, tabiiyki, termin mansub bo`lgan sistema tarkibida o`zini namoyon qiladi. Ammo, termin o`zi mansub bo`lgan tizimdan tashqarida mazkur xususiyatni to`laligicha namoyon eta olmaydi.

Shuning uchun ham ayrim mutaxassislar terminlarning ko`p ma`nolilik xususiyatini ham kasb etadigan real nutqiy sharoitlarni hisobga olgan holda, ularga xos bo`lgan bir ma`nolilik belgisiga egaligini mutloq holat deb qaramaslik maqsadga muvofiqqligini qayd etadilar.

Terminologik leksikaning ayni shu xususiyati ko`p hollarda ularning maxsus sohalardan tashqarida tasviriy vositalar tizimiga jalb qilinishiga imkon berishi hamda terminning bir ma`noliligi va emotsional-ekspressivlikdan mahrumligi faqat maxsus tizim ichidagina ekanligi ta`kidlanadi [4, 3–10-b.].

“Termin go’yoki ixcham iqtibosdir. Iqtiboslashtirish qoidalariga muvofiq, termin muayyan bilim sohasiga oid barcha ilmiy asarlarda aynan bir ma’noda saqlanishi kerak” [7, 141-s.].

Ma’lumki, hozirgi o‘zbek tilida so‘z ma’nosining o‘zgarishi, ma’noning ko‘chishi, polisemantik so‘zning ayrim ma’nolari orasidagi bog‘lanishning yo‘qolishi, ayrimlarining maxsuslanishi orqali yangi so‘zning hosil bo‘lishi-semantik yoki leksik-semantik usul bilan so‘z yasash deyiladi [5, 127-b.].

Tibbiy terminlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan tekshirish shuni ko‘rsatadiki, undagi ko‘pgina terminlar sof semantik usul bilan hosil bo‘lgan. Masalan: bosh-gavdaning boshlanishi; oyoq-adoq-biror narsaning oxiri, so‘ngi, tugallanish qismi ma’nolarini anglatib, keyinchalik odam organizmi nomi sifatida qo‘llana boshlagan.

Shuningdek, hozirgi kunda tamoman boshqa-boshqa so‘z hisoblangan qovurg‘a-qovoq, qopqoq (bosh qopqog‘i), qop (o‘t qopi) kabi terminlarning barchasi qoplamoq fe’lidan hosil bo‘lgan. Tomoq, tomir so‘zlari esa “tomchi holatiga tush” fe’lidan hosil qilingaligi haqida mulohazalar bor, soqol-saqoq (badiiy asarlarda “iyak”) so‘zlari esa “saq” – “past tomonga yo‘nalmoq” ma’nosini anglatib, asosdoshlik kasb etgan [6, 279-b.].

Asliga ko‘ra, polisemantik bo‘lgan ushbu so‘zlar ma’nolari orasidagi ichki bog‘lanish yo‘qolgan. Ushbu misollardan semantik usulda so‘z yasashning diaxronik xususiyatga ega ekanligi yaqqol ko‘rinadi.

Terminshunoslarning bildirgan fikriga qaraganda, metafora semantik usulda termin hosil qilishda asosiy rol o‘ynaydi. Bunda umumadabiy yoki jonli tildagi so‘zlarning biror xususiyatini shaklan o‘xshashligini, rang-tusidagi bir xillikni asos qilib olish tufayli yangi-yangi terminlar vujudga kelgan [3, 40 – 45-b.].

O‘zbek tilining turli soha terminologik tizimlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘pgina ishlarda semantik usul bilan termin yasash terminologiyani boyituvchi muhim bir manba sifatida e’tirof etiladi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, semantik usulda termin yasash boshqa sohalar terminologiyasiga nisbatan tibbiyotda kengroq qo‘llaniladi. Buning asosiy sababi tibbiy terminlarning o‘tmish davrlarda xalq tili asosida yuzaga kelib, jonli so‘zlashuv tili bilan mustahkam aloqada rivojlanganligidadir. Shuning uchun ularda xalq tiliga xos bo‘lgan ko‘pdan ko‘p metaforik qo‘llanishlar o‘z aksini topgan.

Metafora hodisasi ikki ming yildan ortiq vaqtdan buyon dunyo filologiya ilmida tadqiq etib kelinayotgan bo‘lsa-da, bu tadqiqotlar badiiyat, stilistika, ritorika doirasidan tashqariga chiqmagan. Yana ham to‘g‘rirog‘i, o‘tgan asrning boshlariga qadar metaforani fanga, fan tiliga, terminologiyaga yot bo‘lgan hodisa sifatida talqin etish ustuvorlik qilib keldi [1, 5 – 9-b.].

O‘zbek tilshunosligi terminologiyasining tarixi juda uzun bo‘lmasa-da, XX asrga kelib, kognitiv tilshunoslikning paydo bo‘lishi bilan metaforaga qarash butunlay o‘zgardi. N.Mahmudovning ta’kidlashicha, metafora mohiyatidagi ikki yoqlamalikka ko‘ra, bu hodisaning ikki asosiy turi farqlanadi, ya’ni lisoniy metafora va poetik (badiiy) metafora.

Kognitiv metafora insonning o‘z bilimlarini namoyon qilish va konseptualashtirish usullaridan biri bo‘lib, bir ob’ektni boshqa bir ob’ekt vositasida tushuntirish va tushunishdan

iboratdir, deyiladi. Lisoniy metafora o‘xshashlik asosidagi nomlashni qayd etsa, “nolisoniy” metafora (kognitiv) lisoniy metafora yuzaga kelishini tashkil etadi.

Tibbiyot terminologiyasi – bu tarkibiy, semantik, so‘z yasovchi va uslubiy xususiyatlarining o‘ziga xos xususiyatlari tufayli oddiy so‘zlardan farq qiladigan va shu bilan birgalikda, tilning leksik tizimida alohida o‘rin tutadigan so‘z birikmalarining o‘ziga xos qatlamlaridan biridir.

Tibbiyotda ishlatiladigan qushtomoq, nog‘ora parda, shox parda, qorason, suvchechak, chechak, qoqshol, to‘r parda, ko‘z olmasi, baliq tangachasi (baliqcha), quloq supachasi, burun suprasi chig‘anog‘i, quloq suprasi chig‘anog‘i, siydik nayi kabi terminlarning ishlatilishi bevosita metafora bilan bog‘liq. Masalan, bosh kosasi, ko‘z kosasi, buyrak jomi, kalla qutisi kabi birikmalardagi kosa, jom, quti birliklari xalq tilida biror narsani solish uchun ishlatiladigan idish ma‘nosini bildiradi. Tibbiyotda shu idishlar shakliga o‘xshagan a‘zolar yoxud ularning qismlari mavjudki, bu o‘z navbatida, metaforik o‘xshatish asosida yuqoridagi terminlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan.

Ta’kidlash joizki, o‘zbek tilida rang bilan bog‘liq metaforalar ham mavjud bo‘lib, kasallikni davolashda rang muhim rol o‘ynaydi. Rangni ifodalovchi so‘zni o‘z ichiga olgan terminlar aniq bir alomatni ko‘rsatadi, uni aniqlaydi. Bunday terminlar kasallikni aniqlashtirishda yordam beradi, tibbiyot xodimi kasallikni aniqlashi, unga tashxis qo‘yishida katta ahamiyat kasb etadi.

Ranglar tibbiyot va uning tili rivojlanganligidan dalolat beradi. Tibbiyotda ranglarni kodlash kasalliklarning, simptomlarning, terining va boshqalarning asosiy diagnostik belgilaridan biridir. O‘zbek tili tibbiy terminologiyasida esa quyidagi rang bildiruvchi terminlarni ko‘rish mumkin: qorason, qizilcha, sariq, qora sariq, sariq isitma, sariq tana, ko‘kyo‘tal, oq isitma, oqchechak, qorajigar, qorachechak, targ‘il tana, qoraqo‘tir, qora oqsoq, sariqdog‘, qizilcha, qizamiq, oq alahlash singari.

Metafora til doirasi bilan cheklanib qolmaydi, chunki insonning fikrlash jarayonlarining o‘zi metafora. Metafora inson konseptida mavjud bo‘lib, u tibbiy terminlarni shakllantirishning samarali usuli hisoblanadi. Metafora inson ong-u tafakkuri hamda bilishning eng sermahsul hodisasi ekanligi bilan ajralib turadi.

Ko‘p ma’nodlilik terminologiyaga xos xususiyat bo‘lmasa-da, tibbiy terminlarning shakllanishida ma’no ko‘chish usullari, xususan, metafora yetakchi o‘rinni egallaydi.

Xulosa:

1. So‘zlardagi shakl va ma’no taraqqiyoti uzluksiz davom etuvchi jarayon bo‘lib, ular vaqti-vaqti bilan turli lingvistik hodisalarni ro‘yobga chiqaradi. So‘z ma’nolarining ko‘chishi – konversiya, metafora, shuningdek so‘zlarda ma’no kengayishi yoki torayishi kabi hodisalar leksik ma’noning turli qirralari bo‘lib, ular tilimizda leksik-semantik yo‘l bilan yangi ma’noli terminlar hosil qiladi.

2. Metafora – tibbiy terminlarni shakllantirishning samarali usulidir. Tibbiyotda eng faol metafora-terminlari oftalmologiya, psixiatriyada, yuqumli kasalliklarni o‘rganishda, dermatovenerologiya, jarrohlik, sud tibbiyoti, terapiya, ginekologiya, akusherlik, anatomiya, travmatologiya, ortopediya, fiziologiya, stomatologiya, gistologiya, onkologiya, endokrinologiyada qo‘llaniladi.

3. Shuningdek, o‘zbek tili tibbiy terminologiyasida rang bilan bog‘liq metaforalar alohida o‘rin tutadi. Ular tibbiy terminlarning yuzaga kelishi, etimologiyasi, tarixiy va milliy-madaniy xususiyatlarini o‘rganishda, ayniqsa ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs // M.: Progress, 1990.
2. Danilenko V.P. Russkaya terminologiya. – M., 1977
3. Kabuljanova G. Metafora va uning tabiatiga qarash // “O‘zbek tili va adabiyoti”, 2017. 2-son.
4. Mahmudov. N. Ilmiy matnda termin tanosibi va takomili // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2020. 2-son.
5. Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. Toshkent: “Fan”, 2010.
6. Rahmatullaev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent, 2000.
7. Rojdestvenskiy Yu.V. Vvedenie v obshchuyu filologiyu. – M: Vysshaya shkola, 1979.
8. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Monografiya. – Toshkent: 2022
9. To‘raqulov Yo.X., Usmonxo‘jaev A. va boshqalar. Ruscha-lotinja-o‘zbekcha tibbiy terminlar izohli lug‘ati. – Toshkent: 1996
10. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Moskva: 1981

**BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA BADIY ASARLAR VOSITASIDA
O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH
ASOSLARI**

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Gulamova Mahbuba Rustamovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatni rivojlantirish ta’lim jarayonidagi dolzarb masala sanaladi. O‘quvchilarni kutilmagan pedagogik vaziyatlarda bilim va ko‘nikmalarni qo‘llay olishga kasbiy va kundalik masalalarni hal qilishga tayyorlash ta’lim jaranidagi asosiy vazifalardan biridir. Ushbu tezisda badiiy adabiyotlar orqali topshiriqlar berish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy adabiyot, ijodiy qobiliyat, metod, dars, o‘qitish.

KIRISH

“Ijodkorlik” va “Ijodiy qobiliyat” tushunchalari o’rtasidagi munosabat, shuningdek talabalarning ijodiyqobiliyatlarini rivojlantirish borasida qator olimlar izlanish olib borgan. Qadimgi yunon olimlari Platon, Aristotel, Avgustin ijodiylik tushunchasini tadqiq etgan. Shuningdek, J.Bruno, B.Spinoza, I. Kant, S. Rubinshteyn, G. Uolles va boshqalarning asarlarida ham o’z aksini topgan.

D. B. Elkoninning ta’kidlashicha, ijod o’zaro bog’liq qobiliyatlarning bir butun tizimi elementlarni: tasavvur, assotsiativlik, fantaziya, xayolparastlikni o’zida mujassamlashtirgan qobiliyatdir. Shaxsiy faoliyatning eng yuqori shakli sifatida ijod uzoq tayyorgarlik, donolik, ijtimoiy intellektning yuqori darajada bo’lishini taqozo qiladi.

ASOSIY QISM

Shveysariyalik psixolog J.Piaje intellektning kuyidagi rivojlanish bosqichlariga ajratadi:

5. Sensomotor intellekti (tug’ilishdan to 2 yoshgacha).
6. Operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha).
7. Konkret (yakqol) operatsiyalar (aqliiy harakatlar) davri (7-8 yoshdan 11- 12 yoshgacha).

8. Formal (rasmiy) operatsiyalar (aqliiy harakatlarni amalga oshirish) davri [4].

E.P.Torrance ijodiylik mezonlarini aniqlagan, uning fikricha “birinchi mezon-nostandartlik ijodiy qobiliyat va originallik bilan o’xshash bo’lib, o’ziga xoslikka nisbatan kengroq tushunchadir. Ikkinchi mezon - anglanganlikdir.

Badiiy adabiyot inson ruhiyatigata’sir etish omilidir. Badiiy adabiyot mashg’ulotlarida ko’zda tutiladigan asosiy maqsad - kichkintoylar qalbida badiiy kitobga nisbatan havas uyg’otish bilan birga, ularning kitobxonlik savodini, kitobxonlik madaniyatini oshirish ham ko’zda tutiladi.

Buning uchun bolalarning yoshxususiyatlaridan kelib chiqib, quyidagilarga [2]:

- badiiy asarlarda aks ettirayotgan ahamiyatga molik g’oyalarni teranroq tushunish;
- qahramonlar xulq- atvorini tahlil etib, yaxshi va yomon jihatlarni farqlab, mustaqil baho berish;
- mantiqli fikrlash: fikrlarini erkin, ravon bayon etish ko’nikma va malakalarini paydo qilish, shakllantirish va rivojlantirib borishga alohida ahamiyat beriladi.

Albatta, bu maqsadni amalga oshirish-ancha murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir.

Ustozlar badiiy adabiyot mashg’ulotlari samaradorligini oshirishda va badiiy asar tahlilida quyidagi vazifalarni hal etishlari talabetiladi: badiiy asar mag’ziga singdirilgan asosiy maqsadni aniqlash; asar qaysi jihatlari bilan bolani fikrlashga undamoqda; asar qahramonlarining o’zarosuhbati; qahramonlar o’rtasidagi to’qnashuvlarning sabab va oqibatlariga alohida e’tibor qaratish; badiiy tasvir vositalarini (qahramonlarning qiyofasi, tabiat tasviri; jonlantirish; o’xshatish) aniqlash; asar janri (ertak, hikoya, she’r) bo’yicha farqlarga bolalar e’tiborini qaratish, tushunchalarini mustahkamlash; badiiy asar voqealari asosida mantiqli savollar tuzish; badiiy asar bo’yicha suhbat- munozara tashkil etish; asar g’oyasini ochishda xizmat qiluvchi maqol, hikmatli so’z va topishmoqlardan foydalanish; bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini o’stirish usullarini izlash (badiiy asar voqeasi yoki qahramonlar sarguzashtini davom ettirish, mustaqil ertak, hikoya yoki she’r, topishmoq va tez

aytishlar to‘qish v.b.); asar bo‘yicha ijodiy fikrlashni davom ettirish (bolalar ishtirokida ertak va hikoyalarni sahnalashtirish; qo‘g‘irchoq teatri qo‘yish; teatrga sayohat uyushtirish; mehnat, tasviriy faoliyat, musiqa mashg‘ulotlarida mavzuni mustahkamlash va boshqalar); kitob javonigayangi kitob va rasmlardan ko‘rgazmalar tashkil etish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy adabiyotga qiziqish uyg‘otish orqali insoniyat aql-idrokining nodir namunalarida ifodalangan bilimlar va hayotiy tajribalarni o‘rganishlariga kengroq sharoit yaratiladi. O‘quvchilarda badiiy adabiyotga nisbatan qiziqish uyg‘otishda kitobxonlik asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Bilishga oid qiziqishlar o‘quv jarayonining dinamik rivojlanishini ta’minlashga ko‘maklashadi. U o‘quvchilarning faol tarzda o‘quv-biluv faoliyatini o‘zlashtirishlariga yordam beradi. Bilishga oid qiziqishlar o‘quvchilarda tashabbuskorlikni tarkib toptiradi. Bu jarayonda o‘quvchining o‘zi yangi bilimlarni o‘zlashtirish usullarini izlab topadi. Natijada ta’lim, tarbiya va rivojlanishning samaradorligi ortadi. Faol bo‘lmagan va xech narsaga qiziqmaydigan o‘quvchilarga o‘qituvchilar kuchli ta’sir o‘tkazib, ularning bilishga oid qiziqishlarini muayyan maqsadga yo‘naltirishlari kerak.

O‘quvchilarning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish sohasida quyidagi darajalarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- sinchkovlik qiziquvchanlik
- shaxsiy bilishga asoslangan qiziqish ijodiy qiziqish.

Ular o‘quvchilarning u yoki bu o‘quv predmetiga nisbatan turli- tuman qiziqishlarini ifodalaydi. Xali o‘rganilmagan bilimlarni o‘rganishga intilish, yangi axborotlarni o‘zlashtirish kabilar shular jumlasidandir.

Ijodiy qiziqishlarning namoyon bo‘lish bosqichi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: mustaqillik, o‘quvchining qayta shakllangan faoliyati, o‘zoldilarida turgan muammolarning yangicha yechimlarini ta’minlovchi usullarni qo‘llash, o‘z ijodiy layoqatlarini namoyon qilish kabilar.

XULOSA VA MUNOZARA

Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda kitobxonlik vositasida badiiy adabiyotga qiziqishni shakllantirishdan iborat. Bu muhim masalalardan biri bo‘lib, kitoblar va kitobxonlik o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish va ularni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

6. F.Umarova va boshqalar. Bola shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim. 2-modul. T.: 2011 y.

7. L.Mirjalolova. Bolalarni gapirtirib o‘ynaladigan o‘yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. T.: 2015

8. M.Asqarova, G.Qodirova — Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish T.:—O‘qituvchi 2011 y

9. Genis Aleksandr. Qalb fotografiyasi// Jahon adiblari adabiyot haqida- T:Ma’naviyat 2010.

TEZAURUS – LUG‘ATCHILIKKA KREATIV YONDASHUV OMILI SIFATIDA

**Sharapova Zubayda Fozilovna,
TIPI Pedagogika fakulteti dekani, dotsent**

Tezaurus – hozirgi kundagi zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklar o‘rtasidagi semantik aloqalar – omonim, sinonim, antonim, paronim, giponim, giperonim va boshqa tushunchalarni ko‘rsatadigan umumiy yoki maxsus lug‘at, shunday lug‘atlarning maxsus turi hisoblanadi. Bu lug‘at boshqa lug‘atlardan farqli o‘laroq, biror bir ilm-fan sohasiga oid lug‘aviy birliklar yoki biror mavzu tarkibida joylashtirilgan ana shunday birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlar aks ettirilgan ideografik lug‘atdir.

Unda kerakli so‘zlar tushunchaga qarab qidiriladi. Nazariy jihatdan tezaurus leksik-semantik tizimning ehtimoliy modellaridan biridir. Amalda undan individual lug‘atni boyitish va tezkor qidiruv vositasi sifatida foydalaniladi. Shu ma’noda tezaurus lug‘atning aksi hisoblandi.

Odatda, biror-bir so‘zning ma’nolarini emas, balki so‘zning o‘zini qidirilganda, tezauruslarga murojaat qilinadi. Ya’ni bu yerda tushuncha ma’lum bo‘lsa-da, biroq shu tushuncha ostidagi so‘zlar guruhi yoki so‘z shakllari haqida ma’lumotlar olinadi. Bu tizim ichida turgan bo‘lishi mumkin-u, ammo so‘zning o‘zi nimaligini bilmasligimiz mumkin. Shu bois, manbalarda ta’kidlanganidek, tezaurus – bu lug‘at bo‘lib, so‘zlar uchun omborxona vazifasini o‘taydi.

Tezaurus umumiy ma’noda – maxsus terminologiya, ya’ni lug‘at, ma’lumotlar yig‘indisi, korpus yoki jamlanma, ma’lum sohadagi bilimlar yoki faoliyat sohasidagi tushunchalar, ta’riflar va terminlarni to‘liq o‘z ichiga oladi.

Tezaurus – yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib, “xazina”, “boylik”, “zaxira” demakdir. Mazkur tushuncha maxsus bilimlar sohasi yoki faoliyat sohasining tushunchalari, ta’riflari va atamalarini matnlarda ishlatish misollari bilan to‘liq qamrab oluvchi ma’lumotlar to‘plami hisoblanadi.

Tezaurus muayyan tilda barcha so‘zlarni qamrab oladigan, ularning matnda qo‘llanish holatlarini to‘la-to‘kis aks ettiradigan lug‘at. Muayyan yozuv yodgorliklaridan leksik birliklarni yoppasiga terib olishga asoslangan (masalan, yunon, lotin tillariga tuzilgan) lug‘atlar shunday lug‘atlardan hisoblanadi. So‘z tanlash tamoyillariga ko‘ra yozuvchilar yoki ularning ijodiga mansub biror asar tili bo‘yicha tuzilgan lug‘atlar ham tezaurus hisoblanadi.

U leksik-semantik, korporativ kommunikatsiya (bir fan yoki kasb orqali o‘zaro bog‘liq bo‘lgan shaxslarning muloqotda bir-birlarini tushunishlari) uchun xizmat qiladi. Tezauruslar ma’lum bir fanni talqin qilishda muhim vositalardan biridir.

Tezaurus tushunchasini yuqoridagi sifatlari bilan birgalikda, lug‘atning bir turi deb olsak, unda quyidagicha qiyosiy fikr yuritishimiz mumkin:

Lug‘at va tezaurus tushunchalarining har ikkisi so‘z va uning ma’nolarini bilish uchun xizmat qilsa-da, biroq ularning so‘z ma’nolari haqida ma’lumot berish usullari har xil, ya’ni o‘zaro farqlanadi.

Lug‘at va tezaurus so‘zlari lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra, ot hisoblanadi. Lug‘at ko‘proq til o‘rganuvchilar tomonidan so‘zlarning ma’nolari, talaffuzi va orfografiyasini aniqlash uchun ishlatilsa, tezaurus tadqiqotchilar tomonidan so‘zning sinonim, antonim, omonim va boshqa ma’no shakllarini topish uchun ishlatiladi.

Tezaurus – so‘z yoki terminning tegishli tushunchalar guruhidagi ro‘yxati. U murojaat qilinayotgan so‘z bilan bir xil bo‘lgan boshqa so‘zlar to‘g‘risida ham keng qamrovli ma’lumotlar beradi.

Aksariyat tadqiqotchilar sinonim, antonim, paronim va boshqa shu kabilarni bilish uchun tezaurusdan foydalanishadi. Odatda, tezaurus tilda so‘zlarning kelib chiqishiga unchalik bog‘liq bo‘lmaydi, xususan, so‘zlarning etimologiyasi haqida qo‘shimcha ma’lumotlar bermaydi. Ammo, tezaurus so‘zlarning boshqa shakllari, masalan, nominal shakllari, sifatlar va adverbial shakllar haqida juda ko‘plab ma’lumotlar beradi.

Lug‘at – bu tildagi so‘zlarni (odatda alifbo tartibida) ro‘yxatga oladigan va ularning ma’nosini izohlab beradigan yoki shunday so‘zlarni boshqa tilda beradigan, ko‘pincha to‘g‘ri talaffuz haqida ma’lumot beradigan kitob yoki elektron manba hisoblanadi. Boshqacha qilib ifodalasak, lug‘at tildagi so‘zlar haqida bilim beradigan etimologik va grammatik vositadir.

Lug‘atda so‘zning jinsi va nutqda ishlatilishi haqida qo‘shimcha ma’lumotlar mavjud. U tildagi birorta so‘z bilan bir qatorda, unga qo‘shimcha ravishda ma’lumotlar ham berishi mumkin. Lug‘at bir nechta aniq tillarda tuzilishi mumkin, masalan, ingliz, fransuz, rus va boshqa tillarda. Bir tilda tuzilgan lug‘atda boshqa tillardagi shu so‘zning ekvivalent ma’nolari ham beriladi. Odatda, bu sifatlar tezaurusga tegishli emas.

Birinchi zamonaviy ingliz tezaurusi Piter Mark Roger tomonidan 1805 yilda yaratilgan. Mazkur tezaurus 1852 yilda Angliyada nashr etilgan, taxminan 15 mingta tushunchani o‘z ichiga oladi va shu vaqtdan beri foydalanib kelinadi. Bunday lug‘atlarning asosiy maqsadi matn yozishda tegishli so‘zlarni tanlashga yordam berish, mavzu doirasida atama yoki termin o‘rtasidagi munosabatlarni tavsiflovchi ma’lumotlarni qidirib topishdan iborat. Bunday lug‘atlar ma’lum bir soha mutaxassisleri tomonidan yaratilgan va mavzu doirasidagi ma’lumotni qidirib topish uchun mo‘ljallangan.

1870 yillarda tezauruslardan ma’lumot izlash ishlarida faol foydalanila boshlandi.

Shunday lug‘atlardan yana biri Vikilug‘at deb ataladi. U ko‘p tilli bepul yangilanadigan lug‘at va tezaurus bo‘lib, “Vikimediya” fondi loyihasi doirasida yaratilgan va 2004 yildan hozirgi kungacha ishlatilib kelinadi. Unda 250 mingta tushuncha va 67 mingta semantik munosabatlar o‘z aksini topgan.

Rus tilidagi xuddi shunday tezauruslardan biri “RuTez” deb nomlangan. Bu lug‘at 1997 yilda Axborot tadqiqotlar markazi tomonidan avtomatik indeksatsiya vositasi sifatida yaratilgan. U hozirgi kunga qadar ishlab chiqilgan 45 mingta tushuncha, 107 mingta so‘z va iboralar, 177 mingta semantik munosabatlarni qamrab oladi.

O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida tezaurus terminiga quyidagicha izoh berilgan:

“Tezaurus (yun. thesaurus – xazina, boylik) – 1) muayyan tildagi barcha so‘zlarni qamrab oladigan, ularning matnda qo‘llanish holatlarini to‘la-to‘kis aks ettiradigan lug‘at” [8, 329-b.].

Tezaurus – bu lug‘atlar tushunchasi va uning birliklari o‘rtasidagi sobit semantik aloqalar bo‘lib, har ikkala mustaqil xususiyat ham tushuncha aniqlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

“Tezaurus termini, avvalambor tilning lug‘at fondini maksimal darajada to‘liqlik bilan ifodalaydigan xazina sifatida talqin etiladi. Matnlarning adekvat talqini va ma’lumotlari uning sistem ma’nolarini o‘zida mujassam etgan va soha vakillari tomonidan e’tirof etilgan tezaurusda aniqlanadi” [2, 19-b.].

Hozirgi vaqtda ushbu tushunchaga kompyuter texnologiyalarida so‘zlarni qidirishda axborot texnologiyalarining tarqalishi, Internet va mashinalarning tarjimai bilan bog‘liq lug‘atlar kiradi. Psixologiyada shaxsning tezaurusi ma’lumotni idrok etish va tushunish bilan xarakterlanadi. Bunda aloqa nazariyasi va uning elementlari o‘zaro ta’sir ko‘rsatadigan murakkab tizimning umumiy tushuncha-tezislari ko‘rib chiqiladi.

Kompyuter lingvistikasining tarkibiy qismi bo‘lgan tezauruslar leksemalarning o‘z va ko‘chma ma’nolari, kommunikativ xususiyatlari, emotsional-ekspressiv funksiyalari haqida keng ma’lumot berishi bilan qimmatlidir. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, jahon tilshunosligida kompyuter lingvistikasi, korpus tushunchasiga doir ilk ma’lumotlar XX asrning qirqinchi yillarida yuzaga kelganligi ilmiy manbalarda qayd etilgan. O‘zbek tilshunosligida korpus lingvistikasi masalalari keyingi yillarda ilmiy tadqiqot ishlari sifatida keng o‘rganila boshladi.

Xususan, Sh.M. Hamroevaning “O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari” nomli dissertatsiyasida o‘zbek tilshunosligida birinchi marta korpus, uning o‘ziga xos xususiyatlari, nazariy asoslari, til korpusining lingvistik hamda nazariy va amaliy ahamiyati yoritib berilgan [10, 15-b.].

Shuningdek, korpus lingvistikasining shakllanish tarixi, taraqqiyot yo‘li, o‘ziga xos xususiyatlari va bugungi holati masalalari atroflicha talqin qilingan.

O‘zbek tilini jahon tillari qatorida rivojlantirish, uni dunyoviy tillar sirasiga kiritish va til o‘rganish hamda o‘rgatishda kompyuter lingvistikasi fani dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Texnika taraqqiyoti mahsuli bo‘lgan kompyuter tizimi barcha sohalarda qulayliklar yaratadi, ma’lumotlarning tezkor yetkazib berilishini, tarjima, tahrir jarayonlarining mashina yordamida qisqa muddatlarda amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Kompyuter lingvistikasi amaliy tilshunoslik yo‘nalishlaridan biridir. “Amaliy lingvistika” termini esa ko‘p ma’noli termin bo‘lib, bu termin umumtilshunoslikda har xil talqin qilinadi. G‘arb tilshunosligida applied linguistics, angewandte linguistik termini, birinchi navbatda, o‘qitish metodikasi, grammatik xususiyatlarni qamrab olgan holda, ona tili va chet tillarini o‘qitish amaliyoti bilan bog‘lanadi.

Aslida mazkur tushunchalar kompyuter texnologiyalarining ishlab chiqilishi va axborotni qayta ishlash tizimi (boshqaruvning avtomatlashgan tizimi, informatsion qidiruv tizimi, matnni qayta ishlashning avtomatik tizimi) shakllanishi jarayonida yuzaga kelgan.

Ayrim rus tilidagi adabiyotlarda, ko‘p hollarda, “kompyuter lingvistikasi” (“computational linguistics”), “hisoblash lingvistikasi”, “avtomatik lingvistika”, “injener lingvistikasi” tarzida qo‘llaniladi [1, 5-b.]. Amaliy lingvistikaning mazkur nomlar bilan yuritilishi uning faoliyati xarakterini belgilaydi. Ushbu terminlarda amaliy lingvistikaning integratsiyaga asoslanishi, avtomatlashish xususiyati o‘z ifodasini topgan.

Tezaurus – bu umumiy ma’noda maxsus bilim sohasi yoki faoliyat sohasining tushunchalari, ta’riflari, atama yoki terminlarini to’liq qamrab oladigan maxsus terminologiya, yanada qat’iy va ob’ektiv ravishda lug’at, ma’lumotlar to’plami, korpus yoki kod, demakdir.

Tilda tezauruslar elektron formatda, alohida fan sohalarini tavsiflashning samarali vositalaridan biri bo’lib, biror fan yoki kasb-hunar bilan bog’liq bo’lgan munosabatlar va shu munosabatlardagi tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. U nafaqat so’z ma’nolari, balki intellektual tizimlarning ilmiy asoslarini to’ldirishda ishlatilishi mumkin bo’lgan so’zlarni boshqa tushunchalar va ularning guruhlari bilan o’zaro bog’lash orqali ochib berishga imkoniyat yaratadi. Tildagi axborotlar bazasida tezaurus termini sub’ekt ega bo’lgan barcha ma’lumotlarning umumiylikini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

2. Baranov A. Vvedenie v prikladnuyu lingvistiku. – Moskva, 2001
2. Valitova N.R. Formirovanie professionalnogo tezaurusa u studentov fizkulturnogo vuza. Avtoref. na soiskanie uchyonoy stepeni kand.ped.nauk. – Omsk, 2012.
3. Mahkamov N. Terminologik tamoyillar va xalqaro terminelementlar. // Xorijiy so’z va terminlardan foydalanishda me’yor va milliy-assotsiativ fikrlash muammolari. Toshkent, 2011
4. Mirahmedova Z. O’zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: “Fan”, 2010
5. Rasulov R., Suyunov B., Mo’ydinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. Toshkent, 2010
6. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Monografiya. – Toshkent: 2022
7. Eshmo’minov. A. O’zbek tili milliy korpusining sinonim so’zlar bazasi. Filol. f. bo’yicha f.d.(PhD) diss. avtoref. – Qarshi: 2019.
8. O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: 2004
9. O’zbek tilining izohli lug’ati. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” – 2006
10. Hamroeva Sh.M. O’zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari. Filol. f. bo’yicha f.d.(PhD) diss. avtoref. – Qarshi: 2018.

**BOSHLANG’ICH TA’LIMDA KITOBXONLIK MADANIYATINI
SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY YO’NALISHLARI**

O’tayev Akram

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
dotsenti, p.f.f.d (PhD)**

Ravshanova Nargiza

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika institute
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabaalari**

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Kitob – beg‘araz o‘qituvchi” ekanligini hisobga olib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy-estetik motivlarni shakllantirishda kitob mutolaasi o‘rni va kitobxonlik madaniyatidan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Kitobxonlik, mutolaa, adabiyot, maktab, o‘quvchi, o‘qish, ta’lim, maorif, ma’naviyat, madaniyat, ilmiy, siyosiy, diniy, rivojlanish, shakllanish.

KIRISH

Bugungi kunda o‘quvchilarning kitobxonlik faoliyatini rivojlantirish ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni kitobxonlikka jalb qilish va ularda kitob o‘qish odatini shakllantirish kelajakda muvaffaqiyatli o‘qish va ta’lim olishning poydevorini yaratadi. O‘zbekistonda ham ta’lim sohasida o‘quvchilarning kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda. Yoshlarning axloqiy rivojlanishi, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash masalasiga O‘zbekistonda katta e’tibor qaratilgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan taklif etilgan mamlakatimizni rivojlantirish va uning mustaqilligini mustahkamlashning strategik vazifalarida ma’nan yetuk, barkamol avlodni va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda ijtimoiy vazifalarni hal etishda jamiyatga yordam ko‘rsata oladigan ko‘ngilli, milliy g‘urur hissi ustun bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri sifatida belgilab berilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda “biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an‘analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz” [1] va o‘zib kelayotgan yosh avlodni Sharqona tarbiya asosiga qurilgan umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jamiyat oldiga ulkan mas’uliyat yuklamogda.

ASOSIY QISM

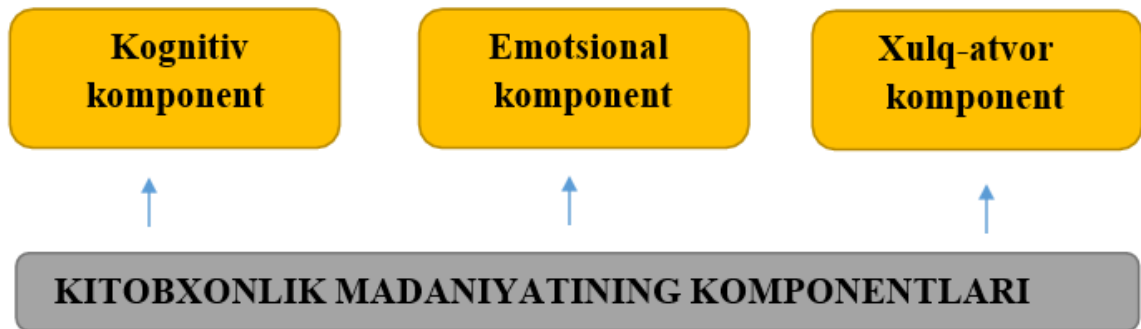
Mazkur belgilangan vazifalarni hal etishda esa albatta, maktab ta’limining o‘rni beqiyosdir. Davlatimiz rahbari bu borada maktab o‘qituvchilarining oldiga o‘quvchilarda milliy xususiyatlardan bo‘lmish kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasiga urg‘u bermoqdalar. Ma’naviy jasorat sohibi deb ardoqlangan atoqli adabiyotshunos olim va tarjimon Ozod Sharafiddinov dunyodagi yetti mo‘jizaga ta’rif berib “...yetti mo‘jiza inson aqlining, tafakkurining, qalbining otashin madhiyasi, inson dahosining ulug‘ligiga qo‘yilgan mangu obida bo‘lib kelmoqda. Biroq, shunday bo‘lsa-da, olamda yana bir mo‘jiza borki, uning buyukligi, muqaddasligi yetti mo‘jizaning jamiki ulug‘vorligi, go‘zalligidan kamlik qilmaydi. Bu mo‘jiza – kitob. Kitobning mo‘jiza, mo‘jiza bo‘lganda ham birinchi mo‘jiza ekanligini ko‘pgina buyuk odamlar qayd qilgan”, – deb yozadi. Jumladan, yozuvchi va dramaturg C.Sveyg “Qaerdaki kitob bor ekan, u yerda odam o‘zi bilan o‘zi uzlatda, o‘z ko‘lami doirasida qolib ketmaydi, u o‘tmish va bugungi kunning barcha olamshumul yutuqlariga, butun insoniyatning fikr va tuyg‘ulariga oshno bo‘ladi”, – deb yozadi. Yozuvchi va faylasuf J.Svift “Kitoblar aql farzandlaridir” desa, pedagog va yozuvchi Ya.Komenskiy “Kitoblar donishmandlikni yoyish qurolidir”, – deydi, faylasuf va tarixchi F.Bekon esa “Kitoblar zamon to‘lqinlarida suzuvchi va o‘zining qimmatbaho yukini avlodlardan-avlodlarga avaylab eltuvchi tafakkur kemalaridir”, – deb yozadi. Shu tariqa buyuk allomalar, donishmandlar va yozuvchi-yu, olimlar kitobning mo‘jizaga, nurga, tafakkur quvvati va ustuniga, mangu va ma’naviyat timsoliga, bilim manbaiga, sodiq do‘stga, davr ko‘zgusiga o‘xshatganlar. Eng muhimi, kitob jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashda yengilmas kuchdir.

O‘quvchi yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini targ‘ib qilish ko‘pgina zararli illatlarni oldini olishga sabab bo‘ladi. I.S.Zbarskiy shaxsda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning uch muhim komponenti bor ekanligini ta’kidlab o‘tgan [2]:

4) Kognitiv komponent – o‘quvchilarda ma’naviy ongini, badiiy eruditsiyani, dunyoqarashini shakllanishi bilan tavsiflanadi.

5) Emotsional komponent – o‘quvchilarda estetik hislar, emotsional qadriyatlar tizimi, oliy hislarning shakllanishi bilan belgilanadi.

6) Xulq-atvor komponenti – o‘quvchilarning ijtimoiy xulq me’yorlariga rioya etish ko‘nikmasi, axloqiy dunyoqarashi tarbiyalanadi.

1-rasm. I.S.Zbarskiy bo‘yicha kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning komponentlari.

Kitob mutoalasi shaxsning kompleks taraqqiyotiga ta’sir etadi. Ye.P.Suvorov, M.P.Voyushina, Ye.A.Kupirovalar kitobxonlik faoliyat yo‘nalishiga qarab shaxsning taraqqiyotiga ta’sir etishini asoslab berganlar. Jumladan, kitobxonlik o‘quvchida konstruktiv, tarbiyaviy, qadriyatli, kommunikativ, analitik faoliyatni jadallashtiradi. Birgina “Sinchalak” qissasini oladigan bo‘lsak, “o‘zi kichkina, nimjon bo‘lsa ham osmonni ko‘targulik quvvati, g‘ayrati bor” Saida Alieva va “xotin kishi rahbarlik qilsa kalavasi uchini yo‘qotib qo‘yadigan” Arslonbek Qalandarov, “gapga kelganda burganing yo‘talidan bo‘ron qo‘porishga qodir” bo‘lgan Eshonobrazlari o‘quvchilarda shaxslararo munosabatlarni konstruktiv asosda qurish, jamiyat va shaxs orasidagi munosabatlarda axloqiy tamoyillarni, milliy qadriyatlarni tahlil qilish asosida ratsional altruistik pozitsiyaning shakllanishida ichki motiv vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich sinflarda kitobxonlikni rivojlantirishda bir nechta asosiy kategoriyalar mavjud. Ularning har biri o‘quvchilarning o‘qish faoliyatini samarasini oshirishga yordam beradi:

Kitob tanlash va moslashtirish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun kitoblarni tanlashda ularning yoshiga mos, qiziqarli va oson tushuniladigan asarlar tanlanishi lozim. Bu kitoblar bolalarning psixologik va intellektual rivojlanishiga mos bo‘lishi kerak. Kitoblarning badiiy qiymati va ta’limiy ahamiyati ham muhim omil hisoblanadi. O‘quvchilarni tanlab o‘qishga qiziqtirish uchun rang-barang, tasvirlar bilan boyitilgan kitoblar va hikoyalar tanlanadi.

O‘qish faoliyatini tashkillashtirish

Kitobxonlikni rivojlantirishda o‘qish faoliyatining muntazamligi muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun maxsus o‘qish vaqtlari belgilab, ular uchun o‘qish kechalari yoki haftalik o‘qish mashg‘ulotlari tashkil etilishi kerak. Bu jarayon

o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va o‘qishga bo‘lgan odatlarini mustahkamlaydi.

O‘qishdan keyingi faoliyat

O‘qish jarayonini yanada samarali qilish uchun o‘qishdan keyingi faoliyat ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga o‘qigan kitoblari haqida qisqacha so‘zlab berish, erkin fikr bildirish, o‘qiganlaridan xulosa chiqarish va savollarga javob berish orqali o‘qish faoliyatini jonlantirish mumkin. Bu nafaqat kitobni tushunishga yordam beradi, balki o‘quvchilarning nutqini rivojlantiradi va fikrlash doirasini kengaytiradi.

O‘quvchilarni guruhli o‘qishga jalb qilish

O‘quvchilarning o‘zaro muloqotini va kitoblarni muhokama qilishlarini ta'minlash maqsadida guruhli o‘qish faoliyatlarini tashkil etish muhimdir. Guruhli o‘qish o‘quvchilarga bir-birining fikrlarini eshitish, o‘qishning turli jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Bu orqali o‘quvchilarning fikrlash va nutqiy ko‘nikmalari rivojlanadi.

O‘qish motivatsiyasini oshirish

Kitobxonlikni rivojlantirishda o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish juda muhim. Ularni o‘qishga rag‘batlantirish uchun turli xil o‘yinlar, tanlovlar, kitob o‘qish bo‘yicha musobaqalar tashkil etish mumkin. Bunday tadbirlar o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularga o‘qish jarayonidan zavq olishlariga yordam beradi.

Xulosa va munozara

Umuman olganda yuqoridagi fikrlar asosida xulosa qiladigan bo‘lsak:

- O‘quvchilardagi kitobxonlik madaniyati ularning ma’naviy dunyoqarashi, axloqiy ongining oshishiga xizmat qiladi;
- Sharq allomalari asarlari, afsonalardagi futuvvat ilmi negizida altruistik motivlarning namoyon bo‘lishini kuzatishimiz mumkin;
- Altruizm o‘zgalarga beg‘araz yordam ko‘rsatishga asoslangan milliy xususiyatlardan biridir;
- Maktablarda murabbiylik soatlarida badiiy asar mutoalasini targ‘ib qilish orqali o‘quvchilarda altruistik xulq motivlarini shakllantirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash –yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O‘zbekiston 2017. B.48.
6. Zbarskiy I.S. Adabiyotdan sinfdan tashqari ishlar (4-8): o'qituvchi uchun qo'llanma. - M.: Ma'rifat, 1980. - 208 b.
7. Kutubxonachining ma'lumotnomasi. - Sankt-Peterburg, "Kasb", 2010. -S. 187.
8. Yastrebova E.M. Kutubxonalarni strategik boshqarish va strategik rejalashtirish: tarixiy ekskursiya, maqsad va mohiyati. Leksiya. - M.: MGUK, 2018. -S. 47.

ESTETIK TAFAKKUR SOHIBINI TARBIYALASHDA BADIY TASVIR VOSITALARINING O’RNI

Abdullayev Akmal Amirovich

**Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, “Tillar va maktabgacha ta’lim”
kafedrası dotsenti v.b., filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)**

tel: +998994007583, akmalabdullayev713@gmail.com

Mamlakatimizda “Davlat tili haqida”gi qonunning qabul qilinganligiga bu yil 36 yil to’ldi. Mana shu o’tgan davrda ona tilimizning yanada sayqal topishi, badiiyligi, tarixiyligi va dunyo miqyosida ahamiyati hamda nufuzini oshirishga qaratilgan qator madaniy, ma’naviy-ma’rifiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tilimizning go’zal badiiyatini tadqiq etish uzoq tariximizdan boshlangan. Ma’rifatparvar va donishmand tilshunos olimlarimizning o’zbek tilining naqadar boy til ekanligi haqidagi purma’no fikrlari hayotimiz tarixida isbotlangan. Shu bois, o’zbek tili — ona tilimizga Asosiy qomusimizda davlat tili maqomi berilganligi shu elning fuqarosi sifatida har birimizga milliy g’urur va iftixor baxsh etadi.

Ma’rifatparvar va zabardast adibimiz Abdulla Avloniy: “Har bir millatning dunyoda borligini ko’rsatadurgan oynai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo’qotmak millatning ruhini yo’qotmakdur” [2,112-b.] - degan aniq va teran fikrlarni bayon etganda naqadar haq edi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 7-avgust kuni “O’zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o’rganish va targ’ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo’llagan tabrigida, jumladan, shunday deyiladi: “... o’zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o’rganish va targ’ib qilish, ko’pqirrali bu mavzuni bugungi kunda dunyo adabiy makonida yuz berayotgan eng muhim jarayonlar bilan uzviy bog’liq holda tahlil etib, zarur ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish, kelgusi vazifalarimizni belgilab olish, o’ylaymanki, katta ahamiyatga ega.

Ayniqsa, hozirgi notinch va tahlkali zamonda butun bashariyat oldida paydo bo’layotgan, biz ilgari duch kelmagan g’oyat murakkab muammolar, global xavf-xatarlarni birgalikda bartaraf etish, shu yo’lda barcha ezgu niyatli insonlarni birlashtirishda, dunyo aholisining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadigan yoshlarni gumanistik g’oyalar ruhida tarbiyalashda badiiy so’z san’atining o’rni va mas’uliyatini har qachongidan ham yuksaltirish zarurligini bugun hayotning o’zi taqozo etmoqda”[1.].

Darhaqiqat, o’sib kelayotgan yosh avlodning qalbida ezgulikka muhabbat, yomonlikka nafrat tuyg’usini shakllantirishda badiiy adabiyot, xususan, mumtoz adabiyotimizning zeb-u ziynati sanalgan badiiy san’atlarning o’rni kattadir. Qadimdan mumtoz she’riyatimizda undagi badiiyat ilmi katta ahamiyat kasb etib kelgan.

Biroq, bugungi mumtoz adabiy ta’limning barcha bosqichlarida she’riy san’atlarni o’qitish bilan bog’liq katta bir qusur bor: o’quvchi, talabalarga eng asosiy, ko’p qo’llanadigan badiiy vositalar haqida tushuncha beriladi-da, har birining hozirgacha shakllangan ta’rif-qoidalari yozdiriladi, ular o’rgatib bo’lingach, doimo she’r badiiyati deyilganda faqat shu

san’atlarni topish bilan kifoyalanadilar. Ilgari aytilganidek, ularning nimasi san’at, shoirning mahorati nimada namoyon bo’lgan kabi anglanishi kerak bo’lgan haqiqatlarni o’quvchilar bilishmaydi. Tushuntirishdagi sxolastika so’z san’atidagi jozibali va qiziqarli bo’lgan badiiyat ilmining o’quvchilar ko’z oldida bir qadar nursizlanishiga sabab bo’lmoqda. Faktbozlikka berilish nafaqat o’qituvchilar, balki she’riy san’atlar haqida risola, qo’llanma, maqolalar yozadigan olimlarda ham kuzatiladi. Bu esa ayrim hollarda mutaxassislarning haqli e’tiroziga sabab bo’lmoqda. She’riy san’atlar asar jozibasini ko’rsatish va shoir mahorat qirralarini ochishga xizmat qilishi kerak. Buning uchun esa ularni o’qitishda yangicha yondashuv, o’zgacha usul va shakllarga murojaat qilish kerak. Kuzatishlardan shu narsa oydinlashmoqdaki, she’riy san’atlar o’quvchilar o’zlashtirgan til birliklari, kundalik hayotda uchraydigan yaqin va tanish tushunchalar orqali singdirilsa, mashg’ulotlar jonli kechadi. Bolalar so’zning matnda bajaradigan estetik vazifasini his etadilar. Tushuntirishda turli vosita va shakllarga murojaat etish samarali bo’ladi. Masalan, tazod san’ati tushuntirilganda rangli qog’ozlardan foydalanish mumkin. Oq rangli qog’oz yoniga sariq, moviy va qora rangli qog’ozlarni qo’yib, oq qaysi rangning oldida nisbatan bo’rtib, ko’proq ajralib turganligi so’raladi. O’quvchilar bu qora rang ekanligini bir qarashdayoq anglaydilar. Demak, oq va qora yonma-yon turgan holda bir-birini yorqinroq ko’rinishi va ifodalanishiga xizmat qiladi. Bu xulosa qayd etilgach, o’quvchilardan hayotda shu ranglar kabi bir-birini bo’rttirishga xizmat qiladigan holat, tushunchalarni keltirish so’raladi. Ular ko’p o’ylanmay, yaxshi – yomon, zulm – adolat, saxiy – baxil, boy – kambag’al juftliklarni keltiradilar. Shunda bu so’zlar o’zaro qanday ma’noda kelayotganini va bu tilda qaysi hodisani yuzaga keltirishini so’raladi. Mazkur juftliklar ma’no jihatdan o’zaro zid, tilda ular antonim – zid ma’noli so’zlar deyilishi qabilidagi javob olingach, bu tasvir vositasining ta’rifi yozdirib qo’yiladi: Tazod – badiiy matnda o’zaro zid ma’noli so’z va tushunchalarning keltirilishi bo’lib, qarshilantirilayotgan narsa, belgi-xususiyat va holatni yorqin va ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Sendek menga bir yori jafokor topilmas,

Mendek senga bir zori vafodor topilmas.[4.] (Bobur)

Kishi birovdan jafo ko’rsa, odatda, unga jafo bilan javob beradi, hech bo’lmaganda indamay uni tark etadi. Lekin oshiq ma’shuqaning jafosiga nisbatan o’ziga qilingan munosabatning ziddini – vafodorlikni ko’rsatadi va bu bilan, birinchidan, o’zining vafosi oldidagi yorning jafosini bo’rttirsa, ikkinchidan, yor jafosi orqali o’zining vafosini ta’kidlamogda. Demak, tazodni hosil qilayotgan so’zlar baytdagi ikki obraz – oshiq va ma’shuqaning xarakter xususiyatlarini yorqin aks ettirishga xizmat qilgan.

Yana bir she’riy san’at turi bo’lgan tajnisni tushuntirishda boshqa uslubiy yo’ldan borish mumkin. Bir ma’noni beradigan ikki jumla o’quvchilarga havola qilinadi: 1. Mening Nodir ismli o’rtog’imning qo’lidan ko’p ishlar keladi, u har qanday ishni uddalaydi. 2. Mening o’rtog’im Nodir ko’p ishga qodiru, har ishda nodir. Savol qo’yiladi: qaysi jumla sizga yoqdi va nima uchun? Ya’ni qaysi jihatidan u narigisidan afzal? O’quvchilarning barchasi ikkinchi jumlanı tanlashi tabiiy. Ular gapning she’rga monandligi, qofiyalanganligi va, albatta, atoqli ot Nodir hamda uning aniqllovchisi bo’lgan nodir sifatiga alohida e’tibor qaratadilar. Ana shu shakldosh so’zlar ifodaga joziba bag’ishlayotganini aniqlaydilar. O’qituvchi bu so’zlarga til

nuqtayi nazaridan ta’rif berishni so’raydi va o’quvchilar ular shakli bir xil, ma’nosi har xil so’zlar bo’lib, tilda omonimlikni yuzaga keltirishini aytadilar. O’qituvchi aynan shu o’rinda bu hodisaning she’r ilmida tajnis deb atalishini tushuntirib, ta’rif yozdirib qo’yadi: Tajnis jinos deb ham atalib, matnda shaklan bir xil yoki bir-biriga yaqin, ammo ma’nosi har xil so’zlarni keltirish bilan fikr, holat, tasvir yoki tushunchani ta’sirchan ifodalash san’atidir. Mumtoz adabiyot darslarida beriladigan bunday ma’lumotlar yordamida o’quvchilarda estetik did shakllantiriladi, tilimizning go’zal ma’no tovlanishlaridan ularda zavqlanish tuyg’usi shakllanadi. Shu o’rinda tilshunos olimimiz Baxtiyor Mengliyevning bugungi kun ona tili va adabiyoti fani oldiga qo’yilayotgan ijtimoiy talablar haqida aytgan quyidagi fikrlarini keltirish o’rinlidir: “Ma’lumki, 8-sinf adabiyot darslarida, asosan, mumtoz adiblarimiz ijodi o’rganiladi. Demak, shunga muvofiq ravishda, bu sinfda ona tili darslari «Ona tili. Mumtoz so’z» deya nomlanib, o’quvchilar mumtoz matnlar mazmunini o’rganishlari, tahlil qilishlari, so’zlarning zohiriy, botiniy, ramziy ma’nolarini o’rganishlari, lug’atlar bilan ishlashlari, ma’no «mag’iz»larini chaqishlari zarur. Bu quyidagi jihatlari bilan e’tiborga molik bo’ladi:

birinchidan, o’quvchilar mumtoz adabiyotga ongli ravishda oshno bo’ladilar;

ikkinchidan, ularning so’z zaxirasi, demakki, nutqi muttasil boyib boradi;

uchinchidan, o’quvchilarning savodxonligi avtomatik ravishda oshib boradi;

to’rtinchidan, mumtoz so’zlar ma’nosidagi ma’rifat, ma’naviyat, qadriyatlarimiz avlodlar ongiga singib boradi;

beshinchidan, o’quvchilarimizda mantiqiy, obrazli, assotsiativ fikrlash, tafakkur yuksalib boradi”[3.].

Adabiyotning millat ma’naviy hayotidagi o’rni haqida yuz yil muqaddam buyuk o’zbek shoiri Abdulhamid Sulaymon o’g’li – Cho’lpon “Adabiyot yashasa, millat yashar!” degan otashin da’vat bilan maydonga chiqqan edi. Hayot va tarix sinovlaridan o’tgan teran ma’noli bu so’zlar bugun ham o’z ahamiyati va qimmatini yo’qotgan emas. Darhaqiqat, adabiyotimiz millat qalbida gullab- yashnasa, millatimiz bezavol yashaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табриги – Elektron manba: <https://www.xs.uz/uzkr/2018/08/07/1246/>.

2. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 112 б.

3. Tilshunos olim Baxtiyor Mengliyev bilan «Bunday ona tili ta’limi o’zimizni aldashdan boshqa narsa emas!» – mavzusida suhbat – Elektron manba: <https://www.kun.uz/news/2019/08/27/30815/>.

4. <https://tafakkur.net/asarlar/zahiriddin-muhammad-bobur?s=tavsiya-qilingan&sahifa=2>

BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINI TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNI ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Yo’ldosheva Shohista Baxtiyor qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Sirtqi bo’lim o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarining tanqidiy tafakkurini rivojlantirish ko’nikmalari yoritib berilgan. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ta’lim samaradorligidagi ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Аннотация. В статье освещаются навыки развития критического мышления у младших школьников. Дана информация о важности использования современных технологий в эффективности обучения.

Annotation. The article highlights the skills of developing critical thinking in primary school students. Information about the importance of the use of modern technologies in educational efficiency is given.

Kalit so’zlar: Mantiq, fikr, tafakkur, mulohaza, sog’lom raqobat, voqelik, taqqoslash, muhit, izchil, reyting tizimi, kasbiy bilim, rag’batlantirish.

Keywords: Logic, thought, thinking, reasoning, healthy competition, reality, comparison, environment, consistent, rating system, professional knowledge, motivation.

Ключевые слова: Логика, мышление, мышление, рассуждения, здоровая конкуренция, реальность, сравнение, среда, последовательность, рейтинговая система, профессиональные знания, стимулы.

Ta’lim sohasidagi islohotlar ham keyingi besh yilda yangi qiyofa kasb etganligini faxr bilan e’tirof eta olamiz. Birgina dalil, Sh.M.Mirziyoyev Prezidentlik faoliyatining ilk kunlaridanoq ilm-fanga, ta’limga juda katta e’tibor qaratganidir. Mamlakat rahbarining 30 dekabrdayoq Fanlar Akademiyasi a’zolari, olimlar, professorlar bilan uchrashib, shaxsan suhbatlashgan vaqtda, chindan ham respublikamizda ilmfan inqirozga uchragan davri ekanligini yaxshi bilamiz. Bu uchrashuv aytish mumkinki, ilm-fanga yangidan jon bag’ishladi. Professor-olimlarning mashaqqatli mehnati, mamlakat rivojiga asosiy hissa qo’shadigan e’tirofga loyiq xizmatlarini munosib baholashga oid qator farmon va qarorlar chiqarildi. Natijada, fanimiz yana shiddat bilan rivojlanishning yangi bosqichiga o’tdi. Aytish mumkinki, ilm-fan va ta’lim sohasidagi islohotlar hamon jadal davom etmoqda.

Yurtimizda ham raqamli bilimlarga, tafakkurga ega, strategik fikrlay oladigan, zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash ustuvor yo’nalishlardan biridir. Bu masala ta’lim-tarbiya sohasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Yillar davomida kompyuter bilan ishlash usullari inson fikrlash jarayonlariga, ya’ni tafakkuriga ta’sir etayotganini XX asrning ikkinchi yarmida psixologlar tomonidan aniqlangan.

Zamonaviy sharoitlarda, kompyuter texnologiyalari vositachiligida va ular tomonidan o’zgartirilgan aqliy faoliyat psixologik tadqiqotlarning yangi muhim ob’yekti - jamiyat

tafakkurini o‘rganishda sezilarli taraqqiyotni talab qiladi. Tafakkur psixologik jarayon sifatida muammoli vaziyat sharoitida boshlanadi. Kompyuterlarning yaratilishi va rivojlanishi turli tuman muammolar yechimining natijasidir. Ularda ishlash, ular uchun dasturlar tuzish va sun’iy intellekt yaratish jarayoni insonning kognitiv xususiyatlariga o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmagan, albatta.

Tanqidiy tafakkur bir nechta ma’nolarga ega. Ushbu tushunchalar fikrlashning rivojlanish bosqichlarini, tahlil qilish qobiliyatini, voqelikka munosabatini ifodalaydi. Bu o‘qituvchiga, o‘quvchilarning aqliy faoliyatini rag‘batlantirish uchun tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasida foydalanadigan texnikasi va vositalariga bog‘liq.

Tanqidiy tafakkur “baholash” va “o‘z-o‘zini baholash”, “tanqidiylik” va “o‘z-o‘zini tanqid qilish”, “isbotlash” va “rad etish”, “tanqidiy tahlil” kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Tanqidiy tafakkur madaniyati amalda qo‘llaniladigan ishonchli dalillarning usullari va usullarini o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi shaxsni rivojlantirishga, o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. Asosiy xatolar o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurga tayyor emasligidir.

Sears va Parsons tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda shakllanadigan fazilatlarni aniqladilar, ya’ni rejalashtirishga tayyorlik, egiluvchanlik, qat’iyatlilik, xatolarini tuzatishga tayyorlik, o‘z fikrlash jarayoni va o‘zaro kelishuv yechimlarini izlashdan iborat. Rivojlangan tanqidiy tafakkur qobiliyatlari kerakli natijaga erishishga imkon beradi. Buning uchun har bir bosqichda tanqidiy tafakkurning ma’lum qobiliyatlari rivojlanib boradigan darsni semantik qismlarga ajratish zarurati tug‘iladi. Bu, o‘z navbatida, darsga foydali ta’sir ko‘rsatadi, chunki o‘qituvchi hozirgi paytda qanday ko‘nikmalar va texnikalar bilan shug‘ullanayotganini ko‘radi. Bu ulardan muntazam foydalanishni talab qiladi. Darsda olingan material, agar u darsda tushunilgan va ishlab chiqilgan bo‘lsa, yaxshiroq esda qoladi va o‘quvchilar uchun ham muhimdir.

Fikrlashdagi asosiy mashq nutqdir, nutq esa o‘z navbatida murakkab bilim faoliyatidir. Nutq paytida biz so‘zlarni tanlaymiz, ularni grammatik jihatdan to‘g‘ri talaffuz qilishga harakat qilamiz. Aksincha, tinglovchi sifatida, ma’ruzachi nutqidan tinglovchi tomonidan qabul qilinadigan so‘zlar ajratib olinadi va shu tariqa odam nima deb o‘ylayotganini biladi. Fikrlay oladigan odam qanday qilib savol berishni biladi. Va bu, o‘z navbatida, gapiruvchiga ham, tinglovchiga ham foydali ta’sir ko‘rsatadi. Palinsar va Braun o‘quvchilarga yetakchi savollar berilganda, ular yangi materiallarni yetakchi savollarsiz oddiy ma’ruzalardan ko‘ra yaxshiroq singdirishini aniqladilar.

Suhbat davomida qanday qilib to‘g‘ri savollar berishni o‘rganish, o‘quvchilar tomonidan matnni tushunishni aniqlash kerak. Agar o‘quvchilar o‘zlari savollar berib, ularga o‘zlari javob berishsa, bu materialni o‘zlashtirish va yodlashga foydali ta’sir ko‘rsatadigan bo‘lsa, bu jarayon yanada samarali bo‘ladi. Jon Barelop quyidagi xususiyatlarni tavsiflaydi:

- muammolarni yechishga qodir;
- muammolarni hal qilishda talabchan;
- muammolarni boshqalar bilan hamkorlikda hal qilish;
- boshqalarni eshitishga qodir; - yangi ma’lumotlarni qabul qilishga tayyor;
- har xil nuqtai nazardan ma’lumotni ko‘rish;

- hodisalar orasidagi aloqalarni ko‘rish;
- haqiqiy nuqtai nazardan farq qiladigan bo‘lsa ham, turli xil qarashlarni qabul qilish; - muammolarni hal qilishning bir necha variantlarini ko‘rish;
- mantiqiy xulosalar chiqarish;
- o‘z harakatlari va hissiyotlarini baholay oladi;
- yakuniy natijani qanday ko‘rishni va keyingi maqsadlarni belgilashni biladi;
- olingan ko‘nikma va bilimlarni amalda qo‘llash.

Zamonaviy dunyoda yashash, axborot oqimida harakat qilish va muvaffaqiyatli bo‘lish ijtimoiy tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy tanqidiy tafakkur - bu insonning jamiyat bilan o‘zaro ta’siri, ijtimoiy voqelik haqidagi qarash va jamiyat g‘oyasini qayta aniqlashga tayyorlikni o‘z ichiga olgan ijtimoiy voqelikning dizayni shuningdek, ijtimoiy-tanqidiy tafakkur - bu ijtimoiy haqiqatni anglash qobiliyati va mavjud vaziyatdan chiqish yo‘lini ko‘rish, muhim hayotiy masalalarda asosli qarorlar qabul qilish. Ijtimoiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga maktabdagi ijtimoiy fanlar darslari yordam beradi. Ular zamonaviy dunyoda talabalarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday fikrlash bugungi ta’limning tamal toshiga aylanib bormoqda. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning erkin mushohada yuritishlari uchun, avvalambor motivatsiya bosqichining ahamiyati kattadir, unda yangi bilimlar, o‘zi mustaqil tanlagan maqsad uchun intilish anchagina kuchli bo‘ladi.

Motivatsiya bosqichida faoliyatning bir nechta bilim beruvchi muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi mazkur mavzu to‘g‘risida bilganlarini tiklashda faol ishtirok etadi. Bu esa uni o‘z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko‘rib chiqiladigan mavzu haqida o‘ylashga majbur etadi. O‘quvchilar yangi bilimlarini oldin bilgan va tushunganlar kontekstida qabul qilsa, unda bilim o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi. Agar axborot o‘quvchiga oldingi bilimlar bilan bog‘lanmasdan taqdim etilsa, u tez xotiradan yo‘qoladi.

Ta’lim jarayoni - yangi bilimlarni avvaldan ma’lum bo‘lgan axborot bilan bog‘lash jarayoni ekan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yangi tasavvurlari ilgarigi bilimlari va tasavvurlari asosida kengayadi. O‘quvchilarga ilgarigi bilim va tasavvurlarini sintez qilishga yordam berish didaktikada muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi axborotni ongli, puxta tushunishlari va yangi ma’lumotga tanqidiy yondashishlari uchun ta’lim jarayonida faol qatnashishlari kerak. O‘quvchi belgilangan maqsad asosida o‘ylab, fikrlarini o‘z so‘zlari bilan ifodalash orqali faollashadi. Bilimlarni namoyish qilish (o‘ziga va sherigiga) og‘zaki yoki yozma nutq yordamida, faol fikrlash orqali sodir bo‘ladi. Shunday qilib, o‘quvchilarga yangi axborotni avval bilganlari bilan samarali bog‘lashga imkoniyat yaratish, ularda tanqidiy fikrlashga o‘rgatishga zamin tayyorlaydi.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishi o‘quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- o‘quvchilarning fikrlash jarayoni jadallashadi;
- o‘quvchilar o‘z oldilariga aniq maqsadlar qo‘ya boshlaydilar hamda ushbu maqsadga erishish yo‘llarini izlaydilar;

- o‘quvchilar o‘zaro bir-birlari bilan faol muloqotga kirishish ko‘nikmasini egallay boshlaydilar;

- o‘quvchilarda bilim olish, yangi axborotlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishlar ortadi;

- o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchilarda faollik ta‘minlanadi;

- o‘quvchilarda ular orasida vujudga kelgan rangba-rang fikrlarni tinglash va mushohada qilish ishtiyoqi kuchayadi;

- o‘quvchilarda o‘z fikrlarini dadil bayon qilish ehtiyoji vujudga keladi;

- o‘quvchilar egallagan bilim va tushunchalarini qayta ishlash, ular yordamida fikr ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni “guruh-sinf-guruh” tizimida ishlashga o‘rgatish yaxshi natija beradi, chunki ularning fikrlash jarayoni rivojlanadi. Bunda o‘quvchilar faol o‘quv pozitsiyasini egallashadi. Bularning hammasi shaxs o‘zgarishiga olib keladi, bu esa mustahkam bilimga ega bo‘lishning sharti hisoblanadi. O‘quvchi muayyan ma’noda o‘qituvchi rolda bo‘lishi, o‘qituvchi faoliyatining ayrim qismlarini bajarishi, unda sherikchilik hissiyotini o‘stiradi. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini tarkib topirish uchun ularda ijodiy fikrlash malakalarini o‘stirish zarur.

Nemis olimi M. Mauyermanning ta’kidlashicha: «Tanqidiy fikrlash – bu inson uchun fikrlashning tayanch nuqtasi, g‘oyalar va axborotlar bilan o‘zaro munosabatga kirishishning tabiiy usulidir. U dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo‘ladigan faoliyat bo‘lib, o‘quvchiga axborotlarni qat’iy nazorat qilish imkonini beradi». Shunday qilib, o‘quvchi axborotni bo‘rttirib ko‘rsatishi, qayta ko‘rib chiqishi, uni o‘ziga moslashtirishi yoki umuman qabul qilmasligi mumkin. Qachonki o‘quvchilarda «Men bu bilimlardan qanday foydalanaman?», «Bu bilimlarni mening bilganlarim bilan orasidagi mutanosiblik qanday?», «Bu axborot foydalimi?», «Mening bu g‘oyalarga munosabatim qanday?», «Bu axborotlar men uchun zarurmi yoki ahamiyatlimi?», «Bu g‘oyalar ro‘yobga chiqarilganda men va boshqalar uchun oqibati qanday bo‘ladi?» kabi savollarga o‘quvchilar javob topgandagina ularda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari samarali shakllantiriladi.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash faollik bilan bog‘liq jarayon ekanligini inobatga olsak, dars mobaynida o‘qituvchi o‘quvchilarni o‘ylashga, fikr va ideallari bilan o‘rtoqlashishga jalb qilishi, o‘quv materialini taqdim qilishda motivatsiya bosqichidan foydalanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 07 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni..

2.Mirziyoyev Sh.M. Yerkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo yetamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq / Sh.M. Mirziyoev. – Toshkent.: O‘zbekiston, 2016.-56 b.

3.R.Mavlonova,O.To‘raeva “Pedagogika”, “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, T-2018.

4.B.Abdullayeva, A. Xoliqov,D.Farsaxonova va b. “Umumiy pedagogika” “Innovatsiya-Ziyo” MCHJ matbaa bo‘limi, T-2021.

5.Shahnoza, I., & Ikromjonovna, J. S. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishda ertaklarning o‘rni. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 806-808.

6.Ikromjonovna, J. S. (2023). Boshlang‘ich sinflarga ta’lim berish jarayonida zamonaviy metod va vositalarning ahamiyati. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 581-583.

ROLE OF WOMEN IN LAW ENFORCEMENT BODIES OF UZBEKISTAN TODAY

Qarshibayeva Zebiniso Shuxrat qizi
Cadet of the group 134 of the Academy
of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan

Annotation: In this article current topics like participation of uzbek wome in social and political life, providing equal rights and opportunities for them in every sphere, reforms in working with family and women, and the most important their role in law enforcement bodies are discussed.

Key words: women, reforms, opportunities, rights, law, social and political activity of women, protectiob, support.

Every member of society perceives women as loving mothers who are the guardians of the cozy household. Of course it is true, however, the president of our country - Sh.M.Mirziyoyev emphasized that women have to become an active part of modern democratic society and occupy an incomparable role there.

Have you ever paid attention to the role of uzbek women in social life before and now? Previously, it caused difficulties even to work in ordinary jobs, let along the leadership positions. According to the current statistics, with the initiative of our President, almost 35% of leadership positions are held by independent women of New Uzbekistan nowadays, which shows that equal rights and opportunities are provided for men and women. Therefore, it is appropriate to discuss not only social; position of casual women, but also role of females who serve in law enforcement bodies of Uzbekistan.

The development of any state and society is based on a number of factors. In this process, the issue of women, their participation in social and political relations, the fact that their rights and freedoms are ensured in practice is considered as an important indicator of the country`s prosperity. If we look through our history it is evident that our female ancestors like To`maris, Bibixonim, Nodirabegim, Uvaysiy and Zulfiya were the heads of great courages which makes us proud of our origin. After the independency of our state the issue of women and their social and political rights has been raised to the level of state policy. To increase the social and political activity of women in our country, to create the necessary conditions for them to realize their abilities and opportunities in various fields and sectors, to ensure that their rights and legal interests are unconditionally respected, as well as, to strengthen the family institution extensive work is being done.

According to 58th Article of the Main law of our country – Constitution of the Republic of Uzbekistan it is stated that both men and women have equal rights. Bright examples of reforms carried out in the direction of working with women can be Law of the Republic of Uzbekistan “On protection of women and girls from violence and harrasment” adopted on August 17, 2019; Law “On guarantees of equal rights and opportunities for women and men” adopted on August 23, 2019; Presidential Decree PD-87 on “Measures to further accelerate the support of families and women” adopted on March 7, 2022; Presidential Decree PD-81 “On measures for working with the family and women, improving the system of neighborhood” adopted on March 1, 2022; Presidential Decree “On measures for further strengthening guarantees of women`s labour rights and supporting their business activity” adopted on March 7, 2019; Presidential Decree “On measures to further improve the system of supporting women and ensuring their active participation in social life” adopted on March 5, 2021.

Briefly, enormous works are being carried out in Uzbekistan to strengthen the place and status of women in society. After all, the development of society can not be imagined without women and their participation, therefore, number of measures are being implemented so that women could realize their rights and interests as well as apply the in their every day life.

Before speculating about the activity of women in law enforcement agencies it is first should be understood what do they represent and what kind of agencies do they consist of. Service in law enforcement agencies is considered as special state service and regulated by special legal documents. They have the function of ensuring public and state safety and order, preserving legality and rule of law, protecting rights, freedoms and legal interests of citizen, society and state, and the most important- fighting against crime.

Currently, Law enforcement agencies of our country consist of prosecution authorities, judicial authorities, internal affairs bodies, state security service, national guard, customs authorities, the department of combating economical crimes under the head prosecution, bureau of mandatory execution under the head prosecution. All the agencies mentioned above are considered as law enforcement agencies and aim to establish the rule of law, protect rights of our nation, prevent and fight against various crimes.

Law enforcement bodies mentioned above have one thing in common - even though it is imagined that police or military job as masculine and only men can do it better, with the initiative of our government all these organs started employing more women specialists in the last decades and their amount is raising day by day. It is also clearly seen that women are doing even better than men at some point and started to occupy more leadership positions. This is because there are number of benefits of women working in law enforcement agencies as women have superior problem solving skills, they ensure procedure with no bias and generally excell in some areas.

In the conference, prime minister of Uzbekistan- Abdulla Oripov raised the topic of increasing the number of female officers in internal affairs bodies as it leads to elimination of corruption. He said that “Now, in order to increase the number of female personnel in the internal affairs system, we need to consider the issue of increasing the admission quota for girls to the Academy of Internal Affairs. Now, on whose recommendation, and based on what

logic, a 5 percent quota for girls has been set at the Academy of Internal Affairs? Yesterday we went to the academy, there are such girls, you will be surprised, you will be envious - intelligence, language, everything is in order, girls who leave any boys behind! Among them are masters and champions of various martial arts. Here, the President gave the task of increasing the number of female psychologists, where should they work - they should work in internal affairs or work with juveniles. Can a male inspector work well with juveniles? No, only a female inspector can talk to them and take necessary preventive measures to guide them in the right direction. I'm sorry, but in my opinion, this is discrimination”. And also he added that he will refer to the President on this issue.

As the percentage of female officers in internal affairs is making up more and more percent, great results of reforms in this direction are evident. It is certainly gratifying to have cadet girls studying at the Academy of Ministry of Internal Affairs of Republic of Uzbekistan in the same rows with boys. All modern conditions have been created in the educational institution for girls who aim to ensure national peace and serve our motherland with high loyalty. Advanced approaches to the educational process are a solid foundation for their theoretical knowledge and practical skills, enhancing their professional and physical training, in a word, preparing mature qualified professional personnel for the field. Supporting cadet girls in every way possible according to their interests are under the constant attention of the

Academy administration. These girls, who have big dreams and goals, are doing their best in the way of becoming strong and reliable wings of New Uzbekistan.

As a conclusion, in response to such conditions created for women today in our country every female should feel the responsibility on their shoulders and do their best to occupy the suitable place in society by contributing to its development. After all, as our country is on the way to the great goals of building the foundations of the third renaissance, it will be only achieved through paying a great deal of attention to women - since it is true that “girls’ education is an asset of society”.

REFERENCES:

1. The Constitution of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: Uzbekistan, 2023. // <https://lex.uz/uz/docs/6445147>.
2. [Law of the Republic of Uzbekistan “On State Service” adopted on August 8, 2022.](#)
3. Law “On protection of women and girls from violence and harrasment” adopted on August 17, 2019.
4. Law “On guarantees of equal rights and opportunities for women and men” adopted on August 23, 2019.
5. Presidential Decree PD-87 on “Measures to further accelerate the support of families and women” adopted on March 7, 2022.
6. Presidential Decree PD-81 “On measures for working with the family and women, improving the system of neighborhood” adopted on March 1, 2022.
7. Presidential Decree “On measures for further strengthening guarantees of women`s labour rights and supporting their business activity” adopted on March 7, 2019.

8. Presidential Decree “On measures to further improve the system of supporting women and ensuring their active participation in social life” adopted on March 5, 2021
9. Karshiboyeva, X. K. (2023). Use Of Integrated Educational Technologies In Higher Education. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(3), 254-261.
10. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. Conferencea, 20-28.
11. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., Xujamkulov, P., ... & Eshnazarova, M. Y. (2023). PROBLEMS OF MODERN URBANIZATION. Uzbek Scholar Journal, 22, 6-13.
12. Akhmedov, B. A., Qarshiboyeva, X. K., Razzakova, G., Karimova, F. K., Yusupova, S., & Xujamkulov, P. & Eshnazarova, MY (2023). Problems of modern urbanization. Uzbek Scholar Journal, 22, 6-13.
13. Qarshiboyeva, X. K. (2023). Advantages of Teaching Based on International Programs in Primary Classes of Uzbekistan. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 1(6), 24-27.
14. Jabborova, O., & Qarshiboyeva, X. (2023). Pedagogik diagnostika.
15. Karimovna, Q. X., & Kuromatovna, A. G. (2024). O ‘QITUVCHILIK SHARAFLI VA MAS’ULIYATLI KASB. Science and innovation, 3(Special Issue 36), 385-387.
16. Qarshiboyeva, X. K., & Karimova, D. Z. (2024). ENG QADIMIY VA OBRO „LI VA SHARAFLI KASB. Academic research in educational sciences, (1), 305-308.
17. Qarshiboyeva, X. K. (2024). TALIS XALQARO DASTURI-O „QITUVCHILAR FAOLIYAT MALAKASINI BAHOLASH METODIKASI. Academic research in educational sciences, (1), 296-301.
18. Qarshiboyeva, X. K., & Karimova, D. Z. (2024). ENG QADIMIY VA OBRO „LI VA SHARAFLI KASB. Academic research in educational sciences, (1), 305-308.
18. Qarshiboyeva, X. K. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION O'QITISH USULLARI VA FAOL TA'LIMNING TA'SIRI BO'YICHA EMPIRIK TADQIQOTLAR. Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 2(3), 214-218.
19. Karshiboyeva, H. K. (2024). METHODOLOGY OF SCIENTIFIC WORK" INNOVATIVE METHODS OF ACTIVE TEACHING IN PRIMARY EDUCATION: FROM THEORY TO APPLICATION". The American Journal of Social Science and Education Innovations, 6(03), 112-115.
20. Karshiboyeva, H. K. (2024). VIRTUAL TOUR OF THE HOME, APARTMENT, ETC. FOR CZECH REAL ESTATE COMPANIES'CLIENTELE. INTEGRATION WITH PRIMARY EDUCATION. International Journal of Advance Scientific Research, 4(03), 168-173.

TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI AMALGA OSHIRISHDA O’QITUVCHI KASBIY MAHORATINING AHAMIYATI

Toshniyozov Shoxrux Shuxrat o’g’li
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti sirtqi ta’lim 3 bosqich talabasi
Ilmiy rahbar-Xalikova Sh. T -dotsent

Annotatsiya: mazkur maqolada yurtimizda yoshlarni sifatli ta’lim olishi hamda ta’lim tarbiya sohasida olib borilayotgan tizimli faoliyat tahlili keltirilgan. Hozirgi kunda ilm- fan taraqqiyotining misli ko’rilmagan, insonning tafakkurini lol qoldiradigan darajada ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Yoshlarimiz o’zlari tanlagan kasb egasi bo’lib, mohir mutaxassislar bo’lib yetishishlari uchun barcha shart- sharoitlar davlat tomonidan yaratib berilmoqda. O’qituvchlarimiz xorijiy davlatlarga borib, tajriba almashib va olgan bilim va malakalari asosida yurtimizni rivojlantirish yo’lida o’z hissalarini qo’shib kelishmoqda.

Kalit so’zlar : yoshlar, ta’lim, kasb – hunar, rivojlanish, sifatli ta’lim, davlat, mutaxassis, kelajak.

Abstract: this article presents an analysis of the quality education of young people in our country and the systematic activities carried out in the field of educational education. At present, scientific research is carried out to the extent that the progress of science is unprecedented, leaving a person's thinking lol. All conditions are created by the state so that our young people can become skilled professionals and become the owners of the profession of their choice. They go to foreign countries, exchange experience and contribute to the development of our country on the basis of the knowledge and qualifications received.

Keywords: youth, education, profession, development, quality education, state, specialist, future.

Tarbiyali shaxslar o’zining o’zligini, milliyligini, qadriyatlarini saqlab qolishga harakat qiladilar. Bu hayotda inson yashar ekan tarbiya inson uchun olib turgan nafasi kabi muhimdir. Tarbiya bizlarga ota- onalarimiz tomonidan shakllantiriladi va bog’cha yoshiga yetib ulg’aygunimizcha bizlarga dunyodagi ijtimoiy muhit o’z ta’sirini ko’rsatmay qolmaydi. Qaysi kasb egasi bo’lishimizdan qat’iy nazar bu kasbning professional kadrlari bo’lib yetishishimiz zarur. Bizlar bu natijalarga ota- onalarimizning bergan tarbiya va ta’lim va duolari, ustozlarimizdan olgan bilimlarimiz orqali erishamiz. Kasbning eng mushkuli, mashaqqatli nozik jihatlariga boy insonning ruhiy olamiga ta’sir ko’rsatib, uni yetuk shaxs kelajakda o’zining o’rnini egallab borishi, diniy va dunyoviy bilimlarni olib, Ona vataniga mehr – muhabbatli bo’lishi va vatanni sevish kabi illatlarni o’rgatib borivchilar bu – ustozlarimizdir. Pedagoglar o’zining professional bilimlarini yosh avlodga yetkazish ularni taqdirini kelajagini, sifatli ta’lim tizimiga bog’liqligini qalban his etib, shunga munosib qo’l ostidagi har bir tarbiyalanuvchilar o’quvchilar jamiyatining ajralmas bir bo’lagi bo’lib yetishishlari uchun o’z hissalarini qo’shib kelishmoqda. Hozirgi kunda ta’lim-tarbiya jarayonining eng ustuvor maqsadi yoshlarimizni sifatli ta’lim olishlari uchun barcha

zamonaviy texnika va materiallar bilan ta’minlash edi. Bu maqsadlar bosqichma bosqich amalga oshirilib borilmoqda.

Buyuk bobomiz Ibn Sino butun olamga “Tib qonunlari” asari bilan mashhur bo’lsada, lekin u avvalo tabiiy fanlar pedagogikasi bo’yicha eng yirik mutaxassisdir. Uning botanika va zoologiya (Biologiya) fanlari bo’yicha qarashlari va kashfiyotlari bugungi kun fani uchun ham muhim o’rin tutadi. Shu jihatdan uning tabiiy-pedagogik qarashlari quyidagilarga asoslangan, shaxsni:

1) jismoniy tarbiyalash; 2) aqliy tarbiyalash; 3) axloqiy tarbiyalash.

Bu o’rinda mutafakkirning tabiiy-pedagogik fikrlariga e’tibori qaratamiz:

a) Ichki quvvatlarning ta’sirlari va ta’sirlanishlari takrorlanaversa, ular uchun kuchli bir malaka hosil bo’ladi. Axloq ham shunday vujudga keladi”.

b) ”his ichki ruhga qattiqroq ta’sir etadi va uni harakatga solishda aqldan kuchliroqdir”.

v) “xulqning muvozanatda bo’lishi badan salomatligini saqlaydi”.

g) “ma’rifatchi (orif) botir odam bo’ladi, shunday bo’lmay ham bo’larmidi! U o’limdan ham qo’rqmaydigan, sahovat egasi bo’ladi. Shunday bo’lmay ham bo’larmidi? U barcha behad narsalarga hirs qo’yishdan uzoq va barcha adashganlarga mehribondir, shunday bo’lmay ham bo’larmidi! U o’z nafsoniyati bilan ulug’vor bo’ladi, shunday bo’lmay ham bo’larmidi!”.

d) “tabiatda bekorchi narsalar bo’lishining o’zi bo’lmagan narsadir”.

So’ngi yillarda raqamli ta’lim vositalari sifatli ta’limga bo’lgan yo’lni kengaytirmoqda. Masofaviy ta’lim platformalari, interaktiv darslar, onlayn kurslar orqali nafaqat ta’limga kirish imkoniyati kengaymoqda, balki o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko’nikmalari ham rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar orqali shaxsiy yondashuvni amalga oshirish, bilim darajasiga qarab individual reja tuzish mumkin. O’qituvchilarning doimiy malaka oshirish tizimini yo’lga qo’yish.

Ta’lim muassasalarini ilmiy – texnik bazalar bilan ta’minlash

O’quv dasturlarini real hayotiy ko’nikmalarga yo’naltirish

Ijtimoiy tenglikni ta’minlash uchun barcha qatlamlarga sifatli ta’lim imkoniyatlari berish. Ta’lim va tarbiya samaradorligi oila va maktab o’rtasidagi uzviy aloqaga bog’liq. O’qituvchi va ota ona o’zaro hamkorlikda farzandning qiziqishlari, muammolari va yutuqlari haqida muntazam fikr almashib turishsa, bu bola uchun ikki karra ijobiy muhit yaratadi. Aksincha, o’zaro aloqa bo’lmasa, bola ikkita turli muhit ta’sirida adashishi, chalg’ishi mumkin. So’ngi qarorlarda 2025 yilda ta’lim sohasida davlat byudjetidan 84,4 trillion so’m ajratilishi rejalashtirilgan. Bu esa O’zbekistonda bugungi kunda sifatli ta’lim uchun shart – sharoitlar yaratilayotganidan darak beradi. Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, sifatli ta’lim – bu faqat bilim berish emas, balki har bir o’quvchining shaxsiy salohiyatini ochib berish, uni mustaqil fikrlaydigan jamiyatga foydali inson sifatida tarbiyalashdir. Ta’limdagi islohotlar izchil davom etar ekan, uning asosida inson manfaatli, ilmga asoslangan yondashuv va zamonaviy texnologiyalar yotmoqg’i lozim. Har bir fuqaroning sifatli ta’lim olish huquqi jamiyat taraqqiyotining kalitidir. Ta’lim-tarbiya jarayonida jamiyat taraqqiyotiga hissa qo’shadigan kadrlarni tarbiyalash bizning asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.A.Mavlonova Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Fan” 2008.
- 2.K. Xoshimov, S. Ochilov. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi.O‘quv qo‘llanma.T.:O‘qituvchi 2010-yil
- 3.R.Mavlonova,N.R.;itimotiqulovii,li.Nonnurodova, K.Matniizarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.Toshkent, 2014
- 4.K.Xoshimov, S.Ochilov. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi.O‘quv qo‘llanma.T.:O‘qituvchi 2010
5. Ибн Сино. Тиб қонунлари. I-китоб, -Т.: “Медицина”, -135 б.

MAKTAB TA’LIM JARAYONIDA O‘SMIRLARGA BO‘LADIGAN PSIXOLOGIK TARBIYA

Sultonova Jahongul Ulug‘bek qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 3 kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqola o‘smirlik davrida yuzaga keladigan ta’lim va tarbiya bilan bog‘liq psixologik muammolarni bartaraf etish va yoshlarni ta’lim olish, mehnat qilish hamda jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishlari uchun ko‘maklashish kerakligi haqida yoritilgan. O‘smirlik davri qiyin kechadigan davr bo‘lganligi sababli o‘smirning bu davrda emotsional holatini hisobga olgan holda e’tiborini o‘qishga qaratish, mehnatga yo‘naltirish ijobiy natija beradi.

Kalit so‘zlar. Psixologik, psixogigiena, hissiyot, emotsional, taksikomaniya.

Abstract. This article discusses the need to eliminate psychological problems associated with education and upbringing that arise during adolescence and to assist young people in obtaining education, working, and gaining their place in society. Since adolescence is a difficult period, focusing on studying and working, taking into account the emotional state of the teenager during this period, will give positive results.

Keywords. Psychological, psychological hygiene, emotions, emotional, taxicomania.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость решения психологических проблем, связанных с образованием и воспитанием, возникающих в подростковом возрасте, а также оказание помощи молодым людям в получении образования, трудоустройстве и поиске своего места в обществе. Поскольку подростковый возраст – сложный период, сосредоточение внимания на учебе и работе, учет эмоционального состояния подростка в этот период дадут положительные результаты.

Ключевые слова. Психологический, психогигиенический, эмоциональный, таксикомания.

Yosh avlodning ta’lim va tarbiya bilan bog‘liq psixologik muammolari psixolog olimlari, pedagoglar va yozuvchilarni ham muntazam jalb etib kelgan. Chunki o‘smirlik davri - o‘ta og‘ir, qiyin kechadigan davrdir. Yoshlarimizning shakllanishi haqida gapirar ekanmiz, albatta u yashayotgan muhit, kishilar, jamiyatning roli juda kattadir. Shu sababli

yoshlarimizni mehnat qilishga va ta’lim olishga muntazam ravishda tarbiyalab kelimiz. Azaldan mehnat tarbiyaning uzviy bo’lagi bo’lib kelgan. Mehnatga o’rgatish orqali bolalar mustaqil hayotga tayyorlab borilgan. Lekin har bir ishda me’yor bo’lgani ma’qul. Ayniqsa, bolalar mehnatida bunga qat’iy amal qilish lozim. Chunki endi shakllanib kelayotgan, ayni rivojlanayotgan bir pallada bola og’ir mehnatga jalb etilsa, bu unga ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan salbiy ta’sir ko’rsatadi. Mehnat qilishning tartib-qoidalarini, tamoyillaridan kelib chiqqan holda bolalar mehnatini tartibga soladigan mezonlar belgilab qo’yilgan, albatta. Jamiyatimizdagi mehnat - ijod, quvonch manbai. O’quv maskani o’quvchilarida o’quv mehnatiga ijodiy munosabat uyg’otib, mehnatning haqiqiy ijodga, quvonch manbaiga aylanishiga ko’maklashishi kerak. Ota-ona o’z bolalariga mehnat qilish va vaqtida ta’lim-tarbiya berish zarurligini uqtirib boradi. Demak, o’quvchi ham ijodiy qobiliyatini, aqliy rivojlanishini mehnat qilish va o’qishi bilan shakllantirib boradi. O’quvchi o’qish bilan birga jismoniy mehnat qilishi foydali va zarurdir. O’quvchining har qanday mehnatga emotsional jihatdan qanday munosabatda bo’lishi juda muhim omil hisoblanadi. O’quvchi o’qish va mehnat orqali ijod, ilhom va turli-tuman hissiy kechinmalarning boshidan o’tkazadi. Bu o’z navbatida o’quvchi o’ziga yaxshi kasb tanlashiga yaxshi imkoniyat bo’ladi. O’quvchi yuqori sinfga borganlarida o’zi bir kasb egasi bo’lishini tushunib yetadi. Lekin bu davrda o’quvchi shaxs kasb tanlashda aniq maqsadni belgilay olmaydi. Maktab amaliyotchi psixologlarning yordamida o’quvchining kasb tanlashiga, ularga kasb ya’ni mehnat psixogigiyenasi haqida amaliy yordam ko’rsatib borish lozim bo’ladi. O’quvchi shaxsda o’z-o’zini hurmat qilish va o’z-o’zini anglashni shakllantirishning bir qancha yo’llari mavjud. Shulardan biri o’zini biror bir katta yoshli shaxsga o’xshatib rivojlantirish, chunki bu katta kishi bolaning ko’z o’ngida mustaqil ishni qila oladigan timsolda gavdalanadi. Shu boisdan yuqori sinf o’quvchilari bilan turli xil kasb turlari haqida suhbat yoki davra suhbatini olib borish lozim. Unda o’quvchilarda aqliy va jismoniy mehnat ko’nikmalarini shakllantirib borishi kerak. Maktab amaliyotchi psixologlar o’quvchilar bilan alohida tanlagan kasbi va unga qiziqishlari hamda tayyorgarligiga mos ekanligini tekshirib boradi. Mehnat psixogigiyenasining muhim bo’limlaridan biri aqliy mehnat gigiyenasidir. Aqliy mehnat noto’g’ri tashkil etiladigan bo’lsa, salomatlikka putur yetkazadigan omil bo’lib qolishi mumkin. Shu boisdan har qanday mehnat qilishda mehnat quvonchi, zavqi, ruhiy sog’lomlik manbaiga aylanadi. O’quvchi aqliy mehnat bilan qay paytlarda shug’ullanishi kerak. O’quvchi shaxs kunning birinchi yarmida aqliy mehnat bilan shug’ullansa samarali va foydali bo’ladi. Bunday mehnat tanafussiz 3-4 soatdan uzoq cho’zilmasligi kerak. Aqliy mehnatni harakat, jismoniy tarbiya, jismoniy mehnat, sayr qilish bilan birga navbatlab olib borish kerak. Aqliy mehnat bilan shug’ullanayotganda shovqin-suron, telefon qo’ng’iroqlari va boshqalar o’quvchi diqqatini tez chalg’itadi. O’quvchini doimiy nazorat qilib boring, agar u doimiy shoshilish harakatda bo’lsa, uning tezda oldini oling. Chunki shoshilish holatidagi o’quvchi shaxs biron-bir masala ustida batafsil mulohaza yoki zarur qaror qabul qila olmaydi. Uy vazifalarini ham haddan tashqari ko’p bo’lmasligi lozim, o’quvchi pala-partishlikka yo’l qo’yadi. Qaloversa o’z yumushlarini yomon tashkil etishi yoki ishni rejalashtirmaslik natijasi ro’y beradi. Bu ayrim hollarda inson o’z hissiyatini boshqara olmaslik oqibatida namoyon bo’ladi. Doimo uyga vazifaning ko’pligidan jismoniy va ruhiy charchoq paydo bo’ladi va oqibatda ish vaqtida mehnat qilish

qobiliyati susayadi. Biz o‘quvchilarga psixologik bilimlarning murakkab tomonini emas, oson va sodda psixogigiyenaning asosiy vazifalarini tushuntirib borishni lozim topdik. Shu sababli o‘quvchi tilida imkon qadar harakat qilmoqdamiz. O‘quvchi yoshlarga o‘z vaqtida hayotimizda kishilarning o‘zaro munosabatlari, kechinmalari, har xil kelishmovchiliklar oqibatlarini o‘rganib borish va har qanday nizoli vaziyatning oldini olishning psixologik mexanizmlarini tushuntirish lozim.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib fan nuqtai-nazardan qaraydigan bo‘lsak, kishilar orasidagi kelishmovchiliklar negizida quyidagi kasallik va illatlar yotadi: nevrotik xastaliklar, psixopatiyalar va ruhiy kasalliklar, iqtisodiy yetishmovchiliklar, ichkilikbozlik, giyohvandlik, taksikomaniyalar va x.k. turmush psixogigiyenasi ushbu zararli omillarga qarshi psixogigiyenik chora-tadbirlar ishlab chiqishi kerak. Bugungi kunda kishilar hayotida telefon, televideniya, internet va radioning ta’sirini o‘rganish psixogigiyenada dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. O‘zaro normal insoniy munosabatlarning psixoprofilaktik ahamiyati benihoya katta. Ruhiy shikastlarni bartaraf etadigan hamma omillar ruhiy sog‘lomlikni saqlash va psixik kasalliklarning oldini olishga imkon beradi.

Har bir jamiyat muayyan manfaatlar hamda maqsadlar asosida rivojlanib boradi. Mana shu ezgu niyatlarni amalga oshirishni va mustaqil Vatanimning tinchligini asrash burchimizdir. Vatanga sadoqat, mehr-muhabbatli, halol, insofli va diyonatli fazilatlarga ega shaxs bo‘lib tarbiyalanishimiz zarur. Ona Vatan deganda bir insondagi yuksak tuyg‘uni his qilish mumkin, chunki «Ona-Vatan» tushunchasi mo‘tabor onaga tenglashtiradi. Ona qalbi mehr-muruvvatga to‘liq bo‘ladi, farzandlaridan jonini ham ayamaydi. O‘quvchi shaxsda bir yuksak ma’nodagi hislar paydo bo‘ladiki, bu «sharaflilik» hislar, jasurlik, mardlik va o‘z mustaqil fikrga ega bo‘lgan shaxs siymosini ko‘rish mumkin. Avvalo, o‘z mustaqil fikrga ega shaxs o‘ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma’lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan o‘rinli munosabat bildirishi mumkin. Men uchun yot va bemaza axborot hurujlariga berilmaslik, mish-mish vositalari orqali yetkazilayotgan xabarlariga ko‘r-ko‘rona ishonib qolmaslik uchun «milliy g‘urur» ni uyg‘otish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘.. Mamedov K.K.. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003.
2. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to‘plami. Toshkent. 2020.

UZLUKSIZ TA’LIM JARAYONIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI, IJODKOR SHAXSNI TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Umarov Baxriddin Mengboevich

**Alfraganus universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasini mudiri,
psixologiya fanlari doktori, professor**

Manbalardan ma’lum bo‘lishicha, islomgacha bo‘lgan xalqlarning sog‘lom ma’naviy va intellektual hayot uchun xarakterli bo‘lgan xususiyatlar tabiat va jamiyat hodisalariga

munosabatda animistik (har narsaning joni, ruhi bor degan e’tiqod), magiya (sehrgarlik, jonsiz narsalarga g‘ayritabiiy qudratga ega deb sajda qilish), totemizm (hayvonlar, o‘simlik, narsalarga sig‘inishning yetakchiligi), majusiylilikning rasm-rusumlari va marosimlaridan tarbiya jarayonida aralash foydalanish, qadimiy axloqiy-ma’naviy tasavvurlar zahirida tayanch nuqta hisoblangan ishonch va tarbiyada muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ruhiy jarayon, ezgu fikr, ezgu kalom, ezgu amalning yovuz fikr, yovuz kalom, yovuz amal ustidan g‘alabasi uchun kurash g‘oyasining yetakchiligi, axloqiy-ma’naviy tafakkurni tarbiyalashda asosiy usul ko‘rgazmalilik, ishonitirish, namuna, tan jazosi hisoblangan. Ta’lim-tarbiya vositasi esa g‘ayritabiiy kuchga ega deb, tasavvur qilingan narsa va hodisalardan iborat bo‘lgan [2].

Mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash bo‘yicha bugungi kunda ta’lim-tarbiya tizimidagi ayrim an’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiruvchi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi interfaol ta’lim metodlari bilan boyitish maqsadga muvofiqdir [3]. Ta’lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi interfaol ta’lim metodlarining pedagogik-psixologik mohiyati shundaki, oddiy munozarada bahslashuvchilar ko‘proq ongli, asosli fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar va mustaqil faoliyat yuritish natijasida ta’lim oluvchi shaxsida ijodkorlik xislatlari shakllanadi. Bunda bahslashuvchilarga miyaga qanday fikr quyilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, “tilga nima kelsa”, lekin navbatma-navbat aytish imkoniyati beriladi. Bu narsa ko‘proq, muammo ancha notanish, savol murakkab yoki noaniq bo‘lgan sharoitlarda qo‘l keladi. Ya’ni, bunda “erkin assotsiatsiyalar”ga imkon beriladi va oxir oqibat ўқувчининг o‘zi muammoning ma’lum ratsional “mag‘zni” ajratib oladi.

Shuningdek, dars jarayonini oqilona tashkil etish, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonidagi faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda turli xil zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi [4].

Ma’lumki, raqobatchilikka asoslangan bozor iqtisodiyoti tezkor, tadbirkor, sharoitga ko‘ra ish tuta biladigan, maqsadga erishish yo‘li, usul va vositalarini zudlik va oqillik bilan yangilay oladigan faol shaxslarga muhtojlik sezmoqda. Shuning uchun G‘arbda ta’lim va tarbiya tizimiga bixevioristik yondoshuvdan kognitiv yondoshuvga qarab siljish kuzatilmoqda. Bixevioristik yondoshuvda inson ta’lim-tarbiyasi sust, kognitiv yondoshuvda esa ular faoldir. Bozor iqtisodiyotida yashash sharti esa insoniy faollikni talab qiladi. Shuning uchun AQSh va G‘arbda o‘tgan asrning 60 - yillaridayoq kognitivizm zudlik bilan pedagogika, pedagogik psixologiya va didaktika tizimlariga kirib kela boshladi. O‘sha davrda ancha ommalashgan ta’limning verbal (ya’ni, ta’lim-tarbiya jarayonidagi kommunikativ muloqotda ta’lim oluvchining faolligi va o‘zligini namoyon qilishga yo‘naltirish) usullari bilan birlashib, pedagogik psixologiyada ongli verbal kognitiv ta’lim yo‘nalishi shakllandi [1].

Kuzatishlarimizdan ma’lum bo‘lishicha, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash jarayonida voqelashtirish omillari, usullari juda ko‘p va rang – barangdir. Ulardan asosiylari sifatida, quyidagilarni sanab o‘tish mumkin:

Birinchidan, har bir mashg’ulotda o’quvchi o’qituvchi (darslik) talabi asosida unga berilgan, yetkazilgan bilimlarni takrorlashi emas, balki uning yo’llanmasi bilan yangi bilim hosil qilishi ta’minlanishi lozim. Bu esa fikrlash yordamida bilishga intilishning bosh omilidir.

Ikkinchidan, darsda o’quvchi sust tinglovchi emas, balki izlovchi, qiyoslovchi, kashfiyotchi bo’lishi kerak. Shuning uchun o’quvchi yoki talaba og’zidan chiqqan har bir so’z, fikr, hukm, bayon uning o’ziniki bo’lmog’i shart. Albatta, o’quvchida tug’ilgan bu fikr olamshumil kashfiyot yoki biror chigal muammoning yechimi emas balki, o’qituvchi (darslik) bergan axborotning soddagina takrori ham emas bo’lishi mumkin. Bunday ta’lim usuli o’quvchida mustaqillik, mas’uliyat, o’z menligini anglash, ijod, bunyod qilish ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Natijada o’qituvchi bilan tinglovchilar orasida dars jarayonidagi aloqa – munosabat juda ko’p hollarda jonli og’zaki muloqot, qolaversa, bahs tusini oladi.

Uchinchidan, o’qituvchining ta’lim oluvchiga beradigan izlanish va fikrlash yo’llanmasi shunday bo’lmog’i lozimki, sinf yoki guruhdagi o’quvchilarning izlanish va ijod mahsuli aynan bir xil bo’lmasligi – mohiyatan bir yo’nalishda bo’lib, lekin shaklan har xil bo’lmog’i lozim. Shundagina har bir ta’lim oluvchi o’zligini mumkin qadar yorqinroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo’ladi va ularda har bir mashg’ulotda musobaqa ruhi yetakchilik qiladi.

To’rtinchidan, dars jarayonida (uy vazifasini bajarish va uni sinfda tahlil etishda) o’quvchi o’qituvchi yo’llanmasi asosida izlanar, fikr qilar, biror narsani topar, biror xulosa va hukmga kelar ekan, u o’z fikrini asoslash va isbotlashga, himoya qilishga intilmog’i zarur. Qolaversa, mashg’ulotning tashkil etishligi va o’quv materiali bunga keng yo’l ochib bermog’i, bolaning yosh psixologiyasi va aqliy fiziologik imkoniyatiga mos bo’lmog’i lozim. Xullas, ta’limning onglik omili mana shularda namoyon bo’ladi.

Shu o’rinda ta’kidlash lozimki, bugungi kunda ko’pgina darsliklar va o’quv qo’llanmalari o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, ularda ijodkorlikni tarbiyalashga yo’naltirilgan mazmunda tayyorlashga harakat qilinayapti. Jumladan umumta’lim maktablari, o’rta maxsus bilim yurtlari va oliy ta’lim tizimida Davlat ta’lim standartlariga muvofiq tuzilgan fan bo’yicha o’quv dasturlari va darsliklar talab etiladigan mezonlar hamda ilmiy tamoyillarga asoslangan holda tayyorlanmoqda. Shubhasiz, ular o’quvchining turmush tarzi va kundalik hayoti bilan bog’langan narsa va hodisalar doirasidagi materiallardan tashkil topgan bo’lib, har bir yosh bosqichidagi o’quvchilarning psixologik rivojlanishi darajasiga muljallangan. Ammo, ming afsuslar bo’lsinkim, yaratilayotgan barcha darsliklar va o’quv qo’llanmalarini ushbu talablarga javob beradi deb ayta olmaymiz.

Yangi mazmundagi darsliklarning o’quv materiali va topshiriqlarning berilishida bosqichli ketma – ketlik ham, har bir mavzuni o’rganish jarayonida o’quvchining aqliy faoliyatini rivojlantirish amaliyotining mavzudan mavzuga, sinfdan sinfga, bosqichdan-bosqichga murakkablasha borish yo’llari ham, o’rganish jarayonining faol kuzatishdan boshlanib amaliy qo’llash bilan yakunlanish jarayoni ham ongli verbal kognitiv psixodidaktik asoslarga to’la mosdir. Shubhasiz, bunday ta’lim usulini amaliyotda izchil qo’llash, bu yo’nalishda tajriba orttirish unga juda ko’p tuzatish, to’ldirish va aniqliklar kiritishni talab etadi. Ushbulardan kelib chiqib, bunday ta’lim usulini mukammallashtirish, rivojlantirish, ommalashtirish bo’yicha ayrim mulohazalarni bayon etish mumkin. Buning uchun birinchi

galdagi psixologik yo‘nalishdagi vazifalarimiz sifatida quyidagilarni sanab o‘tishimiz lozimdir:

Birinchidan, verbal kognitiv ta’lim usulini (bugungi kunda ta’limning yangi pedagogik texnologiyasi) o‘qituvchilar orasida keng ommalashtirish eng muhim vazifalarimizdan biri sanalishi lozim. Chunki bu usulni qo‘llash uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni, ko‘rgazmali va texnologik qurollardan o‘qituvchilarimiz amaliy foydalanishni o‘rganib olmas ekanlar, ular bu sohada samarali natijaga erishga olmaydilar.

Ikkinchidan, darsliklar va ta’lim usuli bilan mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish uchun o‘quvchilar qo‘shimcha axborot manbalari bilan ta’minlangan bo‘lishlari shart, hozircha bu manbalar darslik, internet ma’lumotlari, elektron manbalar, o‘quvchining xotirasi, kundalik turmush tarzidan, boshqa o‘quv fanlaridan, atrofdagilardan so‘rab – surishtirib oladigan axborotlardan iborat xolos. Bu albatta, yetarli emas. Shuning uchun o‘qituvchilar fan boyliklarini va imkoniyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan va ularni ta’lim oluvchilarga yetkaza oladigan qomusiy ma’lumotnoma, turli xildagi (izohli ma’lumotlar, tasviriy iboralar va b.) ma’lumotlar bilan ta’minlangan bo‘lishlari shart. Bu masalada ta’lim tizimida yo‘lga qo‘yilayotgan fanning o‘quv moduli: o‘quv-uslubiy majmua, elektron o‘quv-uslubiy majmuasi (sillabus) ko‘p jihatdan talabalarni turli xil qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ta’minlash imkoniyatiga egadir deyish mumkin. Qolaversa, bu orqali darsliklarning hozirgi hajmi keskin qisqarib, ular asosan, har bir mavzuni o‘rganish (har bir mavzu doirasida ijodiy fikrlash va nimanidir yaratish) topshiriqlari algoritmidan iborat bo‘lar edi. Albatta, bu juda katta ish. Lekin biz verbal kognitiv ta’lim usuliga qadam qo‘yib, ijodkor va mustaqil fikrlovchi shaxs tarbiyasini o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ydikmi, buni amalga oshirmasdan ilojimiz yo‘q. Bularsiz ko‘zlagan maqsadimizga erisha olmaymiz!

Uchinchidan, nazarimizda hozirgi ayrim darsliklarda “orqaga qarash” - dastlab oldingi ilmiy talqinlarga tayanish va so‘ngra ularni inkor etish yoki yangilash me’yordan ortiqdek tuyuladi. Bunday hollar ma’lumot turlari va qo‘shimchalar, ma’lumot tasniflari talqinida anchaginadir. Bunday hol ehtimol, o‘tish davri darsliklari uchun zarurdir, lekin psixologik va didaktik nuqtai – nazardan ularni oqlab bo‘lmaydi. Shuning uchun bunday chekinishlar darsliklardan bosqichma – bosqich chiqarilishi lozim. Buning uchun barcha ta’lim tizimida ayniqsa, umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflar dasturlari va darsliklarini qayta ko‘rib chiqish lozimdek ko‘rinadi. Bunda bosh omil sof pragmatik – dasturda ko‘rsatilgandek, ommaviy amaliy tatbiqqa nozarur ilmiy bilimlar o‘quvchilar, ayniqsa yosh davridagi o‘quvchilar uchun ortiqcha ekanligidir.

To‘rtinchidan, ayrim ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi darsliklarda ba’zan uchrab turadigan har bir mavzu o‘rganilishini yakunlaydigan va mohiyati ta’lim oluvchining mustaqil xulosasini tekshirish uchun xizmat qiladigan, “bilib oling” izohi bilan berilgan sharhlarni keltirish shartmikan deb o‘ylaymiz?! Bunday holatda o‘quvchi uni o‘ylab topishdan ko‘ra tayyorginasini o‘qib olishni afzal ko‘radi! Mohiyatan bu “bilib oling”lar matematikaga, fizika, ximiya fanlari bo‘yicha beriladigan misol va masalalarning javob va yechimlaridir. Shuning uchun bular ham o‘ta ixchamlashtirilib, darslikning oxirida berilsa, bolalarni mustaqil izlashga ko‘proq undagan bo‘larmidi deb o‘ylaymiz.

Beshinchidan, darsliklarda xususan, takrorlash bo‘limlarida testlar beriladi. Bu testlar esa kognitivlik va verballikdan tamoman uzoq, ular ko‘proq retroskopik va retseptiv tabiatga ega. Bu testlarni ijodiyashtirish ustida o‘ylash va izlanish davri keldi. Buning uchun, ehtimol, darsliklarda qisman o‘z aksini topgan o‘zimizning eski, sharqona testlarimiz yoki “Topqirlar bellashuvi” uchun zarur bo‘lgan savol – topshiriqlar miqdorini oshirish maqsadga muvofiq bo‘larmidi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yuqorida ta’kidlangan fikrlar bizning ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va hayotiy kuzatuvlarimiz asosida shakllangan qarashlardir. Ammo, bu kabi fundamental masalalar ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishda va ijodkor shaxsni tarbiyalashda o‘ziga xos o‘rin tutadi deb o‘ylaymiz.

Adabiyotlar

1. Matyushkin A. M. Некоторые проблемы психологии мышления. «Психология мышления». Сборник переводов с английского и немецкого под ред. А. М. Матюшкина. М., 1965.
2. Muhammadjonov A. Shkola i pedagogicheskaya mysl uzbekskogo naroda XIX – nachala XX v. Tashkent, «FAN», 1978. – 44 s.
3. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboeva R.N. Mustaqil fikrlash: (Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma) – T.: Sharq, 2000. – 112 b.
4. Karimova V.M. Auditoriyada bahs-munozarali darslarni tashkil etishning psixologik texnologiyasi. – T.: 2000. 78 b.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Botirova Hilola Murodullayevna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 3 kurs talabasi

Annotatsiya. Psixologik xizmat hozirgi zamon ta’lim tizimining ajralmas komponent (bo‘lak)i bo‘lib, bolalarga ta’lim va tarbiya berishda ularning aqliy va shaxsiy potentsialini, bolada mavjud qobiliyatlarni, qiziqishlarni va intilishlarni o‘z vaqtida aniqlash va ulardan maksimal to‘liq ravishda foydalanishni ta’minlab beradi.

Kalit so‘zlar. Psixologik konsultatsiya, psixodiagnostika, konsultativ, psixoterapiya, sotsial-psixologik trening, autotrening.

Yurtimizda yuz berayotgan ulkan o‘zgarishlar barcha sohalarga, shuningdek, o‘rta ta’lim jarayoniga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan e’tibor berilayotgan ta’lim jarayonida shaxsni kamol toptirish shart-sharoitlarini yaratish

ta’lim muassasalarida ishlarni to’g’ri tashkil etilganligi bevosita psixologik xizmatni to’g’ri tashkil etishga ham bog’liqdir. Bugungi kunda o’quvchilarga ta’lim berish va ularni tarbiyalash mavjud ilmiy psixologik bilimlarga tayangan holda olib borilishi uchun ta’lim tizimida psixologik xizmatga katta ahamiyat berilmoqda.

Psixologik xizmat hozirgi zamon ta’lim tizimining ajralmas komponent (bo’lak)i bo’lib, bolalarga ta’lim va tarbiya berishda ularning aqliy va shaxsiy potentsialini, bolada mavjud qobiliyatlarni, qiziqishlarni va intilishlarni o’z vaqtida aniqlash va ulardan maksimal to’liq ravishda foydalanishni ta’minlab beradi. Demak, 16-18 yil davomida bolaning psixologik rivojlanishi sistemali ravishda kuzatilib borilishi kerak. Bu davr mobaynida doimiy psixodiagnostik o’rganishlar amalga oshiriladi bola psixik taraqqiyotining xarakteri va tezligi baholanadi, bolani o’qitish va unga tarbiya berish yuzasidan tavsiyalar beriladi, va ularni amalga oshirish nazorat qilinadi. Agar psixolog iqtidorli bolalar bilan ishlashiga to’g’ri kelsa, bunday holda bolalarning qobiliyatlarini ertaroq aniqlash va ularni yanada rivojlanishini ta’minlashga ko’maklashishi psixologning asosiy vazifalaridan biriga aylanadi.

Psixologik xizmatning maxsus vazifasi, ular pedagoglar, defektologlar, sotsiologlar, vrachlar, yuristlar bilan hamkorlikda o’z tengqurlaridan farq qiluvchi bolalarning taqdiri bilan bog’liq bo’lgan qator muammolarni hal qiladilar. Bu yerda so’z, eng avvalo, o’z taraqqiyotida orqada qolayotgan yoki iqtidorli bolalar to’g’risida boradi. O’z taraqqiyotida orqada qolayotgan bolalar o’zlarining o’zlashtirish imkoniyatlariga mos keluvchi soddalashtirilgan, kam murakkabroq ta’lim va tarbiya dasturlariga muhtojlar. Ta’lim tizimidagi psixologik xizmatning yana bitta qiyin vazifasi shundan iboratki butun bolalik davri davomida ta’lim va tarbiyaning sifatini oshirish maqsadida ta’lim va tarbiya jarayonlarini doimiy ravishda nazoratda ushlab turish kerak. Bu yerda ushbu pedagogik jarayonlar bola psixik taraqqiyotining tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlarga to’la mos ravishda, ta’lim va tarbiyaning psixologik nazariyalarining asosiy qoidalariga mos ravishda tashkil etish zaruriyati tushuniladi. Bu yerda psixolog ishining amaliy maqsadi o’quvchilarga ta’lim va tarbiya berish mazmuni va metodlarini ushbu psixologiya fani nuqtai nazaridan baholash, turli yoshdagi bolalar taraqqiyoti to’g’risidagi ilmiy ma’lumotlarni hisobga olgan holda ushbu mazmun va metodlarni mukammallashtirish bo’yicha tavsiyalar berish bilan bog’liq bo’ladi.

Ta’lim tizimidagi psixologik xizmat shug’ullanadigan navbatdagi muhim vazifa - pedagogik jarayonining bevosita ishtirokchilari: bolalar, o’qituvchilar, ota-onalar va ta’lim tizimidagi raxbarlarga psixologning amaliy ta’sir ko’rsatishdan iboratdir. Bu vazifa ushbu odamlarga ta’lim va tarbiya jarayonida bevosita psixologik yordam ko’rsatishni nazarda tutadi. Bu yerda psixolog pedagog, psixoterapevt, konsultant, korrektor rollarida faoliyat ko’rsatadi. Yurak qon tomir tizimi, oshqozon ichak trakti tizimi bilan bog’liq kasalliklarning ko’pchiligi psixogen asosga ega ekanligini hozirgi kunda isbotlangan. Xuddi shunday odamning endokrin tizimi ham, hatto xulq-atvori ham shunday asosga ega. Bu sohada amaliy ish bilan shug’ullanar ekan, psixolog bu ko’rinishdagi kasalliklarning paydo bo’lishi va zo’rayishini oldini olishga harakat qiladi, kasallikni davolash uchun yaxshi organik reaksiyalar chaqirish maqsadida odamning psixologiyasiga va xulq-atvoriga ta’sir ko’rsatadigan maxsus metodlarni qo’llaydi.

Ta’lim tizimining boshqaruv strukturasi xodimlari umumiy psixologik yordamdan tashqari guruxdagi va kollektivdagi odamlarni boshqarishga taalluqli bo’lgan boshqaruv psixologiyasi bo’yicha bilimlarga ham muhtoj bo’ladilar. Ta’lim tizimining rahbar xodimlariga boshqaruv psixologiyasidan, odamlarning o’zaro munosabatlaridan, guruh faoliyatining samaradorligidan qo’shimcha bilimlar zarur. Bolalarni ta’limi va tarbiyasiga bog’liq barcha katta yoshdagi odamlar bolalarning rivojlanishini va ularni boshqarishni chuqurroq bilishni ta’minlaydigan psixologik bilimlarga muhtojdirlar. Bunday bilimlar minimal - zarur miqdorda pedagogik oliy o’quv yurtlarida beriladi, ammo vaqt o’tishi bilan bu bilimlar qisman yoki butunlay eskiradi, unutiladi, ya’ni ularni to’ldirish va yangilash zaruriyati tug’iladi. U yoki bu pedagogning professional ishi davomida bunday bilimlarni korreksiya qilishni ham psixologik xizmat amalga oshiradi. Hozirgi kunda amaliyotchi psixolog faoliyatida 4 ta yo’nalishni ko’rish mumkin, bular: psixodiagnostika, psixologik konsultatsiya, psixoprofilaktika va psixokorreksiya.

Birinci yo’nalishi psixodiagnostika o’quvchini psixologik tadqiq qilish metodlari, shu jumladan testlarni professional darajada o’zlashtirganlikni taqozo etadi. Psixodiagnostika bo’yicha mutaxassis bo’lgan amaliyotchi psixologning asosiy vazifasi shundan iboratki, u ta’lim tizimida bolalar va kattalarning psixologiyasini va hulq-atvorini psixologik tadqiq qilish jarayonida olingan ishonchli natijalarga asoslanib baholash va ularga mutaxassis sifatida psixologik izoh berishi kerak. Bunday kasb faoliyati bilan shug’ullanayotgan psixolog nafaqat u yoki bu psixodiagnostik metodni amaliyotda qo’llash texnikasini bilishi, balki o’sha metodika qaysi ta’minot doirasida paydo bo’lganligini va rivojlanganligini ham bilishi kerak. Psixodiagnostika bo’yicha maktabda psixologik xizmatni tashkil qilishi, mutaxassis psixolog zaruriyat tug’ilganda metodikalar yaratishi, mavjud metodikalarni adaptatsiya qilishi (sharoitga moslashtirish), ularni ilmiy qiymatini baholay olishi kerak. Psixologdan olingan natijalarni to’g’ri ilmiy tahlil qilib berishi talab qilinadi.

Psixologik konsultatsiyadir. Psixologik konsultatsiya tarkibiga yo’nalishlar kiradi:

- O’tkazilgan psixodiagnostik tekshiruv natijalaridan kelib chiqadigan psixologik-pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqish va shakllantirish, bu tavsiyalar bolalarga va kattalarga tushunarli va kelajakda foydalanib bo’ladigan shaklda tavsiya etilishi zarur.
- “Konsultativ yordamga muxtojlar bilan suhbat o’tkazish. Bu suhbatlar bolalar va kattalarga zarur psixologik-pedagogik maslahatlar berish bilan yakunlanadi.
- O’qituvchilar va ota-onalar bilan ularning bilimini oshirish va ularni qayta malakasini oshirish yo’nalishda ishlash. Psixoprofilaktika ishlari bo’lib bu ogoxlantiruvchi, oldini oluvchi xarakterga ega bo’lgan ishlar, ya’ni bola rivojlantirishda hoxlanilmaydigan psixologik xususiyatlarning, masalan rivojlantirishda orqada qolish, ta’lim va tarbiyada orqada qolish, xarakterda, odatlarda yomon sifatlarning paydo bo’lishini oldini olish bilan bog’liq ishlar. Psixoprofilaktika ishini olib boradigan psixolog rivojlanishda paydo bo’ladigan u yoki bu anomaliya (normadan og’ish)larning sabablarini bilishi, uni o’z vaqtida payqashi va bartaraf eta olishi kerak, o’qituvchilarni, tarbiyachilarni va ota-onalarni psixologik tayyorlash ushbu maqsadga xizmat qiladi, chunki bunday tayyorgarlik tufayli ular bolada sodir bo’layotgan, uning psixik rivojlanishda og’ishlarga olib kelishi mumkin bo’lgan o’zgarishlarni o’z vaqtida kuzatib va payqab borishga o’rgatiladilar.

Psixologik korreksiya ishi bo‘lib, u bolaga yoki kattaga ularda mavjud kamchiliklari to‘g‘irlash, ularning psixologiyasi yoki xulq-atvorini o‘zgartirish maqsadida ularga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatishi bilan bog‘liqdir. Bu yerda psixolog professional darajada psixokorreksiya metodlarini o‘zlashtirgan bo‘lishi kerak: u psixoterapiyani, sotsial-psixologik treningni, autotreningni, gipnoz orqali ishontirishning ba’zi usullari va texnikasini o‘zlashtirgan bo‘lishi, shuningdek mijozga ishontiruvchi ta’sir ko‘rsata olishi kerak. Odatda, amaliyotda psixolog bu yo‘nalishlarning barchasi bilan ozmi-ko‘pmi shug‘ullanadi. Lekin bu yo‘nalishlarning har bittasi ko‘p tayyorgarlikni, vaqtni, maxsus shug‘ullanishni professional-tajribani talab qiladi. Shuning uchun ham psixolog yuqorida ko‘rsatilgan 4 ta yo‘nalishning bittasi bo‘yicha mutaxassislashuvi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, psixologik xizmatga 4 ta yo‘nalishdagi mutaxassislarni; psixodiagnostlarni, konsultantlarni, psixoprofilaktikalarni va psixokorrektorlarni kiritishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ 3907-son. Sh.M.Mirziyoyev
2. Xurvaliyeva T. Maktabda psixologik xizmatni tashkil qilish (maktab amaliyotchi psixologlari uchun uslubiy tavsiyalar). – Toshkent, 2006 y.
3. “O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning psixologik tashxis muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy–amaliy konferentsiya materiallari. - Toshkent, 2005 y .
4. Davletshin M.G. Psixologiyada shaxsni o‘rganish istiqbollari.- “Xalq ta’limi” jurnali, 2001 yil 3-5 sonlar

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE PROGRAM FOR IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS LEVEL OF FUTSAL REFEREES USING INNOVATIVE METHODS

Atamurotov Khushnud Khayitbaevich

Deputy Director for educational work of the Institute of Physical Education and Sports Scientific Research

refereexiva@mail.ru

Annotation: In this article, the author provides information about the importance of physical fitness level for futsal referees to effectively carry out their activities during a game. It discusses how the application of "Variative Shuttle," "Shuttle," and "Pyramid" exercises during the training period for futsal referees contributes to improving their physical and functional fitness levels, bringing them closer to the required level for competition. The special exercises used may be beneficial in enhancing the fitness level of futsal referees.

The speed of mini-football (futsal) worldwide is increasingly linked to the continuous improvement of the physical fitness levels of futsal players. Simultaneously, the intensity of players' movements with and without the ball on the field is growing rapidly. This factor requires futsal referees to consistently maintain a high level of physical fitness. The increasing

intensity of the game demands referees to enhance their physical fitness levels and improve the quality of training sessions. In crucial moments of the game, it is essential for referees to select the optimal position and make quick decisions, analyzing situations according to the rules of the game. Many studies are being conducted on the physical fitness requirements of futsal referees, as well as their psychophysiological preparation, tactical thinking, and functional indicators. In developed countries, the ability of referees to manage fast-paced futsal games is closely related to scientific advancements, enabling them to adapt to these intense matches. It is necessary to improve the physical fitness of futsal referees in selecting optimal positions during the game, and to continually enhance training tools and methods. This requires a methodological approach to the development of physical fitness, offering rational solutions for referees to select the best positions during the game.

In our country, systematic efforts are being made to continuously monitor the physical fitness of referees during different stages of the annual preparation cycle. It has become a priority to create favorable conditions for training referees and improving refereeing quality, ensuring efficiency in the movements of futsal referees on the field. Modern methods of futsal referees' physical training are being implemented. However, the absence of developed methods for monitoring and improving the referees' physical fitness level and for selecting optimal positions during the game highlights the relevance of this research.

This research also contributes to the implementation of tasks outlined in various legal and regulatory documents, including the following decrees of the President of the Republic of Uzbekistan:

The December 4, 2019, PD-5887 on "Measures to take Uzbekistan's football development to a new stage"

The March 16, 2018, PD-3610 on "Measures to develop football"

The November 5, 2021, PD-5282 on "Measures to further develop walking, running, mini-football, badminton, streetball, and ‘Workout’ sports"

The April 7, 2023, PD-115 on "Additional measures to develop mass and professional football"

The November 3, 2023, resolution PD-355 on "Measures to expand the network of football education Institutions and develop infrastructure in line with international standards"

The May 28, 2024, PD-195 on "Measures to prepare for and organize the 2024 futsal World Cup"

Research Methods and Results:

At the beginning of the pedagogical research, we implemented the “Variative Shuttle” training method, developed by our team, in the training sessions of the research group. This method was used during the rest periods between competitions in the microcycles. The method was applied once, and the following results were obtained at the end of the research. In the annual training program, the “Variative Shuttle” method was performed 32 times, covering a total distance of 96.3 km. This was in line with the required training volume for futsal referees, and they were able to fully complete 10 repetitions of the shuttle.

Table 1

Comparative analysis of the indicators of the “Variative Shuttle” complex in the experimental group at the start and end of the research

Notes:

T/r	Control test “Variative shuttle”	Before the research (n=12)			After the research (n=12)			AI	RI	t	P
		$\bar{X}$	Σ	V, %	$\bar{X}$	Σ	V, %				
1.	Performing the “Variative shuttle” complex (times)	8,11	0,81	9,96	9,81	0,93	9,48	1,70	20,96	4,78	<0,001
2.	Average HR	181,47	13,69	7,54	166,14	12,27	7,39	15,33	8,45	2,89	<0,01
3.	Maximum HR	196,8	17,94	8,76	186,17	15,79	8,48	18,56	9,07	2,69	<0,05

$\bar{X}$ - Mean arithmetic value of indicators; σ – Standard deviation; V, % - Coefficient of variation; AI – Absolute increase; RI - Relative increase; Student's t-value; p –degree of reliability; HR – Heart rate (beats per minute)

The results of the "Variative Shuttle" complex show improvements in the futsal referees' performance, indicating an increase in their functional and physical fitness levels. The average indicator of EG at the beginning of the study, based on the requirements set, was 8.11 ± 0.81 out of 10, with the average heart rate at 181.47 ± 13.69 beats per minute, and the maximum heart rate at 196.8 beats per minute. However, after applying the aforementioned innovative complexes, by the end of the study, the referees had improved their performance to 9.81 ± 0.93 repetitions, with the average heart rate at 166.14 ± 12.27 beats per minute and the maximum heart rate at 186.17 ± 15.79 beats per minute.

Based on these results, it can be concluded that the "Variative Shuttle" complex proved to be effective in enhancing the referees' ability to perform high-intensity tasks without compromising their working capacity. During the competition preparation phase, applying the "Variative Shuttle" complex helped improve the functional fitness level, bringing them closer to the intensity of the competition game. with their HR performance increasing by 4.7 beats per minute, while the average HR improved by 3.4 beats per minute. This highlights the positive impact of the training method on the referees' physical and functional readiness for competitive play.

At the beginning of the pedagogical research, the futsal referees underwent practical sports training with the "Shuttle" complex developed by us. One of the main objectives of this complex was to enable referees to quickly respond to critical situations during the competition and select optimal positions. The complex was designed based on the movement trajectory of the futsal referees on the field, with specific performance standards set for it. Throughout the

annual training cycle, the complex was repeated 56 times, and by the end of the pedagogical research, the final results were measured through a monitoring test.

Table

2

Comparative analysis of the indicators of the “ Shuttle” complex in the experimental group at the start and end of the research

Control Tests “Shuttle”	Before the research (n=12)			After the research (n=12)			AI	RI	t	P
	$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	Σ	V, %				
Performing the "Shuttle" complex (times)	3,97	0,40	9,94	4,82	0,46	9,59	0,85	21,32	4,83	<0,001
Average HR Indicator	189,72	14,42	7,60	172,1	12,88	7,48	17,62	9,29	3,16	<0,01
Maximum HR Indicator	197,83	17,18	8,68	181,43	15,47	8,53	16,40	8,29	2,46	<0,05

Note:

$\bar{X}$ - Arithmetic mean of the indicators; σ – Standard deviation; V, % - Coefficient of variation; AI– Absolute increase; RI - Relative increase; Student's t-value p –degree of reliability, HR – Heart rate (beats per minute)

At the beginning of the study, based on the requirements set, the average indicator of EG was 3.97 times from 5 attempts, with the average heart rate being 189.72 beats per minute, and the average maximum heart rate was 197.83 beats per minute. At the end of the study, using the innovative complexes mentioned, the group completed 4.82 repetitions, with an average heart rate of 172.1 beats per minute, and the maximum heart rate reached 181.43 beats per minute. Based on these results, it can be concluded that the “Shuttle” complex improved the speed qualities of futsal referees, enhancing their ability to choose optimal positions during contentious situations in the game. This process was successfully applied during their sports training.

Additionally, we developed the “PYRAMID” complex to improve the overall endurance and physical qualities of futsal referees. The primary goal was to maintain an optimal heart rate of 160-170 beats per minute during short-distance movements, without reducing the referees' capacity to work in both aerobic, mixed, and anaerobic zones, while performing rapid movements at maximal intensity. This complex was applied as a priority during their activity and was used throughout the referees' annual training cycle, with 56 repetitions. A final control test was conducted at the end of the pedagogical study to assess the effectiveness of this method.

Table

Comparative analysis of the indicators of the “Pyramid” complex in the experimental group at the start and end of the research

Note:

T/r	Control test “Pyramid”	Before the research (n=12)			After the research (n=12)						
		$\bar{X}$	Σ	V, %	$\bar{X}$	Σ	V, %	AO'	NO'	t	P
1.	Performing the “Pyramid” complex (times)	474,43	56,81	11,97	601,43	70,84	11,78	127,00	26,77	4,84	<0,001
2.	Average HR	179,36	17,83	9,94	167,14	16,12	9,64	12,22	6,81	1,76	>0,05
3.	Maximum HR	191,46	16,83	8,79	177,54	15,13	8,52	13,92	7,27	2,13	<0,05

$\bar{X}$ - Average arithmetic value of indicators; σ -Average deviation; V, %-Variation coefficient; AI-Absolute increase; RI- Relative increase; Student's t-value; p- degree of reliability; HR-Heart rate (beats per minute)

At the beginning of the study, the average distance covered by the “Pyramid” complex was 954.5 ± 26.7 meters, the average heart rate was 179.36 ± 17.8 beats per minute, and the maximum heart rate was 191.46 ± 16.8 beats per minute (Table 3). By the end of the study, the average distance covered by the complex increased to 1283 ± 36.46 meters, with an average heart rate of 167.14 ± 16.12 beats per minute and a maximum heart rate of 177.54 ± 15.13 beats per minute.

Based on the results obtained at the end of the pedagogical research, we can conclude that the tests and exercises developed by FIFA for improving various physical abilities are gradually losing their relevance. Therefore, the development of a rationally distributed program and alternative exercises aimed at improving special endurance levels has become an increasingly urgent issue. We can infer that, based on the video analysis of futsal referees' movements during matches, the FIFA exercises mentioned earlier were found to be ineffective for referees to efficiently manage high-intensity matches.

The effectiveness of the 'PYRAMID' development, created and applied in practice by us, lies in its ability to progressively adapt referees' bodies to increasing distances and volumes in a stepwise manner. This allows referees to select optimal positions during matches. As can be seen from the table, the results of the research conducted by us.

Conclusion:

In conclusion, it can be stated that at the beginning of the pedagogical research, the “Variative Shuttle” exercise developed by us was introduced into the training sessions of the experimental group and proved its effectiveness by the end of the study, as confirmed during the competition.

In order to improve the special endurance of futsal referees, we developed the “Variative Shuttle” complex, which was incorporated into their practical sports training and used in the annual preparation cycle. The “Variative Shuttle” complex consists of 10 cycles, each lasting 1 minute, and includes various intense, combinational, and variative movements (sideways

running, backward running, acceleration, and shuttle sprints). The total duration is 10 minutes, with 25 seconds of intense load followed by 35 seconds of rest per cycle. This complex was performed on a 40-meter futsal field. In it, the start/finish are located in the same place, and the referees start from the high starting position upon receiving a signal. Upon request, the 'Variative Shuttle' complex was performed 10 times for 10 minutes, achieving an average score of 9.8, with an average heart rate of 169.3 beats per minute. The maximum heart rate reached 187.1 beats per minute.

To improve the speed of futsal referees during the game, we also used the “Shuttle” complex, which is characterized by high-intensity, short-duration loads with minimal rest periods. This exercise was aimed at developing speed and adapting to the rhythm of the game, and was incorporated into the annual training program for practical sports sessions. At the beginning of the research, the referees were not able to complete the test fully, but by applying it in micro-cycles in a combinatory manner, their functional capacity was improved. By the end of the study, the average heart rate was 172.1 beats per minute, and the maximum heart rate reached 182.7 beats per minute. The results obtained demonstrated their effectiveness in maintaining refereeing performance without reducing the number of accelerations during a two-halftime intense game.

References:

Abdula A.B., Ashanin B.C. Vzaimosvyaz' razlichnykh storon podgotovlennosti arbitrov i kachestva sudeystva v futbole: [The Interrelationship of Different Aspects of Referee Preparedness and Quality of Officiating in Football.] Olympic Sport and Sport for All Abstracts of Reports at the IX International Scientific Congress, September 20-23, 2005, Kyiv. Kyiv, 2005. – pp. 29-31.

Bezyubyak T.M., Shtreys D.A. Futbol'nyy arbitr 1/ T.M. Bezyubyak, Shtreys D.A. Leningrad: [Football Referee 1]. T.M. Bezyubyak, D.A. Shtrais. Leningrad: LKS, 1990. – pp. 15-22.

Budogoskiy A. Problema vzaimosvyazey sud'i s uchastnikami matcha i yey vzaimosvyaz' s kachestvom arbitrazha v futbole. Teoriya i praktika futbola. [The Problem of the Relationship Between the Referee and the Participants of the Match and its Interconnection with the Quality of Officiating in Football.] Theory and Practice of Football. - 2004. - No. 1. - pp. 16-19.

Turbin E. Fizicheskaya podgotovlennost' i professional'nyy intellekt arbitrov kak usloviya realizatsii vozmozhnostey diagonal'noy sistemy sudeystva. [Physical Fitness and Professional Intelligence of Referees as Conditions for the Implementation of the Diagonal System of Officiating.] Theory and Practice of Football. - 2004. - No. 3. - pp. 20-24.

Singina N.F. Professional'noye obrazovaniye sportivnykh sudey kak novoye napryamleniye podgotovki i perepodgotovki kadrov v sisteme vysshego fizkul'turnogo obrazovaniya // Dopolnitel'noye professional'noye obrazovaniye v sfere fizicheskoy kul'tury, sporta i turizma v usloviyakh sovremennykh dostizheniy nauki i praktiki: Materialy Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii. [Professional Education of Sports Referees as a New Direction for the Training and Retraining of Personnel in Higher Physical Culture Education. Additional Professional Education in the Field of Physical Culture, Sports, and Tourism in

the Context of Modern Achievements in Science and Practice:] Materials of the All-Russian Scientific Conference. Moscow, 2004. - pp. 135-138.

Castagna, C., Abt, G., and D’Ottavio, S. "Competitive-level differences in Yo-Yo intermittent recovery and twelve-minute run test performance in soccer referees." Journal of Strength and Conditioning Research. 19:-pp. 805–809, 2005.

UZLUKSIZ TA’LIMDA PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS DASTURLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY JIHATLARI

Axmatjonova Sevinch Abdunabi qizi

TIPI Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim tizimini rivojlantirishda rivojlangan mamlakatlarning tajribalaridan foydalanish, PISA, PIRLS, TIMSS va TALIS dasturlarida testlar tuzish texnologiyalari va uni shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: “PISA”, “PIRLS”, “TIMSS”, “TALIS”, o‘quvchi savodxonligi, xalqaro baholash tizimi, matematik savodxonlik, matematik talablar.

KIRISH

Ta’lim sohasi tubdan yangilanayotgan O‘zbekistonda ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda, PISA, PIRLS, TIMSS va TALIS dasturlarida ishtirok etib, xalqaro reytinglarda yuqori o‘ringa ega davlatlar tajribasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan [1].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora- tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (keyingi o‘rinlarda Ta’lim inspeksiyasi deb ataladi), Xalq ta’limi vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi hamda Moliya vazirligining [2]:

a) quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni (keyingi o‘rinlarda xalqaro tadqiqotlar deb ataladi) tashkil etish:

Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun;

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun;

The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun;

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish uchun;

b) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazini (keyingi o‘rinlarda Milliy markaz deb ataladi) tashkil etish to‘g‘risidagi takliflariga rozilik berilsin.

Mazkur qaror ijrosi joylarda tegishli amalga oshirilmoqda.

PIRLS - Progress in International Reading and Literacy Study 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholashga mo‘ljallangan[3].

Mazkur xalqaro dastur boshlang‘ich sinflarda tashkil etiladigan ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning o‘qilgan matnni tushunishi, uni sharhlashi, mustaqil hayotda to‘g‘ri qarorlar qabul qilishi orqali ta’limning keyingi bosqichida o‘qishni muvaffaqiyatli davom ettirishga zamin tayyorlaydi.

TIMSS – The Trends in International Mathematics and Science Study Matematika va tabiiy fanlarni o‘zlashtirish sifatini Xalqaro monitoring qilish va baholash tizimi. Bu tadqiqot o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha boshlang‘ich maktabning 4 sinfi va tayanch maktabning 8 sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish darajasini dunyoning turli mamlakatlarida qiyosiy o‘rganishni maqsadqilib qo‘ygan va olingan natijalarga muvofiq har bir mamlakatning ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari va yutuqlarini e‘tirof etadi[4].

TALIS –Teaching and Learning International Survey – turli mamlakatlarda tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning xalqaro qiyosiy tahliliga asoslangan tadqiqot bo‘lib, Xalqaro iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti tomonidan ta’sis etilgan.

PISA- Programme for International Student Assesment turli davlatlarda 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligini (o‘qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholovchi dastur. Bu dastur 3 yilda birmarotaba o‘tkaziladi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo‘llanilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Mazkur xalqaro baholash dasturlari Respublikamiz ta’lim tizimini mazmunan yangilash, innovatsion ta’lim muhitini yaratish, ta’lim sifatini orttirishni talab etadi va quyidagi vazifalarni amalga oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Xalqaro baholash dasturlari PIRLS TIMSS va PISA talablari asosida o‘qish, o‘zbek tili va adabiyoti, matematika va tabiiy o‘quv fanlari bo‘yicha o‘quv va nostandart adaptiv topshiriqlarini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil ish daftarlarini bosma shaklda va modulli o‘qitish tizimiga asoslangan elektron variantini tayyorlash axborot texnologiyalari vositasida baholash mexanizmini ishlab chiqish Xalqaro baholash tizimi TALIS (Teaching and Learning International Survey) talablari

asosida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini aniqlash uchun kvalimetrik diagnostika anketa so’rovnomasini tayyorlash va onlain tizimi vositasida aniqlash Pedagog kadrlar tomonidan o’zining kasbiy kompetentligini mustaqil nazorat qilish va o’z-o’zini baholash imkonini beradigan kvalimetrik diagnostika topshiriqlaridan iborat metodik va elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.

3. 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni

4. M.F.Qurbonova, S.B. Qorayev, Uzluksiz ta’limda o‘quvchilarning o‘quv-bilish kompetentsiyasini shakllantirish yo‘llari //Uzluksiz ta’lim, 2020. Maxsus son 57-62 b.

5. Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi saytlari.

E-mail: markaz@tdi.uz Veb-sayt: <http://www.markaz.tdi.uz/>

Telegram: <https://t.me/milliymarkaz>.

HARBIY PSIXOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Ahmadjonova Nargizaxon Adiljanovna

Alfraganus Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi v.b dotsenti ps.f.f.d (PhD)

Yulchiyeva Shoxsanam Dilshod qizi

Alfraganus Universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Harbiy xizmatchilarni xizmat faoliyatiga tayyorlashda harbiy psixologiyaning o‘rni hamda psixologiya fanining zamonaviy metodlari masalalari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: harbiy psixologiya, zamonaviy yondashuvlar, stress, emlash, yetakchilikni, rivojlantirish, psixologik baholash, ruhiy, stigmasi, jangovar, stress.

Harbiy psixologiya harbiy xizmatchilarning samaradorligi va farovonligiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni tushunish va optimallashtirishga qaratilgan psixologik fan va harbiy operatsiyalar chorrahasida joylashgan.

Ushbu maqolada biz harbiy psixologiyaning mohiyatini, harbiy kadrlar tayyorlashda zamonaviy psixologiya fanining integratsiyasini va ushbu sohada e'tibor va yechimni talab qiladigan dolzarb masalalarni o'rganamiz Harbiy psixologiya harbiy xizmatchilarni xizmat

faoliyati davomida tushunish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ko'p qirrali yondashuvni o'z ichiga oladi [1,53-b].

U harbiy hayotning turli jabhalarida, jumladan, ishga olish, tanlash, o'qitish, yetakchilikni rivojlantirish, jangovar harakatlar va joylashtirishdan keyingi sozlash kabi psixologik tamoyillarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Asosan, harbiy psixologiya harbiy xizmatchilarning o'z rollarida duch keladigan noyob muammolarni hal qilishda ish faoliyatini, chidamliligini va umumiy farovonligini oshirishga intiladi. Zamonaviy psixologiya fanining integratsiyasi. Psixologiya fanidagi yutuqlar harbiy xizmatchilarni xizmat faoliyatiga tayyorlashning innovatsion usullarini ishlab chiqishga sezilarli hissa qo'shdi. Zamonaviy psixologiya fani ko'plab bilim va texnikalarni taklif etadi, ulardan ta'limni optimallashtirish, qarorlar qabul qilishni yaxshilash, stressni yumshatish va harbiy xizmatchilarning psixologik chidamliligini oshirish uchun foydalanish mumkin. Integratsiyaning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi.

Diqqat, xotira, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradigan o'quv dasturlarini ishlab chiqishda kognitiv psixologiya tamoyillaridan foydalanish va shu bilan murakkab va yuqori stressli muhitda ishlashni yaxshilash. arbiy harakatlarga xos bo'lgan stress omillarini, shu jumladan jangovar ta'sir qilish va joylashtirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni samarali boshqarish va moslashishga yordam beradigan chidamlilikni oshirish choralari ishlab chiqish uchun stress va kurashish nazariyalaridan foydalanish.

Harbiy rahbarlar o'rtasida samarali etakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun tashkiliy psixologiya tamoyillarini qo'llash, jumladan, muloqot, jamoa tuzish, nizolarni hal qilish va missiya muvaffaqiyati va bo'linmalarning birlashishi uchun muhim bo'lgan qarorlar qabul qilish qobiliyatlari. Harbiy xizmatchilarning ishga qabul qilish, tanlash va butun faoliyati davomida psixologik xususiyatlarini, qobiliyatlarini va zaifliklarini baholash uchun dalillarga asoslangan baholash vositalari va usullarini qo'llash, ongli qarorlar qabul qilish va maqsadli aralashuvlarni amalga oshirish [2,34-b].

Harbiy psixologiya dolzarb muammolari. Muhim yutuqlarga qaramay, harbiy psixologiya sohasida e'tibor va hal qilishni talab qiladigan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Ruhiy salomatlik bilan bog'liq stigma harbiy xizmatchilarning yordam so'rash xulq-atvori uchun muhim to'siq bo'lib qolmoqda, bu yordamdan foydalanishga to'sqinlik qiladi va davolanmagan ruhiy kasalliklar, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish va o'z joniga qasd qilish kabi salbiy oqibatlariga olib keladi.

Harbiy xizmatchilar orasida jangovar stress va travmadan keyingi stress buzilishining (TSSB) tarqalishi harbiy xizmatning psixologik ta'sirini yumshatish uchun profilaktika, erta aralashuv va dalillarga asoslangan davolash usullarini yaxshilash zarurligini ta'kidlaydi [3, 78-b]. Harbiy hayotdan fuqarolik hayotiga o'tish bilan bog'liq muammolar, shu jumladan ishsizlik, uysizlik va sog'liqni saqlash va qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanishdagi qiyinchiliklar faxriylar uchun keng qamrovli o'tish davrida yordam dasturlari muhimligini ta'kidlaydi.

Harbiy harakatlar va psixologik amaliyotning kesishmasidan kelib chiqadigan axloqiy dilemmalar, masalan, so'roqlar, psixologik urushlar va janglarda psixologik taktikalarni

qo'llash, doimiy muloqot, tadqiqotlar va psixologik maslahatlarning mas'uliyatli va axloqiy qo'llanilishini ta'minlash uchun axloqiy ko'rsatmalarni talab qiladi.

Mavjud muammolarni hal qilish bo'yicha takliflar harbiy psixologiya fani oldida turgan dolzarb muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflar taklif etiladi:

1.Stigmaga qarshi kurash: ruhiy salomatlik bilan bog'liq stigmani kamaytirish, psixologik farovonlik madaniyatini oshirish va harbiy xizmatchilar o'rtasida yordam so'rash xatti-harakatlarini targ'ib qilish uchun ta'lim va xabardorlik kampaniyalarini amalga oshirish.

2.Ruhiy salomatlik xizmatlarini yaxshilash: dalillarga asoslangan ruhiy salomatlik xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish, jumladan maslahat, terapiya va tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash dasturlari va ruhiy salomatlik skriningi va baholashni harbiy xizmatda muntazam sog'liqni saqlash amaliyotiga integratsiya qilish.

3.O'tish davriga ko'maklashishni yaxshilash: Faxriylarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun o'tish davrida yordam dasturlarini kengaytirish va takomillashtirish, jumladan, bandlik, uy-joy bilan ta'minlash, tibbiy yordam va ijtimoiy integratsiya xizmatlari.

4.Axloqiy me'yorlar va treninglar: harbiy psixologlar va psixologik operatsiyalar, so'roq va boshqa nozik kontekstlarda ishtirok etadigan xodimlar uchun axloqiy me'yorlar va o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tarqatish, axloqiy tamoyillar va kasbiy standartlarga rioya qilishni ta'minlash. Harbiy psixologiya harbiy xizmatchilarning ish faoliyatini, farovonligini va tayyorgarligini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy psixologik ilmfanni harbiy tayyorgarlik harakatlariga integratsiyalash va maqsadli aralashuvlar va tashabbuslar orqali dolzarb muammolarni hal qilish orqali biz harbiy xizmatchilarning harbiy martaba davomida va undan keyingi davrda psixologik salomatligi va chidamliligini yaxshiroq qo'llab-quvvatlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adler, A. B., Bliese, P. D. va Kastro, C. A. (Edler). (2016). Harbiy hayot: Tinchlik va jangda xizmat qilish psixologiyasi (4-nashr). Santa Barbara, Kaliforniya: Prager.

2.Kennedi, C. H. va Zillmer, E. A. (Edler). (2006). Harbiy psixologiya: klinik va operatsion ilovalar. Nyu-York, Nyu-York: Guilford Press.

3.Britt, T. V., Adler, A. B. va Kastro, C. A. (Edler). (2016). Harbiy hayot: Tinchlik va jangda xizmat qilish psixologiyasi (3-nashr). Santa Barbara, Kaliforniya: Prager.

SHAXSNING O'ZIGA BO'LGAN ISHONCH VA ISHONCHSIZLIK MUNOSABATNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

G'aybullayeva Dilnoza Muxammadjon qizi

Alfraganus universiti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Ma'lumki, shaxs taraqqiyoti o'ziga xos bosqichlarni qamrab oladi. Xususan, ularda shaxs sifatlarining taraqqiyoti o'z navbatida fiziologik jarayonlar bilan uyg'un holda kechishi kuzatiladi. Bu esa o'z navbatida o'smir shaxsini taraqqiyotida ma'lum bir qiyinchiliklarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Psixologiya fanida o‘ziga nisbatan ishonchning tarkib topishi o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu omillar ishonchning turli darajalari va turlari uchun xosdir. D.Maknayt, L.Kummings va N.Chervani taklif etgan modelga ko‘ra. shaxsning dastlabki ishonchi quyidagi omillar ta’siri ostida shakllanadi:

- 1) shaxsga doir: ishonchga moyillikning mavjudligi, o‘zaro aloqa ishtirokchilaridan birining ishonishga tayyorligi;
- 2) institusional: “institusional” ishonch;
- 3) kognitiv: toifalashtirish jarayonlari va nazorat illyuziyalari.

Tadqiqotchilarning aksariyati omillarning quyidagi guruhlarini alohida qayd etishadi: o‘zaro aloqa vaziyatining o‘ziga xos xususiyati va ahamiyati, ishonch ob’yektining xarakteristikasi, ishonch sub’yektining shaxsga doir o‘ziga xos xususiyatlari (I.V.Antonenko, A.I.Donsov, V.S.Safonov, R.Xardin va boshqalar) [1, 76-79]

Ishonishga tayyorlik holatiga ta’sir ko‘rsatuvchi shaxsga doir omillar orasida boshqa odamlarga va olamga ishonishga umumiy yo‘naltirish berish hamda sub’yektiv nazorat darajasi eng yaxshi o‘rganilgan omillar hisoblanadi (D.Maknayt, L.Kummings va N.Chervani, K.Parks va L.Xalbert, J.Rotter, M.Rozenberg va boshqalar).

Shaxsning kirishimlilik ishonchning boshqa shaxsga doir determinantlari bilan bir qatorda L.A.Juravlyova tomonidan tadqiq qilingan. Tadqiqotchi ishonchning umumiy darajasi individning yuqori darajada ishga layoqatlilik (steniklik), anglanganlik, predmetlilik, sub’yektlilik, sosiosentriklik, egosentriklik, shaxsga doir ahamiyatli maqsadlari bilan ijobiy ravishda o‘zaro bog‘lanib ketishini aniqlagan. Salbiy aloqalar esa ishonchning yuqori darajasi va muloqotdagi operatsional qiyinchiliklar orasida aniqlangan.

Ishonchni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, odamlar tomonidan boshqalarning ishonchliligini qabul qilish va ularning ishonchli munosabatlarga kirishish istagi ko‘p hollarda mavjud o‘zaro aloqa tajribasiga bog‘liq bo‘ladi (S.Bun va J.Xolms, M.Doych, S.Lindskold, M.Pilisuk va P.Skolnik, L.Solomon va boshqalar).

O‘zaro aloqalarning oldingi tarixi boshqa odamlarning yo‘nalishlari, niyatlari va vaj-sabablarini baholash imkonini beruvchi axborotni taqdim etadi. Ushbu axborot sherikning ishonchliligi borasidagi fikrlar va xatti-harakatlarni rejalashtirish uchun asos yaratadi (R.Boyl va P.Bonasich, R.Leviski va V.Banker, D.Shapiro, B.Shepard va boshqalar). Ko‘plab o‘tkazilgan tadqiqotlar munosabatlardagi o‘zaro ko‘ngillilik ishonchni oshirishini, uning yo‘qligi yoki buzilishi esa ishonchni zaiflashtirishini isbotladi (M.Doych, S.Lindskold, M.Pilisuk va P.Skolnik va boshqalar) [2, 122 - 126.]

Tadqiqotchilar kognitiv omillarga qo‘shimcha ravishda ishonch va ishonchsizlikka doir fikr-mulohazalarda asimmetriyaning namoyon bo‘lishiga turtki bo‘luvchi tashkiliy omillarga ham qiziqish bildirmoqda. R.Bart va M.Kiyev tashkilot tuzilmasidagi pozisiya va ijtimoiy dinamika ishonch va ishonchsizlikni baholashga qanday ta’sir ko‘rsatishini o‘rgangan.

Yuqori texnologiyalar bo‘yicha firma menejerlari tadqiq etilgan xuddi shu tadqiqotda ular ishonchsizlikning tarqalishiga uchinchi tomon ta’sir ko‘rsatishini ham aniqlaydi. Ma’lum bo‘lishicha, ushbu ta’sir ishonchsizlikka nisbatan juda ahamiyatli.

Bunday hodisalarni izohlashda R.Bart va M.Kiyev uchinchi tomonlar salbiy axborotga juda ta’sirchanligini va ko‘p hollarda salbiy mish-mishlarga moyil ekanligini ta’kidlaydi.

Shunga mos ravishda bilvosita alokalar “zaif” munosabatlar bilan bog‘liq ishonchsizlikni “kuchli” munosabatlar orasidagi ishonchni oshirgandan ko‘ra ko‘proq oshiradi. R.Kramerning qayd etishicha, ushbu tadqiqotlarning empirik natijalari R.Xardin va D.Gambetta kabi nazariyotchilarning nuqtai-nazariga mos keladi. [3, 86 - 91.]

Xulosa qilib aytganda, ishonch va ishonchsizlik tushunchalarini tadqiq qilishning yo‘nalishlari hamda rivojlanishining ijtimoiy shart-sharoitlari va tashqi omillari shaxsdagi ishonch hissi ulardagi e‘tiqod, ishonuvchanlik, muloqotchanlik sifatlarini taraqqiyoti bilan belgilanadi, shaxsda o‘ziga bo‘lgan ishonch va ishonchsiz munosabatni qaror topishida guruh, jamoa munosabatlari asosiy o‘rinni egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Битянова М.Р. Социальная психология. -М. 1994. С.76-79.
2. Бодалев А. А. О взаимосвязи общения и отношения // Вопр. психол. 2004. 1. С. 122 - 126.
3. Бодалев А. А. Психология межличностных отношений: (к 100-летию со дня рождения В.И. Мясничева) // Вопр. психол. 2003. 2. С. 86 - 91.

ALISHER NAVOIY “BADOE’ UL-BIDOYA” DEVONIDA OBRAZLAR TRANSFORMATSIYASI

Haydarov Shohqadam

TIPI dotsenti

Xolmurodov Xolyigit

Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)

xolmurodovxolyigit@gmail.com tel.+99893 291 21 66

Jahon badiiy ijod tajribalari shuni korsatadiki, adabiy-estetik tafakkur jarayonida buyuk o‘zgarishlar bunyod etgan shaxslar yoki dunyo adabiyotiga yangi qarashlarni taqdim etgan asarlar insoniyat ijtimoiy va ma’naviy ehtiyojlari talabi o‘laroq paydo bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan Hazrat Alisher Navoiy shaxsiyati va ijodiyoti ham shunday ulug‘ bir hodisa sifatida tarix maydonida yuzaga chiqdi. Alisher Navoiy ijodi, va ayniqsa, lirik merosi g‘oyaviy-badiiy jihatlardan dunyo miqyosida takomil topgan adabiy an‘ana va badiiy kashfiyotlar uchun o‘ziga xos manbadir.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, bugunga qadar jahon va o‘zbek adabiyotshunoslari Alisher Navoiy she’riyati poetik olamini tadqiq etish borasida yirik ilmiy, ilmiy-ommabop ishlarni amalga oshirdi. Bu misli yo‘q ma’naviy xazina bundan keyin ham ko‘plab tadqiqotlar uchun manba bo‘lib xizmat qiladi. Alisher Navoiy she’riyati timsol va obrazlar olamida tarixiy, afsonaviy, ilohiy, adabiy siymolar talqini alohida poetik ko‘lam kasb etadi. Albatta, Alisher Navoiy lirikasida bunday siymolar badiiy talqiniga asos bo‘lgan manbalar xilma-xildir. Jumladan, shoir badiiy-estetik tafakkuri uchun diniy-ilohiy, tarixiy-memuariy, og‘zaki-yozma manbalar bu xil obraz-timsollar talqiniga ilhom omili sanaladi. Misol sifatida payg‘ambarlar timsollari tavsifini oladigan bo‘lsak, bunda diniy-islomiy manbalarga, tarixiy-

afsonaviy shaxslar tasvirida “shohnoma”lar va asosan “ajam shohlari tarixi”da zikr etilgan qarashlarga, adabiy timsollar uchun esa “Xamsa” qahramonlari ifodasiga ishora etiladi. Bundan ko‘rinadiki, mumtoz lirik ifodalar uzoq kechmish va boy an‘analar zamirida yuzaga keladi. Bunda obraz-timsol tarixiy jarayonlar va badiiy-falsafiy talqinlar prizmasidan o‘tib lirik ifodaga kirib keladi. Bu xil obraz-timsollar ko‘lami, poetik ifodalari bilan lirik tuyg‘ularni o‘ziga jalb qiladi va mumtoz she‘riyatning betakror nafosatini ta‘minlaydi. Shu bilan birgalikda muayyan tur obraz yoki motivlar uchun xos manbalar badiiy-estetik talqin qonuniyatlariga asosan o‘zgacha poetik manzaralarni vujudga keltiradi. Bunda tarixiy-hayotiy voqelik va badiiy talqin masalasida nihoyatda nozik, muhim bo‘lgan o‘zaro uyg‘unlashuv yuz beradi. Shu nuqtai nazardan, Alisher Navoiy she‘riyati barcha zamonlar uchun o‘z ahamiyati va qimmatini yo‘qotmaydi. Bu xil talqin qadrini mangu saqlagan manbalar birinchi qatorida Qur‘on va Hadisi Sharif turadi. Ushbu muqaddas manbalardagi mavzu va motivlar mumtoz adabiyot poetik olami uchun beqiyos darajada katta ahamiyat kasb etadi. Mumtoz, chunonchi, Navoiy she‘riyatida eng sermahsul bo‘lgan payg‘ambarlar (Odam, Nuh, Ibrohim, Muso, Iso, Muhammad (s.a.v)) obraz-timsollari tavsifi uchun ayni manbalarga tayaniladi. Yoxud afsonaviy shaxs va shohlar (Jamshid, Kayxusrav, Iskandar, Xusrav) obrazlari tasvir etilganda an‘anaviy tarixiy asarlar talqini nazarda tutiladi.

Alisher Navoiy lirikasida shunday adabiy obraz-timsollardan bir turkumini (Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Vomiq, Uzro) adabiy qahramonlar silsilasi tashkil qiladi. Bu timsollar talqini og‘zaki va yozma, jumladan, Sharqda epik adabiy an‘anaga aylangan voqeliklar, syujet va motivlar migratsiyasi jarayonlari tufayli yuzaga kelgan poetik hodisalar natijasida obraz-timsollar transformatsiyasi mahsuli o‘laroq talqin etiladi. Bu o‘rinda shuni alohida aytish kerakki, Alisher Navoiy va umuman mumtoz she‘riyatda obraz-timsollar ko‘chish-o‘zgarishlari miqdor jihatlaridan ham, talqin mavzulari va ifoda usullari rang-barangligi jihatlaridan ham nihoyatda keng ko‘lamlidir. Hatto bu xil obrazlarning har biri o‘ziga xos o‘zgarish-ko‘chishlar tamoyillariga ega bo‘lib, o‘z ichki va tashqi qonuniyatlari bilan yangi-yangi ohanglarni yaratadi.

Umuman aytilganda Alisher Navoiy lirikasida bu turkum obrazlar talqini mavzu mohiyatida ilohiy-irfoniy, tarixiy-tavsifiy, adabiy-ishqiy motivlar ayni timsollar xarakteridan kelib chiqishi kuzatiladi, ya‘ni syujet va motiv, obraz va xarakter qaysi tipga yo‘naltirilgan bo‘lsa, lirik talqinda shu xususiyat namoyon bo‘ladi. Masalan, ishq mavzusi tarannum etilgan satrlarda ko‘p o‘rinlarda Farhod va Shirin, Layli va Majnun singari timsollarga murojaat etiladi. Ma‘lum bo‘ladiki, lirikada obraz transformatsiyasi hodisasi ayni masala uchun xos bo‘lgan mavzu va motivlarga xoslashadi, timsol asl mohiyatidan uzoqlashmaydi. Ayni muammo alohida tadqiqot talab etadi. Adabiyotshunos olim B.Sarimsoqov diffuziya va transformatsiya hodisasini adabiy janrlarga tadbiiq etib, adabiy jarayondagi o‘zgarishlar, rivojlanishlar va siljishlar ma‘nosida qo‘llaganligi ko‘rinadi. Olim transformatsiyani keng ma‘nodagi tushuncha sifatida e‘tirof etib, “u hamma vaqt ma‘lum bir janr, motiv va obrazning uzviy rivojiga nisbatan qo‘llaniladi”[1:34], - deydi Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy she‘riyatida Farhod obrazi tasviri o‘zining xilma-xil badiiy vazifalari bilan namoyon bo‘ladi. Bu poetik funksiyalar an‘anaviy “Farhod va Shirin” voqeligidan o‘ziga xos qonuniyatlar asosida lirik tafakkurga ko‘chgan, hissiy kechinmalarga aylangan talqinlar

hisoblanadi. Bunda, birinchidan, lirikada Farhod obrazining Shirin bilan parallel tasvir etilishi masalasiga e’tibor kerak. Bu Sharq adabiyoti an’alarida badiiy kashfiyot sifatida Alisher Navoiy talqinida yuzaga kelganligi ma’lumdir. Ya’ni, syujet “Xusrav va Shirin”dan “Farhod va Shirin”ga o’zgarishi aynan Alisher Navoiy adabiy idroki orqali amalga oshiriladi. Ushbu masalaning o’ziyoq Farhod va Shirin mavzusi epik va lirik talqinlardagi o’zgarish hodisalarini (transformatsiya) tadqiq etishni zaruratga aylantiradi. Dastlab kichik epizod sifatida paydo bo’lgan Farhod qissasi keyinchalik ko’lamdor masalalar ifodasiga aylanadi. Bunda shoir shohlik va oshiqlik bir o’zanda kechmasligi haqiqatiga rioya etilgan holda talqin o’zgaradi. Alisher Navoiy Farhod obrazi orqali komil inson timsolida ishq kamolotini tarannum etadi. Shoir nazarida Xusrav shoh ilk padarkushlikni boshidan kechirgan tarixiy shaxs sifatida komillikka prototip bo’lishi notabiiy va mantig’i yo’q hodisa edi. Shoir ham “Badoe’ ul-bidoya” devonida “hijron dardini Farhoddan so’ra, uni Xusrav qaerdan biladi” tarzida fikr yuritadi:

Ko’hi dardu teshayi hijronni so’r Farhoddin,
Anglamas Xusravki, SHirin birladur doyim.[2:645]

Shu bois Farhod obraz-timsoli Alisher Navoiy epik-lirik talqinlari va keyingi davrlar adabiyotida o’zida komil tuyg’ularni mujassam etgan bosh qahramon sifatida an’ananing etakchi tipiga aylanadi. Boshqacha xil qilib aytilganda, u epizodik obrazdan bosh qahramon timsoli darajasiga o’zgardi. Ehtimol shuning uchun ham Farhod obrazi Alisher Navoiy va umuman mumtoz lirika uchun eng sermahsul timsolga aylanadi. Alisher Navoiy she’riyatida Farhod va SHirin timsollari parallel tasvir etilganda ham ular bir ishq juftligi ifodasi sifatida emas, balki turfa poetik manzaralar talqinini yuzaga chiqaradi. Bu mumtoz she’riyatda obraz-timsol transformatsiyasi o’ziga xos qonuniyatlar kasb etishini ko’rsatadi.

Dahr zolin gar desam Farhodkush ayb etmangiz
Gar emas Farhodkush oxir dengiz Shirinmudur?[2:225]

* * *

La’li shavqidinki g’am tog’in qozarsen, ey ko’ngul,
Ne balo Shirin havasliq notavon Farhodsens.[2:558]

* * *

Magar Farhod jonidin sizib, qonidin etti rang
Kadar suratgari Shirin labi la’li shakarborin.[2:566]

Keltirganimiz misollardan ham ko’rinadiki, garchi Farhod va Shirin timsollari bir baytda tasvir etilsa-da, ular orasidagi rishta tashqi taassurotda bo’lib, ichki ma’noda o’zga manzaralar namoyon bo’ladi. Birinchi baytda shoir “dunyoning makkorligi, farhodkushligi” haqida fikr yuritadi, ikkinchi baytda “ma’shuqa dardida g’am tog’ini qazishga chog’langan ko’ngil Shiringa havas qo’ygan Farhodga” qiyoslanadi. Uchinchi misralarda esa Farhod oshiq, Shirin ma’shuqaga timsol qilib olinadi. Ya’ni, “Azal suratchisi yor labi qizilligini oshiq qonidan olganligiga” ishora etadi. Demak, ushbu satrlarda mumtoz she’riyatda nihoyatda rang-barang timsollarda ifodalanib keladigan “dunyo”, “ko’ngil”, “oshiq” obrazlariga Farhod u yoki bu ma’nolarda timsol bo’lib kelmoqda. Agar “Farhod va Shirin” dostonlarida bu obrazlar bir yo’nalishdagi motivlarni ifodalasa, lirik transformatsiyasi esa turfa ramziy-majoziy ifodalarni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytilganda, Alisher Navoiy

lirikasida obraz-timsollar transformatsiyasi funksiyasi abadiy motivlarni yuzaga chiqaradi, turfa xil poetik ohanglarni yaratadi, inson ko'ngliga zavq va bedorlik ulashuvchi fikrlarni bunyodga keltiradi. Shu bilan birga uzoq tarixiy an'analar va adabiy voqeliklarni lirik tuyg'ularda jonlantiradi, she'riyatning jozibador olamini epik xotiralar bilan to'ldiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sarimsoqov.B Epik janrlar diffuziyasi. O'zbek xalq og'zaki ijodi bo'yicha tadqiqotlar.7 kitob, - Toshkent: “Fan”, 1981.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Badoyi' ul-bidoya. – Toshkent: Fan, 1987 yil,

TA'LIM VA PSIXOLOGIK MUAMMOLAR: KREATIV YONDASHUVLAR

Azizova Shodiya Utkur qizi
Alfraganus universiteti
Pedagogika kafedrası
Pedagogika va psixologiya 3-bosqich talabasi
E-mail: shodiyaazizova2014@gmail.com
Tel: +998 93 519 66 54

Ilmiy maslahatchi: Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi
Alfraganus universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası v.b dotsenti
psixologiya fanlari bo'yicha (PhD).
974333030

Ta'lim tizimining samaradorligini oshirish uchun psixologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Ta'lim va psixologiya o'rtasidagi bog'lanish o'quvchilarning emotsional va kognitiv rivojlanishini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. O'zbekiston ta'lim tizimida psixologik muammolarni hal qilish uchun kreativ pedagogik metodlarni qo'llash, nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning psixologik farovonligini ham yaxshilaydi. Ta'lim tizimida o'quvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning shaxsiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tezisda, ta'limda yuzaga keladigan psixologik muammolarni bartaraf etish uchun kreativ yondashuvlarning o'rni va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Ta'limda psixologiyaning roli katta ahamiyatga ega, chunki o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati ularning psixologik holatiga bevosita bog'liq. Psixologiya, o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini va emotsional holatini nazorat qilishda yordam beradi. O'quvchilarni samarali o'qitish uchun ularning individual ehtiyojlarini, shaxsiy xususiyatlarini va ruhiy holatini hisobga olish zarur. Ta'lim tizimida psixologiyaning muhim ahamiyati o'qituvchining pedagogik kompetentsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Agar o'qituvchi o'quvchilarining psixologik holatini tahlil qila olsa, ularga mos pedagogik yondashuvlarni tanlasa, ta'lim jarayoni samarali bo'ladi.

Psixologiyaning ta'limga integratsiyasi, ayniqsa, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, o'quvchilarning stress

darajasini kamaytirish, ularning motivatsiyasini oshirish va psixologik muammolarni hal qilishda ijtimoiy va emotsional o’qitish usullari samarali bo’lishi mumkin. O’zbekiston ta’lim tizimida bunday metodlarni qo’llash, umumiy sifatni yaxshilashga yordam beradi. Ta’lim jarayonida o’quvchilar turli psixologik muammolar bilan duch kelishadi. Bular orasida stress, depressiya, motivatsiya etishmovchiligi, o’ziga ishonchsizlik va o’z-o’zini anglashdagi qiyinchiliklar mavjud. Ushbu muammolar, nafaqat o’quvchilarning akademik faoliyatiga, balki ularning psixologik salomatligiga ham ta’sir qiladi. O’quvchilarning o’ziga ishonchining yo’qligi, o’qishga bo’lgan salbiy munosabat va o’qish jarayoniga nisbatan qiziqishning pasayishi, ta’lim samaradorligini sezilarli darajada kamaytiradi.

Psixologik muammolarni hal qilishda kreativ pedagogik metodlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, stressni kamaytirish uchun kreativ mashqlar va psixologik treninglar o’quvchilarning psixologik holatini yaxshilashda yordam beradi. Shuningdek, o’ziga ishonchsiz o’quvchilarga motivatsion yondashuvlar orqali yordam berish, o’qish jarayoniga qiziqishni oshirish va o’z-o’zini anglashga yordam berishi mumkin. Ta’lim tizimida psixologik muammolarni hal qilish uchun pedagogik va psixologik bilimlarni birlashtirish zarur.

Kreativ yondashuvlar, ta’limda psixologik muammolarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi. O’quvchilarni faol ishtirok etishga undash, ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va ta’lim jarayonida ijtimoiy va emotsional ko’nikmalarni oshirishga yordam beradi. Kreativ pedagogik metodlar, o’quvchilarga o’z fikrlarini erkin ifodalash, o’zaro muloqot qilish va muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo’llash imkonini beradi.

Masalan, projektli o’qish metodikasi o’quvchilarga o’zlari qiziqadigan mavzularni tanlash va shu orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu metod o’quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning psixologik holatini yaxshilaydi. Shuningdek, guruh ishlari va rol o’ynash metodlari ham o’quvchilarning ijtimoiy ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kreativ pedagogik metodlar o’quvchilarni faollashtiradi, ularning psixologik muammolarini hal qilishda yordam beradi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

O’zbek adabiyotida ta’lim va psixologiya sohalaridagi tadqiqotlar, psixologik muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlarning samaradorligini ko’rsatadi. O’zbekiston psixologiya fanlari sohasida olib borilgan tadqiqotlar, psixologik salomatlikni yaxshilash uchun kreativ metodlarni qo’llashning ahamiyatini ta’kidlaydi. Xorijiy adabiyotlarda ham, ayniqsa, Yevropa va Amerika mamlakatlarida psixologik yondashuvlar va kreativ pedagogika bo’yicha ko’plab ilg’or tadqiqotlar mavjud.

Yevropada o’qitish jarayonida ijtimoiy-emotsional rivojlanishning ahamiyati va kreativ yondashuvlarning ta’limdagi roli o’rganilgan. Xususan, har bir o’quvchining psixologik ehtiyojlarini inobatga olish, ularning individual rivojlanishini qo’llab-quvvatlash ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, chet elda olib borilgan tadqiqotlar, kreativ pedagogik metodlarning o’quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlashdagi ahamiyatini isbotlaydi.

Kreativ yondashuvlar, ta’lim tizimida psixologik muammolarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi. O’quvchilarning emotsional va kognitiv rivojlanishini qo’llab-quvvatlash, ularning psixologik holatini yaxshilash va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun kreativ pedagogik metodlar zarur. Ta’limda psixologik muammolarni hal qilishda, o’qituvchilarning psixologik bilimlari va innovatsion yondashuvlarni qo’llash, ta’lim tizimining umumiy sifatini yaxshilashga yordam beradi. Bu metodlar o’quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlashga, ularning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar Ro’yxati

1. Alimova, D. A. (2020). Ta’lim psixologiyasi: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.
2. Akhunova, M. K. (2019). O’quvchilarni psixologik qo’llab-quvvatlash va pedagogik kreativ metodlar. Tashkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
3. Barlow, D. H., & Durand, V. M. (2015). Abnormal Psychology: An Integrative Approach. Cengage Learning.
4. Gonzalez, P., & White, D. (2018). Creative Teaching: The Challenge of the Future Education. Oxford University Press.
5. G’ulomova, Z. T. (2021). Kreativ pedagogika va ta’limda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: “O’zbekiston” nashriyoti.
6. Jensen, E. (2005). Teaching with the Brain in Mind. Association for Supervision and Curriculum Development.
7. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice-Hall.
8. Mavlonov, D. (2017). O’zbek ta’lim tizimida psixologik yondashuvlar va kreativ metodlar. Tashkent: O’zbekiston pedagogik ilmiy nashriyoti.
9. Piaget, J. (2007). The Psychology of Intelligence. Routledge.
10. Shmidt, M. (2016). Social Psychology and Education: The Impact of Psychosocial Factors on Academic Achievement. Cambridge University Press.
11. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
12. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (2008). The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life. Free Press.

Internet Manbalar:

1. <https://www.edutopia.org/> (2023). Creative Teaching Methods. Edutopia.
2. <https://www.psychologytoday.com/> (2023). Psychological Approaches in Education. Psychology Today.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
katta o'qituvchisi

Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi
Xaytboyeva Fazilatxon G'aniboy qizi

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarini rivojlantirish usullari mavzusida maqola o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish uchun foydalaniladigan turli metodlarni tahlil qiladi. Maqolada faollikni oshiruvchi, differensial yondashuvni qo'llash, o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, ijtimoiy-emotsional rivojlanish kabi metodik vositalarning ahamiyati ko'rsatilgan. O'qituvchining roli va raqamli texnologiyalar orqali darslarni interfaol qilishning zaruriyati ham ta'kidlanadi. Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida samarali metodlarni qo'llashning ahamiyatini tushuntiradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, rivojlanish metodikasi, faollik, differensial yondashuv, o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, o'qituvchining roli, raqamli texnologiyalar

Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6108-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida:

Xalq ta'limi vazirligi va Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan birgalikda 2021-yil 1-avgustga qadar bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bepul bir yillik tayyorlash hamda boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlarining o'zaro uzviylikini ta'minlash choralari ko'rib chiqish, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2022-yil 1-yanvarga qadar maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish jumladan: xalqaro standartlar va talablar asosida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanishini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish orqali bolalarni boshlang'ich ta'limga yanada chuqurroq tayyorlash va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va emosional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu davrda o'quvchilar ilmiy faoliyatning poydevorini tashkil etadilar. Pedagogik jarayonda metodikalarni qo'llash, o'quvchilarning faolligini oshirish va ularda mustahkam bilim shakllantirish uchun zaruriy vosita hisoblanadi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning kreativligini rivojlantirish va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali metodik yondashuvlarni qo'llash zarur. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanishini ta'minlashda qo'llaniladigan metodikalar, pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalarning roli haqida so'z boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanish xususiyatlari

Boshlang'ich sinf davrida o'quvchilarda intellektual, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishning poydevori qo'yiladi. Bu davrda bolalar tafakkur, til va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, o'zaro muloqot qilish, guruh ishlari, muammolarni birgalikda hal qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Pedagogik metodikalar orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va o'zligini anglash jarayoni tezlashadi.

Rivojlanishni ta'minlash metodikasi

Metodikalar – o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda qo'llaniladigan turli usullar va vositalardir. Rivojlanish jarayonini ta'minlashda quyidagi metodikalar muhim rol o'ynaydi:

Faol o'quv metodlari

Boshlang'ich sinfda faollikni oshiruvchi metodlar, masalan, munozara, guruh ishlari, mashqlar, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Bu metodlar o'quvchilarning fikrlashini rivojlantiradi va ularga materialni mustahkam o'zlashtirish imkoniyatini beradi.

O'yin va amaliy mashg'ulotlar

O'yinlar va amaliy mashg'ulotlar boshlang'ich sinfda o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, ro'l o'ynash, ijodiy ishlar, va lateral fikrlash o'yinlari bolalarning o'zaro hamkorlik qilishiga va muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Differensial yondashuv

Har bir o'quvchining rivojlanish darajasi turlicha bo'lishi mumkin. Shuning uchun, o'qituvchilar o'quvchilarni individual ravishda ko'proq o'rgatish uchun differensial yondashuvni qo'llashlari zarur. Bu, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos keladigan metodlarni tanlashni anglatadi.

Ijtimoiy va emosional rivojlanish

Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning ijtimoiy va emosional rivojlanishini ta'minlash o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarga bir-birlari bilan muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, hissiy holatlarini boshqarish va muammolarni hal qilishni o'rgatishi kerak. Bu ko'nikmalar bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli ijtimoiy faoliyatiga asos bo'ladi.

Pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'quv jarayoniga yangi imkoniyatlar yaratdi. Interaktiv ta'lim platformalari, multimedia resurslar va onlayn mashqlar boshlang'ich sinfda o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va darsni yanada samarali qiladi. Raqamli vositalar o'quvchilarning vizual va interfaol o'rganishiga yordam beradi.

O'qituvchining roli

O'qituvchining roli boshlang'ich sinfda juda muhim. U nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning rivojlanishini kuzatib boruvchi, ularni rag'batlantiruvchi va yordam beruvchi shaxs bo'lishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, o'quv jarayonini tashkil etishi zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ta'lim jarayoni faqat bilim olish emas, balki ijtimoiy, emosional va intellektual rivojlanishni ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Faol o'quv metodlari, differensial yondashuv, o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning to'g'ri qo'llanilishi o'quvchilarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining yondashuvi va metodikasi o'quvchilarni muvaffaqiyatli rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, boshlang'ich ta'limda samarali metodlarni, zamonaviy usullardan va zamonaviy axborot texnologiyalarini o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

2. Xolmuhamedov, S. (2018). Ta'lim jarayonida faollikni oshirish usullari. Tashkent: O'zbekistan milliy universiteti nashriyoti.
3. Gulomov, B. (2019). Pedagogik texnologiyalar va ularning o'qitishda qo'llanilishi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Shukurov, K. (2017). Raqamli texnologiyalar va interfaol ta'lim*. Tashkent: O'zbekiston ta'lim akademiyasi.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Jabborov, I. (2020). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кулдашева Гулбахор Давлятовна

кандидат психологических наук,

доцент кафедры «Педагогики и психологии»,

университета Альфраганус

Современное высшее образование претерпевает значительные изменения под влиянием цифровых технологий, глобализации и новых требований к профессиональным компетенциям выпускников. Традиционные методы обучения постепенно дополняются или заменяются инновационными педагогическими технологиями, которые делают образовательный процесс более гибким, персонализированным и эффективным.

Рассмотрим, что же собой представляет инновация и соответственно инновационные технологии. Стоит понимать, что такие понятия как инновация и новшество (новация) на самом деле несут одинаковый смысл, кроме того можно сказать, что инновационная деятельность связана с созданием всевозможных новшеств и, следовательно, является процессом внедрения, реализации этого самого новшества в социальную или производственную среду.

В переводе с латинского языка инновация означает вхождение нового в некоторую сферу деятельности, вживание в нее и порождение целого ряда изменений. Соответственно инновационная деятельность в широком понимании предполагает

систему взаимосвязанных видов любой индивидуальной или коллективной деятельности.

Научно-исследовательская деятельность, подразумевает получение нового знания о природе явлений и как это явление можно воссоздать в лаборатории; проектная деятельность, связанная с разработкой инструментально-технологического знания о том, как на основе имеющегося научного знания можно получить что-то, что реально будет выполнять определенные функции; либо образовательная деятельность, суть которой сводиться к компетентностному подходу в профессиональном развитии личности на основе знаний, опыта по реализации проектной или научно-исследовательской деятельности [1].

Инновационная образовательная технология состоящая из трех взаимосвязанных составляющих:

- 1) компетентностный подход, обеспечивающий развитие навыков и умений обучающихся, передаваемый с помощью современных средств коммуникаций;
- 2) современные методы обучения активные и интерактивные методы формирования компетенций, суть которых сводиться К взаимодействию обучающихся в учебном процессе;
- 3) современная инфраструктура обучения, основанная на информационной, технологической, организационной коммуникационной и особенностях предоставления информации обучающемуся [2].

Итак, инновационные технологии объединяют в себе как интерактивные формы обучения, так и информационно-коммуникационные технологии. Кроме того, согласно требованиям стандартов по образованию электронное обучение (e-learning) стало неотъемлемой частью высшего образования. Основные форматы: лекции и курсы в онлайн-формате (МООС – массовые открытые онлайн-курсы, видеолекции); виртуальные лаборатории (виртуальные симуляции и модели для инженерных и естественнонаучных дисциплин); образовательные платформы (Coursera, edX, OpenEdu, Moodle). Эти технологии позволяют студентам получать образование независимо от места проживания и уровня подготовленности.

Адаптивное обучение (Adaptive Learning) использует искусственный интеллект и большие данные для персонализации образовательного процесса. Системы анализируют поведение студентов и подстраивают учебные материалы под их индивидуальные потребности.

Например, Knewton, Smart Sparrow – платформы адаптивного обучения; программы на основе ИИ – анализируют прогресс и предлагают дополнительные материалы. Адаптивные технологии повышают мотивацию студентов и эффективность усвоения материала. Интерактивные методы обучения геймификация (gamification) – это внедрение игровых механик в образовательный процесс для повышения вовлеченности студентов.

Например, игровые сценарии кейсы и ролевые игры. Геймификация делает обучение более динамичным и мотивирующим. Технологии виртуальной (VR) и

дополненной реальности (AR). Использование VR и AR позволяет моделировать реальные ситуации и создавать иммерсионные образовательные среды [3].

Эти технологии особенно полезны в инженерных, медицинских и естественнонаучных дисциплинах. Проектное и проблемное обучение. Метод проектного обучения (Project-Based Learning, PBL). Проектное обучение ориентировано на выполнение студентами реальных практических задач. Основные принципы: работа в команде над реальными или близкими к реальности проектами;

Инновационные технологии постепенно становятся неотъемлемой частью высшего образования, однако их успешное внедрение требует подготовки преподавателей к использованию новых технологий, обновления образовательных программ, гибкой адаптации к новым технологиям, технологии должны сочетаться с традиционными методами обучения, создавая сбалансированную образовательную среду.

Внедрение новых инновационных педагогических технологий в систему высшего образования является не просто актуальным, но и необходимым условием для подготовки конкурентоспособных, креативных и профессионально ориентированных специалистов. Использование цифровых платформ, интерактивных методов обучения, технологий проектной и проблемно-ориентированной деятельности способствует повышению мотивации студентов, развитию их критического мышления, самостоятельности и способности к командной работе. Инновационные подходы обеспечивают гибкость образовательного процесса, его адаптацию к индивидуальным особенностям обучающихся и современным требованиям рынка труда. Перспективное развитие высшего образования невозможно без постоянного поиска и внедрения эффективных педагогических решений, что требует от преподавателя не только высокой профессиональной подготовки, но и готовности к непрерывному саморазвитию и освоению новых образовательных практик.

Таким образом, использование инновационных педагогических технологий позволяет повысить качество высшего образования, сделать его более доступным, персонализированным и эффективным. Развитие цифровых технологий, искусственного интеллекта, геймификации и интерактивных методов обучения открывает новые горизонты для образовательных учреждений. Однако для успешного внедрения необходимо учитывать подготовленность преподавателей, технологическую базу вузов и потребности студентов.

Список литературы

1. Кулдашева, Г. Д. (2021). Пути преодоления социально-психологических барьеров в жизнедеятельности человека. Вестник КГУ им. Бердаха. №, 2, 80.
2. Кулдашева, Г. Д. (2022). Применение цифровых технологий в дошкольном образовании. In Конференция (Vol. 1, No. 1, pp. 71-75). Вахтеров В.П. Методология современного образования. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2020.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: Высшая школа, 2021.

DARSDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA BILISH QIZIQISHLARINI SHAKILLANTIRISH

Yaxshimbekova Sayyora Kamalovna
Alfraganus Universiteti katta o‘qituvchisi
Qosimova Maftuna Umidjon qizi
Alfraganus universiteti PP-22/1 guruh talabasi

Annotatsiya: Sifatli mutaxassisni tayyorlash esa faqatgina sifatli ta’lim muhitida amalga oshirilishi mumkin. Maqolada darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar vositasida o‘quvchilarda bilish qiziqishlarini shakllantirish masalalari mavjud manbalarga tayangan holda to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion yo‘nalish, integrallashuv, ta’lim tizimi, sifatli mutaxassis, sifatli ta’lim, ta’lim sifati, tarbiyaviy ishlar.

Ta’lim sifati har qanday davlatning muvafaqqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda ta’lim sifati bilan belgilanuvchi intellektual salohiyat jamiyat farovonligining muhim omiliga aylanmoqda.

Sinfdan tashqari ishlar – umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini tashkil etish shakllaridan biri. Sinfdan tashqari ishlar o‘quvchilarni barkamol shaxs sifatida shakllantirish va ularni hayotga tayyorlashda keng imkoniyatlar yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarga o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan va ularga tarbiya hamda bilim berishga qaratilgan turli xil mashg‘ulotlar tizimi kiradi. Bunday mashg‘ulotlar pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi va bolalarning o‘z-o‘zini boshqarish tashkilotlari tomonidan darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o‘quvchilar saroylari, yosh texniklar, yosh tabiatshunoslar, yosh sayyohlar klubi va maktabdan tashqari boshqa muassasalar katta yordam beradi. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari sifatida ommaviy ishlar (maktab klublaridagi tadbirlar, kecha, munozara va tanlovlar o‘tkazish, viktorina va ko‘rgazmalar uyushtirish, tabiat qo‘yniga, maktab va muzeylarga ekskursiyalarga chiqish), to‘garak ishlari (o‘quvchilarning turli to‘garaklar, sport seksiyalari, ansamblardagi qatnashishlari), mustaqil ishlar (o‘quvchilarning sinfdan tashqari o‘qishi, kolleksiya to‘plashi, texnika, musiqa, tasviriy san’at, chizmachilik va sh.k. bilan mustaqil shug‘ullanishi) ni ko‘rsatish mumkin.

O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o‘z mazmuniga ko‘ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi. Shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi. O‘quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib turli kishilar bilan muayan munosabatga kirishadilar. Turli vaziyatga duch keladilar. Shuning uchun ham o‘quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo‘lsa, ularning munosabatlari shunchalik munosabat doirasi keng va ma’naviy o‘sishi samarali bo‘ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o‘quvchilar jamoadagi ishlarni o‘rganadilar. Ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar. Ishlab chiqarish

mehnatiga qo‘shiladilar. Jamoatchilik fikriga bo‘ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga otlanadilar.

Maktabdan tashqari faoliyatga quyidagilar kiradi:

Og‘zaki ish usullari: majlislar, yig‘inlar, ma’ruzalar, kutubxonalar, konferensiyalar, munozaralar, uchrashuvlar, gazetalar, radio va jurnallar.

Amaliy ish olib borish usullari turli joylarga sayyohatlarga, sport musobaqalari, tabiatshunoslar to‘garaklari, shanbaliklar, yangi kitoblar ko‘rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogikadan butun qobiliyatlarni ishga solishga taqozo etadi. Sinf rahbarligi kursi bilan maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar metodikasi kursi bir-biriga bog‘liq va uning davomiyligidir.

Yuqoridagi qayd etilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quvchilar turli qo‘llanmalar, asboblari, apparatlar, didaktik materiallardan foydalanishni o‘rganadilar, o‘z-o‘zini tekshirish uchun turli ma’lumot va tayanch materiallarini jalb etish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishni rejalashtirish bolalarning yosh xususiyatlariga, maktabning joylashgan shart-sharoitiga, ijodiy birlashmalariga, ilmiy markazlar bilan o‘zaro aloqasi kabi ishlarni inobatga oladi. Direktor o‘rinbosarining faoliyati, o‘z ifodasini topgan xujjatlar ro‘yxati, xalq ta’limi tomonidan doimiy ravishda berilib boriladi.

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo‘lgan barcha g‘oyalar qaytadan ishlab chiqiladi.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi ta’siri ostidagi o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish asosiga qurilgan va fan kabinetlarida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o‘tkaziladigan mustaqil mashg‘ulotlar etakchi shaklga aylanishi kerak. Bunda sinfdan tashqari ishda ta’limning moddiy bazasi: qo‘shimcha va ma’lumotnoma adabiyotlari laboratoriya uskunalari, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan oqilona foydalanish ko‘zda tutiladi.

Ular o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

darslik va qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlashning xilma-xil shakllarini olgan, nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni ta’minlovchi;

tajribalar, ijodiy tushdagi ishlarni bajarishni, asboblarni loyihalashni, maketlar, modellar vahokazolarni tayyorlashni olgan mustaqil ishlash uchun topshiriqlar sistemasi maqsadga muvofiqdir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar metodikasi fani va bo‘limiga sinf rahbarlarining ishlari, maktab ma’muriyatining tarbiyaviy ishlari kiritiladi. Bunda o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan muomilasi, adolatli bo‘lishi, ta’sir ko‘rsata olishi kerak.

O‘quvchi yoshlarni hozirgi zamon ma’naviyati bilan ongini sug‘orish, ya’ni singdirish kerak. O‘quvchilarni qadriyatlarimiz asosida urf-an’analariimiz asosida tarbiyalash har bir o‘qituvchining vazifasi.

O‘quvchi atrofini o‘rab turgan vositalar, yaxshi-yomon odatlar, o‘qituvchilar, maktabning muhiti, o‘quvchilar tarbiyasini to‘g‘ri, ongli ravishda o‘rganish va qabul qilish. Sinfdan tashqari ishlarni to‘la qamrab olgan to‘garaklar bir necha xilda bo‘lishi mumkin:

To‘garak turlari:

Fan to‘garaklari.

Mohir qo‘llar.

Duradgorlik.

Sport musobaqalari.

Badiiy havaskorlik.

Tarbiyaning asosiy vazifasi- shaxsning aqliy-axloqiy tarbiyalashda erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda quyidagi pedagogik talablar mavjud:

Maktabdan tashqari ta’lim muassasalarining to‘garak qatnashchilari ongida yuksak ma’naviy axloqiy fazilatlar mujassamlashgan bo‘lishi kerak. To‘garak qatnashchilarini doimiy ravishda fan va madaniyatning so‘nggi yutuqlaridan xabardor qilib turish, ular ongini ijodiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qilish o‘rin tutadi. To‘garak qatnashchilarida mustaqillik tushunchasi shakllangan bo‘lishi, ular davlatimiz ramzlarini, madhiyasini, urf-odatlarimizni yaxshi bilish kerak.

Maktabdan tashqari ta’lim o‘qishlariga, hohishlariga asoslangan holda darsdan bo‘sh vaqtlarda o‘quv tarbiya jarayonini to‘ldiradi va quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha to‘garak qatnashchilariga talablar qo‘yilishi kerak:

Vatanga muhabbat, komil inson tarbiyasi;

Estetik ta’lim;

Sayyohli yo‘nalishi bo‘yicha to‘garaklarga qatnashish.

Ekologik ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha to‘garaklar;

O‘quvchilarni ma’naviy axloqiy yo‘nalishi bo‘yicha;

Xuquqiy ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha;

Texnik ijodkorlik yo‘nalishi bo‘yicha;

Istiqlol bolalari va iste’dodli yoshlar;

Iqtisodiy ta’lim.

O‘quvchilarning mustaqilligi turli darajada bo‘lganida mustaqil tayyorgarlik amalga oshirilish mumkinligini hisobga olish muhimdir, albatta bu esa ular shaxsining shakllanishiga shubhasiz ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim o‘quvchilarning ishdagi faol va mustaqil holati tarbiyachining aralashuvini talab etmaydi, chunki o‘quvchilarning o‘zlari oldilarida turgan vazifalarini va ularni hal etish yo‘llarini ancha yaxshi tushunadilar.

Bolalar iarb iyachi yordamisiz ishlaydilar. Bu erda tarbiyachining aralashuvi maqbul emas. Chunki bunday holat bolalarning mehnatsevarligini, bilish ehtiyojlarini shakllantirishda eng kata imkoniyatga egadir.

O‘quvchi mustaqil harakat qilib, lekin o‘z ishini tarbiyalashning fikri va bahosiga bog‘liq qilib qo‘ygan paytda tobe mustaqil holat vujudga keladi. Ish qiziqish va ishtiyoq bilan bajarilsa ham mustaqil ishni bajarayotgan harakatlarida ishonchsizlik jihatlari mavjud bo‘ladi.

Sinf rahbarining rahbarligi va nazorati ostida harakat qiladigan o‘quvchilar toifasida majburiy ijro etish holati paydo bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar ishga unchalik qiziqish bildirmaydilar. Ular ko‘pincha sinf rahbarining yordamini so‘rab murojaat qiladilar, kuchli o‘quvchilarning qo‘llab-quvvatlashidan foydalanishga intiladilar, agar bunday qo‘llab-quvvatlash bo‘lmasa, ishni davom ettirishga irodalarini ishga solmaydilar.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni nazoratsiz ijro etish holati rasmiy ijrochilik, ishtiyoq va havas bilan mehnat qilishni istamasligini yashirishga intilayotgan o‘quvchilarda kuzatiladi. Bunday holatning uzoq vaqt mavjud bo‘lishiga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi, aks holda o‘quvchilarda ishiga nisbatan rasmiy munosabat jihatlarini paydo bo‘ladi, bu esa ularni mehnatdagi tashqi faollikni yo‘qqa chiqaradi.

Sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarda o‘quvchilarning hatti-harakatlari oldindan juda qattiq tartibga solib qo‘yilganligi xususida e‘tirozlar bildirilmoqda. Mustaqillikni tarbiyalash vazifasi qo‘yilmagan, bolaning har bir qadami pedagogning irodasiga bo‘ysungan joylarida ana shunday holat mavjuddir.

Xudi shuning uchun mustaqil tayyorgarlik samaradorligi, o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlantirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladigan o‘qituvchi, sinf rahbari o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish vositalarini puxta o‘ylab tanlaydilar, ularning ishlashi uchun oqilona shart-sharoit yaratishga intiladilar.

Maktab o‘quvchilarining mustaqil tayyorgarligiga pedagogik rahbarlik shunday qurilish kerakki, u o‘quvchilarni charchatib qo‘ymasin, doim bir xil tusda bo‘lmasin, yoki haddan tashqari oson, aqliy va irodaviy kuch-g‘ayratini sarflashni talab qilmaydigan bo‘lmasin.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish shva o‘tkazishda tarbiyachi eng muhim vazifa o‘quvchilarni o‘quv vazifalarini hal etishga o‘rgatishdan, buning uchun harakat usullarini to‘g‘ri tanlashdan, o‘z hatti-harakatlariga rahbarlikni faoliyatini nazorat qilishdan, mustaqil ish ko‘nikmalarini boshqa muhim xayotiy vaziyatlarga o‘tkazishdan kelib chiqishdan lozim ekanligini nazarda tutish lozim. Bunda mustaqillik mazmuniga fikrlash faoliyatining mustaqilligi, intizom, uyushqoqlik va o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi to‘rt tarkibiy qismi kirishini hisobga olish muhimdir.

Mazkur jihatlarni shakllantirish ustidan nazoratni amalga oshirish sinfdan tashqari ishlarga rahbarlik qilayotgan o‘qituvchining muhim va murakkab vazifalaridan biridir. Buning uchun o‘quvchi faoliyati natijalarini hisobga olishni va bu jarayonni tahlil etishni uyushtirish zarur. O‘qituvchi sinf-dars faoliyati uchun xos bo‘lgan shakllarni istisno etib, nazorat qilishning bir qancha usullarini qo‘llashi mumkin. Eng kuchli va qobiliyatli o‘quvchilarga homaki yozuv bilan ishlash xuquqi beriladi. Unda qoida ko‘rsatiladi, bu qoidani tasdiqlovchi misollar keltiriladi, o‘quv vazifasi qayd etiladi. Yozuv juda qisqa bo‘ladi, lekin u o‘quvchining fikrlashi qanday borganligini ko‘rsatadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o‘quvchilarni ayrim ko‘nikmalarga o‘rgatishni nazorat vositasi deb hisoblash kerak. O‘z-o‘zini tekshirish, o‘zaro tekshirish usullariga o‘rgatish o‘qituvchining o‘quvchilar bilan shunday aloqasini talab etadiki, bunda ularning fikrlash ishi jarayoni ravshan bo‘ladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning ilmiy va nazariy asoslari” D.F. Nasimova, S.F. Tilavov
2. “Pedagogika” R. Mavlonova, O. To‘rayeva, K. Xoliqberdiyev T- “O‘qituvchi” 2002.
3. M.D. Abdullayeva, S.K.Yaxshimbekova, .D.Berdaliyeva.«Tarbiyaviy ishlar metodikasi» O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024 - yil « 27 » dekabr 485 -son buyrug‘i №173-195

STRESS VA UNI BOSHQARISH USULLARI

Olimjonova Rushana Alisher qizi

Toshkent Iqtisodiyot Pedagogika Instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi

24/2-guruh 1-kurs talabasi

E-mail: olimjonovarushana8@gmail.com

Tel: +998978744373

Ilmiy rahbar: Xalikova Shahodat To’xtayevna

ANOTATSIYA: Ushbu maqolada hozirgi kundagi asosiy muammolardan biriga aylangan stress, ya’ni insonlarning ruhiy muammosi haqida yoritilgan. Shu bilan birgalikda, maqolada stressni yengish yoki uning hayotimizga salbiy ta’sirlarini kamaytirish uchun foydali usullar va yechimlar ham keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Stress, ichki hislar, fikrlash, usullar, psixologik muammolar, xafagarchilik, strategiya.

Аннотация: В этой статье рассказывается о стрессе, психической проблеме людей, которая стала одной из основных проблем в наши дни. Однако в статье также перечислены полезные методы и решения для преодоления стресса или уменьшения его негативного воздействия на нашу жизнь.

Ключевые слова: стресс, внутренние ощущения, мышление, методы, психологические проблемы, печаль, стратегия.

Abstract: This article talks about stress, a mental health problem that has become one of the main problems these days. However, the article also lists useful methods and solutions to overcome stress or reduce its negative impact on our lives.

Keywords: stress, inner feelings, thinking, methods, psychological problems, sadness, strategy

KIRISH

Zamonaviy rivojlanib borayotgan hayot, turli muammolar va bir qancha ortib borayotgan turli talablar odamlarning hayotida stress holatini keltirib chiqaradigan asosiy omillardan biri sanaladi. Stressning qisqa muddatli shakli ba’zan ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin, lekin har doim ham emas. Uzoq davom etuvchi va boshqarilmaydigan yoki boshqarib bo’lmaydigan stress turli ruhiy va jismoniy kasalliklarning paydo bo’lishiga yoki rivojlanishiga sabab bo’ladi. Shuning uchun, stressni o’z vaqtida aniqlash va uni samarali boshqarish usullarini qo’llash orqali inson salomatligi va hayot sifati yaxshilanishiga yordam berishi mumkin. 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorda belgilab qo’yilgan “tarbiya va o’qitish usul va metodlari, axborot-kommunikatsiya texnikalari hamda xorijiy tillarni puxta o’zlashtirgan, ta’lim jarayonlarida zamonaviy pedagogik metod va texnologiyalarni qo’llash ko’nikmalariga ega pedagog kadrlar tayyorlash”, stress tushunchasi ham keng tarqalgan atama hisoblanib, turli sohalarda, jumladan, biologiya, tibbiyot, psixologiya, iqtisod va

ijtimoiy fanlarda organizmning tabiiy va ijtimoiy holatlarining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini ham aks ettirishda qo'llaniladi[1] Stress muammosi asrimizning qabul qilingan muammolaridan biri hisoblanadi. Biz emotsional stresslarning oldini ololmaymiz yoki undan chetlasha olmaymiz, asl muammo ham shundaki biz stresslar yokida stressorlar bilan kelisha olmaymiz. Buning natijasida esa bizds stresslar paydo bo'lishiga ruxsat berib qo'yamiz.

Stress deyarli hamma joyda hamma odamlar hayotining muqarrar tarkibiy qismidir desak, adashmagan bo'lamiz. Bu esaodamlarning ichki hislaridan kelib chiqadi va shu bilan birga ularning oila, do'stlar, qarindoshlar va begonalar bilan munosabatlari hamda ularning jamiyatdagi roli, ishda ishlash qobiliyatlarida ta'sir qiladi. Agar stress ularda haddan tashqari ko'p bo'ladigan bo'lsa, u jismoniy yoki psixologik muammolarga olib kelishi va uzoq davom etganda esa hatto nogironlik va og'ir kasalliklarga ham olib kelishi mumkin. Stress – bu organizmning turli ichki va tashqi omillarga javoban ko'rsatadigan reaksiyasi hisoblanib, u qisqa muddatda foydalib bo'lishi mumkin. Misol uchun, xavfli vaziyatlarda tezkor harakat qilishga yordam beradi. Ammo stress diqqatimizni jamlash qobiliyatimizga salbiy ta'sir qiladi. Stress turli sabablar tufayli kelib chiqishi mumkin. Misol uchun, o'qish va ish jarayonidagi bosim, oilaviy muammolar yoki moliyaviy qiyinchiklar, shaxsiy munosabatlaridagi ziddiyatlar va ekologik omillar tufayli yuzaga chiqishi mumkin. Ammo har bir inson stressga turlicha munosabat bildiradi – bir xil vaaziyat kim uchundir jiddiy stress manbai, yana kimdir uchun esa moslashish oson bo'lgan vaziyat bo'lishi mumkin. Bundan tashqari stress shaxslarning his-tuyg'ularini, munosabatlarini va xatti-harakatlarini o'zgartiradi va ular faoliyatini boshqaradigan yokida amalga oshiradigan tashkilotlarga ham ta'sir qiladi[2] Stressning ham bir qancha turlari bor. Ulardan eng ko'p uchraydiganlari bu qisqa muddatli stress va uzoq muddatli stress. Qisqa muddatli stress kutilmagan voqea yokida vaziyatga javoban paydo bo'ladigan stress turi hisoblanib, asosan qisqa muddatli bo'ladi. Misol uchun, universitetga kirish uchun imtihon topshirish yoki yangi kasbga suhbat topshirish oldidan his qilinadigan stress. Bularning hammasi qisqa muddatli stresslar, chunki bular butun umr davom etmaydi. Bu turdagi stresslar inson organizmi uchun zararli bo'lmaydi, aksincha u organizmni faollashtiradi va muammolarni hal qilishga yordam beradi. Uzoq muddatli stress o'z nomi bilan uzoq davom etadigan stress turi hisoblanib, inson organizmiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, uzoq muddatli stress har xil sog'liq muammolariga, yurak kasalliklari, depressiya va imunitet pasayishi kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Stressni yengishda yoki uni kamaytirishda bir qancha foydali bo'lgan usullar bor. Ulardan eng foydalilari har xil nafas mashqlari, jismoniy faollik, ijobiy fikrlash, yetarlicha dam olish va zarur bo'lsa mutaxassis ko'magi ham stressni kamaytirishda samarali vositalar hisoblanadi. Bundan tashqari har bir inson o'zining hissiyotlarini boshqarishni o'rganishi va stressni odini olish chora-tadbirlarini bilishi ham hayotida barqarorlik va muvaffaqiyatga erishida juda kattta rol o'ynaydi. Boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaydigan bo'lsak, uzoq rivojlangan xorijiy barqaror mamlakatlarda stress bilan bog'liq vaziyatlar biroz yaxshiroq. Masalan, Amerikaning Psychology Today jurnali bizga ulashgan material va ma'lumotlariga ko'ra, yapon o'qituvchilarinining deyarli 40 foizi, Buyuk Britaniyadagi ishchilarning beshdan bir qismi hamda AQShda yollangan ishchilarning 45 foizi stressdan aziyat chekishadi[3]

MUHOKAMA VA NATIJA

Aslida, stressni boshqarish va uning salbiy ta’sirlarini kamaytirish uchun har xil samarali metod va usullar mavjud. Bularning orasida jismoniy mashqlar bilan shug’ullanish, to’g’ri dam olish, ijobiy fikrlash va ayrim zarur hollarda psixologik yordam olish kabi bir qancha samarali usullari mavjud. Bundan tashqari stress mabalarini aniqlash va ularga ongli ravishda munosabatda bo’lish ham juda katta rol o’ynaydi. Shu bilan birga, stressni kamaytirish uchun stressni boshqarish ko’nikma va qobiliyatlarini shakllantirish nafaqat shaxsiy salomatlik, balki jamiyatdagi sog’lom muhitni saqlashda ham juda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, har bir inson stress bilan kurashish madaniyatini o’zlashtirishi va uni o’zining hayotiy ko’nikmasiga aylantirishi lozimdir[4] Endi stressni boshqarishning samarali bir qancha tiplarini ko’rib chiqamiz. Eng asosiylaridan biri – bu stress bilan bog’liq bo’lgan alomatlarni aniqlash va ularni boshqarish. Ushbu tip allaqachon stress tufayli azob chekayotgan insonlar bilan shug’ullanib, ularga yordam beradi. Bu yana “Tibbiy model” deb ham nomlanadi, u stress alomatlari bo’lgan shaxslarni aniqlashga va ularni ixtiyoriy ravishda oldinga chiqishga, va ularning muammolarini bilishga va baholashga, ularning sabablarini aniqlashga va ba’zida davolanishlarni taklif qilishga qurbi yetgan mutaxassislarga murojaat qilishga ishonitirishga harakat qiladi. Bir tomondan olib qarasak, stress bu zamonaviy hayotimizning bir qismi hisoblanadi. Uni butunlay yo’q qilishimizning iloji yo’q, ammo uni samarali boshqarishimiz mumkin. Yuqorida keltirib o’tilgan usullarni qo’llash orqali stress darajasini kamaytirishimiz yoki sog’lom turmush tarzini saqlab qolishimiz mumkin. Eng muhim jihatlaridan biri shundaki, har bir inson uchun stressni boshqarishning eng samarali usullari individual bo’lishi ham mumkin. Shu sababli, inson o’zigagina mos keladigan metod va usullarni topishi va muntazam ravishda uni qo’llashi muhimdir. Agar stress bizning hayotimizga jiddiy ta’sir qiladigan bo’lsa, professional yordam olishi kechiktirmasligimiz lozim. Psixolog yoki psixiatr stressni boshqarishning individual strategiyalarini ishlab chiqishga va zarur bo’lganda qo’shimcha davolash usullari orqali davolashga yordam beradi. Bunday muammolar paydo bo’lganida inson o’zini-o’zi davolashga urinmasligi lozim. Ba’zi metodlar inson stressli vaziyatlarda bo’lganida foydalanish uchun kamroq qulay bo’lishi mumkin. Ammo ularni doimiy ravishda amaliyotda qo’llasa, ular stressni kamroq reaksiyaga olib, stressni tez va oson tarzda yengishga qodir bo’lgan holda stressni boshqarishga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari stressni boshqarish usullari surunkali stress bo’lganda foydaanish yanada muhimdir. Ko’p turli stresslarni boshqarish texnikalari va sizning ehtiyojlaringizga mos keladigan aralash texnikalarni tanlash samarali stressni bartaraf etishning asosiy strategiyasi ham bo’lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, bugungi kunda stress har bir insoning hayotida uchraydigan tabiiy bir holatga aylangan bo’lib, uni to’g’ri boshqarish esa hayot sifatini yaxshilashda ham muhim o’rin tutadi. Stressning sabablari yuqorida keltirib o’tganimiz kabi turlicha bo’lishi mumkin, ammo uni e’tiborsiz qoldirish ham ruhiy ham jismoniy salomatlikka salbiy ta’sirini ko’rsatishi mumkin. Shuning uchun har bir inson o’zida va hayotida stressni boshqarish ko’nikmalarini shakllantirishi, stress manbalarini aniqlab, ularga ongli ravishda yondashishi lozim. Stressdan to’liq qochish imkoni bo’lmasa-da, uni boshqarish va

kamaytirish har bir insonning o’zining qo’lida. Bu esa nafaqat atrofdagilar bilan muloqot va sog’lom munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi. Ko’p odamlar stress va xafagarchilik o’rtasida hech qanday farq yo’q deb o’ylashadi. Aslida, bu xato. Stress so’zi, muvaffaqiyatsizlik demakdir. Va bu yuzaga kelishiga bir qancha sabablar bor. Xafagarchilik esa ma’lum bir narsa yoki bizga yoqmagan voqealar ta’sirida kayfiyatimiz biroz tushishi demakdir. Xafagarchilik sodir bo’lishiga ham turli sabablar bo’lishi mumkin. Va shuningdek, xafagarchilik stressning paydo bo’lishiga ham o’z hissasini qo’shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori.
2. Encyclopaedia of Occupational Health&Safety. “Sog’liqni saqlash va targ’ib qilish.
3. Olimova Feruza Aslonovna. “Stressli holatlarini boshqarishning ijtimoiy-psixologik omillari”. Ilm-fan va Innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi.
4. <https://psixologim.uz>
5. <https://www.iloencyclopaedia.org>

ERTA YOSHDAN MATEMATIK BILIMLARNI O’RGATISHNING INTERAKTIV USULLARI

Mutalova Feruza Baxit qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga matematik bilimlarni o‘rgatishda interaktiv usullarning ahamiyati tahlil qilinadi. O‘yin texnologiyalari, multimediali ta’lim vositalari, tajriba asosida o‘qitish va STEAM yondashuvi orqali bolalarning qiziqishini oshirish va bilimlarni samarali o‘zlashtirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, interaktiv usullarni tatbiq etish jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, matematika, interaktiv usullar, o‘yin texnologiyalari, STEAM, ta’lim innovatsiyalari

Аннотация: В данной статье рассматривается значение интерактивных методов обучения математике дошкольников. Анализируются игровые технологии, мультимедийные образовательные средства, обучение на основе экспериментов и подход STEAM как эффективные способы повышения интереса детей и усвоения знаний. Также обсуждаются проблемы внедрения интерактивных методов и их возможные решения.

Ключевые слова: дошкольное образование, математика, интерактивные методы, игровые технологии, STEAM, образовательные инновации

Abstract: This article examines the importance of interactive methods in teaching mathematics to preschool children. It analyzes game technologies, multimedia educational tools, experimental learning, and the STEAM approach as effective ways to enhance children's interest and knowledge acquisition. The article also discusses the challenges of implementing interactive methods and possible solutions.

Keywords: preschool education, mathematics, interactive methods, game technologies, STEAM, educational innovations

Bolalikda shakllangan bilim va ko‘nikmalar inson hayotining keyingi bosqichlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, matematik bilimlar bolaning tafakkurini rivojlantirish, tahliliy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Matematik savodxonlik nafaqat maktabda muvaffaqiyatli o‘qish, balki kundalik hayotda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, bolalarda matematika faniga bo‘lgan qiziqishni erta yoshdan shakllantirish zarur. An’anaviy darslar va quruq tushuntirish usuli kichik yoshdagi bolalar uchun unchalik samarali emas, chunki ularning diqqatini uzoq vaqt ushlab turish qiyin. Shu

sababli, zamonaviy pedagogika interaktiv usullarga asoslangan ta’lim yondashuvlarini taklif qiladi. O‘yin texnologiyalari, multimedialdan foydalanish, tajribaviy mashg‘ulotlar va STEM-ta’lim usullari bolalarning matematik bilimlarni yanada samarali va qiziqarli o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga matematik bilimlarni o‘rgatishda interaktiv usullarning afzalliklari, ularning samaradorligi va qo‘llash yo‘llari keng yoritiladi. Shuningdek, ushbu usullarni tatbiq etishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari ham tahlil qilinadi.

Erta yoshdagi bolalar uchun matematikaning ahamiyati

Matematik bilimlarning bolaning tafakkur rivojiga ta’siri

Erta yoshda o‘rganilgan matematik tushunchalar bolaning mantiqiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Matematikaga oid mashg‘ulotlar tafakkur jarayonlarini jadallashtiradi va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun matematika o‘rgatishning asosiy maqsadlari

Bolalar uchun matematika darslari raqamlarni tanish, sanash, shakllarni ajratish, mantiqiy bog‘liqliklarni tushunish va oddiy amallarni bajarish kabi asosiy maqsadlarga qaratilgan. Bu ko‘nikmalar bolalarning maktabga tayyorgarligini yaxshilaydi.

Rivojlanish bosqichlariga mos matematik tushunchalar

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mos matematik bilimlarni bosqichma-bosqich o‘rgatish zarur. Masalan, 3-4 yoshli bolalar uchun ranglar, shakllar va son tushunchasi yetarli bo‘lsa, 5-6 yoshli bolalar qo‘shish va ayirish kabi oddiy amallarni o‘rganishga tayyor bo‘ladi.

Interaktiv o‘qitish usullarining afzalliklari

An’anaviy va interaktiv usullar taqqoslanishi

An’anaviy yondashuv bolalarga quruq tushuntirish va takroriy mashqlar orqali bilim berishga asoslangan bo‘lsa, interaktiv usullar orqali bolalar amaliy faoliyat va o‘yinlar orqali bilimlarni o‘zlashtiradi.

Interaktiv usullarning bolalarning qiziqishi va ishtirokini oshirishdagi roli

Bolalar tabiatan qiziquvchan bo‘lib, faol ishtirok etish orqali yaxshiroq o‘rganadilar. Interaktiv metodlar ularning ta’lim jarayonida faol bo‘lishiga imkon beradi va matematikaga qiziqish uyg‘otadi.

O‘yin orqali o‘qitish va uning samaradorligi

O‘yin – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali ta’lim usullaridan biri. Didaktik va rolli o‘yinlar bolalarning o‘rganish jarayonini qiziqarli va tushunarli qiladi. Masalan, “Sonlarni top” yoki “Geometrik shakllarni joyiga qo‘y” kabi o‘yinlar orqali bolalar matematik tushunchalarni mustahkamlaydi.

Matematik bilimlarni o‘rgatishda qo‘llaniladigan interaktiv usullar

O‘yin texnologiyalari bolalarga matematik tushunchalarni qiziqarli va tushunarli tarzda yetkazishning samarali usuli hisoblanadi. Raqam va shakllarni o‘rgatish uchun turli didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin. Rol o‘ynash asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarga matematik bilimlarni real hayotiy vaziyatlar orqali mustahkamlashga yordam beradi. Multimedial va raqamli texnologiyalar yordamida bolalar matematikani yanada qiziqarli tarzda o‘rganishi mumkin. Interaktiv doskalar va mobil ilovalar bolalarning vizual va eshitish qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashadi. Virtual va kengaytirilgan haqiqat vositalari

bolalarga matematik tushunchalarni chuqurroq tushunish imkoniyatini yaratadi. Tajriba asosida o‘qitish usuli bolalarni matematik tushunchalarni amaliy tajribalar orqali o‘rganishga yo‘naltiradi. Kundalik hayotda matematik bilimlarning qo‘llanilishini tushuntirish bolalarga bilimlarni yanada oson qabul qilishga yordam beradi. Masalan, stol ustiga qo‘yilgan olma va noklarni sanash yoki o‘lchash jarayonlari orqali bolalar matematik tushunchalarni tushunib yetadi. STEAM-ta’lim yondashuvi orqali matematika, fan, muhandislik va texnologiyalar birgalikda o‘rgatiladi. Bu usul bolalarning matematik bilimlarni real hayotiy masalalar bilan bog‘lashiga va ularni qo‘llay olishiga imkon beradi. Ilmiy va muhandislik faoliyatida matematik tushunchalar muhim o‘rin tutadi va bolalar ularni yoshligidan tushunib borishlari lozim.

Interaktiv yondashuvlarni tatbiq etishning muammolari va yechimlari

Tarbiyachilar va ota-onalar interaktiv yondashuvlarni tatbiq etishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Pedagoglar uchun bunday usullarni joriy etish ko‘p hollarda maxsus tayyorgarlik va resurslar talab etadi. Bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan usullarni topish har doim ham oson emas. O‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun interaktiv metodlar bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirilishi lozim. Tarbiyachilar va ota-onalar o‘zaro hamkorlikda bolalarga matematikani tushuntirish yo‘llarini izlashlari zarur. Samarali interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etish uchun tarbiyachilar zamonaviy didaktik materiallar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishlari kerak. Matematik bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar va o‘yinlar orqali o‘rgatish bolalarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa

Matematika – bu nafaqat raqamlar va formulalar to‘plami, balki bolaning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantiruvchi muhim fanlardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda interaktiv yondashuvlardan foydalanish ularning qiziqishini oshiradi va bilimlarni osonroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Didaktik o‘yinlar, raqamli texnologiyalar, tajriba asosida o‘qitish va STEAM yondashuvi bolalarga matematika dunyosini tushunishda ko‘mak beradi. Biroq, interaktiv ta’lim usullarini joriy etishda muayyan qiyinchiliklar ham mavjud. Tarbiyachilar va ota-onalar o‘quv jarayonini to‘g‘ri tashkil etishi, bolalarning qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olgan holda mos metodlarni tanlashi lozim. Interaktiv usullar samarali bo‘lishi uchun ularni turli didaktik materiallar va innovatsion texnologiyalar bilan boyitish muhim. Umuman olganda, erta yoshdan matematik bilimlarni o‘rgatishning interaktiv usullari bolalarning nafaqat aqliy rivojlanishiga, balki ijtimoiy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim metodlaridan to‘g‘ri foydalanish kelajak avlodning bilimdon, tafakkuri rivojlangan va zamonaviy texnologiyalarga moslashgan bo‘lib ulg‘ayishiga xizmat qiladi. Shu sababli, interaktiv ta’lim usullarini maktabgacha ta’lim tizimiga keng joriy etish dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A., Rahimov Sh. "Matematikaga o'rgatish metodikasi" – Toshkent: Fan, 2019.
2. Vasilieva M. A., Smirnova E. O. "Maktabgacha pedagogika: nazariya va amaliyot" – Moskva: Akademiya, 2020.
3. Piajé J. "Bola va haqiqat: bola o'z dunyosini qanday yaratadi" – Sankt-Peterburg: Piter, 2018.
4. Vygotskiy L. S. "Jamiyat ongida: Yuqori psixologik jarayonlarning rivojlanishi" – Harvard University Press, 2019.
5. To'xtayeva N., Alimova D. "Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalar" – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2021.
6. Montessori M. "Montessori usuli" – Nyu-York: Schocken Books, 2020.
7. Uzunova D. "Maktabgacha ta'limda STEM-pedagogika" – Toshkent: Innovatsion ta'lim, 2022.
8. Nazarova F. "Maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalar" – Samarqand: Ilm va taraqqiyot, 2023.
9. Turdiyeva G. "Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun matematik o'yinlar to'plami" – Toshkent: Sharq, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi" – Toshkent, 2024.

OTA-ONALAR VA TARBIYACHILARNING HAMKORLIGI: BOLALARNING TA'LIMGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISH

Mutalova Feruza Baxit qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi bolaning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim omil ekanligi tahlil qilingan. Maktabgacha ta'limda oilaviy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati, samarali hamkorlik usullari va xorijiy tajribalarga asoslangan innovatsion yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish, bolalarning ta'lim jarayoniga jalb etish va ta'lim sifati oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ota-onalar, tarbiyachilar, hamkorlik, ta'limga qiziqish, STEAM metodikasi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется важность сотрудничества родителей и воспитателей в повышении интереса детей к обучению. Рассмотрены значение семейной поддержки в дошкольном образовании, эффективные методы взаимодействия, а также инновационные подходы на основе зарубежного опыта. Даны

рекомендации по развитию коммуникации между родителями и воспитателями, вовлечению детей в образовательный процесс и повышению качества обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, родители, воспитатели, сотрудничество, интерес к обучению, метод STEAM.

ANNOTATION: This article analyzes the importance of collaboration between parents and educators in increasing children's interest in education. It examines the significance of family support in preschool education, effective cooperation methods, and innovative approaches based on international experiences. Recommendations are provided for improving communication between parents and educators, engaging children in the learning process, and enhancing the quality of education.

Keywords: preschool education, parents, educators, collaboration, interest in education, STEAM method.

Kirish

Maktabgacha ta’lim bolaning kelajakdagi intellektual, ijtimoiy va hissiy rivojlanishining mustahkam poydevorini yaratadi. Ushbu jarayonda ota-onalar va tarbiyachilarning samarali hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning ta’lim jarayoniga bo’lgan qiziqishini oshirish uchun oilaviy va maktabgacha ta’lim muassasasi o’rtasidagi doimiy hamkorlik zarur. Ota-onalar bolaga uy sharoitida o’rganish uchun qulay muhit yaratishi, tarbiyachilar esa bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishi lozim. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ota-onalar ta’lim jarayonida faol ishtirok etgan bolalar bilimlarni oson o’zlashtiradi, ijtimoiy ko’nikmalari rivojlangan bo’ladi va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo’ladi. Ammo, ayrim hollarda ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasida hamkorlik yetarli darajada yo’lga qo’yilmagani sababli bolalar o’qishga nisbatan qiziqishlarini yo’qotishi mumkin. Shu sababli, ushbu maqolada ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasidagi hamkorlikning bolalar ta’limiga ta’siri, samarali hamkorlik strategiyalari hamda mavjud muammolar va ularning yechimlari yoritiladi.

Adabiyot tahlili

Ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi bo’yicha ilmiy tadqiqotlar ta’lim jarayonida oilaviy qo’llab-quvvatlashning muhimligini tasdiqlaydi. Pedagogika va psixologiya sohalarida olib borilgan izlanishlar bolalarning ta’limga bo’lgan qiziqishi, rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi ko’p jihatdan ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasidagi hamkorlik darajasiga bog’liq ekanligini ko’rsatadi. Ko’plab xorijiy va mahalliy manbalarda bolalarning erta ta’lim olishi va maktabgacha yoshdagi rivojlanish bosqichlarida ota-onalar ishtirokining samaradorligi haqida batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, J. Piaget va L. Vygotskiy kabi olimlarning tadqiqotlari bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida oilaning o’rni muhimligini ta’kidlaydi. Ularning nazariyalari bolalar o’rganish jarayonida o’zaro hamkorlik va o’yin muhim omil ekanligini ko’rsatadi. Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, O’zbekiston ta’lim tizimidagi mutaxassislar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkilotlari bilan hamkorligi bolaning o’quv motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatishini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ota-onalar ta’lim jarayoniga faol jalb

etilganda, bolalar yangi bilimlarni tezroq o’zlashtiradi va ijtimoiy jihatdan faolroq bo’ladi. Xorijiy tajribalar tahlil qilinganda, Finlyandiya va Kanada kabi mamlakatlarda ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasidagi aloqalar mustahkam bo’lishi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilganligi kuzatiladi. Bu davlatlarda oilaviy ta’lim dasturlari va ota-onalar uchun maxsus treninglar joriy qilingan bo’lib, bu usullar maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’limga bo’lgan qiziqishini oshirishda samarali natijalar bergan. Raqamli texnologiyalar taraqqiy etishi bilan ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko’tarildi. Zamonaviy tadqiqotlarda elektron platformalar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilishning samaradorligi keng yoritilgan. Interaktiv o’yinlar, STEAM metodikasi va onlayn ta’lim platformalaridan foydalanish ota-onalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam bermoqda.

Ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligining ahamiyati

Bolaning ta’limga bo’lgan qiziqishini shakllantirishda oilaviy muhitning qo’llab-quvvatlashi va tarbiyachilarning samarali yondashuvi muhim rol o’ynaydi. Ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasida o’rnatilgan doimiy hamkorlik bolaning bilim olish jarayonini osonlashtiradi va uning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Maktabgacha ta’lim muassasasi va oilaning uzviy hamkorligi bolaning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash bilan birga, uning qiziqish doirasini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Bolaning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati ko’p jihatdan ota-onalar va tarbiyachilarning bir-birini to’ldiruvchi yondashuvlariga bog’liq bo’lib, bunda ota-onalar uyda qo’shimcha mashg’ulotlar tashkil etsa, tarbiyachilar esa bog’chada tizimli ta’lim jarayonini olib boradilar. Ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasida samarali aloqa o’rnatilgan taqdirda, bolalar ta’lim jarayoniga yanada qiziqish bilan yondashib, bilim olishga bo’lgan ehtiyojlarini ongli ravishda shakllantira oladilar.

Bolalarda ta’limga bo’lgan qiziqishni shakllantirish omillari

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ta’lim jarayonini qiziqarli va o’yin shaklida tashkil etish ularning bilim olishga bo’lgan ishtiyoqini oshiradi. Interaktiv o’yinlar, amaliy mashg’ulotlar va tajribalar asosida o’qitish bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularda ijodiy yondashuvni ham shakllantiradi. Ota-onalarning bolalar bilan birga kitob mutolaasi qilishlari, savol-javob o’yinlari o’ynashlari va turli ta’limiy mashg’ulotlarga jalb etishlari ta’limga bo’lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilimlarni asosan vizual, eshitish va harakat orqali o’zlashtirganliklari sababli, ta’lim jarayonida rasmiy materiallardan, qo’g’irchoq teatrlaridan va turli eksperimentlardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bolalarning o’qishga bo’lgan ishtiyoqi, ko’pincha, ularga berilgan rag’bat va qo’llab-quvvatlash darajasiga bog’liq bo’lib, ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan doimiy rag’batlantirish bolaning ta’lim jarayoniga bo’lgan ishtiyoqini oshiradi.

Ota-onalar va tarbiyachilarning samarali hamkorligi usullari

Ota-onalar va tarbiyachilar o’rtasidagi samarali hamkorlikni yo’lga qo’yish uchun ochiq muloqot va o’zaro ishonch muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar uchun muntazam ravishda seminar va treninglar tashkil etish ularning bolalar ta’lim jarayonidagi rolini yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi. Uy va bog’cha o’rtasidagi ta’limiy muhitni muvofiqlashtirish

bolaning o‘qish jarayonini yaxshilash bilan birga, uning qiziqishlarini izchil rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Muloqotning samarali shakllari sifatida ota-onalar bilan individual suhbatlar, maslahatlashuvlar va ota-onalar yig‘ilishlarini muntazam o‘tkazish ta’lim jarayonining sifatini oshiradi. Ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasida elektron platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali doimiy aloqa o‘rnatish bolalarning o‘quv jarayoni to‘g‘risida to‘liq ma’lumot olish imkonini beradi.

Hamkorlik jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari.

Ota-onalarning ta’lim jarayoniga yetarlicha e’tibor qaratmasligi bolalarning bilim olish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi muloqotning yetarli darajada emasligi bolalarning rivojlanishida uzilishlar keltirib chiqarishi mumkin. Ba’zi ota-onalar bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishda yetarlicha faol ishtirok etmagani sababli, tarbiyachilar ularni rag‘batlantirish yo‘llarini izlashlari lozim. Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro anglashmovchiliklarni bartaraf etish uchun doimiy ravishda uchrashuvlar, suhbatlar va maslahat berish jarayonlari yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bolalarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun ota-onalar va tarbiyachilar birgalikda individual yondashuv asosida ishlashi va ularning ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini rejalashtirishi lozim.

Xorijiy tajriba va innovatsion yondashuvlar.

Dunyodagi ilg‘or maktabgacha ta’lim tizimlarida ota-onalar bilan hamkorlik qilish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqilgan bo‘lib, ulardan o‘rnak olish foydalidir. Ba’zi xorijiy mamlakatlarda ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash uchun maxsus ta’lim dasturlari va interaktiv metodlar qo‘llaniladi. Zamonaviy texnologiyalar ta’lim jarayonida ota-onalar ishtirokini oshirish imkonini berib, ular uchun raqamli platformalar va ilovalar orqali bolalarning rivojlanishini kuzatish qulayligini yaratadi. Interaktiv yondashuvlar, jumladan STEAM metodikasi, bolalarning mustaqil fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ota-onalar bu jarayonda faol ishtirok etishi zarur. Xorijiy tajribalarni o‘rganish va amaliyotga joriy etish orqali maktabgacha ta’limda ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish va bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Adabiyot tahlili

Ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar ta’lim jarayonida oilaviy qo‘llab-quvvatlashning muhimligini tasdiqlaydi. Pedagogika va psixologiya sohalarida olib borilgan izlanishlar bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishi, rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi ko‘p jihatdan ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Ko‘plab xorijiy va mahalliy manbalarda bolalarning erta ta’lim olishi va maktabgacha yoshdagi rivojlanish bosqichlarida ota-onalar ishtirokining samaradorligi haqida batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, J. Piaget va L. Vygotskiy kabi olimlarning tadqiqotlari bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida oilaning o‘rni muhimligini ta’kidlaydi. Ularning nazariyalari bolalar o‘rganish jarayonida o‘zaro hamkorlik va o‘yin muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, O‘zbekiston ta’lim tizimidagi mutaxassislar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkilotlari bilan hamkorligi bolaning o‘quv motivatsiyasiga ijobiy ta’sir

ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar ta’lim jarayoniga faol jalb etilganda, bolalar yangi bilimlarni tezroq o‘zlashtiradi va ijtimoiy jihatdan faolroq bo‘ladi. Xorijiy tajribalar tahlil qilinganda, Finlyandiya va Kanada kabi mamlakatlarda ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi aloqalar mustahkam bo‘lishi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilganligi kuzatiladi. Bu davlatlarda oilaviy ta’lim dasturlari va ota-onalar uchun maxsus treninglar joriy qilingan bo‘lib, bu usullar maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirishda samarali natijalar bergan. Raqamli texnologiyalar taraqqiy etishi bilan ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarildi. Zamonaviy tadqiqotlarda elektron platformalar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilishning samaradorligi keng yoritilgan. Interaktiv o‘yinlar, STEAM metodikasi va onlayn ta’lim platformalaridan foydalanish ota-onalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam bermoqda.

Xulosa

Ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi bolaning ta’lim jarayoniga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Samarali hamkorlik natijasida bola nafaqat o‘zlashtirish darajasini oshiradi, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va ijtimoiy moslashuv kabi muhim ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Maktabgacha ta’lim muassasalari ota-onalar bilan doimiy aloqa o‘rnatishi, ularga bolalar rivojlanishi va ta’lim jarayoni bo‘yicha metodik tavsiyalar berishi lozim. Shuningdek, ota-onalar bolalarning uyda ham faol ta’lim olishiga e’tibor qaratishi kerak. Uy vazifalarini tashkil qilish, bolalar bilan interaktiv mashg‘ulotlar o‘tkazish va ta’limiy o‘yinlardan foydalanish – ularning barchasi bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasida muntazam seminar va treninglar tashkil etish, elektron platformalar orqali muloqot qilish hamkorlikni yanada samarali qilishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi – bu faqatgina maktabgacha ta’lim muassasasida emas, balki oilaviy muhitda ham ta’lim jarayonini boyitishga qaratilgan jarayondir. Bolaning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun ta’lim muassasalari va oilalar o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashlari, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalangan holda ta’lim jarayonini yanada mazmunli qilishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR TIZIMI:

1. Vygotskiy, L. S. (1984). *Meya i razvitie rebenka*. Moskva: Pedagogika.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
3. Epstein, J. L. (2011). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. Routledge.
4. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori. (2017).

6. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi (2021). Maktabgacha ta’limda pedagogik hamkorlik asoslari. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
7. Litvak, A. G. (2004). Psikhologiya vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta. Moskva: Eksmo.
8. OECD (2017). Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education. Paris: OECD Publishing.
9. Rogoff, B. (2003). The Cultural Nature of Human Development. Oxford University Press.
10. Fler, M. (2010). Early Learning and Development: Cultural-Historical Concepts in Play. Cambridge University Press.
11. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim to‘g‘risidagi qonuni (2020-yil tahriri).
12. UNESCO (2020). Early Childhood Education and Care: Advancing Quality and Equity. Paris: UNESCO Publishing.
13. Хуторской, А. В. (2003). Современная дидактика: Учебное пособие для вузов. Москва: Владос.
14. Edwards, S. (2016). Digital Technologies and Learning in the Early Years. Springer.
15. National Association for the Education of Young Children (NAEYC) (2021). Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs. Washington, DC.

HARAKATLI O‘YINLAR, SPORT O‘YINLARI VA MILLIY O‘YINLARNING MAKTABGACHA TA’LIMDAGI O‘RNI

Mutalova Feruza Baxit qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida harakatli o‘yinlar, sport o‘yinlari va milliy o‘yinlarning o‘rni, ularning bolalar jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, pedagoglar tomonidan o‘yinlarni samarali tashkil etish usullari va bolalar uchun xavfsiz o‘yin muhitini yaratish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tilida: harakatli o‘yinlar, sport o‘yinlari, milliy o‘yinlar, maktabgacha ta’lim, jismoniy rivojlanish, bolalar tarbiyasi, pedagogika

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается роль подвижных, спортивных и национальных игр в дошкольных образовательных учреждениях, а также их влияние на физическое, умственное и социальное развитие детей. Кроме того, приведены рекомендации по эффективной организации игр педагогами и созданию безопасной игровой среды для детей.

Ключевые слова: подвижные игры, спортивные игры, национальные игры, дошкольное образование, физическое развитие, воспитание детей, педагогика

ABSTRACT: This article examines the role of active, sports, and traditional games in preschool education institutions and their impact on children's physical, intellectual, and social development. Additionally, recommendations are provided on how educators can effectively organize games and create a safe play environment for children.

Keywords: active games, sports games, traditional games, preschool education, physical development, child upbringing, pedagogy

Kirish

Bolalik – bu harakat, o‘yin va izlanish davri. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin – faqatgina hordiq chiqarish vositasi emas, balki ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim tarbiyaviy vositadir. O‘yin jarayonida bola tashqi olam bilan tanishadi, o‘z qobiliyatlarini sinaydi, muloqot qilishni o‘rganadi va turli hayotiy vaziyatlarni boshidan kechiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida harakatli o‘yinlar, sport o‘yinlari va milliy o‘yinlar bolalarning rivojlanishiga beqiyos ta’sir ko‘rsatadi. Harakatli o‘yinlar bolalarning umumiy va mayda motorikasini rivojlantirib, jismoniy chiniqishiga yordam beradi. Sport o‘yinlari esa nafaqat jismoniy rivojlanish, balki intizom, hamkorlik, maqsad sari intilish kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy o‘yinlar orqali esa yosh avlod o‘z xalqining urf-odatlarini va qadriyatlarini o‘rganadi, ularning madaniy merosi bilan tanishadi. Maktabgacha ta’lim tizimida ushbu o‘yin turlaridan foydalanish jarayoni pedagogik yondashuvlarni talab etadi. O‘yinlar bolaning yoshiga, qobiliyatiga mos tanlanishi, uning qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Shuningdek, o‘yinlarni o‘tkazishda xavfsizlik choralari ko‘rilishi, tarbiyachilar tomonidan bolalarning harakatlari nazorat qilinishi va o‘yin muhitining qulayligi ta’minlanishi kerak. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida harakatli, sport va milliy o‘yinlarning o‘rni, ularning pedagogik va jismoniy rivojlanishdagi ahamiyati hamda ularni samarali tashkil etish usullari haqida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari, bolalar uchun xavfsiz o‘yin muhitini yaratish bo‘yicha tavsiyalar ham beriladi.

Adabiyot tahlili

Maktabgacha ta’limda harakatli, sport va milliy o‘yinlarning ahamiyati haqida ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo‘lib, ular bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlaydi. Quyida ushbu mavzu bo‘yicha asosiy manbalar va ularning tahlili keltirilgan.

1. Harakatli o‘yinlarning pedagogik ahamiyati

O‘zbekiston va xalqaro pedagogika tadqiqotlarida harakatli o‘yinlarning bolalarning umumiy jismoniy rivojlanishidagi roli ta’kidlanadi. Masalan, N. A. Melnikovning “Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o‘yinlar” kitobida bolalarning harakat koordinatsiyasini shakllantirish va ularning jismoniy faolligini oshirish usullari batafsil yoritilgan. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, harakatli o‘yinlar bolaning harakat madaniyatini rivojlantirishda va motorik faoliyatini takomillashtirishda asosiy vosita hisoblanadi.

2. Sport o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati

Sport o‘yinlari haqida yozilgan adabiyotlarda ularning bolalarda jamoaviylik, intizom va maqsad sari intilish kabi fazilatlarni shakllantirishiga urg‘u berilgan. G. S. Kostiukning “Bolalar sport o‘yinlari” nomli ishida sport o‘yinlarining jismoniy tarbiyaning ajralmas qismi ekani va ularning ta’lim jarayoniga integratsiyasi haqida so‘z boradi. Uning tadqiqotlarida sport o‘yinlari orqali bolalar ruhiy barqarorligini oshirish va ularga ijtimoiy moslashish ko‘nikmalarini singdirish muhimligi ta’kidlangan.

3. Milliy o‘yinlarning madaniy va ta’limiy roli

Milliy o‘yinlar bolalarni nafaqat jismonan chiniqtiradi, balki ularning tarixiy va madaniy xabardorligini oshiradi. A. Jalilovning “O‘zbek xalq o‘yinlari” kitobida milliy o‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati, ularning pedagogik jarayonda tutgan o‘rni keng yoritilgan. Ushbu asarda “Chillak”, “Oq terakmi, ko‘k terak?”, “Qarg‘a urdi, qarg‘a urdi” kabi milliy o‘yinlarning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ta’siri chuqur tahlil qilingan. Bu o‘yinlarning ko‘pchiligi bolalarning tafakkurini rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlashga o‘rgatish va jamoaviy muhitga moslashishga yordam berishi ko‘rsatib o‘tilgan.

4. O‘yinlarni tashkil etish metodikasi bo‘yicha ilmiy yondashuvlar

Maktabgacha ta’limda o‘yinlarni tashkil etish bo‘yicha turli ilmiy yondashuvlar mavjud. L. V. Artemovanning “Maktabgacha ta’limda o‘yin metodikasi” asarida pedagoglarning o‘yinlarni tashkil qilishdagi roli, o‘yin materiallarini tanlash va bolalarni o‘yinga jalb qilish metodlari haqida batafsil ma’lumot berilgan. Shuningdek, pedagogika sohasidagi boshqa muhim tadqiqotlarda o‘yinlarning tarbiyaviy jarayonga qanday kiritilishi va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari muhokama qilingan.

5. Bolalar uchun xavfsiz o‘yin muhitini yaratish bo‘yicha tadqiqotlar

O‘yinlar faqat qiziqarli va rivojlantiruvchi bo‘lishi bilan emas, balki xavfsizligi bilan ham muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, J. Piaget va V. V. Davydov kabi olimlarning bolalar psixologiyasi va xavfsiz o‘yin muhitini yaratish bo‘yicha ishlari muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin maydonchalari va jihozlari bolalarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi, xavfsizlik talablariga javob berishi va pedagoglar tomonidan doimiy nazorat qilinishi lozim.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, harakatli, sport va milliy o‘yinlar maktabgacha ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy tadqiqotlar harakatli o‘yinlarning bolaning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini, sport o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyatini va milliy o‘yinlarning madaniy merosni singdirishdagi rolini tasdiqlaydi. Shuningdek, o‘yinlarni to‘g‘ri tashkil etish metodikasi va xavfsiz o‘yin muhiti yaratish bo‘yicha tavsiyalar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Harakatli o‘yinlarning ahamiyati

Harakatli o‘yinlar bolalar jismoniy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ushbu o‘yinlar orqali bola tanasi chiniqadi, mushaklari mustahkamlanadi va harakat koordinatsiyasi yaxshilanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o‘yinlar motorika rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ular bola harakatlarining aniq va muvozanatli bo‘lishini ta’minlaydi.

Bolalar o‘yin orqali o‘zlarining jismoniy imkoniyatlarini sinab ko‘radilar va ularni takomillashtirishga intiladilar. Harakatli o‘yinlar bolaning tezkor fikrlashiga ham yordam beradi. Masalan, "Quvlashmachoq" yoki "Tovuq va tulki" kabi o‘yinlar bolani tezkor harakat qilishga, to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Bunday o‘yinlar faqat jismoniy rivojlanishga emas, balki ruhiy holatga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ular bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi.

Harakatli o‘yinlar bolalarni jamoa bo‘lib ishlashga o‘rgatadi. Bolalar o‘yin davomida bir-birlariga yordam berishni, hamkorlik qilishni va o‘zaro hurmatni tushunib yetadilar. Bu esa ularning kelajakda jamiyatga moslashishiga va samarali muloqot qilishiga yordam beradi. Pedagoglar harakatli o‘yinlarni bolalar yoshiga mos ravishda tanlashlari, ularning qiziqishlarini inobatga olishlari lozim.

Sport o‘yinlarining maktabgacha ta’limdagi o‘rni

Sport o‘yinlari maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni jismoniy tarbiyalashning ajralmas qismi hisoblanadi. Bunday o‘yinlar bolalarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy va axloqiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Sport o‘yinlari bolaning iroda kuchini oshirishga, maqsad sari intilishiga, intizomli bo‘lishiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun sport o‘yinlari oddiy qoidalar asosida tashkil qilinishi lozim. Masalan, to‘p bilan o‘ynaladigan o‘yinlar bolaning qo‘l va ko‘z muvofiqligini rivojlantiradi, yugurish bilan bog‘liq o‘yinlar esa chidamlilik va epchillikni oshiradi. Sport o‘yinlari bolaning ijtimoiylashuv jarayoniga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jamoaviy o‘yinlarda bola o‘z o‘rnini tushunadi, boshqalarga yordam berishni o‘rganadi va raqibiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni shakllantiradi.

Sport o‘yinlari orqali bolalar o‘z qobiliyatlarini aniqlaydilar. Ba’zi bolalar yugurishga, boshqalari sakrashga yoki to‘p bilan o‘ynashga ko‘proq qiziqish bildiradi. Bu esa ularning keyinchalik sportning qaysi turiga moyilligini aniqlashga yordam beradi. Pedagoglar sport o‘yinlarini o‘tkazishda bolalarni rag‘batlantirishlari va ularni harakatga undashlari kerak. Raqobat hissini to‘g‘ri yo‘naltirish orqali bolalarning o‘yin davomida bir-birlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishlarini ta’minlash muhimdir.

Milliy o‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati

Milliy o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu o‘yinlar nafaqat jismoniy faollikni oshiradi, balki bolalarni o‘z xalqining urf-odatlarini, madaniyati va qadriyatlarini bilan tanishtiradi. Bolalar milliy o‘yinlar orqali o‘z ona tilida fikrlashni, muloqot qilishni va jamoa bo‘lib harakat qilishni o‘rganadilar.

Milliy o‘yinlar asosan xalq an‘analariga asoslangan bo‘lib, ular asrlar davomida bolalarni tarbiyalash vositasi sifatida qo‘llanib kelgan. "Chillak", "Oq terakmi, ko‘k terak?", "Arqon tortish" kabi o‘yinlar bolalarning jismoniy chiniqishiga, epchillik va chaqqonlik kabi fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, bu o‘yinlar orqali bolalar jamoaviylik, do‘stlik, birdamlik kabi qadriyatlarini o‘zlashtiradilar.

Milliy o‘yinlarning yana bir muhim jihati – ular bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ko‘pgina milliy o‘yinlar mantiqiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va strategik rejalashtirishni talab qiladi. Masalan, “Chillak” o‘yinida bola aniq nishonga urish uchun diqqatni jamlashni, muvozanatni saqlashni va kuchni to‘g‘ri taqsimlashni o‘rganadi.

Pedagoglar milliy o‘yinlarni mashg‘ulotlar davomida faol qo‘llashlari lozim. Bu o‘yinlar orqali bolalar bir-birlari bilan yaqinlashadi, o‘zaro muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, milliy o‘yinlarni maktabgacha ta’lim muassasalarida muntazam o‘tkazish orqali bolalarga ajdodlari merosini o‘rgatish, ularni milliy madaniyatga hurmat ruhida tarbiyalash mumkin.

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tizimida harakatli, sport va milliy o‘yinlar bolalarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga beqiyos ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu o‘yinlar bolalarni harakatchan, chaqqon va epchil bo‘lishga o‘rgatish bilan birga, ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. Ayniqsa, harakatli o‘yinlar bolalarning umumiy motorikasini mustahkamlash, mushaklarini chiniqtirish va jismoniy faolligini oshirish uchun muhim sanaladi. Sport o‘yinlari esa bolalarni jamoaviy ishlashga, maqsad sari intilish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga o‘rgatadi. Ushbu o‘yinlar bolalarning irodasini mustahkamlaydi, intizom va mas’uliyat hissini shakllantiradi. Sport o‘yinlari orqali bolalar o‘z jismoniy imkoniyatlarini aniqlab, kelajakda qaysi sport turiga moyilligi borligini tushunib yetadilar. Milliy o‘yinlar esa bolalarga ajdodlar merosini o‘rgatishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu o‘yinlar orqali bolalar o‘z xalqining an’ana va urf-odatlarini bilan tanishadi, milliy qadriyatlarni anglaydi va ular bilan faxrlanish hissini rivojlantiradi. Milliy o‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, ular bolalarni do‘stona munosabatga, o‘zaro hurmat va birdamlikka o‘rgatadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ushbu o‘yinlarning samarali tashkil etilishi pedagoglardan puxta rejalashtirish, metodik yondashuv va bolalarning qiziqishlarini hisobga olishni talab etadi. O‘yinlarni tashkil qilishda bolalar xavfsizligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. O‘yin maydonchalari bolalar yoshiga mos bo‘lishi, barcha o‘yin elementlari xavfsizligi nazorat qilinishi lozim. Shunday qilib, maktabgacha ta’limda harakatli, sport va milliy o‘yinlarning qo‘llanilishi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, jismoniy va ruhiy salomatligining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ushbu o‘yinlarning muntazam tashkil etilishi kelajak avlodning sog‘lom, bilimli va madaniyatli bo‘lib voyaga yetishiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Melnikov, N. A. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o‘yinlar. – Moskva: Pedagogika, 2015.
2. Kostiuk, G. S. Bolalar sport o‘yinlari: Nazariya va amaliyot. – Sankt-Peterburg: Oliy ta’lim nashriyoti, 2018.

3. Jalilov, A. O‘zbek xalq o‘yinlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2016.
4. Artemova, L. V. Maktabgacha ta’limda o‘yin metodikasi. – Moskva: Prosveshchenie, 2019.
5. Piaget, J. Bolalar psixologiyasi va o‘yin faoliyati. – Nyu-York: Routledge, 2001.
6. Davydov, V. V. Bolalar uchun xavfsiz o‘yin muhiti yaratish asoslari. – Moskva: Nauka, 2017.
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta’lim Vazirligi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya va o‘yin faoliyati bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2020.
8. Vygotsky, L. S. O‘yin va bola rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 2013.
9. Smith, P. K. Children’s Play: Development and Learning. – London: Wiley-Blackwell, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Ta’lim Standarti. Maktabgacha ta’limda o‘yin faoliyatini tashkil etish bo‘yicha normativ hujjatlar. – Toshkent, 2021.

JISMONIY TARBIYA JARAYONIDA TA’LIM TARBIYA ASOSLARI

Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi
CHDPU MBJTS yo‘nalishi

Annotatsiya: Jismoniy tarbiya jarayonida ta’lim va tarbiya asoslari muhim ahamiyatga ega. Jismoniy tarbiya – bu nafaqat sog‘liqni saqlash, balki insonning axloqiy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim va tarbiya asoslari jismoniy tarbiya tizimining samarali bo‘lishi uchun muhim omillardan biridir. Ular jismoniy faollik va sportni muvaffaqiyatli tashkil etishda yordam beradi, shuningdek, talabalar va o‘quvchilarning jismoniy va axloqiy tarbiyasini rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, jismoniy faollik, psixologik yondashuvlar, sport turlari.

Jismoniy tarbiya jarayoni, o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga xizmat qiladigan muhim ta’lim jarayonlaridan biridir. Ushbu jarayon orqali nafaqat organizmni mustahkamlash, balki jamiyatga foydali fuqarolarni tarbiyalash ham ko‘zda tutiladi. Ta’lim-tarbiya asoslari jismoniy tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy tamoyillarni belgilaydi.

Jismoniy tarbiya jarayonining samarali bo‘lishi uchun bir qancha tamoyillar mavjud. Bu tamoyillar quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

Tartib va tizimlilik: Jismoniy tarbiya jarayoni rejalashtirilgan, tizimli va izchil bo‘lishi kerak. Har bir mashg‘ulot aniq maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning jismoniy holatini va rivojlanishini inobatga olgan holda tuziladi.

Doimiylik: Jismoniy tarbiya jarayoni muntazam amalga oshirilishi zarur. Doimiy mashqlar va jismoniy faollik organizmni mustahkamlash va sog‘liqni saqlash uchun juda muhim.

Individuallik: Har bir o'quvchining jismoniy va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ta'lim jarayonida shaxsiy yondashuvlar qo'llanilishi kerak.

Fizikaviy faollikning turli turlari: Jismoniy tarbiya nafaqat sport mashg'ulotlarini, balki turli xil jismoniy faoliyatlarni, masalan, jismoniy tayyorgarlikni, mushaklarni rivojlantirishni va dam olishni ham o'z ichiga oladi.

Tibbiy asoslangan yondashuv: Jismoniy tarbiya jarayonida jismoniy faollikning salbiy ta'sirlarini oldini olish va o'quvchilarning sog'lig'ini saqlash uchun tibbiy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarning jismoniy va ruhiy sog'ligini yaxshilashdir. Ularning turli sport faoliyatlariga qiziqishini oshirish, mustahkam va sog'lom tana yaratish, va umuman sog'lom hayot tarzini targ'ib qilishdir.

Jismoniy tarbiya ta'limining asosiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Jismoniy tayyorgarlikni oshirish.

O'quvchilarni turli sport turlari bilan tanishtirish va ular bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirish.

Sog'liqni saqlash va jismoniy faollikni oshirish.

Mehnat faoliyatiga, hayotga va jamiyatga moslashish uchun zarur bo'lgan jismoniy imkoniyatlarni yaratish.

Har tomonlama rivojlanishga erishish.

Jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilarning psixologik holati va motivatsiyasini hisobga olish zarur. Psixologik yondashuvlar yordamida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi, sportga bo'lgan qiziqishi va umuman jismoniy faoliyatga qarashlari yaxshilanadi. Psixologik tarbiya, o'quvchilarga muvaffaqiyatga erishish uchun ijobiy motivatsiya berish, ularni sportda yutuqlarga undash, va o'z qobiliyatlarini eng yaxshi tarzda namoyish etishlariga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi faqat mashg'ulotni o'tkazuvchi shaxs emas, balki o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatadigan, motivatsiya beradigan, pedagogik yondashuvni amalga oshiradigan shaxsdir. O'qituvchi o'z faoliyatida:

Mashg'ulotlarni har tomonlama rejalashtirishi,

O'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib, ular bilan alohida ishlashi,

O'quvchilarni ruhiy va jismoniy jihatdan rag'batlantirishi,

Ularni sportga bo'lgan qiziqishini oshirishi va ijtimoiy muhitda faol bo'lishlarini ta'minlashi zarur.

Jismoniy tarbiya jarayoni organizmning turli tizimlariga, ayniqsa yurak-qon tomir tizimiga, muskul-skelet tizimiga va nafas olish tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mashqlar orqali o'quvchilar stressni kamaytiradi, umumiy salomatlikni yaxshilaydi va kasalliklarning oldini olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya o'quvchilarning psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya jarayoni o'quvchilarning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilash, ular uchun sog'lom va faol hayot tarzini targ'ib qilish, jamiyatga foydali fuqarolarni tarbiyalash uchun muhimdir. Jismoniy tarbiya ta'limining asoslari, ya'ni tamoyillar,

maqsadlar va vazifalar o'qituvchining pedagogik yondashuvi bilan birga, jismoniy rivojlanishning har tomonlama samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Qodirov, T. (2008). Jismoniy tarbiya va sport metodikasi. Toshkent: O'zbekiston, 233 b.
2. Aminov, N. (2011). Jismoniy tarbiya va sog'liqni saqlash – Toshkent: O'zbekiston, 150 b.
3. Rahimov, A. (2015). Jismoniy tarbiya va psixologiya – Toshkent: Fan, 180 b.
4. Ismailov, F. (2013). Jismoniy tarbiya va uning ta'limdagi o'rni. Toshkent: Ta'lim, 220 b.
5. Saparov, A. (2017). Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi – Toshkent: O'zbekiston, 250 b.

OILADA BOLALARNI JISMONIY TARBIYALASH

Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi

CHDPU MBJTS yo'nalishi

Annotatsiya: "Oilada bolalarni jismoniy tarbiyalash" mavzusi bolalarning sog'lig'ini mustahkamlash, ular orasida jismoniy faollikni oshirish va oilaviy muhitda sportni targ'ib qilishda muhim ahamiyatga ega. Oilada bolalarni jismoniy tarbiyalash, nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish, balki bolalarni psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Jismoniy mashqlar va faoliyatlarning oilaviy shakllari bolalar uchun ta'lim, tarbiya va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'z o'rnini topadi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, jismoniy tarbiyalash, mashqlarni bajarish, jismoniy faolliklar, ota-onalar.

Jismoniy tarbiya — bu nafaqat bolalarning sog'lom bo'lishini ta'minlovchi, balki ularning ruhiy va intellektual rivojlanishiga ham yordam beradigan muhim omildir. Oilada bolalarni jismoniy tarbiyalash jarayoni nafaqat fizikalaviy mashqlarni bajarish, balki turli faoliyatlar orqali ular bilan muloqot qilish va jismoniy rivojlanishlarini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya bolalar uchun muhim bo'lib, ular nafaqat tananing kuchini oshirish, balki o'zini o'zi boshqarish, intizom va mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, oilada bolaning jismoniy tarbiyasi haqida g'amxo'rlik qilish uning psixologik holatini ham yaxshilaydi, o'zini ishonchli his qilishini ta'minlaydi va ijtimoiy faolligini oshiradi.

Bolalarni jismoniy tarbiyalashni boshlashda quyidagi asosiy tamoyillarga rioya qilish zarur:

Bolalar uchun jismoniy faollikni erta yoshdan boshlash juda muhimdir. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarni jig'ildon qilish, harakat qilishga undash va o'ynatish orqali ular jismoniy faollikni o'rganadi. Bolalar kattalashgan sayin, ular uchun oddiy mashqlar, o'yinlar, va sport faoliyatlarini tashkil qilish mumkin. Shu orqali bola nafaqat tanasini rivojlantiradi, balki o'zining hissiy holatini va ijtimoiy fazilatlarini ham shakllantiradi.

Sogʻlom tana: Jismoniy mashqlar va faolliklar bolalarning mushak va suyak tizimini rivojlantiradi, yurak va qon tomir tizimini kuchaytiradi, shu bilan birga immun tizimini mustahkamlaydi.

Ruhiy rivojlanish: Jismoniy faollik bolaning stressni kamaytiradi, hissiy barqarorlikni ta'minlaydi va yaxshiroq uyquga yordam beradi.

Ijtimoiy koʻnikmalar: Sport va oʻyinlar orqali bolalar guruhda ishlashni, boshqalar bilan oʻzaro munosabatlarni oʻrnatishni oʻrganadilar.

Intellectual rivojlanish: Jismoniy faollik bolalarning ongini rivojlantiradi, diqqatni jamlash va muammolarni hal qilish koʻnikmalarini yaxshilaydi.

Oilada bolalarni jismoniy tarbiyalashda ota-onalarning roli katta. Quyidagi maslahatlar oiladagi jismoniy tarbiyani samarali qilishda yordam beradi:

Jismoniy faollikni qiziqarli qilish: Bolalarga jismoniy mashqlarni qiziqarli tarzda taklif qilish zarur. Oʻyinlar orqali mashqlarni bajarish, masalan, toʻp oʻynash, yugurish, velosipedda sayr qilish yoki sport musobaqalarini tashkil etish bolalarning faoliyatga boʻlgan qiziqishini oshiradi.

Bolalar uchun oʻrnak boʻlish: Ota-onalar oʻzlari ham jismoniy faoliyatga jalb qilingan boʻlishi kerak. Agar ota yoki ona sport bilan shugʻullanib, sogʻlom turmush tarzini amalga oshirsa, bola ham oʻrnak olib, faollikka qiziqadi.

Oila boʻylab jismoniy faollik: Birgalikda sayr qilish, velosipedda yurish yoki sport oʻyinlari oʻynash oila aʼzolarini birlashtiradi va bolaga hayotdagi jismoniy faollikning muhimligini oʻrgatadi.

Bola yoshi va rivojlanishiga qarab, jismoniy mashqlarni turli darajalarda taklif etish zarur.

Masalan: Yangi tugʻilgan chaqaloqlar: Ular uchun oddiy jigʻildonlar, oʻyinqoʻllar va baʼzi harakatlarni qilish yordamida ularni jismoniy faoliyatga jalb qilish mumkin.

Kichik bolalar (3-7 yosh): Ushbu yoshdagi bolalar uchun koʻproq oʻyinlar va harakatli faoliyatlar (masalan, toʻp bilan oʻynash, yugurish, sakrash) yaxshi boʻladi. Bu ular uchun quvnoq va qiziqarli boʻlishi kerak.

Yosh oʻsmirlar (8-14 yosh): Oʻsmirlar uchun jismoniy faolliklarni sport mashgʻulotlari, jismoniy mashqlar va jismoniy kuchni oshirishga qaratilgan mashqlarni taklif qilish mumkin.

Bolalarga jismoniy tarbiya orqali oʻz muvaffaqiyatlarini kutib olish va erishilgan natijalarni qadrlashni oʻrgatish zarur. Har bir kichik yutuqni maqtash va ragʻbatlantirish bolaning motivatsiyasini oshiradi va uni yanada koʻproq faoliyatga jalb qiladi.

Oilada bolalarni jismoniy tarbiyalash, nafaqat ularning jismoniy sogʻligʻini yaxshilaydi, balki ruhiy va ijtimoiy rivojlanishlariga ham yordam beradi. Ota-onalar oʻzlarining faol ishtiroki va jismoniy tarbiya sohasida koʻrsatgan eʼtibori bolalar uchun muhim oʻrnak boʻlib, ularga sogʻlom turmush tarzini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalangan adabiyotlar

1. Xolmatov, B. (2015). Jismoniy tarbiya va sportni oʻqitish metodikasi. Toshkent: Oʻzbekiston davlat nashriyoti.

2. Yusupov, A. (2017). Bolalarning jismoniy rivojlanishi va tarbiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Sattorov, Sh. (2013). Oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish. Toshkent: Ma'naviyat.

BOLALAR JISMONIY TARBIYASIDA TA'LIM TARBIYA BERISH TAMOYILLARI

To'lqinova Firuza Asqar qizi
CHDPU MBJTS yo'nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar jismoniy tarbiyasi, ularning sog'lom rivojlanishi va organizmning turli tizimlarining to'g'ri ishlashini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiya, nafaqat sog'liqni mustahkamlash, balki bolalarning shaxsiyati, ruhiy va aqliy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bolalar jismoniy tarbiyasida ta'lim va tarbiya berishning tamoyillari, ularning jismoniy faolligini rag'batlantirish va jismoniy salomatlikni yaxshilashni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, jismoniy, berish, ruhiy , aqliy , shaxsiy, sog'lom, qobiliyat,sport

Bolalar Jismoniy Tarbiyasida Ta'lim-Tarbiya Berish Tamoyillari Bolalar jismoniy tarbiyasi — bu nafaqat ularning jismoniy salomatligini mustahkamlash, balki ruhiy va aqliy rivojlanishini ta'minlash, shaxsiy qobiliyatlarini oshirishga ham xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya jarayoni bolalarga sog'lom turmush tarzini o'rgatish, ularni jismoniy mashqlar orqali faollashtirish, shuningdek, ularning jismoniy imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu jarayonda o'qituvchi va murabbiylarning roli juda katta. Bolalar uchun jismoniy tarbiya faqatgina sport mashg'ulotlari bilan cheklanmay, balki ularning butun hayoti davomida to'g'ri odatlarni shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

Jismoniy Tarbiyada Ta'lim-Tarbiya Tamoyillari; Bolalar jismoniy tarbiyasida ta'lim va tarbiya berishning bir qator asosiy tamoyillari mavjud. Ularning har biri bolalarning rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan va jismoniy faollikni samarali tarzda oshirishga yordam beradi. Quyidagi tamoyillarni ko'rib chiqamiz:

Faoliyatning Tizimliliigi Tamoyili; Jismoniy tarbiya tizimli va muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak. Bolalar har kuni yoki haftaning ma'lum kunlarida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi lozim. Ushbu tamoyilga amal qilish orqali jismoniy salomatlikni yaxshilash, sportga qiziqishni oshirish va organizmning bardoshlilikini rivojlantirish mumkin.

Yoshga Mosligi Tamoyili; Jismoniy mashqlar va sport turlari bolalarning yoshiga mos ravishda tanlanishi lozim. Har bir yosh davri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bolalarning fiziologik va psixologik holatini inobatga olish zarur. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilariga oddiy jismoniy mashqlar va o'yinlar ko'proq mos keladi, kattaroq yoshdagi bolalar uchun esa murakkab va jismoniy yuki ko'proq bo'lgan mashqlar tavsiya etiladi.

Xavfsizlikni Ta'minlash Tamoyili; Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalarning xavfsizligini ta'minlashni talab qiladi. Mashqlar jarayonida jismoniy shikastlanishlarning

oldini olish uchun ehtiyotkorlik bilan yondashish, zarur sport anjomlari va xavfsizlik choralariga rioya qilish zarur. Shuningdek, o'qituvchi yoki murabbiy bolalarni to'g'ri texnikaga o'rgatishi, jismoniy mashqlarni to'g'ri bajarishlarini ta'minlashi kerak.

Jismoniy mashqlar bolalar uchun qiziqarli bo'lishi lozim. Ammo, shu bilan birga, bolaning organizmi haddan tashqari charchamasligi va ortiqcha yuklanmasligi kerak. Bu tamoyil jismoniy mashqlarni va dam olishni o'zaro muvofiqlashtirishni talab qiladi. Doimiy ravishda jismoniy faollik bolalarning jismoniy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu sababli dam olish vaqtlarini alohida e'tiborga olish zarur.

Bolalarni Rag'batlantirish va Motivatsiya Tamoyili; Bolalar jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga qiziqish va motivatsiya bilan yondashishi lozim. Ularning jismoniy faolligini rag'batlantirishda o'qituvchilar va murabbiylarning roli juda katta. O'qituvchi bolalar bilan doimiy muloqot qilib, ularga o'z maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan ishonchni berishi, muvaffaqiyatlarini qadrlashi va ularga rag'bat ko'rsatishi kerak.

Shaxsiy Qobiliyatlarni E'tiborga Olish Tamoyili; Bolalarning jismoniy imkoniyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida har bir bolaning qobiliyati va salohiyatini hisobga olish zarur. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari shaxsiy yondashuvni talab qiladi. Har bir bola uchun maxsus mashqlar va dasturlar tuzish, ularning individual ehtiyojlariga javob berish muhimdir.

Tashkiliy Va Jamoaviy Ish Tamoyili; Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida bolalar o'rtasida jamoaviy ishni rivojlantirish muhimdir. Jamoada ishlash, birgalikda maqsadga erishish, bir-biriga yordam berish va sog'lom raqobatni rivojlantirish bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Bu tamoyil bolalarda do'stlik, hamkorlik va sportdagi muvaffaqiyatga erishish istagini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bolalar jismoniy tarbiyasida ta'lim va tarbiya berishning tamoyillari bolalarning jismoniy va aqliy rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Ushbu tamoyillar nafaqat sog'liqni saqlashni, balki bolalarning shaxsiy xususiyatlarini, ijtimoiy ko'nikmalarini va jamoaviy ishdagi muvaffaqiyatlarini rivojlantirishni maqsad qiladi. Bolalarga sportni sevimli mashg'ulot sifatida tanishtirish, ularni o'z salohiyatini amalga oshirishga undash va ularning har birining ehtiyojlariga mos keladigan mashqlarni taqdim etish jismoniy tarbiya muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. "Bolalar jismoniy tarbiyasi asoslari" – Toshkent, 2015.
2. U. I. Yuldashev, "Jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslari" – Tashkent: Fan, 2012.
3. A. B. Xayrullayev, "Bolalar sporti va uning rivojlanish yo'llari" – Tashkent: O'qituvchi, 2016.
4. K. I. Ibrohimov, "Jismoniy tarbiyada ta'lim metodikasi" – Tashkent: O'zbekiston, 2017.
5. S. Sh. Raximov, "Bolalar jismoniy tarbiyasi metodikasi" – Tashkent: Ma'naviyat, 2014.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMI

Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi

CHDPU MBJTS yo‘nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi va uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Bu tizim o‘qituvchilik kasbi uchun zarur bo‘lgan metodik va texnologik innovatsiyalarni qo‘llashga, shuningdek, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy, pedagogik, metodlar, texnologiyalar, kreativ, innovatsion, ta’lim

Hozirgi kunda ta’lim sohasida yangi talablar va o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bu jarayonda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Innovatsion faoliyat nafaqat o‘quvchilarni, balki o‘qituvchilarni ham o‘zgaruvchan jamiyat va ta’lim tizimiga moslashishga, zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo‘llashga, o‘quv jarayonida kreativ va tizimli yondashuvlarni rivojlantirishga undaydi. Innovatsiyalarni ta’lim sohasida amaliyotga tatbiq etish bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi ta’limning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlanish jarayoni ko‘p bosqichli, murakkab va uzluksiz rivojlanishni talab etuvchi jarayon hisoblanadi. Bu jarayonning asosiy maqsadi — o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga innovatsion yondashuvlarni qo‘llashni, pedagogik metodlarni o‘zlashtirishni va o‘quv jarayonini yanada samarali qilishni ta’minlashdir. Innovatsiyalar nafaqat yangi texnologiyalarni, balki pedagogik fikrni rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o‘qituvchining ijodiy yondashuvi, ilmiy izlanishlari va pedagogik tajribasi muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlashda pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish asosiy yo‘nalishlardan biridir. O‘qituvchi ta’lim jarayonida o‘quvchilarni samarali o‘qitish va ularni to‘g‘ri yo‘naltirish uchun zamonaviy pedagogik metodlarni, texnikalarni va strategiyalarni bilishi kerak. Shuningdek, o‘qituvchi o‘z faoliyatida pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni o‘rganishi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishni o‘zlashtirishi zarur. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, masalan, interaktiv ta’lim, masofaviy ta’lim va gamifikatsiya kabi usullar o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.

O‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda ilmiy izlanishlar olib borish muhim o‘rin tutadi. Ta’lim tizimi innovatsiyalarni joriy etish uchun o‘qituvchilarni ilmiy va tadqiqot faoliyatiga jalb qilish zarur. Bo‘lajak o‘qituvchilarni ilmiy tadqiqotlarga yo‘naltirish, ularni zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan tanishtirish va o‘quv metodikalarini o‘zgartirishga undash ta’lim sifatini oshiradi. O‘qituvchilarning ilmiy izlanishlarga faol ishtirok etishi,

o‘quv jarayonini yangi pedagogik yondashuvlar bilan boyitishga yordam beradi. Innovatsion pedagogik g‘oyalari ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Zamonaviy ta’limda axborot texnologiyalarining o‘rni juda katta. O‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda axborot texnologiyalarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Bo‘lajak o‘qituvchilarga zamonaviy axborot texnologiyalarini, multimediya va internet-resurslarni ta’lim jarayoniga qo‘llashni o‘rgatish muhim. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarga yanada interaktiv va samarali o‘quv muhitini yaratadi. Elektron ta’lim platformalaridan foydalanish, o‘quvchilarni raqamli texnologiyalar bilan tanishtirish, masofaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash o‘qituvchining innovatsion faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion faoliyat bo‘lajak o‘qituvchilardan kreativ fikrlashni talab qiladi. O‘qituvchilar innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqishda va amaliyotga tatbiq etishda o‘zlarining ijodiy fikrlash qobiliyatini namoyon etishlari kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarda ham kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

O‘qituvchilarni yangi pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqishga undash, ularga yangi ta’lim texnologiyalarini joriy etishda yordam berish, innovatsion fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni o‘tkazish zarur.

Tayyorlash Tizimining Shart-Sharoitlari

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi samarali ishlashi uchun bir qator shart-sharoitlar zarur. Ularning orasida:

Pedagogik ta’lim dasturlarini yangilash – Innovatsion faoliyatni qo‘llashga yo‘naltirilgan yangi pedagogik dasturlar ishlab chiqish.

O‘qituvchilarga doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish – O‘qituvchilarning malakasini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganish, seminarlar va treninglar tashkil etish.

Zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar yaratish – Innovatsion yondashuvlar asosida yangi o‘quv-uslubiy materiallar ishlab chiqish va ularni keng tarqatish.

Tadqiqot bazasini rivojlantirish – Ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish, o‘qituvchilarga innovatsion g‘oyalarni yaratishda yordam berish.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga yordam beradi. Innovatsion faoliyat o‘qituvchilarni nafaqat pedagogik bilimlar bilan ta’minlash, balki ularning kreativ fikrlash, ilmiy izlanishlar olib borish va yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yo‘naltirilgan. Bu jarayon o‘qituvchining kasbiy malakasini oshiradi, shuningdek, ta’lim tizimining sifatini yaxshilaydi. Innovatsion faoliyatni o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga muvaffaqiyatli tatbiq etish ta’lim muassasalarida sifatli o‘qitishni ta’minlaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Qosimova, N. (2020). Kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Kholmuhamedov, M., & Turg‘unov, S. (2019). Pedagogik innovatsiyalar: nazariya va amaliyot. Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Jumaeva, X. (2021). Innovatsion pedagogika: o‘qituvchilarni tayyorlashning yangi yo‘llari. Tashkent: Akademnashr.
4. Kholmatov, M. (2022). Ta’lim tizimidagi innovatsiyalar va ularni joriy etish. Tashkent: Science Press.
5. Karimov, B. (2018). Pedagogik faoliyatda innovatsion texnologiyalar. Tashkent: Yangi avlod.

KARTOSHKADA UCHROVCHI VIRUS VA VIRUSLI KASALLIKLAR

Turdiyeva Dilshoda Sobirjon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 4-kurs talabasi

Elektron pochta: turdiyevadilshoda83@gmail.com

Jovliyeva Dilfuza Tilovovna

b.f.f.d., (PhD, Chirchiq davlat pedagogika universiteti)

Annontatsiya: Kartoshka (*Solanum tuberosum* L.) qishloq xo‘jaligidagi muhim ekinlardan biri bo‘lib, uning hosildorligi va sifati turli kasalliklar, ayniqsa, virusli infeksiyalar ta’sirida pasayadi. Ushbu ilmiy ish kartoshkada uchraydigan asosiy virus va virusli kasalliklarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda kartoshka X virusi (PVX), kartoshka Y virusi (PVY), kartoshka barg burishish virusi (PLRV) va boshqa muhim viruslarning o‘simlik fiziologiyasiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, viruslarning tarqalish mexanizmlari, diagnostika usullari (ELISA, RT-PCR, elektron mikroskopiya) va profilaktik choralari haqida ma’lumotlar taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari kartoshka viruslariga qarshi kurashish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, virusga chidamli navlarni yaratish va integratsiyalangan himoya usullarini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so‘z: virusli kasalliklar, yuqori harorat, virusologiya sohasini yaratilishi, issiqxona o‘simliklari.

Annontation: Potato (*Solanum tuberosum* L.) is one of the most important agricultural crops, but its yield and quality are significantly affected by various diseases, particularly viral infections. This research focuses on the study of major viruses and viral diseases affecting potatoes. The study examines the impact of key viruses such as Potato Virus X (PVX), Potato Virus Y (PVY), and Potato Leafroll Virus (PLRV) on plant physiology. Additionally, it explores the mechanisms of virus transmission, diagnostic methods (ELISA, RT-PCR, electron microscopy), and preventive measures. The findings of this research are crucial for

developing effective strategies to combat potato viruses, including breeding virus-resistant varieties and improving integrated protection methods.

Key words: viral diseases, high, temperature virusology, the creation of greenhouse plants.

Kirish. Kartoshka (*Solanum tuberosum* L.) dunyo bo‘ylab eng muhim oziq-ovqat ekinlaridan biri hisoblanadi. Uning hosildorligi va sifati ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, virusli kasalliklar eng jiddiy tahdidlardan biri hisoblanadi. Kartoshka viruslari o‘simlik fiziologiyasiga zarar yetkazib, hosildorlikni sezilarli darajada kamaytiradi va tuberlarning sifatini pasaytiradi. Ushbu tezis kartoshkada uchraydigan asosiy virusli kasalliklar, ularning tarqalish usullari, diagnostikasi va oldini olish choralari haqida ma’lumot beradi.[1.3]

Kartoshka o‘simligida uchraydigan asosiy viruslar

Kartoshka o‘simligi turli xil viruslar tomonidan zararlanadi. Ularning eng muhimlari quyidagilar:

1. Kartoshka X virusi (Potato Virus X, PVX)

Belgilari: PVX infektsiyasi ba’zan simptomsiz kechadi, ammo mozaik dog‘lar, barglarning o‘rishdan to‘xtashi va rang o‘zgarishi kuzatilishi mumkin.

Tarqalishi: Kartoshka X virusi mexanik yo‘l bilan, ya’ni ish qurollari, inson qo‘llari yoki o‘simliklar o‘rtasidagi aloqa orqali yuqadi.

Hosildorlikka ta’siri: Kartoshka X virusi hosildorlikni 10–30% gacha kamaytirishi mumkin.[1.3]

2. Kartoshka Y virusi (Potato Virus Y, PVY)

Belgilari: Kartoshkaning barglarda mozaika, burishish, nekrotik dog‘lar va o‘simlikning umumiy rivojlanishining sustlashuvi.

Tarqalishi: Kartoshka virusi shira (Aphididae) hasharotlari orqali yuqadi.

Hosildorlikka ta’siri: Kartoshka Y virusi hosildorlikni 50% gacha hosil yo‘qotishiga sabab bo‘lishi mumkin.[1.1-1.6]

3. Kartoshka barg burishish virusi (Potato Leafroll Virus, PLRV)

Belgilari: Kartoshka barglarning qattiqlashishi va burishishi, o‘simliklarning past bo‘yi va ildizlarning kichikligi bilan namoyon bo‘ladi.

Tarqalishi: Kartoshka Y virusi asosan, shiralar orqali yuqadi

Hosildorlikka ta’siri: Bu virusning og‘ir holatlarida 70–90% gacha hosildorlik kamayishi mumkin.[1.4]

4. Kartoshka A virusi (Potato Virus A, PVA)

Belgilari: Kartoshka barglarda sariq-yashil mozaika paydo bo‘lishi, o‘rishning sekinlashishi.

Tarqalishi: Bu virus kontakt va zararlangan ko‘chatlar orqali yuqadi.

Hosildorlikka ta’siri: Kartoshka A virusi hosildorlikni 20–40% gacha kamaytirishi mumkin.

5. Kartoshka M virusi (Potato Virus M, PVM)

Belgilari: Kartoshka barglarning burishishi va jiddiy deformatsiyasini keltirib chiqarishi mumkin.

Tarqalishi: Kartoshka A virusi kontakt orqali, shuningdek, hasharot vektorlari orqali tarqaladi.

Hosildorlikka ta’siri: Bu virus tasiri natijasida o‘rtacha 30–50% gacha hosil yo‘qotilishi kuzatiladi.[1.5]

Virusli kasalliklarni aniqlash va diagnostikasi

Kartoshka virusli kasalliklarini aniqlashda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

Vizual diagnostika – Kasallik belgilari asosida aniqlash. Bu usul kam xarajat talab qilsa ham, har doim aniq natija bermaydi.

ELISA (Enzyme-Linked Immunosorbent Assay) – Virusga xos antitanalarni aniqlashga asoslangan immunologik usul.

RT-PCR (Reverse Transcription Polymerase Chain Reaction) – Virus genomining mavjudligini aniqlash uchun eng samarali va aniq usul.

Elektron mikroskopiya – Virus zarrachalarini bevosita aniqlash imkonini beradi.

Virusli kasalliklarning oldini olish va profilaktika choralari

Kartoshka viruslarining tarqalishini oldini olish va ularning zararini kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi:

1. Virusga chidamli kartoshka navlarini yaratish va ekish
Genetik modifikatsiya yoki seleksiya yo‘li bilan virusga chidamli navlarni ishlab chiqarish.

2. Sog‘lom urug‘lik materialidan foydalanish

Sertifikatlangan virusdan xoli kartoshka ko‘chatlarini ekish.

3. Vektor hasharotlarni nazorat qilish

Shiralar va boshqa vektorlarni insektitsidlar yoki biologik nazorat orqali kamaytirish.

4. Mexanik tarqalishning oldini olish

Ish qurollarini dezinfektsiya qilish va o‘simliklar bilan ishlash qoidalariga rioya qilish.

5. O‘simliklarni issiqlik bilan davolash (termoterapiya)

Yuqori harorat yordamida kartoshka urug‘lik materialini viruslardan tozalash.[1.2]

Xulosa

Kartoshka o‘simligining virusli kasalliklari dunyo bo‘ylab katta qishloq xo‘jalik muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu kasalliklar hosildorlikni pasaytiradi, mahsulot sifatiga zarar yetkazadi va fermerlar uchun iqtisodiy yo‘qotishlarga sabab bo‘ladi. Zamonaviy diagnostika usullari va integratsiyalangan nazorat choralari orqali virusli kasalliklarning tarqalishini kamaytirish mumkin. Viruslarga chidamli navlarni yaratish va ekologik jihatdan xavfsiz kurash usullarini rivojlantirish kelajakda bu muammoga samarali yechim bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar yoki internet tarmoqlari:

1.1. Shonazarova N.I. Kartoshka Y virusi (KYV) bilan zararlangan kartoshka o‘simliklarini aniqlash va ularni indikator o‘simliklarga ta’sirini o‘rganish. – Fars Publishers, 2023.

1.2. Usmonov S., Karimov B. Kartoshka viruslari va ularga qarshi samarali kurash choralari. – CyberLeninka, 2022.

1.3. Xudoyberdiyev I. Kartoshka X virusi: biologik xususiyatlari va o‘rganish usullari. – In-Academy, 2021.

1.4. Tursunov A., Abdurahmonov M. Kartoshka L-virusining biologik xarakteristikasi va sistematikasi. – ARES, 2020.

1.5. Valkonen J.P.T. Viruses: Economic Impact in Potato Crops. – Annual Review of Phytopathology, 2007.

1.6. Brunt A.A., Crabtree K. Plant Viruses Online: Potato Virus Y (PVY). – Cornell University, 2010.ARES.UZ

UO‘T: 635.611

**QORAQALPOG‘ISTON TUPROQ-IQLIM SHAROITIDA YETISHTIRISHGA
MOS QOVUN NAV NAMUNALARINI TANLASH**

Amanjolova Z.M.

**Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti tanyach
doktoranti**

Annotatsiya. Maqolada Nukus tumanida ertagi ekinda yetishtirishda eksportbop kichik vaznli qovunning Dakaro F1 duragayi (54,1 t/ga) hamda Lo‘nda xandalak №25 (44,4 t/ga), Kolxoznitsa (41,0 t/ga) va Kichkintoy (34,4 t/ga) yuqori tovarbop hosildorlikni namoyon qilganligi ilmiy asoslangan.

Abstract. The article describes the production of small-weight export-oriented melons in the Nukus district, including the Dakaro F1 hybrid (54.1 t/ha), Londa Khandalak No. 25 (44.4 t/ha), Kolkhoznitsa (41.0 t/ha), and Kichkintoy (34.0 t/ha) in the fairy-tale cultivation of the region.

Kalit so‘zlar: qovun, asosiy poya uzunligi, yon shoxlar soni va uzunligi, poyaning umumiy uzunligi, barg soni, eni, uzunligi va sathi, meva soni, eni, uzunligi, etining qalinligi va vazni, bir tupdagi hosil, umumiy va tovarbop hosildorlik.

Key words: melon, main stem length, number and length of side branches, total stem length, number of leaves, width, length and surface, number of fruits, width, length, flesh thickness and weight, yield per bush, total and marketable yield.

Kirish. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda sanoat va aholining qovunga bo‘lgan talablarini to‘la qondirishga strategik yondashib, bir qator rejalar, jumladan, ertagi va eksportbop qovun mahsulotlarini yetishtirish bo‘yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, Qoraqalpog‘iston tuproq-iqlim sharoitida eksportbop qovun mahsulotlarini yetishtirishda maqbul nav va duragaylarini tanlash hamda ertagi ekinda hosildorlikni oshirishda agrotexnikaga alohida e‘tibor qaratish lozim.

So‘ngi yilda Qoraqalpog‘iston tuproq-iqlim sharoitida mos qovun nav va duragaylarini tanlash va uni yetishtirish texnologiyasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari yetarlicha amalga oshirilmagan. Shu munosabat bilan ushbu dissertatsiya mavzusi doirasida ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish dolzarb hisoblandi.

Tadqiqot uslubi. Tadqiqotlarda qovunning O‘zbekistonda rayonlashtirilgan mahalliy seleksiyasiga mansub “Gurbek mestniy” (st), “Dilxush”, “Kichkintoy”, “Oltin

vodiy”, “Oltin tepa”, “Roxat”, “Suyunchi 2” navlari, “Ko‘k mag‘iz F1” duragayi hamda Niderlandiya seleksiyasiga mansub “Dakaro F1” duragayi, shuningdek, mahalliy istiqbolli “Zamcha № 20”, “Iftixor (L-160)”, “Lo‘nda xandalak №25”, “Malika №28”, “Oftob (L-161),” “Xandalak sariq №9/4”, “Shirali” va “Ertagi xandalak №24” navlari hamda Rossiya seleksiyasiga mansub “Kolxoznitsa” navi olindi.

Qovun nav namunalari 4 ta qaytariqli, 40 m² hisobli maydondan har bir namunada 40 dona va hisob-kitob ishlar 10 dona o‘simliklarda olib borildi. Tadqiqotlardagi qovun nav namunalari $\frac{210+70}{2} \times 70$ sm ekish sxemasida, urug‘larni aprel oyining 1-chi dekadasida ekishda olib borildi.

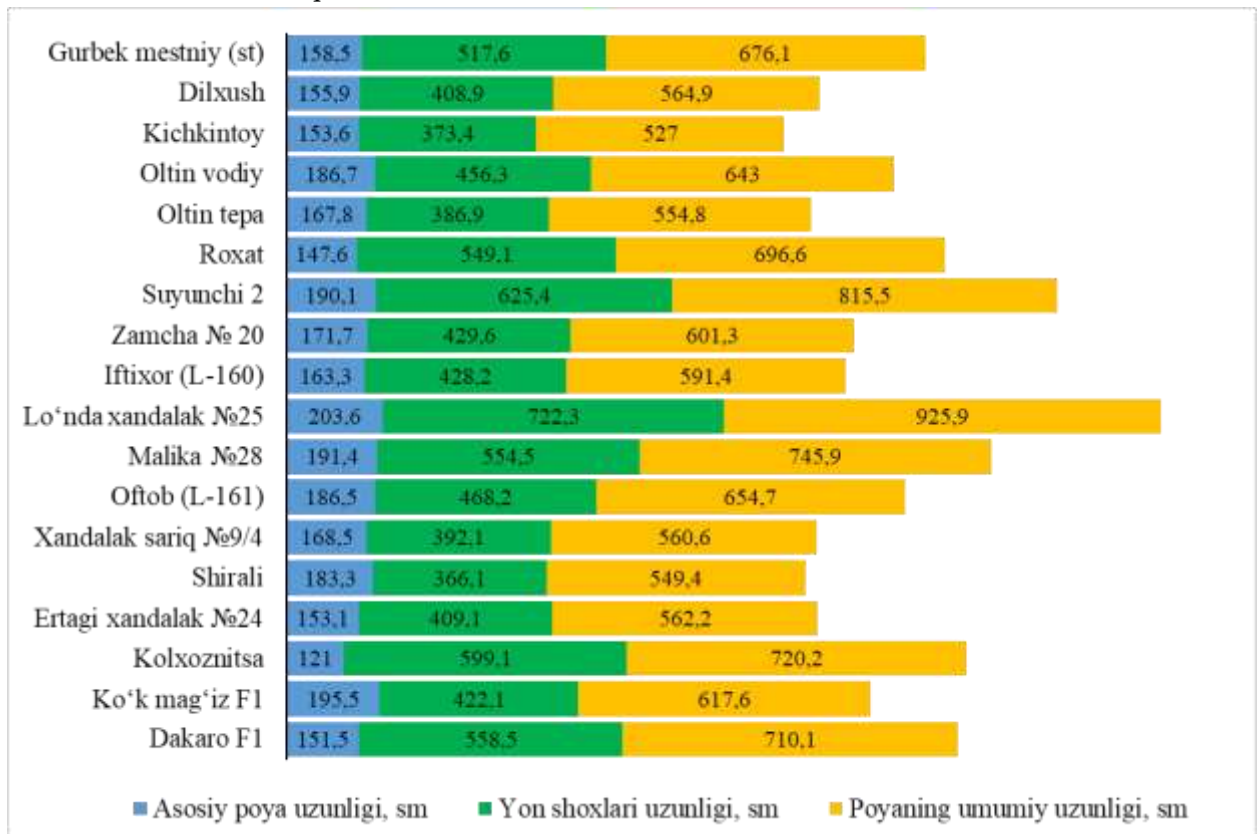
Dala tajribalari «Sabzavotchilik, polizchilik va kartoshkachilikda tajribalar o‘tkazish metodikasi» (B.J.Azimov, B.B.Azimov, 2002), «Методика полевого опыта в овощеводстве и бахчеводстве» (V.F.Belik, 1992) uslubiy qo‘llanmalari asosida olib borildi, tadqiqot natijalarining statistik tahlili «Excel 2010» va «Statistica 7.0 for Windows» kompyuter dasturida, 0,95% ishonchlilik oralig‘i bilan «Методика полевого опыта» (B.A.Dospexov, 1985) dispersion usuli bo‘yicha hisoblandi.

Tadqiqot natijalari. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning asosiy poya uzunligi Gurbek mestniy (st) navida – 158,5 sm bo‘lib, unga nisbatan uzun asosiy poya uzunligini Lo‘nda xandalak №25 (203,6 sm), Malika №28 (191,4 sm), Suyunchi 2 (190,1 sm), Oltin vodiy (186,7 sm), Oftob (L-161) (186,5 sm), Shirali (183,3 sm) navlarida hamda Ko‘k mag‘iz F1 (195,5 sm) duragayida aniqlandi. Bunda, asosiy poya uzunligi mos ravishda 45,1; 37,0; 32,9; 31,6; 28,2; 28,0 va 24,8 sm uzun bo‘lganligi ma’lum bo‘ldi. Shuningdek, asosiy poya uzunligini 13,2; 10,0; 9,3 va 4,8 sm uzunroq Zamcha № 20 (171,7 sm), Xandalak sariq №9/4 (168,5 sm), Oltin tepa (167,8 sm) va Iftixor (L-160) (163,3 sm) navlarida shakllanganligi aniqlandi. Aksincha, qovun nav namunalari 2,6; 4,9; 7,0; 10,9; 37,5 va 5,4 sm kichik asosiy poya uzunligini Dilxush (155,9 sm), Kichkintoy (153,6 sm), Ertagi xandalak №24 (153,1 sm), Roxat (147,6 sm) va Kolxoznitsa (121,0 sm) navlarida hamda Dakaro F1 (151,5 sm) duragayida qayd qilindi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning asosiy poya uzunligi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 4,3$ sm va $Sx\% = 2,5$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning yon shoxlar soniga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 3,3 dona bo‘lgan bo‘lsa, unga nisbatan 3,0-2,1 donga ko‘p yon shoxlar soni Lo‘nda xandalak №25 (6,3 dona), Kolxoznitsa (5,9 dona) va Suyunchi 2 (5,4 dona) navlarida, 1,8-1,0 donaga ko‘p yon shoxlar soni Roxat (5,1 dona), Xandalak sariq №9/4 (4,9 dona), Ertagi xandalak №24 (4,7 dona), Oltin vodiy (4,5 dona) va Malika №28 (4,3 dona) navlarida hamda 0,9-0,3 donaga ko‘p yon shoxlar soni Ko‘k mag‘iz F1 (4,2 dona) va Dakaro F1 (4,2 dona) duragaylarida, shuningdek, Oftob (L-161) (4,1 dona), Oltin tepa (4,0 dona), Dilxush (4,0 dona), Shirali (3,9 dona), Kichkintoy (3,9 dona), Zamcha № 20 (3,6 dona) va Iftixor (L-160) (3,6 dona) navlarida shakllanganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning yon shoxlar soni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,11$ dona va $Sx\% = 2,4$ % tashkil qildi (1-rasm).

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning yon shoxlar uzunligi Gurbek mestniy (st) navida – 517,6 sm bo‘lib, unga nisbatan 204,7 va 107,8 sm uzun yon shoxlar Lo‘nda xandalak №25 (722,3 sm) va Suyunchi 2 (625,4 sm) navlari, Kolxoznitsa (599,1 sm), Malika №28

(554,5 sm) va Roxat (549,1 sm) navlari hamda Dakaro F1 (558,5 sm) duragayi esa mos ravishda 81,5; 36,9; 31,5 va 40,9 sm uzun yon shoxlar shakllanganligi aniqlandi. Biroq, qovunning Oftob (L-161) (468,2 sm), Oltin vodiy (456,3 sm), Zamcha № 20 (429,6 sm), Iftixor (L-160) (428,2 sm) navlari va Ko‘k mag‘iz F1 (422,1 sm) duragayi (mos ravishda) – 49,4; 61,3; 88,0; 89,4 va 95,5 sm kichik yon shoxlar uzunligini namoyon qilgan bo‘lsa, Ertagi xandalak №24 (409,1 sm), Dilxush (408,9 sm), Xandalak sariq №9/4 (392,1 sm), Oltin tepa (386,9 sm), Kichkintoy (373,4 sm) va Shirali (366,1 sm) navlari mos ravishda 108,5; 108,7; 125,5; 130,7; 144,2 va 151,5 sm kichik yon shoxlar uzunligi qayd qilindi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning yon shoxlar soni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 10,3$ sm va $Sx\% = 2,1\%$ tashkil qildi.

1-rasm. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning asosiy poya uzunligi, yon shoxlar soni va uzunligi (2022-2024 yy.)

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning poyaning umumiy uzunligiga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 158,5 sm bo‘lib, unga nisbatan Lo‘nda xandalak №25 (203,6 sm), Malika №28 (191,4 sm), Suyunchi 2 (190,1 sm) navlari va Ko‘k mag‘iz F1 (195,5 sm) duragayi (mos ravishda) – 45,1; 32,9; 31,6 va 37,0; sm, Oltin vodiy (186,7 sm), Oftob (L-161) (186,5 sm) va Shirali (183,3 sm) navlari esa – 28,2; 28,0 va 24,8 sm, shuningdek, Zamcha № 20 (171,7 sm), Xandalak sariq №9/4 (168,5 sm), Oltin tepa (167,8 sm), Iftixor (L-160) (163,3 sm) navlari – 13,2; 10,0; 9,3 va 4,8 sm uzun umumiy poyalarni shakllanganligi aniqlandi. Aksincha, Gurbek mestniy (st) naviga (158,5 sm) nisbatan Dilxush (155,9 sm), Kichkintoy (153,6 sm), Ertagi xandalak №24 (153,1 sm), Roxat (147,6 sm), Kolxoznitsa (121,0 sm) navlari va Dakaro F1 (151,5 sm) duragayi mos ravishda – 2,6; 4,9; 5,4; 10,9; 37,5 va 7,0 sm kichik umumiy poya uzunligini namoyon qildi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning yon

shoxlar soni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 13,2$ sm va $Sx\% = 2,0$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining bir tupdagi barg soniga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 262,2 dona shakllangan bo‘lsa, unga nisbatan 72,9; 71,4 va 23,7 donaga ko‘p barg soni Lo‘nda xandalak №25 (335,1 dona), Suyunchi 2 (333,6 dona) va Oltin vodiy (285,9 dona) navlari namoyon qildi. Qovunning Roxat (270,9 dona) va Malika №28 (270,7 dona) navlarida mos ravishda – 8,7 va 8,5 donaga ko‘p barg shakllanganligi aniqlandi. Biroq, qovunning Gurbek mestniy (st) naviga (262,2 dona) nisbatan Kolxoznitsa navi – 1,3 dona, Dakaro F1 (255,4 dona) duragayi – 6,8 dona, Oftob (L-161) navi – 31,4 dona, Ko‘k mag‘iz F1 duragayi – 39,2 dona, Zamcha № 20 navi – 41,6 dona, Iftixor (L-160) navi – 47,0 dona, Dilxush navi – 55,3 dona, Xandalak sariq №9/4 navi – 57,1 dona, Ertagi xandalak №24 navi – 58,1 dona, Oltin tepa navi – 60,0 dona, Shirali navi – 62,2 dona va Kichkintoy navi – 71,3 donaga kam barg shakllanganligi ma’lum bo‘ldi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi barg soni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 6,0$ dona va $Sx\% = 2,5$ % tashkil qildi (1-jadval).

1-jadval

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining bir tupdagi barg soni, o‘lchami va sathi (2022-2024 yy.)

Nav namunalari nomi	Bir tupdagi barg soni, dona	Barg o‘lchami		Barg sathi		
		eni, sm	uzun-ligi, sm	bir dona, sm ²	bir tupda, m ²	maydon birligida, ming m ²
Gurbek mestniy (st)	262,2	18,4	16,4	151,3	3,98	40,6
Dilxush	206,9	14,9	13,4	99,3	2,09	21,3
Kichkintoy	190,9	13,4	10,4	70,0	1,35	13,8
Oltin vodiy	285,9	16,7	14,1	117,3	3,39	34,6
Oltin tepa	202,2	15,0	12,4	92,7	1,90	19,4
Roxat	270,9	14,7	12,1	88,6	2,39	24,4
Suyunchi 2	333,6	15,1	12,5	94,0	3,15	32,2
Zamcha № 20	220,6	15,6	13,0	101,7	2,27	23,2
Iftixor (L-160)	215,2	16,3	14,1	115,2	2,51	25,6
Lo‘nda xandalak №25	335,1	15,7	13,1	103,2	3,48	35,6
Malika №28	270,7	15,2	12,6	95,4	2,61	26,7
Oftob (L-161)	230,8	14,9	12,7	94,2	2,20	22,4
Xandalak sariq №9/4	205,1	16,4	14,3	117,6	2,45	25,0
Shirali	200,0	15,9	13,5	107,6	2,18	22,3
Ertagi xandalak №24	204,1	16,9	14,5	122,1	2,52	25,7
Kolxoznitsa	260,9	13,1	9,4	62,0	1,63	16,6
Ko‘k mag‘iz F1	223,0	16,1	14,6	117,8	2,65	27,0
Dakaro F1	255,4	12,3	11,0	67,8	1,74	17,7
EKF_{05}	6,0	0,31	0,27	2,6	0,05	0,5
$Sx\%$	2,5	2,0	2,1	2,6	2,2	2,2

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining barg eniga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 18,4 sm bo‘lib, unga nisbatan barcha qovun nav namunalari ensiz bargli ekanligi aniqlandi. Bunda, Gurbek mestniy (st) naviga (18,4 sm) nisbatan Ertagi xandalak №24 (16,9 sm), Oltin vodiy (16,7 sm), Xandalak sariq №9/4 (16,4 sm), Iftixor (L-160) (16,3 sm), Shirali (15,9 sm),

Lo‘nda xandalak №25 (15,7 sm), Zamcha № 20 (15,6 sm), Malika №28 (15,2 sm), Suyunchi 2 (15,1 sm), Oltin tepa (15,0 sm), Oftob (L-161) (14,9 sm), Dilxush (14,9 sm), Roxat (14,7 sm), Kichkintoy (13,4 sm) va Kolxoznitsa (13,1 sm) navlari mos ravishda – 1,5; 1,7; 2,0; 2,1; 2,5; 2,7; 2,8; 3,2; 3,3; 3,4; 3,5; 3,5; 3,7; 5,0 va 5,3 sm, shuningdek, qovunning Ko‘k mag‘iz F1 (16,1 sm) va Dakaro F1 (12,3 sm) duragaylari – 2,3 va 6,1 sm kichik barg eni namoyon qildi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning barg eni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,31$ sm va $Sx\% = 2,0$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning barg uzunligi tahlil qilinganda Gurbek mestniy (st) navida – 16,4 sm bo‘lib, aksincha, unga nisbatan qovunning Ko‘k mag‘iz F1 (14,6 sm) va Dakaro F1 (11,0 sm) duragaylari – 1,8 va 5,4 sm, shuningdek, Ertagi xandalak №24 (14,5 sm), Xandalak sariq №9/4 (14,3 sm), Oltin vodiy (14,1 sm), Iftixor (L-160) (14,1 sm), Shirali (13,5 sm), Dilxush (13,4 sm), Lo‘nda xandalak №25 (13,1 sm), Zamcha № 20 (13,0 sm), Oftob (L-161) (12,7 sm), Malika №28 (12,6 sm), Suyunchi 2 (12,5 sm), Oltin tepa (12,4 sm), Roxat (12,1 sm), Kichkintoy (10,4 sm) va Kolxoznitsa (9,4 sm) navlari esa – 1,9-7,0 sm kichik barg uzunligini namoyon qildi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning barg uzunligi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,27$ sm va $Sx\% = 2,1$ % tashkil qildi.

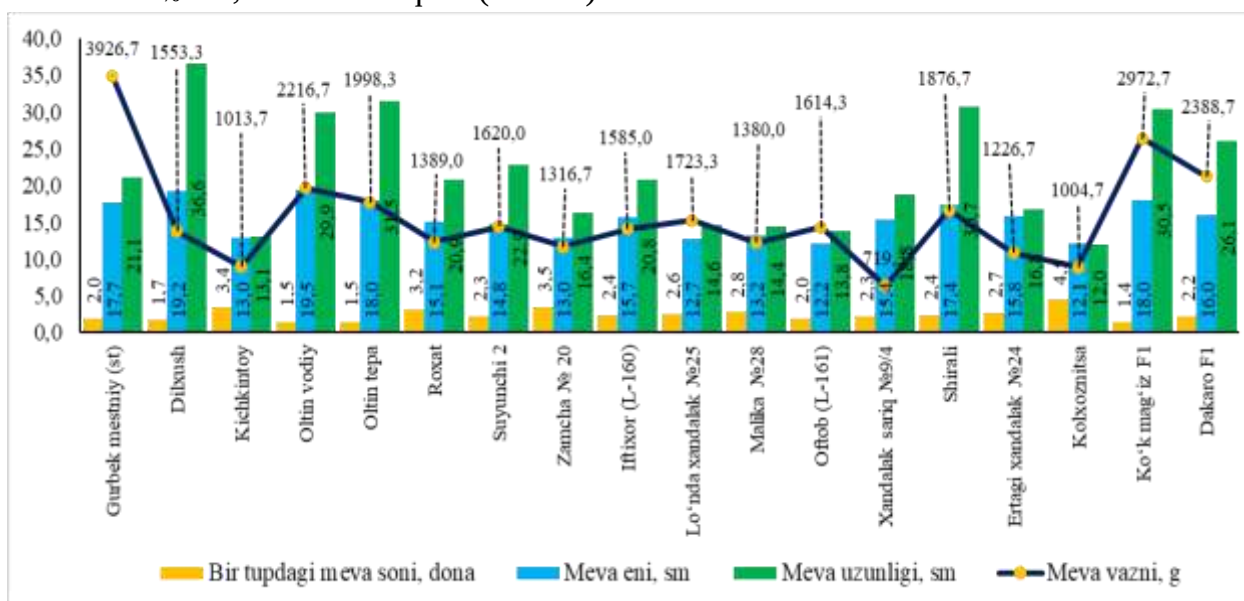
Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir dona barg sathi Gurbek mestniy (st) navida – 151,3 sm² bo‘lib, unga nisbatan 29,2-36,1 sm² kichik barg sathini Ertagi xandalak №24 (122,1 sm²), Xandalak sariq №9/4 (117,6 sm²), Oltin vodiy (117,3 sm²), Iftixor (L-160) (115,2 sm²) navlari va Ko‘k mag‘iz F1 (117,8 sm²) duragayi, Shirali (107,6 sm²), Lo‘nda xandalak №25 (103,2 sm²) va Zamcha № 20 (101,7 sm²) navlari esa – 43,7-49,6 sm², Dilxush (99,3 sm²), Malika №28 (95,4 sm²), Oftob (L-161) (94,2 sm²), Suyunchi 2 (94,0 sm²) va Oltin tepa (92,7 sm²) navlari – 52,0-58,6 sm², Roxat navi (88,6 sm²) – 62,7 sm², shuningdek, Kichkintoy (70,0 sm²) va Kolxoznitsa (62,0 sm²) navlari hamda Dakaro F1 (67,8 sm²) duragayi (mos ravishda) – 81,3; 89,3 va 83,5 sm² kichik barg sathiga ega ekanligi ma’lum bo‘ldi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir dona barg sathi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,26$ sm² va $Sx\% = 2,6$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi barg sathi tahlil qilinganda Gurbek mestniy (st) naviga (3,98 m²) nisbatan bir tupdan 0,5-0,8 m² kichik barg sathini Lo‘nda xandalak №25 (3,48 m²), Oltin vodiy (3,39 m²) va Suyunchi 2 (3,15 m²) navlari, bir tupdan 1,3-1,9 m² kichik barg sathini esa – Ko‘k mag‘iz F1 (2,65 m²) duragayi hamda Malika №28 (2,61 m²), Ertagi xandalak №24 (2,52 m²), Iftixor (L-160) (2,51 m²), Xandalak sariq №9/4 (2,45 m²), Roxat (2,39 m²), Zamcha № 20 (2,27 m²), Oftob (L-161) (2,2 m²), Shirali (2,18 m²) va Dilxush (2,09 m²) navlari, shuningdek, bir tupdan 2,1-2,6 m² kichik barg sathi Oltin tepa (1,9 m²), Kolxoznitsa (1,63 m²), Kichkintoy (1,35 m²) navlari hamda Dakaro F1 (1,74 m²) duragayida shakllanganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi barg sathi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,05$ m² va $Sx\% = 2,2$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning maydon birligidagi barg sathiga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) naviga (40,6 ming m²) nisbatan Lo‘nda xandalak №25 (35,6 ming m²), Oltin vodiy (34,6 ming m²) va Suyunchi 2 (32,2 ming m²) navlari mos ravishda – 5,0; 6,0 va 8,4 ming m², qovunning Ko‘k mag‘iz F1 (27,0 ming m²) duragayi hamda Malika №28 (26,7 ming

m²), Ertagi xandalak №24 (25,7 ming m²), Iftixor (L-160) (25,6 ming m²), Xandalak sariq №9/4 (25,0 ming m²), Roxat (24,4 ming m²), Zamcha № 20 (23,2 ming m²), Oftob (L-161) (22,4 ming m²), Shirali (22,3 ming m²), Dilxush (21,3 ming m²) navlari – 13,6-19,3 ming m², shuningdek, Oltin tepa (19,4 ming m²), Kolxoznitsa (16,6 ming m²), Kichkintoy (13,8 ming m²) navlari va Dakaro F1 (17,7 ming m²) duragayi mos ravishda – 21,2; 24,0; 26,8 va 22,9 ming m² kichik barg sathiga ega bo‘lganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning maydon birligidagi barg sathi matematik va statistik ishlov berilganda EKF₀₅ – 0,5 ming m² va Sx% – 2,2 % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi meva soniga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 2,0 dona meva shakllangan bo‘lsa, unga nisbatan Kolxoznitsa (4,5 dona), Zamcha № 20 (3,5 dona), Kichkintoy (3,4 dona) va Roxat (3,2 dona) navlarida bir tupdagi meva soni (mos ravishda) – 2,5; 1,5; 1,4 va 1,2 donaga ko‘p bo‘lganligi aniqlandi. Qovunning Malika №28 (2,8 dona), Ertagi xandalak №24 (2,7 dona), Lo‘nda xandalak №25 (2,6 dona), Iftixor (L-160) (2,4 dona), Shirali (2,4 dona), Suyunchi 2 (2,3 dona), Xandalak sariq №9/4 (2,3 dona) navlari va Dakaro F1 (2,2 dona) duragayida esa Gurbek mestniy (st) naviga (2,0 dona) nisbatan 0,8...0,2 dona oraliq‘ida mevalar shakllanganligi ma‘lum bo‘ldi. Aksincha, Gurbek mestniy (st) naviga (2,0 dona) nisbatan bir tupdan 0,8...0,2 dona oraliq‘ida kam meva soni Dilxush (1,7 dona), Oltin vodiy (1,5 dona), Oltin tepa (1,5 dona) navlarida hamda Ko‘k mag‘iz F1 (1,4 dona) duragayida bo‘lganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi meva soni matematik va statistik ishlov berilganda EKF₀₅ – 0,05 dona va Sx% – 2,1 % tashkil qildi (2-rasm).

2-rasm. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning meva soni, o‘lchami va vazni (2022-2024 yy)

Ertagi ekinda qovun nav namunalarning meva eni tahlil qilinganda enli mevalarni Oltin vodiy (19,5 sm) va Dilxush (19,2 sm) navlari namoyon qilgan bo‘lsa, Gurbek mestniy (st) naviga (17,7 sm) nisbatan 1,7-1,9 sm kichik meva eni Dakaro F1 (16,0 sm) duragayi va Ertagi xandalak №24 (15,8 sm) navi, qovunning Iftixor (L-160) (15,7 sm), Xandalak sariq №9/4 (15,4 sm), Roxat (15,1 sm), Suyunchi 2 (14,8 sm) navlari mos ravishda – 2,0; 2,3; 2,6 va 2,9

sm, Malika №28 (13,2 sm), Zamcha № 20 (13,0 sm), Kichkintoy (13,0 sm) navlari esa – 4,5; 4,7 va 4,7 sm, shuningdek, qovunning Lo‘nda xandalak №25 (12,7 sm), Oftob (L-161) (12,2 sm), Kolxoznitsa (12,1 sm) navlari – 5,0; 5,5 va 5,6 sm kichik meva eniga ega ekanligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning meva eni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,3$ sm va $Sx\% = 2,2$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining meva uzunligi tahlil qilinganda eng uzun mevani Dilxush (36,6 sm) va Oltin tepa (31,5 sm) shakllangan bo‘lsa, Gurbek mestniy (st) naviga (21,1 sm) naviga nisbatan mos ravishda – 15,5 va 10,4 sm katta ekanligi aniqlandi. Shuningdek, Gurbek mestniy (st) naviga (21,1 sm) naviga nisbatan Shirali (30,7 sm), Oltin vodiy (29,9 sm), Suyunchi 2 (22,9 sm) navlari hamda Ko‘k mag‘iz F1 (30,5 sm), Dakaro F1 (26,1 sm) duragayilari mos ravishda – 9,6; 8,8; 1,8; 9,4 va 5,0 sm uzunroq meva shakllanganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning meva uzunligi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,6$ sm va $Sx\% = 2,7$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining eng etli mevalarning Gurbek mestniy (st) navi (5,5 sm) namoyon qilib, aksincha, qovunning Ko‘k mag‘iz F1 va Dakaro F1 duragaylarida – 4,6 sm, Shirali navida – 4,2 sm, Iftixor (L-160) navida – 3,9 sm, Lo‘nda xandalak №25 va Oftob (L-161) navlarida – 3,7 sm, Oltin tepa, Oltin vodiy va Zamcha № 20 navlarida – 3,5 sm, Suyunchi 2 navida – 3,4 sm, Dilxush, Roxat, Kichkintoy va Kolxoznitsa navlarida – 3,3 sm, Ertagi xandalak №24 navida – 3,2 sm, Malika №28 navida – 3,1 sm hamda Xandalak sariq №9/4 navida – 2,9 sm qalinlikdagi meva etini shakllantirganligi aniqlandi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning mevasining etini qalinligi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,09$ sm va $Sx\% = 2,4$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining meva vazniga ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 3926,7 g bo‘lib, unga nisbatan 954,0 va 1538,0 g kichik meva vazni Ko‘k mag‘iz F1 (2972,7 g) va Dakaro F1 (2388,7 g) duragaylarida, 1710,0 va 1928,4 g kichik meva vazni Oltin vodiy (2216,7 g) va Oltin tepa (1998,3 g) navlarida aniqlandi. Shuningdek, Gurbek mestniy (st) naviga (3926,7 g) nisbatan 2050,0-3207,4 g kichik meva vazni Shirali (1876,7 g), Lo‘nda xandalak №25 (1723,3 g), Suyunchi 2 (1620,0 g), Oftob (L-161) (1614,3 g), Iftixor (L-160) (1585,0 g), Dilxush (1553,3 g), Roxat (1389,0 g), Malika №28 (1380,0 g), Zamcha № 20 (1316,7 g), Ertagi xandalak №24 (1226,7 g), Kichkintoy (1013,7 g), Kolxoznitsa (1004,7 g) hamda Xandalak sariq №9/4 (719,3 g) navlarida qayd qilindi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning meva vazni matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 54,2$ g va $Sx\% = 3,1$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalaridan bir tupdagi yuqori hosilni Gurbek mestniy (st) navida – 5,74 kg bo‘lib, unga nisbatan bir tupdan Dakaro F1 duragayi – 0,4 kg, Zamcha № 20 navi – 1,1 kg, Shirali navi – 1,2 kg, Lo‘nda xandalak №25 navi – 1,3 kg, Roxat navi – 1,3 kg, Ko‘k mag‘iz F1 navi – 1,5 kg, Kolxoznitsa navi – 1,6 kg, Malika №28 navi – 1,9 kg, Suyunchi 2 navi va Iftixor navi (L-160) navlari – 2,0 kg, Kichkintoy navi – 2,3 kg, Oltin vodiy navi – 2,4 kg, Oftob (L-161) navi – 2,5 kg, Ertagi xandalak №24 navi – 2,5 kg, Oltin tepa navi – 2,8 kg, Dilxush navi – 3,1 kg hamda Xandalak sariq №9/4 navi – 4,1 kg kam hosil shakllantirganligi ma’lum bo‘ldi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning bir tupdagi hosil matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 0,09$ kg va $Sx\% = 2,5$ % tashkil qildi.

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining umumiy hosildorlik Gurbek mestniy (st) navida – 58,6 t/ga bo‘lib, unga nisbatan vazni $0,5 < 1,0$ kg mevali Xandalak sariq №9/4 navi – 41,5 t/ga, Kichkintoy navi – 23,8 t/ga va Kolxoznitsa navi – 16,2 t/ga, vazni $1,1 < 1,5$ kg mevali Zamcha № 20 navi – 11,2 t/ga, Roxat navi – 13,5 t/ga, Malika №28 navi – 19,4 t/ga, Iftixor (L-160) navi – 20,2 t/ga, Dilxush navi – 31,5 t/ga va Ertagi xandalak №24 navi – 25,0 t/ga, vazni $1,6 < 2,0$ kg mevali Shirali navi – 12,4 t/ga, Lo‘nda xandalak №25 navi – 13,2 t/ga, Suyunchi 2 navi – 20,0 t/ga, Oftob (L-161) navi – 25,0 t/ga va Oltin tepa navi – 29,0 t/ga, vazni $2,1 < 3,0$ kg mevali Oltin vodiy navi – 24,0 t/ga, Ko‘k mag‘iz F1 duragayi – 15,0 t/ga va Dakaro F1 duragayi – 4,0 t/ga kam umumiy hosildorlikni namoyon qildi. Ertagi ekinda qovun nav namunalarning umumiy hosildorligi matematik va statistik ishlov berilganda $EKF_{05} = 1,0$ t/ga va $Sx\% = 2,5$ % tashkil qildi (2-jadval).

2-jadval

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining hosildorligi (2022-2024 yy.)

Nav namunalari nomi	Bir tupdagi hosil, kg	Hosildorlik, t/ga					Umumiy hosil- dagi tovarbop hosil ulushi, %
		umumiy	tovarbop				
			2022 yil	2023 yil	2024 yil	o‘rtacha	
Gurbek mestniy (st)	5,74	58,6	50,8	61,9	57,5	56,7	96,7
Dilxush	2,66	27,1	32,0	21,9	24,1	26,0	96,0
Kichkintoy	3,41	34,8	34,1	31,3	37,7	34,4	98,9
Oltin vodiy	3,39	34,6	31,4	32,6	36,3	33,4	96,6
Oltin tepa	2,90	29,6	27,2	26,5	32,5	28,7	97,0
Roxat	4,42	45,1	40,5	42,9	49,5	44,3	98,3
Suyunchi 2	3,78	38,6	33,6	42,3	38,3	38,0	98,6
Zamcha № 20	4,65	47,4	52,0	39,4	48,7	46,7	98,5
Iftixor (L-160)	3,76	38,4	42,8	37,6	33,0	37,8	98,5
Lo‘nda xandalak №25	4,45	45,4	34,7	49,6	48,7	44,4	97,9
Malika №28	3,84	39,2	41,5	39,2	34,9	38,5	98,3
Oftob (L-161)	3,29	33,6	20,4	42,3	36,4	33,1	98,2
Xandalak sariq №9/4	1,68	17,1	14,9	17,6	18,1	16,9	98,6
Shirali	4,52	46,2	55,2	40,5	40,5	45,4	98,4
Ertagi xandalak №24	3,29	33,6	25,7	35,9	36,7	32,7	97,6
Kolxoznitsa	4,15	42,4	43,5	35,4	44,1	41,0	96,8
Ko‘k mag‘iz F1	4,27	43,6	37,1	48,2	41,5	42,3	97,1
Dakaro F1	5,35	54,6	63,1	47,9	51,2	54,1	99,0
EKF ₀₅	0,09	1,0	1,5	1,6	1,5	1,0	-
Sx%	2,5	2,5	3,9	4,1	3,9	2,5	-

Ertagi ekinda qovun nav namunalarining tovarbop hosildorligi bo‘yicha 2022-2024 yillar bo‘yicha o‘rtacha vazni $0,5 < 1,0$ kg mevali Xandalak sariq №9/4 navida – 16,9 t/ga, Dilxush navida – 26,0 t/ga, Oltin tepa navida – 28,7 t/ga, vazni $1,1 < 1,5$ kg mevali Ertagi xandalak №24 navida – 32,7 t/ga, Oftob (L-161) navida – 33,1 t/ga, Oltin vodiy navida – 33,4 t/ga, Kichkintoy navida – 34,4 t/ga, Iftixor (L-160) navida – 37,8 t/ga, Suyunchi 2 navida – 38,0 t/ga, vazni $1,6 < 2,0$ kg mevali Malika №28 navida – 38,5 t/ga, Kolxoznitsa navida – 41,0 t/ga, Ko‘k mag‘iz F1 duragayi – 42,3 t/ga, Roxat navida – 44,3 t/ga, Lo‘nda xandalak №25 navida – 44,4 t/ga, vazni $2,1 < 3,0$ kg mevali Shirali navida – 45,4 t/ga, Zamcha № 20 navida

– 46,7 t/ga, Dakaro F1 duragayida – 54,1 t/ga va Gurbek mestniy (st) navida – 56,7 t/ga tashkil qildi.

Umumiy hosildagi tovarbop hosil ulushi ko‘ra, Gurbek mestniy (st) navida – 96,7 % namoyon qilgan bo‘lsa, qovunning Dakaro F1 duragayida – 99,0 %, Kichkintoy navida – 98,9 %, Xandalak sariq №9/4 va Suyunchi 2 navlarida – 98,6 %, Iftixor (L-160) va Zamcha № 20 navlarida – 98,5 %, Shirali navida – 98,4 %, Malika №28 va Roxat navlarida – 98,3 %, Oftob (L-161) navida – 98,2 %, Lo‘nda xandalak №25 navida – 97,9 %, Ertagi xandalak №24 navida – 97,6 %, Ko‘k mag‘iz F1 duragayida – 97,1 %, Oltin tepa navida – 97,0 %, Kolxoznitsa navida – 96,8 %, Oltin vodiy navida – 96,6 % hamda Dilxush navida – 96,0 % bo‘lganligi aniqlandi.

Xulosa. Nukus tumanida ertagi ekinda yetishtirishda eksportbop kichik vaznli qovunning Dakaro F1 duragayi (54,1 t/ga) hamda Lo‘nda xandalak №25 (44,4 t/ga), Kolxoznitsa (41,0 t/ga) va Kichkintoy (34,4 t/ga) yuqori tovarbop hosildorlikni namoyon qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Азимов Б.Ж., Азимов Б.Б. Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачиликда тажрибалар ўтказиш методикаси. – Тошкент, 2002. – Б. 121-152
2. Белик В.Ф. Методика опытного дела в овощеводстве и бахчеводстве. – М: Агропрмиздат, 1992. – С. 133-135, 226.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. – М.: Колос, 1985. – С. 207-223, 268-297

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNING RIVOJLANISHINI BAHOLASH KO‘NIKMALARI

Jansaitova Jazira Baxitjanovna

Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Chirchiq davlat peadgogika universiteti

jansaitovajazira@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning rivojlanish jarayonini baholashda diagnostika va korreksion yondashuvlarning o‘rni tahlil qilinadi. Ta‘lim jarayonida har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini aniqlash va kerakli tuzatish choralarini ko‘rish samarali ta‘limning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Diagnostik baholash orqali o‘quvchilarning rivojlanish darajasi aniqlanib, individual yondashuv asosida korreksion metodlar qo‘llaniladi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari, rivojlanishdagi farqlar, baholash mezonlari, diagnostika vositalari va tuzatish ishlari tahlil etiladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston ta‘lim tizimida amalda qo‘llanilayotgan baholash shakllari va korreksion tadbirlar samaradorligi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar boshlang‘ich ta‘lim, diagnostika, baholash, rivojlanish, korreksion yondashuv, individual yondashuv, psixologik-pedagogik tahlil.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim bolalarning shaxs sifatida shakllanishida, ularning ijtimoiy hayotga moslashuvda va asosiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Mazkur bosqichda ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki har bir o‘quvchining individual rivojlanish sur‘atini aniqlash va unga mos yondashuvni tanlashni ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarning rivojlanishini baholashda diagnostika va korreksion yondashuvlarning o‘rni tobora ortib bormoqda.

Diagnostik baholash — o‘quvchi rivojlanishidagi mavjud muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va pedagogik jarayonda individual yondashuvni shakllantirishga xizmat qiluvchi vositadir. Bunday baholash orqali o‘qituvchi nafaqat o‘quvchi bilimini aniqlaydi, balki uning o‘zlashtirish darajasi, psixologik holati, diqqat, xotira, tafakkur kabi psixik jarayonlar holati haqida ham ma’lumot oladi. Bu esa o‘z navbatida rivojlanishdagi orqaliklarni bartaraf etish, ularni ijobiy yo‘naltirish uchun mos tuzatish chora-tadbirlarini ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Korreksion yondashuv esa diagnostik tahlil natijalariga asoslanib, o‘quvchining rivojlanishida aniqlangan kamchiliklarni to‘g‘rilash va uning salohiyatini to‘liq ochib berishga yo‘naltiriladi. Bu yondashuvda har bir bola uchun individual reja tuziladi, mos o‘quv metodikasi tanlanadi va doimiy monitoring orqali rivojlanish sur‘ati kuzatib boriladi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida so‘nggi yillarda boshlangan islohotlar diagnostika va korreksion yondashuvlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirdi. Xususan, “Ilmli avlod – taraqqiyot poydevori” tamoyili asosida boshlang‘ich ta’limda sifatni oshirish, baholashning zamonaviy usullarini joriy etish, o‘quvchilarning rivojlanishini tizimli ravishda nazorat qilish ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Ushbu maqolada aynan shu jihatlar keng yoritilib, boshlang‘ich ta’limda rivojlanishni baholashning nazariy asoslari va amaliy yo‘llari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning rivojlanishini baholashda diagnostik yondashuv nafaqat o‘quv natijalarini aniqlash, balki ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Diagnostika — bu o‘quvchining individual rivojlanish darajasi, o‘quv materialini o‘zlashtirish sur‘ati, psixologik va nutqiy holati, intellektual faolligi kabi jihatlarni aniqlovchi ilmiy asoslangan baholash vositasidir. Ular yordamida o‘qituvchi har bir bolaning o‘ziga xosligini aniqlab, unga mos ta’lim strategiyasini ishlab chiqadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologik rivojlanish jihatidan barqaror emasligi, shaxsiy xususiyatlarining endigina shakllanishi, ijtimoiy-emosional sezuvchanligi bilan ajralib turadi. Shu sababli, baholash jarayonida standart mezonlardan tashqari, bolaning individual holati va ijtimoiy muhitga moslashuvi ham hisobga olinishi zarur. Diagnostik usullar orasida kuzatuv, testlar, suhbat, didaktik o‘yinlar, psixologik metodlar keng qo‘llaniladi. Ushbu usullar yordamida aniqlangan muammolar asosida korreksion yondashuv shakllantiriladi.

Korreksion ishlar o‘quvchining aniqlangan nuqsonlarini bartaraf etishga qaratilgan bo‘lib, bu jarayonda logopedik mashg‘ulotlar, rivojlantiruvchi o‘yinlar, nutqni tuzatuvchi topshiriqlar, qo‘shimcha darslar muhim ahamiyatga ega. Korreksion yondashuvlar ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchisi — muammoni aniqlash va tahlil qilish; ikkinchisi —

shaxsga mos tuzatish tadbirlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish. Bunda otalar va psixologlar bilan hamkorlik, o’qituvchining kasbiy tayyorgarligi hal qiluvchi omillardan hisoblanadi.

O’zbekiston ta’lim amaliyotida “Milliy baholash tizimi”, “Monitoring va diagnostika markazlari” faoliyatining yo’lga qo’yilishi diagnostik va korreksion yondashuvlarni chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, erta tashxis asosida o’quvchining rivojlanish yo’nalishini aniqlash va unga mos sharoit yaratish bo’yicha boshlang’ich sinf o’qituvchilarining roli ortib bormoqda. Bunday yondashuvlar nafaqat ta’lim sifati, balki har bir o’quvchining psixologik farovonligi va ijtimoiy integratsiyasi uchun ham muhim hisoblanadi.

Xulosa

Boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quvchilarning rivojlanishini baholash, ularning individual imkoniyatlarini to’g’ri aniqlash va mos ravishda rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim shartidir. Diagnostik baholash orqali o’quvchining nafaqat bilim darajasi, balki uning o’quv faoliyatidagi faolligi, psixologik holati va rivojlanish sur’atlari aniqlanadi. Bu esa ta’lim jarayonini shaxsga yo’naltirilgan holda tashkil etish imkonini beradi. Shu asosda ishlab chiqilgan korreksion yondashuvlar esa o’quvchining mavjud kamchiliklarini barvaqt aniqlab, ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks tadbirlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar shuni ko’rsatadiki, diagnostika va korreksion yondashuvlarning uyg’unligi boshlang’ich sinf o’quvchilarining intellektual va ijtimoiy rivojlanishida ijobiy natijalar beradi. O’qituvchining bu jarayondagi roli markaziy ahamiyatga ega bo’lib, u nafaqat baholovchi, balki yo’naltiruvchi, rag’batlantiruvchi va tuzatish ishlari olib boruvchi murabbiy sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli, pedagogik kadrlarni diagnostik va korreksion faoliyatga tayyorlash, ularni zamonaviy baholash vositalari bilan qurollantirish dolzarb masala bo’lib qolmoqda.

O’zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida diagnostika va korreksiyaga asoslangan yondashuvlarni joriy etish orqali boshlang’ich ta’limda sifatli, inklyuziv va shaxsga yo’naltirilgan ta’limga erishish mumkin. Har bir o’quvchining individual rivojlanishini nazorat qilish va uni qo’llab-quvvatlash orqali ta’limda tenglik va samaradorlikka erishiladi. Bu esa kelajak avlodning sog’lom, bilimli va ijtimoiy jihatdan faolligi yuqori bo’lgan shaxs bo’lib shakllanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Xodjiev A.A., Normurodova M.M. Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
3. Nabiyeu A.A. Pedagogik diagnostika va nazorat. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
4. Rasulov B.R. Psixologik diagnostika asoslari. — Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA O‘QUV FAOLIYATI BUZILISHLARINI ANIQLASH VA KORREKSIYA QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Jansaitova Jazira Baxitjanovna

Boshlang‘ich ta’lim kafedrası o‘qituvchisi

Chirchiq davlat peadgogika universiteti

jansaitovajazira@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv faoliyatiga oid buzilishlarni aniqlash va korreksiya qilishning nazariy asoslari yoritilgan. O‘quv faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan bolaning psixik rivojlanishi, motivatsiyasi va kognitiv jarayonlarining holatiga bog‘liq. Ba’zi holatlarda bu omillar to‘laqonli rivojlanmagani sababli o‘quv faoliyatida buzilishlar kuzatiladi. Maqolada aynan shu turdagi buzilishlarning kelib chiqish sabablari, ularni erta bosqichda aniqlashning diagnostik mezonlari hamda tuzatishga yo‘naltirilgan pedagogik va psixologik yondashuvlar nazariy jihatdan asoslab beriladi. Boshlang‘ich ta’lim tizimida har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish va maxsus korreksion metodlarni qo‘llash ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quv faoliyati buzilishi, boshlang‘ich sinf, diagnostika, korreksiya, psixopedagogik yondashuv, individual rivojlanish, maxsus metodlar.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim inson hayotida poydevor bosqichi bo‘lib, unda bola nafaqat o‘quv bilimlarini egallaydi, balki shaxsiy, ijtimoiy va psixologik jihatdan shakllanadi. Ushbu bosqichda o‘quvchilarda o‘quv faoliyatiga oid buzilishlar — e’tibor yetishmovchiligi, o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar, motivatsiyaning pastligi, mustaqil ishlash ko‘nikmasining rivojlanmaganligi — tez-tez uchraydi. Bunday buzilishlar bolaning kelajakdagi o‘quv faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi va ijtimoiy moslashuviga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu bois bu muammoni erta aniqlash va tizimli yondashuv asosida hal qilish pedagogik va psixologik tadqiqotlar uchun muhim masala bo‘lib qolmoqda.

O‘quv faoliyati buzilishining kelib chiqish sabablari ko‘p omilli bo‘lib, ular ichida bola psixikasining rivojlanish darajasi, oila muhiti, o‘qituvchining yondashuvi, ta’lim tashkil etilishining sifati asosiy o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonida bunday buzilishlarni erta bosqichda aniqlash va zarur choralarni ko‘rish, bolaning keyingi rivojlanishini ta’minlash uchun zarurdir. Aynan shu nuqtai nazardan, korreksion yondashuvlar — pedagogik va psixologik metodlar orqali bolaning o‘quv faoliyatini normallashtirish — alohida e’tiborni talab etadi.

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan o‘quv faoliyati buzilishlarining ilmiy-nazariy sabablari, ularni aniqlashning zamonaviy usullari, korreksion chora-tadbirlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan amaliy tajribalar asosida bu yondashuvlarning dolzarbligi ko‘rib chiqiladi.

Maqola pedagogik oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar, amaliyotchi o‘qituvchilar hamda psixologlar uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan o‘quv faoliyati buzilishlari ko‘pincha psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday buzilishlar bolaning o‘quv materialini o‘zlashtirishida qiyinchiliklar, diqqatning beqarorligi, topshiriqlarni mustaqil bajara olmaslik, motivatsiyaning pastligi va shaxslararo muomala muammolari orqali namoyon bo‘ladi. Bu jarayonni erta bosqichda aniqlash va unga mos tuzatish choralari ishlab chiqish ta’lim jarayonining asosiy vazifasidir.

O‘quv faoliyati buzilishlarini aniqlashda diagnostik yondashuvlar katta ahamiyatga ega. Diagnostika vositalari sifatida psixologik testlar, kuzatuv, suhbat, o‘yinli topshiriqlar, metodik mashqlar va o‘quv natijalari tahlilidan foydalaniladi. Ayniqsa, individual va guruhiiy diagnostika natijalari orqali bola faoliyatidagi muammolar aniq ko‘rinadi. Diagnostik tahlillar asosida bola uchun eng mos korreksion yondashuv belgilanadi.

Korreksion yondashuvlar, odatda, ikki yo‘nalishda olib boriladi: pedagogik va psixologik. Pedagogik yondashuv o‘quv jarayonini qayta tashkil qilish, metodikani moslashtirish, differensial yondashuv asosida topshiriqlar ishlab chiqishni nazarda tutadi. Psixologik yondashuv esa bolaning psixik jarayonlarini — diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiyasini mustahkamlashga qaratilgan. Bu jarayonda psixolog, o‘qituvchi va ota-onaning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda o‘quvchilarning individual rivojlanishini baholashga qaratilgan zamonaviy diagnostik vositalar joriy etilmoqda. Xususan, elektron baholash tizimlari, psixologik xizmatlar va korreksion-pedagogik markazlar faoliyati orqali bolalarning o‘quv faoliyati buzilishlari erta bosqichda aniqlanmoqda. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun korreksion ishlar bo‘yicha metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilayotgani, ushbu sohada kadrlar malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilgani dolzarb natijalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv faoliyatida yuzaga keladigan buzilishlarni erta aniqlash va ularni samarali korreksiya qilish ta’lim sifatini oshirishda muhim omildir. Bu buzilishlar bolaning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va o‘quv motivatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, pedagoglar va psixologlar o‘rtasidagi hamkorlikda olib boriladigan diagnostik va korreksion ishlar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir o‘quvchi individual yondashuvni talab qiladi. O‘quv faoliyatidagi buzilishlar faqatgina bilim darajasining pastligi bilan bog‘liq bo‘lmasdan, balki psixik va emotsional holat bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bunday buzilishlarni erta aniqlash, bola uchun mos korreksion reja tuzish va unga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish — boshlang‘ich ta’limdagi asosiy vazifalardan biridir.

O‘zbekiston ta’lim tizimida bu boradagi yondashuvlar bosqichma-bosqich takomillashmoqda. Maxsus diagnostik vositalar, metodik qo‘llanmalar va malaka oshirish kurslari orqali o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalari kengaytirilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, har bir bolaning rivojlanishini izchil va tizimli tarzda nazorat qilish imkonini

beradi. Yaqin istiqbolda korreksion yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim tizimi orqali o’quvchilarning o’quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlari yanada ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov S.S. Boshlang’ich ta’lim metodikasi. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
2. Nazarova M.X. Pedagogik psixologiya asoslari. — Toshkent: O’qituvchi, 2020.
3. Tursunova G.T. O’quvchilarda psixologik rivojlanish buzilishlarini aniqlash va tuzatish. — Toshkent: “Ilm ziyo”, 2019.
4. Rasulova D.M. Boshlang’ich sinf o’quvchilari bilan individual ishlash metodlari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
5. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Diagnostika va korreksion metodlar bo’yicha metodik qo’llanma. — Toshkent, 2023.

O’ZGA TILLI AUDITORIYALARDA KOMMUNIKATIV METOD ASOSIDA RUS TILINI O’RGATISH YO’LLARI

Jumanazarova Dilnavo Sayfiddin qizi

CHDPU Geografiya yo’nalishi 24 /2 guruh talabasi

Yusupova Feruza Mahkamovna

Ilmiy rahbar: CHDPU p.f.b.f.d. (PhD), dotsent v.b.

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tilini o’zga tilli auditoriyalarda, xususan o’zbek guruhlarida, kommunikativ metod asosida o’rgatishning samarali yo’llari tahlil qilinadi. Kommunikativ yondashuv zamonaviy til o’rgatish nazariyalarining markazida turib, tilni faqat grammatik qoidalar majmui emas, balki real hayotiy muloqot vositasi sifatida o’zlashtirishni nazarda tutadi. Maqolada o’zga tilli guruhlarda rus tilini o’rgatishda uchraydigan metodik muammolar, kommunikativ yondashuvning asosiy tamoyillari va ularni dars jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari ko’rib chiqiladi. Bundan tashqari, interaktiv metodlar, rolda o’ynash, jamoaviy ishlash, muomala asosida o’rganish kabi usullarning o’quvchilarning motivatsiyasi va til kompetensiyasini oshirishdagi o’rni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o’zga tilli auditoriyada rus tilini samarali o’qitish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar: rus tili, kommunikativ metod, o’zga tilli auditoriya, o’qitish metodikasi, interaktiv yondashuv, til kompetensiyasi, muloqot, motivatsiya

Kirish

Bugungi globallashuv va ijtimoiy madaniy integratsiya sharoitida xorijiy tillarni, ayniqsa rus tilini bilish ko’plab sohalarda professional va shaxsiy muvaffaqiyat omili sifatida qaralmoqda. O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida rus tilini o’zga tilli guruhlariga, xususan o’zbek tilida so’zlashuvchi o’quvchilarga o’rgatish dolzarb vazifalardan biri bo’lib

qolmoqda. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda yangi metodik yondashuvlar, ayniqsa kommunikativ metodning oʻrni beqiyosdir.

Anʼanaviy grammatika-tarjimonlik uslubidan farqli ravishda, kommunikativ yondashuv oʻquvchilarda tilning nazariy bilimlaridan koʻra uni amaliy qoʻllash koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu metod asosida oʻrgatish tilni real kommunikatsiya vositasi sifatida idrok etishga, muloqot jarayonlarida faol ishtirok etishga va ijtimoiy kontekstda tilni moslashuvchan tarzda qoʻllashga yordam beradi. Shu bois, rus tilini oʻzga tilli auditoriyada oʻrgatishda kommunikativ metodga asoslangan taʼlim texnologiyalarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Oʻzbek tilida soʻzlashuvchi oʻquvchilar uchun rus tilining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari koʻp hollarda muayyan qiyinchiliklar tugʻdiradi. Aynan shu nuqtai nazardan olib qaraganda, kommunikativ metod orqali oʻquvchilarning nutqiy faoliyatini ragʻbatlantirish, ularni til muhitiga yaqinlashtirish, til bilan “yashash” holatiga olib kelish mumkin boʻladi. Bunda darslarda rolda oʻynash, jamoaviy topshiriqlar, suhbatlar, munozaralar, audiovizual materiallar asosida muloqotga yoʻnaltirilgan mashgʻulotlar tashkil etish zarur boʻladi.

Ushbu maqolada rus tilini oʻzga tilli auditoriyalarda oʻrgatishda kommunikativ metodning asosiy nazariy asoslari, ularning amaliyotdagi qoʻllanilish shakllari, shuningdek, oʻquvchilarning motivatsiyasi va til kompetensiyasiga taʼsiri tahlil qilinadi. Bundan tashqari, dars jarayonida pedagog tomonidan yaratiladigan til muhitining sifatini oshirish yoʻllari, oʻquvchilarning faol ishtirokini ragʻbatlantirish mexanizmlari ham koʻrib chiqiladi.

Asosiy qism

Rus tilini oʻzga tilli auditoriyalarda kommunikativ metod asosida oʻrgatishda asosiy maqsad – oʻquvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish, yaʼni til vositasida fikr bildirish, muloqot qilish, maʼlumot soʻrash va tushuntirish kabi real hayotiy vazifalarni mustaqil hal qila olish koʻnikmalarini rivojlantirishdir. Bu metod oʻquvchilarning tilni passiv bilim sifatida emas, balki faol vosita sifatida qabul qilishiga imkon yaratadi.

Kommunikativ metodning markazida “oʻrganish orqali muloqot emas, muloqot orqali oʻrganish” tamoyili yotadi. Bunday yondashuvda grammatik qoidalar ikkilamchi oʻringa ega boʻlib, asosiy urgʻu oʻquvchilarning muloqotga kirishish malakasini shakllantirishga qaratiladi. Dars jarayonida oʻquvchilar koʻproq suhbatlashish, savol-javob qilish, muhokama, munozara, rolli oʻyinlar, guruhli ishlar va hayotiy vaziyatlarni modellashtirish kabi topshiriqlarda faol ishtirok etadilar. Bu esa ularning psixologik faolligi va tilga nisbatan ishonchini oshiradi.

Bundan tashqari, kommunikativ metodni qoʻllashda interaktiv texnologiyalar, yaʼni audio, video, multimedia vositalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Masalan, qisqa videoroliklar asosida suhbat tashkil etish, audio matnlar orqali eshitish koʻnikmasini rivojlantirish, infografikalar yordamida yangi soʻzlarni kontekstda tushunish oʻrgatuvchining darsni qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Bu oʻquvchilarning oʻrganilayotgan tilga nisbatan qiziqishini oshiradi va ularni faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi.

Shuningdek, oʻzbek tilida soʻzlashuvchi auditoriyalarda rus tilining oʻziga xos tovush tizimi va sintaktik xususiyatlari oʻzbek tiliga nisbatan farqli boʻlgani uchun til interferensiyasi

hodisalari ko‘p uchraydi. Bu muammoni hal etishda kommunikativ metod asosidagi kontekstual mashqlar, real nutq vaziyatlari va modellash orqali grammatik strukturalarni tabiiy tarzda o‘zlashtirish foydali bo‘ladi. Shuningdek, o‘quvchilarning milliy madaniy tafakkuri ham inobatga olinib, madaniyatlararo muloqot asosida til o‘rgatish samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ metod yordamida o‘quvchilar til materialini tezroq o‘zlashtiradi, uni real hayotda qo‘llashda faolroq bo‘ladi va rus tiliga nisbatan ijobiy motivatsiyaga ega bo‘ladi. Ushbu metodni amaliyotda qo‘llash, ayniqsa, O‘zbekiston pedagogik oliygohlarida kelajakdagi rus tili o‘qituvchilarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, rus tilini o‘zga tilli auditoriyalarda, xususan o‘zbek tilida so‘zlashuvchi guruhlarda o‘rgatishda kommunikativ metod samarali yondashuvlardan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. Ushbu metod tilni nazariy bilim sifatida emas, balki muloqot vositasi sifatida idrok etishga yo‘naltiradi. O‘quvchilarning real nutqiy faoliyatini rivojlantirish, ularda mustaqil fikr bildirish, savol-javob qilish, vaziyatdan kelib chiqqan holda til vositalarini tanlab qo‘llash qobiliyatini shakllantirish bugungi kundagi asosiy metodik talabdir.

Kommunikativ metod orqali o‘quvchilar rus tilini tabiiy kontekstda o‘rganadilar, bu esa ularning psixologik to‘siqlarini kamaytirib, tilga nisbatan ishonch hosil qilishlariga yordam beradi. Dars jarayonlarida qo‘llaniladigan rolda o‘ynash, muhokama, guruhli ishlar, suhbat mashqlari, audio va video vositalardan foydalanish kabi texnikalar o‘quvchilarning faolligini oshirib, tilni o‘zlashtirish jarayonini soddalashtiradi.

Shu bilan birga, rus tili va o‘zbek tilining lingvistik tafovutlari, interferensiya muammolari, madaniy tafakkur farqlari e‘tiborga olinishi lozim. Bu holatlarni kommunikativ yondashuv orqali yumshatish, o‘quvchini real muloqotga tayyorlash orqali til o‘rgatish samaradorligini oshirish mumkin.

Shunday qilib, pedagogik ta’lim muassasalarida rus tilini o‘rgatishda kommunikativ metodni keng qo‘llash nafaqat til kompetensiyasini shakllantiradi, balki o‘quvchilarda madaniyatlararo muloqot, mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va o‘z fikrini erkin ifoda etish kabi zamonaviy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Mazkur metodning didaktik imkoniyatlarini chuqur o‘rganish va amaliyotda qo‘llash bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish bugungi kun ta’limi uchun muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xayrullaeva D. M. Rus tilini o‘zga tilli auditoriyalarda o‘qitish metodikasi. Toshkent: TDPU, 2021.
2. Shchukin A. N. Obuchenie inostrannym yazykam: Teoriya i praktika. Moskva: Filomatis, 2019.
3. Qosimova S. R. Til o‘rgatishda kommunikativ yondashuv asoslari. O‘zbekiston pedagogik jurnali, 2022, №4, 55–61-bet.
4. Passov E. I. Kommunikativnaya metodika obucheniya inoyazychnomu obshcheniyu. Moskva: Prosveshchenie, 2018.

YOSHLARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Safarov F.F.

CHDPU mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlardagi harbiy vatanparvarlikni eng oliy tuyg‘u sifatida o‘tmishdagi buyuk ajdodlarimiz alohida qayd etganlar va o‘zlari ham unga sodiq qolganlar. Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda buyuk sarkardalar Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va lashkarboshilar Temur Malik, Jaloliddin Manguberdilar hayoti va faoliyatini o‘rganish hozirgi davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda.

Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda aql-zakovatli davlat rahbari, onayurtning buyuk sarkardasi, yirik markazlashgan davlat hamda o‘z davridagi jangovar va ilg‘or armiyaning yaratuvchisi Sohibqiron Amir Temur bobokolonimiz qoldirgan buyuk merosidan nafaqat biz, balki butun dunyo katta hayrat ila qiziqish bilan o‘rganib, ta’lim va tarbiya jarayonida qo‘llab kelmoqdalar. Amir Temur buyuk va qudratli davlat qurdi. U xalq manfaatlarining huquqiy asoslarini aks ettiruvchi, ishonchli iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jihatdan kuchli davlat barpo etishda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta e’tibor qaratganligi tarix solnomalaridan ayondir.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik e’tiqodi, milliy tarbiya, fuqarolik va ijtimoiy pozitsiya, insonparvarlik, tashabbus.

Аннотация: В статье рассказывается о наших великих предках прошлого выделили воинский патриотизм в юности как высшее чувство и сами остались верны ему. Изучение жизни и деятельности великих полководцев Амира Темура, Захириддина Мухаммада Бабура, полководцев Темура Малика и Джалолиддина Мангуберди в воспитании молодежи в духе воинского патриотизма продолжает оставаться актуальным и в наши дни.

Не только мы, но и весь мир с большим восхищением и интересом изучаем великое наследие, оставленное нашим предком, умным главой государства, великим полководцем Отечества, создателем большого централизованного государства и боевой и передовой армии своего времени Амиром Темуром, по воспитанию молодежи в духе воинственного патриотизма, используем его в процессе обучения и воспитания. Амир Темур построил великое и могущественное государство. Из исторических хроник видно, что он уделял большое внимание воспитанию подрастающего поколения в духе патриотизма в целях построения надежного, экономически и социально-политически сильного государства, отражающего правовые основы интересов народа.

Ключевые слова: патриотические убеждения, национальное воспитание, гражданская и социальная позиция, гуманизм, инициативность.

Abstract: In this article, our great ancestors of the past singled out military patriotism in

youth as the highest feeling and themselves remained true to it. Studying the life and work of the great commanders Amir Temur, Zakhiriddin Muhammad Babur, commanders Temur Malik and Jaloliddin Manguberdi in educating young people in the spirit of military patriotism continues to be relevant today. Not only we, but the whole world with great admiration and interest study the great legacy left by our ancestor, the intelligent head of state, the great commander of the Fatherland, the creator of a large centralized state and the combat and advanced army of his time Amir Temur, in educating young people in the spirit of military patriotism, we use it in the process of training and education. Amir Temur built a great and powerful state. From historical chronicles it is clear that he paid great attention to educating the younger generation in the spirit of patriotism in order to build a reliable, economically and socio-politically strong state that reflects the legal basis of the interests of the people. Keywords: patriotic beliefs, national education, civic and social position, humanism, initiative.

Yurtimiz mustaqilligidan keyingi yillarda yosh avlodni vatanparvar, milliy g'ururli, ma'naviyati yuksak insonlar etib tarbiyalash yanada dolzarb muammo kasb etmoqda. Chunki, milliy mustaqilligimizni aynan vatanparvar, har tomonlama barkamol yoshlar mustahkamlaydi, rivojlantiradi, uni dunyodagi rivojlangan mamlakatlar qatoriga olib chiqadi. Bunday yosh avlodni shakllantirish borasida yurtimizda bugungi kunga qadar tahsinga loyiq ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ham birinchi e'tibori yoshlarga qaratilgan. Yoshlarga jahon standartlari darajasidagi sharoitlarni yaratish, ta'lim-tarbiya berish, har tomonlama qo'llab-quvvatlash yurtimizda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmunini tashkil etmoqda.

Milliy mustaqillik - xalqimizda ayniqsa o'sib kelayotgan yosh barkamol avlodimizni vatanparvarlik tuyg'ularining tiklanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Avvalo, hozirda yoshlarning harbiy vatanparvarligi ota-bobolarimiz yaratuvchanlik ishining bevosita davomidir. Saodatli, baxtli, kelajagi buyuk O'zbekistonga hozir har daqiqada ulush qo'shmoq, vatanga muhabbat, vatanparvarlikning asl ko'rinishidir. Vatanga munosib farzand bo'lish, uning eri, suvi, elu-yurt bilan chambarchas bog'liq ekanligimizni teran anglash, uni ardoqlash ham vatanparvarlikning bir ko'rinishidir.

Vatanparvarlikning eng oliy tuyg'u sifatida o'tmish mutafakkirlari alohida qayd etganlar va o'zlari ham unga sodiq qolganlar. Endi ana shu qaydlardan ba'zilarini eslab o'tamiz.

Siseron (Rumo notig'i va faylasufi). Bizga ota-onalar, bolalar, yaqin xesh-aqrobalar qimmatlidir, lekin muhabbat bobidagi barcha tasavvurlarimiz birgina “Vatan” degan so'zda mujasamlashgan. Vatanga nafi tekgudek bo'lsa, qaysi vijdonli odam u uchun jonini berishga ikkilanar ekan!

Gegel (nemis faylasuf). Ma'rifatli xalqlarning haqiqiy jasorati Vatan yo'lida qurbon bo'lishga hozir ekanliklarida aks etadi.

Bayron (ingliz shoiri). Kimki o'z yurtini sevmasa, u hech nimani seva olmaydi.

Belinskiy (rus tanqidchisi). Kimki o'z Vataniga dahldor bo'lmasa, u insoniyatga ham dahldor emas.

Gyugo (fransoz adibi). O'z Vataniga dog'- tushurish uni sotish degan so'z.

Vatan tuyg'usi bo'lgan kishidagina vatanparvarlik jo'sh uradi. Vatanga muhabbat hissi odamning qalbida tabiiy ravishda tug'iladi. Ya'ni, inson o'zligini anglagan, nasl-nasabini bilgani sari yuragida vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'usi ildiz otib, yuksala boradi. Bu ildiz qanchalik chuqur bo'lsa, tug'ilib o'sgan Vatanga muhabbat ham shu qadar cheksiz bo'ladi.

Vatanparvarlik deganda esa yana quyidagilarni anglash joiz:

-o'z xalqini, tarixini yaxshi bilish va u bilan fahrlanish:

-qadimiy obidalar, mislsiz imoratlar, ajdodlar yaratgan moddiy va ma'naviy me'roslarni ko'z qorachig'iday asrash va avlodlarga taqdim etish:

-xalqimizning, ajdodlarimizning go'zal va ma'noli urf-odatlar, rasm-rusm va udumlarni qadrlay bilish, ularni davom ettirish:

-ajoyib vatandoshlar - ajdodlar nomi bilan, ularni ulug' ishlari, ijodlari bilan fahrlanish, ularni ishlarini davom ettirish, ularga munosib voris bo'lish:

-shunday ajoyib xalqqa, yurtga, uning boy tili va madaniyatiga mansubligi bilan fahrlanish:

-turon zaminni himoya qilib, tomirdan ohirgi qoni qolguncha dushmanga qarshi kurashgan bahodirlarni, ayovsiz janglarda halok bo'lgan qahramonlarni yod etish:

-asrimizning 20-50 yillari va nihoyat 80- yillarida xalqimiz, millatimizga qarshi uyushtirilgan qatag'onlarda qamoq va surgin a'zoblarni boshdan kechirgan va halok bo'lgan minglab millatimiz gullarini unutmaslik:

-bu aziz va go'zal vatanimizda yuksak e'tiqod bilan yashash unga hamisha sadoqatli bo'lishdir.

Harbiy vatanparvarlik hammamizning o'z ishimizga mas'uliyat bilan qarash, vatanning boyluklarini ko'z qorachig'iday asrash, boyluklariga boyluk qo'shishga o'z ulushimizni qo'shish uni fan cho'qqilari sari intilish va boshqalardir.

Vatanparvarlik bir so'z bilan aytganda o'z ijobiy ishlarimiz, bunyodkorlik harakatlarimiz bilan uning kuch-qudratiga, gullab yashnashiga imkon darajasida hissa qo'shish:

- ona yurtimizda tinchlik, barqarorlikni va osoyishtalikni saqlashga intilish vatanparvarlikning belgisidir;

- vatanparvarlik-xalqaro munosabatlarda vatan, millat manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishdir.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 49-moddasida «Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrashga majburlar»[O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, “O'zbekiston” nashriyoti, 2017 yil] deb ta'kidlangan. Bu har bir sog'lom avlodda o'z xalqining a'nalariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalash bilan birga, o'z Vatani, millatining butun jahon hamjamiyatida teng huquqli mustaqil davlat sifatida namoyon bo'lishiga hissa qo'shuvchi haqiqiy insonni shakllantirishni taqozo qiladi.

Vatanparvarlik tushunchasi insonparvarlik tushunchasi bilan uyg'undir. Vatanparvarlik uchun intilish, vatanparvarlik uchun kurashning zaminida insonparvarlik yotadi.

Yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, avvalo, ona-Vatanga bo'lgan muhabbat, uni sevish, e'zozlash, uning ravnaqi uchun har bir inson hissa qo'shishini o'rgatishda adabiy asar qahramonlari, tarixiy shaxslar, vatan fidoyilari eng yorqin namuna bo'la oladi.

Shuningdek, o'zbek xalqining madaniy merosi hisoblangan san'at, tarixiy va me'morchilik yodgorliklarini asrab-avaylash, ularning tarixi hamda bugungi kundagi ahamiyatini bilish talab etiladi. Zero, bir necha asrlar davomida yaratilgan obidalarimiz - machit, madrasa, saroy, observatoriya, qasrlar, osmono'par minoralar, maqbaralar, boy, qo'hna va navqiron tariximiz,

Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Turkiston yodgorliklari kimlarni hayratga solmagan deysiz. Ular yoshlar qalbida ham o‘tmish tariximizga, ajdodlarimizning yuksak ilm va kasb mahoratiga cheksiz hurmat, ular bilan faxrlanish tuyg‘usini uyg‘otadi.

O‘qituvchi yoshlarni o‘z millatiga, ona-Vataniga, imoniga sodiq bo‘lishni o‘rgatishi, ularda sog‘lom kuch, tafakkur, imon va pok vijdonni shakllantirish, Vatan oldidagi mas’uliyat, millat manfaati bilan yashash, Vatan taraqqiyoti, millat obro‘sigacha hissa ko‘shish, foyda keltirish, fidoyilik va halollik bilan sidqidildan mehnat qilish, xalqning shon-shuhratini, manfaatini o‘ylash, insonparvar bo‘lishiga da’vat etishning turli usul va vositalarini ham topishga harakat qilgandagina yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishga keng imkoniyatlarga ega bo‘ladi. Yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish uchun yangi pedagogik texnologiyani barcha ko‘rinishlaridan foydalanish, uning yangi-yangi shakllarini izlab topish va yaratish, eng avvalo, yoshlarni mustaqil fikrlashga, ijodkorlikka o‘rgatish, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish va yanada rivojlantirish yo‘llarini izlash kerak.

Литература:

1. Mirziyoyev Sh.M. - Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz|| mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: - O‘zbekiston, 2016. – 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. - Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – T.: - O‘zbekiston, 2016.–48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: - O‘zbekiston. – 2017.– 102b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: -O‘zbekiston||, 2017. – 488 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga qilgan murojaatnomasi Xalq so‘zi, 2017 yil 23 dekabr.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 15-iyundagi “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimiz sofligini asrash davr talabi” mavzusidagi ma’ruzasi. Xalq so‘zi gazetasi 2017-yil 16- iyun №119.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkilotining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi
8. Amir Temur jahon tarixida /Mas’ul muhar. H.Karamatov. Mualliflar jamoasi. S.Saidqosimov (rahbar). – T.: Sharq nashriyot-matbaa kontserni, 2001. – 304 b.
9. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi 1992. -160
10. Do‘stmuxamedova Sh.A., Nishonova Z.T., Jalilova S.X., Karimova Sh.K., Alimbayeva Sh.T. "Yosh davrlar va pedagogik psixologiya" – Toshkent: TDPU, 2013.

КОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИИ

Бутаева Шахноза Чориевна
сурдопедагог

В мире около 32 миллионов детей имеют нарушения слуха. На каждую тысячу новорожденных приходится 2–3 ребенка со значительным снижением слуха. У 2–3 детей нарушения слуха возникают в первые годы жизни. Среди детей школьного возраста тугоухость встречается уже у 2% детей. Еще около 8% детей имеют центральные расстройства слуха, которые проявляются в проблемах слухового внимания и слуховой памяти, нарушениях речи, трудностях обучения.

Психолого-педагогические методы реабилитации детей с нарушениями слуха необходимы при использовании любых медицинских и технических методов реабилитации. Они включают занятия с сурдопедагогом и логопедом по развитию у ребенка разных навыков, прежде всего слухового и слухоречевого восприятия родного языка и устной речи, а также создание благоприятных условий для развития у ребенка речи и для обучения[1].

Эти методы также включают развитие у детей коммуникативных и социальных навыков, познавательных процессов (мышления, памяти, внимания, воображения и др.), эмоционально-волевых качеств, обучение и воспитание ребенка, психологическую поддержку родителей и их обучение умению общаться с ребенком, развивать и обучать его в домашних условиях.

В комплексной реабилитации детей с нарушенным слухом участвуют разные специалисты.

1. Врач-сурдолог (от лат. *surdus* — глухой) проводит диагностику нарушений слуха, слухопротезирование СА, настройку СА и КИ, лечение. Работает в сурдологическом центре или сурдологическом кабинете.

2. Сурдопедагог — специальный педагог, который участвует в диагностике нарушения слуха у ребенка, занимается развитием слуха и речи, обучением детей с нарушенным слухом. Работает в детских садах и школах для детей с нарушенным слухом, сурдологических и реабилитационных центрах. В последние годы некоторые сурдопедагоги работают в логопедических и массовых детских садах, школах, где организованы группы интегрированного обучения для детей с нарушенным слухом.

3. Врач-оториноларинголог лечит кондуктивную тугоухость и заболевания лор-органов, приводящие к нарушениям слуха. Работает в поликлинике, лор-отделении детской больницы.

4. Врач-невролог диагностирует и лечит неврологические заболевания, которые нередко встречаются у детей с патологией слуха. Работает в поликлинике, детской больнице.

5. Отохирург проводит операции кохлеарной имплантации или имплантации имплантируемых слуховых аппаратов.

6. Психолог оказывает психологическую помощь ребенку и его семье, проводит занятия по развитию психических функций у ребенка.

7. Логопед занимается развитием произносительной стороны речи и устной речи у детей с нарушениями речи, а также у детей с небольшой степенью снижения слуха. В последние годы многие логопеды занимаются с детьми с КИ, которые уже начали говорить.

8. Социальный педагог помогает ребенку и его семье решать социальные проблемы.

Если ребенок с нарушенным слухом имеет дополнительные заболевания и нарушения развития (ДЦП, аутизм, нарушения зрения, интеллекта, эндокринные заболевания и др.), то в его реабилитации участвуют также соответствующие врачи и педагоги. Например, если у ребенка есть нарушения не только слуха, но и зрения, он должен также получать помощь офтальмолога и тифлопедагога.

Главная проблема слухового восприятия большинства детей с нарушениями слуха — звуки слышатся тихими или не слышны. В этом случае ребенку помогает слуховой аппарат (СА) — устройство для усиления речи и других звуков. Существуют разные типы СА — карманные, заушные, внутриушные, имплантируемые, в очковой оправе[2].

РИС.1.Различные типы слуховых аппаратов.

После операции ребенок не слышит, пока не подключат процессор КИ. Процессор подключают и настраивают через 3–6 недель, когда заживет операционная рана. Это делает врач-сурдолог, прошедший специальное обучение. Во время настройки специалист последовательно подает электрические импульсы на электроды КИ, определяя минимальный уровень тока, который вызывает реакцию у ребенка. Необходимо также определить уровень тока, при котором возникает дискомфортная реакция, чтобы установить максимальный комфортный уровень стимуляции. Процессор КИ настраивают по поведенческим реакциям ребенка на электрические стимулы и звуки во время занятия с сурдопедагогом, а также по данным объективных методов. Так же, как и при настройке СА, уровень стимулов повышают постепенно, чтобы ребенок привык к новым ощущениям и смог комфортно воспринимать громкие и тихие звуки. Этот процесс занимает 10–14 дней.

Ребенку необходимо регулярно проверять и корректировать настройку процессора КИ. Интервалы для проверки определяют специалисты центра кохлеарной имплантации. Обычно в первый год после подключения процессора КИ это делают с интервалами 3 мес., 6 мес., затем каждые 6 мес. в течение 3 лет и далее ежегодно. У детей с аномалией улитки, дополнительными нарушениями настройка КИ корректируется чаще[3].

Во всем мире развиваются два подхода к обучению детей с нарушениями слуха:

— специальное (коррекционное) обучение — обучение в детских садах и школах для детей с нарушенным слухом (для глухих и слабослышащих);

— интегрированное обучение — совместное обучение детей с нарушенным слухом с нормально слышащими детьми в массовых детских садах и школах (экстернальная интеграция). Ребенок учится в соответствии с требованиями, предъявляемыми к детям массовой школы.

Выделяется также интернальная интеграция — совместное обучение детей с разными нарушениями.

В последние годы понятие «интегрированное обучение» детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) сменилось понятием «инклюзивное обучение». При этом, в отличие от интегрированного обучения, ребенок с ОВЗ не просто учится вместе с нормально развивающимися детьми, но образовательное учреждение должно создать условия, необходимые для обучения такого ребенка.

Инклюзивное обучение особенно актуально для детей с нарушенным слухом, поскольку с помощью СА/КИ дети с разной степенью тугоухости слышат речь и благодаря этому могут осваивать родной язык и речь, слушая речь окружающих взрослых. В условиях инклюзивного обучения у ребенка с СА/КИ есть необходимая ему речевая среда — возможность, необходимость и потребность слушать речь и общаться с помощью устной речи.

После введения обследования слуха у новорожденных в роддомах (аудиологический скрининг) у многих детей рано выявляется нарушение слуха. Это позволяет слухопротезировать ребенка и начать с ним коррекционно-развивающую работу в раннем возрасте. Многие глухие дети имплантируются в возрасте 1–2 лет. Благодаря этому все больше детей с СА/КИ к школьному возрасту по уровню развития речи приближаются к слышащим сверстникам, и поэтому многие из них посещают массовые детские сады и школы. Увеличение числа детей с СА/КИ в таких учреждениях связано также с принятием законов, позволяющих родителям самим выбирать тип образовательного учреждения для своего ребенка, распространением инклюзивной формы обучения детей с ОВЗ как способа их социализации. Поэтому в массовой школе могут учиться также дети с СА/КИ, которые по уровню речевого развития, по существу, не готовы к обучению в такой школе[5].

В настоящее время права ребенка с ОВЗ на образование регулируются Федеральным законом № 273 «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 г., в котором этому вопросу посвящена статья 79 «Организация получения образования обучающимися с ограниченными возможностями здоровья». Согласно пункту 4 статьи

79: «Образование обучающихся с ограниченными возможностями здоровья может быть организовано как совместно с другими обучающимися, так и в отдельных классах, группах или в отдельных организациях, осуществляющих образовательную деятельность».

Родители могут подать заявление о принятии ребенка в школу на общих основаниях через МФЦ в определенные сроки по месту регистрации. Но нередко школа не готова принять ребенка с нарушениями слуха и объясняет отказ отсутствием нужных специалистов. Для того чтобы ребенка с СА/КИ приняли в массовую школу и в ней были созданы условия для его успешного обучения, необходимо подать заявление в психолого-медико-педагогическую комиссию (ПМПК) для проведения комплексного психолого-медико-педагогического обследования и подготовки по результатам обследования рекомендаций по оказанию психолого-медико-педагогической помощи и организации обучения и воспитания для ребенка.

Во время обследования в ПМПК ребенок может очень волноваться и хуже выполнять тестовые задания, чем он это умеет делать. Поэтому следует иметь при себе характеристику сурдопедагога-дефектолога (логопеда), с которым ребенок регулярно занимается. В ней описывается уровень сформированности у ребенка слухового восприятия, понимания речи, словарного запаса, грамматических представлений, произносительных, речевых коммуникативных и учебных навыков, связной речи, навыков чтения, письма, счета. Полезно также принести видеозаписи занятий, которые демонстрируют выполнение ребенком разных заданий, позволяющих определить уровень развития понимания речи ребенком и его устной речи (диалогической, связной). Ребенка следует заранее подготовить, объяснить ему, что его ожидает немного необычное занятие-тест с новыми педагогами. Можно предварительно провести игру «Маленький экзамен», во время которой взрослый с ребенком по очереди дают друг другу разные задания и выполняют их. Такая игра поможет ему более уверенно чувствовать себя в подобной ситуации. Перед консультацией важно покормить ребенка и взять с собой питье и легкий перекус.

Рекомендации формулируются в заключении.

В соответствии с Федеральным государственным образовательным стандартом (ФГОС) заключение содержит следующие рекомендации:

- 1) ребенок должен сидеть за 1–2-й партой;
- 2) обучение ребенка осуществляется по адаптированной общеобразовательной программе начального общего образования с созданием условий для детей с ограниченными возможностями здоровья, имеющих нарушения слуха (слабослышащих, вариант 2.1);
- 3) форма получения образования — по выбору родителей/законных представителей;
- 4) необходимо использование форм и методов психологомедико-педагогической помощи в соответствии с требованиями образовательной программы.

Необходимые формы и методы психолого-медико-педагогической помощи предполагают использование опережающего обучения при слуховом восприятии

текстов в процессе подготовки к письменным работам (диктант, изложение, сочинение), а также создание специальных условий для получения образования[7].

Специальные условия для получения ребенком с нарушениями слуха образования включают:

- использование специальных технических средств обучения коллективного/индивидуального пользования;

- организацию и создание слухоречевой среды с использованием звукоусиливающей аппаратуры разных типов, включая индивидуальные слуховые аппараты, кохлеарные импланты и

- FM-системы;

- организацию безбарьерной среды, предполагающую наличие текстовой информации в виде печатных таблиц на стендах или электронных носителях, предупреждающих об опасностях, изменениях в режиме обучения; дублирование звуковой справочной информации о расписании учебных занятий визуальной;

- контроль состояния слуха;

- обучение с опорой на печатный текст и наглядность;

- организацию психолого-педагогического сопровождения, в том числе проведение индивидуальных коррекционных занятий.

В заключении могут быть определены следующие необходимые ребенку индивидуальные коррекционные занятия:

- с учителем-логопедом по формированию произносительной стороны речи и фонетико-фонематического строя речи; по предупреждению и преодолению ошибок, связанных с фонематическими трудностями; по обучению различным видам языкового анализа; по расширению, уточнению, активизации словарного запаса; по формированию грамматического строя речи;

- с педагогом-психологом по формированию полноценных социальных компетенций, по развитию адекватных коммуникативных навыков общения с учителями и одноклассниками, по развитию познавательных процессов, по профилактике внутриличностных и межличностных конфликтов и негативного отношения к школьному обучению, по поддержанию эмоциональнокомфортной обстановки;

- с учителем/учителем-дефектологом (сурдопедагогом) по совершенствованию слухозрительного восприятия, навыков вербальной и невербальной коммуникации.

Это заключение вместе с заявлением и другими документами подается в школу. Заключение носит рекомендательный характер для родителей, а для школы — обязательный. Если в заключении ПМПК в соответствии с уровнем речевого или общего развития ребенку рекомендовано обучение в коррекционной школе, то родители все равно могут подать заявление на обучение ребенка в массовой школе. Однако при этом школа может отказаться обеспечить ребенку дополнительные необходимые условия для обучения. В любом случае важно, чтобы родители заранее познакомились с учителем и организовали встречу с ним ребенка, объяснили учителю особенности восприятия и понимания речи ребенком, постарались наладить с учителем

доверительные отношения, выразили готовность оказывать помощь ребенку и учителю и были готовы ее оказывать на протяжении всего обучения.

Литература:

1. Абдуллаева Г.С., Мўминова Л.Р. Логопедия ва умумий психология модуллари бўйича электрон дарслик / Адлия Вазирлиги хузуридаги интеллектуал мулк агентлигининг гувоҳномаси. – Тошкент: 2021. № DGU 13719.
2. Абдуллаева Г.С., Проблемы инклюзивного образования детей с особыми образовательными потребностями Узбекистане / V Международная конференция инклюзивное образование “Проблемы, поиск путей решения”. – Таджикистан, Душанбе. 2019.14-15 декабря. – С. 66-70.
3. Зонтова О. В. Рекомендации для родителей по развитию слухового восприятия у детей с нарушенным слухом (с рабочими тетрадями) / под ред. И. В. Королевой. — Санкт-Петербург : СПб НИИ уха, горла, носа и речи, 2010.
4. Интегрированное обучение детей с нарушением слуха / под ред. Л. М. Шипицыной, Л. П. Назаровой — Санкт-Петербург, 1999.
5. Королева И. В. Кохлеарная имплантация и дети. Все самое важное для родителей. — Санкт-Петербург : Умная Маша, 2010.
6. Королева И. В. Введение в аудиологию и слухопротезирование. — Санкт-Петербург : КАРО, 2012.
7. Королева И. В. Реабилитация глухих детей и взрослых после кохлеарной и стволомозговой имплантации. — Санкт-Петербург : КАРО, 2016.
8. Королева И. В. Развивающие занятия с детьми с нарушением слуха раннего возраста. — Санкт-Петербург : КАРО, 2018.

ACCESS TO LEARNING MATERIALS AND RESOURCES

Rahimberdiyeva Farzona Abdullajon qizi

**Chirchik State Pedagogical University 4th year student in Foreign Languages
and Literature (English) Mobile Phone: +998970535054 E-mail address:**

farzonaraximberdiyeva@gmail.com

Gaziyeva Saida Turgunovna

Scientific supervisor

Chirchik State Pedagogical University

Abstract: Access to learning materials and educational resources plays a critical role in learners' academic success and lifelong development. This paper explores the significance of equitable access, the barriers that hinder it, and the potential solutions to bridge the gap. Using a mixed-methods approach that includes surveys and literature review, the study analyzes how access influences educational outcomes and identifies strategies employed by various institutions to ensure availability and affordability of learning materials.

Keywords: access, learning materials, educational resources, equity in education, digital divide.

Introduction

In the 21st century, quality education is inextricably linked to the accessibility of learning materials and resources. These materials, including textbooks, digital content, and supplementary tools, are essential for reinforcing classroom instruction, supporting independent study, and fostering critical thinking. Despite global advancements in education, disparities in access continue to exist due to economic, geographic, and technological factors. This paper aims to investigate the current state of access to educational materials and propose strategies for ensuring more equitable distribution.

Methodology

A mixed-methods approach was adopted to gather comprehensive data on access to learning resources. A survey was conducted among 150 secondary and tertiary students across urban and rural areas to evaluate their access to textbooks, internet connectivity, and digital devices. Additionally, a literature review was performed, analyzing over 20 peer-reviewed articles and reports from educational institutions and NGOs. The collected data were analyzed using thematic and statistical methods to identify patterns and draw comparisons between demographic groups.

Results

The survey results indicated that 68% of urban students had regular access to updated learning materials and internet connectivity, while only 37% of rural students reported the same. The lack of digital devices was a major hindrance, with 45% of rural respondents sharing devices with family members. Literature findings supported these results, highlighting the digital divide as a persistent challenge, particularly in developing regions. Schools and universities that implemented open educational resources (OER) and digital libraries showed improved access levels and reduced educational inequalities.

Discussion

The findings reveal a strong correlation between access to learning materials and academic success. Students with consistent access demonstrated better academic performance and higher motivation levels. However, socioeconomic status and infrastructure deficiencies remain significant barriers. Governments and institutions must invest in initiatives like OER, low-cost textbook programs, and community learning hubs. Digital literacy training and subsidized internet plans are also essential in promoting equal access. Collaboration between public and private sectors can accelerate these efforts and ensure sustainable solutions.

Conclusion

Access to learning materials and resources is fundamental to achieving educational equity and enhancing student outcomes. The study emphasizes that while digital innovations offer new opportunities, they also risk widening the educational gap if not made universally accessible. Therefore, a multi-level approach involving policy reforms, infrastructure development, and technological support is necessary to bridge the digital divide. As education

continues to evolve in the digital age, ensuring equitable access remains a critical goal for educators, policymakers, and communities.

References

1. Hilton, J. (2016). Open educational resources and college textbook choices: a review of research on efficacy and perceptions. *Educational Technology Research and Development*, 64(4), 573–590. <https://doi.org/10.1007/s11423-016-9434-9>
2. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report: Inclusion and education: All means all*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>
3. Wiley, D., & Hilton, J. L. (2018). Defining OER-enabled pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 19(4). <https://doi.org/10.19173/irrodl.v19i4.3601>
4. World Bank. (2021). *Remote Learning during the Global School Lockdown: Multi-Country Lessons*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36693>

ROLE OF MOTIVATION IN LANGUAGE LEARNING SUCCESS

Rahimberdiyeva Farzona Abdullajon qizi

Chirchik State Pedagogical University 4th year student in Foreign Languages and Literature (English) Mobile Phone: +998970535054 E-mail address:

farzonaraximberdiyeva@gmail.com

Ahmedova Muyassar Ataxanovna

Scientific supervisor, Chirchik State Pedagogical University

Abstract: Motivation plays a critical role in the acquisition and success of language learning. This paper investigates how intrinsic and extrinsic motivational factors influence language learning outcomes. It uses a qualitative analysis of previous literature and case studies to explore the link between motivation and learner success. The results highlight that students with higher motivation levels exhibit greater persistence, better engagement, and improved proficiency. These findings underscore the necessity of fostering motivational strategies in educational contexts to enhance language acquisition.

Keywords: Motivation, language learning, success, intrinsic motivation, extrinsic motivation

Introduction

Language acquisition is a complex process influenced by numerous cognitive, emotional, and social factors. Among these, motivation is often highlighted as a key determinant of success. The desire to learn a new language can stem from various internal drives or external incentives. This paper aims to examine the role motivation plays in successful language learning, considering both intrinsic and extrinsic aspects and their impacts on learners' engagement and outcomes.

Methods

This study relies on qualitative research methods, primarily literature review and analysis of secondary data. Sources include peer-reviewed journal articles, case studies, and educational psychology texts that examine the influence of motivation on language learning. These sources were analyzed to identify recurring themes and evidence of motivation's role in successful language acquisition.

Results

The review of literature consistently shows a strong correlation between motivation and language learning success. Students with high intrinsic motivation tend to engage more deeply with language learning tasks and exhibit greater persistence. Extrinsically motivated learners also show improvement, especially when goals such as passing exams or achieving professional growth are involved. The most successful learners often display a combination of both motivation types.

Discussion

These findings suggest that educators should prioritize strategies that enhance both intrinsic and extrinsic motivation. Creating a learning environment that supports autonomy, provides relevant goals, and acknowledges learners' efforts can foster motivation. Furthermore, integrating culturally relevant materials and real-world communication tasks can increase engagement and success. Future research could explore longitudinal effects of motivational strategies and how they influence long-term language retention.

Conclusion

Motivation is a vital factor in achieving success in language learning. Both intrinsic and extrinsic motivation influence how much effort and persistence a learner shows. When learners are motivated, they are more likely to stay engaged, practice regularly, and overcome challenges. Teachers and institutions should focus on creating environments that support and encourage motivation to help students reach their language learning goals.

References

1. Dörnyei, Z. (2001). **Motivational strategies in the language classroom**. Cambridge University Press.
2. Gardner, R. C. (1985). **Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation**. Edward Arnold.
3. Ushioda, E. (2011). **Language learning motivation, self and identity: Current theoretical perspectives**. *Computer Assisted Language Learning*, 24(3), 199-210.

MUNDARIJA

1.	Soʻz boshi	4
2.	Maʼrufjon Yoʻldoshev Oybek Tohirov BADIIY ASAR TILINI LINGVOTRANSFORMATSIYA TAMOYILLARI DOIRASIDA TADQIQ QILISHNING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI	5
3.	Umarov Baxriddin Mengboevich UZLUKSIZ TAʼLIM JARAYONIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI, IJODKOR SHAXSNI TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI	10
4.	Sharapova Zubayda Fozilovna TEZAURUS – LUGʻATCHILIKKA KREATIV YONDASHUV OMILI SIFATIDA	14
5.	Sherov Mansur Boltayevich KREATIV TAFAKKUR HAQIDAGI FALSAFIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI	18
6.	Tilakova M. INKLYUZIV TAʼLIMNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODOLOGIK ASOSLARI	24
7.	Jabborova Onaxon Mannapovna BOSHLANGʻICH TAʼLIM METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING KREATIV YONDASHUVLARI	28
8.	Наркабилова Гулноза Пулатовна ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	31
9.	Suyunov Baxodir Turdievich TIBBIY TERMINOLOGIYADA METAFORA HODISASI	34
10.	Oʻrazova Muborak Yuldoshevna MAKTAB OʻQUVCHILARINING JISMONIY TARBIYA MASHGʻULOTLARIDA XARAKATLI OʻYINLARNI QOʻLLASH TEXNOLOGIYASI	37
11.	Xalikova Sh.T. MAXSUS MAKTAB INTERNAT OʻQUVCHILARINI MAʼNAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH MUAMMOSINING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI	41
12.	Mahmudov Shoxrux Dilmurod oʻgʻli Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi TEXNOLOGIYA FANI OʻQITUVCHILARINING INNOVATSION TAʼLIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI	44
13.	Махмудов Шохрух Дилмурод ўғли Савурова Шахризода Абдумалик кизи ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ КОМПЕТЕНТЛИГИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ MASALALARI	46
14.	Botirova Muxayyo Berdiyrovna XORAZMIY IJODI MADANIY VA ADABIY MEROS SIFATIDA	49
15.	Matyokubova Shokhida Abiyrovna INNOVATIONS BASED ON AUTHENTIC TEXTS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY AND THEIR IMPACT ON NON-PHILOLOGICAL EDUCATION	53
16.	Botirova Muxayyo Berdiyrovna UZLUKSIZ TAʼLIM TIZIMIDA SIFATLI TAʼLIMNI AMALGA OSHIRISHNING MILLIY TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	56
17.	Xalikova Sh.T.	60

	OILA VA MAXSUS MAKTAB HAMKORLIGINING AYRIM JIHATLARI	
18.	Bozorboyeva Shoxsanam Xaydarova Ma'suda BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	64
19.	Arifova Muxlisa Uktamovna Mahmudov Shohrux Dilmurod o'g'li BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA KREATIV INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	68
20.	Jabborova Onaxon Mannapovna Qaxxorjonova Qurbonoy Farruh qizi BOSHLANG'ICH SINFLARDA INNOVATSION O'QUV JIHOZLARINI TAYYORLASHNING SIFAT OMILI	72
21.	Arifova Muxlisa Uktamovna Xayatova Nilufarxon Zohidxo'ja qizi TALABALARDA MATEMATIK KOMPETENSIYANI SHAKINLANTIRISHDA ILG'OR HORIJY DAVLATLAR TAJRIBASINING AHAMIYATI	75
22.	Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna TA'LIMDA DEMOKRATIYA VA ERKIN FIKRNING RIVOJLANISHI: BOSHLANG'ICH TA'LIMDAN OLIY T'LIMGACHA	79
23.	Mo'minjonova M.G'. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	81
24.	Jabborova Onaxon Mannapovna To'rayeva Gulhayo Temirqul qizi BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SIFAT KO'RSATKICHLARINI ANIQLASHNING MILLIY TAJRIBASI	85
25.	Mo'minjonova M.G'. BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	88
26.	Qayumov B.I. «BADIY PEDAGOGIKA» DARSINI TASHKIL ETISHDA KREATIV YONDASHISH ASOSIDA TALABALARNI FAOLLASHTIRISH	91
27.	Qarshiboyeva Xurinis Karimovna Abduraximova Gulnoza Kuromatovna BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DARSNING TURLARI VA TUZILISHI, HAMDA DARSLARNI TASHKIL ETISHGA QO'YILADIGAN DIDAKTIK TALABLAR	95
28.	Наркабилова Гулноза Пулатовна ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	99
29.	Narkabilova Gulnoza Pulatovna Muxammadjonova Diyorabonu Muzaffarjon qizi BOSHLANG'ICH MAKTABDA TA'LIMNI INDIVIDUALLASHTIRISHDA DARSDAN TASHQARI FAOLIYATNING IMKONIYATLARI	102
30.	Djumaqulov Shuxrat Baxodirovich BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASI MUTAXASSISLARINING AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	111
31.	Закирова Елена Халикова Ш.Т.	113

	ПРОФИЛАКТИКА СЕМЕЙНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МОЛОДЁЖИ И СЕКРЕТ СЕМЕЙНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ	
32.	Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich Sarsenova Aysulu Ortiq qizi BOLA TARBIYASIDA MUSTAHKAM OILAVIY QADRIYATLARNING ROLI	117
33.	Normo‘minov Bahodir Umarovich MODERNIZASIYALASH ORQALI TA’LIM SIFATINI OSHIRISH TEKNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MODULLI SHAKLI	120
34.	Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich Yusupova Sojida Olimjanovna. OILADA TARBIYA KO'RMAGAN BOLALAR: MAKTABDA O‘QITUVCHILARNING TARBIYAGA BO'LGAN MAS'ULIYATI	124
35.	Toshpo‘latova O‘g‘iloy Abdurahmon qizi BOSHLANG‘ICH TA’LIM TALABALARIDA KREATIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI	127
36.	Xudaynazarov Toshtemir Xaydarovich Yusupova Sojida Olimjanovna IJTIMOIY TARMOQLAR: YOSHLAR HAYOTIDA YANGICHA YUZAGA KELAYOTGAN IJTIMOIY VA RUHIY O‘ZGARISHLAR	129
37.	Safarboyeva Shaxlo Olimjon qizi Farsaxonova Dilafruz Rizaxonovna BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINI PIRLS TADQIQOTLARIGA TAYYORLASH USULLARI	132
38.	Tilavov B.A. Ismatullayeva Nafosat Rustam qizi. TALABALARNING DUNYOQARASHI VA MULOQOTI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNING PSIXOLOGIK XUSSIYATLARI	135
39.	Toshmamatova Shoxsanam Muzaffar qizi O‘QUVCHILARNING MA'NAVIY IMMUNOLOGIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	138
40.	Abdinazarova Z.X. TA’LIMGA KREATIV YONDASHUVNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	141
41.	Ahmedova M. J. BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARINI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISH USULLARI	144
42.	Usmonova Qumriniso Saidaliyevna Davlatboyeva Sarvara Tozaboyevna BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING NAZARIY, DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI	147
43.	Чори Насриддинов ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ УСЛУБИЯТИ ҲАҚИДА	151
44.	Usmonova Qumriniso Saidaliyevna G'aybullaeva Dilbar Anvar qizi TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA NAZARIY-DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLARNING AHAMIYATI	153
45.	Raximova Lola Batirbayevna KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TA’LIM VA TARBIYA MUHITIDA TABIATGA MUHABBAT RUHIDA TARBIYALASH	156

46.	Abdinazarova Zamira Irxmedova Oymomo BOSHLANG'ICH SINFLARDA MA'NAVIY - AXLOQIY TARBIYANI TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI	160
47.	Tilavov B.A. BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI VA YO'LLARI	163
48.	To'g'onboyev G'anisher Abdulla o'g'li YUQORI DARAJADAGI GANDBOL JAMOALARINING HUJUM VA HIMOYA TEXNIK HARAKATLARINI TAHLIL QILISH	168
49.	Ro'ziboyeva X.H. KOMMUNIKATIV QOBILIYAT-O'QITUVCHI PEDAGOGIK MAHORATINING TARKIBIY QISMI SIFATIDA	172
50.	Abdullayev Doston Sheraliyevich O'QUV JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA TOVUSHLARNI ANIQLASH TEXNOLOGIYASINING QO'LLANILISHI	176
51.	Файзиева Нигора Нурмухаммедовна ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В УНИВЕРСИТЕТАХ.	181
52.	Abdujalilova Shoira Abdumajitovna Saotbekova Mehribonu YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA ABDURAUF FITRATNING PEDAGOGIK TA'LIMOTIDAN FOYDALANISH TIZIMI	185
53.	Мирзалиева Дилдора Бакировна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПЕРЕВОДУ	190
54.	Qarshiboyeva Xurinisa Karimovna BOSHLANG'ICH TA'LIM MUHITI VA UNI LOYIHALASHTIRISH	192
55.	Muxanova Muyassar Gayratovna TA'LIM BOSHQA TILLARDA OLIB BORILADIGAN GURUHLAR UCHUN O'ZBEK IMLOSINI TO'G'RI YOZISH TAMOYILLARI	197
56.	Abduraxmanova Jummagul Nomazovna TARIX MANBALARNING TA'LIM-TARBIYA MASALALARIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	199
57.	Abduraxmanova Jummagul Nomazovna Toirova Go'zal Inomjon qizi TARIX DARSLARIDA INTEGRATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI	202
58.	Abdujalilova Shoira Abdumajitovna FITRATNING TA'LIMOTIDA XUQUQIY TA'LIM-TARBIYA VA UNI OLIY TA'LIMDA O'RGATISH METODIKASI	205
59.	Муталипова Мавлюда Жунайдуллаевна Адхамова Диёра Кудратилла кизи КРЕАТИВНОСТЬ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ КАЧЕСТВО ПЕДАГОГА	211
60.	Usmanov Sherzod Vaxobjonovich TA'LIM KLASSTERI SHAROITIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVIYAXLOQIY TARBIYALASHNING KONSEPTUAL MEKANIZMLARI	214
61.	Yo'ldoshev Farhodjon Baxtiyor o'g'li BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AKSIOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI	221
62.	Бурханов А.	224

	ФОРМЫ ВОСПИТАНИЯ В СТРУКТУРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	
63.	Usmonova Qumriniso Saidaliyevna BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MUSIQIY ONGI XUSUSIYATLARI VA ULARNI SHAKLLANTIRISH	227
64.	Khamidova Sayyora Nabijon kizi LEVERAGING LINGUISTIC RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN EDUCATIONAL SETTINGS	230
65.	Davronov Avazbek Artiqboyevich BO'LAJAK PEDAGOGLARNING IJODIY VA KOMMUNIKATIV SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	234
66.	Davronov Avazbek Artiqboyevich ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA "SUNIY INTELLEKT" INNOVATSION PEDAGOGIK VOSITA SIFATIDA	238
67.	Eshmanova Nodira Nazarkulovna Yusupova Zulayho Abdinazar qizi BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI DIAGNOSTIKA QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.	242
68.	Eshmanova Nodira Nazarqulova Tojimurodova Umida Bahrom qizi BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH	244
69.	Saparova Gulnaz Kalbayevna Aminova Muxlisa Shavkatovna BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI ONGIDA EKOLOGIK TA'LIMTARBIYANI SHAKLLANTYIRISH IMKONIYATLARI	249
70.	Eshmanova Nodira Nazarkulovna Davlatboyeva Sarvara Tozaboy qizi BOSHLANG'ICH TA'LIMDA QO'SHMA TA'LIM METODIKASI	252
71.	Абдурахмонов Н.К. ЁШ ОФИР АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИДА ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНИШГА ҚАРАТИЛГАН МАШҚЛАР.	255
72.	Saparova Gulnaz Kalbayevna BOSHLANG'CH SINF O'QUVCHILARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI	259
73.	Mirzahmatov Bahodir Bahromboy o'g'li IJTIMOIY GURUHLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING AMALGA OSHISHI	267
74.	Абдурахмонов Н.К. ОФИР АТЛЕТИКАЧИЛАР ТОМОНИДАН СИЛТАБ КЎТАРИШ МАШҚЛАРИНИ БАЖАРИШ ТЕХНИКАСИНИ ЎРГАТИШ УСЛУБИЯТИ	271
75.	Rizayeva Shalola Mamir qizi Abdusharifova Onajon Maksud qizi INKLYUZIV TA'LIMNI TAKOMILLASHTIRISH	274
76.	Mirzahmatov Bahodir Bahromboy o'g'li ZAMONAVIY DUNYODA AKSELERATSIYA XODISASINING YUZAGA KELISH BOSQICHLARI	277
77.	Alimov Umid Abduxamidovich Burxonov Samandar Norqo'zi o'g'li Jo'rayev Shag'zod Ravshan o'g'li	282

	KURASH SPORTIDA KOORDINATSION QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH YO'LARI	
78.	Qarshiboyeva Xurinsa Karimovna Karimova Durdona Zokir qizi MAKTAB VA OILA HAMKORLIGI	287
79.	Qarshiboyeva Xurinsa Karimovna Boboxo'jayeva Firuza Tozir qizi O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIGI, ULARNING MOHIYATI VA AHAMIYATI	289
80.	O'tayev Akram Ravshanova Nargiza BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI	293
81.	Saparova Gulnaz Kalbayevna Yusipova Dilnora BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK TA'LIMTARBIYANING AHAMIYATI	296
82.	O'tayev Akram Yo'ldoshevich Gulamova Mahbuba Rustamovna BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA BADIY ASARLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI	299
83.	Saparova Gulnaz Kalbayevna Raximova Lola Batirbayevna KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYAT VA KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR	301
84.	O'tayev Akram Yo'ldoshevich Djumabayeva Dilara Mamatovna KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARDA NUTQIY FAOLLIKNI OSHIRISH OMILLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	305
85.	Ismailova Dilbar Ruzmatovna UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	307
86.	Po'latxo'jaeva M.R. Turakulova Nafisa Abdug'ani qizi MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING NEYROPSIXOLOGIK FAOLIYAT PATOLOGIIYASI VA ULAR BILAN OLIB BORILADIGAN TIBBIY - PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK TADBIRLARI	311
87.	Ismailova Dilbar Ruzmatovna Axmatjonova Sevinch Abdunabi qizi TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI SHARHI	314
88.	Po'latxo'jaeva M.R. Madraimova Gulshoda Xayrulla qizi. ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJIGA EGA BOLALARNI (ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN) OILA SHAROITIDA KORREKSIONRIVOJLANTIRUVCHI ISHLARI	317
89.	Shayxislamov Nursulton	321

	ADABIYOT DARSLARIDA O‘QIB TUSHUNISH KOMPETENSIYASI ORQALI BADIY MATNLARNI O‘ZLASHTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	
90.	Djumaqulov Shuxrat Baxodirovich Ravshanova Nargiza Bolibekovna FUQAROLIK KOMPETENSIYASINING MOHIYATI VA TUZILMASI	324
91.	Norbekov Rahmatilla Eshpo‘latovich “ABU RAYHON BERUNIY” ROMANI TIPIDAGI ASARLARNING MAYDONGA KELISHI	328
92.	Abdumajitova Maftuna Ixtiyor qizi BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV-KREATIVLIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	335
93.	Oqmatova Muqaddas INGLIZ VA O‘ZBEK FRAZEOLIK BIRLIKLARDAGI RANG KOMPONENTI TAHLILI MASALALARI	339
94.	Мирзарахмонова Шахноза Мирзаахмадовна Шишлянникова Русана Петровна. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	343
95.	Nurmatova Shaxnozaxon Shavkatbek qizi ONA TILI TA‘LIMIDA O‘QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH METODIKASI	346
96.	Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi TEKNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHISINING TA‘LIMGA INNOVATSION YONDASHUVI	348
97.	O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich Djumabayeva Dilara Mamatovna KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA NUTQIY FAOLLIKNI OSHIRISH OMILLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	358
98.	Suyunov Baxodir Turdievich TIBBIY TERMINOLOGIYADA METAFORA HODISASI	360
99.	O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich Gulamova Mahbuba Rustamovna BOSHLANG‘ICH TA‘LIM JARAYONIDA BADIY ASARLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI	363
100.	Sharapova Zubayda Fozilovna TEZAVRUS – LUG‘ATCHILIKKA KREATIV YONDASHUV OMILI SIFATIDA	366
101.	O‘tayev Akram Ravshanova Nargiza BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI	369
102.	Abdullayev Akmal Amirovich ESTETIK TAFAKKUR SOHIBINI TARBIYALASHDA BADIY TASVIR VOSITALARINING O‘RNI	373
103.	Yo‘ldosheva Shohista Baxtiyor qizi BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINI TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNI ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	376
104.	Qarshibayeva Zebiniso Shuxrat qiz	380

	ROLE OF WOMEN IN LAW ENFORCEMENT BODIES OF UZBEKISTAN TODAY	
105.	Toshniyozov Shoxrux Shuxrat o'g'li Xalikova Sh. T. TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI AMALGA OSHIRISHDA O'QITUVCHI KASBIY MAHORATINING AHAMIYATI	384
106.	Sultonova Jahongul Ulug'bek qizi MAKTAB TA'LIM JARAYONIDA O'SMIRLARGA BO'LADIGAN PSIXOLOGIK TARBIYA	386
107.	Umarov Baxriddin Mengboevich UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI, IJODKOR SHAXSNI TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI	388
108.	Botirova Hilola Murodullayevna UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI	392
109.	Atamurotov Khushnud Khayitbaevich SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE PROGRAM FOR IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS LEVEL OF FUTSAL REFEREES USING INNOVATIVE METHODS	395
110.	Axmatjonova Sevinch Abdunabi qizi UZLUKSIZ TA'LIMDA PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS DASTURLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY JIHATLARI	401
111.	Ahmadjonova Nargizaxon Adiljanovna Yulchiyeva Shoxsanam Dilshod qizi HARBIY PSIXOLOGIYA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	403
112.	G'aybullayeva Dilnoza Muxammadjon qizi SHAXSNING O'ZIGA BO'LGAN ISHONCH VA ISHONCHSIZLIK MUNOSABATNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	405
113.	Haydarov Shohqadam Xolmurodov Xolyigit ALISHER NAVOIY "BADOE' UL-BIDOYA" DEVONIDA OBRAZLAR TRANSFORMATSIYASI	407
114.	Azizova Shodiya Utkur qizi Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi TA'LIM VA PSIXOLOGIK MUAMMOLAR: KREATIV YONDASHUVLAR	410
115.	Eshmanova Nodira Nazarkulovna Xaytboyeva Fazilatxon G'aniboy qizi BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI	413
116.	Кулдашева Гулбахор Давлятовна ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	415
117.	Yaxshimbekova Sayyora Kamalovna Qosimova Maftuna Umidjon qizi DARSDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARDA BILISH QIZIQISHLARINI SHAKILLANTIRISH	418
118.	Olimjonova Rushana Alisher qizi Xalikova Shahodat To'xtayevna STRESS VA UNI BOSHQARISH USULLARI	422
119.	Mutalova Feruza Baxit qizi	426

	ERTA YOSHDAN MATEMATIK BILIMLARNI O'RGATISHNING INTERAKTIV USULLARI	
120.	Mutalova Feruza Baxit qizi OTA-ONALAR VA TARBIYACHILARNING HAMKORLIGI: BOLALARNING TA'LIMGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISH	429
121.	Mutalova Feruza Baxit qizi HARAKATLI O'YINLAR, SPORT O'YINLARI VA MILLIY O'YINLARNING MAKTABGACHA TA'LIMDAGI O'RNI	434
122.	Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi JISMONIY TARBIYA JARAYONIDA TA'LIM TARBIYA ASOSLARI	439
123.	Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi OILADA BOLALARNI JISMONIY TARBIYALASH	441
124.	To'liqinova Firuza Asqar qizi BOLALAR JISMONIY TARBIYASIDA TA'LIM TARBIYA BERISH TAMOIYILLARI	443
125.	Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMI	445
126.	Turdiyeva Dilshoda Sobirjon qizi Jovliyeva Dilfuza Tilovovna KARTOSHKADA UCHROVCHI VIRUS VA VIRUSLI KASALLIKLAR	447
127.	Amanjolova Z.M QORAQALPOG'ISTON TUPROQ-IQLIM SHAROITIDA YETISHTIRISHGA MOS QOVUN NAV NAMUNALARINI TANLASH	450
128.	Jansaitova Jazira Baxitjanovna BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING RIVOJLANISHINI BAHOLASH KO'NIKMALARI	458
129.	Jansaitova Jazira Baxitjanovna BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QUV FAOLIYATI BUZILISHLARINI ANIQLASH VA KORREKSIYA QILISHNING NAZARIY ASOSLARI	461
130.	Jumanazarova Dilnavo Sayfiddin qizi Yusupova Feruza Mahkamovna O'ZGA TILLI AUDITORIYALARDA KOMMUNIKATIV METOD ASOSIDA RUS TILINI O'RGATISH YO'LLARI	463
131.	Safarov F.F. YOSHLARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	466
132.	Бутаева Шахноза Чориевна КОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ С НАРУШЕНИЕМ СЛЮХА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИИ	470
133.	Rahimberdiyeva Farzona Abdullajon qizi Gaziyeva Saida Turgunovna ACCESS TO LEARNING MATERIALS AND RESOURCES	475
134.	Rahimberdiyeva Farzona Abdullajon qizi Ahmedova Muyassar Ataxanovna ROLE OF MOTIVATION IN LANGUAGE LEARNING SUCCESS	477